דִי יוּדִישֶׁע

פָאלְקְס-גֶעשִׁיכְטֶע

נאך דער

פָאלְקְסְטְהוּמְלִיכֶער גֶעשִׁיכְטֶע דֶער יוּדֶען

פֿון פראפֿעסאר ה. גְרֶעטְץ.

דריטער טהייל

ווארשא—תרנ"ח.

ЕВРЕЙСКАЯ ИСТОРІЯ

по Популярной еврейской Исторіи

Профессора **Г. ГРЕЦА**

Изданіе и собственность Н. Г. ЗАКСА.

ВАРШАВА
Типографія Братьевъ Шульдбергъ и Ком., Твердая № 6.
1897.

ДОЗВОЛЕНО ЦЕНЗУРОЮ
С.-Петербургъ, 12 Октября 1897 года.

Tartu [illegible] Ülikooli
R[illegible] natukogu

Rf. 217966

-.20

די צייט פון די אנוסים.

§ די מאראנען.

(1391—1420 נאך קריסטוס געבורט).

שרעקליך איז געוועהן די לאגע פון די שפאנישע יודען נאך דעם פינסטערן יאהר 1391 ווען טויזענדער יודען, וואס דער חלף איז זיי שוין געלעגען אויפ'ן האלז, האבען געמוזט ווערען מאראנען, דאס הייסט זיי האבען צו ליעב געטהון די שונאים און זענען קלאמערשט איבערגעגאנגען צום קריסטענטהום, נאר דאס איז אלץ געוועהן לפנים, ווייל אין רעכטען אמת האבען זיי אבגעהיט זייער אלטע אמונה מיט אללע דקדוקים. עס איז אוודאי ביטער אז מען דארף זיך בעהאלטען, אז דער מענש מוז פערלייגנען דאס וואס ביי איהם איז דאס טהייערשטע און הייליגסטע און א פרעמדער קוק ווארפט אן א פחד, אז מען האט מורא פאר'ן קליינכטען שארך, פאר א קלאפ אין דער טהיר, טאמער טרעפט איהם דער שונא מיט זיין געליעבטער און ווערד געוואהר אז דער גט, וואס ער האט ערשט ניט לאנג איהר געגעבען, איז מעהר ניט געוועהן ווי א תנאי־גט, אבי דערוויטערן די סכנה, אבראטעווען דאס לעבען און זיך קוויקען מיט דער האפנונג, אז נאר גיך וועט ער זי צוריק נעהמען, אין דערשטיל בעוויזען דאס ליעבשאפט און ווייטער זיין אגליקליך פאר פאלק ווי פריהער. נאר מיט וואס פאר א צרות ווערד דער יוד ניט געוואהנט? עס זענען אוועקגעגאנגען עטליכע יאהר און ביי די מאראנען איז געווארען שוין א וואכענדיגער גאנג איבערצוליעגען נאנצע טאג אין די קעלערס, דארט מל זיין די קינדער, לערנען מיט זיי תורה און בעפעסטיגען ביי יעדען פון זיי דעם געדאנק, אז ער מוז זיין א דאפפעל־מענש: אין דרויסען דארף ער זיך רעכנען פאר א קריסט און אינווענינ מוז ער בלייבען א פערבארגענער הייסער יוד. ווי שווער עס איז ניט געוועהן צו טראגען א מאסקע אויפ'ן פנים, האבען די יודען קיין אנדער ברירה ניט געהאט און האבען די יסורים אנגענומען פאר ליעב. זיי האבען זיך געטרעסט דערמיט וואס דאס געפאהר ווערט האטש ניט גרעסער, וואס די מלוכה זעהט

גאנץ גוט וואס פאר א קריסטען זיי זענען אונ מאכט פון דעסטוועגען זיך ניט וויסענדיג. אין שפאניען איז מאקי נאך דעמאלט ניט געוועהן קיין אינקוויזיציאן, די קעניגע פון קאסטיליען, אראגאניען אונ מאלארקא זענען נאך פריהער ניט צופרידען געוועהן וואס דאס צווייטע פאלק האט אזוי פיעל יודען גע-צוואונגען צו דער טויפע; דערפאר האט זיי ניט געאהרט וואס די מאראנען טהוען אב בסתר, אונ אפילו אז מען האט בעמערקט ווי עטליכע פון זיי ער-לויבען זיך אפענטליך צו האלטען יודישע ימים טובים, האט מען זיך אויך ניט וויסענדיג געמאכט. אזוי האט זיך ביסלעכווייז אנגעהויבען ארויסצווייזען, ווען ניט א גאנצע רפואה צו דער ביטערער מכה, ווענינגסטענס א מיטעל דעם וועטהיג לייכטער צו דערטראגען, אונ ווער ווייסט אויב די וואונד אליין וואלט זיך אויך ניט פערהיילט מיט דער צייט, ווען עס שפרינגען ניט ארויס טאקי פון די יודען אליין זייערע אייגענע משחיתים, וואס האבען זיי גאר אין גאנצען פער-אומערט דאס לעבען, געשיט זאלץ אויף די פרישע וואונדען אונ צום איבריגען דערשלאגען דעם קראנקען, ער זאל ניט קאנען רירען אפילו מיט דעם איינציגען אבר, וואס דער שונא האט איהם, אויס פערזעהעניש, איבערגעלאזט.

אט די געפעהרליכע משחיתים זענען דוקא געוועהן יודיש בלוט אונ פלייש אונ אזוי ווי דער ווארם, וואס ווערט געבארען אין דעם מענשענ׳ס געדארם, פון דארט ציהט ער זיין גאנצע יניקה אונ פון דעסטוועגען טאטשעט ער איהם אזוי לאנג ביז ער נעהמט ביי איהם ארויס דאס היות, אזוי האבען זיי זיך איינגעווארצעלט אין דעם יודישען גוף, פון זיין מארך האבען זיי אויף זיך ארויפגעצויגען א הויט, בעקומען ביינער, יאר אריינע יודישע נשמה האט זיי געפעהלט, אונ דאריבער האבען זיי געטהון דאס אייגענע שליחות פון די ווארם אונ האבען זיך געוואלט בענוצען מיט׳ן חולאת פון דעם גוף, כדי זיי זאלען קאנען אויף עביג מאכען פון איהם איין ענד. נאך אז די הצלחה האט געדיענט די יודען אין שפאניען, האבען זיך צווישען זיי געפונען אזעלכע, וואס עס האט זיי געקרענקט די ג׳טע לאגע פון זייערע ברידער: עס האט זיי גאר גע-צויגען צו די שונאים, אונ עס האט זיי נאך מעהר געברענט וואס זיי קאנען ניט איבערגעהן אויף דער אנדערער זייט, ווייל טהון עס פלוצלונג נאר אהן א „פאר-וואס" האט עפעס ביי זיי אליין אויך אויס געזעהן ניט פאסיג. אודאי האבען די לייט שטארק ארויסגעקוקט אויף א גזרה, אונ קוים האט מען זיך אים יאהר 1391 מיט די יודען צופיהרט די האנד, זענען זיי געוועהן די ערשטע וואס זענען געווארען הייסע קאטאליקען נאר מיט דער פרומער כונה זיך נוקם צו

זיין אין די געוועזענע ברידער אונ זייערע קלאפ האבען די יודען געפיהלט מעהר פון אללע. אנגעהויבען האט די חברה פון קליינינקייטען, פון ארויסלאזען ביטלעך מיט לצנות איבער יודען: איין געטויפטער יוד, דון פערא פעררוס, האט אין א שיר אבגעשפעט פון דער יודישער קהלה אונ פון דעם רב אין אלקאלא, איהם האט נאכגעטהון איין אנדער געטויפטער יוד, וואס איז געווארען אגייסטליכער, דיעגא דע וואלענסיא, אונ באלד האבען זיי שוין נאכגעטאנצט אללע קריסטליכע שרייבערס אונ אפילו דער גרעסטער שפאנישער דיכטער פון יענער צייט אלפאנסא אלווארעץ דע ווילאסאנדינא האט זיך אומיסטען אויסגעלערנט לשון-קודש-ווערטלעך, כדי ער זאל קאנען בעסער חוזק מאכען פון יודען. דאס איז אבער נאר געוועהן איין התחלה, באלד האבען די געטויפטע יודען בעוויזען אז זיי מיינען גיט אבקומען מיט גלייך ווערטלעך, אז זיי ווילען טאקי עפיס טהון אונ זיי ווילען פערברייטען דעם קאטאליציזמוס נאך מעהר פון די געבארענע קריסטען. איודישער דאקטאר אסטרוק רייסוך פון פראגא, וואס האט ביי דער טויפע איבערגעביטען זיין נאהמען אויף פראנציסקא דיאס-קארנע, האט זיך גענומען ארבייטען מיט אללע כוחות צו פערגרעסערן די צאהל פון די געטויפטע יודען, אונ אזוי ווי ער האט זיך פריהער גערעכענט צווישען די גרעסטע לומדים אונ האט געהאט זעהר פיעל תלמידים, האט ער אנגעשריבען א ספר אויף העברא'יש, אויפ'ן ארט פון א בריעף צו איינעם פון זיינע תלמידים, אונ האט דארט אויסגעוויזען פון דער תורה, אז די יודען מוזען צו שטעהן צום קריסטענטהום. דער תלמיד, וואס אויף זיין נאהמען איז צוגעשיקט געווארען דער בריעף, האט איהם געאנפערט מיט גרויס דרך ארץ אונ האט זיך געוואלט אריינלאזען אין אוכוח מיט זיין געוועזענעם רבי'ן, נאר דער יודישער דיכטער ר' שלמה בן ראובן בנפד האט געפונען אז אזא תשובה איז צו ווענינ אונ ער האט ארויסגעלאזט א בעזונדער חבור אונ זאגט דארט קורץ אונ שארף אז פראנציסקא'ס ראיות האבען קיין שום ווערטה ניט.

נאר מעהר פון אללע געטויפטע יודען האט אנגעטהון צרות זיינע געוועזענע ברידער דער רב פון בורגאס, שלמה הלוי, וואס איז אלט געוועהן פערציג יאהר ווען ער איז איבערגעגאנגען צום קריסטענטהום אונ האט זיך אנגעהויבען רופען פאולוס בורגענזיס דע סאנטא מאריא. עטליכע אונ אכטציג יאהר האט פאולוס געלעבט, האלב פון זיינע יאהרען האט ער פערבראכט צווישען יודען אונ איז געוועהן זייער מנהיג, אונ פון דעסטוועגען איז ביי איהם

אין הארץ געבליבען אזוי וועניג ישר און רחמנות אז ער האט מיט רעכט געקאנט פארנעהמען דעם בעסטען פלאין צווישען די ערגסטע שונאי ישראל. גענומען האט זיך עס דערפון וואס פוילוס איז געוועהן א שטארקער רודף אחר הכבוד און וואס מיט איהם האט זיך איבערגעטהון איז נאר געוועהן צו ליעב דעם, זיין מעמד זאל זיין גראסער, זיין נאהמען זאל מעהר קלינגען. אז ער איז געוועהן רב און א גאנצע עדה יודען האט איהם כבוד אבגעגעבען, האט ער זיך ניט געוואלט בעגניגען דער מיט: איהם האט עס געטראגען צו עפּיס גראסער'ס, ער פלעגט ארויס פאהרען אין אטהייערן וואגען, איינגעטונקען אין גאלד און זילבער, ער האט געזוכט אללע מיטעל צו ווערען א קרוב למלכות און האט עס אזוי ווייט געבראכט, אז ניט נאר אין בית המדרש, נאר אפילו צווישען די קריסטען האט מען פאר איהם דרך ארץ געהאט. אודאי האט ער זיך זעהר דער פרעהט אז עס האבען זיך אים יאהר 1391 אנגעהויבען די רדיפות געגען די יודען; ער האט פערשטאנען אז אצונד איז פאר איהם די בעסטע צייט צו צושלאגען זיך צו דער הויכער מדרגה, וואס אין יודישקייט האט ער גאר פון דעם ניט געטארט אפילו טראכטען, און האט זיך באלד געטויפט איינענעם מיט זיין גרויסער משפחה, מיט א ברודער און מיט דעם ברודערס דריי זיהן. די קריסטען האבען איהם אויפגעהאפּט ווי א אבן טוב, ווייל, ערשטענס, האט זיי פוילוס איינגערעדט אז ער האט שוין לאנג געוואלט איבערגעהן צום קריסטענטהום און האט זיך איבערצייגט אז נאר זייער רעליגיאן איז אמת, און, צווייטענס, האבען זיי גערעכענט אז אזא בעריהמטען רב און למדן וועלען זיך נאכשלעפּען טויזענדער יודען, און אזא גרויסע מצוה ווי אבצוטויפען א גאנצע יודישע קהלה, וועט זיי אנקומען גאר גרינג. פוילוס האט דערווייל אין זיין געהאט זיינס און האט זיך געזוכט כבוד אויך צווישען די קריסטען. חאטש ער איז שוין געוועהן ניט אזוי יונג, איז ער אריין אין דער פאריזער אוניווערזיטאט און איז גיך פון דארט ארויס א גייסטליכער. אזא קליינע שטעללע האט איהם אבער ניט געקאנט בעפרידיגען, ביי איהם איז ניט אנדערש געבליבען אז ער מוז ווערען איין עפּיסקאפּ און אפילו א קארדינאל. דערצו איז געוועהן זיין גאנצע השגה און צו ליעב דעם האט ער זיך אין אביניאן אריינגעדרעהט אין הויף פונ'ם קארדינאל פּעדרא דע לונא, וואס איז באלד געווארען פּאפּסט מיט דעם נאהמען בענעדיקטוס דער דרייצעהנטע, ביים נייעם פּאפּסט איז פוילוס געווארען א גרויסער חשוב, דארט האט ער זיך איבערגענומען מיט זיין יחוס און האט געוויזען אז ניט אומזיסט רופט ער זיך „דע סנטא

מאריא״, ווייל ער איז אלוי און קומט ארויס פון דער אייגענער משפחה וואס מרים, די מוטער פון ישוע הנוצרי. פוילוס האט איבערהויפט פערשטאנען די קונץ ווי אזוי צו מאכען זיך אגרויסען „נאמען״, דער פאפסט האט איהם געגעבען בריעף צום קאניג פון קאסטיליען היינריך דעם דריטען און ער האט איהם אויפגענומען מיט גרויס כבוד, און דער געוועזענער יודישער רב איז שוין געשטאנען אויף א דרך אז אללע זיינע מחשבות וועגען גלאנץ און גרויסקייט זאלען מקוים ווערען.

אז פוילוס האט געפיהלט אז ער שטעהט פעסט און אז זיינע געוועזענע ברידער זענען אזוי ווייט געפאלען אז ער דארף מיט זיי קיין שום צערעמאניעס ניט מאכען, האט ער זיך געהאפט בעווייזען זיין געטריישאפט דעם קאטאליציזמוס און האט אנגעהויבען ארבייטען אז די יודען זאלען זיך טויפען. צום ערשטען מאל האט ער זיך גענומען צו ר׳ יוסף אראבוענא, וואס איז געוועהן לייב-דאקטאר ביים קאניג קארל דעם דריטען און לאנד-רב פון נאווארא, און צו ר׳ מאיר אלגואדעס, וואס איז אויך געוועהן דער לייב-דאקטאר פון דעם קאניג היינריך דעם דריטען און לאנד-רב פון גאנץ קאסטיליען. אז ער האט זיך אבער אבגעבריהט גאר ביים אנהייב און האט פערשטאנען אז מיט אנדערע וועט ער אויך גאר ניט מאכען, האט ער אנגעהויבען שיטען מיט שוועבעל און פעך אויף די יודען, אויסרעדען אויף זיי כל הרעות און אנרייצען געגען זיי דאס פאלק. עס איז געקומען אזוי ווייט אז פוילוס האט זיך ניט געשעמט צו ראטהען דעם קאניג ער זאל ניט צו לאזען צו קיין שטעללען אפילו געטויפטע יודען, און דערביי האט ער טאקי געהאט א שטיקעל מיין טאמער האפט זיך ארויס נאך אזא פויגעל ווי ער און טרעפט איהם נאך אבער. איבערהויפט האט פוילוס געוואוסט אז וואס מעהר מען וועט אונטערדריקען די יודען, וועט עס פאר איהם זיין בעסער און ער האט פון זיין זייט זיי אנגעטהון אזעלכע צרות, אז דער קארדינאל פון פאמפעלונא און נאך אנדערע גייסטליכע האבען עס ניט געקאנט צוזעהן און האבען געמוזט בענוצען זייער גאנצע מאכט צו לעשען מיט געוואלד דעם צארן פון דעם צורר.

ווי שוואך אבער און געפאלען ביי זיך די יודען זענען דעמאלט געוועהן, האבען זיי פארט ניט געקאנט גלייכגילטיג איבערטראגען דעם וועטהיג, אז א יוד, וואס איז נאר וואס געוועהן א רב און א פארשטעהער פון א גרויסער קהלה זאל זיי אזוי פיעל בלוט פערצאפען, און זיי האבען זיך ענטשלאסען איהם האט׳ש ניט לאזען רוהען און זיך מיט איהם אריינלאזען אין א וכוח, האט׳ש זיי האבען

פריהר געוואוסט אז אזא מלחמה מוז זיך אויסלאזען מיט גאר נישט, ווייל די צדדים זענען ניט גלייך: זיי בענוצען זיך מיט א שוואכער פעדער און קומען אב נאר מיט'ן רעדען, און פון דער אנדערער זייט ווייזט מען זיי קולאקעס און עס פליהען שוין שטיינער... איינער פון פוילוס תלמידים, ר' יהושע בן יוסף לארקי פון קאניס, א דאקטאר און א גרויסער קענער פון דער ארא-בישען שפראכע, איז דער ערשטער ארויסגעשפרונגען געגען זיין רבי'ן און האט איהם אנגעהויבען פרעגען שאלות; ער האט אבער זיין ספר אנגעשריבען מיט אזוי פיעל חכמה אז דאס לצנות, די שטאך-ווארטלעך, זענען געבליבען בע-האלטען צווישען די שורות, מען האט געקאנט מיינען אז ער רעדט מיט פוילוס'ן מיט גרויס דרך ארץ, און באמת האט ער איהם געגעבען אזיינס אנצוהערען אז עס האט איהם אויש געמוזט שטעכען אין דער זיבעטער ריפ. לארקי האט זיך קלאמערשט געמאכט פאר א תם און שרייבט פוילוס'ן אז ער פארשטעהט ניט צו ליעב וואס ער האט אוועקגעווארפען די יודישע אמונה: ער רעכענט איהם ניט פאר אזוי שלעכט, ער זאל עס האבען געטהון צו ליעב כבוד; ער קאן נישט דענקען אז ער האט פלוצלונג גאר געפונען חסרונות אין יודישקייט, ווייל ביז פערציג יאהר האט ער אבגעהיט אללע יודישע דינים און מנהגים און קיין זאך איז איהם ניט קשה געוועהן; ער קאן איהם ווידער ניט האלטען אזוי ווייט נאריש אז ער זאל זיך האבען דערשראקען פאר די רדיפות און זאל מיינען אז דאס יודישע פאלק מוז אין גאנצען פערשוואונדען ווערען, ווייל ער ווייסט וואהל אז אין אייראפא לעבט נאר א טהייל יודען און די איבריגע געפינען זיך אין אזעלכע ערטער, וואו זיי קאנען נאך רוהיג זיין און איבערלעבען, ווי זייער שטייגער איז, שטארקערע פעלקער. צו ליעב וואס זשע, פרעגט איהם לארקי, האט ער פלוצלונג אוועקגעווארפען דעם גלויבען, וואס ער האט כמעט א האלב לעבען געדיענט, און ווארפט מיט שטיינער אויף זיינע ברידער, וואס האבען איהם אזוי פיעל יאהרען גערעכענט פאר זייער פיהרער, און דא הייבט זיך ערשט אן דאס רעכטע ארבייט: לארקי זוכט קלאמערשט תירוצים, ער וויל טרעפען, וואס פוילוס קאן אנפערן, און אזוי שיט ער איהם אב פון קאפ ביז פוס מיט הלצות, ער זאגט איהם ארויס אזא אמת וואס איז ביטערער ווי גאל און מאכט פון איהם גאר חוזק. אז לארקי'ס ניפטיגע פיילען האבען געטראפען צום ציעל – זעהט מען ארויס פון פוילוס'ס תשובה וואס איז נאר אהן רעכטע דבורים, נאר פול מיט כעס, און בעווייזט אז דער שטיין איז געפאלען, ווי מען זאגט, פונקט אין קארב אריין.

ר' חסדאי קרעשקש האט זיך אויך ניט געקאנט איינהאלטען, און אזוי ווי ער פלעגט זיך אפט צונויפקומען מיט קריסטען און מען פלעגט איהם שטענדיג פרעגען שאלות וועגען רעליגיאן, האט ער ארויסגעלאזט א ספר און האט אויסגעוויזען אז די וואס ווילען מיט געוואלד אנווארפען די קאטאלישע אמונה טרעטען אב אפילו פון די יסודות פונ'ם קריסטענטהום. נאך מעהר פון אללע, וואס האבען געשריבען וכוח־ספרים, האט זיך דעמאלט בעריהמט געמאכט ר' יצחק בן משה אפודי, א גרויסער למדן, א דאקטאר און איין אסטראנאם, וואס האט זיך אים יאהר 1341 געמוזט טויפען און זיך רופען פראפיאט דוראן און האט טאקי שוין ניט געקאנט איבערטראגען די בושה פון זיין א קריסט מיט'ן מויל און בלייבען א יוד אין הארצען, און האט זיך באלד ענטשלאסען אוועקצופאהרען קיין ארץ ישראל און דארט ווערן פריי א יוד. איניינעם מיט איהם האט זיך דעמאלט געטויפט זיינער א חבר, דוד עין-בונט ביען גוראן, און אז ביי איהם איז געבליבען די דעה אוועקצווארפען שפאניען, האט דער חבר אויך געוואלט טהון דאס איינענע און זיי האבען צווישען זיך אבגערעדט אז פראפיאט דוראן זאל דערווייל אריינפאהרען קיין פראנקרייך און זיך דארט אבשטעלען אין איינער פון די שטאדט, וואס געפינען זיך ביים ים, כדי עין-בונט זאל שפעטער אהין צו קומען, און ביידע איניינעם זאלען זיי זיך אויפזעצען אויף א שיף. ווי ערשטוינט איז אבער פראפיאט דוראן געוועהן, אז גאר אין א קורצער צייט איז איהם אנגעקומען א בריעף פון עין-בונט, וועלכער בעשרייבט איהם אז ער האט זיך אין וועג בעגעגענט מיט פוילוס'ן און ער האט איהם פערשטעהן געגעבען דאס הייליגקייט פון דער קריסטליכער אמונה, און דאריבער זאגט ער זיך אב פון דעם געדאנק נאך אמאל א יוד צו ווערען, און ראטה איהם אויך, ער זאל זעהן פריהער גוט בערעכנען עהדער ער וועט זיך לאזען אין זיין ווייטער נסיעה. ווי א דונער האט דער בריעף פון עין-בונט דערשלאגען דעם אומגליקליכען פראפיאט דוראן, ער האט געזעהן אז זיין חבר ווערט איהם פערלארן, און זיין אמת יודיש הארץ האט איהם קיין רוה נעגעבען טאמער געראטה עס פוילוס'ן נאך אזעלכע יונגע לייט אריינצוכאפען אין זיין נעץ, און דאריבער האט ער זיך ענטשלאסען צו אנפערן עין-בונט'ן מיט א בעזונדער חבור, וואס ער האט א נאהמען געגעבען „אל תהי כאבותיך". דאס מערקווירדיגקייט פון דעם חבור בעשטעהט אין דעם דאפעלטען זין פון יעדעס ווארט: אז מען האט גלאט אזוי געלייענט האט מען געקאנט מיינען אז פראפיאט דוראן רעדט יעדען צו ער זאל אוועקווארפען דעם נארישען גאנג

פון די עלטערן און זיך בעסער נעהמען אויפ'ן דרך פון די, וואס בעווארענען זיך
אי מיט עולם הבא אי מיט עולם הזה; קוים האט מען זיך אבער צוגעקוקט
צו דער איינעוועניגסטער כונה פונ'ם מחבר, האט מען באלד ארויסגעזעהן אז
ער מאכט חוזק פון פוילוס'ן און פון אללע וואס לאזען זיך דורך איהם אראב־
פיהרען פונ'ם וועג. דערפאר האבען די גייסטליכע, די ערשטע צייט, אלליין
פערטהיילט צווישען די יודען פראפיאט דוראן'ס חבור, ווייל זיי האבען גע־
רעכענט אז דורך דעם וועלען זיי פון אללע זייטען בעקומען נייע קריסטען, נאר
אז זיי האבען א קוק געטהון ווי די יודען פערשטעהען דעם איינהאלט נאר פער־
קעהרט און לערנען טאקי דעם אמת'ן פשט, האבען זיי אנגעהויבען דעם
חבור צו ברענגען אין פייער. באלד נאך דעם האט פראפיאט דוראן ארויס־
געלאזט איין אנדער ספר, וואס דארט האט שוין ניט קיין קליינעם חלק געהאט
ר' חסדאי קרשקש, און זיי ביידע זענען שוין ארויס מיט שארפע דבורים און
האבען ארויסגעוויזען, טאקי פון די קריסטליכע היילינע ספרים אלליין, וואס
פאר א תל אזיינע געפארכטע מענשען, ווי פוילוס, מאכען פונ'ם קריסטענטהום
און ווי ווייט זיי שטעהען פון דעם עיקר, וואס זייער גואל האט געלערנט.

דערווייל האט פוילוס אנגעהויבען שטארק וואקסען: ער איז געווארען
עפיסקאפ פון קרתגינא און דער גאנצער בעל סוד ביים קאניג הייגריך,
פון דעסטוועגען האט איהם ניט געראטהען צו פועל'ן ביי הייגריך'ן ער זאל
אבזאגען די יודען פון די גרויסע שטעלען, וואס עטליכע פון זיי האבען נאך
פערנומען, און בעזונדערס האט איהם פערדראסען וואס ער קאן ניט בייקומען
די צוויי יודישע לייב־דאקטוירים, דעם לאנד־רב דון מאיר אלגואדעץ און
דעם בעריהמטען שפאנישען דיכטער דון משה צרצל, ווייל דער קאניג,
וואס איז געוועהן זעהר אקראנקליכער, פלעגט דארפען אפט אנקומען צו זיי
און האט טאקי פון זיי שטארק געהאלטען. אט די צוויי יודען, און נאך א פאר,
וואס די שלעכטע צייט האט זיי נאך ניט פון די פיס געווארפען, האבען איינ־
געווענדט אללע כחות און האבען געארבייט פאר דער יודישער וויסענשאפט.
דון מאיר אלגואדעס האט איבער געזעצט דעם „ספר המדות" פון
אריסטוטלוס אויף לשון קדש; פראפיאט דוראן, וואס האט זיך, ווי עס
שיינט, ארויסגעדרעהט פון די שונאים'ס האנד און איז געבליבען אין פער־
פיניאן, האט אנגעשריבען אפירוש אויפ'ן רמב"ם'ס „מורה נבוכים" און
אויפ'ן „אבן עזרא", ער האט געמאכט איין העברעאישע גראממאטיק און האט
אויך צוזאמענגעקליבען פערשיעדענע ידיעות וועגען די צרות, וואס יודען האבען

איבערגעטראגען פונ'ם דרייצעהנטען יאהר הונדערט אן. ר' חסדאי קרעשקש האט געארבייט פאר'ן טויט איבער א גרויס ספר וועגען חקירה אונ אמונה, נאר געענדיגט האט ער עס ניט. אויסער דעם איז דעמאלט צווישען די יודישע לומדים אונ שרייבערס בעקאנט געוועהן דער נאהמען פון דון שלמה בינבנישתי אבן־לבא, וואס מען האט איהם אויך גערופען דע־לא־קבלריא. זיין זוהן איז געוועהן א הייסער יוד אונ האט זיך אין א ביטערער צייט שטארק ארויס־געשטעלט פאר זיינע ברידער, דער נאך זענען אבער טאקי פון דער אייגענער משפחה ארויס די גרעסטע שונאי ישראל אונ די יודען האבען פון זיי געהאט זעהר גרויסע צרות.

אזוי איז נאך געוועהן צו דערליידען כל זמן דער קעניג היינריך דער דריטער האט געלעבט. אז ער איז אבער אים יאהר 1406 געשטארבען, האבען זיך ערשט אנגעהויבען פאר די יודען די רעכטע צרות. זיין יורש ז'שואן דער צווייטער איז אין גאנצען אלט געוועהן צוויי יאהר אונ די מלוכה איז איבער־געגאנגען צו דער אלמנה, דער קעניגין קאטאלינא, וואס איז געוועהן זעהר לייכטזיניג, אונ צו דעם פרינץ דון פערנאנדא, וואס ביי איהם האבען די גייסטליכע געהאט די גאנצע דעה. אז עס האט זיך דא פאר די גייסטליכע געאפענט א נייע וועלט אונ דערצו איז נאך אין היינריך'ס צואה געשטאנען א פונקט אז פוילוס דארף זיין דער גאנצער משגיח ביז זיין זוהן וועט אונטער־וואקסען, קאן מען שוין פארשטעהן מיט וואס פאר א חשק פוילוס האט זיך געחאפט אויסצופיהרען זיינע אלטע מחשבות וועגען יודען. צום ערשטען האט ער געוואלט ארויס פטר'ן די יודען, וואס האבען נאך געהאט שטעלען ביי דער קרוין, אונ עס איז אים יאהר 1408 ארויס א בעפעהל אז יודען טארען ניט דיענען ניט נאר ביי דער מלוכה, נאר אפילו אזוי ביי קריסטען אונ ווי באלד מען וועט געוואהר ווערען אז א יוד האט עובר געוועהן אויף דעם מוז ער בעצאהלען קנס צוויי מאהל אזוי פיעל ווי פיעל זיין יאהרליכע פרנסה האט בעטראפען, אונ אויב ער וועט קיין מזומן געלד ניט האבען זאל מען ביי איהם צונעהמען זיין גאנץ ווירטשאפט, אונ אחוץ דעם זאל מען איהם אפענטליך געבען פונפציג מלקות. דערנאך האט זיך פוילוס געלעגט אין דער לאנג אונ אין דער ברייט ער זאל זיין אלטען שונא, דון מאיר אלגואדעס ארייננפיהרען אין א אומגליק אונ עס איז איהם טאקי געראטהען. ווי אזוי די זאך איז געשעהן — קאן מען ניט וויסען, פונקט ווי עס איז שטענדיג שווער געוועהן צו דערגעהן דעם אנהייב פון אללע בלבולים, וואס מען האט פריהער אונ שפעטער געמאכט

אויף דעם יודישען פאלק, נאר בײ יודען האט מען קײן מאל ניט געוואלט פארשען פון וואנען א בעשולדיגונג נעהמט זיך, מען האט נאר געקוקט אויפ׳ן סוף, די יודען זאלען בלײבען שולדיג און מען זאל זיך קאנען אן זײ נוקם זײן. אזוי איז דא אויך געוועהן: פלוצלונג, ווען די קאניגין מיט׳ן קלײנעם פרינץ איז געקומען קײן שיגובה, האבען די גײסטליכע אנגעמאכט א געוואלד אז א יוד האט געקריגען א האסטיע און האט געוואלט שאנדען דאס הײליגע ברויט, נאר די האסטיע האט אנגעהויבען צו מאכען אזײנע מופתים אז דער יוד איז דערשראקען געווארען און האט זי מיט גרויס ציטערניש צוריקגעבראכט אין קלויסטער ארײן. עס איז באלד געווארען א ליארם, א געשרײ, דער עפיסקאפ זשואן וועלאסקוועץ דע טרדסילס האט בעקומען א ווינק פון אויבען ער זאל ניט שווײגען אין דער זאך, און שוין זענען געזעסען אין תפיסה די שאנסטע יודישע בעלי בתים און צווישען זײ אויך דון מאיר אלגואדעץ. וואס פאר א שײכות דער געוועזענער לײב־דאקטאר האט געקאנט האבען צו די מופתים פון דער האסטיע — פון דעם סוד האט געוואוסט נאר אײן פוילוס: ער האט געפיהרט דעם פראצעס, ער האט געהײסען שלאגען אללע בעשולדיגטע און זײ אנטהון ענוים קשים ביז זײ האבען זיך געמוזט מודה זײן, און אז דער אומגליקליכער דון מאיר אלגואדעץ האט נאך צו ליעב געטהון די תלינים און האט נאך ארויסגעזאגט אז ער האט געסמ׳ט דעם קאניג הײנריך, האט ער ארויסגעגעבען א משפט צדק, מען זאל איהם לעבעדיגערהײד צושנײדען אויף שטיקער. אזא סוף האבען געהאט די איבריגע יודען וואס פוילוס האט אויף זײ געווארפען אײן אויג און האט זײ צוגעשלעפט צו דעם שרעקליכען חטא פון דער האסטיע, און דעמאלט האט ער אויך געהײסען צונעהמען אײנע פון די יודישע שולען און זי מאכען פאר א קירכע.

א שרעקליכע צײט האט זיך ווײטער אנגעהויבען פאר די שפאנישע יודען און אין די דאזיגע ביטערע יאהרען האבען די מקובלים ווײטער אויפגעהויבען דעם קאפ און דרײ פון זײ, אברהם פון גרנאדה, שם טוב בן יוסף און משה בותרל, האבען זיך בענוצט מיט דעם פינסטערניש, וואס האט בעדעקט דאס יודישע לעבען, און האבען אנגעהויבען אײנצורעדען דעם עולם, אז דאס גאנצע אומגליק האט זיך נאר גענומען פון דעם וואס יודען האבען צו פיעל געלערנט תורה און חכמה, און אז עס איז גלײכער צו גלויבען בלינד, האלטען צוגעמאכט די אויגען און ווארטען ביז דער אויבערשטער וועט זיך מרחם זײן און שיקען די ישועה. אברהם פון גרנאדה האט זיך ניט געשעמט אפען

ארויסצוזאגען אז ווער עס גלויבט ניט אין קבלה, דער קאן זיך גאר ניט רעכנען
פאר קיין מאמין, און אז ווען די קבלה זאל געוועהן זיין בעפעסטיגט צווישען
יודען וואלטען פיעל פון זיי זיך ניט געוועהן געטויפט אים יאהר 1391. דערצו
האט ער נאך גענומען היילען די וואונדען פונ׳ם פאלק מיט זעהר א געפאהרליך
מיטעל: ער האט זיי געטראסט דערמיט וואס די גרויסע צרות בעווייזען אז
גיך וועלען זיך אנהייבען משיח׳ס־צייטען און האט זיי פערשלאגען דעם קאפ
מיט פערדרעהטע חשבונות און פאלשע האפנונגען. שם טוב בן יוסף איז
נאך געגאנגען ווייטער און האט ארויפגעלעגט די גאנצע שולד אויפ׳ן רמב״ם,
גרשוני און נאך אנדערע חכמים; ער האט געשריבען א ספר „אמונות“
און האט דארט אבגעשיט מיט פייער אללע חוקרים, וואס האבען, אומגערן
אדער אימיסטען, דערוואייטערט די יודען פון אזא טהייערן אוצר ווי די קבלה.
נאר די צוויי מקובלים, וואס זיינען געוועהן ניט קיין גרויסע דענקער און זענען
טאקי אלליין אויך געוועהן גענארט, האבען ניט אזוי פיעל אנגעארבייט ווי
דער דריטער ר׳ משה בותרל, וואס איז געוועהן א פשוט׳ער שווינדלער און
האט געשפיעלט די ראללע פון א בעל מופת און טאקי פון א שטיקעל משיח.
משה בותרל האט ארויסגעלאזט א ספר וואס איז געוועהן פול מיט שקרים און
דער עולם האט איהם געגלויבט, האטש ערשט ניט לאנג איז ער געבליבען
אליינער, ווען ער האט פערזיכערט אז ניט שפעטער פון זומער אים יאהר 1393
וועט געווים משיח קומען. ער האט זיך אויסגעגעבען פאר׳ן גרעסטען למדן
און האט צושיקט בריעף צו אללע רבנים אז ער קאן די שווערסטע קושיות
פאראנפערן נאר מיט דער הילף פון קבלה. מערקווירדיג איז דאס, וואס משה
בותרל האט געקאנט פארדרעהן דעם קאפ אפילו פון אזא גרויסען מאנן ווי ר׳
חסדאי קרעשקש, וואס האט אפענטליך אין שול מודה געוועהן אז מען מאג
שטעלען אויף זיינע ווערטער. אוודאי האט ער זיך שפעטער געשעמט, ווען
דאס פאלשקייט פון דעם צבוע׳ק האט זיך אין גאנצען ארויסגעוויזען, און ער
האט פערשטאנען, אז ער האט זיך געלאזט נארען דער פאר, ווייל ער איז
מעהר ניט ווי א מענש און ביי דער שלעכטער צייט גלוסט זיך אפילו דעם
קליגסטען צו קוויקען זיך מיט א פאלשער שיין פון דער קלענסטער האפנונג און
ער רעדט זיך איין אז ער זעהט עפּיס, האטש דער שכל קלאפט איהם גוט
אין קאפ אריין און רייסט איהם מיט געוואלד אב פונ׳ם זיסען חלום.

גענוג שלאק האבען, דאכט זיך, די יודען געהאט אויף זיך: אללע אנ־
וואהנער האבען געקוקט אויף זיי ווי אויף בעהאלטענע גבירים און גערעכענט

אַז בײַ יעדען פון זײ ליעגט בעגראבען אוצרות מיט געלד, די גײסטליכע האבען געהאלטען פאר דער גרעסטער מצוה צו טויפען יודען און די געטויפטע אַלײן פלעגען זיך אָפט גאר אין גאנצען איבערקעהרען, ערשט נעכטען האבען זײ געהאפט קלאפ גלײך מיט אַללע און וואלטען נאך ניט בעדארפט פערגעסען דעם טעם פון זײ און הײנט שלאגען זײ שוין אויך מיט חשק זײערע גע-וועזענע ברידער, גלײך ווי עמיצער שטעהט זײ איבער'ן קארק און שרײַעט: „הרג'ט, ממית'ט!". מען האט געקאנט מײנען אַז ערגער קאן שוין גאר ניט זײן, נאר דער אנהויב פונ'ם פינפצעהנטען יאהר הונדערט האט בעוויזען אַז די יודען האבען געהאט אַזײנע צרות, וואס זײ האבען זיך אויף זײ גאר ניט גערעכנט. דרײַ שרעקליכע שונאים האבען צונויפגעזאמעלט זײערע כוחות און האבען אײנײנעם געארבײט צו דערשטיקען די יודען: פון די דרײַ שותפים איז אײנער געוועהן יהושע לארקי, אַ געטויפטער יוד, דער אנדערער האט געהײסען פראי ווינצענטע פערער און איז געוועהן זעהר אַ פרומער גײסטליכער, דער דריטער איז געשטאנען גאר הויך, ווײל דאס איז געוועהן דער פאפסט בענעדיקטוס דער דרײַצעהנטע. יהושע לארקי איז געוועהן דער אײגענער, וואס האט פריהער געארבײט מעשים ווען זײן רבי פוילוס האט זיך געטויפט און גאר גיך האט זיך בײַ איהם איבערגעביטען די דעה: ער איז איבערגעגאנגען צום קריסטענטהום און האט בעקומען אַ נײעם נאהמען גערא-נימא דע סאנטא-פע. דער פאפסט בענעדיקטוס האט איהם צו זיך צו-גענומען פאר לײב-דאקטאר און באלד האט זיך ארויסגעוויזען אַז דער תלמיד האט אָבער געטראפען דעם רבי'ן, ווײל ער האט זיך בעמיהט נאך מעהר פון פוילוס'ן צו פערגרעסערן די צאהל פון די געטויפטע, און אַז עס איז ניט גע-גאנגען האט ער ניט געזשאלעוועט אויסצוטראכטען בלבולים און ברענגען די יודען אויפ'ן פײַער. ווינצענטע פערער איז ניט געוועהן אַזא גרויסער צורר היהודים ווי ער האט טאקי מיט'ן גאנצען הארצען געוואלט די יודען גליקליך מאכען מיט דער קריסטליכער רעליגיאן און זיך בעווארענען אַ שטוהל אין גן עדן. ער האט גיט געמײנט ניט קײן כבוד ניט קײן געלד, ווײל ער איז געוועהן אין גאנצען אויסגעטהון פון דער וועלט; פון די גרעסטע שטעללען, וואס מען האט איהם פארגעלעגט, האט ער זיך אָבגעזאגט און פלעגט נאר פון שטאדט צו שטאדט ארומגעהן בארוועס און צורעדען אַללע מען זאל ווערען פרומער און זיך האלטען אין אמת'ן גלויבען. דערצו איז ער נאך געוועהן אַ בעריהמטער דרשן און איז איהם שטאנד געוועהן מיט זײנע רעד אויפצוהיצען גאר די האר-

טעסטע מענשען אונ ברענגען צו טרערען אזעלכע וואס האבען פון זייער לעבסטאג ניט געוואוסט וואס הייסט אזיינס וויינען. ער האט אבער, צום אומגליק, ניט נאר דבורים בענוצט נאר דארט וואו ער פלעגט אנטרעפען עקשנים האט ער זיך בעשלאסען צו געהן מיט כח אונ נייטהען מען זאל איהם פאלגען, ווייל ער איז איבערצייגט געוועהן אז ער טהוט עס נאר פון יענעמ'ס טובה וועגען אונ ער אליין וועט זיך נאר פערדיענען די מצוה. אז ער איז געוואהר געווארען ווי די מאראנען זענען זיך נוהג אונ ווי פאלש זיי זענען דעם קריס-טענטהום, האט ער זיי אנגעהויבען שטראפען מיט אזעלכע פייעריגע דרשות, אז פיעל פון זיי האבען זיך מודה געוועהן אונ האבען איהם געגעבען דאס ווארט תשובה צו טהון אונ ווערען אמת'ע קריסטען. אז דאס איז איהם געראטהען, האט ער זיך שוין גענומען צו די יודען, אונ דריי יאהר כסדר, פון 1412 ביז 1415 האבען זיי פון איהם שרעקליך געליטען. די שפאנישע מלוכות האבען זיך אויך אנגעהאפט אין ווינצענטע פערער'ס דרשות, חאטש זיי האבען להלוטין ניט געמיינט דאס וואס ער, זיי האבען מעהר ניט געוואלט ווי פערשלאגען דעם קאפ פונ'ם פאלק, כדי מען זאל האבען צו טהון מיט יודען אונ מיט אנדערע פרעמדע אומות אונ מען זאל אין איינענע זאכען פערגעסען. דערפאר איז ווינצענטע פערער אומעדום געוועהן אליעבער גאסט, מען האט איהם געגעבען איין ערלויבניש צו דרשנ'ען אין די שולען אונ מאשעען אונ די יודען מיט די מהמדנער האט מען געצוואונגען זיי זאלען איהם מוזען הערען. מען קאן זיך פארשטעלען וואס די יודען האבען אויסגעשטאנען ווען ווינצענטע פערער פלעגט זיך אנידערשטעלען ביים ארון קדש מיט א ספר תורה אין איין האנד אונ מיט א קרייץ אין דער אנדערער האנד אונ שטראפען דעם עולם פאר וואס זיי ווילען ניט מודה זיין אויפ'ן אמת. ווי עס ווייזט אבער אויס, האט ער די ערשטע צייט גאר ווייניג געפועל'ט ביי די יודען, ביז דער גוטער פוילוס איז איהם גיכי געקומען צו הילף. פוילוס האט שוין פון פריהער געוואוסט אז מיט גוטען קאן מען גאר ניט מאכען אונ אז מען מוז די יודען אזא קוועטש טהון זיי זאלען גאר קיין אנדער ברירה ניט האבען אונ זאלען מוזען איינביינגען די קאפ. די מלוכה פון קאסטיליען האט באלד ארויסגעגעבען א געזעץ פאר די יודען וואס איז בעשטאנען פון פיער אונ צוואנציג פונקטען אונ וואס האט זיי אזוי געבונדען אז זיי האבען זיך ניט געקאנט רירען. נאך דעם נייעם געזעץ האבען די יודען געמוזט וואהנען אין א בעזונדער גאס, וואס האט געהאט טויער פון ביידע זייטען אונ מען האט זיי געקאנט פערשליסען. קיין איינענע

דינים האבען זיי ניט געטארט האבען, מיט ־קיין שום מלאכה האבען זיי זיך ניט געטארט בעשעפטיגען, אפילו דאקטורים יודישע האבען ניט געטארט זיין מיט קריסטען האנדלען האבען זיי ־קיין רעכט ניט געהאט, טראגען כלי זיין האבען זיי ניט געטארט, האלטען קריסטליכע דיענסטען איז זיי שטרענג פערבאטען געוועהן, אפילו אים שבת האבען זיי זיך ניט געקאנט שאפען מיט א קריסט ער זאל טהון די קליינסטע ארבייט. די יודען האבען געמוזט טראגען בעזונדערע קליידער מיט ארויטהען צייכען אונ ווי באלד מען האט געהאפט א יודען וואס האט זיך אנגעטהון גלייך מיט די קריסטען, איז פון איהם געקומען א גרויסער שטראף. די יודען האבען אויך ניט געטארט אבשערען די האר פונ'ם קאפ אונ פוצען די בארד, אונ ווער עס האט עובר געוועהן האט באלד געהאפט הונדערט מלקות. פאר אללע איינוואהנער פונ'ם לאנד איז בעשטימט געוועהן די גרעסטע שטראף ווען זיי וועלען ביי זיך האלטען יודען אונ זיי בעשיצען. מען האט אויך פערווערט די יודען זיי זאלען ניט טארען ארויספאהרען ניט נאר פונ'ם לאנד, נאר אפילו פון דער שטאדט אונ וועמען מען האט דערהאפט ניט אויף זיין פלאץ, האט מען ביי איהם צוגענומען זיין פערמעגען אונ איהם אלליין געמאכט פאר א קנעכט. וואס פאר א פינסטערניס אזא געזעץ האט אנגעמאכט צווישען די יודען פון קאסטיליען, וואס זענען פארט געוואהנט געוועהן שאן צו לעבען, דאס איז לייכט צו פערשטעהן, אודאי האבען ניט אללע געקאנט בעשטעהן ביי אזא נסיון, אונ אז וויצענטע פערער איז שפעטער נאך אמאל געקומען צו די יודען אונ האט זיי אנגעהויבען אויסצווייזען אז מיט זייער עקשנות פערשפיעלען זיי ביידע וועלטען, האבען פיעל פון זיי איהם געפאלגט, ניט אזוי פון עולם הבא וועגען, ווי צו ליעב עולם הזה. דעמאלט האבען זיך כמעט גאנצע יודישע קהלות אויסגעטויפט, פון די שולען האט מען געמאכט קירכען, אונ די יודען פון סלמנקא האבען זיך גערופען „וויצענטינער" נאך'ן נאהמען פון וויצענטע פערער, וואס האט זיי אללע געבראכט צו דער טויפע. דאס אייגענע איז אויך געשעהן אין אראגאניען, וואו דער ־קאסטיליענישער פרינץ דון פערנאנדא איז געווארען קאניג אים יאהר 1414, אונ וויצענטע פערער איז געוועהן זיין גאנצער יועץ. אודאי האט ער זיך דארט אויך געקאנט צופיהרען די האנד, די מלוכה האט איהם אויפגעאפענט אללע יודישע שולען, ער זאל האבען וואו צו דרשנ'ען, די יודען האט זי מיט געוואלד געטריבען זי זאל איהם לויפען הערען, אהוץ דעם האט זי זיי געשטעלט א שאנעם שפיעגעל פאר די אויגען זיי זאלען זעהן

וואס מיט זיי וועט זיך טהון ווען זיי וועלען ניט נאכגעבען, אונ אזוי איז איהם געראטהען אין פיעל שטאדט, ווי סרגסה. דרקה, טרטזא, וואלענסיא אונ מאיארקא, טויזענדער יודען אבצורייסען פון זייער אמונה. סך הכל האט וויצענטע פערער אבגעטויפט אין קאסטיליען אונ אראגאניען מעהר פון צוואנציג טויזענד יודען, נאר דורך זיי איז מעהר ניט ווי פערגרעסערט געווארען די צאהל פון די מאראנען, ווייל די אללע געטויפטע האבען ניט געקאנט פערגעסען מיט וואס פאר אמיטעל מען האט זיי אבגעריסען פון יודישקייט...

דערמיט זענען נאך אבער די יודען ניט אבגעקומען, ווייל באלד האט זיך צו זיי גענומען דער פאפסט בענעדיקטוס דער דרייצעהנטער, וואס איז שוין פון לאנג אן, נאך אז ער איז געוועהן א קארדינאל, געוועהן בעקאנט פאר א שונא ישראל, אונ אז ער האט נאך דערטאפט אזא אבן טוב, ווי זיין לייב-דאקטאר יהושע לארקי, אדער געראנימא דע סאנטא-פע, וואס האט גוט געקאנט די יודען מיט אללע חסרונות פונ'ם יודישען לעבען, האט ער שוין געהאט צו וואס זיך צו טשעפען. דערצו האט נאך בענעדיקטוס געהאט א מחשבה זרה, ווייל ער האט גערעכענט אלליין טאקי געהאלפען צו ווערען דורך די יודען. די וועלט האט פון איהם זעהר וועניג געהאלטען, נאר אין איין אראגאניען איז ער נאך געוועהן אין דער מעלה, אין אנדערע קאטאלישע לאנדער האט מען פון איהם גאר ניט געוואלט וויסען, מען האט אויסגעקליבען איין אנדער פאפסט אונ איהם האט מען פשוט אין חרם אריינגעלעגט. ביי אזא טרויעריגען מעמד, האט זיך בענעדיקטוס בעשלאסען צו ווייזען זיינע שונאים ווי גרויס זיין ליעבשאפט צום גלויבען איז אונ האט געוואלט זיי שטעכען די אויגען דערמיט וואס ער וועט טויזענדער יודען ארונטערנעהמען אונטער די פליגעל פונ'ם קאטאליציזמוס. דערפאר האט מען געפועלט ביי דער מלוכה זי זאל ארויסלאזען א בעפעהל אז אללע גרויסע רבנים אונ לומדים פון אראַ-גאניען זאלען אין א בעשטימטער צייט קומען צו איהם אונ האבען א ויכוח וועגען אמונה, אונ ביי זיך האט ער געטראכט אז ווי באלד עס וועט איהם געראטהען די פארשטעהער אריבערשלעפען אויף זיין זייט, וועט שוין דער איבריגער עולם ממילא נאכלויפען. די יודען האבען געוואוסט אז יהושע לארקי בעריהמט זיך אז ער וועט דערווייזען פון דער גמרא אלליין אז משיח איז שוין געקומען. עס האט זיך זיי אודאי ניט געגלויבט צו פאהרען קיין טרטזא אונ שפארען זיך וועגען אזא זאך, וואס זיי קאנען נאר געגען דעם קיין שום ראיות ניט אננעהמען אונ מוזען נאר אין דעם בלינד גלויבען, ווייל דאס איז

זייער לעצטע טראסט אונ האפנונג; אבוואנען זיך האבען זיי מורא געהאט,
אונ אזוי האבען זיך צוויי אונ צוואנציג גרויסע לייט געמוזט מאכען הארץ אונ
קומען צום וכוח, אונ צווישען זיי זענען געוועהן די שאנסטע אונ פיינסטע בעלי
בתים, פון דעם גראסטען יחוס, ווי דון ווידאל בן בינבנישתי אבן־לבי
פון סרגסה, א בעריהמטער דאקטאר אונ א העבראישער דיכטער, דער זוהן
פון ר׳ שלמה דע־לא־קבלריא; ר׳ יוסף אלבו פון מאנרעאל, א תלמיד
פון ר׳ חסדאי קרשקש, וואס איז געוועהן אי געלערנט, אי פרום; ר׳ זרחיה
הלוי סלדין פון סרגסה, וואס איז געוועהן בעריהמט מיט זיינע איבער־
זעצונגען פון אראביש אויף לשון קודש; אסטרוק לוי פון דרקא אונ
באנאסטרוק פון גירונא — צוויי גרויסע לומדים, וואס דער פאפסט אליין
האט זיי אין צעטעל אריינגעשטעלט.

האטש אללע יודישע פארשטעהער, וואס זענען זיך צונויפגעפאהרען קיין
טרטזא, זענען געוועהן שארפע קאפ, בקיאים אין תורה אונ אויך אין וועלט־
זאכען, דערצו איז נאך דון ווידאל געוועהן א שטארקער קענער פון דער לאטיינישע
שפראכע, פון דעסטוועגען האט אויף זיי די הויט געציטערט נאך עהדער דער
וכוח האט זיך אנגעהויבען, זיי האבען שוין ניט געהאט דאס שטארקהייט פונ׳ם
רמב״ן אמאל, וואס האט אויך געהאט דעם אייגענעם נסיון, נאר ער האט
קיין כבוד ניט געלעגט אויף זיינע געגנער אונ האט פריי אונ אפען ארויסגעזאגט
דעם אמת; זיי אבער זענען געוועהן בייז געפאלען אונ האבען פאראויס־
געזעהן אז ווי אזוי זיי מאגען טענה׳ן וועלען זיי אלץ בלייבען אומגערעכט.
דאס איז נאך זיי מעהר קלאר געווארען אונ האט ביי זיי אין גאנצען צוגענומען
דעם חשק זיך אריינלאזען אין ווייטע דרכים, ווען זיי זענען געוואהר געווארען
דעם פלאן פון יהושע לארקי, וואס האט פריהער געקלעבט אויסצוווייזען פונ׳ם
תלמוד אז די יודען דארפען שוין ניט ווארטען אויף משיח׳ן, אונ דערנאך, אויב
די יודען וועלען ניט אננעהמען זיין דעה, מאכען א תל פון דער גמרא אונ
אויסדרינגען אז ער איז פול מיט נארישקייטען אונ שעדליכע זאכען. ביי אזא
פלאן האבען זיי פריהער געוואוסט אז דער גאנצער וכוח איז מעהר ניט ווי
א קאמעדיע אונ אז סאי ווי סאי מוזען זיי די מלחמה פערליערען.

דער וכוח האט זיך געצויגען א יאהר מיט ניין חדשים אונ אכט אונ זעכציג
מאל זענען זיך ביידע צדדים צונויפגעקומען. בענעדיקטוס איז געוועהן פון די
פערביסענע לייט, וואס האבען אין מויל זיסע רעד אונ אין בוזעם האבען
זיי בעהאלטען א שפיז, ער האט געוואוסט אז ער מאג זיך פערלאזען אויף

יְהוֹשֻׁעַ לָארְקִי, וָואס וֶועט זִיךְ קָאנֶען מִיט דִי יוּדֶען אֵיינְשְׁטֶעהֶען אוּנ בְּרֶענְגֶען זֵיי דִי נָאטְהִיגֶע בֶּעוַוייזֶע פוּן דִי יוּדִישֶׁע הֵיילִיגֶע סְפָרִים; פוּן זַיין זַייט הָאט עֶר אָבֶּער גֶערֶעכֶענְט צוּ נֶעהמֶען דִי יוּדֶען מִיט וַוייכְקַייט אוּנ גוּטסְקַייט אוּנ דֶערְפַאר הָאט עֶר גְרוֹיס כָּבוֹד אָבְּגֶעגֶעבֶּען דִי יוּדִישֶׁע פָארְשְׁטֶעהֶער, וֶוען זֵיי הָאבֶּען זִיךְ אִיהם דָאס עֶרְשְׁטֶע מָאל פָארְגֶעשְׁטֶעלְט, אוּנ הָאט זֵיי שְׁטַארְק בֶּערוּהִיגְט וֶוען זֵיי הָאבֶּען זִיךְ גֶעקְוַוינְקֶעלְט אָנְצוּרוּפֶען זֵייעֶרֶע נָאהמֶען. עֶר הָאט זֵיי עֶרְקְלֶעהרְט אַז זֵיי הָאבֶּען זִיךְ נִיט צוּ שְׁרֶעקֶען פַאר קֵיינֶעם, אַז עֶר הָאט זֵיי גֶעלָאזְט רוּפֶען דֶערְפַאר וָואס עֶר אַלֵיין וִויל וִויסֶען אַסַךְ זַאכֶען פוּן דֶעם יוּדִישֶׁען גְלוֹיבֶּען אוּנ זֵיי מֶעגֶען זֵייעֶרֶע מֵיינוּנְגֶען אַרוֹיסְזָאגֶען גָאר אָהן מוֹרָא. אַזוֹי הָאט זֵיי אוֹיךְ בֶּענֶעדִיקְטוּס פְרַיינְדְלִיךְ אוֹיפְגֶענוּמֶען דֶעם אַנְדֶערֶען טָאג, וֶוען עֶס אִיז גֶעוֶועהן דִי עֶרְשְׁטֶע פֶערְזַאמְלוּנְג. אוֹיף יְהוֹשֻׁעַ לָארְקִי׳ס שְׁאֵלוֹת הָאט דוֹן וִוידַאל גֶעאֶנְטְפֶערְט מִיט אַלַאנְגֶער לַאטַיינִישֶׁער רֶעדֶע אוּנ בֶּענֶעדִיקְטוּס הָאט אִיהם דֶערְפַאר גֶעמַאכְט זֶעהר פִיעל קָאמְפְּלִימֶענְטֶען אוּנ גֶעלוֹיבְּט זַיין שֶׁען רֶעדֶען. דוֹן וִוידַאל הָאט זִיךְ דֶעמָאלְט גֶעפְּרִיוּוְט שׁוֹין בֶּעטֶען דֶעם פַּאפְּסְט עֶר זָאל זֵיי בֶּעפְרַייעֶן פוּן דֶעם וְכוּ׳, ווייל לָארְקִי פֶערְדְרֶעהט דֶעם זִין פוּן דִי פְּסוּקִים אוּנ אַז דִי יוּדֶען ווילֶען נִיט לֶערְנֶען אַזוֹי דֶעם פְּשַׁט וִוי עֶס טוֹיג אִיהם זָאגְט עֶר שׁוֹין אַז זֵיי וֶועלֶען מֵאוּם אָבְּשְׁנַיידֶען. בֶּענֶעדִיקְטוּס הָאט אִיהם אָבֶּער נִיט גֶעוָואלְט צוּ לִיעבּ מְהוֹן אוּנ הָאט גֶעהֵייסֶען, אַז אוֹיפְ׳ן אַנְדֶערְן טָאג זָאל זַיין דִי צְוֵוייטֶע פֶערְזַאמְלוּנְג. דֶעמָאלְט הָאבֶּען שׁוֹין דִי יוּדֶען פֶערְשְׁטַאנֶען מִיט וֶועמֶען זֵיי הָאבֶּען צוּ טְהוּן, אַז דָאס פְרַיינְדְשַׁאפְט אִיז נָאר לְפָנִים אוּנ אַז בֶּענֶעדִיקְטוּס וִויל טַאקִי נָאר זֵיי עוֹקֵר מִן הַשֹּׁרֶשׁ זַיין. נָאךְ אִין דֶעם אֵייגֶענֶעם טָאג אִיז דִי גַאנְצֶע יוּדִישֶׁע קְהִלָּה פוּן טָרְטָזַא זִיךְ צוּנוֹיפְגֶעקוּמֶען אִין שׁוּל, ר׳ זְרַחְיָה הַלֵּוִי סַלַדִין הָאט גֶעזָאגְט דֶעם עוֹלָם אַדְרָשָׁה אוּנ הָאט אָנְגֶעוִויזֶען אִין וָואס פַאר אַסַכָּנָה דָאס גַאנְצֶע יוּדִישְׁקַייט גֶעפִינְט זִיךְ, אוּנ עֶס אִיז גֶעוָוארֶען אַיְלָלָה: דִי יוּדֶען הָאבֶּען זִיךְ גֶעהַאפְּט צוּם אַלְטֶען מִיטֶעל – אוֹיסְזוּיינֶען בַּיי גָאטט אַיְשׁוּעָה דוּרְךְ אַהֵייסֶע תְּפִלָּה.

דִי יוּדִישֶׁע טְרֶערֶען זֶענֶען נִיט גֶעוֶועהן אוּמְזִיסְט. בֶּענֶעדִיקְטוּס אִיז גֶעוֶועהן פֶערְטְרָאגֶען מִיט זַיינֶע זַאכֶען, נִיט בַּיי אַלֶע פֶערְזַאמְלוּנְגֶען הָאט עֶר גֶעקֶאנְט זַיין, אוּנ לָארְקִוִוי הָאט גֶעטְהוּן וָואס עֶר הָאט גֶעוָואלְט. וִוי אַזוֹי דִי יוּדֶען הָאבֶּען גֶעשְׁרִיגֶען אוּנ זִיךְ גֶעשְׁפַּארְט, הָאט מֶען זֵייעֶרֶע טַעֲנוֹת נִיט פֶערְשְׁרִיבֶּען אוּנ אַזוֹי זֶענֶען אַוֶועקְגֶעגַאנְגֶען צְוֵויי אוּנ זִיבְּצִיג אֲסִיפוֹת. נָאר מִיט וָואס פַאר אַגֶעדוּלְד דִי יוּדִישֶׁע פָארְשְׁטֶעהֶער הָאבֶּען אִיבֶּערְגֶעטְרָאגֶען זֵייעֶרֶע צָרוֹת, אִיז

זיי פארט שווער געוועהן צוצוקוקען ווי מען טרעט זיי מיט די פיס און זיי האבען אפען ארויסגעזאגט אז מען מוטשעט זיי נאר אהן אתכלית, ווייל זיי וועלען זיך קיין מאל ניט אבזאגען פונ'ם גלויבען אז משיח דארף ערשט קומען. דעמאלט האט בענעדיקטוס ערשט ארויסגעוויזען זיין גאנצע שנאה צו די יודען און האט זיי געלאזט מודיע זיין, אז ווי באלד זיי וועלען ניט האלטען קיין מיל וועלען זיי מיט'ן לעבען בעצאהלען, און לארקי איז ארויסגעשפרונגען מיט א פייעריגער בעשולדיגונג געגען תלמוד: ער האט זיך גענומען דורכלופטערן די פערשימעלטע בלבולים פון ניקאלאי דאנין און האט אבגעזוכט אזעלכע ארטער אין דער גמרא, וואס בעווייזען קלאמערשט אז דאס יודישע לעבען איז פול מיט פערדארבענע מדות און אז דער תלמוד ערלויבט, אז קינדער זאלען שלאגען עלטערן און אז מען מאג דיענען עבודה זרה, עובר שבועה זיין און פארשעלטען אין דאוונען מיט טויטע קללות אללע אנדערע פאלקער. אזוי ווי לארקווי האט זיך פעררופען אויף פערשיעדענע אגדות און מדרשים, האט דאס אנגעמאכט א שטיקעל מחלוקת צווישען די יודישע פארשטעהער: דער גראבטער טהייל פון זיי, און בעזאנדערס דון אסטרוק הלוי האט זיך ניט געוואלט אריינלאזען אין קיין פלפול מיט'ן שונא און האט געאנפערט קורץ און שארף, אז די אגדות האלטען די יודען ניט פאר הייליג און דאריבער קאן מען דערפון גאר קיין ראיה ניט ברענגען. דון ווידאל אבער און ר' יוסף אלבו זענען ניט געוועהן צופרידען פון דער דעה און האבען געזאגט אז אלדינג וואס עס געפינט זיך אין תלמוד איז הייליג, נאר מען מוז גוט נאכפארשען דעם טעם פון יעדער זאך, און אז דער אמת'ער זין פון די אגדות בעווייזט, פארקעהרט, ווי גוט און פרום די בעלי התלמוד זענען געוועהן און אז זיי האבען בשום אופן ניט געקאנט וועלען בעפעסטיגען ביים פאלק שלעכטע זיטען. די שונאים האבען זיך דערפרעהט ווען זיי האבען בעמערקט אז די יודישע פארשטעהער קאנען זיך ניט אויסגלייכען אין די מיינונגען און האבען גערעכענט אז דאס וועט אפשר פיהרען דערצו וואס איינער דעם אנדערן וועט וועלען טהון אויף צו להכעיס און דערוויל וועלען זיי זייערס אויספיהרען. די יודישע פארשטעהער זענען טאקי געוועהן ביי א שרעקליכען נסיון, ווייל בענעדיקטוס האט זיך געפריוועט אויף זיי מטיל אימה זיין דורך איין אנדער זאך: וויצענטע פערער איז ארומגעפאהרען איבער דער מדינה און האט ווייטער אבגעטויפט עטליכע טויזענד יודען פון סרגסה, קלטיוד און דרקה, און צווישען זיי זענען געוועהן א פאר גרויסע מיוחסים און לומדים, ווי דון ווידאל'ס ברודער טודרוס בנבנישתי

און נאך עטליכע זיינע קרובים, וואס איינער פון זיי, באנאפאס, האט זיך נאך דער טויפע אנגענומען גענומען מיצר פעדרא דע לא קבאלריא און איז געווארען אפייערדיגער שונא יודען. אט די אללע געטויפטע האט בענעדיקטוס געלאזט ברענגען קיין טרטזא און מען האט אזוי געמאכט, אז גאר פלוצלונג זענען זיי אריינגעקומען אין זאל פון דער פערזאמלונג און האבען אבגעגעבען א שבח דער קריסטליכער רעליגיאן. דאס האט ער אלץ געטהון בכיון אז די יודישע פארשטעהער זאלען כיי זיך אראבפאלען און זאלען זיך מיט זייערע איינענע אויגען איבערצייגען, אז דאס עקשנות וועט זיי גאר ניט העלפען. זיי זענען אבער געווען מענשען מיט ריינע מחשבות און מיט אפעסטען ווילען און וואס מעהר בענעדיקטוס איז געגאנגען מיט תקיפות, האבען זיי ארויסגעוויזען מעהר זעלבסטשטאנדיגקייט און דער ווכוח האט זיך אויסגעלאזט מיט גאר נישט.

בענעדיקטוס האט אויסגעלאזט זיין גאנץ ביטער הארץ צום תלמוד און האט אים יאהר 1415 ארויסגעגעבען אבעפעהל מען זאל פערברענען וואו מען וועט נאר געפינען א גמרא. אויסער דעם האט ער געהייסען אבהיטען די אלטע גזרות, אז יודען זאלען זיצען אין בעזונדערע גאסען, ניט בויען קיין גרויסע שולען, ניט האבען קיין שום געשעפט מיט קריסטען, זיך ניט בעשעפטיגען מיט קיין שום מלאכה אדער חכמה, טראגען אשאנדליכען צייכען אויף די קליידער, און דריי מאל אין יאהר קומען אין קירכע און אויסהערען דרשות פון קאטאלישע גייסטליכע. פאר'ן משגיח, וואס האט בעדארפט אכטונג געבען אויף די יודען זיי זאלען חלילה ניט עובר זיין אויף דעם בעפעהל, האט ער בעשטימט פוילוס'ס זוהן נאנזאלא דע סנטא מאריא, וואס איז געוועהן ניט קיין קלייגערער בעל ישר פונ'ם פאטער. צום גליק, האט אבער בענעדיקטוס ניט געקאנט לאנג פיהרען זיינע וועלטען: די לעצטע גוטע פריינד האבען זיך אויך פון איהם אבגעזאגט, אפילו דער פרומער וויצענטע פערער איז געווארען זיין געגנער, און גאר גיך איז ער געשטארבען עלענד און דערוויטערט פון מענשען, אהן כבוד און אהן אנאהמען.

נאך בענעדיקטוס'ס טויט האט מען דווקא אויסגעקליבען צוויי פאפסטע; דערפון זענען אבער די יודישע צרות ניט פערדאפעלט געווארען און זייער לאגע האט זיך, פארקעהרט, אביסעל פערבעסערט: אין צוויי יאהר איז ניט געבליבען קיין זכר פון דון פערנאנדא, קאניג פון אראגאניען און פון דער קאניגין קאטאלינא, וואס האט געפיהרט די מלוכה פון קאסטיליען, און אז עס זענען

אראב אזעלכע צוויי שטארקע שונאים, האט שוין די ארבייט פון וויצענטע פערער, וואס האט ניט אויפגעהערט ארויס צו פאהרען צווישען יודען אונ ארויסהאפען פון זיי קרבנות, אויך פערלארען איהר ווערטה. וואהין יהושע לארקי איז פערשוואונדען געווארען — ווייסט מען ניט, נאר דער נאהמען „מגדף", וואס די יודען האבען איהם געגעבען דערפאר וואס ער האט געלאסטערט דעם יודישען גלויבען, האבען זיי נאך לאנג געדענקט. לארקי'ס צוויי זיהן, וואס האבען אויך אבגעטראטען פון יודישקייט, האבען דערגרייכט צו א גרויסער מדרגה, נאר איינם פון זיי, פראנציסקא דע סאנטא-פע, האט מען אויף דער עלטער פערברענט, ווייל מען האט איהם חושד געוועהן אז ער איז צוריק געווארען א יוד. אזוי איז אין שפאניען פארט געווארען עפיס גרינגער פאר די יודען: די פריהעריגע ביטערע געזעצע זענען נאך אפילו געבליבען, נאר מען האט זיי שוין ניט אזוי שטארק אבגעהיט, — דער שטעקען איז געוועהן, נאר די שלעכטע האנד צום שלאגען האבען געפעהלט.

נאר אין פארטוגאל האבען יודען געהאט א מקום מנוחה אונ די געטויפטע, וואס זענען אהין אנטלאפען פון אנדערע לאנדער אונ זענען דארט צוריק געווארען יודען, האבען געלעבט רוהיג אונ האבען פאר קיינעם קיין מורא ניט געהאט. אז וויצענטי פערער האט געוואלט מזכה זיין אויך דאס לאנד מיט זיין גרויסער מצוה פון טויפען יודען מיט געוואלד, האט איהם דער קעניג דון זשואן דער ערשטער בעפאהלען אז ווען ער וועט קומען קיין פארטוגאל וועט ער איהם אנטהון א קרוין פון צוגליהט אייזען, אונ ווי הייליג וויצענטע פערער איז געוועהן, האט ער זיך געמוזט אבזאגען פון דעם כבוד.....

דערפאר איז איהם אבער געראטהען זיין גיפט צו פערשפרייטען אין אנדערע ערטער אונ בעזאנדערס דארט, וואו דאס פאלק איז געוועהן אונרוהיג אונ האט געדאנקט נאטט, וואס עס איז דא צו וועמען זיך צו טשעפען. אין סאוואיען האט וויצענטע פערער אנגעארבייט אזעלכע זאכען אז די יודען האבען זיך געמוזט בעהאלטען אין די האהלען צווישען די בערג. דאס אייגענע איז אויך פארגעקומען אין דייטשלאנד אונ איטאליען אונ אזוי ווי עס איז גאר ניט געוועהן קיין מעגליכקייט איבערצוטראגען די צרות האבען די יודען געמאכט צוויי גרויסע אסיפות אין באלאניא אונ פארלי, אים יאהר 1416 אונ 1418, אונ האבען בעשלאסען צונויפנעהמען א גרויסע סומע געלד, כדי מען זאל קאנען די שונאים פערשטאפען דאס מויל. אזא טהייער מיטעל ווי די מטבע האט ניט איין מאל אבגעראטעוועט יודען אין א נויטה אונ האט זיי אויך

דאס מאל געהאלפען. אז מארטין דער פינפטע איז געווארען פאפסט און די יודען זענען איהם אין קאסטניץ אקעגענגעגאנגען מיט ספרי-תורה און הבדלות, האט ער זיך גאר ווייניג געמאכט פון דעם יודישען כבוד און האט זיי נאך גראב בעטרעטען, נאר אז ער האט אנגעשמעקט וואס פאר א מעליקענדיגע קוה דאס יודישע פאלק וועט זיין פאר איהם און פאר אללע, וואס ווארפען זיך ניט מיט'ן יודישען גראשען, האט ער זיך נאר אין גאנצען איבערגעביטען און איז געווארען א יודישער בעל טובה. ער האט באלד געגעבען זיין הסכמה אויף די געזעצע, וואס דער קייזער זיגיזמונד האט ארויסגעלאזט פאר די דייטשע און איטאליענישע יודען, וועלכע האבען זיך מתחייב געווען צו צאהלען זעהר פיעל מס, אבי מען זאל זיי לאזען רוהיג זיצען און אבהיטען זייער אמונה. קוים זענען די יודען געוואהר געווארען אז דער נייער פאפסט, וואס האט געהאט די גאנצע מאכט איבער אללע קאטאלישע לאנדער, לאזט זיך רעדען און איז ניט אזא שטארקער שונא בצע, האבען זיך אנגעהויבען שיטען פון אללע זייטען שליחים פון פיעל יודישע קהלות, און מן הסתם ניט מיט קיין לעדיגע האנד, און פון שפאניען איז צו איהם געקומען איינער פון די גרעסטע עשירים, ר' שמואל אבראוואלא, וואס האט זיך געמוזט טויפען אין וואלענסיא, ווען דאס פאלק איז אנגעפאלען אויף די יודען. מיט טרערען אין די אויגען האבען די שפאנישע יודען דערצעהלט דעם פאפסט ווי גרויס זייערע צרות זענען, ווי זיי זענען מיט'ן לעבען ניט זיכער; נאר זייער געוויין האט אודאי ניט געהאט אזא ממשות ווי די טהייערע מתנות וואס זיי האבען מיט געבראכט, און מארטין האט איהם יאהר טויזענד פיהר הונדערט 19 פערעפענטליכט א בעפעהל אז יודען מאגען האנדלען מיט קריסטען, זייערע שולען טאר מען ניט אנריהרען, צו דער טויפע זאל מען זיי ניט צווינגען און קיין שום צייכען אויף די קליידער זאלען זיי ניט טראגען, ווייל זיי זענען אויך מענשען און גאטט האט זיי בעשאפען מיט זיין בילד"..... ניט וואלוועל האט אודאי געקאסט די יודען ביז דער פאפסט האט זיך ענטשלאסען אפען ארויסזאגען אזא אמת, נאר עס איז נאך דאס גוט וואס מיט א גאלדענעם שליסעל האבען זיי געקאנט אפנען די פערשלאסענע הערצער און מיט געלד האבען זיי געקאנט קויפען האטש א ביסעל רחמנות און א ביצעל יושר!

---

2 א קליינע הילף אין דער נויט.

(1420—1472 נאך קריסטוס געבורט).

„ווי אזוי מען לעגט דעם קראנקען איז איהם שלעכט”. דאס ווארטעל פלעגט אפט מקוים ווערען אין דעם לעבען פון די יודען, ווען זייערע שונאים פלעגען זיך צוקריגען צווישען זיך. די יודען האט זיך שוין אויסגעדאכט אז פון אזא מחלוקת קאנען זיי געהאלפען ווערען און מען וועט חאטש אויף א קורצע צייט אן זיי פערגעסען, צום סוף פלעגען ביידע צדדים אויסלאזען צו זיי דעם גאנצען כעס און זיי פלעגען חאפען קלאפ פון ביידע זייטען. דאס אייגענע איז אויך געשעהן, ווען דער טשעכישער גייסטליכער יאהאננעס הוסס איז ארויסגעגאנגען געגען די קאטאליקען און האט אנגעהויבען מיט זיין גרויסער מחנה, וואס האט זיך אויף זיין נאהמען גערופען הוססיטען, א תל צו מאכען פון גאנצע שטאדט, אבראבעווען דאס פערמעגען, ברענען קלויסטערס. די יודען האבען געמיינט אז דא וועלען זיך אנהייבען פאר זיי בעסערע צייטען, גאר זייער האפנונג איז געוועהן א פאלשע, די הוססיטען האבען זיי אנגעטהון צרות פון איין זייט, און פון דער אנדערער זייט איז דער צארן פון די קאטאליקען נאך גרעסער געווארען, ווייל מען האט זיי חושד געוועהן אז שטילערהייד העלפען זיי די הוססיטען מיט געלד און געוועהר, און דערפאר האט מען ביי דער ערשטער מלחמה, וואס איז פארגעקומען אין די וואלדער פון באהמען, אויסגעהרג׳ט געננוג יודען וואס האבען זיך אייגענטליך אין קיין זאך ניט געמישט און זענען באמת אין גאר ניט שולדיג געוועהן. נאר גאר א גרויסע שחיטה איז ארויס צו ליעב דעם אים יאהר 1420 אין עסטרייך, און מען האט זיך בענוצט מיט׳ן ערשטען בלבול, וואס מען האט נאר געקאנט ארויפלעגען אויף די יודען, אבי מען זאל זיך מיט זיי אברעכנען. עס האט זיך גראד געמאכט, אז אין וויען זענען דריי קריסטליכע קינדער געגאנגען שפאצירען אויפ׳ן פערפרוירענעם טייך, דאס אייז איז צובראכען געווארען און די קינדער זענען דערטרונקען געווארען. באלד איז ארויס א קול אז די יודען האבען געקוילעט די קינדער כדי זיי זאלען האבען בלוט אויף פסח. אין דער אייגענער צייט איז געשעהן נאך א ארגערע מעשה: א פרוי האט זיך מתודה געוועהן אז זי האט פון דער קירכע ארויסגעגנב׳ט א האסטיע און האט עס פערקויפט א יודען ישראל, און ער האט דאס הייליגע ברויט אוועקגעשיקט ערגיץ אין איין אנדער לאנד

צו זיינע ברידער, מען האט מן הסתם באלד גענומען דעם יודען מיט דער גאנצער משפחה און מען האט איהם אזוי לאנג געמוטשעט ביז ער האט געמוזט אונטערשרייבען וואס מען האט געוואלט. פאר אזעלכע צווייא בעשולדיגונגען האט דער ערצהערצאג אלברעכט, וואס איז דוקא געוועהן אקלוגער און א געראכטער מענש, — נאר ניט פאר יודען האט געקלעקט זיין חכמה און יושר —, געהייסען מען זאל אללע יודען פונ'ם לאנד מיט ווייבער און קינדער אין איין פריה מארגען פארנעהמען און אריינוואַרפען אין תפיסה. אגאנץ יאהר האט מען זיי אנגעטהון ענוים קשים, דאס פערמעגען האט מען ביי זיי צוגענומען, ארעמע לייט האט מען באלד ארויסגעשיקט און די רייכערע האט מען גע־האלטען און קאטאלישע גייסטליכע פלעגען אללע טאג צו זיי קומען און זיי צו רעדען זיי זאלען זיך טויפען. פיעל, וואס האבען ניט געקאנט אויסהאלטען די יסורים האבען אויף אזא אופן אבגעראטעוועט זייער לעבען, א סך קינדער, וואס מען האט זיי אבגעריסען פון די עלטערן און געהאלטען בעזונדער, האט מען מיט געוואלד געטויפט. און די געצאהלטע עקשנים, וואס האבען זיך געהאלטען פעסט ביז צום לעצטען אויגענבליק, האט מען פארברענט. נאר אין וויען אלליין זענען אומגעקומען מעהר פון הונדערט יודען, און אלברעכט האט אים יאהר 1421 ארויסגעגעבען א בעפעהל אז קיין פוס פון קיין יודען זאל אין אסטרייך ניט זיין.

קיין גרויס נחת האבען אבער די קאטאליקען ניט געהאט פון די געטויפטע, ווייל זיי זענען זיך באלד כמעט אללע צולאפען קיין בעהמען, פוילען און איטאליען, וואו די הוססיטען האבען זיך שוין א ביסעל בעפעסטיגט און וואו זיי האבען זיך פארט געקאנט פיהלען זיכערער און פרייער. נאך אין דעם איינענעם יאהר 1421 האט זיך אנגעהויבען אין דייטשלאנד אויך א מרידה פון די הוססיטען, וואס האבען זיך פערמעהרט און פערשטארקט מיט דער הילף פון א בעריהמטען גבור, דעם בלינדען ציזשקא, און דער דייטשער קייזער זיגיזמונד איז געצוואונגען געוועהן זיך לאזען קיין פראג, וואס איז געוועהן דער הויפט־פונקט פון די טשעכען און האט געמוזט דינגען מענשען, זיי צאהלען דערפאר וואס זיי דיענען ביי איהם אין חיל. אזא צונויפגעלאפענע באנדע, וואס מען האט אבגעשיט מיט געלד און דערצו נאך פערשטעהן געגעבען, דורך דרשות פון די קאטאלישע גייסטליכע, אז זיי טהוען א גרויסע מצוה וואס זיי נעהמען זיך אן פאר דער הייליגער קירכע, האט זיך באלד געשטויסען אז צום ערשטען דארף מען שלאגען די יודען, און עס איז אין דייטשלאנד געווארען

א שרעקליכע בהלה. דער רב פון מאינץ, ר' יעקב בן משה מולין הלוי, וואס האט אין די יודישע שולען פון דייטשלאנד, אונגארן און פוילען איינגעפיהרט פיעל תפלות און נוסחאות, האט צו וויסען געגעבען אללע יודישע קהלות פון ווייט און פון נאהענט, אז א גרויס אומגליק רוקט זיך אן אויף די יודען און האט גוזר תענית געוועהן אויף דריי טאג כסדר. מיט גרויס געוויין האבען זיך די יודען אומעדום צונויפגעזאמעלט אין די שולען און האבען גאטט געבעטען ער זאל האטש בעגליקען די הוססיטען, ווייל פון זיי האבען זיי פארט געקאנט ערווארטען מעהר רחמנות. זייער תפלה איז טאקי אנגענומען געווארען: די קאטאליקען האבען די מלחמה פערשפיעלט און פונ'ם גאנצען דייטשען חיל זיינען געווארען אתל און די עטליכע סאלדאטען, וואס זענען געבליבען האבען זיך קוים קראנק און הונגעריג פארשלעפט אהיים און האבען געמוזט בעטען נדבות ביי די איינענע יודען, וואס זיי האבען ערשט ניט לאנג געשלאגען און געראבעוועט.

די קאטאלישע גייסטליכע האבען דערווייל ניט אויפגעהערט צו רייצען דאס פאלק געגען די יודען. דער פאפסט מארטין דער פינפטע האט אפילו ווייטער צוגענומען א מתנה און האט, אים יאהר 1422 נאך אמאל ארויסגעלאזט א בעפעהל מען זאל די יודען ניט טשעפען, נאר קיינער האט איהם ניט געוואלט הארען און דער קייזער זיגיזמונד, וואס האט בעדארפט אבהיטען די יודען וועגען דער גרויסער הכנסה, וואס ער האט געהאט פון זיי, איז אויך ניט אים שטאנד געוועהן זיי צו בעשיצען, ווייל די איינוואהנער האבען נאר געוואוסט וואס די גייסטליכע זאגען זיי, און אז זיי האבען געטייט מיט די פינגער אויף די יודען ווי אויף געפאהרליכע שונאים האבען זיי געגלויבט אויפ'ן ווארט און האבען ניט געזשאלעוועט קיין קלאפ פאר די אונגליקליכע יודען. אזוי האבען די קריסטען פון קעלן, אים יאהר 1426, נאר אהן דעם וויסען פון דער מלוכה, אלליין ארויסגעטריבען אללע יודען פון דער שטאדט און זיי האבען זיך געמוזט בעזעצען אין דעאוץ. אים יאהר 1430 האט מען אין ראווענסבורג, איבערלינגען און לינדוי פיעל יודען פארברענט וועגען עלילת דם. ביי אזעלכע רדיפות פון איין זייט און ביי די גרויסע נתינות, וואס מען האט געריסען ביי די יודען, פון דער אנדערער זייט, האט דאס לערנען פון תורה ניט געקאנט דעמאלט בליהען צווישען די דייטשע יודען. די מלוכה האט אנגעהויבען שטעלען איהרע רבנים און ווער עס איז אים שטאנד געוועהן צו געבען מעהר געלד דער האט געקאנט ווערען מורה הוראה. אין גאנץ דייטשלאנד זענען געוועהן

דריי רבנים אונ ווי גרויס זייער תורה איז געוועהן קאן מען שוין פארשטעהן דער פון וואס דער מבין אויף זיי איז געוועהן א יודישער מעקלער חיים, ער האט זיי פארגעשטעלט דעם קייזער אונ זיגיזמונד האט געגעבען זיין הסכמה. אודאי האט מען געקאנט די צאהל פון די אמת'ע לומדים אויסרעכנען אויף די פינגער, אונ אויסער דעם מאינצער רב, ר' יעקב מולין הלוי איז נאך געוועהן בעקאנט ר' מנחם פון מערזעבורג. עס איז אויך קיין וואונדער ניט וואס די דייטשע יודען האבען זיך וועניג אבגעגעבען מיט לערנען, ווייל די מלוכה האט זיך געהייסען צאהלען זעהר פיעל געלד פון יעדער ישיבה אונ די יודען זענען שוין געוועהן אזוי אויסגעלעדיגט אז זייערע כוחות האבען ניט געטראגען אי געבען מס, אי אויסהאלטען ארעמע תלמידים.

ניט בעסער איז געוועהן דער אינוועניגסטער צושטאנד פון די שפאנישע יודען, האטש אין קאסטיליען איז זיי שוין ווייטער ניט שלעכט געוועהן, ווייל צייט דער קאניג דון זשואן דער צווייטע איז אונטערגעוואקסען אונ האט אלליין איבערגענומען די מלוכה, האט איהם זיין ערשטער יועץ אלוואר דע לונא פערשטעהן געגעבען אז ער מוז די יודען גוט בעהאנדלען אונ דער־מיט וועט ער בעלעבען די גאנצע מדינה. דער קאניג האט איהם געפאלגט אונ האט אים יאהר 1432 איבערגעביטען אללע שלעכטע גזרות אונ די יודען זענען צוריק אויפגערעכט געווארען. איינער פון די שאנסטע בעלי בתים, ר' אברהם בינבנישתי, איז בעשטימט געווארען פאר לאנד־רב פון גאנץ קאסטיליען. איהם האט דער קאניג געגעבען דאס רעכט צו פסק'נען אפילו אין דיני נפשות אונ ער האט זיך באלד געהאפט איינצופיהרען רעכטע תקנות, בויען שולען, בתי מדרשים, עפנען ישיבות, אונ האט בעזאנדערס אכטונג געגעבען די יודען זאלען ניט אויפרייסען די אויגען פון זייערע שונאים מיט טהייערע קליידער אונ מיט צירונג. בעפעסטיגען דאס לערנען פון תורה אונ תלמוד – האט ער מיט אמאל ניט געקאנט ווייל די יודען זענען שוין געוועהן פערגראבט פון די פריהריגע צרות, אונ דערפאר איז שוין שווער געוועהן אין יענער צייט צו געפינען רעכטע לומדים. געשמ'ט האבען דעמאלט נאר ר' שלמה דא־פיערא, דון ווידאל בינבנישתי, דער ראש המדברים ביים וכוח אין טרטזא, אונ ר' שלמה בונפיד, וואס האט אויך געשריבען זעהר שאנע שירים אין לשון קדש.

כמעט אללע יודישע סופרים פון יענער צייט האבען בענוצט זייערע פעהיגקייטען נאר דארויף, זיי זאלען ארויסלאזען חבורים וועגען שאלות פון אמונה. גענומען האט זיך עס דערפון וואס צייט יודישע לומדים זענען איבער־

געגאנגען צום קריסטענטהום, זיי האבען געשריבען גאנצע בארג מיט ספרים און האבען זיך בעמיהט צו ערנידריגען דעם יודישען גלויבען. אזוי האט דער אלטער פוילוס דע סנטא מאריא, וואס איז שוין געוועהן א זקן פון אכטציג יאהר און האט שוין דעמאלט דערגרייכט די מדרגה פון עפיסקאפ, אנגעשריבען א בוך, וואס שטעלט פאר א וכוח צווישען א קריסט מיט א יודען און פיהרט אויס אז דער יוד בלייבט אומגערעכט און מוז מודה זיין אויפ'ן אמת. דאס אייגענע האט געטהון איין אנדער רב, וואס איז געצוואונגען געוועהן אויף דער אלטער זיך צו טויפען און האט זיך אנגענומען געגעבען זשואן דע עספאניא: ער האט געמאכט א פירוש אויפ'ן צוויי און זיבציגסטען קאפיטעל תהלים און האט אויסגעוויזען אז די יודען זענען פערפיהרט דערמיט וואס זיי ווילען ניט צושטעהן צום ריינעם גלויבען. יהושע לארקווי איז אויך ניט געזעסען פערלעגט די האנד, ער האט צונויפגענומען אללע בעשולדיגונגען, וואס ער האט זיך מיט זיי בענוצט ביים וכוח פון טרטוזא, און האט ארויס געגעבען א בעזונדער ספר, כדי אללע יודען פון אנדערע לאנדער זאלען אויך וויסען זיינע תורות. די עטליכע געצאהלטע יודישע געלעהרטע פון יענער צייט האבען פערשטאנען ווי שעדליך אזעלכע ביכער זענען טאקי פאר די יודען אליין, וואס קאנען ביי זיך ארומכפאלען און מיינען אז די שונאים שרייבען אפשר גאר ניט אזוי קרום, און האבען זיך ענטשלאסען צו פיהרען א מלחמה מיט די אייגענע כלי זיין און געבען א קלארע תשובה אויף די פערדרעהטע שאלות, וואס די געטויפטע יודען האבען געשטעלט. דער ערשטער איז ארויס מיט א העבראיש ספר דון ווידאל אבן לבי, וואס האט פערענפערט דעם תלמוד און האט געמאכט א תל פון אללע יהושע לארקי'ס הסברות. דערנאך האט ר' יוסף אלבו ארויסגעלאזט א בוך איבער אמונה אין שפאנישער שפראכע, וואס שטעלט פאר א וכוח צווישען א יודען און א גייסטליכען און לעגט אין דעם יודענ'ס מויל אריין אללע תרוצים וואס מען דארף ענפערן אויף די שטאנדיגע קושיות. נאך סעהר האט געארבייט אין די ענינים ר' יצחק נתן בן קלונימוס, וואס האט אנגעשריבען א גרויס ספר וועגען דער יודישער אמונה און האט דארט פערזאמעלט אללע מיינונגען, וואס ער פלעגט ארויסזאגען ווען עס פלעגט איהם אויסקומען זיך צונויפגעהן מיט קריסטען און זיך אריינלאזען מיט זיי אין טענות. דערביי האט ר' יצחק נתן אויפגעטהון נאך איין זאך: ער האט געזעהן אז די שונאים, וואס ווילען אלדינג אויסווייזען טאקי פון דער תורה אליין, פארדרעהן אפט די פסוקים און גיבען זיי א זין ווי זיי געפאלט, דאריבער איז ביי איהם געבליבען ער זאל מאכען

א ווארטער־בוך, וואו עס זאל זיין פערצייכענט אלדינג, וואס עס קומט פאר אין דער ביבעל אקוראט פון וואנען יעדעס ווארט נעהמט זיך מיט'ן שורש. אכט יאהר האט ער געארבייט אין דעם, פון 1437 ביז 1445, אונ עס איז איהם געראטהען פערטיג צו מאכען זיין בעריהמט ווערק, וואס הייסט „ביבעל־קאנקארדאנץ" אונ וואס דיענט נאך עד היום פאר דער בעסטער שטיצע אללע וואס לערנען לשון קודש אונ דארפען נאכזוכען די פסוקים פון תנ"ך.

נאך ווייטער זענען געגאנגען עטליכע יודישע געלעהרטע, וואס האבען זיך שוין ניט געוואלט בעגנוגען נאר מיט דעם וואס זיי האבען פאראנטפערט די יודישע אמונה: דעם השק צום וכוח האט זיי שוין ניט געלאזט רוהען, פון געשלאגענע זענען געווארען שלאגער אונ זיי האבען שוין ווייניגער זיך געוועהרט געגען שונאים נאר, פארקעהרט, מעהר אנגעהויבען אנצופאלען אויף זיי. אזוי האט געטהון דער בעריהמטער יודישער פילאזאף ר' יוסף אבן שם טוב, וואס איז געוועהן א גרויסער למדן אונ א דרשן אונ מען האט איהם שטארק געשאצט אין קאניגליכען הויף. ער האט געהאט די מאגליכקייט זיך גאנץ נאהענט צו בעקענען מיט קריסטליכע דינים אונ מנהגים, זעהר אפט פלעגען איהם זיינע קריסטליכע פריינדע אריינשלעפען אין א געשפראך וועגען אמונה, אונ דאריבער איז ער שפעטער אים שטאנד געוועהן, אהוץ זיינע ספרים אויף לשון קודש וועגען תכלית פונ'ם יודישען גלויבען, אנצושרייבען א גאנץ ספר געגען דעם קאטאליציזמוס. אויסער דעם האט ער געמאכט א פירוש אויף פראפיאט דוראן'ס בוך געגען דעם קריסטענטהום אונ האט אויפגעקלאהרט ווי פיעל הלצה עס ליעגט בעהאלטען אין יעדער שורה. ער האט אויך איבערגעזעצט אויף העברעאיש דאס בוך וואס ר' חסדאי קרשקש האט ארויסגעלאזט אין דער שפאנישען שפראכע. מיט דעם דרך זענען אויך געגאנגען צוויי בעריהמטע לומדים, א פאטער מיט א זוהן, ר' שמעון בן צמח דוראן אונ ר' שלמה בן שמעון דוראן. ביידע זענען זיי געוועהן רבנים אין אלזשיר אונ פון דער ווייטענס האבען זיי מיט ווייניגער מורא געקאנט ארויסזאגען זייערע מיינונגען. נאך מעהר פון אללע האט זיך בעריהמט געמאכט מיט זיינע כתבים ר' חיים אבן עזרא פון סלמנקא, א גרויסער דאקטאר אונ א בעליעבטער שפאנישער דיכטער, וועלכער האט בעריהמטע ווערק געשריבען וואס מען האט זיי מיט פערגניגען געלעזען הן ביי יודען הן ביי קריסטען.

אין דער איינענער צייט וואס די יודישע געלעהרטע זענען געוועהן אזוי פערטראגען מיט זייערע וכוחים אין רעליגיאנ'ס זאכען, האבען זיי פון דעסטוועגען

ניט פערגעסען אז זיי האבען אינעווייניגסטע שונאים, די מקובלים, וועלכע בענוצען זיך מיט דעם וואס דאס פאלק ווערד אללע מאל מעהר פערגראבט, וואס דאס לערנען פאלט אונ דערווייל קאנען זיי אין דער פינסטער בעפעסטיגען זייער למוד אונ דער עולם זאל מיינען אז אלדינג וואס גלאנצט איז גאלד. דערפאר האבען עטליכע פון זיי ארויסגעלאזט אויף דער וועלט חקירה-ספרים מיט ריינע אונ לויטערע געדאנקען כדי די יודען זאלען וויסען אן וואס זיך צו האלטען אונ זאלען זיך ניט לאזען אראבפיהרען פונ'ם רעכטען וועג. ביי דער וועלט זענען זעהר אנגענומען געווארען די ספרים פון ר' יוסף אבן שם טוב, וואס האט דוקא געהאט אפאטער אפייערינען מקובל, אונ האט שטארק געשטריטען געגען דער קבלה; ער האט מיט אללע כוחות געארבייט אבצורייסען זיינע ברידער פון דעם נייען למוד אונ הייליג מאכען ביי זיי נאר די איינציגע יסודות פון דער אמונה. ניט וועניגער ווערטה האט געהאט ר' יוסף אלבו, וואס איז געוועהן אדאקטאר אונ האט זיך בעמיהט צו געפינען אוועג צווישען גלויבען אונ וויסענשאפט. זיין ספר „עקרים" איז נאך אין היינטיגע צייטען זעהר בעליעבט ביי די פרומע יודען, וואס זענען טאקי צוגעבונדען צו דער אמונה אונ האבען פארט ליעב זיך אבצוגעבען מיט חקירה. אין דעם ספר גיט ר' יוסף אלבו צו פערשטעהן אז דריי עקרים זענען דא אין דעם יודישען גלויבען אונ דאס זענען די עמודים, וואס אויף זיי האלט זיך דאס גאנצע יודישקייט: עס איז דא אבורא עולם, זיי'ן הייליגער ווילען בעווייזט זיך אין דער גאנצער נאטור, אונ נאך דעם טויט בעקומט דער מענש שכר אדער עונש. אחוץ דעם האט ער זיך געשטעלט אויף דער שאלה: צו מאג מען אנדערן די דינים פון דער תורה לויט די פאדערונגען פונ'ם לעבען? אונ ווייזט אויס, אז עביג דארפען נאר בלייבען די עשרת הדברות וואס גאטט האט געגעבען אויפ'ן בארג סיני; אללע איבריגע זאכען אבער וואס געפינען זיך אין דער תורה קאנען איבערגעמאכט ווערען אדער אין גאנצען בטל ווערען ווען עס וועט אויפשטעהן איין אנדער נביא, וואס וועט האבען די אייגענע זכיה פון משה רבנו אונ גאטט זאל דורך איהם ע'דעקען זיין רצון אונ געבען נייע אונ נאטהיגע געזעצע.

ניט אומזיסט האבען זיך די יודישע גדולים פון יענער צייט אזוי אוועקגעלייגט אונ זיך אנגעטהון אללע כוחות – פון איין זייט מלחמה צו האלטען מיט די שונאים פון דער יודישער אמונה, אונ פון דער אנדערער זייט אויפצוקלאהרען די יודען אלליין אין וואס עס בעשטעהט דער ריינער גלויבען, ווייל זיי האבען

גוט געוועהן אז דאס פינסטערניס ווערד אללע מאל גראסער, אונ די שינאה פערשטארקט זיך מיט יעדען טאג, אז די געטויפטע יודען זענען די געפאהרליכסטע פון אללע געגנער, אז די גוטע לאגע פון די יודען אין קאסטיליען איז אויך נאר לפי שעה, אונ אז ביי אזעלכען מעמד קאן דאס יודישע פאלק נאר אנהויבען בלאנזען אונ פערליערען די לעצטע קראפטע. דער אלטער פוילוס האט טאקי איבערגעלאזט זיינע געוועזענע ברידער אגוטע ירושה: פון איהם זענען געבליבען פיער זיהן אונ נאך אנדערע קרובים, וואס האבען זיך אנגעהויבען רופען קרתגינה אונ זענען די יודיין געווארען דם־שונאים. דער אלטסטער זוהן גנצלה דע־קרתגינה איז געוועהן עפיסקאפ פון בורגאס אונ די איבריגע ברידער, אלפאנסא, פעדרא אונ אלוואר סאנבעין האבען אויך פערנומען זעהר הויכע שטעללען. אט די פיער קינדער, וואס האבען ניט געקאנט מוחל זיין דעם פאטער דערפאר וואס ער האט זיי געבראכט צו אזא חטא זיי זאלען געבארען ווערען יודען, איניינעם מיט זיי אויך זייערע פעטערס, פעדרא סוארעץ אונ אלוואר גרציא, זענען געוועהן מלא רציחה אויף דעם הויפט־יועץ פונ'ם קאניג אלוארא דע־לונא אונ האבען זיך ניט איין מאל געוואלט אין איהם נוקם זיין דערפאר וואס ער האלט מיט יודען אונ טהוט דעם לאנד אזא עולה. ער איז אבער געשטאנען אזוי הויך אונ דערצו איז דער יונגער קאניג געוועהן אזא גרויסער בעל ישר, אז ניט איהם אונ ניט די יודען האבען זיי געקאנט עפיס שאדען. דאריבער האט זיך גנצלה ענטשלאסען צו שיסען גאר פון דערווייטענס, אונ אזוי ווי מען האט איהם אויסגעקלויבען פאר א שליח ער זאל פאהרען קיין באזעל אונ דארט זיין ביי דער גרויסער אסיפה פון די גייסטליכע, האט ער זיך גענומען דארט ארבייטען וועגען די יודען. אין דער אסיפה, וואס האט געדויערט דרייצעהן יאהר, פון 1431 ביז 1443, האט מען זיך פשוט מחיה געוועהן וואס גנצלה האט אויפגעגעבען אזא וואהל שטיקעל ארבייט: מיט די הוססיטען, וואס צו ליעב זיי איז מען זיך איינענטליך צונויפגעפאהרען, האט מען גאר ניט געקאנט מאכען, איז האטש דאס גוט געוועהן וואס מען האט גאר פלוצלונג בעקומען עפיס אנייע שאלה, א „יודען־פראגע", אונ עס איז געוועהן צו וועמען אויסצולאזען דאס ביטער הארץ. אודאי האט גנצלה גאר אהן מיה ארויפגעבראכט די אסיפה פון באזעל מען זאל בענייהען די אלטע גזירות אונ צו זיי נאך צוזעצען נייע אונ עס זאל ווערען אפעסט געזעץ פאר אללע קאטאלישע לאנדער אז יודען מוזען זיצען נאר אין בעשטימטע גאסען ניט אינאיינ'ם מיט קריסטען, טראגען בעזונדערע קליידער,

געהן אין די קירכע הארען דרשות פון גייסטליכע, אז זיי טארען ניט האבען קיין שום געשעפט מיט א קריסט, זייערע דאקטוירים טארען קיין קריסטען ניט היילען, קיין שום שטעללע ביי דער קרוין האבען זיי ניט קיין רעכט צו פאר־נעהמען, פראפעסארען אין דער אוניווערזיטאט טארען זיי ניט ווערען. אויסער דעם האט די אסיפה בעשלאסען, אז געטויפטע יודען זאלען זיך ניט משדך זיין צווישען זיך אונ מוזען החונה מאכען זייערע קינדער נאר מיט געבארענע קריסטען, אונ אז אין די קריסטליכע שולען זאל מען לערנען די קינדער לשון קדש אונ האלדעאיש, כדי יעדער קריסט זאל קאנען צורעדען יודען צו דער טויפע. מיט דעם געזעץ האט גנצלה געוואלט טרעפען נאר די שפאנישע יודען, אונ דאס זעהט מען ארויס דערפון וואס ער האט בעווארענט אז יודען זאלען ניט טארען זיין קיין פראפעסארען, ווייל אזעלכע געלעהרטע יודען האבען זיך נאר געפונען אין שפאניען.

ביטער אונ פינסטער איז געווארען די יודען כמעט אין אללע אייראפאישע לאנדער אז די שאנע תקנות פון דער באזעלער אסיפה זענען אומעדום בעקאנט געווארען אונ די שונאים האבען זיך גענומען זיי איינפיהרען מיט אללע חומרות, וואס מען קאן זיך נאר דענקען. אין דייטשלאנד איז זיי געוועהן נאך ערגער, ווייל גראד דעמאלט, אים יאהר 1437 איז געשטארבען דער קייזער זיגיזמונד אונ אויף זיין ארט האט מען אויסגעקליבען דעם אסטרייכישען ערצהערצאג אלברעכט, וואס געגען איהם איז זיגיזמונד געוועהן נאר א צדיק. פריהער האבען די יודען געוואוסט אז זיי דארפען נאר געבען געלד, מען האט פון זיי געשונדען די הויט, דערפאר זענען זיי אבער געוועהן זיכער אז די מלוכה היט זיי אב, ניט פאר פריינדשאפט, נאר פשוט צו ליעב דעם זיי זאלען זיך ווייטער לאזען מעלקען; אלברעכט דער צווייטער איז אבער געוועהן א צורר היהודים, וואס האט זיך גאר ניט געלאזט רעדען, ער האט פיינד געהאט די יודען גלייך מיט די הוססיטען, נאר זיי איז איהם שווער געוועהן צו פערניכטען, האט ער דעם גאנצען כעס אויסגעלאזט צו די שוואכע יודען. אז די איינוואהנער פון אויגסבורג האבען זיך געווענדט מיט א בקשה צו אלברעכט'ן, אים יאהר 1439, אז זיי ווילען ארויסטרייבען אללע יודען פון דער שטאדט, האבען זיי איהם פשוט א ני"ע נשמה אריינגעזעצט. ער האט באלד ארויסגעגעבען א בעפעהל, אז ביז צוויי יאהר זאל זיך קיין פוס פון קיין יודען ניט געפינען אין אויגסבורג, אונ קוים איז אבגעלאפען די צייט האט ער געוועהן אז עס זאל פון זיי אפילו קיין זכר ניט בלייבען אונ האט ערלויבט מען זאל די מצבות

פון דעם יודישען בית עולם בענוצען אויף בנינים. צום גליק האט אלבערעכט מעהר ניט געהערשט ווי צוויי יאהר און די מלוכה איז איבערגעגאנגען צו פרידריך דעם דריטען, וואס האט דוקא געוואלט די יודען בעשיצען, נאר ער איז צו שוואך געוועהן און דערפאר איז געראטהען א נייעם שונא, דעם ביטערען יאהאנעס ריע־קפיס טרנא צו בעקומען א וואהל פלאץ, וואו ארויסצואווייזען זיין ניפט, און די יודען האבען איהם א לאנגע צייט געהאט צו געדענקען.

גנצלה'ן איז געוועהן א גרויסער וועהטיג צוצוקוקען ווי אומעדום האט מען אויפגעהאפט די תקנות פון דער באזעלער אסיפה און נאר אין שפאניען, וואו ער האט געציעלט מעהר ווי אנדערס וואו, האט ער ניט געקאנט זיך צו פיהרען די האנד, ווייל אלווארא דע־לונא האט איהם ניט געלאזט קיין קאפ אויפהויבען. עס האט איהם ניט געלאזט איינרוהען ביז ער האט געפועל'ט ביים נייעם פאפסט אייזשעניוס, וואס ביי איהם איז ער געוועהן א שטארקער חשוב, אז ער זאל דורך די עפיסקאפען צושיקען א בעפעהל אז די יודען האבען זיך פערזינדיגט און פערדיענען ניט די חסדים, וואס דער פריהעריגער פאפסט מארטין האט מיט זיי געטהון, און דערפאר מעגען אויף זיי פאלען די גזרות פון דער באזעלער אסיפה. אזא בעפעהל פום פאפסט איז פעראפענטליכט געווארען אין עטליכע קאסטיליענישע שטאדט, עס פערשטעהט זיך, אהן דער ידיעה פון דער מלוכה. גנצלה האט גערעכענט אז דאס פאלק וועט דעם פאפסט'ס ווארטער אויפהאפען, און קוים וועט די זאך זיין אבגעטהון — איז שוין אלדינג פערפאלען. אלווארא דע־לונא איז אבער ניט געוועהן א מענש פון פערשווייגען: ער האט באלד געלאזט אומעדום אויסרופען אים נאמען פון'ם קאניג, אז קיינער זאל זיך ניט דערוואגען צו בעריהרען די יודען, אז די מלוכה גיט אליין אכטונג אז יעדער פון די איינוואהנער זאל לעבען נאך בעשטימטע געזעצע און ווער עס וועט וועלען געהן מיט פרעמדע תקנות, וועט שטרענג בעשטראפט ווערען. אזוי האט גנצלה ווייטער בעקומען א שטילען פאטש און האט געמוזט פערבייסען מיט די ליפען און טיעף אין הארצען בעגראבען זיין האס צו די יודען און צו זייער עדלען בעשיצער,

די פערבארגענע שנאה צווישען אלווארא דע־לונא און גנצלה האט געפיהרט צו זעהר מאוסע זאכען: די געטויפטע יודען, וואס האבען זיך צוגעשלאגען צו גרויסע שטעלען, האבען זיך איינגערעדט אז קיין גראסערס פון זיי איז גאר ניטא און האבען אראבגעקוקט מיט גאוה און עזות אויף די געבארענע

קריסטען. דערמיט האבען זיי זיך אנגעמאכט גענוג שונאים און דער איינענער אלווארא דע-לונא, וואס האט אזוי ליעב געהאט יודען, האט די געטויפטע ניט געקאנט אנקוקען. ביסלעכווייז האט מען דאס פייער אלע מאל מעהר צובלאזען ביז עס איז אין טולעדא, אים יאהר 1449 ארויס א געשלאג צווישען די קריסטען און די געטויפטע יודען און פיעל פון זיי האבען מיט'ן לעבען בעצאהלט. דער קאניג האט זיך אפילו צום אנהייב עטנשלאסען שטרענג צו בעשטראפען די שולדיגע נאר אלווארא דע לונא האט איהם אומיסטען אבגעהאלטען דערפון, כדי דאס מחלוקת זאל נאך גראסער ווערען און ביידע צדדים זאלען זיך אזוי צוהרג'נען אז עס זאל שוין שווער זיין צו וויסען, ווער עס איז מעהר גערעכט אדער אומגערעכט. אזוי איז אוועקגעגאנגען א יאהר און אז דאס געשריי געגען די געטויפטע יודען האט זיך געלאזט הערען איבער דער גאנצער מדינה, האט אלווארא דע לונא ארויפגעבראכט דעם קאניג דארויף ער זאל אנשרייבען א בריעף צום נייעם פאפסט ניקאלאי דעם פינפטען און איהם מעלדען אז די קירכע ליידעט חרפות בושות פון די געטויפטע יודען, וואס פיעל פון זיי זענען גייסטליכע און בסתר היטען זיי אב אלע יודישע דינים און מנהגים. דעם פאפסט האט עס אהאפ געטהון ביים הארצען און ער האט באלד ארויסגעלאזט א בעפעהל: מען זאל זעצען א בעזונדער געריכט און מען זאל משפט'ן אלע וואס מען וועט זיי האפען מיט דעם חטא פון יודישקייט, און מען זאל אפילו קיין כבוד ניט לענען אויף אזעלכע געטויפטע יודען, וואס האבען שוין דעררגרייכט צו דער מדרגה פון א עפיסקאפ. אזוי האט אלווארא דע לונא, אומגערן און נאר צו ליעב נקמה, געמאכט איין התחלה צו דעם שרעקליכען געריכט פון דער אינקוויזיציאן, וואס האט שפעטער אבגעקאסט יודען אזוי פיעל בלוט. עס איז איהם אבער בעשערט געוועהן אז דורך דעם זאל ער טאקי אליין פאלען: צווישען די מארראנען, וואס אויף זיי האט זיך בעדארפט אויסגיסען דער גאנצער צארן, זענען געוועהן זעהר פיעל עשירים און חשובים ביי די גרעסטע לייט. אודאי האבען זיי ניט געשוויגען און האבען אזוי לאנג געדרעהט ביז מען האט געגעבען אויף אלווארא דע לונא זעהר א שארפע מסירה, מען האט איהם איינגעזעצט אין תפיסה און איהם געהייסען מ'שפט'ן. זיין אומגליק איז אזוי גרויס געוועהן אז דער קאניג אליין האט איהם ניט געקאנט העלפען: צווישען זיינע שופטים איז געוועהן איינער פון די מארראנען פערנאנדא דיאז דע טולעדא, און אים יאהר 1453 איז ארויס דער משפט מען זאל איהם אויפהענגען און זיין פערמעגען זאל צונעהמען די מלוכה.

דער אומצייטיגער טויט פון אלווארא דע לונא איז געוועהן א שטארקער בראך פאר די יודען פון קאסטיליען, זיי האבען דערפיהלט אז עס פעהלט זיי די גרויסע קראפט וואס פלעגט זיי שטעהן אין אללע נויטהען. פון אללע זייטען האט מען זיי אנגעהויבען פרעסען פונקט ווי אין אנדערע לאנדער, ווייל דער נייער פאפסט ניקאלאי האט זיי געהייסען רודפ'ן אומעדום אונ האט אבגעזוכט א גוטען שמש, יאהאנעס דע קפיסטרנא, א מענשען אהן געפיהל, אהן א שום פונק פון רחמנות אין הארצען. ער האט געקאנט מאכען א תל פון א יודען וואס האט זיך געשאפט מיט א קריסט אונ איהם בעצאהלט ער זאל טהון פון זיינעט וועגען עפיס א מלאכה אים שבת; ער האט אין זיך געהאט אזוי פיעל יושר צוצונעהמען ביי א יודישען דאקטאר זיין גאנצען פערמעגען דערפאר, וואס ער האט געהיילט א קראנקען קריסט. מען קאן זיך גאר ניט פארשטעלען וואס פאר א צרות אזא שלאנג האט אנגעארבייט, אונ עס איז גאר קיין וואונדער ניט וואס אפילו די בעסערע קריסטען האבען איהם אויך געמוזט נאכטאנצען. אין יענער צייט האט געלעבט דער קארדינאל ניקאלאי פון קוזא, וואס האט זיך א לאנגע צייט ארומגעטראגען מיט דער מחשבה צו מאכען פון אללע רעליגיאנען איין אמונה אונ איז בעשטאנען אפילו דארויף אז אללע פעלקער זאלען איינפיהרען ביי זיך מילה, אבי די יודען זאלען ניט זיין קיין געגנער פון די יסודות פונ'ם קריסטענטהום. אזא מענש וואס גיט זיך אב מיט אזעלכע הויכע געדאנקען, וואלט, דאכט זיך, געוויס בעדארפט זיין פריי פון שנאה צו יודען; צום סוף האט ער פון זיין זייט אויך צוגעלעגט א גזרה אונ ביי דער אסיפה אין באמבערג האט ער געמאכט אז די יודען זאלען מוזען טראגען א בעזונדער צייכען — די מאננער א רויטען אויף דער ברוסט, אונ די פרויען א בלויען אויפ'ן קאפ.

דעמאלט האט אויך דער הערצאג פון בייערן, לודוויג דער רייכע, געפונען א שעת הכשר אבצוראבעווען די יודען פון זיין לאנד אונ זיי אין גאנצען ארויס פטר'ן. פלוצלונג האט ער אים יאהר 1450, געהייסען פערנעהמען אללע יודען, מאנער איינזעצען אין געפאנגניש אונ די ווייבער מיט די קינדער פערשליסען אין די שולען, אונ ווי פיעל מען וועט געפינען אין זייערע וואהנונגען, געלד אונ זילבער זאל מען עס צונעהמען. דערביי האט ער ארויסגעלאזט א בעפעהל, אז אללע קריסטען, וואס זענען שולדיג יודען געלד מוזען באלד בעצאהלען זייערע חובות אהן פראצענט אונ זיי מאגען זיך נאך מנכה זיין דאס פראצענט וואס מען האט ביי זיי פריהער גענומען. מן הסתם האט מען די יודען געמאכט

אזעלכע חשבונות אז קיין סך געלד איז זיי ניט ארויסגעקומען. פיער וואכען האט מען זיי אזוי געהאלטען, דערנאך האט מען זיי געהייסען, גאר אהן א „פאר וואס“, אריינטראגען דער מלוכה דרייסיג טויזענד גולדען און מען האט זיי נאקעט און בלויז ארויסגעיאגט. דאס איינענע האט לודוויג געוואלט טהון מיט די יודען פון רעגענשבורג, נאר דארט האבען עס די קריסטליכע איינוואהנער ניט דערלאזט, און די יודען זענען נאר אבגעקומען מיט שרעק און געלד. אודאי זענען אין בייערן אויך פיעל יודען געצוואונגען געוועהן איבערצוגעהן צום קריסטענטהום און דערמיט אבצוראטעווען דאס לעבען און פערמעגען.

קיין גרויסער שכל איז אודאי ניט געוועהן אין דעם וואס מען האט ווייטער פערגרעסערט די צאהל פון די אנוסים, ווייל מען האט גוט געזעהן וואס פון זיי אללע האט זיך אויסגעלאזט און ווי יעדער פון זיי האט מיט שמחה, ביי דער ערשטער געלעגענהייט, אראבגעווארפען די מאסקע, וואס מען האט איהם מיט געוואלד אנגעטהון; נאר יאהאנעס דע קפיסטרנא האט גאר ניט געקוקט דארויף צו איז עס גלייך צו ניין: ער האט טאקי געגלויבט באמונה שלמה אז ער קויפט זיך עולם הבא דערמיט וואס ער טהוט אן יודען צרות און ברענגט זיי דערצו זיי זאלען זיך מוזען טויפען. מען מוז מודה זיין, אז קפיסטרנא איז ניט געוועהן קיין אבנארער, ער האט זיך געהאלטען פאר א בעל מופת, געלעבט האט ער אין דחקות, ווייט פון אללע תאוות, דערצו איז ער נאך געוועהן א גרויסער בעל דרשן און חאטש ער פלעגט זעהר שטראפען דעם עולם פאר וואס מען איז ניט אזוי פרום ווי ער האט געוואלט, האבען זיינע ווארטער געהאט דעם גראסטען ווערטה און טויזענדער מענשען פלעגען איהם נאכלויפען און אונטערגעצונדען ווערען פון זיינע דרשות. אודאי האבען די יודען פון איהם געהאט צו זינגען און צו זאגען, און ווער שמיעסט נאך אז די קאניגין יאהאננא פון נעאפעל האט איהם געמאכט פארן אלטסטען שופט פון דער אינקוויזיציאן און איהם געגעבען דאס רעכט צו בעשטראפען אפילו מיט'ן טויט, האט ער זיך ממש געבאדען אין זייער בלוט.

אז יאהאנעס דע קפיסטרנא האט זיך בעוויזען אין דייטשלאנד איז געווארען א מהומה צווישען די יודען, וואס האבען שוין געהערט זיינע מעשים פון דערווייטענס. בעזאנדערס איז ביטער געווארען די יודען פון בייערן, שלעזיען, מאהרען און אסטרייך, וואו די קאטאליקען האבען זיך געהרג'ט מיט די הוססיטען און צו די יודענס קאפ האט זיך עס אויסגעלאזט. די בייערישע מלכים לודוויג און אלברעכט האבען נאך פריהער ארויסגעטריבען

די יודען אונ אז קפיסטרנא האט זיי אונטערגעגעבען הזק האבען זיי זיך גענומען אנצוטהון יודען צרות אויך אין אנדערע ארטער, וואס האבען געהאט א שטיקער-שייכות צו זייער מלוכה. די שנאה איז געווארען אזוי גרויס, אז אפילו אין אין רעגענשבורג, וואו די איינוואהנער האבען בשום אופן ניט געלאזט אנ-רירען די יודען, מיט וועלכע זיי האבען גוט געלעבט שוין פון לאנג אן, איז געראטהען פון דעסטוועגען ארויסצולאזען א בעפעהל, אז א קריסטליכע אקושערין טאר ניט העלפען קיין יודישע געווינערין אפילו ווען זי האלט ביים שטארבען. זוי ווייט דער האס געגען די יודען האט זיך אויסגעארבייט גאר אהן א שום סבה אונ נאר צו ליעב דעם וואס דער פרומער קפיסטרנא האט אומעדום פער-שפרייט זיין גיפט – קאן מען ארויסזעהן דערפון וואס אפילו דער גוטהערציגער עפיסקאפ גאטפריעד פון ווירצבורג, וואס האט שטענדיג געשיצט די יודען, געלענט כבוד אויף די רבנים, זיי ערלויבט צו מאכען ישיבות אונ האט ארויס-געגעבען פיעל יודישע בעלי בתים בריעף אז זיי מאגען לעבען רוהיג אין זיין שטאדט אונ אז ער איז גוזר אויף זיינע אללע יורשים אונ אויף זייערע קינדס קינדער מען זאל זיי אללע פריינדליך בעהאנדלען, האט זיך פלוצלונג איבער-געביטען אונ האט אים יאהר 1453, געהייסען אז אללע זאללען פערקויפען זייערע הייזער אונ עס זאל פון זיי, אין פערצעהן טאג, קיין זכר ניט בלייבען. אויף איהם קוקענדיג, האבען שוין אנדערע פריצים אויך געבראכען דאס ווארט אונ די יודען האבען געמוזט ארויס פון אסך ערטער אונ איבערלאזען זייער פער-מעגען אונ די חוכות אין די האנד פון רוצחים, וואס האבען טאקי נאר געווארט עס זאל צו זיי אריינפאלען דאס גאנצע האב, וואס יודען האבען דארויף גע-הארעוועט מיט שוויים אונ בלוט.

נאר מעהר פון אומעדום האט זיך קפיסטרנא, אים יאהר 1453, צופיהרט די האנד אין שלעזיען, וואס האט דעמאלט געהערט האלב צו פולין אונ האלב צו באהמען אונ וואס דארט זענען געוועהן צוויי גרויסע יודישע קהלות אין דער הויפט שטאדט ברעסלויא אונ שווידניץ, אין ברעסלויא האט געוואהנט זעהר ארייכער יוד מאיר, וואס פיעל קריסטליכע עדעללייט זענען איהם שולדיג געוועהן געלד אונ מען האט איהם מן הסתם, זעהר געוואלט פטר'ן. אוודאי האט זיך באלד אבגעזוכט א בויער, וואס האט דעם מאיר'ן פערקויפט א האסטיע, ער האט זי, ווי דער סדר איז, צושטאכען אונ שטיקלעכווייז אוועקגעשיקט אין אנדערע שטאדט, נאר די האסטיע האט אנגעהויבען צו בעווייזען וואונדער: פון איהר האט זיך כלומר'שט געוויזען בלוט, מען האט עס געגלויבט אונ מען

האט אללע יודען פון ברעסלויא איינגעזעצט אין תפיסה און זייער פערמעגען אבגעראבעוועט. עטליכע פון זיי איז אבער געראטהען צו אנטלויפען, און דאס איז געוועהן דער בעסטער בעוויז אז די יודען זענען שולדיג, און קפיסטרנא אלליין האט זיך גענומען פיהרען דעם פראצעס. ער האט געלאזט אנטהון די בעשולדיגטע אזעלכע ענוים קשים אז זיי האבען אללע געמוזט מודה זיין אויף אלדינג וואס מען האט זיי געפרעגט. דערוויל איז נאך אונטערגעשפרונגען איין אנדער בעשולדיגונג: א געטויפטע יודענע, א גרויסע מרשעת, האט עדות געזאגט אז די ברעסלויער יודען האבען נאך פריהר פערברענט א האסטיע און האבען אוועקגעגנב'ט א קריסטליך קינד, עס אריינגעלעגט אין א פאס מיט שפיציגע צוועקעס, ביז עס איז אבגעגאנגען מיט בלוט און דער נאך האבען זיי דאס בלוט צושיקט אללע איבריגע יודען פון שלעזיען. אזא בלבול איז געוועהן פאר קפיסטרנא גלייך ווי געפונען, ער האט געהייסען מען זאל אבזוכען די שולדיגע אין אנדערע שלעזישע שטאדט און גאר גיך האט ער שוין געהאט 318 קרבנות. פון זיי האט ער באלד געהייסען פערברענען 41 יודען אפענטליך אויף דער גאס פאר זיין וואהנונג און די איבריגע האט מען ארויסגעטריבען פון דעם לאנד. די קליינע קינדער האט מען מיט געוואלד אבגעריסען פון די עלטערן און מען האט זיי געטויפט. דער רב פון ברעסלויא האט ניט געקאנט איבערטראגען דעם צער און האט זיך אלליין אויפגעהאנגען. דאס אייגענע איז אויך געשעהן מיט די יודען פון אלמוץ און ברונן און דער קאניג לאדיסלויס האט ארויסגעגעבען א בעפעהל אז אין גאנץ שלעזיען זאל זיך קיין איינציגער פון די „זינדיגע" יודען, וואס „גאט האט זיי געשטראפט ווי זיי האבען פערדיענט", ניט געפינען.

קפיסטרנא האט ניט אויסגעלאזט איין ווינקעל, וואו ער האט נאר געקאנט מוטשען יודען און האט אויך צו זיי געטראפען קיין פוילען, וואו זיי האבען שוין געלעבט רוהיג עטליכע הונדערט יאהר און וואו זייערע אומגליקליכע ברידער האבען שטאנדיג געפונען א מקום מנוחה, ווען זיי האבען בעדארפט אנטלויפען פון דייטשלאנד, אסטרייך און אונגארן. אין פוילען זענען די יודען געוועהן גליקליך אונטער דער שוטץ פון די גוטע געזעצע, וואס דער הערצאג באלעסלאוו און דער קאניג קאזימיר דער גרויסער האבען ארויסגעגעבען. אז עס האט זיך אים יאהר 1447 געמאכט אין פאזען א גרויסע שרפה און די פאפירען וועגען די יודישע רעכטע מיט די התימות פון די אלטע פוילישע מלכים זענען פערברענט געווארען, האבען זיך די יודען געווענדט צום גוטהארציגען קאניג קאזימיר דעם פיערטען, וואס האט פריהר מיט א יאהר געשענקט די קראימעס

פון טראקי אונ לוצק די רעכטע, וואס דער הערצאג וויטאלד פון ליטא האט זיי נאך געגעבען אינ'ם דרייצעהנטען יאהרהונדערט אונ האבען איהם געבעטען ער זאל זיי נאך א מאל אונטערשרייבען זייערע רעכטע פון אמאל. די מלוכה איז דעמאלט אזוי צו פרידען געוועהן פון די יודען, אז קאזימיר האט זיי געגעבען נאך מעהר פרייהייט ווי זיי האבען פערלאנגט, אונ אזוי ווי ער האט ארויסגעזעהן אז דאס פאלק האלט מיט זיי אונ נאר די גייסטליכע קוקען אויף זיי קרום, האט ער איין מאל פאר אללע מאל געמאכט אז די גייסטליכע טארען זיך ניט אריינמישען אין יודישען לעבען, אונ אז נאר די רבנים זאלען מאגען פסק'נען ביי יודישע משפטים אונ זאלען האבען דאס רעכט צו בעשטראפען יעדען וואס וועט זיי ניט פאלגען. אחוץ דעם האט ער בעפאהלען אז עס טאר ניט פארקומען קיין שום בעשולדיגונג נעגען יודען וועגען בלוט אדער האסטיע, אונ אז ווען עס וועט זיך שוין איינער איינשטעלען אונ מאכען אזא בלבול, מוז ער ברענגען אכט עדות פון הישוב'ע אונ בעגלויבטע מענשען, פיער יודען אונ פיער קריסטען, אלא ניט — קומט איהם מיתה. מיט אזעלכע געזעצע האט ער ביי די גייסטליכע צוגענומען אין גאנצען זייער קראפט אונ זיי האבען אנגעהויבען אזוי לאנג צו זוכען מיטעל, אז קאזימיר זאל אויפהערען צו בעהאנדלען די יודען מיט יושר, ביז זיי זענען געפאלען אויפ'ן שכל אונ האבען אראבגעבראכט קיין פוילען יאהאנעס דע קאפיסטראנא, ער זאל זיך כלומר'שט נעהמען צו די הוסיטען אונ אין איין וועג טאקי א תל מאכען פון די יודען. מיט גרויס פאראד איז קאפיסטראנא אריינגעפאהרען קיין קראקוי, דער קארדינאל זביגניעוו אלעש-ניצקי איז ביי איהם געווארען די רעכטע האנד אונ ביידע צוזאמען האבען אנגעהויבען צו ארבייטען אז קאזימיר זאל אויפהערען צו בעשיצען די יודען. אומזיסט איז אבער געוועהן זייער מיה: קאזימיר האט זיך ניט געוואלט אומ-קוקען ניט אויף קאפיסטראנא'ס פייערינע דרשות אונ ניט אויף דעם קארדינאל'ס עצות. ערשט אין א יאהר ארום, אז קאזימיר האט פערלארען די מלחמה מיט פרייסען אונ האט געמוזט אנקומען צו די גייסטליכע, האט ער קיין אנדער ברירה ניט געהאט אונ איז געצוואונגען געוועהן מפקיר צו זיין די יודען. ווי א דונער האט געטראפען די פוילישע יודען די וויסטע בשורה, וואס בעזונדערע שלוחים האבען געבראכט אין אללע שטאדט, אז דער קעניג איז מבטל אללע געזעצע וואס האבען ביז אהער געשיצט די יודען. די גייסטליכע האבען זיך ווי בייזע וואלף צולאזט איבער דער מדינה אונ די יודען פון פוילען האבען, נאך ארוהיג אונ גליקליך לעבען, וואס האט געדויערט הונדערטער יאהרען,

געמוזט אויך אויסטרינקען דעם ביטערן כוס אונ געוואהר ווערען פון צרות וואס האבען זיי פון די פיס געווארפען גלייך מיט זייערע פערוואגעלטע ברידער, וואס פלעגען פריהער ביי זיי זוכען אונ בעקומען הילף. דאס אומגליק איז נאך אבער גראסער געוועהן דערמיט וואס פוילען איז געוועהן דעמאלט דאס איינציגע לאנד, וואו די יודען האבען נאך געהאט א שטיקעל גלאנץ, אונ קוים זענען זיי דארט אויך געפאלען, איז שוין טאקי ניט געוועהן וואו א קאפ אנידערצולעגען. אונ די יודען האבען פשוט ניט געוואוסט וואס צו טהון אונ וואהין זיי זאלען זיך לאזען.

נאר אז די נויטה איז שוין גאר גרויס – מוז קומען א ישועה, אונ אפט קומט זי פון אזא זייט, וואס עס איז שווער זי פון דארט צו ערווארטען. אז די יודען פון איירפא האבען געקרעכצט אונטער דעם יאך פון די שרעקליכע צרות אונ מען האט געקאנט מיינען אז עס ווערד שוין פון זיי א סוף, האט נאטט פלוצלונג פערדרעהט די קאפ פון זייערע שונאים אונ האט אויף זיי אנגעשיקט אזא פלאג אז זיי האבען שוין געמוזט אין די יודען פערגעסען, די ביצאנטינישע מלוכה, וואס איז אין דער לעצטער צייט געוועהן א קוואל פון שנאה נעגען די יודען, איז ארויס פון די האנד פון קריסטליכע מלכים אונ איז איבערגעגאנגען צום בעריהמטען טירקישען גבור מחמד דעם צווייטען. אומזיסט האט זיך דער פאפסט ניקאלאי דער פינפטער בעמיהט צו מאכען א נייעם קרייצצוג, אומזיסט האט קפיסטרנא געארבייט מיט אללע כוחות אונ האט געוואלט ווייטער צונויפנעהמען גאנצע מחנות מען זאל אבראטעווען קאנסטאנטינאפאל, די טערקען זענען געווארען בעלי בתים ניט נאר ביים שווארצען ים, נאר זיי האבען אויך געשארפט די צאהן אויף פיעל אנדערע לאנדער. מחמד האט דוקא ארויסגעוויזען גרויס ישר געגען אללע פאלקער וואס זענען געבליבען וואהנען אין זיין לאנד אונ האט אויך די יודען ערלויבט פריי זיך צו בעזעצען אומעדום, בויען הייזער, עפנען שולען אונ ישיבות. ער האט אויסגעקליבען זעהר א פרומען אונ א בכבוד'ן יודען, ר' משה קפסאלי, אונ האט איהם געמאכט פאר לאנד־רב אונ פאר א משגיח איבער דעם יודישען מס. דער יודישער רב איז געוועהן זעהר געשאצט אין הויף פונ'ם סולטאן אונ ביי א פערזאמלונג פון די גייסטליכע פלעגט מען איהם זעצען אויבען אן אונ איהם אבגעבען כבוד ווי א פארשטעהער פון א ניצליך אונ געאכטעט פאלק.

אפילו אויף די קראימעס, וואס זענען געוועהן אי ווייניג אין דער צאהל, אי צווארפען אין פערשיעדענע ערטער, איז געקומען א נייע לעבען אין דער

טירקיי, אונ עס איז געווארען פון זיי צוויי גרויסע קהלות אין קאנסטאנטינאפאל אונ אדריאנאפאל אונ אהין האבען זיך אנגעהויבען שיטען פיעל קראימעס, וואס האבען געוואהנט אין פוילען אונ קרים אונ האבען געליטען גלייך מיט די איבריגע יודען. דעמאלט האבען אויך די קראימעס אויפגעהערט זיך האלטען אזוי אין דעם טוידטען אות פון דער תורה: עס האבען זיך שוין צווישען זיי געפונען אזעלכע וואס האבען מתיר געמאכט אנצוצינדען ליכט פרייטאג צו נאכטס אונ ניט זיצען דעם גאנצען אבענד אין דער פינסטער. זיי האבען צו ליעב געטהון נאר אויף קליינינקייטען, נאר אויסגלייכען זיך אין גאנצען מיט די יודען איז זיי אונמעגליך געוועהן, ווייל אויף דעם ביסעל וואס זיי האבען נאכגעגעבען האבען אויך די פרומע געקלאגט אונ איינגערעדט וועלטען טאמיר ווערט חלילה אתיל פון דער גאנצער כתה.

די גמרא זאגט, אז „אויף די ארעמע קינדער דארף מען גוט אכטונג געבען, ווייל ביי זיי האלט זיך דאס גאנצע לערנען פון תורה״, דעם אמת פון די ווערטער האט מען געקאנט ארויסזעהן אין דייטשלאנד, וואו די ישיבות פון ערפורט, נירנבערג, רעגענשבורג אונ פראג האבען ביי די שרעקליכע רדיפות געבליהט אונ ארויסגעגעבען זעהר פיעל לומדים אונ אפילו אזעלכע צוויי בעריהמטע רבנים, ווי ר׳ יעקב ווייל אונ ר׳ ישראל איסרלין, וואס זייער גרויסער נאהמען איז געבליבען אויף אסך דורות. דער לאנד-רב פון טירקיי, ר׳ משה קפסאי, איז אויך געוועהן א תלמיד פון א דייטשער ישיבה אונ עס איז קיין וואונדער ניט וואס ער האט זיך מיה געגעבען צו צוציהען קיין קאנסטאנטינאפאל פיעל לייטישע דייטשע יודען. די ערשטע, וואס האבען זיך בעזעצט אין דער טירקיי, האבען בעשריבען דאס לאנד ווי א גן עדן אונ האבען געראטהען זייערע ברידער פון אללע אייראפאישע לאנדער זיי זאלען נאר ניט טראכטען אונ באלד קומען. צוויי יונגע לייט קלמן אונ דוד וואס זענען איבערראשט געווארען אז זיי האבען מיט זייערע אייגענע אויגען געזעהן וואס פאר א פרייהייט האט בעגליקט די טירקישע יודען, האבען אנגעמאכט דורך בריעף א שטארקען רעש, אונ ווער עס האט נאר געהאט מיטעל האט זיך געלאזט פאהרען. בעזאנדערס האט צוגעטרעט צו דעם ר׳ יצחק צרפתי, א יוד מיט אן אדלער נשמה, וואס איז געוועהן איינער פון די ערשטע אנטלאפענע, וועלכע האבען זיך אבגעזוכט א נייע היים אין דער טירקיי, נאר ער האט זיך ניט געקאנט בערוהיגען מיט זיין אייגען גליק אונ האט געוואלט אז זיינע איבריגע ברידער זאלען אויך גע־ניעסען דעם תענוג פון א שאן פריי לעבען. ער האט צושיקט בריעף אין אללע

גראסטע שטאדט פון שוואבען, מאהרען, און אונגארן, וואו ביי די יודען האט זיך נאך קוים די נשמה געהאלטען, און האט זיי מיט די שאנסטע פארבען בעשריבען ווי גוט זיי וואלט געוועהן ווען זיי קאנען זיך אללע אויסרייסען און לויפען קיין טירקיי. זיינע ווארטער האבען געמאכט אגרויסע ווירקונג און פון אללע זייטען האבען זיך אנגעהויבען שיטען יודען קיין ארץ ישראל. נאר קוים האבען די שונאים דערזעהן אז די יודען אנטלויפען טאקי און עס איז דא ביי זיי אלאנד, וואס נעהמט זיי אויף מיט ליעבע און רחמנות, איז געווארען א נייער פלאן אז מען טאר זיי ניט דערלאזען זיי זאלען לחלוטין אוועקווארפען אייראפא, און די אייגענע האנד וואס האבען זיי געטריבען, האבען זיי אנגעהויבען צו צוהאלטען ווי מיט אייזערנע צוואנגען, גענומען האט זיך עס דערפון, וואס די טירקישע מלוכה האט ערלויבט די יודען, וואס האבען זיך בעזעצט אין ירושלים, זיי זאלען בויען אשול אויפ'ן בארג ציון און אזוי ווי ניט ווייט פון דארט איז געשטאנען א קריסטליכע קירכע, האבען די גייסטליכע ניט געוואלט ליידען אזא נאהענט שכנות פון די יודען און האבען אנגעמאכט אגעוואלד אז באלד וועלען די יודען פערהאפען דאס גאנצע לאנד און וועלען צונעהמען אפילו דעם הייליגען קבר פון קריסטוס. אז דער פאפסט איז דערפון געוואהר געווארען האט ער ארויסגעגעבען א בעפעהל, אז קיין שום קאפיטאן טאר ניט ארויפלאזען אויף זיין שיף קיין יודען, און דערמיט האט מען ביי די יודען צוגענומען די מאגליכקייט צו פאהרען קיין פאלעסטינא פונקט אין אזא צייט ווען מען האט זיי געפייניגט כמעט אין גאנץ אייראפא און ווען פאר זייערע קראנקע אויגען האט נאך אבליץ געטהון אשיין פון האפנונג, אז אין דער אלטער היים וועלען זיי קאנען אויסגלייבען די צובראכענע גליעדער און פערהיילען די שרעקליכע וואונדען.

---

3 נאך גראסערע רדיפות געגען די יודען און די מאראנען.

(1465—1481 נאך קריסטוס געבורט).

ווען אין גאנץ אייראפא איז ניט געוועהן איין לאנד, וואו די יודען זאלען ניט ליידען און וואו דאס פאלק זאל אויף זיי ניט קוקען ווי אויף מענשען, וואס זענען טאקי נאר בעשאפען געווארען דארויף, מען זאל זיי לעבעדיגערהייד בעגראבען, און זיי זאלען מזכה זיין פרומע קריסטען מיט דער גרויסער מצוה צו פייניגען זיי, וואס זייער כח טראגט נאר אויף צו בעהאלטען טיעף ביי

זיך אין הארצען דעם גרויסען וועטהיג אונ בזיון פון דער ערנידערונג, האבען זיי זיך נאך געהאלטען נישט קשה אין קאסטיליען אונ אראגאניען; מען האט זיי ניט זאטשעפעט אונ זיי האבען זיך געלעבט רוהיג אונ שטיל, נאר ווער עס האט געהאט אפענע אויגען, דער האט באלד געקאנט בעמערקען אז דאס רוהיגקייט זייערס איז ניט אויף לאנג אונ דאס שטילקייט איז נאר א מין שטיל־קייט וואס ווערט פאר א שטורם. דער קאסטיליענישער קעניג היינריך דער פירטער האט זיך ווייניג געמישט צו דער מלוכה, די גאנצע דעה האט געהאט ביי איהם זיין מיניסטער זשואן דע פאבעצא, וואס איז אליין ארויס־געקומען פון יודען, אונ חאטש ער איז ניט געווען אזא שטארקער אוהב ישראל אונ דערצו האט איהם נאך אפט אונטערגעהיצט דער אנדערער מיניסטער דיעגא אריאס דאווילא, וואס איז אויך געווען א געטויפטער יוד, נאר זעהר א שלעכטער מענש, האט ער פון דעסטוועגען בעהאנדעלט די יודען מיט יושר, אונ אזעלכע גבירים, ווי ר' יוסף בינבנישתי אונ זיינע ביידע זיהן, דון ווידאל אונ דון אברהם, זענען געוועהן די גרעסטע חשובים אין הוף. אין די לעצטע יאהרען האט דער קעניג בעשטימט זיין לייב־דאקטאר, ר' יעקב אבן־נוניס פאר לאנד־רב. דער אראגאנישער קעניג דון זשואן דער צווייטער איז נאר געוועהן צוגעבונדען צו די יודען. איינער פון זיינע מקורבים איז געוועהן דער דרשן ר' אברהם ביבגא, אונ אז ער איז קראנק געווארען אויף די אויגען האט ער זיך געהיילט ביי א יודישען דאקטאר דון אביתר אבן קרשקש הכהן, וועלכער האט ביי איהם אראבגענומען די שטאר. די יודען זענען אבער איהם אויך געוועהן שטארק איבערגעגעבען אונ אז ער איז געשטארבען האבען זיי איהם געמאכט א הספד אונ געזאגט תהלים אין אללע שולען. קוקענדיג אויף דער מלוכה, האבען שוין די עדעללייט פון קאסטיליען אונ אראגאניען אויך כבוד געלעגט אויף די יודען, אונ ווי זיי האבען שוין ביי זיך געטראכט אינוועניג האבען זיי ווענינגסטענס אפענטליך קיין שנאה ניט ארויסגעוויזען אונ דערביי האבען זיי טאקי געמוזט דרך ארץ האבען פאר די יודען. ווייל די בעסטע דאקטוירים זענען פארט געוועהן די יודישע אונ ביי א סכנה האט מען זיך געמוזט ווענדען גאר צו זיי. דערפאר האט מען זיך ניט אומגעקוקט אויף דעם אלטען געזעץ פונ'ם פאפסט, אז יודישע דאקטוירים טארען ניט היילען קיין קריסטען, אונ אז מען האט זיך געמאכט א היתר דארויף האט מען שוין פערבויגען אויף אנדערע זאכען וואס זענען געוועהן פערוואהרט יודען. אונ דערווייל האבען זיי פון קיין צרות ניט געוואוסט.

לאנג האט עס אבער ניט געקאנט האלטען, דארט וואו דאס פריינדליכקייט איז ניט געוועהן ערנסט, האט זיך די בעהאלטענע שנאה פארט געמוזט ארויסווייזען. אויך אין שפאניען האט מען אנגעהויבען רעדען, אז יודען קוילען קריסטליכע קינדער, גנב'נען האסטיעס; אט איז ארויס א קלאנג אז די יודען האבען אין סלאמנקה ביי א קריסטליך קינד אויסגעריסען דאס הארץ, אט האט מען דערצעהלט, אז אין איין אנדער שטאדט האבען זיי א קינד צושניטען אויף שטיקלעך, און יעדען טאג האט מען עפיס אנדערש אויסגעטראכט. דער קעניג האט דוקא געוואלט בעשיצען די יודען, און כדי דער אמת זאל זיך בעווייזען האט ער געהייסען מען זאל גוט חוקר ודורש זיין און דאס געריכט זאל מ'שפט'ן די שולדיגע. די מלוכה האט דעמאלט ניט געמיינט קיין חכמות: מען האט אהין קונצען געפרעגט עדות און עס האט די יודען ניט געשאדט. דערפאר האט דאס פאלק אבער נאך מעהר פיינד בעקומען יודען: זיי האבען געשריגען אז מיט געלד פועל'ן זיי אלדינג, אז אללע זענען איבערגעקויפט און אז דער קעניג אלליין לאזט זיך איבעררעדען פון די געטויפטע יודען וואס זוכען קלאמערשט זייערע געוועזענע ברידער צו טהון טובות. דעמאלט האט א גייסטליכער אלפאנסא דע ספינא, א געטרייער תלמיד פון קפיסטרנא, ארויסגעלאזט א בוך געגען יודען און האט אויסגעוויזען, אז מען מוז ביי זיי צונעהמען די קינדער און קליינערהייד טויפען און ווען ניט — וועט ווערען א תל פון גאנץ שפאניען. נאך א אנדער בוך האט אנגעשריבען א געטויפטער יוד פעדרא דע לא קבליריא, וואס האט ניט געזשאלעוועט קיין בלבולים. ביסלעכווייז האט דאס פאלק אויפגעהערט זיך בעגעהן נאר מיט רעד, קוים איז שוין די שנאה ארויס האט זיך באלד געפונען א גייסטליכער וואס האט אפענטליך אנגערייצט די איינוואהנער פון א קליין שטעדטעל מעדינא דעל קאמפא געגען די יודען, און אים יאהר 1461 האט מען דארט פערברענט אסך יודען, צוריסען ספרי־תורה און אבגעראבעוועט זייער פערמעגען. נאך מעהר האבען די גייסטליכע געארבייט געגען די מאראנען, און האט'ש פיעל פון זיי האבען שוין לאנג פערגעסען אז זיי קומען ארויס פון יודען, פון דעסטוועגען האט מען אויף זיי אויסגעטראכט אז זיי היטען אב אללע יודישע דינים און זענען אפילו מל די קינדער.

עס איז אזוי ווייט געקומען אז די מאראנען פלעגען מורא האבען די נאס דורכצוגעהן און אין מדריד האט דער קעניג געמוזט ארויסשיקען בעזונדערע גייסטליכע זיי זאלען אבהאלטען דאס צורייצטע פאלק פון רציחה. עס האט שוין אבער ניט געהאלפען און אין טולעדא האט מען אויסגעהרג'ט מעהר

פון הונדערט דרייסיג מאראנען אונ זייערע הייזער, איבער זעכס הונדערט האט מען פערברענט.

רעכט שלעכט איז די שפאנישע יודען געווארען ווען די מלוכה איז איבער־געגאנגען צו דער פרינצעסין איזאבעללא, וואס האט חתונה געהאט מיט'ן אראגאנישען פרינץ דון פערנאנד, אונ מען מאג זאגען אז די יודען האבען זיך אליין דעם אומגליק גענומען, ווייל איינער פון די שפאנישע גבירים, דון אברהם שניאור, האט זיך אריינגעלעגט אין דעם שדוך אונ האט מזוג געווען דאס בעריהמטע פארעל, וואס האט דערנאך אזוי זיך געבאדען אין יודיש בלוט. עס האט איהם געקאסט גענוג געלד אונ מיה ביז ער האט געפועלט ביים קאניג הייגריך ער זאל מסכים זיין אריינצונעהמען אין זיין משפחה דון פערנאנד, וועלכען ער האט שטארק פיינד געהאט, אונ געטהון האט עס דון אברהם שניאור מיט תבונה, ווייל ער האט געוואוסט, אז דון פערנאנד'ס אלטער־באבע פאלאמא איז געווען א יודיש קינד אונ דאריבער האט ער גערעכענט אז ער וועט געוויס טהון חסדים מיט יודען. באלד האט זיך אבער ארויסגעוויזען צו וואס פאר ביטערע מענשען די כרוין פון קאסטיליען איז אריינגעפאלען אונ פאר די יודען מיט די מאראנען האט זיך אנגעהויבען די ביטערסטע צייט, וואס פארנעמט גענוג שווארצע בלאטלעך אין דער יודישער געשיכטע.

דעם ערשטען סימן האבען געהאט די יודען פון א קליין שטאדטעל סעגא־פולווערא אים יאהר 1471, ווייל מען האט אויף זיי געמאכט א בלבול אז זיי האבען פאר פסח, צוזאמען מיט'ן רב ר' שלמה פיגון אזוי לאנג געמוטשעט א קריסטליך קינד ביז עס איז געשטארבען. דער עפיסקאפ זשואן אריאס דאווילא, וואס איז אליין ארויסגעקומען פון יודען אונ האט ניט געוואוסט אז די גאנצע מעשה איז ליגען, האט געוואלט פערשטאפען דאס פאלק דאס מויל, אויסער דעם האט ער געמוזט ווייזען אז ער איז ניט קיין נושא פנים אונ דאריבער האט ער קלאמערשט אבגעזוכט אכט שולדיגע יודען אונ האט זיי גע־הייסען אטהייל פערברענען אונ אטהייל דערווארגען. אזא משפט האט פון דעסטוועגען ניט געשטילט דאס פאלק: מען איז אנגעפאלען אויף אללע יודישע הייזער, פיעל יודען האט מען אויסגעהרגעט אונ די וואס זענען זיך צולאפען האבען אויך אין ערגיץ ניט געקאנט געפינען קיין רחמנות. נאך א ארגער'ן סוף האבען אים יאהר 1473 געהאט די מאראנען אין קורדבה: א קינד האט גראד ארויסגעגאסען פון א פענסטער א ביסעל וואסער פונקט דעמאלט ווען מען האט אין דער גאס געטראגען מיט א גרויסער צערעמאניע א הייליג בילד, עס איז

באלד געווארען א רעש אז דאס האבען די פערבארגענע יודען אימיסטען געטהון, כדי זיי זאלען אפענטליך מבזה זיין א זאך וואס איז ביי די קאטאליקען זעהר הייליג, אונ עהדער מען האט זיך אומגעקוקט האבען שוין אללע הייזער פון די מאראנען געברענט, הרוגים האבען זיך געוואלגערט, בלוט האט זיך געגאסען אונ ביי קיינעם איז קיין ספק ניט געוועהן, מען האט זיך גאר ניט געפילט אנצונעהמען גאטט'ס קריוודע.....

ביי אזא לאגע האבען די שפאנישע יודען אנגעהויבען זיך ארומקוקען וואהין עס איז בעסער צו אנטלויפען פון דער צרה, אונ עס איז ביי זיי געבליבען, אז אויסער טירקיי, וואס איז א ביסעל ווייט געוועהן, איז גוט זיך צו לאזען קיין איטאליען, ווייל דארט האבען די גייסטליכע ניט געהאט אזא דעה. דער מסחר האט אנגעהויבען וואקסען, געלד האט מען בעדארפט, אונ דערפאר האט מען אין איטאליען גאר ארויסגעקוקט אז די יודען זאלען אהין קומען. דאס ביסעל איטאליענישע יודען, וואס האט דארט געוואהנט פון פריהער, האט שטארק בעלעבט דעט האנדעל אונ בעזאנדערס די באנק־געשעפטען, אונ דער ארכיעפיסקאפ פון מאנטוא האט בפירוש ערלויבט, אים נאהמען פונ'ם פאפסט, אז די יודען מאגען נעהמען פראצענט. אין פיזא האט געוואהנט א גרויסער גביר ר' יחיאל, זעהר א פעהיגער אונ א עהרליכער סוחר, אונ ביי איהם אין די האנד איז געוועהן דער גאנצער מסחר פון טאסקאנא. ר' יחיאל פון פיזא איז דערצו געוועהן ניט קיין קלייגער למדן, ער פלעגט אפט שרייבען בריעף צום בעריהמטען שפאנישען מיניסטער דון יצחק אברבנעל, אונ פון זיין צדקה, וואס ער האט ליעב געהאט צו געבען מיט דער פולער האנד, האבען נהנה געוועהן יודען אויך פון אנדערע לאנדער. אז דער קאניג פון פארטוגאל, אלפאנסא דער פינפטע, האט געוואונען די מלחמה אין אפריקא אונ האט געהאט פון צוויי שטאדט: ארצילא אונ טאנגער, פיעל געפאנגענע יודען, האבען די פארטוגאזישע יודען געוואלט זעהר אויסלאזען זייערע ברידער אונ זענען ניט געוועהן ביכולת עס צו טהון, דעמאלט האט דער אברבנעל אוועקגעשריבען וועגען דעם צו ר' יחיאל'ן פון פיזא אונ ער האט באלד צוגעשיקט אזא גרויסע נדבה, וואס האט הונדערטער יודען אומגעקעהרט די פרייהייט. מען קאן ניט זאגען אז אין איטאליען איז די יודען געוועהן גאר אין גאנצען גוט, נאר אזעלכע רציחות ווי אין אנדערע לאנדער זענען דארט ניט פארגעקומען. דעם חלוק קאן מען ארויסזעהן פון צוויי אליין איינע מעשות וואס האבען זיך במעט אין איין יאהר פערלאפען אין דייטשלאנד אונ איטאליען: אין רעגענשבורג

האט זיך פלוצלונג פערגלוסט א חזן, קלמן, איבערגעהן צום קריסטענטהום אונ ער האט א היבשע צייט געלעבט ביי די גייסטליכע, וואס האבען מיט איהם געלערנט אונ איהם מחנך געוועהן מיט די מצות פון דער קריסטליכער רעליגיאן. ער האט אבער שפעטער חרטה געהאט, אונ נאך עהדער מען האט איהם געטויפט האט ער אוועקגעווארפען די גייסטליכע אונ איז צוריק אריבער צו די יודען. פאר אזא חטא האט מען איהם ניט געוואלט מוחל זיין אונ מען האט איהם פערמשפט צום טויט. פונקט אזא זאך איז געשעהן אין פאוויא, נאר זי האט זיך שוין גאר אנדערש אויסגעלאזט. א יודישע פרוי האט זיך צוקריגט מיט איהר מאנן אונ עס איז ביי איהר געבליבען אז זי מוז זיך טויפען, זי האט זיך געווענדעט צו די גייסטליכע אונ מען האט זי פריינדליך אויפגענומען, נאר אז זי איז שוין געוועהן גאר פערטיג האט זי מורא געקריגען אונ האט זיך אבגעזאגט פון דער טויפע. דערפאר האט זי ניט נאר קיין שום ענש בעקומען, נאר דער עפיסקאפ אלליין האט זיך אריינגעלעגט אין שלום, ער האט געשיקט רופען דעם מאנן אונ האט איהם פערזיכערט אז זיין פרוי האט זיך די גאנצע צייט גוט אויפגעפיהרט אונ אז ער דארף איהר על פי דין קיין גט ניט געבען. אז די גייסטליכע האבען אזוי געהאנדעלט געגען יודען, איז דאס פאלק נאך פריינדליכער געוועהן אונ האט נאך אויף זיי מעהר כבוד געלעגט צו ליעב די בעריהמטע דאקטוירים, וואס די איטאליענישע יודען האבען ארויסגעגעבען. אויף פאפיער זענען נאך געוועהן די אלטע געזעצע וועגען דעם אז קריסטען טארען ניט האבען קיין שום געשעפטען מיט יודען, זיי טארען זיך ניט היילען ביי יודישע דאקטוירים אונ די יודען מוזען טראגען א שאנדליכען צייכען אויף די קליידער, דאס לעבען האט אבער געוויזען אז מען מוז פערבייגען די געזעצע, קריסטען אונ יודען האבען געלעבט גאר בשלום, אין דער הלבשה איז ניט געוועהן קיין שום אונטערשיעד, אונ אז אין קרעמא האט א רייכער יוד לעא חתונה געמאכט א קינד האט די גאנצע שטאדט זיך אבגעגעבען מיט דער שמחה אונ קריסטען האבען זיך געפרעהט גלייך מיט יודען. אין יענער צייט האט געשפיעלט אין איטאליען א גרויסע ראללע ר׳ בנימין פון מאנטוא, אדער ווי מען האט איהם גערופען גולעלמא די פארטאלעאנע, וואס איז פריהר געוועהן לייב־דאקטאר ביים קאניג פערדינאנד פון נעאפעל, דערנאך האט ער געדיענט ביים הערצאג פון מאילאנד גאלעאצא ספארצא אונ פונ׳ם יאהר 1479 איז ער געווארען לייב־דאקטאר ביי׳ם הערצאג לודאוויקא גאנזאגא. פון איהם איז ארויס א גאנצע משפחה פון דאקטוירים.

דאס איז שוין אַבְּלַל, אַז קוים לָאזְט מֶען דֶעם יודען פְרַיי אָטְהֶמען הָאט עֶר פַיינְד צוּ זִיצֶען פַארְלֶעגְט דִי הֶאנְד, אוּנ עֶס אִיז גָאר קַיין וואוּנְדער נִיט וָואס דִי אִיטַאלְיֶענִישֶׁע יוּדֶען הָאבֶּען זִיךְ אוֹיסְגֶעצֵייכֶענְט אִין אַללֶע וִויסֶענְשַׁאפְטֶען אוּנ זֶענְען גֶעוועֶהן כִּמְעַט דִי עֶרְשְׁטֶע וָואס הָאבֶּען פֶּערְשְׁטַאנֶען זִיךְ צוּ בֶּענוּצֶען מִיט גוּטֶענְבֶּערְגְ'ס נַייֶע עֶרְפִינְדוּנְג פוּן בּוּכְדְרוּקֶערַיי. אִין רֶעדְזְשִׁיָא, מַאנְטוּאַ, פֶּערַארַא, פִּיֶעוואַ דִי סַקָא, בָּאלָאנְיָא, סַאנְטְשִׁינָא, אִיסְצִיאָן אוּנ נֶעאַפֶּעל הָאבֶּען דִי יוּדֶען גֶעאֶפֶענְט דִי עֶרְשְׁטֶע דְרוּקֶען, אוּנ זֵיי הָאט דִי וֶועלְט צוּ פֶערְדַאנְקֶען, וָואס פִיעל נוּצְלִיכֶע בִּיכֶער הָאבֶּען בַּאלְד גֶעקָאנְט פֶערְאָפֶענְטְלִיכְט וָוערֶען. מֶען קֶאן זָאגֶען אַז אוֹיסֶער מַאלֶערַיי אוּנ בִּילְדְהוֹיעֶרַיי, וָואס יוּדֶען הָאבֶּען זֵיי גֶעמוּזְט בְּלֵייבֶּען פְרֶעמְד, וַוייל דִי דָאזִיגֶע קוּנְסְט הָאט נָאר גֶעהַאט צוּ טְהוּן מִיט דֶער קַאטָאלִישֶׁער קִירְכֶע אוּנ מִיט קֵיין וֶועלְט-זַאכֶען הָאט זֵי זִיךְ דֶעמָאלְט נִיט אָנְגֶעקֶערְט, הָאבֶּען זֵיי שְׁטַארְק גֶעאַרְבֵּייט אִין אַללֶע אַרְט חָכְמוֹת אוּנ בֶּעזָאנְדֶערְס הָאבֶּען זִיךְ אִין יֶענֶער צַייט בֶּערִיהמְט גֶעמַאכְט צְווֵיי גְרוֹיסֶע לַייט, מֶסֶר לִיאוֹן אוּנ ר׳ אֵלִיָהוּ דֶעל מֶדִיגוֹ.

מֶסֶר לִיאוֹן, אָדֶער וִוי מֶען הָאט אִיהם גֶערוּפֶען בַּיים יוּדִישֶׁען נָאהמֶען יְהוּדָה בֶּן יְחִיאֵל, אִיז גֶעבָּארֶען גֶעוָוארֶען אִין נֶעאַפֶּעל אִים יָאהר 1450, עֶר אִיז גֶעוועֶהן אַ דָאקְטָאר אוּנ דֶער רַב פוּן מַאנְטוּאַ, אוּנ הָאטְשׁ עֶר אִיז גֶעשְׁטָארְבֶּען אוֹיפְ'ן פִיעֶרְצִיגְסְטֶען יָאהר הָאט עֶר פוּן דֶעסְטְוֶועגֶען זֶעהר פִיעל גֶעאַרְבֵּייט אוּנ הָאט אִין אַללֶע זַיינֶע חִבּוּרִים, וָואס עֶר הָאט אָנְגֶעשְׁרִיבֶּען אוֹיף לָשׁוֹן קֹדֶשׁ אוּנ וָואס פוּן זֵיי אִיז בֶּעזָאנְדֶערְס בֶּעקַאנְט זַיין סֵפֶר „נֹפֶת צוּפִים“, זִיךְ בֶּעמִיהט אִיבֶּערְצוּגֶעבֶּען זַיינֶע בְּרִידֶער דִי הוֹיכֶע גֶעדַאנְקֶען פוּן אַרִיסְטוֹטֶלֶס אוּנ פוּן אַנְדֶערֶע אַלְטֶע חַכְמֵי אוּמוֹת הָעוֹלָם. אַזאַ זַאךְ אִיז נִיט גֶעוֶועהן קֵיין קְלֵיינִיגְקֵייט אִין יֶענֶע יָאהרֶען, וֶוען נִיט נָאר דִי יוּדֶען, נָאר אֲפִילוּ קְרִיסְטֶען הָאבֶּען קְרוּם גֶעקוּקְט אוֹיף דֶעם וָואס מֶען שֶׁאצְט דִי חָכְמָה פוּן מֶענְשֶׁען, וָואס הָאבֶּען זִיךְ אָבְּגֶעגֶעבֶּען מִיט גָאטְצֶענְדִיעֶנְסְט אוּנ הָאבֶּען נָאךְ נִיט גֶעוואוּסְט פוּן קֵיין רֵיינֶער אֱמוּנָה. נָאךְ שְׁוֶוערֶער אִיז דָאס גֶעוֶועהן פַאר ר׳ יְהוּדָה בֶּן יְחִיאֵל, וָואס הָאט זִיךְ גֶערֶעכֶענְט פַאר אַ פָארְשְׁטֶעהֶער פוּן אַ גְרוֹיסֶער יוּדִישֶׁער קְהִלָּה, נָאר דֶער אֱמֶת אִיז בַּיי אִיהם גֶעוועֶהן הֵיילִיגֶער פוּן אַלְדִינְג אוּנ עֶר הָאט אִין זִיךְ גֶעהַאט גֶעפוּנְג כֹּחַ אִיהם פְרַיי אַרוֹיסְצוּזָאגֶען אוּנ נִיט קוּקֶען אֲפִילוּ דַארוֹיף צוּ וֶועט עֶס אִיהם שַׁאדֶען.

נָאךְ הָאבֶּער אִיז גֶעשְׁטַאנֶען ר׳ אֵלִיָהוּ דֶעל מֶדִיגוֹ, וָואס מֶען הָאט אִיהם אוֹיךְ גֶערוּפֶען קְרֶעטֶענְזִיס, וַוייל זַיינֶע עֶלְטֶערְן זֶענֶען גֶעוועֶהן פוּן דִי

דייטשע יודען, וועלכע האבען זיך בעזעצט אויף דעם אינזעל קרעטא אדער קנדיא, ער איז געוועהן איינער פון די גרעסטע קעפּ. וואס יודען האבען ארויס-געגעבען אין די לעצטע יאהר הונדערטע אונ האט זיך בעזאנדערס בעשעפטיגט מיט דער לאטיינישער שפּראכע. איינער פון זיינע תלמידים איז געוועהן דער בעריהמטער איטאליענישער געלעהרטער גראף דזשיאוואני פּיקא די מיראנ-דאלא, וואס ער האט ביי איהם געלערנט אראביש אונ העבראיש אונ האט פאר איהם שטענדיג גרויס דרך ארץ געהאט ווי פאר א רבין. אז עס האט זיך געמאכט אין דער אוניווערזיטאט פון פּאדוא א גרויס מחלוקת וועגען א הארבער שאלה אונ די סטודענטען מיט די פּראפּעסארען האבען זיך צוטהיילט אויף צוויי צדדים אונ עס איז צווישען זיי געקומען אויף מעסער-שטאך, איז ביי ביידע זייטען געבליבען מען זאל זיך פערלאזען אויף ר' אליהו דעל מדיגו אונ דער סענאט פון וועניעדיג האט דארויף געגעבען זיין הסכמה. ר' אליהו דעל מדיגו איז געראטהען צו מאכען שלום, מיט זיין רעדע האט ער ארויס-געוויזען זיין גרויס חריפות, אונ פון דעמאלט אן האט ער זיך גערעכענט פאר איינעם פון די בעסטע פּראפּעסארען אונ פלעגט אפט האלטען פארלעזונגען איבער פילאזאפיע אין פּאדוא אונ פלארענץ אונ זיינע תלמידים, וואס זיי זענען כמעט אללע געוועהן קריסטען, האבען איהם זעהר געשעצט.

דער גראף דזשיאוואני פּיקא די מיראנדאלא איז אזוי צוגעבונדען געווארען דורך זיין לערנען ביי ר' אליהו דעל מדיגו, צום יודישקייט אז ער האט זיך ניט געקאנט בעגניגען נאר מיט תורה אונ תלמוד אונ האט אויך געוואלט זיך בעקענען מיט די טיעפע סודות פון קבלה. אין יענער צייט איז גראד גע-קומען קיין איטאליען פון קאנסטאנטינאפּעל א מקובל יוחנן אלעמאן אונ ביי איהם האט דער יונגער גראף געלערנט דעם גאנצען למוד, אונ אז ער איז געוואהר געווארען אז אין פיעל ענינים גלייכט זיך די קבלה אויס מיט די יסודות פון דער קריסטליכער רעליגיאן, האט מען איהם ניט געקאנט אבבייסען פון די קבלה-ספרים אונ ער האט געהאלטען אין איין שרייען אז נאר די קבלה קאן די יודען ארויפברענגען זיי זאלען פערשטעהן דאס היילינקייט פונ'ם קריסטענטהום. ער האט אויך געגעבען דעם פּאפּסט סיקסטוס דעם פיערטען איין עצה, ער זאל הייסען עטליכע קבלה-ספרים איבערזעצען אויף לאטייניש.

ר' אליהו דעל מדיגו האט געזעהן וואס פאר א שאדען עס קאן ארויס פאר די יודען, ווען די מקובלים וועלען בעקומען א שטיצע פון דעם פּאפּסט אונ וועלען נאר פלוצלונג אויפהייבען דעם קאפּ, אונ דאריבער איז ער ארויס געגען

זיי מיט בעזונדערע דרשות און ספרים, ער האט שטארק געקריטיקירט דעם „זהר" און האט אויסגעוויזען אז ניט ר' שמעון בן יוחאי האט איהם אנגעשריי-בען. דעמאלט האט ער אויך ארויסגעלאזט זיין ספר „בחינת הדת". ווייל איינער פון זיינע תלמידים, ר' שאול הכהן אשכנזי פון קנדיא, האט איהם געבעטען ער זאל ארויס זאגען זיין מיינונג וועגען דער אמונה. ר' אליהו דעל מדיגו האט אויך זיינע איבערצייגונגען פריי פעראפענטליכט, און ניט אומזיסט האט ער זיין ספר אנאהמען געגעבען „בחינת הדת", ווייל ער האט אלדינג גוט געפרווט מיט זיין שארפען שכל און פון פיעל זאכען האט ער זיך ניט געשאמט אראבצורייסען די מאסקע פון היילינקייט. אודאי האט זיין גאנג ניט געשמעקט די פרומע לומדים און רבנים, וואס זייער צאהל האט זיך אללע מאל פערגרעסערט זייט די רדיפות האבען זיך אנגעהויבען אין דייטשלאנד, און ר' יהודה מענץ, ר' משה מענץ און ר' יוסף קולון, די גרעסטע רבנים פון יענער צייט, וואס האבען געוואלט אז אויסער דעם תלמוד זאלען די יודען פון קיין זאך ניט וויסען, זענען געוועהן זייערע געגנער.

נאר ווי גוט און פרום די גייסטליכע זענען געוועהן אין איטאליען האט זיי פארט געשמאכען וואס די יודען לעבען דארט אזוי רוהיג און די איבריגע אנוואהנער זענען נאר פון זיי צופרידען. און איינער פון זיי, בערנארדינוס, וואס איז געוועהן א בעריהמטער דרשן, האט זיך ענטשלאסען נאכצוטהון קפיסטראנא'ן און האט אנגעהויבען ארומפאהרען איבער פיעל שטאדט און אויפקלאהרען דאס פאלק אז די יודען זענען פאר זיי א סם. אז די מלוכה האט אבער ניט געוואלט, האט די שלאנג מיט איהר גיפט אויך נאר ניט געקאנט מאכען. קוים האט בערנארדינוס זיך געוואלט צופיהרען די האנד אין בער-גאמא, האט איהם דער הערצאג פון מיילאנד, גאלעאצא שוין צוגעמאכט דאס מויל און האט ניט געלאזט אין ערגיץ דרשנ'ען. דאס איינענע האט מען איהם געטהון אין פלארענץ און דער גאנצער געגענד פון טאסקאנא, און אז ער האט אנגעהויבען שרייען אז די יודישע גבירים האבען איבערגעקויפט די מלוכה האט מען איהם נאר אין גאנצען מרחיק געוועהן פון דער מדינה. בערנארדינוס האט ארויס געזעהן אז איטאליען איז פאר איהם קיין פלאץ ניט, איז ער אריבער קיין טיראל. ער האט שוין אבער געהאט אזא מזל און אומעדום האט ער געטראפען יודען און קריסטען וואס האבען געלעבט ווי ברידער, און אז ער האט אנגעהויבען אין זיינע פייערינע דרשות אויסצווייזען וואס פאר א שרעקליכע פאלק די יודען זענען פאר'ן לאנד, האבען זיינע ווערטער אויס-

געזעהן ווי חוזק. אַזוי איז אויך געוועהן אין טריענט: די קריסטען זענען גע־וועהן זעהר פריינדליך געגען די יודען, עס איז ניט געוועהן קיין שום סבה וואס צו ליעב איהר זאל אַמאל פּאדקומען אַ כעס. איודישער דאקטאר טוביה, אַ גרויסער בריה, אונ אַ יודישע פרוי ברונעטא, וואס האט געשעמ׳ט מיט איהר חכמה, זענען געוועהן בעליעבט ביי אַללע איינוואהנער, אונ אַז בערנארדינוס האט געוואלט אָנמאכען אַ שנאה האט מען איהם געענפערט, אַז די יודען זענען גוטע אונ ארענטליכע מענשען אונ עס איז ניטא פאר וואס זיי פיינד צו האבען. דא איז פלוצלונג אַריין צו בערנארדינוס׳ן אַמין נבואה אונ ער האט דעם עולם פאראויסגעזאגט, אַז ביז פסח וועלען זיך אַללע איבערציינגען וואס פאר אַ פיינע לייט די יודען זענען. דער סוף האט טאקי בעוויזען אַז בערנארדינוס האט ניט געדרימעלט אונ ער האט גוט אין זין געהאט אַז זיין נביאות זאל גיך מקוים ווערען.

פלוצלונג איז אין טריענט, אים יאהר 1475 אין דער וואך פון פסח דער־טרונקען געווארען אַ קריסטליך קינד פון דריי יאהר, סימאן, אונ דאס וואסער האט גראד דעם טויטען קארפער ארויסגעווארפען ביים ברעג, ניט ווייט פון אַ יודישער שטוב; דער יוד האט באלד דערפון מודיע געוועהן דעם עפּיסקאפּ הינדערבאך אונ ער האט געהייסען מען זאל דאס קינד ברענגען אין קירכע. אָט דא האט זיך פאר בערנארדינוס׳ן אָנגעהויבען אַ גאנצע חתונה: ער האט אָבּ־געזוכט נאך אַזעלכע גייסטליכע ווי ער אונ ער איז ארוים מיט אַגעשריי אַז די יודען האבען פערמוטשעט דאס קינד אונ דערנאך האבען זיי עס אריינגעווארפען אין טייך. אונ כדי דעם עולם אונטערצוהיצען, האט מען דעם טויטען קארפער אַללע געוויזען אונ יעדער האט מן הסתם געפונען סימנים פון דער שרעקליכער רציחה. בעזאנדערס נאך דעם וואס עס האט זיך אָבגעזוכט אַ דאקטאר, מאטהיאס טיבערינוס, וואס האט אויסגעוויזען אַז דאס קינד האט מען פריהר דערהרג׳ט עהדער מען האט עס דערטרונקען, אונ אַ געטויפטער יוד האט עדות געזאגט אויף אַלדינג וואס מען האט איהם געהייסען. דער עפּיסקאפּ הינדערבאך האט געהייסען אַללע יודען פון טריענט איינקאווען אין קעטען אונ האלטען אין תפיסה ביז דער אמת וועט זיך ארויסווייזען. ביי די מיטעל, וואס די גייסטליכע האבען גענומען כדי מען זאל דערגעהן דעם אמת, האט מען לאנג דארויף ניט בעדארפט ווארטען; מען האט אַללע יודען אָנגעטהון ענוים קשים, נאר איינער פון זיי, ר׳ משה, איז געשטארבען ווי אַ קדוש אונ האט ניט געוואלט זאגען קיין ליגען, די איבריגע אָבער האבען געמוזט מודה זיין

אז זיי האבען דאס קינד צושטאכען און צושניטען און גענוצט דאס בלוט צו די מצות. אז ברונעטא האט געגעבען נאדלען און מעסערס, און אחוץ דעם האט מען ביים רב, ר' משה, אבגעזוכט א בריעף פון זאכסען, וואס מען בעט ביי זיי אז זיי זאלען אהין אויך צושיקען בלוט אויף יום טוב. אודאי האט זיך די זאך אויסגעלאזט דערמיט, וואס מען האט כמעט אללע יודען פון טריענט פערברענט און עס איז געבליבען אז מעהר זאל מען אהין קיין יודען ניט אריינלאזען, נאר פיער יודען האבען זיך געטויפט און זענען געבליבען לעבען; דער דאקטאר טוביה האט ניט געקאנט צוזעהן דעם צער און האט זיך אליין דעם טויט געמאכט.

פאר בערנארדינוס'ן מיט זיין חברה איז נאך אבער ווייניג געוועהן די צרה וואס זיי האבען אנגעארבייט אין טריענט: זיי האבען געוואלט אז די מעשה זאל קלינגען אויף דער וועלט און איבעראל זאל מען זיך דערפאר נוקם זיין אין די יודען, און דאריבער האבען זיי ארויסגעלאזט א קלאנג אז די ביינער פון דעם דערהרג'עטען קינד גלאנצען, און מען זעהט עפיס פון זיי גאנצע מופתים, און נאר ניך האבען זיך קיין טריענט אנגעהויבען שיטען פרומע קריסטען, וואס מען האט ביי זיי גרינג געפועלט זיי זאלען דעם קליינעם סימאן אויך אננעהמען פאר א „הייליגען". וואס מעהר דער שם פון דעם נייעם „הייליגען" האט זיך פארשפרייט — איז אויך די שנאה צו די יודען גראסער געווארען און זיי האבען אנגעהויבען ציטערן אין אללע ערטער, ווייט און נאהענט, און אפילו אין אסך קליינע שטאדלעך פון איטאליען האט דאס פאלק שוין געקוקט אויף זיי ווי אויף רוצחים, און זיי האבען מורא געהאט זיך אין די גאסען צו ווייזען. די מלוכה האט אפילו שטארק געשיצט די יודען, זי האט ניט געלאזט אז די גייסטליכע זאלען צורייצען דאס פאלק מיט זייערע דרשות, אחוץ דעם האט דער פאפסט סיקסטוס דערפיערטע פארוואהרט צו רעכנען דאס טויטע קינד פון טריענט פאר א קדוש, פון דעסטוועגען האט מען אין דייטשלאנד ניט געקוקט דארויף, פון אללע זייטען האבען זיך געלאזט טויזענדער מענשען עולה רגל זיין קיין טריענט און זעהן מיט אייגענע אויגען דעם גרויסען נס, וואס דא איז געשעהן, און די יודען איז מן הסתם דערפון קיין געזונד ניט צוגעקומען. אין פראנקפורט אם מאין האט מען געשטעלט פאר א זכרון א זייל פון שטיין, אויבען זענען געוועהן אויסגעהאקט די בילדער פון דעם קינד און פון פערשיעדענע יודען אין שדים, און אונטען האט מען אויסגעקריצט די ווערטער:

„כל זמן עס וועט בלייבען דער זכר פונ'ם טריענטער קינד, וועט מען ניט פארגעסען די יודישע זינד".

דאס פייער פון שנאה, וואס בערנארדינוס האט אנגעצונדען, האט צוּ-וואָרפען פונקען איבער גאנץ דייטשלאנד און האט געבראכט א גרויס אומגליק אויך אויף דער יודישער קהלה פון רעגענשבורג, וואו די יודען האבען שוין פון דור דורות געלעבט גליקליך און האבען אין די ערגסטע צייטען ניט געוואוסט פון קיין צרות. די יודען האבען זיך אין רעגענשבורג גערעכענט גלייך מיט אללע איינוואוהנער, זיי האבען געדיענט אין חיל און קיינער האט צו זיי גאר ניט געהאט. נאר אזוי ווי זיי פלעגען צאהלען דער מלוכה א בעזונדער מס, האבען זיך אויף דער גרויסער הכנסה געפונען אסך בעלנים: די שטאדט האט געזאגט אז דאס געלד קומט איהר, די גייסטליכע האבען געדרונגען אז זיי דארפען אויך דערפון נהנה זיין, דער הערצאג פון בייערן האט געשריגען אז ער איז בילכער און דער קייזער פון דייטשלאנד, פרידריך דער דריטער האט געהאט א טענה, אז ער איז גאר אין גאנצען בעל הבית; אזוי האט מען זיך געהאמפערט צווישען זיך און צו די יודענ'ס קאפ האט זיך עס אויסגעלאזט: יעדער האט געוואלט, דעם אנדערן אויף צו להכעיס, שינדען פון זיי די הויט, און ליתר בטחון האט איטליכער בעזונדער געהייסען האלטען די רעגענשבורגער יודען אין תפיסה און ביי זיי רייסען געלד. בעזאנדערס האט דעמאלט שטארק געליטען דער רב פון רעגענשבורג ר' ישראל ברונא, ווייל דער קייזער פרידריך האט גערעכענט אז ווי באלד מען וועט איינזעצען אין געפאנגעניש דעם אלטען און קראנקען רב וועלען די יודען אוועקגעבען דאס לעצטע אבי צו בעפרייען זייער פאר-שטעהער. די יודען האבען א קוק געטהון אז עס איז גאר קיין תכלית ניט האבען זיי זיך ענטשלאסען צו זוכען הילף ביי די הוססיטען, וואס די קאטאליקען האבען פאר זיי געציטערט אימת מות. דערצו זענען די יודען געצוואונגען געווען ניט נאך אזוי צו ליעב דעם געלד ווי זיי האבען בעמערקט אז דער נייער עפיסקאפ היינריך און דער הערצאג לודוויג האבען זיך פשוט גענומען אויף זייער לעבען און ווילען טאקי אז די גאנצע יודישע קהלה פון רעגענשבורג זאל זיך אויסטויפען. דאס האבען זיי גאנץ גוט ארויסגעזעהן פון די בלבולים, וואס מען האט אנגעהויבען אויסצוטראכטען אויף זיי: די שונאים האבען געמאכט יד אחת מיט צוויי געטויפטע יודען, איינער פון זיי פעטער שווארץ, האט געשריי-בען כל הרעות געגען זיינע געוועזענע ברידער און דער אנדערער, האנס וואיאל האט געגעבען א מסירה אז דער רב ר' ישראל ברונא האט געקויפט

ביי איהם א קריסטליך קינד פון זיבען יאהר אונ האט עס דערהרג'ט. דאס אומ-גליק האט געטראפען דעם רב פונקט דעמאלט ווען ער איז נאר וואס בעפרייהט געווארען פון דער תפיסה, וואו ער איז געזעסען פאר קהל'שע זאכען. די גייסטליכע האבען נאר מיט איהם קיין לאנגע שיהות ניט געוואלט מאכען, ביי זיי איז האנס וואיאל געווען זעהר א בעגלויבטער עדות אונ עס איז געבליבען מען זאל דעם רב פערמשפט'ן צום טויט. די מלוכה איז אבער געווען איבער-ציינגט אז דער רב איז אומשולדיג, נאר כדי דאס צורייצטע פאלק זאל איהם ניט דערהרג'נען האט זי איהם געהאלטען אין תפיסה ביז מען וועט ניט דער-געהן דעם אמת. די יודען האבען אבער מורא געהאט די זאך זאל זיך ניט פארציהען אין דער לאנגער באנק אריין, אונ דאריבער האבען זיי זיך געווענדט פון איין זייט צום קייזער פרידריך אונ פון דער אנדערער זייט צום באהמישען קאניג לאדיסלויס, אונ חאטש עס איז באלד אנגעקומען א בעפעהל מען זאל דעם רב ארויסלאזען האט מען פון דעסטוועגען מורא געהאט עס צו טהון איבער די גייסטליכע. דערפאר איז מען געפאלען אויף א שכל: מען האט פלוצלונג א חאפ געטהון דעם מוסר, מען האט איהם געבראכט צום בריק, דארט איז שוין געשטאנען א תלין, אונ מען האט איהם געזאגט אז ער מוז שטארבען אונ פאר'ן טויט איז בעסער מען זאל זיך מתודה זיין. דעמאלט האט האנס וואיאל מודה געווען אז אויפ'ן רב האט ער נאר א בלבול געמאכט; מען האט איהם פאר אזא חטא פארברענט אונ ר' ישראל ברונא איז נצל געווארען פון דער סכנה.

ניט אויף לאנג האט מען אבער צורוה געלאזט די רעגענשבורגער יודען. נאך אין דעם איינענעם יאהר איז אנגעקומען די ידיעה פון דעם טריענטער קינד אונ דער פרומער עפיסקאפ היינריך האט זיך ענטשלאסען נוקם זיך צו זיין פאר דעם אומשולדיג פערגאסען היליג בלוט: ער האט באלד אבגעזוכט מוסרים מיט עדות, וואס האבען געזאגט אונ געשריבען וואס מען האט זיי געהייסען, עט-ליכע יודען האט מען אנגעהויבען מוטשען, האבען זיי אויך מודה געווען אויף אלדינג וואס מען האט געוואלט, אונ אזוי האט מען איינגעזעצט אין תפיסה אללע רעגענשבורגער יודען אונ זייער פערמעגען האט מען צוגענומען. דא האט זיך אבער דער קייזער פרידריך פאר זיי שטארק אנגענומען. ער איז טאקי געווען פאלקאמען איבערציינגט אז אללע בעשולדיגונגען געגען יודען זענען שקר וכזב, נאר ער האט ניט אזוי פיעל געמיינט דעם אמת ווי ער האט ניט גע-וואלט אז די גייסטליכע זאלען זיך צו פיעל צופיהרען די האנד, אונ דאריבער

האט ער געשיקט א בעפעהל צו די איינוואהנער פון רעגענסבורג מען זאל באלד אללע יודען בעפרייהען, אונ האטש די גייסטליכע האבען אזוי געדרעהט אז גראד אין יענער צייט האט מען אין פאסויא אויך געטוידט א סך יודען דערפאר וואס זיי האבען קלאמערשט ארויסגעגנב׳ט פון די קירכען האסטיעס אונ זיי געשאנדעט, האט פרידריך בפירוש ערקלעהרט אז ער גלויבט ניט אין די זאכען אונ וועט ניט דערלאזען מען זאל אומברענגען אומשולדיגע מענשען. ניט אזוי גיך טהוט זיך אבער ווי עס רעדט זיך: ביז מען האט געשריבען דעם קייזער אונ ביז עס האט געקאנט פון איהם אנקומען א בעפעהל איז דערווייל אוועקגעגאנגען דריי יאהר אונ ערשט, אז פרידריך האט בעפוילען זעהר שטרענג אונ האט אויף דער שטאדט ארויפגעלעגט א שטראף פון אכט טויזענד גולדען, האט מען זיך גענומען די רעגענסבורגער יודען בעפרייהען. עס איז אבער ווייטער געוועהן איין עכוב: די שטאדט האט געפאדערט, אז די יודען זאלען בעצאהלען דעם שטראף, זיי זענען אבער אזוי פעראָרעמט געווארען אז צוגויפנעהמען אזא סומע איז פאר זיי ניט מעגליך געוועהן, אונ דאריבער זענען זיי געזעסען נאך צוויי יאהר, ביז עס איז דער שטאדט אליין נמאס געווארען אונ מען האט זיי ארויסגעלאזט, נאר דאס ווארט האבען זיי געמוזט געבען אז זיי וועלען זיך ניט רירען פון רעגענסבורג, ווייל די שונאים האבען געוואוסט אז אין א קורצער צייט וועלען די יודען ווייטער אנהויבען ארבייטען אונ זיי וועלען האבען פון זיי א גרויסע הכנסה. די יודען האבען געמוזט דארויף בעשטעהן, האטש אין הארצען האבען זיי מקנא געוועהן זייערע ברידער, וואס מען האט דעמאלט ארויסגעטריבען פון גאנץ שוואבען אלץ צו ליעב דער מעשה מיט דעם טריענטער קינד, וואס מען האט געגלויבט אין דעם כמעט ביז צום אכטצעהנטען יאהרהונדערט.

אזוי האט אסצווה׳לע פון א שונא אבגעקאכט יודען גענוג בלוט אונ עס האט ארויסגערופען שרעקליכע רדיפות, וואס האבען גאר אין גאנצען א תל גע־מאכט בעזאנדערס פון די שפאנישע יודען.

---

4 די אינקוויזיציאן אין שפאניען.

(1481—1485 נאך קריסטוס געבורט).

דעם שפאנישען פאלק איז ניט בעשערט געוועהן צו געניעסען רוהיג די שמחה וואס אללע קליינע מלוכות האבען זיך פעראייניגט, אונ פון קאסטיליען,

אראגאניען און קאטאלאניען איז געוואָרען א גרויס לאנד. די מאראנען זענען ביי זיי געווען ווי א דארן אין אויג און זיי האבען זיך פארדרעהט די קאפ נאר מיט דער שאלה, ווי אזוי גיכער פון זיי איין סוף צו מאכען און פון קיין גרעסערע טובות פאר דער מדינה האט מען נאר ניט געוואלט טראכטען. דאס פאלק האט איינגענטליך נאר בלינד נאכגעטאנצט אלטערע מענשען וואס האבען געהאט געוויסע סבות באז צו זיין אויף די מאראנען און זוכען אללע מיטעל זיי צו פטר'ן; די גייסטליכע האבען עס געטהון אביסעל לשם שמים, ווייל זיי האבען די מאראנען גערעכענט פאר פערבארגענע יודען, און די איבריגע האבען פשוט געמיינט נאר קנאה: עס האט זיי פערדראסען וואס די מאראנען פארנעהמען די בעסטע שטעללען. כל זמן דער שוואכער קאניג היינריך דער פירטע האט געלעבט האבען די שונאים ניט געקאנט האבען אזא שליטה, נאר אז די מלוכה איז איבערגעגאנגען צו דער קאניגין איזאבעלא און מען האט נאך פריהר געהערט אז זי איז זעהר פרום, און אים נאָהמען פון דער רעליגיאן וועט מען ביי איהר אלדינג אויספיהרען, זענען זיי ביי זיך געוואָרען שטארקער. דאס גרויסקייט פון די מאראנען האט נאך מעהר אויפגעריסען די אויגען פון זייערע געגנער, ווען דער קאניג מיט דער קאניגין זענען געקומען קיין סעווילא און די גרעסטע לייט וואס האבען זיי בעגריסט און ארומגערינגעלט די גאנצע צייט, אפילו עפיסקאפען, זענען געווען לויטער מאראנען. די שונאים האבען זיך ניט געקאנט פערוואונדערן ווי ליבט יודען זענען אים שטאנד איבערצוטראגען צרות: ערשט ניט לאנג האט מען הונדערטער מאראנען אויסגעקוילעט און אבגעראבעוועט אין טולעדא, קארדובה און נאך פיעל שטאדט און צום סוף לעבען זיי נאך און שטעהען נאר אויף אזא הויכער מדרגה, אז מען האט געקאנט שווערען אז כמעט דער גאנצער קאניגליכער הויף בעשטעהט נאר פון יודען. אוודאי האבען זיך די שונאים, וואס האבען זיך גע-פוילט מיט אייגענע מעלות דורכשלאגען פאר זיך א וועג און האבען געוואלט צו ליעב זייער אלטען יחוס בעקומען איין אבגעשאהלט איי אין מויל אריין, שטארק דערשראקען פאר'ן יודישען כח, און עס איז ביי זיי געבליבען אז זיי מוזען די מאראנען עוקר מן השרש זיין. א גייסטליכער פון סעווילא, אלפאנסא דע אָיעדא האט זיך גענומען אויפקלאהרען די קאניגין וואס פאר א חטא עס איז וואס מען לאזט אזוי וואקסען די מאראנען, וועלכע זענען נאך געפאהר-ליכער פון די אפענטליכע יודען, ווייל זיי טהוען אן דעם קריסטענטהום חרפות בושות און בענוצען זיך נאר מיט דער מאסקע פונ'ם נייעם גלויבען, כדי זיי

זאלען זיך קאנען נוקם זיין אין קריסטען אונ נעהמען זיך אי כבוד אי געלד. איזאבעלא האט געהאט אזא וואהלען רבי'ן ווי טהאמאש דע טארקוועמאדא, פון קינדהייט אן האט ער איהר אלץ פערשטעהען געגעבען, אז ווען גאטט וועט איהר שענקען אמאל די מאכט, זאל זי בעשיצען די קאטאלישע קירכע, אונ אז זי האט דערהערט אזא זאך האט עס איהר פארקלעמט ביים הארצען אונ זי האט נאר געדאנקט דעם אויבערשטען וואס ער האט זי שוין אויף דער הייסער שעה מזכה געוועהן מיט אזא מצוה אונ איהר געגעבען די מעגליכקייט זיך אנצונעהמען פאר זיין היילינגען נאהמען· זי האט באלד אוועקגעשיקט אגרויסען פדיון דעם פאפסט סיקטוס דעם פיערטען; מיט געלד האט מען ביי איהם אלדינג געקאנט פועל'ן, אונ גאר גיך איז אים יאהר 1478 אנגעקומען אבעפעהל מען זאל איינפיהרען אין שפאניען אאינקוויזיציאן, דאס הייסט מען זאל בעשטימען בעזונדערע ריכטער וואס זאלען משפט'ן אללע, וועלכע זענען פאלש דעם קריסטענטהום. עס איז כדאי געוועהן, וואס די זאך האט אבגעקאסט אזא היבשע מטבע, ווייל דער פאפסט האט ערלויבט מען זאל ביי אללע בעשולדיגטע צונעהמען דאס פערמעגען אונ אויף דעם היתר האבען טאקי ארויסגעקוקט געגונג מיוחסים, וואס האבען זיך איינגערעדט אז זיי קומט דאס, וואס אנדערע האבען דארויף געהארעוועט.

עהדער איזאבעלא האט זיך ענטשלאסען צו אפנען דאס שרעקליכע אינקוויזיציאנ'ס-געריכט, האט זי קלאמערשט געוואלט געהן מיט גוטען אונ האט געהייסען איינעם פון איהרע גייסטליכע אנשרייבען אבעזונדער בוך פאר די מאראנען, טאמער וועלען זיי תשובה טהון אונ ווערען פרומע קריסטען. די קאניגין האט עס, ווי עס שיינט, געטהון נאר לפנים, זי האט זיך אליין געוואלט אבנארען, ווייל זי האט גאנץ גוט פערשטאנען אז מיט אקליין ביכעל, וואס דארט ווערען נאר ווידערהאלט אלטע זאכען, איז שווער צו ווירקען אויף מענשען, וואס זענען פערטיג זיך מוסר נפש צו זיין פאר זייערע איבערצייגונגען. באלד האט זיך טאקי ארויסגעוויזען אז די מאראנען האבען ניט נאר ווייניג דרך ארץ געהאט פאר די הכמות, וואס דער גייסטליכער האט אריינגעלעגט אין דעם ביכעל, נאר איינער פון זיי האט נאך אנגעשריבען אבעזונדער ספר געגען קריסטענטהום אונ האט דערמיט אנגעמאכט אזא רעש, אז די קאניגין האט געמוזט הייסען דעם גייסטליכען פערנאנדא דע טאלאווערא ער זאל ארויסלאזען אתשובה. אזוי זענען אבגעלאפען צוויי יאהר אונ אז די מלוכה האט געזעהען אז מיט גוטען וועט מען גאר ניט מאכען האט מען אין סעווילא.

אים יאהר 1480, געאפענט דאס ערשטע אינקוויזיציאנס-געריכט אונ די גייסטליכע מיגועל מארילא אונ זשואן דע סאן מארטין זענען בעשטימט געווארען פאר אינקוויזיטארען.

אין סעווילא האבען אבער די מאראנען געשפיעלט איין הויפטראללע אונ די גאנצע מאכט איז געוועהן ביי זיי אין די האנד. קוים זענען זיי געוואהר געווארען פון דער גרויסער סכנה וואס שוועבט איבער זייערע קאפ, האבען זיי זיך ענטשלאסען ארויסצושפרינגען געגען רצון פון דער מלוכה; זיי האבען אויסגעטראכט אגאנצען פלאן, דער גרויסער גביר דיעגא דע שושאן אונ דער געלעהרטער זשואן פערנאנדא אבולפיא האבען שטארק געארבייט אין דעם, אונ עס וואלט זיי אפשר געראטהען ווען דיעגא'ס טאכטער, וואס האט געהאט א געליעבטען איינעם פון די פיינדליכע עדעללייט, וואלט זיי ניט אויסגעגעבען. דא איז שוין צוגעגאסען געווארען בוימאל צום פייער: די אינקוויזיטארען האבען זיך געטשעפעט פאר דער רעליגיאן. די מלוכה האט זיך נוקם געוועהן פאר דער מרידה וואס מען האט געוואלט אנמאכען אונ גאר אין אקורצער צייט איז אין געפענגניש געוועהן מעהר קיין פלאץ פאר אללע מאראנען וואס מען האט דארט פארשפארט. די אינקוויזיטארען האבען צושיקט א בעפעהל איבער גאנץ שפאניען אז קיינער זאל זיך ניט דערוואגען אריינצולאזען די דאזיגע מאראנען, וואס זענען זיך צולאפען, אונ אז יעדער וואס מען וועט ביי איהם געפינען איין אנטלאפענעם וועט אויך געמשפט ווערען ווי א חטא געגען דער אמונה. דערפאר האבען די אומגליקליכע מאראנען ניט געהאט קיין ארט, וואו זיך צו בעהאלטען, אונ די צאהל פון די געפאנגענע איז געווארען אזוי גרויס אז מען האט געמוזט פאר'ן אינקוויזיציאנס-געריכט אבנעהמען א ניי הויז אין דער פארשטאדט פון סעווילא, וואס האט געהייסען לא-טאבלאדא. אויף דעם הויז האבען די אינקוויזיטארען געלאזט אויסקריצען פסוקים פון דער ביבעל, אומיסטען כדי הוזק צו מאכען פון יודען; אויפ'ן טויער האבען זיי אנגעשריבען „אחזו לנו שועלים": חאפט אונז די פוקסען, אונ „השלך על ה' יהבך": ווארף אויף גאטט דיין בעגעהר, אונ האבען דערמיט געגעבען אנצוהערען די יודען אז זייער חכמה וועט זיי גאר ניט העלפען אונ אז זייער האפנונג איז אין גאנצען פערלאהרען. צום ערשטען מאל האט מען אין סעווילא פארברענט זעכס מאראנען, וואס האבען זיך קלאמערשט מודה געוועהן אויף זייערע זינד אונ דערנאך האט מען שוין כמעט יעדען טאג אויף א בעזונדער פלאץ געברענט אונ געבראטען די

דִי יוּדִישֶׁע קָרְבָּנוֹת. מֶען פְלֶעגְט דֶערְבַּיי מַאכֶען אַ גַאנְצֶע צֶערֶעמָאנְיֶע מִיט פָאהנֶען אוּנ צְלָמִים, מִיט תְּפִלּוֹת פוּן גֵייסְטְלִיכֶע, אוּנ דְרַייא הוּנְדֶערְט יָאהר כְּסֵדֶר הָאט דֶער רוֹיךְ נִיט אוֹיפְגֶעהֶערְט צוּ גֶעהְן פוּן דֶעם שֶׁאנְדְלִיכֶען מִזְבֵּחַ......

פַאר דִי אִינְקְווִיזִיטָארֶען אִיז אָבֶּער נָאךְ וֶוענִיג גֶעוֶועהן וָואס טוֹיזֶענְדֶער אוּמְשׁוּלְדִיגֶע נְפָשׁוֹת הָאבֶּען זִיךְ גֶעמוּטְשֶׁעט אִין תְּפִיסָה אוּנ זִיךְ אָנְגֶעלִיטֶען דִי שְׁרֶעקְלִיכְסְטֶע וֶועטָהִיגֶען בִּיז מֶען הָאט בַּיי זֵיי צוֹגֶענוּמֶען דָאס לֶעבֶּען; זֵיי הָאבֶּען גֶעוָואלְט אַז דִי צָאהל פוּן אַזֶעלְכֶע אוּמְגְלִיקְלִיכֶע זָאל וֶוערֶען נָאךְ צֶעהְן מָאל אַזוֹי פִיעל. דַארִיבֶּער זֶענֶען זֵיי גֶעפַאלֶען אוֹיף אַזַא שֵׂכֶל: זֵיי הָאבֶּען אַרוֹיס-גֶעלָאזְט אַ בֶּעפֶעהל אַז זֵיי ווִילֶען גֶעהְן מִיט חֶסֶד אוּנ וֶוער פוּן דִי מַארַאנֶען עֶס וֶועט אַלֵיין קוּמֶען צוּם אִינְקְווִיזִיצְיָאנְס-גֶערִיכְט אוּנ וֶועט זִיךְ מוֹדֶה זַיין אַז עֶר אִיז בִּיז אַהֶער פֶערְפִיהְרְט גֶעוֶועהן, וֶועט מֶען אִיהם נָאר הֶעלְפֶען עֶר זָאל קָאנֶען תְּשׁוּבָה טְהוּן אוּנ קֵיין שׁוּם עוֹנֶשׁ וֶועט אִיהם נִיט קוּמֶען, וַוייל דִי מְלוּכָה ווִיל נָאר רוֹדֵף'ן דִי דָאזִיגֶע עַקְשָׁנִים, וָואס בֶּעהַאלְטֶען זִיךְ אוּנ וַוארְטֶען בִּיז מֶען גִיט אוֹיף זֵיי אַ מְסִירָה. זֶעהר פִיעל מַארַאנֶען הָאבֶּען זִיךְ גֶעלָאזְט אַרַיינְנַארֶען אוֹיף אַזַא אוֹפָן, זֵיי זֶענֶען אַלֵיין גֶעקוּמֶען צוּ דִי אִינְקְווִיזִיטָארֶען אוּנ הָאבֶּען גֶעמֵיינְט אַז אָט בַּאלְד בֶּעקוּמֶען זֵיי שׁוֹין אַ כַּפָּרַת עָוֹן, נָאר דָא הָאט זִיךְ עֶרְשְׁט אָנְגֶעהוֹיבֶּען פַאר זֵיי אַ צָרָה: יֶעדֶען פוּן זֵיי הָאט מֶען אוֹיסְגֶעפְרֶעגְט וֶוער זַיינֶע חֲבֵרִים זֶענֶען גֶעוֶועהן, וֶוער עֶס הָאט אִיהם צוּגֶערֶעדְט אָבְּצוּטְרֶעטֶען פוּנ'ם קְרִיסְטֶענְטְהוּם; שְׁוַוייגֶען הָאט מֶען נִיט גֶעטָארְט, וַוייל מֶען הָאט אָנְגֶעטְהוּן עִנּוּיִים קָשִׁים, מֶען הָאט גֶעמוּזְט אָנְרוּפֶען נֶעהמֶען אוּנ דִי אִינְקְווִיזִיצְיָאן הָאט בֶּעקוּמֶען נָאר אַ פְרִישׁ צֶעטֶעל פוּן נַייעֶ קָרְבָּנוֹת.

בַּיי אַזַא מִשְׁפָּט צֶדֶק הָאבֶּען דִי זִיטֶען פוּן דִי שְׁפַּאנְיֶער גֶעמוּזְט שְׁטַארְק פֶערְדָארְבֶּען וֶוערֶען: דִי אִינְקְווִיזִיטָארֶען הָאבֶּען זֵיי גֶעהֵייסֶען נָאכְקוּקֶען טָאמִיר ווֶעלֶען זֵיי דֶערְטַאפֶּען עֶמִיצֶען פוּן דִי פַאלְשֶׁע קְרִיסְטֶען, אוּנ דֶערְמִיט הָאבֶּען זֵיי כִּמְעַט אַלֶע גֶעמַאכְט פַאר מוֹסְרִים. מֶען הָאט נָאר אָנְגֶעהוֹיבֶּען קֶענֶען יוּדִישֶׁע דִינִים אוּנ מִנְהָגִים, אוּנ קוֹים הָאט מֶען בֶּעמֶערְקְט אַז עֶמִיצֶער הָאט זִיךְ שַׁבָּת אָנְגֶעטְהוּן בֶּעסֶערֶע קְלֵיידֶער, אָדֶער גֶעטְרוּנְקֶען אַגְלֶעזֶעל וַויין, וָואס מֶען הָאט עֶס גֶעקָאנְט רֶעכְנֶען פַאר קִדּוּשׁ, אִיז שׁוֹין יֶענֶער מִיט'ן לֶעבֶּען נִיט זִיכֶער גֶעוֶועהן. אַ טְהֵייל הָאבֶּען זִיךְ גֶעלָאזְט אַיינְרֶעדֶען אַז זֵיי טְהוּעֶן מִיט דִי מְסִירוֹת אַ גְרוֹיסֶע מִצְוָה, נָאר גְרֶעסְטֶענְטְהֵיילְס פְלֶעגְט דִי אִינְקְווִיזִיצְיָאן זִיךְ בֶּעדִיעֶנֶען מִיט אַזֶעלְכֶע, וָואס הָאבֶּען זִיךְ נָאר גֶעוָואלְט נוֹקֵם זַיין אִין דִי גֶעטוֹיפְטֶע יוּדֶען אוּנ בֶּעקוּמֶען אַ חֵלֶק פוּן דֶעם פֶערְמֶעגֶען, וָואס מֶען הָאט בַּיי זֵיי גֶעוָואהנְלִיךְ אָבְּגֶעבְּרַאבֶּעוֶועט.

אזוי איז גענוג געוועהן איין ווארט, איין ווינק פון א קריסט אז מען זאל האפען איינעם פון די בעסטע און נוצליכסטע איינוואהנער און מען זאל איהם צוברעכען אויף שטיקער. עס איז קיין וואונדער ניט וואס ביז צום יאהר האט מען אין סעווילא געהאלטען אין תפיסה מעהר פון פינפצעהן טויזענד מענשען אחוץ די עטליכע הונדערט וואס מען האט פארברענט. דאס אכזריות פון די אינקוויזי־טארען איז געוועהן אזוי גרויס אז ווען זיי זענען געוואהר געווארען פון א מאראן שוין נאך זיין טויט, אז ער האט שוין פאר זיי ניט געהאט וואס מורא צו האבען, פלעגען זיי היסען די ביינער ארויסווארפען פונ'ם קבר און ביי די קינדער צונעהמען די ירושה, האטש זיי האבען געמאנט זיין פרומע קריסטען שוין פון דריטען אדער דעם פערטען דור.

אז מען האט זיך אזוי אבגערעכנט מיט די מאראנען, האט מען זיך גענומען אויך צו די יודען, און די גייסטליכע, וואס האבען געוואלט גלאט אזוי פאר דער וועלט פארענפערן זייער גרויס אכזריות, האבען אנגעהויבען שרייען, אז שולדיג זענען דער עיקר נאר די יודען, אז זיי פיהרען ארויף אויף שלעכטע וועגען ניט נאר אזעלכע וואס קומען ארויס פון זייערע ברידער, נאר אפילו געבארענע קריסטען, און אז ווען ניט זיי וואלט מען ניט בעדארפט אומברענגען אזוי פיעל מענשען. מיט דעם דרך איז געגאנגען דער גייסטליכער אלפאנסא דע אראפעזא, וואס איז דוקא געוועהן א גוטהערציגער און האט געשריגען געוואלד אויף די אומרעכט פון די אינקוויזיציאן. אפילו אזא קלוגער און ארענט־ליכער מענש האט זיך געלאזט איינרעדען אז די גאנצע מכה ליעגט נאר אין די יודען און ער האט אנגעהויבען ארבייטען מען זאל די מאראנען להלוטין אב־טהיילען פון די יודען. פועל'ן אזא זאך איז מן הסתם ניט שווער געוועהן; נאר ניך איז ארויס א בעפעהל אז די יודען זאלען זיך ארויסציהען פון גאנץ אנדאלוזיען, און בעזאנדערס פון סעווילא און קורדובה, וואו עס האבען זיך געפונען זעהר פיעל מאראנען, און כמעט ביז צעהן טויזענד יודען, וואס האבען אין יענער געגענד געוואהנט נאך א סך פריהר עהדער די קריסטען האבען זיך דארט בעזעצט, האבען געמוזט אוועקווארפען איבער פיער טויזענד איינענע הייזער און זיך לאזען זוכען נייע ערטער. דאס איז נאך אבער ווייניג געוועהן: אפילו דארט, וואו זיי האבען געמאנט זיצען, האט מען זיי ארומגערינגעלט מיט אזא שנאה אז דאס לעבען איז זיי ניט נהא געוועהן און די מלוכה האט אללע מאל אויסגעטראכטען אנדערע גזירות פון א מאל וועגען דער יודישער הלבשה און דעם שאנדליכען צייכען. ווי ווייט די יודען זענען דעמאלט אראבגעפאל־

ביי זיך - קאן מען ארויסזעהן דערפון וואס אפילו דער לאנד־רב, דון אברהם שניאור, וואס איז געוועהן דער גראסטער חשוב ביי דער קאניגין, האט זיך ניט ערלויבט צו זאגען אין הויף עפּיס א גוט ווארט אויף די יודען און אויס־בעטען פאר זיי א ישועה.

די רציחות פון די אינקוויזיטארען זענען דערוויל אזוי גרויס און שרעקליך געווארען אז די מאראנען האבען שוין ניט געקאנט אויסהאלטען און האבען אוועקגעשיקט שלוחים צום פאפסט סיקסטוס דעם פיערטען. אז דער פאפסט איז געוואהר געווארען פון אלדינג וואס עס געהט פאר אין שפאניען, האט עס איהם אבּרען געטהון, און אזוי ווי די מאראנען האבען שכל געהאט און האבען איהם צוגעשיקט א וואהלע מתנה, האט ער זיך באלד אנגענומען פאר זיי און האט געשריבען צו איזאבעלא מיט דון פערנאנד אז ניט דאס האט ער געמיינט ווען ער האט ערלויבט צו מאבען איין אינקוויזיציאנס־געריכט און אז די ריינע אמונה דערלאזט ניט מען זאל פערגיסען בלוט פון אומשולדיגע מענשען. דאס איז גראד געוועהן אין דער צייט ווען די שפאנישע מלוכה האט געמוזט איינפיהרען די אינקוויזיציאן אין גאנצ'ין לאנד און האט אויסגעקליבען פאר'ן אלטסטען פון אללע אינקוויזיטארען דעם בעריהמטען אכזר טהאמאש דע טארקוועמאדא. אוודאי האט איהר ניט געשמעקט וואס די מאראנען האבען זיך אבגעזוכט אוועג־קיין רום, און עס איז ביי איהר געבליבען זי זאל אויך טהון דאס איינענע: פאר געלד האט זי אלדינג איבערגעדרעהט און דער איינענער פאפסט וואס עס האט איהם פריהר קלאמערשט פארקלעמט ביים הארצען, ווען ער האט דערהארט וואס פאר א רציחות די אינקוויזיטארען טהוען, האט געגעבען זיין ברכה נאך אזעלכע פרומע לייט. די אינקוויזיציאן האט זיך פארשפרייט איבער דעם גאנצען לאנד, און כדי קיינער פון די אומגליקליכע מאראנען זאל זיך ניט קאנען קלאגען פאר'ן פאפסט האט ער געמאכט אז אין שפאניען זאל מען טאקי זעצען אנדערע ריכטער, וואס צו זיי זאלען זיך ווענדען אללע וועלכע זענען ניט צופרידען פון די אינקוויזיטארען: באזע וואלף האט ער געמאכט פאר שופטים איבער די צוריסטע טיגער און ביי זיי האט ער געהייסען די ארעמע שאפעלעך זוכען יושר און רחמנות.....

אויב עמיצען פון די מאראנען און די שפאנישע יודען האט זיך פריהר אויסגעוויזען אז ערגער קאן שוין גאר ניט זיין, האט זיי טארקוועמאדא געוויזען אז זיי האבען א גרויסען טעות געהאט: דאס וואס ער האט זיי געטהון לאזט זיך גאר ניט בעשרייבען, זיין הארץ איז געוועהן פון שטיין, קיין שום צערטליך

געפיהל האט זיך אהין ניט געקאנט אריינגנב'נען, באדען זיך אין פרעמד בלוט, זעהן פאר זיך הרוגים — איז געוועהן זיין בעסטער תענוג. ער האט צו זיך צו־געשלעפט נאך אזוינע גוטע מענשעלעך ווי ער אליין, בעזאנדערס די צוויי גייסטליכע פעדרא ארבועס דע עפילא און נאספארד יוגלאר, וואס ער האט זיי געמאכט פאר אינקוויזיטארען אין סרגסה, און אזעלכע חברה־לייט, וואס ער האט אונטער זייער מאכט געשטעלט די אינקוויזיציאנס־געריכט אין קורדובה, זשאען, ווילארעא און טולעדא. אומעדום האט ער גע־הייסען אויסרופען אז אללע וואס פיהלען זיך שולדיג, האבען א גאנצען חודש צייט זיי זאלען אליין קומען זיך מודה זיין און אנווייזען די דאזיגע מענשען, וואס האבען זיי פערפיהרט. עס האבען זיך אבער געפונען זעהר וועניג בעלנים, וואס זאלען וועלען האנדלען ביי דער אינקוויזיציאן מציאות: מען האט גוט געוואוסט אז קיין לעבעדיגער געהט מען שוין פון איהרע האנד ניט ארויס.

די צאהל פון די קרבנות, וואס זענען אין יענער צייט געפאלען איז שווער צו בעשטימען. דעמאלט איז אויך אומגעקומען איינער פון די גרעסטע גייסטליכע אין קורדובה, פעדרא פערנאנדעץ דע אלקנדטע, א געבארענער קריסט. אויף איהם איז געפאלען דער חשד אז ער איז א גוטער ברודער מיט די מאראנען, און בסתר האט ער זיך א יודישען נאהמען געגעבען, אז אום פסח עסט ער מצה און היט אב פיעל יודישע מנהגים, און דער חשד אליין איז גענוג גע־וועהן מען זאל איהם גאר ניט פרעגען און לעבעדיגערהייד פארברענען.

אין טולעדא האבען געוואהנט זעהר פיעל מאראנען און זיי האבען זיך ענטשלאסען אנצומאכען א מרידה און זיך ארויסשטעלען געגען דער אינקוויזיציאן. עס האבען זיך געפונען צווישען זיי אסך, וואס האבען איינגעשטעלט דאס לעבען. זייער פארשטעהער איז געוועהן איינגער געלעהרטער און מוטהיגער מענש מיט דעם נאמען דע לא־טארע. מען האט זיי אבער געמסר'ט און די מלוכה האט צו־שלאגען אין נאנצען זייער פלאן. עטליכע האט מען אויפגעהאנגען, א ביסעל זענען זיך צולאפען און די איברינע זענען אריינגעפאלען אין די האנד פון די אינקוויזיטארען, וואס האבען דערוויל אויפגעטהון נאך א בעסערין פלאן און האבען בעפאהלען די רבנים זיי זאלען אללע יודען בעשווערען אז זיי מוזען מגלה זיין פון יעדען מאראן וואס זיי קענען. דאס איז געוועהן א שארפע המצאה פון טארקוועמאדא'ס לייט: זיי זענען ניט מסופק געוועהן אז פון די יודען וועלען זיי גאר וועניג געוואהר ווערען, נאר זיי האבען זיך פשוט געזוכט עס זאל צוקומען נאך עפיס אסבה פאר וואס זיך צו זיי טשעפען. די ערשטע

זעכּס מאראנען וואס מען האט פארברענט אין טולעדא זענען געוועהן ניט קיין הײמישע: סאנכא דע ציאודאד אונ זיין פרוי מאריע דיאץ, זיין זוהן מיט דער שנור אונ גאנצאלעץ דע טעבא מיט זיין פרוי האט מען פערמשפט אין ווילא־רעאל צום טויט, נאר עס איז זיי געראטהען פון דארט אנטלויפען קיין וואלענסיא אונ זיי האבען זיך אויפגעזעצט אויף א שיף; אז דאס אומגליק פערפאלגט אבער, העלפט ניט קיין אנטלויפען, עס איז אויפ'ן ים געווארען אגרויסער שטורם־ווינד, דאס צובראכענע שיף האט זיך ווייטער צוגעשלאגען צו א שפאנישען ברעג, מען האט זיי באלד דערקענט אונ דער טויט וואס זיי האבען זיך געוואלט פון איהם אויסבעהאלטען, האט זיי געטראפען אין טולעדא אונ זיי זענען דארט געוועהן די ערשטע קרבנות אויפ'ן מזבח פון אינקוויזיציאן.

פון דעסטוועגען איז ניט אזוי גרינג אנגעקומען איינצופיהרען די אינקוויזיציאן אין גאנצען לאנד. אין טערועל אונ וואלענסיא האט דאס פאלק אפען ארויסגעוויזען זיין אונצופרידענהייט פון די נייע משפטים אונ בעזאנדערס האט מען עס ניט געוואלט ליידען אין אראגאניען וואו פיעל מאראנען האבען געשפיעלט אגרויסע ראללע אונ האבען גערעכענט אז מיט תקיפות וועלען זיי עפּיס אויספיהרען. די מאראנען האבען געמאכט יד אחת מיט אנ־דערע גרויסע לייט אונ באלד איז געווארען אגאנצע חברה, וואס צווישען זייערע פארשטעהער איז אויך געוועהן דער זוהן פון יהושע לארקי, פראנציסקא דע סאנטא פע, אונ וואס האט זיך ענטשלאסען צו טייטען דעם אינקוויזיטאר פעדרא ארבועס דע עפילא, וועלכער האט שוין דארט אנגעארבייט גאנצע צרות. דערפון איז ערשט ארויס דאס רעכטע אומגליק: די חברה וואס האט געוואלט פטר'ן דעם אינקוויזיטאר, האט געדונגען רוצחים, וועלכע האבען איהם דערהרג'ט גאנץ פריה אין קירכע, אונ קוים איז דאס פאלק דערפון געוואהר געווארען, האט מען באלד אנגעהויבען שרייען אז דער אינקוויזיטאר איז א„הייליגער" אונ אז מען מוז זיך נוקם זיין פאר זיין אומצייטיגען טויט. עס וואלט געוועהן געקומען צו גרויס שפיכות דמים, ווען דער ארכיעפיסקאפ אלפאנסא דע אראגאן שטילט ניט דעם עולם אונ זאגט זיי ניט צו אז די מלוכה וועט זיך אליין גוט אברעכנען מיט די שולדיגע. די מלוכה האט טאקי געהאלטעןווארט אונ דער טויט פון דעם אינקוויזיטאר האט די אנוואהנער פון סרגסה אבגעקאסט גענוג בלוט: עס האט געהייסען אז איינער פון די מורדים, ווידאל דע אוראנסא האט זיך מודה געוועהן אונ האט קלאמערשט אויס־געזאגט די נאהמען פון אללע, וואס האבען זיך מיט איהם צוזאמען ארויס־

געשטעלט געגען דער אינקוויזיציאן. אויף דער סמיכה האט מען שוין געמאכט א גאנץ צעטעל אונ וועמען מען האט נאר געוואלט טרעפען האט מען אהין אריינגעשטעלט. מעהר פון דריי הונדערט מאראנען זענען פערטשפט געווארען אונ דרייסיג מאננער אונ פרויען פון די שאנסטע משפחות, אונ צווישען זיי אויך פראנציסקא דע סאנטא פע, וואס עס איז איהם בעשערט געוועהן אבי־צוקומען מיט א מיתה משונה פאר זיינע אלטע זינד, האט מען פארברענט. די אינקוויזיציאן האט די מורדים ניט געלאזט צו רוה אפילו נאכ'ן טויט, אונ אז איינעם פון זיי, גאספאר דע סאנטא קרוץ איז געראטהען צו אנ־טלויפען קיין טולוז אונ דארט שטארבען, האבען די אינקוויזיטארען גוזר גע־וועהן [illegible] זיין זוהן ער זאל אוועקפאהרען קיין טולוז אונ דארט בעטען די גייסטליכע מען זאל דעם פאטער ארויסגראבען פונ'ם קבר אונ זיין קארפער פארברענען, אונ דער זוהן איז געצוואונגען געוועהן צו טהון אזא שאנדליכע זאך געגען א אייגענעם פאטער, ווייל ווען ניט וואלט ער אליין מיט'ן לעבען ניט זיכער געוועהן.

אזוי האט זיך נאך אין א קורצער צייט צוברענט דאס פייער פון דער אינקוויזיציאן אין גאנץ שפאניען אונ איינער פון די יודישע שרייבערס, וואס האבען דארט דעמאלט געלעבט, ר' יצחק אראמא מאלט אב די לאגע פון די יודען אין שרעקליכע פארבען. עס האבען זיך אפילו געפרובט נאך צוויי שטאדט, לערידא אונ ברצלונה ארויסשפרינגען געגען דער אינקוויזיציאן, נאר עס האט ניט געהאלפען: טארקוועמאדא האט מיט אייזערנע רינגלען צוגעמאכט שפאניען, עס זאל זיך ניט אריינהאפען צו קיינעם קיין מינדסט געפיהל פון בארמהערציגקייט, די אונצופרידענע האט מען מיט געוואלד פערשטאפט דאס מויל, אונ אין די דרייצעהן יאהר, וואס ער האט געהאט די מאכט זענען אומגעקומען, אויסער יודען, מעהר פון זיבצעהן טויזענד מאראנען אונ איבער צוויי טויזענד פון זיי האבען איין העליש פייער אויסגעהויכט די נשמה.

5 דאס פערטרייבען די יודען פון שפאניען אונ פורטוגאל.

(1481—1485 נאך קריסטוס געבורט).

האטש די שפאנישע יודען האבען געהאט זייער עהרליך אויסקומעניש צו ליעב די מאראנען – פון אנדאלוזיען האט מען זיי משלח געוועהן ; ונ אין די איבריגע געגענדע זענען זיי אויך געשטאנען אויף א וואג שאל – פון דעסטוועגען

האט זיי קיין שום שטראף ניט געקאנט אבריסען פון זייערע בעהאלטענע ברידער און מיט מסירת נפש פלעגען זיי העלפען די מאראנען זיי זאלען אבהיטען יודישקייט, צושטעלען כשר פלייש, מצות אויף פסח, אנווייזען ווען יעדער יום טוב געפאלט, לערנען מיט די קינדער תורה. אז די גייסטליכע האבען זיך איבערצייגט אז מיט די יודען וועלען זיי נאר ניט מאכען, אז די ענוים קשים פון דער אינקוויזיציאן קאן ניט צושטערען די ליעבע וואס פערבינדט זיי מיט די מאראנען, האבען זיי זיך גענומען ארבייטען מען זאל גאר די יודען לחלוטין ארויסטרייבען פון שפאניען. עס איז זיי אבער ניט אזוי גרינג אנגעקומען, ווייל אין קעניגליכען הויז זיינען גרויסע השובים געוועהן אפאר גרויסע לייט, ווי ר' אברהם שניאור, און גראד פונקט אין דער צייט ווען ביי טארקוועמאדא'ן אין קאפ איז געבארען געווארען דער פלאן אבצוריינינגען דאס לאנד פון אגאנץ פאלק האט די מלוכה געגעבען איינע פון די גרעסטע שטעלען א יודען, דון יצחק אברבנאל, וואס האט אלאנגע צייט בעשיצט זיינע ברידער, ווייל פאר איהם האבען שונאים אויך דרך ארץ געהאט און ער איז אים שטאנד געוועהן ניט צו דערלאזען דאס אומגליק זאל זיך מיט אמאל אויסגיסען אויף טויזענדער אונשולדיגע מענשען.

דון יצחק אברבנאל, וואס האט זיין יחוס גערעכענט פון דוד המלך, איז געבארען געווארען אין ליסאבאן אים יאהר 1437, פונקט ווען די יודען זענען אין פורטוגאל געשטאנען נאר אויף אהויכער מדרגה, ווען זיי האבען געהאט די אייגענע רעכטע וואס אללע איבריגע איינוואהנער און האבען זיך געפיהרט אזוי פריי און זעלבסשטאנדיג אז זייערע רבנים, וואס דאס גאנצע יודיש לעבען איז געשטאנען אונטער זייער מאכט, פלעגען זיך בעדיענען מיט דער העברעאישען שפראכע אפילו ווען זיי האבען בעדארפט אנקומען צו דער מלוכה. אברבנאל'ס גרויסע פעהיגקייטען, זיין גוטער קאפ און בעזאנדערס דער שכל ווי אזוי זיך צו בעגעהן מיט מענשען, האבען איהם פון דער יוגענד אן געאפענט אוועג צו כבוד: דער קעניג אלפאנסא דער פינפטע האט פערשטאנען צו שאטצען די מעלות פון אזא מענשען און האט איהם געגעבען זעהר אהויכע שטעללע אין קעניגליכען הויף, וואו מען פלעגט זעהר פריינדליך אויפנעהמען לייטישע יודען, און בעזאנדערס ביידע זיהן פון'ם בעריהמטען גביר דון דוד אבן יחיא נעגרו, איז אברבנאל נאהענט געווארען צו אללע קרובים למלכות און צווישען זיינע גוטע פריינד האבען זיך געפונען אזעלכע גרויסע לייט ווי דער הערצאג פערנאנדא דע בראגאנצא, מארקיז פאן מאנטעמאר און דער גראף

פָאן פַארָא, וָואס הָאבֶּען צו לִיעב אִיהם בֶּעקוּמֶען אַלֶע יודען. בֶּעי-זָאנדֶערְס אִיז צו אִיהם צוּגֶעבּוּנְדֶען גֶעוָוארֶען דֶער גְרוֹיסֶער גֶעלֶעהרְטֶער יָאהַאן סֶעצִירַא, וָואס אִיז נָאךְ פְרִיהֶר גֶעוֶועזֶען אַאוֹהֵב יִשְׂרָאֵל. אַחוּץ זַיינֶע גְרוֹיסֶע מַעֲלוֹת, הָאט דוֹן יִצְחָק אַבְרַבַּנְאֵל גֶעהַאט אַעֶדעל הַארְץ אוּנ פְלֶעגְט זִיךְ גַאנְצֶע טֶאג אָבְּגֶעבֶּען מִיט צְדָקָה. אַז דֶער קֶענִיג אַלְפָאנְסָא הָאט אַיינְגֶענוּמֶען אִין אַפְרִיקָא דִי שְׁטָאדְט אַרְצִילַא אוּנ הָאט פוּן דָארְט גֶעבְּרַאכְט עֶטְלִיכֶע הוּנְדֶערְט יוּדִישֶׁע גֶעפַאנְגֶענֶע, וָועלְכֶע מֶען הָאט גֶעוָאלְט פֶערְקוֹיפֶען פַאר קְנֶעכְט, הָאט אַבְרַבַּנְאֵל נִיט גֶערוּהט אוּנ הָאט צוּנוֹיפְגֶענוּמֶען אַזוֹי פִיעל גֶעלְד אַז עֶר הָאט זֵיי נִיט נָאר גֶעקָאנְט אוֹיסְלֶעזֶען, נָאר עֶר הָאט זֵיי גֶעמַאכְט אַפַּרְנָסָה, זֵיי זָאלֶען הָאבֶּען פוּן וַואנֶען צוּ צִיהֶען דָאס שְׁטִיקֶעל בְּרוֹיט. אִיבְּרִיגֶענְס הָאט אַבְרַבַּנְאֵל אִין זִין גֶעהַאט נִיט נָאר דִי הֵיימִישֶׁע יוּדֶען, וָואס זֶענֶען גֶעוֶועזֶען פַאר זַיינֶע אוֹיגֶען, עֶר הָאט גְלַייךְ לִיעב גֶעהַאט זַיינֶע בְּרִידֶער פוּן וַוייט אוּנ פוּן נָאהֶענְט, עֶר הָאט זִיךְ גֶעמִיהט זֵיי צוּ טְהוּן טוֹבוֹת אוּמֶעדוּם ווּאוּ עֶר הָאט נָאר גֶעוואוּסְט פוּן זֵיי, אוּנ אַז דֶער קֶענִיג אַלְפָאנְסָא הָאט גֶעשִׁיקְט שְׁלִיחִים צוּ בֶּעגְרִיסֶען פוּן זַיין נָאהמֶען דֶעם פַּאפְּסְט סִיקְסְטוּס דֶעם פִירְטֶען, הָאט עֶר זִיךְ בֶּענוּצְט מִיט דֶער גֶעלֶעגֶע-גֶענְהַייט וָואס דֶער דָאקְטָאר יָאהַאן סֶעצִירַא אִיז אוֹיךְ דֶעמָאלְט גֶעפָאהרֶען אוּנ הָאט אִיהם גֶעבֶּעטֶען עֶר זָאל דָארְט רֶעדֶען גוּטְס וֶוענֶען יוּדֶען. אוֹיסֶער דֶעם הָאט עֶר אַוֶועקְגֶעשְׁרִיבֶּען קֵיין אִיטַאלִיעֶן צוּ זַיין פְרַיינְד ר׳ יְחִיאֵל פוּן פִּיזַא מֶען זָאל אוֹיפְנֶעהמֶען דִי פּוֹרְטוּגַאזִישֶׁע שְׁלִיחִים מִיט גְרוֹיס כָּבוֹד, כְּדֵי זֵיי זָאלֶען זֶעהֶען אַז דִי יוּדֶען זֶענֶען דַאנְקְבַּאר וֶוען מֶען בֶּעהַאנְדֶעלְט גוּט זַייעֶרֶע בְּרִידֶער אוּנ זַייעֶר פְרַיינְדְשַׁאפְט מִיט דִי קְרִיסְטֶען זָאל נָאךְ שְׁטַארְקֶער וֶוערֶען.

אַזוֹי הָאט זִיךְ דוֹן יִצְחָק אַבְרַבַּנְאֵל גְלִיקְלִיךְ אוּנ רוּהִיג גֶעלֶעבְּט מִיט זַיין פְרוּמֶער פְרוֹי אוּנ מִיט זַיינֶע דְרַיי גֶערָאטְהֶענֶע זִיהן: לֶעאָן, יִצְחָק אוּנ שְׁמוּאֵל, בִּיז דֶער גוּטֶער קֶענִיג אַלְפָאנְסָא אִיז גֶעשְׁטָארְבֶּען. דֶעמָאלְט אִיז גֶעוָוארֶען אַאִיבֶּערְקֶעהרֶענִישׁ, וַוייל דֶער נַייעֶר קֶענִיג יָאהַאן דֶער צְוֵוייטֶע אִיז שׁוֹין גֶעוֶועזֶען פּוּנְקְט דֶער הֵיפֶךְ פוּנ׳ם פָאטֶער, אוּנ אַלֶע זַיינֶע מְקוֹרָבִים הָאט עֶר גֶעמַאכְט פַאר שׂוֹנְאִים. בֶּעזָאנְדֶערְס הָאט עֶר גֶעוָוארְפֶען אַאוֹיג־הַין אוֹיף דֶעם הֶערְצָאג פֶערְנַאנְדָא דֶע בְּרַאגַאנְצָא, וָואס אִיז גֶעוֶועזֶען פוּן דֶער קֶענִיגְלִיכֶער פַאמִילְיֶע, דָאס פָאלְק הָאט פוּן אִיהם גֶעהַאלְטֶען, אוּנ דַארִיבֶּער הָאט עֶר מוֹרָא גֶעהַאט עֶר זָאל בַּיי אִיהם נִיט צוּנֶעהמֶען דִי יְרוּשָׁה. יָאהַאן הָאט לַאנְג נִיט גֶעטְרַאכְט אוּנ גֶעמַאכְט אוֹיף דֶעם הֶערְצָאג אַבִּלְבּוּל אַז עֶר אִיז אַמוֹרֵד בְּמַלְכוּת אוּנ הָאט אִיהם פֶערְמִשְׁפָּט צוּם טוֹיט. עֶס אִיז קֵיין וואוּנְדֶער נִיט וָואס יָאהַאן

הָאט שוין געוואָלט אין איין וועג פּטר'ן אויך דעם הערצאָג'ס גוטע פריינד, אונ אַזוי ווי דון יצחק אַברבנאל איז געוועהן איינער פון זיי איז אויף איהם אויך געפאַלען דער גורל מען זאָל איהם אַריינרעכנען אין דער צאָהל פון די מענשען וואָס זענען פלוצלונג שעדליך געוואָרען דער מלוכה. אַברבנאל האָט זיך ניט געפיהלט שולדיג אין קיין שום זאַך אונ דערפאַר, אַז דער קעניג האָט איהם געשיקט רופען, האָט ער זיך געלאָזט רוהיג געהן אין הויף אַריין, נאָר אין וועג האָט ער בעגעגענט איינעם פון די הויף-לייט, וואָס האָט איהם זעהר ליעב געהאַט אונ האָט איהם מגלה געוועהן דעם סוד אַז קיין לעבעדיגער וועט ער שוין ניט צוריקקומען. ביי אַזאַ סכנה איז אַברבנאל געצוואונגען געוועהן צו אַנטלויפען קיין שפאַניען, טאַקי אין דער איינער רגע אונ האָט זיך אפילו ניט געזעגענט מיט'ן הויזגעזינד. דער קעניג האָט באַלד נאָכגעשיקט רייטער מען זאָל איהם חאַפּען, נאָר ער איז שוין געוועהן צו שפּעט. פונ'ם וועג האָט אַברבנאל געשיקט דעם קעניג אַ בריעף אונ האָט איהם הייליג געשוואָרען אַז ער איז אונשולדיג; יאָהאַן האָט אָבער ניט געוואָלט גלויבען. ער האָט געהייסען מען זאָל צונעהמען אַברבנאל'ס גרויס פערמעגען אונ מען זאָל אפילו ביי זיין זוהן לעאָן, וואָס איז שוין דעמאָלט געוועהן אַ בעריהמטער דאָקטאָר אונ האָט זיך מיט'ן פאָטער גאָר ניט אָנגעקעהרט, אויך ניט לאָזען קיין פּאַרעם. איין חסד האָט יאָ יאָהאַן געטהון, וואָס ער האָט ערלויבט אַברבנאל'ס משפחה אַז זיי זאָלען אויך אַרויס פאָהרען פון פּאָרטוגאַל.

דער נאָהמען פון דון יצחק אַברבנאל האָט שוין דעמאָלט געקלונגען אויף דער וועלט אונ קוים האָט ער זיך געוויזען אויף דער שפאַנישער גרעניץ האָבען איהם די יודען אַריינגענומען מיט גרויס כבוד, אונ דער פאָרשטעהער ר' אברהם שניאור אונ דער רב ר' יצחק אבוהב האָבען געזוכט אַלע מיטעל איהם צו פערזאָרגען ער זאָל קענען זיצען על התורה ועל העבודה. דאָס אומגליק וואָס האָט געטראָפען דעם אַברבנאל, האָט געמאַכט אַ שטאַרקע ווירקונג אויף זיינע געדאַנקען: עס האָט איהם באַנג געטהון אויף דער פריהרינגער צייט וואָס ער האָט פערבראַכט מיט זיין דיענען ביי דער פּורטוגאַזישער מלוכה אונ האָט זיך אָבגעריסען פון לערנען, דערפאַר איז ביי איהם געבליבען ער זאָל זיך מעהר אַריינלאָזען אין פרומקייט, פיעל חקירה ספרים פון אַלטע חכמים זענען ביי איהם אָבגעפרענט געוואָרען, פון אַ סך פרייע דרכים האָט ער זיך אָבגע-זאָגט אונ ער האָט זיך גענומען שרייבען זיין פּירוש אויף יהושע, שופטים אונ שמואל מיט דעם רצון אַז ביז צום טויט זאָל ער שוין ניט אַרויס פונ'ם

בֵּית הַמִדְרָשׁ. עֶס אִיז אִיהם אָבֶּער שְׁוֶוער גֶעוֶועהן דָאס אוֹיסְצוּפִיהרֶען, אִין אַז דִי שְׁפַּאנִישֶׁע מַלְכָּה הָאט זִיךְ צוּ אִיהם גֶעוֶוענְדֶט מִיט דֶער בַּקָשָׁה עֶר זָאל אָנְנֶעהמֶען עֶפִּיס אַ דִיעֶנְסְט בַּיי דֶער קְרוֹין אוּנ עֶר הָאט פֶערְשְׁטַאנֶען אַז דֶערמִיט וֶועט עֶר זַיינֶע בְּרִידֶער אַ גְרוֹיסֶע טוֹבָה טְהוּן, הָאט עֶר גֶעמוּזְט בֶּעשְׁטֶעהן אוּנ אִיז גֶעוָוארֶען פִינַאנְץ־מִינִיסְטֶער. אַז שְׁפַּאנְיֶען הָאט גֶעקָאנְט אַ יוּדֶען פֶערטְרוֹיעֶן אַזַא הוֹיכֶע שְׁטֶעלֶע אִין דֶער צַייט וֶוען טָארְקְוֶועמַאדַא הָאט גֶעהַאלְטֶען אִין אֵיין רוֹדֵף׳ן דָאס יוּדִישֶׁע פָאלְק — אִיז לַייכְט צוּ פֶערְשְׁטֶעהן וִוי דִי מַלְכָּה הָאט גֶעשֶׁעצְט אַבְרַבַּנְאֶל׳ן אוּנ וָואס פַאר אַ נוּצֶען זִי הָאט דֶערְפוּן עֶרְוַוארְטֶעט פַאר דֶער מְדִינָה. אַבְרַבַּנְאֶל אִיז טַאקִי גֶעוָוארֶען דֶער גְרֶעסְטֶער חָשׁוּב בַּיים קֶענִיג אוּנ בַּיי דֶער קֶענִיגִין אוּנ הָאט עֶהרְלִיךְ פֶערְדִיעֶנְט דֶעם כָּבוֹד, וַוייל אִין דִי אַכְט יָאהר, וָואס עֶר הָאט אַכְטוּנְג גֶעגֶעבֶּען אוֹיף דִי הַכְנָסוֹת אוּנ הוֹצָאוֹת פוּנ׳ם לַאנְד, הָאט שְׁפַּאנְיֶען אָנְגֶעהוֹיבֶּען וַוייטֶער בְּלִיהֶען וִוי אִין דִי אַלְטֶע גוּטֶע צַייטֶען. דֶערְפַאר הָאבֶּען אוֹיךְ דִי גַייסְטְלִיכֶע גֶעמוּזְט וֶוערֶען אַ בִּיסֶעל שְׁטִילֶער, הָאט׳ס אִין גַאנְצֶען הָאבֶּען זֵיי נִיט אוֹיפְגֶעהֶערְט צוּ גְרָאבֶּען אוֹיף דִי יוּדֶען.

דִי בְּלוּטִיגֶע מִלְחָמָה צְווִישֶׁען שְׁפַּאנְיֶען אוּנ גְרַנַאדַא אוּנ בֶּעזָאנְדֶערְס דֶער נִצָחוֹן, וָואס פֶערְדִינַאנְד אוּנ אִיזַאבֶּעלַא הָאבֶּען גֶעהַאט נָאךְ אַ שְׁוֶוערֶען צֶעהנְיָאהְרִיגֶען קְרִיעג, הָאבֶּען גֶעבְּרַאכְט דֶערְצוּ אַז דֶער צוּשְׁטַאנְד פוּן דִי שְׁפַּאנִישֶׁע יוּדֶען זָאל לַחֲלוּטִין שְׁלֶעכְט וֶוערֶען. מֶען קֶען נִיט זָאגֶען אַז אִין גְרַנַאדַא הָאבֶּען דִי יוּדֶען גֶעהַאט בֶּעזוּנְדֶערֶע גְלִיקֶען, נָאר יֶעדֶענְפַאלְלְס הָאבֶּען זֵיי גֶעלֶעבְּט צוּפְרִידֶען מִיט דִי מַחְמַדַנֶער אוּנ דִי עֶדְלֶערֶע פוּן זֵיי, בֶּעזָאנְדֶערְס יוּדִישֶׁע דָאקְטוֹירִים, הָאט מֶען אָבְּגֶעגֶעבֶּען גְרוֹיס כָּבוֹד. בַּיים קֶענִיג אִיז גֶעוֶועהן אַ לֵייבּדָאקְטָאר ר׳ יִצְחָק הַמוֹן אוּנ דָאס פָאלְק הָאט אִיהם אַזוֹי שְׁטַארְק לִיעבּ גֶעהַאט אַז בַּיים גְרֶעסְטֶען גֶעטִימֶעל, וֶוען מֶען פְלֶעגְט נָאר דֶערְמָאנֶען זַיין נָאהמֶען, פְלֶעגְט וֶוערֶען שְׁטִיל. אַ מָאל הָאט זִיךְ גֶעמַאכְט וָואס עֶס אִיז אַרוֹיס צְווִישֶׁען דִי מַחְמַדַנֶער עֶפִּיס אַ גְרוֹיס גֶעשְׁלֶעג, אוּנ וִוי פִיעל לַייטִישֶׁע מֶענְשֶׁען הָאבֶּען זִיךְ בֶּעמִיהט צוּ מַאכֶען אַ שָׁלוֹם הָאט מֶען נִיט גֶעקָאנְט; עֶס הָאט אֲפִילוּ נִיט גֶעהָאלְפֶען וָואס מֶען הָאט דִי חֶבְרָה בֶּעשְׁוָוארֶען אִים נָאהמֶען פוּנ׳ם נָבִיא מַחְמֶד. אֵיינֶער אִיז אָבֶּער גֶעפַאלֶען אוֹיפ׳ן שֵׂכֶל אוּנ הָאט אַ גֶעשְׁרֵיי גֶעטְהוּן אַז דֶער דָאקְטָאר הַמוֹן גֶעהט אוּנ, דָאס אֵיינֶע וָוארְט אִיז גֶענוּג גֶעוֶועהן אַיינְצוּנֶעהמֶען דִי ווִילְדֶע אוּנ צוּרֵייצְטֶע בְּרוּאִים אוּנ מֶען אִיז זִיךְ בַּאלְד צוּגַאנְגֶען. דָאס הָאט אָבֶּער פֶערְדְרָאסֶען דִי פְרוּמֶע מַחְמַדַנֶער, וָואס הָאבֶּען נִיט גֶעקָאנְט צוּזֶעהן מֶען זָאל פַאר אַ יוּדֶען מֶעהר דֶרֶךְ אֶרֶץ הָאבֶּען וִוי פַאר׳ן נָבִיא, אוּנ מֶען הָאט צוּ לִיעבּ

דעם שיר ניט געמאכט קיין שחיטה פאר אללע יודען פון גרנאדה, אונ דעמאלט זענען אומגעקומען פיעל פון די מארראנען וואס זענען אהין אנטלאפען פון שפאניען אונ זענען פון איין אוםגליק ארויס אונ אין דעם אנדערן אריין. פון יענער צייט אן האבען די יודישע דאקטוירים אויפגעהערט טראגען רייכע זיידענע קליידער אונ רייטען אויף טהייערע פערד, כדי זיי זאלען ניט אויפרייסען ביי די שונאים די אויגען.

אז דער לעצטער קאניג פון גרנאדה, מולי-אבו-עבדלה, האט זיך אונטערגעגעבען אונ פערדינאנד מיט איזאבעלא זענען אהין מיט גרויס פאראד אריינגעפאהרען, האבען די שפאנישע גייסטליכע דערלעבט אזא גדולה וואס זיי האבען זיך גאר אזוי פיעל ניט געריכט, אונ עס איז ביי זיי געבליבען מען זאל זיך וויטער נעהמען צו די יודען. דער קאניג האט געשיקט בעטען דעם פאפסט, אינאקענטי דעם זיבעטען ער זאל מאכען איין התחלה אונ ארויסטרייבען די יודען פון איטאליען, כדי שפאניען זאל איהם קאנען נאכטהון. א גרויסע אימה איז געפאלען אויף די יודען פון פערשידענע אייראפאישע לאנדער ווען מען איז דערפון געוואהר געווארען, נאר באלד איז פון רום אנגעקומען א פרעהליכע בשורה, וואס איינער פון די ראמישע יודען ר׳ משולם האט איבערגעגעבען אללע יודישע קהלות, אז דער פאפסט האט זיך אבגעזאגט פון אזא שרעקליכער עולה.

נאר דאס וואס דער פאפסט אינאקענטי – וועלכער איז דוקא בטבע ניט געוועהן אזא גוטער אונ די יודען האט ער וועניג וואס ליעב געהאט – האט גערעכענט פאר איין עבירה, איז ביי פערדינאנד אונ איזאבעלא געוועהן די גרעסטע מצוה, אונ דעם 21 מארץ 1492 איז ארויס א בעפעהל אז ביז פיער חדשים זאל זיך אין גאנצען גבול פון שפאניען ניט געפינען איין יוד, אונ ביים ארויספאהרען זאל קיינער ניט טארען מיט נעהמען גאלד אונ זילבער אונ אויך ניט קיין מטבעות. אין דעם בעפעהל האט די מלוכה אפילו ניט ארויפגעלעגט אויף די יודען קיין שום בלבולים וועגען פראצענט רייסען אונ אנדערע בעשולדיגונגען, זי האט פשוט געשריבען, אז כל זמן די יודען וועלען זיך געפינען אין לאנד וועלען זיי די מארראנען אבברייסען פון דער קאטאלישער קירכע, אונ דאריבער איז קיין אנדער מיטעל ניטא, נאר זיי אין גאנצען ארויסטרייבען. די זאך איז פריהר צוגעגאנגען בסוד, אונ אז דון יצחק אברבנאל איז דערפון געוואהר געווארען האט ער בענוצט זיין גאנץ השיבות, אונ פיעל פון די גרעסטע לייט האבען איהם צוגעהאלפען, אונ מען האט אנגעהויבען ארבייטען מען זאל מבטל זיין די גזרה.

פערדינאנד האט זיך געלאזט רעדען, און אז די יודען האבען זיך ענטשלאסען איהם אריינטראגען דרייהונדערט טויזענד רענדליך, האט טארקוועמאדא געמאכט א געוואלד, אז דער קאניג וויל פאר געלד פארקויפען זיין אמונה. עס האט אפילו ניט געהאלפען דאס וואס ר׳ אברהם שניאור האט געבעטען די קאניגין. און ענדע אפריל זענען ארויסגעשיקט געווארען שליחים איבער גאנץ קאסטיליען, אראגאניען, סיציליען און סארדיניען און מען האט אומעדום אויסגערופען, אז ביז צום סוף פונ׳ם חודש יולי מוזען די יודען ארויס פונ׳ם לאנד, און ווער פון די איינוואהנער עס וועט ביי זיך שפעטער פון דער צייט בעהאלטען א יודען, וועט שטרענג בעשטראפט ווערען און מען וועט אויך ביי איהם צונעהמען זיין גאנץ פערמעגען.

שרעקליך איז געוועהן די לאגע פון די שפאנישע יודען: דאס נע ונד זיין איז אפילו ביי יודען קיין נייעס ניט געוועהן, זיי האבען גוט געדענקט ווי מען האט זיי ארויסגעפטרט אין דרייצעהנטען און פיערצעהנטען יאהרהונדערט פון ענגלאנד און פראנקרייך, נאר אין ערגיץ האט מען זיי אזוי ניט צובראכען ווי אין שפאניען. אומעדום האט מען זיי חאטש געלאזט האפען דאס פאקעל אויף די פלייצעס, קיין בעל־הביתישקייט האבען זיי טאקי ניט געקאנט מיטפיהרען, נאר ווענינסטענס זענען זיי אים שטאנד געוועהן אלדינג פערקויפען, מאבען עטליכע גילדען און מיט דער הילף פון דער מטבע האבען זיי זיך געקאנט מיט מעהר האפנונג אוועקלאזען אין דער פרעמד; דא אבער האט מען אין איין מינוט די רייכסטע יודען געמאכט פאר קבצנים, די גייסטליכע האבען אבגעהאלטען די קריסטען זיי זאלען ביי די יודען גאר ניט אבקויפען, ווייל זיי האבען געוואוסט אז זיי וועלען אלדינג אוועקגעבען אומזיסט. און עס איז אזוי ווייט געקומען אז פאר א שטיק לייווענד האט א יוד פערקויפט א גאנץ הויז, אויף א עזעל האט ער געביטען דאס גראסטע שטיק ערד. טארקוועמאדא האט גערעכענט אז דא וועט ער זיך צופיהרען די האנד און האט געהייסען אלע גייסטליכע זיי זאלען זיך בענוצען מיט דער געלעגענהייט און צורעדען די יודען צו דער טויפע. די רבנים האבען זיך פריהר א ביסעל דערשראקען, זיי האבען מורא געהאט טאמיר וועלען פיעל יודען קיין אנדער ברירה ניט האבען און וועלען זיך מוזען טויפען, דערפאר האבען זיי געמאכט אין די שולען אסיפות און מיט שאנע דרשות געטראסט דעם עולם און געגעבען האפנונג די געפאלענע. גרויס איז אבער געוועהן זייער פרייד ווען זיי האבען זיך איבערצייגט אז עס איז גאר ניט געוועהן פאר וואס זיך צו שרעקען: די יודען האבען מיט

לִיעבְּשַׁאפְט אָנְגֶענוּמֶען אַלֶע יְסוּרִים, אוּנ אַזוֹי וְוִי אִין אַלֶע צַייטֶען הָאט זֵיי דָאס אוּמְגְלִיק נָאךְ מֶעהר צוּגֶעבּוּנְדֶען צוּ זֵייעֶר רֶעלִיגְיָאן. דֶערְצוּ הָאבֶּען דִי יוּדֶען נִיט אֵיין מָאל גֶעזֶעהן וְוִי דִי אִינְקְוִיזִיטָארֶען הָאבֶּען פֶערְנַארְט צוּ זִיךְ מַארְרַאנֶען, זֵיי צוּגֶעזָאגְט צוּ בֶּעפְרַייֶען פוּן עֶפִּיס אַשְׁטְרָאף אוּנ קוּים הָאבֶּען זֵיי זִיךְ מוֹדֶה גֶעוֶועהן הָאט מֶען זֵיי נָאר אָהן רַחֲמָנוּת פַארְבְּרֶענְט, אוּנ זֵיי הָאבֶּען פֶערְשְׁטַאנֶען אַז מִיט'ן בַּייטֶען פוּן דֶער אֱמוּנָה וֶועלֶען זֵיי נָאךְ אֶערְגֶער מַאכֶען אוּנ וֶועלֶען נָאר גֶעבֶּען דִי שׂוֹנְאִים מֶעהר כֹּחַ זֵיי צוּ רוֹדֵף'ן וְוִי פַאלְשֶׁע קְרִיסְטֶען. דֶערְפַאר הָאבֶּען זִיךְ זֶעהר וֶוענִיג גֶעטוֹיפְט אוּנ פוּן דִי גְרוֹיסֶע לַייט אִיז נָאר אֵיין ר׳ אַבְרָהָם שְׂנֵיאוֹר גֶעצְוואוּנְגֶען גֶעוֶועהן אָבְּצוּטְרֶעטֶען פוּן יוּדִישְׁקַייט, וַוייל דִי קֶאנִיגִין הָאט אִיהם בְּשׁוּם אוֹפֶן נִיט גֶעלָאזְט אֲוֶועקְפָאהרֶען אוּנ אַחוּץ דֶעם הָאט מֶען אִיהם מוֹדִיעַ גֶעוֶועהן אַז וְוִי בַּאלְד עֶר וֶועט עֶס נִיט צוּ לִיעבּ טְהוּן וֶועט עֶר דֶערְמִיט נָאךְ אַגְרֶעסֶערֶע צָרָה בְּרֶענְגֶען אוֹיף דִי יוּדֶען אוּנ זֵיי וֶועלֶען נָאר לֶעבֶּעדִיג פוּן שְׁפַּאנְיֶען נִיט אַרוֹיס. אַזוֹי הָאט עֶר גֶעמוּזְט מִיט דֶער גַאנְצֶער מִשְׁפָּחָה אִיבֶּערְגֶעהען צוּם קַאטָאלִיצִיזְמוּס אוּנ אָנְגֶענוּמֶען אַנַייעֶם נָאמֶען קָארָאנֶעל אוּנ זַיינֶע קִינְדֶער הָאבֶּען דֶערְנָאךְ גֶעשְׁפִּיעלְט אַגְרוֹיסֶע רָאלֶע אִין לַאנְד.

אַז עֶס אִיז גֶעקוּמֶען דֶער לֶעצְטֶער טָאג, וָואס דְרַייא הוּנְדֶערְט טוֹיזֶענְד יוּדֶען הָאבֶּען זִיךְ בֶּעדַארְפְט מִיט אַמָאל רִירֶען פוּן דִי אֶרְטֶער, וְואוּ זֵייעֶרֶע עֶלְטֶערְן הָאבֶּען פֶערְבְּרַאכְט הוּנְדֶערְטֶער יָאהרֶען, אִיז גֶעוָוארֶען אַזַא יְלָלָה אִין גַאנְץ שְׁפַּאנְיֶען אַז אֲפִילוּ דִי שׂוֹנְאִים הָאבֶּען נִיט גֶעקֶאנְט צוּזֶעהן דֶעם צַעַר. מֶען הָאט אֲפִילוּ גֶעזוּכְט אַלֶע מִיטֶעל אָנְצוּגְרֵייטֶען אַנַייעֶן פְּלַאץ, וְואוּ מֶען זָאל זִיךְ בֶּענוּצֶען, אוּנ צוּ לִיעבּ דֶעם אִיז דֶער רַב ר׳ יִצְחָק אַבּוּהַב פְּרִיהר אַרוֹיסְגֶעפָאהרֶען קַיין פָּארְטוּגַאל אוּנ הָאט אָבְּגֶעמַאכְט מִיט'ן קֶאנִיג יָאהַאן עֶר זָאל דִי יוּדֶען לָאזֶען דוּרְכְפָאהרֶען אָדֶער טַאקִי דָארְט וָואהנֶען; מֶען הָאט גֶעוואוּסְט, אַז אִין דְרוֹיסֶען וֶועלֶען אַזוֹי פִיעל מֶענְשֶׁען נִיט בְּלַייבֶּען, נָאר אַז עֶס אִיז גֶעקוּמֶען דִי שָׁעָה זִיךְ צוּ לָאזֶען אִין וֶועג, אִיז יֶעדֶען זֶעהר שְׁווער גֶעוֶועהן זִיךְ אָבְּצוּרַייסֶען פוּן דֶער הֵיים אוּנ בַּיי קֵיינֶעם אִיז נִיט גֶעוֶועהן אַזוֹי פִיעל טְרֶערֶען צוּ בֶּעוֵוינֶען דֶעם שְׁרֶעקְלִיכֶען בְּרָאךְ וָואס זֵיי הָאט גֶעטְרָאפֶען. דִי יוּדֶען פוּן שֶׂיגוֹבְיָה הָאבֶּען דְרַייא טָאג כְּסֵדֶר פֶערְבְּרַאכְט אוֹיפ'ן בֵּית עוֹלָם אוּנ הָאבֶּען זִיךְ גֶעזֶעגֶענְט מִיט דִי קְבָרִים, וָואס זֶענֶען זֵיי אַזוֹי טְהַייעֶר גֶעוֶועהן; אַסַךְ מַצֵּבוֹת הָאבֶּען זֵיי מִיט גֶענוּמֶען אוּנ נָאךְ מֶעהר הָאבֶּען זֵיי אַוֶועקְגֶעשֶׁענְקְט דִי מַארְרַאנֶען פַאר אַזֵכֶר. עֶס אִיז גְרָאד אוֹיסְגֶעקוּמֶען אַז פּוּנְקְט אוּם תִּשְׁעָה בְּאָב הָאבֶּען דִי שְׁפַּאנִישֶׁע יוּדֶען פֶערְלָאזְט דָאס לַאנְד אוּנ הָאבֶּען זִיךְ צוּשְׁפְּרֵייט

איבער אפריקא, טירקיי, איטאליען, נאוואַרא און פּאָרטוגאַל. האָט עס איז געוועהן א תענית, האָבען די רבנים מתיר געמאַכט אז די יודען זאָלען מיט כלי זמר, פרעהליך און בעהערצט זיך לאָזען אין וועג, און מיט׳ן טרויעריגע נגונ׳דעל, וואָס דער יוד גיסט אין דעם אויס זיין האַרץ פונקט גלייך ביי א שמחה ווי ביי א צרה, האָבען זיי אָנגעהויבען א נייעם גלות....

די שפּאַניער זענען געוועהן ווי בערוישט פון דער גרויסער זאַך, וואָס זיי האָבען דאָ אָבגעאַרבייטעט, זיי האָט זיך אויסגעוויזען אז אצונד זיינען זיי אַללע גליקליך און דאָס גאַנצע רייכקייט פון דער מדינה וועט אַריין נאָר אין זייערע קעשענעס; קוים איז אָבער אַוועק דאָס ערשטע שכרות און מען האָט זיך אָנגעהויבען אויסניכטערן, איז די שמחה געוואָרען קלענער, און מען האָט פערשטאַנען אַז ווען שפּאַניען האָט פערלאָרען אַ צוואַנציגסטעל פון אַללע איהרע איינוואָהנער האָט זי זיך דערמיט קיין טובה ניט געטהון. צווישען די פערטריבענע יודען זענען געוועהן די פעהיגסטע סוחרים, די בעסטע בעלי מלאכות, פון קיין געלעהרטע און דאָקטוירים האָט מען שוין נאָר ניט וואָס צו רעדען, און אַז אַזעלבע נוטצליכע מענשען האָבען געפעהלט האָט מען עס אָנגעהויבען שטאַרק פיהלען. בעזאָנדערס איז שלעכט געוואָרען די קראַנקע וואָס האָבען ניט געהאַט ווער עס זאָל זיי היילען, ווייל די קריסטען האָבען אפילו אין זין ניט געהאַט אָנצוגרייטען אייגענע דאָקטוירים און האָבען געמוזט אָנקומען צו פּראָסטע רופאים, וואָס זענען געוועהן זעהר וואַהלע שותפים צום מלאך המות. ניט אומזיסט האָבען פיעל אייראָפּעאישע קעניגע געלאַכט פון שפּאַניען, וואָס האָט געטהון אַזוי ניט בערעכענט, און דער טירקישער סולטאַן באַיאַזעט פלעגט אָפט זאָגען: „אַז דער קעניג פערדינאַנד איז ניט קיין גרויסער חכם, ווייל ער האָט זיין אייגען לאַנד אָרעם געמאַכט און דער טירקיי אַ גליק געבראַכט“.

אין אַ קורצער צייט איז אין גאַנץ שפּאַניען קיין זכר פון יודען און יודישקייט ניט געוועהן. די מלוכה האָט צוגענומען פאַר זיך אַללע זייערע שולען, ישיבות, שפּיטאָלען, און פון דער בעריהמטער שול, וואָס דון שמואל אַל־לוי האָט אויסגעבויעט אין טולעדא איז געוואָרען אַ קירכע. נאָר די מאַראַנען האָבען ניט פערגעסען זייערע ברידער און וואָס מעהר זיי האָבען זיך בעדאַרפט פאַרשטעלען, כדי מען זאָל זיי רעכנען פאַר פרומע קריסטען און עס זאָל אויף זיי קיין שום חשד ניט פאַלען, זענען זיי אין האַרצען נאָך מעהר צוגעבונדען געוואָרען צו די יודען. זיי פלעגען זיי שיקען בריעף און ביסלעכווייז האָבען זיי געמאַכט געלד פון די זאַכען, וואָס די יודען האָבען ביי זיי איבערגעלאָזט און

האבען עס זיי דורך זיכערע שליחים איבער געשיקט. צווישען די מאראנען זענען געוועהן אויך אזעלכע, וואס האבען ניט געקוקט אויף קיין סכנה, אונ אז עס איז זיי שוין גאר שווער געוועהן ארומצוגעהן מיט א מאסקע, האבען זיי זיך מוסר נפש געוועהן אונ אפען אין דער קירכע פאר'ן גאנצען עולם מודה געוועהן, אז דער קאטאליציזמוס איז זיי פרעמד. עס האבען זיך אויך געפונען צווישען זיי פיעל, וואס האבען זיך נוקם געוועהן אין די יודישע שונאים אונ פלעגען זיי מסר'ן צו די אינקוויזיטארען אונ אומיסטען אויף זיי מאכען א בלבול אז זיי היטען אב בסתר יודישע מנהגים, כדי זיי זאלען פיהלען דעם טעם פון אזעלכע מסירות. דערהייל האט טארקוועמאדא מיט זיין חברה געהאט ארבייט אונ יעדען טאג פלעגען צוקומען פרישע קרבנות. עס איז אזוי ווייט געקומען אז קיינער האט זיך אין שפאניען ניט געפיהלט זיכער. איינער האט מורא געהאט פאר'ן אנדערן טאמיר טראכט ער אויף איהם עפיס אויס. אונ עס איז גאר קיין וואונדער ניט וואס אפילו אויף דעצא, וועלכער איז געווארען הויפט-אינקוויזיטאר נאך טארקוועמאדא'ס טויט אונ איז נאך געוועהן א ארגערער רוצח פון איהם, האט מען אויסגעטראכט אז ער איז א פערבארגענער יוד אונ ער האט געמוזט ענדיגען זיין לעבען אין דעם אייגענעם פייער, וואו ער האט טויזענדער אומשולדיגע פערברענט גאר אהן רחמנות.

פון די יודען, וואס שפאניען האט ארויסגעווארפען האבען די דאזיגע, וועלכע זענען אריבער קיין נאווארא, א קליינע צייט געלעבט גאנץ רוהיג; דאס פייער פון דער אינקוויזיציאן האט אהין ניט געקאנט דערגרייכען אונ ווי פיעל פערדינאנד האט זיך נאך פריהר ניט געפריווט צו פועל'ן ביי דער מלוכה פון נאווארא זי זאל ארויסגעבען די מאראנען, וואס האבען דערהרג'ט דעם „הייליגען" פעדרא ארבועס דע עפילא אונ זענען ענטלאפען קיין טודעלא האט מען איהם ניט געוואלט הערען. בעזאנדערס האט געשיצט די יודען דער גראף פאן לערין, נאר אז זייער צאהל האט אנגעהויבען גרויס ווערען, האט זיי דער קעניג פארגעלעגט אז זיי זאלען זיך אדער טויפען, אדער זוכען איין אנדער פלאץ. ער האט זיי גאר קיין צייט ניט געגעבען אונ זיי האבען ניט געהאט קיין אנדער מיטעל ווי נאר איבערגעהען צום קריסטענטהום. זעהר ווענינ האבען זיך ענטשלאסען ווייטער זיך צו לאזען אין וועג. כמעט אללע זענען געווארען קריסטען אונ אפילו אין טודעלא, וואס האט זיך גערעכענט פאר דער פרימסטע קהלה, האבען זיך געטויפט הונדערט אכטציג פאמיליען.

נאר ניט שלעכט האבען געמאכט די יודען, וועלכע האבען ניט געוואלט

זיך פערלאזען אויף נסים, אונ ווען פיעל האבען געווארט ביז צו דער לעצטער מינוט אינ האבען נאך אלץ געהאפט אז די ביטערע גזרה זאל בטל ווערען האבען זיי זיך בענוצט מיט די ערשטע שיפען, וואס זענען צוגעקומען קיין שפאניען, אונ זענען אוועק קיין אפריקא, טירקיי אונ איטאליען. א סך יודען פון אראגאניען, קאטאלאניען אונ וואלענסיא האבען זיך געווענדעט מיט א בקשה צום קעניג פון נעאפעל, פערדינאנד דעם ערשטען, ער זאל זיי ערלויבען זיך צו בעזעצען אין זיין לאנד. פערדינאנד האט פון איין זייט גרויס רחמנות געהאט אויף די אומגליקליכע אונ פון דער אנדערער זייט האט ער טאקי געוואלט אז נוטצליכע מענשען זאלען בעלעבען די מדינה אונ דאריבער איז ער באלד בעשטאנען דארויף, אונ אז די יודען פון נעאפעל האבען פערזארגט מיט הוצאות זייערע פערטריבענע ארעמע ברידער, האבען זיך טויזענדער שפאנישע יודען דארט אויסגעזוכט א מקום מנוחה. אויך דון יצחק אברבנאל איז אריבער קיין נעאפעל, דארט האט ער אנגעהויבען שרייבען זיין פירוש אויף מלכים. דער קעניג האט איהם זעהר מקרב געוועהן אונ האט איהם געגעבען א שטעלע ביי דער קרוין. צום אומגליק האט זיך אבער אזוי געפיהרט אז די יודען האבען מיט זיך מיט געבראכט א שטארק הולאת, ווייל אויף די שיפען האבען זיי זיך געוואלגערט אין אומריינקייט צו צעהן מענשען אויף איין פלאץ, די פערדארבענע לופט האט זיי געשאדט אונ ביז זיי האבען זיך צו געשלאגען צו א יבשה איז שוין געוועהן א גרויסע מגפה אונ די קראנקהייט האט זיי שוין ניט אבגעלאזט ווען זיי זענען אנגעקומען אין די שטאדט. אז עס האבען אנגעהויבען זעהר פיעל פון זיי אויסצושטארבען, האט דער קעניג געגעבען א ווינק די יודישע קהלות מען זאל די מתים בעהאלטען ביי נאכט, כדי דאס פאלק זאל זיך ניט צופיעל איבערשרעקען, ווייל פון אללע זייטען האט מען שוין געהערט א געשריי. אז די יודען האבען אריינגעבראכט איין אומגליק אין לאנד. אז די קראנקהייט איז אבער יעדען טאג ערגער געווארען אונ די יודען האבען שוין דעם ביטערן סוד ניט געקאנט בעהאלטען, האבען אללע אנוואהנער געבעטען די מלוכה מען זאל זיי בעפרייען פון די יודען. נאר דער עדלער קעניג האט ניט געוואלט הערען דערפון, ער האט געהייסען מאכען נייע קראנקענהייזער, אויסשרייבען דאקטוירים פון אנדערע ערטער, אונ אזוי האט ער זיך אוועקגעמוטשעט מיט די יודען א קיילעכדיג יאהר ביז עס איז געווארען בעסער. גוט איז אויך געוועהן די יודען וואס האבען זיך צוגעשלאגען קיין פיזא, ווייל דעם גביר ר' יחיאל'ס קינדער האבען ניט געזשאלעוועט קיין געלד אונ

הָאבֶּען גֶעשְׁטִיצְט אַלֶּע נויט בֶּעדֶארְפְטִיגֶע.

דֶערְפַאר זֶענֶען אָבֶער אַנְדֶערֶע פון דִי פֶּערְטְרִיבֶּענֶע אַרַיינְגֶעפַאלֶען אִין דֶער גְרֶעסְטֶער צָרָה, אונ בֶּעזָאנְדֶערְס דִי דָאזִיגֶע, וָואס הָאבֶּען זִיךְ אויפְגֶעזֶעצְט אויף שִׁיפֶען פון גֶענוּאַ. דִי שִׁיפְס־לַייט זֶענֶען גֶעוֶועהן גְרויסֶע רוֹצְחִים, פְרִיהֶר הָאבֶּען זֵיי פַאר גֶעלְד אַרויפְגֶעלָאזְט אַסַךְ מֶעהר מֶענְשֶׁען וִוי פִיעל עֶס הָאט גֶעקָאנְט אַרויף, אונ אַז עֶס אִיז גֶעוָוארֶען צוּ עֶנג הָאבֶּען זֵיי פִיעל יוּדֶען אַרַיינְגֶעוָוארְפֶען אִין יַם. אויסֶער דֶעם הָאבֶּען זֵיי זִיךְ אַיינְגֶערֶעדְט, אַז דִי יוּדֶען וָואס הָאבֶּען נִיט גֶעטָארְט אַרויסְפִיהרֶען פון שְׁפַּאנְיֶען קַיין גֶעלְד, הָאבֶּען אַיינְגֶעשְׁלוּנְגֶען פִיעל גֶעלְד, אונ דֶערְפַאר הָאבֶּען זֵיי פִיעל יוּדֶען גֶעקוילֶעט אונ גֶעזוּכְט דִי בֶּעהַאלְטֶענֶע אוֹצְרוֹת אִין זֵייעֶרֶע אויפְגֶעשְׁנִיטֶענֶע לַייבֶּער. אִין גֶענוּאַ הָאבֶּען זִיךְ דִי שִׁיפֶען אָבְּגֶעשְׁטֶעלְט אויף אַ צַייט, וַוייל מֶען הָאט זֵיי בֶּעדַארְפְט פַארְרֶעכְטֶען, אונ אַזוֹי וִוי דָארְט אִיז פוּן לַאנְג אָן גֶעוֶועהן אַ גֶעזֶעץ, אַז יוּדֶען טָארֶען אִין דֶער שְׁטָאדְט נִיט בְּלַייבֶּען לֶענְגֶער פון דְרַיי טָאג, הָאט זֵיי דִי מְלוּכָה נִיט אַרַיינְגֶעלָאזְט קַיין גֶענוּאַ אונ זֵיי הָאבֶּען זִיךְ גֶעמוּזְט וַואלְגֶערְן בַּיים בְּרֶעג אִין דְרויסֶען, נַאקֶעט אונ הוּנְגֶעריג. דָא זֶענֶען צוּ זֵיי גֶעקוּמֶען דִי גַייסְטְלִיכֶע אונ הָאבֶּען זֵיי צוּגֶערֶעדְט זֵיי זָאלֶען אַוֶועקְוַוארְפֶען דִי אֱמוּנָה, וָואס גִיט זֵיי נִיט אֲפִילוּ קַיין חַיֵי שָׁעָה, אונ פִיעל הָאבֶּען נִיט גֶעקָאנְט בֶּעשְׁטֶעהן בַּיים נִסָּיוֹן אונ הָאבֶּען זִיךְ גֶעלָאזְט טוֹיפֶען פַאר אַ טְרִיקֶען שְׁטִיקֶעל בְּרוֹיט. זֶעהר וֶוענִיג זֶענֶען דֶערְמָאלְט גֶעבְּלִיבֶּען יוּדֶען אונ דִי עֶטְלִיכֶע וָואס הָאבֶּען אִיבֶּערְגֶעטְרָאגֶען דִי שְׁרֶעקְלִיכֶע צָרוֹת אונ הָאבֶּען זִיךְ צוּגֶעשְׁלָאגֶען קַיין רוֹם, הָאבֶּען גֶעהַאט יְסוּרִים פון זֵייעֶרֶע אֵייגֶענֶע בְּרִידֶער. דִי יוּדֶען פון רוֹם הָאבֶּען מוֹרָא גֶעהַאט עֶס זָאל זֵיי נִיט שַׁאדֶען אִין פַּרְנָסָה וֶוען עֶס וֶועלֶען אַהִין צוּקוּמֶען יוּדֶען פון דֶער פְרֶעמְד אונ דֶערְפַאר הָאבֶּען זֵיי זִיךְ גֶעלָאזְט קָאסְטֶען טוֹיזֶענְד רֶענְדְלִיךְ בַּיים פַּאפְּסְט אַלֶּכְּסַנְדֶער דֶעם זֶעכְּסְטֶען אונ הָאבֶּען אִיהם גֶעבֶּעטֶען עֶר זָאל דִי שְׁפַּאנִישֶׁע יוּדֶען נִיט אַרַיינְלָאזֶען. נָאר חָאטְשׁ דֶער פַּאפְּסְט אִיז קַיין גְרויסֶער צַדִּיק נִיט גֶעוֶועהן, הָאט עֶס אִיהם דָאךְ שְׁטַארְק פֶערְדְרָאסֶען וָואס יוּדֶען ווִילֶען טְהוּן אַ רָעָה אַנְדֶערֶע יוּדֶען אונ עֶר הָאט אַרויסְגֶעלָאזְט אַ בֶּעפֶעהל מֶען זָאל זֵיי אַלֶּע אַרויסְטְרַייבֶּען. מִיט גְרוֹיס מִיה אונ מִיט נָאךְ צְוֵויי טוֹיזֶענְד רֶענְדְלִיךְ, וָואס זֵיי הָאבֶּען גֶעזוּכְט צוּלֶעגֶען: הָאבֶּען זֵיי דֶערְנָאךְ גֶעפּוֹעֶל'ט מֶען זָאל זֵיי לָאזֶען צוּ רוּה אונ דִי שְׁפַּאנִישֶׁע יוּדֶען הָאבֶּען אויךְ בֶּעקוּמֶען דָאס רֶעכְט זִיךְ צוּ בֶּעזֶעצֶען אִין רוֹם.

בֶּעסֶער אִיז גֶעוֶועהן דִי יוּדֶען, וָואס הָאבֶּען זִיךְ אַוֶועקְגֶעלָאזְט צוּ דִי גְרִיכִישֶׁע אִינְזֶעלְן קָארְפוּ אונ קַאנְדִיַא. וַוייל דָארְט הָאבֶּען זֵיי גֶעפוּנֶען בְּרִידֶער

מיט ווארעמע הערצער, וואס האבען זיי געשטיצט אונ האבען אפילו פער-
קויפט די זילבער פון די שולען אבי זיי זאלען בעפרייען די דאזיגע, וואס
זענען פערקויפט געווארען פאר שקלאווען. בעזאנדערס האט זיך אויסגעצייכענט
מיט זיין אפענער האנד דער פארשטעהער פון דער יודישער קהלה אין קאנדיא,
ר' אלקנה קפסאלי, וואס איז ניט מיד געווארען אלליין צו געבען אונ זאמלען
נדבות ביי אנדערע. נאר גאר גליקליך זענען געוועהן די יודען, וואס האבען
זיך בעזעצט אין טירקיי, ווייל דער סולטאן באיאזעט דער צווייטע איז
געוועהן זעהר איין עדלער אונ אקלוגער מענש אונ האט פערשטאנען אז וואס
מעהר עס וועלען צוקומען יודען וועט עס זיין די גרעסטע טובה פאר'ן לאנד,
אונ אחוץ דעם האט דער לאנד-רב, ר' משה קפסאלי, געארבייט אז די
טירקישע יודען זאלען בעהילפיג זיין זייערע שפאנישע ברידער. ער איז אומיסטען
ארומגעפאהרען אונ געמאכט אסך געלד, כדי מען זאל קאנען די געמיינע
אנידערשטעלען אויף אמעמד פרנסה, אונ גאר אין אקורצער צייט האבען די
שפאנישע יודען געוויזען וואס זיי קאנען: די טירקיי איז געווארען בעלעבט
אונ דער מסחר האט דארט אנגעהויבען בליהען גאר אויף איין אנדער אופן.

דער גרעסטער טהייל פון די שפאנישע יודען האט זיך געלאזט קיין
פארטוגאל, ווייל ביי פיעל פון זיי האט נאך געלעבט אשטיקעל האפנונג אז
פריהער אדער שפעטער וועט די שפאנישע מלוכה קומען צום שכל אונ וועט
חרטה האבען אויף דעם נארישקייט, וואס זי האט געטהון, אונ דאריבער האבען
זיי זיך ניט געוואלט פערשלאגען ערגיץ ווייט אונ האבען זיך ענטשלאסען אויס-
צוווארטען אין פארטוגאל ביז עס וועט קומען די גוטע שעה. פאר געלד האט
יאהאן דער צווייטע געגעבען זיין הסכמה, אז די שפאנישע יודען מעגען זיך
אויף שטאנדיג בעזעצען ביי איהם אין לאנד, נאר די פארטוגאזישע יודען
אלליין האבען זעהר מורא געהאט עס זאלען זיך אהין ניט אנשטופען צו פיעל
יודען אונ דערנאך זאלען זיי אללע צוזאמען ניט האפען דעם פסק. אומזיסט
האט זיך דער אלטער ר' יוסף אבן יחייא אנגענומען פאר די שפאנישע יודען
אונ האט געשטראפט זיינע ברידער דערפאר וואס ביי אזא גרויס אומגליק
שטעהען זיי אונ מאכען חשבונות, עס האט גאר ניט געהאלפען, אונ אז די
יודען אלליין האבען זיך אקעגענגעשטעלט, האט שוין די מלוכה געמוזט זיי
צו ליעב טהון אונ מען האט ערלויבט די שפאנישע יודען נאר דורכפאהרען דורך
פארטוגאל אונ בלייבען דארט ניט מעהר פון אכט חדשים, אונ פאר דער טובה
האבען זיי בעדארפט פון יעדען מענשען בעצאהלען אגרויסען מס, אונ דער

קאניג האט זיך געמאכט א גרויסען בייטעל און האט גערעכענט מיט דעם געלד פיהרען א מלחמה אין אפריקא. יאהאן האט זעהר פיינד געהאט יודען, נאר ער איז געגאנגען מיט דער דעה אז געלד רייסען ביי זיי און בענוטצען זיך מיט זייערע גרויסע פעהיגקייטען מאג מען געוויס. דערפאר האט ער ביי זיך געהאלטען עטליכע יודישע דאקטוירים און אז ער האט געמאכט איין אסיפה פון גרויסע געלעהרטע מען זאל עפיס טראכטען וועגען אסטראנאמישע אינסטרומענטען, וואס מען האט בעדארפט האבען צו די שיפען, וועלכע ער האט אוועקגעשיקט זוכען נייע לאנדער, האט ער געמוזט אנקומען אויך צו יודישע חכמים, ווי זיין לייב-דאקטאר ר' יוסף וועצינהא, ר' אברהם זכותא, ר' אברהם דע בעיא און ר' יוסף זאפאטיירא דע לאמעגא. אין הארצען האט איהם אבער געקראנקט פאר וואס יודען געבען זיך אב מיט וויסענשאפט און שטעלען זיך אויף אזא מדרגה אז מען מוז פאר זיי דרך ארץ האבען, און ווי ווייט ער האט נאר געקאנט יודען שלעכטס טהון, נאר אזוי אז עס זאל זיך ניט ווארפען אין אויג און ער זאל ניט הייסען אז ער איז א שלעכטער, איז ער דארויף געווען א בעלן. איינפיהרען ביי זיך אן אינקוויזיציאן — האט איהם ניט געפאסט, נאר אז דער פאפסט אינאקענטי דער אכטע האט איהם געשריבען ער זאל ניט לאזען אז די מאראנען, וואס אנטלויפען פון שפאניען, זאלען ביי איהם געפינען א בעהאלטעניש, האט ער געהייסען מען זאל אהן רחמנות פארברענען די אומגליקליכע וואס האבען גערעכענט אויף זיין הילף. אזוי האט ער זיך נוהג געווען אויך מיט די מאראנען, וועלכע זענען אנטלאפען קיין אפריקא און האבען זיך בעזעצט אויף דער ערד, וואס האט געהערט צו איהם, און אויף זיין חסד זענען איבערגעקומען כמעט הונדערט טויזענד שפאנישע יודען, וואס האבען זיך ניט געקאנט אברייסען פונ'ם זיסען חלום און האבען געוואלט בלייבען נאהענט צו דער אלטער היים.

אויך זיי האט געטראפען דאס אומגליק וואס עס איז צווישען זיי געווארען א גרויסע מגפה און זיי האבען מיט זיך די קראנקהייט מיט געבראכט קיין פארטוגאל. אוודאי האט שוין יאהאן געהאט א אויסרעד ער זאל די יודען טאקי מעהר ניט לאזען בלייבען אין לאנד ווי אכט חדשים, און ער האט געהייסען בעשטעלען שיפען מען זאל זיי ווייטער אוועקפיהרען. ער האט אפילו אנגעזאגט מען זאל ביי זיי נעהמען וואלוועל, בעהאנדלען פריינדליך און זיי צושטעלען אין די שטאדט, וואוהין זיי וועט בעסער זיין צו פאהרען. נאר קוים זענען זיי געווען אין מיטען ים, האבען די שיפס-לייט ארויסגעוויזען געגען די

יודען א שרעקליך אכזריות: זיי האבען געוואוסט אז זיי זענען גלייך ווי הפקר, וואס קיינער וועט זיך פאר זיי ניט אננעהמען, אונ דערפאר האט מען זיי פשוט גערַאבעוועט, ווייבער אונ מאדלעך מאנס געוועהן פאר די אויגען פון די על־טערן אונ פון די מאננער, פיעל פון זיי אראבגעווארפען אויף ווילדע אינזעלן, וואו זיי זענען אויסגעגאנגען פאר הונגער.

ווי אזוי די יודען האבען זיך אנגעליטען אויף די שיפען — קאן מען ארויס־זעהן פונ'ם בעשרייבונג, וואס איז געבליבען פונ'ם בעקאנטען מקובל ר' יהודה בן יעקב חיית, וועלכער האט זיך אים ווינטער פונ'ם יאהר 1493, איינעם מיט זיין פרוי אונ מיט נאך הונדערט פינפציג יודען אויפגעזעצט אויף א שיף אין ליסאבאן. פיער חדשים האבען זיי זיך ארומגעדרעהט אויפ'ן ים, ווייל מען האט זיי, וועגען זייערע קראנקהייטען, אין ערגיין ניט געוואלט אריינלאזען; די לעבענסמיטעל האבען זיך אויסגעלאזט אונ דערווייל זענען אויף זיי אנגעפאלען רוצחים, וואס פאהרען ארום אויפ'ן ים אונ רויבען שיפען, אונ האבען זייער שיף פארשלעפט קיין מלגה. דארט האט מען זיי ניט געלאזט אראבגעהן צום ברעג אונ פערקויפען זיי עסענה ארג האט מען זיי ניט געוואלט, ווייל די גייסטליכע האבען פערשטאנען אז מיט'ן הונגער וועלען זיי גיכער בייגען די עקשנים. אזוי איז טאקי געוועהן: הונדערט יודען האבען זיך געמוזט טויפען, אונ אז די איבריגע, ווייבער אונ קליינע קינדער האבען אנגעהויבען אויסצושטארבען אויפ'ן שיף, האבען די איינוואהנער פון מלגה פארט רחמנות געקריגען, מען האט זיי פערזארגט מיט לעבענסמיטעל אונ ווייטער געלאזט שווימען קיין אפריקא. מען האט שוין אבער אומעדום געוואוסט אז די יודען פאלען פון א שרעקליך חולאת אונ דערפאר האט מען זיי אויך אין אפריקא אין קיין שטאדט ניט געוואלט אריינלאזען, אונ אז זיי האבען זיך מיט צרות קוים צוגעשלאגען צו דער יבשה האבען זיי זיך געמוזט ארומבלאנקען אין די פוסטע פעלדער אונ האבען ניט געהאט וואו אקאפ אנידערצולעגען. דעמאלט איז ר' יהודה בן יעקב חיית, וואס איז שוין געוועהן איין אלמן, ווייל זיין פרוי איז נאך אין מלגה געשטארבען, אריינגעפאלען אין די האנד פון א באזען טערק, וואס האט איהם געהאלטען פערשלאסען אין א פינסטערן גרוב, פול מיט שלאנגען אונ עקדישען, אונ האט איהם געוואלט ארויפברענגען ער זאל מוזען אננעהמען די מחמדנישע אמונה. ר' יהודה האט זיך אבער פעסט געהאלטען אין זיין גלויבען אונ האט זיך געבעך אזוי לאנג געמוטשעט ביז ניט ווייט פון א קליין שטעדטעל זענען די יודען בעוואהר געווארען פון איהם, מען האט איהם אויסגעלאזט אונ געבראכט קיין

פעין, ער האט אבער דארט אויך קיין נחת ניט געהאט: עס איז גראד דעמאלט געוועהן א גרויסער הונגער אונ פאר א קליין שטיקעל ברויט, נאר די נשמה צו דערהאלטען, איז ער געצוואונגען געוועהן א גאנצען טאג צו דרעהען די ראד אין א מיהל.

אין פארטוגאל זענען דערווייל נאך געבליבען זעהר פיעל יודען, ווייל ער־שטענס, האבען זיי פשוט ניט געהאט אויף הוצאות ווייטער צו פאהרען, אונ צווייטענס האט מען שוין אנגעהויבען הערען פון דערווייטענס די גוטע בשורות ווי אזוי מען איז זיך נוהג מיט די יודען אויף די שיפען, אונ קיינער האט זיך ניט געוואלט איינשטעלען דאס לעבען. דאריבער האבען זיי זיך אנגעהאפט אין דער שארף פון א שווערד אונ האבען זיך פערלאזט אויף דעם קאניג יאהאן'ס חסד. זיי האבען געהאפט אז ער וועט פארט אויף זיי רחמנות האבען אונ וועט זיי ניט צווינגען ווייטער נע ונד צו זיין. יאהאן האט אבער מיט זיי קיין לאנגע שיהות ניט געמאכט אונ קוים זענען איבערגעלאפען די אכט חדשים, וואס די יודען האבען געהאט דאס רעכט צו בלייבען אין פארטוגאל, האט ער זיי אללע ערקלאהרט פאר שקלאווען אונ האט זיי צושענקט די פריצים. דאס שלים־מזל פון די יודען איז אבער אזוי גרויס געוועהן, אז ביים קאניג יאהאן איז גראד דעמאלט געשטארבען זיין איינציגער זוהן, פריהר איז ער אויך קיין דיטאנט ניט געוועהן אונ דאס לעצטע אומגליק האט איהם גאר אין גאנצען געמאכט פאר איין אכזר, אונ פון זיין הארץ איז פערשוואונדען געווארען דאס קליינע ביסעל יושר וואס האט זיך נאך דארט געפונען, אונ ער האט ארויסגעוויזען געגען די יודען אזא אכזריות, וואס אפילו אין יענע יאהרען איז עס שווער געוועהן צו ערווארטען. עס איז איהם נאך וועניג געוועהן וואס ער האט צוגענומען די פרייהייט ביי מענשען, וואס האבען געקאנט דער מדינה גאר נוטצליך זיין; ער האט געוואלט דעם יונגען דור אין גאנצען אבטויפען, אונ דאריבער האט ער געהייסען קליינע קינדער אבבייסען פון די עלטערן אונ זיי אוועקשיקען אויף די ווייטע אינזעלן, וואוהין מען פלעגט פון פארטוגאל פערשיקען אללע פער־ברעכער; עס האט ניט געהאלפען דאס יאמערן אונ קלאגען פון די אומגליקליכע מאמעס. א סך האבען ניט אויסגעהאלטען די ווייטע נסיעה, אונ אזוי איז א תל געווארען כמעט פון א גאנצען דור.

נאך צוויי ביטערע יאהר איז די יודען פלוצלונג ליכטיג געווארען אין די אויגען. יאהאן איז געשטארבען אונ די מלוכה איז איבערגאנגען צו זיין קרוב דון מנואל, וואס איז געוועהן זעהר א גוטער מענש אונ האט באלד בעפרייט

די יודען. פון דעם געלד, וואס די יודען האבען איהם צוגעטראגען, האט ער זיך אבגעזאגט, אונ האט זיי געוויזען אז ער פארשטעהט צו שאטצען זייער ווערטה. דער יודישער געלעהרטער ר' אברהם זכותא איז ביי איהם גע-ווארען אגרויסער חשוב אונ די יודען האבען אנגעהויבען אויסצוגלייכען די גליעדער. צו קורין איז אבער געוועהן זייער שמחה: די קעניגליכע פאמיליע פון שפאניען האט געווארפען איין אויג אויפ'ן יונגען דון מנואל ׳אונ אז די פרינצעסין איזאבעלא איז איהם שטארק געפאלען האט מען זיך אנדערש ניט געוואלט משדך זיין מיט איהם ביז ער וועט ניט געבען דאס ווארט, אז ער וועט צוזאמען מיט שפאניען ארויסשפרינגען געגען קארל דעם זיבענטען דעם קעניג פון פראנקרייך, אונ וועט ניט ארויסטרייבען פון פארטוגאל אללע יודען סאי די היימישע, סאי די פרעמדע. די צוויי תנאים זענען זעהר שווער געוועהן פאר דון מנואל: ער האט זיך ניט געקאנט ענטשליסען צו ווערען, גאר אהן אפאר וואס, אגעגנער פון אמלך, וואס ער האט ביז אהער מיט איהם גוט געלעבט, אונ נאך ביטערער איז איהם געוועהן דערוויטערן פונ'ם לאנד אזעלכע איינוואהנער, וואס ער האט זיי ליעב געהאט פאר זייער געטריישאפט אונ נוצליכקייט. אזוי האט ער זיך אלץ געשלאגען מיט דער דעה ביז צו דער לעצטער מינוט אונ, אז די כלה איז שוין געשטאנען ביי דער גרעניץ אונ האט איהם געשיקט זאגען אז זי וועט ניט אריינפאהרען קיין פארטוגאל כל זמן אפילו פון איודען וועט זיך נאך דארט געפינען, האט די וואגשאל פון ליעבע אונ פון אפעטען גדן איבערגעוואגען אונ אויף די יודען פון פארטוגאל איז געקומען אנייע צרה.

דעם 24 דעצעמבער 1496, עס איז נאך קיין חודש ניט אוועקגעגאנגען פון דער חתונה, האט דון מנואל ארויסגעלאזט אבעפעהל אז אלטע יודען אונ מאורען, (וואס האבען געהאלטען די מהמדנישע אמונה), מוזען אין אגעוויסער צייט אננעהמען דאס קריסטענטהום, אלא ניט - טארען זיי זיך ניט געפינען אין לאנד אונ ווי באלד מען וועט זיי דערטאפען, קומט זיי דער טויט. באלד ווערען ארוצח האט איהם עפיס ניט געפאסט, אונ דערפאר האט ער די יודען געגעבען צייט כמעט אגאנץ יאהר אונ האט בעשטימט דריי שטאדט ליסאבאן, אפארטא אונ זעטובאל, אז פון דארט זאלען זיי זיך קאנען אוועקלאזען אויף שיפען אין אנדערע לאנדער. דערוויל האט ער גרויס געמאכט די דאזיגע יודען, וואס האבען זיך געלאזט טויפען, ער האט זיי געגעבען די בעסטע שטעלען, בע-האנגען מיט גאלד אונ זילבער, אונ דאס האט ער אלץ געטהון מיט אכוונה

טאמער וועלען אנדערע יודען אויך זוכען עולם הזה; עס האט איהם אבער גאר גיט געהאלפען און טאקי נאר געצאהלטע יודען זענען בעשטאנען אויף אזעלכע גליקען. דאס האט דעם קאניג שטארק פערדראסען, ווייל עס האט זיך איהם גאר ניט געגלוסט אבצולאזען די רייכע און פעהיגע יודען, דערצו האט איהם נאך פון דער אנדערער זייט אללע טאג די יונגע קאניגין געפיקט דעם קאפ ער זאל זעהן וואס גיכער ארויסצופטר'ן די געפאהרליכע שונאים פון דער קאטאלישער קירכע, און דווקא אין דער צייט, ווען די יודען האבען ארויסגעקוקט אויף א ישועה און האבען געהאפט אז אין א יאהר קאן נאך דון מנואל בייטע'ן זיין דעה, האבען זיך טאקי זייגע נעדאנקען איבערגעביטען, אבער ניט צום גוטען, ווי די יודען האבען געדענקט, נאר צום שלעכטען, און ביי איהם אין הארץ איז געווארען אזא שנאה צו זיי, וואס האט איהם דערנאך ארויפגעפיהרט אויף די שרעקליכסטע זאכען. צום אנהייב האט זיך דער קאניג געווענדעט צו די גייסטליכע און האט זיך מיט זיי איין עצה געהאלטען, אז מען זאל די יודען מיט געוואלד גייטהען צו ווערען קריסטען, נאר דער עפיסקאפ פערנאנדא קוטינהא האט אויסגעוויזען, אז גאטט איז ניט צופרידען פון געצוואונגענע זאכען, און האט איהם אבגעראטהען דערפון. א קליינע צייט איז דון מנואל שטיל געווארען, ווייל איינער פון די געטויפטע יודען, לוי בן שם טוב, וואס האט בעקומען א קריסטליכען נאהמען אנטאניא, האט אנגעהויבען שרייבען גאנצע ביכער און דערוויזען אז קיין בעסערס פון קאטאליציזמוס איז גאר אויף דער וועלט ניטא, און דער קאניג האט גערעכענט אז זייגע חבורים וועלען אפשר פארט די יודען אבבייסען פון זייער אמונה, נאר אז ער האט זיך איבערצייגט אז דאס מיטעל העלפט אויך ניט, איז ביי איהם געבליבען צו געהן מיט תקיפות. קודם כל האט ער געהייסען פערשליסען אללע שולען און בתי מדרשים, כדי יודען זאלען ניט האבען וואו צו דאווענען, דערנאך האט ער בסתר ארויסגעגעבען א בעפעהל: מען זאל ביי די יודען צונעהמען די קליינע קינדער און זיי טויפען. ווי אזוי די זאך איז ניט צוגעגאנגען בסוד, זענען די יודען דערפון באלד געוואהר געווארען; ווער עס איז נאר אים שטאנד געוועהן איז זיכער אוועקגעפאהרען, און ווער עס האט זיך ניט געקאנט רירען פונ'ם פלאץ האט געזוכט אללע מיטעל צו בעהאלטען די קינדער, אז מען זאל זיי ניט אוועקנעהמען. דער קאניג האט אקוק געטהון אז עס איז קיין תכלית ניט און אז אט אט וועלען די יודען אין גאנצען ארויס פון זיינע האנד, האט ער שוין מורא געהאט צייט צו פערלירען און האט געהייסען מען זאל שוין אללע קינדער צונעהמען ביי די עלטערן, זיי

טוֹיפֶען אוּנ אַוֶועקְשִׁיקֶען וַוייט, כְּדֵי דִי יוּדֶען זָאלֶען צוּ זֵיי מֶעהר קֵיין שְׁלִיטָה נִיט הָאבֶּען. דִי הָאר שְׁטֶעלֶען זִיךְ קַאפּוּיר אַז מֶען דֶערְמָאנְט זִיךְ וָואס דֶעמָאלְט אִיז פָּארְגֶעקוּמֶען: דָאס גֶעשְׁרֵיי פוּן דִי טַאטֶעס אוּנ מַאמֶעס, וָואס מֶען הָאט בַּיי זֵיי צוּגֶענוּמֶען דִי קִינְדֶער, אִיז גֶעגַאנְגֶען בִּיז דֶעם זִיבֶּענְטֶען הִימֶעל. אַ טְהֵייל, אוּנ צְוִוישֶׁען זֵיי אוֹיךְ דֶער בֶּערִיהְמְטֶער לַמְדָן ר׳ יִצְחָק אִבֶּן זַכִּין, הָאבֶּען זִיךְ אַלֵיין דָאס לֶעבֶּען גֶענוּמֶען צוּזַאמֶען מִיט דִי קִינְדֶער, אוּנ עֶס אִיז גֶעקוּמֶען אַזוֹי וַוייט אַז דִי קְרִיסְטֶען הָאבֶּען שׁוֹין רַחֲמָנוּת גֶעקְרִיגֶען, אוּנ הָאטְשׁ מֶען הָאט דֶערְפַאר גֶעקֶאנְט הָאבֶּען זֶעהר אַ גְרוֹיסֶען עוֹנֶשׁ, פְלֶעגֶען זֵיי בֶּעהַאלְטֶען בַּיי זִיךְ יוּדִישֶׁע קִינְדֶער.

בַּיי אַזֶעלְכֶע מִיטֶעל אִיז, מִן הַסְתָּם, דִי צָאהל פוּן דִי גֶעטוֹיפְטֶע יוּדֶען נִיט זֶוענִיג גֶעוֶועהן, עֶס אִיז אָבֶּער פַאר דוֹן מַנוּאֵל אַלֵין קַארְג גֶעוֶועהן: עֶר הָאט גֶעוָואלְט אַז קֵיין אֵיינְצִיגֶער יוּד זָאל נִיט אַרוֹיסְפָאהרֶען פוּן פָּארְטוּגַאל אוּנ דֶערְפַאר הָאט עֶר אַזוֹי גֶעדְרֶעהט אַז דִי יוּדֶען זָאלֶען עוֹבֵר זַיין אוֹיף דֶעם זְמַן, וָואס עֶר הָאט בֶּעשְׁטִימְט, אוּנ עֶר זָאל הָאבֶּען אַרֶעכְט מִיט זֵיי צוּ טְהוּן וָואס עֶר וִויל. עֶר הָאט עֶס אוֹיךְ קוּנְצִיג אָבְּגֶעאַרְבַּייט: עֶר הָאט גֶעמַאכְט, אַז אַרוֹיס פָאהרֶען מֶאגֶען נָאר דִי יוּדֶען פוּן לִיסַאבָּאן, צוּ לִיעב דֶעם הָאבֶּען זִיךְ אַהִין פֶערְזַאמֶעלְט מֶעהר פוּן צְוַואנְצִיג טוֹיזֶענְד יוּדֶען, אוֹיף דִי שִׁיפֶען הָאט עֶר אָנְגֶעזָאגְט, מֶען זָאל זֵיי דָארְט מַאכֶען אַ עִכּוּב, דֶערְוַוייל אִיז אַרִיבֶּער דֶער חוֹדֶשׁ אָקְטָאבֶּער אוּנ דִי מְלוּכָה הָאט זִיךְ שׁוֹין גֶעקֶאנְט מִיט זֵיי נוֹהֵג זַיין וִוי מִיט פֶערְבְּרֶעכֶער. קוֹים הָאט שׁוֹין דוֹן מַנוּאֵל גֶעהַאט פַאר וָואס זִיךְ צוּ טְשֶׁעפֶען הָאט עֶר גֶעהֵייסֶען אַלֶע יוּדֶען פֶערְשְׁפַּארֶען אִין שְׁטַאלֶען אַזוֹי וִוי בְּהֵמוֹת אוּנ הָאט זֵיי גֶעלָאזְט זָאגֶען, אַז אַצוּנְד זֶענֶען זֵיי זַיינֶע שְׁקְלַאפֶען אוּנ זֵיי הָאבֶּען קֵיין אַנְדֶערֶע בְּרֵירָה נִיט נָאר זִיךְ צוּ טוֹיפֶען. מִיט גוּטֶען הָאט עֶר אָבֶּער נָאר נִיט גֶעקֶאנְט מַאכֶען, הָאט עֶר גֶעהֵייסֶען מֶען זָאל זֵיי דְרַייסִיג טָאג כְּסֵדֶר נִיט גֶעבֶּען קֵיין עֶסֶען, אוּנ אַז דֶער הוּנְגֶער הָאט זֵיי אוֹיךְ נִיט גֶעבּוֹיגֶען הָאט עֶר גֶעגֶעבֶּען אַ בֶּעפֶעהל מֶען זָאל זֵיי מִיט שְׁטְרִיק שְׁלֶעפֶען אִין קִירְכֶע. דֶעמָאלְט זֶענֶען צוּגֶעקוּמֶען אַ סַךְ נַייע מַארְרַאנֶען פוּן דִי פָּארְטוּגֶעזִישֶׁע אוּנ שְׁפַּאנִישֶׁע יוּדֶען אוּנ צְוִוישֶׁען זֵיי אִיז אוֹיךְ גֶעוֶועהן ר׳ לֵוִי בֶּן חָבִיב, וָואס אִיז שְׁפֶּעטֶער גֶעוָוארֶען רַב אִין יְרוּשָׁלַיִם. פִיעל יוּדֶען הָאבֶּען זִיךְ אָבֶּער אַלֵיין דֶערְהַרְגֶ׳ט, אוּנ נָאר עֶטְלִיכֶע אִיז גֶערָאטְהֶען צוּ אַנְטְלוֹיפֶען, וִוי ר׳ יִצְחָק בֶּן יוֹסֵף קַארוֹ פוּן טוֹלֶעדַא, וָואס הָאט אִין פָּארְטוּגַאל פֶערְלָארֶען צְוֵויי זִיהן, אוּנ אִיז מִיט גְרוֹיס מְסִירוּת נֶפֶשׁ אַרִיבֶּער קֵיין טִירְקַיי, אוּנ ר׳ אַבְרָהָם זַכּוּתָא מִיט זַיין זוּהן

שמואל, וואס האבען אויפגעוואַרפען די בעסטע שטעלען אין קאָניגליכען הויף און האבען זיך מיט גרויס מיה קוים צו געשלאָגען קיין תוגים.

די נייע מאַררַאַנען פון פּאָרטוגאַל האבען געוואוסט וואס מען האט געטהון מיט זייערע ברידער אין שפּאַניען און האבען גוט געציטערט טאָמער העלפט זיי ניט אפילו די מאַסקע פון'ם קריסטענטהום, און דערפאַר האבען זיי אַוועקגעשיקט שליחים קיין רום, ווייל דער פּאַפּסט אַלעקסאַנדער דער זעקסטער האט פאר געלד אַמאָל געקאָנט טהון אויך אַ גוטע זאַך. ווי עס ווייזט אויס, האבען זיי איהם אַוועקגעשיקט אַ שיינעם פּדיון, און האָטש דער שפּאַנישער געזאַנדטער גאַרצילאַזאָ האט זיך שטאַרק געמיהט אַז דער פּאַפּסט זאָל אָבזאָגען זייער בקשה, פון דעסטוועגען האט דאָן מנואל בעקומען אַ ווינק ער זאָל מטיב זיין, און ער האט געמוזט אים יאהר 1497 אַרויסגעבען אַ בעפעהל אַז אין אַ צייט פון צוואַנציג יאהר טאָר מען זיך צו געטויפטע יודען ניט טשעפּען פאַר וואס זיי היטען נאָך אָב יודישקייט, און אפילו שפּעטער, ווען עס וועט זיך אַרויסווייזען אַז זיי זענען פאַלש דעם קאַטאָליציזמוס, דאַרף מען זיי נאָר בעשטראָפען דערמיט וואס די מלוכה נעהמט צו זייער פערמעגען און גיבט עס איבער זייערע יורשים. אויסער דעם האט מען דערמאָלט ערלויבט אַז דאָקטוירים פון די געטויפטע יודען מאָגען האבען העבראַישע ביכער, און דאס האט געפיהרט דערצו וואס הונדערטע מאַררַאַנען האבען זיך אָפענטליך בעשעפטיגט מיט לערנען און האבען געקאָנט אָהן מורא זיצען על התורה ועל העבודה. די פרייהייטען האבען אָבער נאָר געהאַט די היימישע מאַררַאַנען; אויף די שפּאַנישע יודען האט די קאָניגין איזאַבעלאַ, וואס איז געוועהן אַזוי פרום ווי די מוטטער, גוט אַכטונג געגעבען, און ווי באַלד עס איז נאָר אויף יעמאַנדען געפאַלען אַ חשד אַז ער איז אַנטלאָפען פון דער אינקוויזיציאָן, האט מען איהם באַלד צוריקגעשיקט, כדי שפּאַניען זאָל חלילה ניט פערלירען קיין קרבן.

נאָר האָטש די לאַגע פון די פּאָרטוגאַזישע מאַררַאַנען איז געוועהן נאָר ניט שלעכט און זיי האבען געקאָנט כמעט פריי האַלטען די יודישע אמונה, פון דעסטוועגען האבען זיך געפונען עטליכע פרומע, און צווישען זיי איז אויך געוועהן דער רב ר' שמעון מימי, וואס האבען ניט געוואָלט אפילו לפנים נאָכגעבען די שונאים און האבען בעסער אויסגעהאַלטען די שרעקליכסטע יסורים, אַבי ניט אָבטרעטען אויף קיין האָר פון'ם גלויבען. עס האבען ניט געהאָלפען די ענוים קשים וואס מען האט זיי אָנגעטהון: אין דער תפיסה, וואו זיי זענען געזעסען, האט מען זיי אויף דריי טאָג איינגעגראָבען ביז דעם האַלז אין דער

עֶרְד, נָאר אַזַא שְׁטְרָאף הָאט זֵיי אוֹיךְ נִיט גֶעקָאנְט בֵּייגֶען אוּנ דֶעמָאלְט הָאט ר׳ שִׁמְעוֹן מַימִי אוֹיסְגֶעהוֹיכְט זַיין כָּשֵׁר׳ע נְשָׁמָה. צְווֵיי מַארְרַאנֶען הָאבֶּען זִיךְ אַיינְגֶעשְׁטֶעלְט דָאס לֶעבֶּען אוּנ הָאבֶּען בְּסֵתֶר אַרוֹיסְגֶעטְרָאגֶען זַיין גוּף פוּנ׳ם גֶעפֶאנְגְנִישׁ אוּנ אִיהם גֶעבְּרַאכְט צוּ קְבוּרַת יִשְׂרָאֵל.

אִין אַ יָאהר אַרוּם אִיז אִיזַאבֶּעלַא גֶעשְׁטָארְבֶּען פוּן אַ קִימְפֶּעט אוּנ נָאךְ אִיהר טוֹיט אִיז דוֹן מַנוֹאֶל אַ בִּיסֶעל בֶּעסֶער גֶעוָוארֶען, אוּנ עֶטְלִיכֶע פוּן דִי עַקְשָׁנִים, וָואס זֶענֶען נָאךְ גֶעבְּלִיבֶּען אִין תְּפִיסָה, וִוי דֶער בֶּערִיהמְטֶער דַרְשָׁן אוּנ מְקוּבָּל ר׳ אַבְרָהָם סָבָא, וָואס מֶען הָאט זַיינֶע קִינְדֶער מִיט גֶעוַואלְד גֶעטוֹיפְט, ר׳ יַעֲקֹב לוֹאַל אוּנ ר׳ שֵׁם טוֹב לֶירְמַא, הָאט עֶר עֶרְלוֹיבְּט אַרוֹיסְצוּפָאהרֶען פוּן פָּארְטוּגַאל. נָאר אוֹיף ר׳ שִׁמְעוֹן מַימִי׳ס מִשְׁפָּחָה אִיז אוֹיסְגֶעגָאסֶען גֶעוָוארֶען דֶער גַאנְצֶער צָארְן: אַלַאנְגֶע צֵייט הָאבֶּען זֵיי זִיךְ אָבְּגֶעמוּטְשֶׁעט אִין גֶעפֶאנְגֶענִישׁ אוּנ דֶערְנָאךְ הָאט מֶען זֵיי פֶּערְשִׁיקְט קֵיין אַפְרִיקָא זֵיי זָאלֶען דָארְט בּוֹיעֶן פֶעסְטוּנְגֶען, אוּנ אַזוֹי וִוי מֶען הָאט זֵיי גֶענֵייטְה צוּ אַרְבֵּייטֶען אִים שַׁבָּת הָאבֶּען זֵיי עֶס נִיט גֶעקָאנְט אִיבֶּערְטְרָאגֶען אוּנ זֶענֶען גֶעשְׁטָארְבֶּען וִוי קְדוֹשִׁים.

אַזוֹי הָאבֶּען זִיךְ מִיט יוּדֶען נוֹהֵג גֶעוֶועהן מֶענְשֶׁען וָואס בַּארְמְהַארְצִיגְקֵייט אוּנ לִיעבֶּע זֶענֶען דֶער עִיקָר פוּן זֵייעֶר אֱמוּנָה, צוּם סוֹף, אַז שְׁפֶּעטֶער מִיט אַכְטְצִיג יָאהר הָאט זִיךְ דָאס רֶעדֶעל אִיבֶּערְגֶעדְרֶעהט, דוֹן מַנוֹאֵל׳ס אוּר־עֶנִיקֶעל, דֶער קָאנִיג סֶעבַּאסְטְיַאן הָאט פֶּערְלָארֶען דִי מִלְחָמָה גֶעגֶען אַפְרִיקָא אוּנ דִי בֶּעסְטֶע יוּנְגֶע לַייט פוּן פָּארְטוּגַאל הָאט מֶען פֶּערְקוֹיפְט פַאר שְׁקְלַאפֶען, הָאבֶּען דִי יוּדֶען בֶּעהַאנְדֶעלְט דִי פָּארְטוּגַאזֶען מִיט יֹשֶׁר אוּנ רַחֲמָנוּת, דִי גֶעפַאנְגֶענֶע פְּלֶעגֶען זִיךְ בֶּעטֶען מֶען זָאל זֵיי נָאר פֶּערְקוֹיפֶען צוּ יוּדֶען, וַוייל זֵיי הָאבֶּען זִיךְ אִיבֶּערְצֵייגְט אַז דִי יוּדֶען זֶענֶען נִיט קֵיין נוֹקְמִים וְנוֹטְרִים.

---

6 דָאס וַוייטֶערְדִיגֶע נָע וְנָד זַיין פוּן יוּדֶען אוּנ מַארְרַאנֶען.

(1497—1520 נָאךְ קְרִיסְטוּס גֶעבּוּרְט).

דָאס וָואס הָאט זִיךְ אִיבֶּערְגֶעטְהוּן מִיט דִי יוּדֶען פוּן שְׁפַּאנְיֶען אוּנ פָּארְטוּגַאל הָאט גֶעוָוארְפֶען אַ שְׁרֶעקְלִיכֶען פַּחַד אוֹיף אַלֶע יוּדֶען פוּן דִי אֵייראָפֶּעאִישֶׁע לֶאנְדֶער אוּנ הָאט בַּיי פִיעל פוּן זֵיי צוּגֶענוּמֶען דִי לֶעצְטֶע הָאפְנוּנג אוֹיף עֶפִּיס אַ תְּקוּמָה. אִין דַייטְשְׁלַאנְד אוּנ אַנְדֶערֶע אָרְטֶער, וואוּ דִי יוּדֶען הָאבֶּען זִיךְ גֶערוּפֶען אַשְׁכְּנַזִים, הָאבֶּען זֵיי אוֹיךְ גֶעהַאט גֶענוּג צָרוֹת, נָאר דָארְט זֶענֶען זֵיי שׁוֹין אָבֶּער גֶעוָואהנְט גֶעוֶועהן מִיט דֶעם אוּנ הָאבֶּען זִיךְ שְׁטֶאנְדִיג

געשראקען פאר עפּיס ארגערס. די יודען פון קאסטיליען, אראגאניען, לעאן, נאוואַרא און פארטוגאל, וואס מען האט זיי גערופען ספרדים, האבען א צייט געלעבט זעהר גליקליך, זייערע איבריגע ברידער האבען זיי גע־רעכענט פאר מיוחסים, און אז פלוצלונג האט א שטורם־ווינד אנגעהויבען אויסברעכען מיט די ווארצעל די שאנע גרויסע ביימער, וואס זעטע האבען שוין געקאנט טראכטען די קליינע פערדארטע ביימעלעך? עס איז קיין וואונדער ניט, וואס קוים איז מען געוואהר געווארען אז דער עולם לאזט זיך קיין טירקיי, האבען זיך אללע אומגליקליכע דערמאנט אין דער אלטער היים, טויזענדער האבען זיך גענומען אהן מיטעל לויפען וואוהין די אויגען וועלען זיי טראגען. במעט פון אללע איז געווארען א תל און זעהר ווענינע איז געראטהען זיך צו צושלאגען צום ציעל, וואס שוועבט שטאנדיג פאר'ן יודען אין די ביטערע יאהרען פון צרות און רדיפות.

נאך שווערער איז געוועהן איבערצוטראגען די צרות די ספרדים אליין, וואס האבען געמיינט אז שפאניען און פארטוגאל איז שוין אין גאנצען זייערס און וואס עס האט זיך זיי גאר ניט געחלומט אז פלוצלונג וועלען זיי האבען אזא ביטערן סוף. זייער מכה איז נאך געוועהן גרעסער דערמיט, וואס ביי זיך אין הארצען האבען זיי געוואוסט אז אויסער דער אמונה זענען זיי צוגעקאוועט צו שפאניען און רעכנען עס פאר א פאטערלאנד, און דאס שפאנישע לשון איז געווארען זייער מוטטער שפראכע, אז אללע אנוואהנער זענען זייערע ברידער, און גאר אהן א פארוואס האט מען זיי ארויסגעיאגט און ארויסגעווארפען פונ'ם הויכען קלארען הימעל אין טיעפען פינסטערן אבגרונד. דער בראך איז ביי זיי געוועהן אזוי שרעקליך אז זיי האבען געקוקט אויף דעם פערטרייבען ווי אויף א צווייטען גלות און, האטש שפאניען איז פאר זיי געווארען א באזע שטיפ־מוטטער, האבען זיי פון דעסטוועגען ניט געוואלט זיך אויף עביג געזעגנען מיט דער שפאנישער שפראכע און וואוהין זיי זענען מגולגל געווארען האבען זיי זיך ניט געקאנט אבבייסען פון דעם לשון, וואס האט זיי געדיענט אין דער גליקליכער צייט, און עד היום איז ביי זיי געבליבען די שפאנישע שפראכע פונקט ווי ביי די דייטשע יודען דאס יודיש־דייטשע לשון, וואס איז איבער־געגאנגען צו דור דורות און איז אצונד די מוטטערשפראכע פון עטליכע מיליאנען יודען וואס זענען צווארפען אין פערשיעדענע לאנדער.

ניט אומזיסט האבען אבער די ספרדים זיך גערעכענט ביי די איבריגע יודען פאר די גרויסע מיוחסים, ווייל אין די עטליכע הונדערט יאהר, וואס זיי

האבען געלעבט גליקליך און רוהיג, האבען זיי זיך אזוי פיעל בעשעפטיגט מיט תורה און תלמוד אז אפילו שפעטער מיט פיעל דורות און שוין אויף גאנץ נייע ערטער איז ביי זיי נאך געוועהן דער קוואל פון לערנען און פון זיי זענען ארויס די גרעסטע רבנים און לומדים. די משפחה אברבנאל, וואס האט געקאנט זעהר לייכט בלייבען אין שפאניען אי ביי רייכקייט, אי ביי כבוד, און האט זיך פון דעסטוועגען אויסגעבראכט ביז לעצט אבי זיך ניט אבצוטהיילען פון די ברידער, האט אויך אין דער פרעמד געשפיעלט א גרויסע ראללע. דער אלטער דון יצחק אברבנאל, וואס איז אין נעאפעל געווארען דער גרעסטער חשוב ביים קעניג פערדינאנד דעם ערשטען און ביי זיין זוהן אלפאנסא, האט געמוזט צוזאמען מיט'ן קעניגליכען הויף, ווען די פראנצאזען זענען איינגע-פאלען אויף נעאפעל, אנטלויפען, פריהער קיין סיציליען, דערנאך קיין קארפו און נאר צו לעצט קיין מאנאפאלי און דארט האט ער אויף דער עלטער געלעבט געמיין און אבגעשיידט פון פרוי און קינדער און האט זיך נאר בע-שעפטיגט מיט תורה. זיין עלטערער זוהן ר' יהודה ליב, אדער לעאן מדיגה אברבנאל, וואס האט זיך אלאנגע צייט ניט געקאנט טרעסטען, ווייל מען האט ביי איהם מיט געוואלד געטויפט זיין בן יחיד און ער איז שוין געבליבען א קריסט, האט געלעבט אין גענוא און איז געוועהן לייב-דאקטאר ביים שני למלך פון נעאפעל, גאנזאלווא דע קארדאבא, וועלכער איז צו ליעב איהם געווארען א שטארקער אוהב ישראל און האט די יודען אבגעהיט פון א גרויסע צרה, ווען די מלוכה האט אין בענעווענט אויך איינגעפיהרט איין אינקוויזיציאן פאר די מאראנען, וואס זענען אהין געקומען פון שפאניען און פארטוגאל, און האט טאקי חשק געהאט אז די יודען זאלען אויך האפען דעם פסק. דער צווייטער זוהן ר' יוסף יצחק אברבנאל, איז אויך געוועהן א דאקטאר; ער האט געלעבט אין רעדזשיא, דערנאך איז ער ארויס קיין ווענעדיג און האט שפעטער אהין אראבגעבראכט דעם פאטער, און האטש דער אלטער דון יצחק אברבנאל איז שוין געוועהן גאר צובראכען, אהן כוחות, האט ער זיך ניט אבגעזאגט צו דיענען דעם סענאט פון ווענעדיג מיט זיינע עצות, און ביי וויכטיגע שאלות אין מדינה-זאכען פלעגט מען אנקומען צו איהם. דער יונגסטער זוהן, ר' שמואל אברבנאל, האט זיך בעזעצט אין סאלוניקי און האט דארט געפיהרט א גרויסע ישיבה.

די ספרדים, וואס זענען פערטריבען געווארען קיין אפריקא, האבען זיך אויך אויסגעצייכנט מיט זייערע גרויסע קענטניסע און האבען אפט פיעל

געהאָלפֿען צו פֿערבּעסערן דעם צושטאַנד פֿון זייערע בּרידער, וואָס האָבּען ניט אַזוי רוהיג געלעבּט צווישען ווילדע פֿעלקער. אין מאַראָקקאָ האָט זיך געפֿונען אַ יוד, וואָס די מלוכה האָט איהם זעהר געאַכטעט. אין פֿעץ איז געוועהן אַ גרויסע קהלה מעהר פֿון פֿינף טויזענד משפחות אונ דאָרט האָט אויך געלעבּט אַ שפּאַנישער יוד ר' שמואל אלוולנזי, וואָס אַללע איינוואָהנער האָבּען איהם אַזוי ליעב געהאַט אַז מען האָט איהם אויסגעקלויבּען פֿאַר'ן פֿאָרשטעהער פֿון דער גאַנצער שטאָדט. אין טלעמזען האָבּען זיך בּעזעצט פֿיעל שפּאַנישע יודען אונ צווישען זיי האָט זיך בּעזאָנדערס אויסגעצייכענט מיט זיין שאַרפֿען מח אונ חריפות ר' יעקב בּי-רב, וואָס איז אין גאַנצען אַלט געוועהן אַכט-צעהן יאָהר, ווען ער איז אַנטלאָפֿען פֿון שפּאַניען, אונ איז דערנאָך געוואָרען איינער פֿון די גרעסטע רבּנים אין דער וועלט, וואָס נאָר ר' יעקב פּאָלאַק, דער בּעריהמטער רב פֿון דייטשלאַנד, האָט זיך געקאָנט גלייכען צו איהם.

אין אַלזשיר איז אויך איינער פֿון די שפּאַנישע יודען, ר' שמעון דוראַן, אַזוהן פֿונ'ם בּעריהמטען רב ר' שלמה דוראַן, געוואָרען דער מנהיג פֿון דער גאַנצער קהלה. ער איז געוועהן אַ גרויסער בּעל צדקה, אונ אַז עס האָט זיך געמאַכט וואָס אַשיף איז צובּראָכען געוואָרען נעבּען סעווילא אונ מען האָט פֿונפֿציג שפּאַנישע יודען פֿערקויפֿט פֿאַר קנעכט קיין אַלזשיר, האָט ר' שמעון דוראַן צונויפֿגעזאַמעלט זיבּען הונדערט רענדליך אונ האָט די אומגליקליכע יודען אויסגעלאָזט. אין תונים האָבּען זיך אויך בּעזעצט פֿיעל ספרדים אונ צווישען זיי זענען בּעזאָנדערס בּעקאַנט ר' אברהם זכותא, וואָס האָט זיך דאָרט ווייטער בּעשעפֿטיגט מיט וויסענשאַפֿטען, אונ האָט דאָרט איהם יאָהר 1505 אָנגעשריבּען אַבּוך וועגען דער געשיכטע פֿון די יודען, וואָס האָט געהייסען „ספר היוחסין", אונ ר' משה בּן יצחק אַלשקר, אַגעטרייער תלמיד פֿון ר' שמואל אלוולנסי, וואָס האָט זיך אָבּגעגעבּען מיט קבלה, נאָר ער האָט אויך געהאַלטען פֿון חקירה-ספרים. די צוויי לומדים האָבּען אָבּער לאַנג ניט געקאָנט בּלייבּען אין תונים אונ, אַז עס האָבּען זיך אָנגעהויבּען שטאַרקע מלחמות צווישען שפּאַניען אונ אַפֿריקא איז ר' אברהם זכותא אַריבּער קיין טירקיי אונ איז דאָרט אים יאָהר 1515 געשטאָרבּען, אונ ר' משה אַלשקר איז אַוועקגעפֿאָהרען קיין מצרים אונ האָט זיך דאָרט געאַלטערט אין עושר אונ אין כּבוד.

קיין מצרים, אונ בּעזאָנדערס צו דער הויפּטשטאָדט קאַירא, האָבּען זיך געצויגען זעהר פֿיעל שפּאַנישע יודען אונ, מיט דער צייט איז זייער צאָהל גרעסער געוואָרען פֿון די היימישע, אַז זיי זענען אַהין געקומען איז דער פֿאָרשטעהער

פון אַללע יודען אין מִצְרַיִם געוועהן אַבעזונדער נָשִׂיא, ר׳ יִצְחָק כֹּהֵן שַׁאלְאַל, וואס האט מיט זיין עהרליכקייט אונ גוטסקייט נושא חן געווען ביים סולטאן אונ איהם צו ליעב האט די מלוכה געקוקט זעהר פריינדליך אויף אַללע יודען, אונ האט געהאט דאס גרעסטע צוטרויען אפילו צו די פרעמדע, האס זענען ערשט ניט לאנג געקומען פון שפאניען. איינער פון די פרעמדע, ר׳ דוד אבן-אבי-זמרה, האט באלד ווי ער האט זיך נאר בעזעצט אין קאירא בעקומען די גרעסטע שטעללע ביי דער קרוין אונ האט זיך אויסגעצייכענט מיט זיינע מעלות אונ נוצליכקייט. אז דער סולטאן סעלים דער ערשטער האט אבער אים יאהר 1517 אבגענומען מצרים, האבען די שפאנישע יודען גאר דערגרייכט צו א גרויסער מדרגה, ווייל סעלים האט געמאכט נייע ארדנונגען אין דער מדינה, דערצו האט ער בעדארפט האבען פעהיגע מענשען אונ אזעלכע האט ער נאר געקאנט געפינען צווישען די דאזיגע, וואס שפאניען האט זיך מיט זיי געווארפען. א שפאנישען יודען, ר׳ אברהם דע קאסטרא האט ער געמאכט פאר פינאנץ-מיניסטער, אונ ער האט פערשטאנען זיך צו בענוצען מיט זיין הויבען מעמד אונ האט אין זין געהאט אי צו ארבייטען פאר דעם לאנד, אי צו פערזארגען זיינע ברידער. דעמאלט האט די מלוכה איינגעפיהרט אז יעדע יודישע קהלה זאל זיך אויסקלויבען איהר אייגענעם רב אונ דער פריהעריגער נשיא, ר׳ יצחק שאלאל, איז אוועקגעפאהרען קיין ארץ ישראל, אונ האט זיך דארט ביז׳ן טויט אויסגעצייכענט מיט זיין צדקה אונ מעשים טובים. אין קאירא האט דער עולם אויפגענומען פאר רב ר׳ דוד אבן-אבי-זמרה אונ ער איז אזוי בעליעבט געווען אין גאנצען לאנד, אז עס איז איהם נאר אהן מיה גע-ראטהען איינצופיהרען ביי די יודען פון מצרים די אייגענע צייט-רעכנונג, וואס די יודען האבען געהאט אומעדום. די יודען פון בבל האבען אבטצעהן הונדערט יאהר כסדר גערעכענט די צייט פון דעם יאהר וואס דער סירישער קעניג סעלייקוס האט איינגענומען א גרויסע מלחמה אונ וואס פון דעמאלט אן האט זיך אנגעהויבען די סעלעוקידישע צייט-רעכנונג; האטש די סירער זענען שוין לאנג אונטערגעגאנגען אונ אנדערע פעלקער האבען זיי איינגעשלונגען, ווי די רוימער, ביזאנטינער, מהמדנער, מאנגאלען אונ טירקען, האבען די יודען פון בבל זיך נאך געהאלטען אן דער סירישער ירושה אונ פון זיי האבען עס אויך גענאשט די יודען פון מצרים, אונ די צייט-רעכנונג איז ביי זיי גע-ווארען אזוי הייליג אז מען פלעגט פסול מאכען א גט, ווען דער טאג איז דארט געווען אנגעוויזען אנדערש. אודאי פלעגען דערפון אפט ארויסקומען מאוסע

זַאכֶען, אונ דַארִיבֶּער הָאט ר׳ דָוִד אִבְּן-אַבִּי-זִמְרָה אֵיין מָאל פַאר אַלֶע מָאל גֶעמַאכְט אַז אויך אִין מִצְרַיִם זָאל מֶען רֶעכֶנֶען דִי יָאהרֶען אָדֶער פוּנ׳ם חֻרְבַּן בֵּית הַמִקְדָשׁ, אָדֶער פון דֶער צַייט וָואס מֶען רֶעכֶענְט צַייט דִי וֶועלְט אִיז בֶּעשַׁאפֶען גֶעוָוארֶען, אונ טַאקִי זַיין גֶעשֶׁאצְטֶער נָאהמֶען הָאט גֶעבְּרַאכְט דֶערְצוּ וָואס דִי יודֶען, וֶועלְכֶע הָאבֶּען אָפְּט לִיעבּ זִיךְ צוּ עַקְשְׁנ׳ען אִיבֶּער אַפּוּסְטֶע זַאךְ, הָאבֶּען אִיהם גֶעפָאלְגְט אָהן מַחְלוֹקֶת אונ אָהן רַעַשׁ.

דִי לַאגֶע פון דִי יודֶען אִין מִצְרַיִם אִיז דֶעמָאלְט גֶעוֶועהן נָאר נִיט שְׁלֶעכְט, נָאר אֵיין קְלֵיינֶער אִיבֶּערְשְׁלַאג הָאט זִיךְ גֶעמַאכְט אִים יָאהר 1524 אונ דִי יוּדִישֶׁע קְהִלָה פון קַאִירָא אִיז גֶעוֶועהן אִין אַ גְרוֹיסֶער סַכָּנָה. דֶעם שֵׁנִי לְמַלְכוּת, אַחְמֶד שַׁיְטַן הָאט זִיךְ פֶערְגְלוּסְט צוּ וֶוערְן אַזֶעלְכֶס שְׁטֶאנְדִיגֶער מֶלֶךְ אונ עֶר הָאט גֶענֶעבֶּען אַ בֶּעפֶעהל דֶעם פִינַאנְץ-מִינִיסְטֶער ר׳ אַבְרָהָם דֶע קַאסְטְרָא, עֶר זָאל הֵייסֶען גִיסֶען נַייֶע מַטְבֵּעוֹת פון זַיין נָאהמֶען. דֶע-קַאסְטְרָא אִיז אָבֶער גֶעוֶועהן זֶעהר גֶעטְרַייא דֶעם סוּלְטַאן, הָאט עֶר זִיךְ נִיט וִויסֶענְדִיג גֶעמַאכְט, עֶר הָאט אִיהם מִיט׳ן מוֹיל צוּגֶעזָאגְט אונ אַלֵיין אִיז עֶר שְׁטִילֶערְהֵייד אַוֶועקְגֶעפָאהרֶען קַיין קָאנְסְטַאנְטִינָאפָּאל מוֹדִיעַ זַיין וָואס עֶס גֶעהט פָאר. אַחְמֶד שַׁיְטַן הָאט בַּאלְד פֶערְשְׁטַאנֶען וָואס דֶע-קַאסְטְרָא הָאט אִיהם אָבְּגֶעטְהוּן, אונ עֶס אִיז בַּיי אִיהם גֶעבְּלִיבֶּען עֶר זָאל זִיךְ נוֹקֵם זַיין אִין זַיינֶע בְּרִידֶער. פּוּנְקְט אִים פּוּרִים הָאט עֶר אַרוֹיסְגֶעלָאזְט אַ גַאנְצֶע מַחֲנֶה פון רוֹצְחִים זֵיי זָאלֶען רַאבֶּעוֶוען דִי יוּדִישֶׁע הַייזֶער, אונ אַחוּץ דֶעם הָאט עֶר גֶעהֵייסֶען אַיינְזֶעצֶען אִין תְּפִיסָה צְוֶועלְף שֶׁאנְסְטֶע בַּעֲלֵי בָּתִּים אונ זֵיי הַאלְטֶען בִּיז מֶען וֶועט אִיהם נִיט צוּשְׁטֶעלֶען אַ גַאנְצֶען מַטְמוֹן מִיט גֶעלְד. אַוַדַאי אִיז דֶעמָאלְט דִי יודֶען דֶער יוֹם טוֹב פֶערְשְׁטֶערְט גֶעוָוארֶען, פון דֶער שִׂמְחָה אִיז גֶעוָוארֶען אַ תַּעֲנִית אונ פון גְרוֹיס בִּיז קְלֵיין אִיז מֶען גֶעלֶעגֶען אִין שׁוּל אונ מֶען הָאט גֶעוֵויינְט אוֹיף דֶעם אוּמְגְלִיק, וַוייל אַחְמֶד שַׁיְטַן הָאט גֶעלָאזְט זָאגֶען אַז וִוי בַּאלְד דָאס גֶעלְד וֶועט נִיט זַיין, וֶועט עֶר אוֹיסְקוֹילֶען אַלֶע יוּדֶען, אונ דָא הָאט מֶען גֶעזֶעהן אַז וֶוען מֶען זָאל שׁוֹין צוּנוֹיפְנֶעהמֶען דָאס גַאנְצֶע פֶערְמֶעגֶען פון אַלֶע קַאִירֶער יוּדֶען וֶועט נִיט זַיין אֲפִילוּ קַיין צֶעהנְטֶעל פון דֶעם וָואס דֶער אַכְזָר פָאדֶערְט. דִי יוּדִישֶׁע טְרֶערֶען זֶענֶען אָבֶּער נִיט אוּמְזִיסְט פַארְגָאסֶען גֶעוָוארֶען: אִין דֶעם אֵיינֶעגֶעם טָאג, וָואס אַחְמֶד שַׁיְטַן הָאט שׁוֹין גֶעוָואלְט מַאכֶען דִי שְׁחִיטָה, דֶעם 28 אֲדָר, אִיז אוֹיף אִיהם אָנְגֶעפַאלֶען אֵיינֶער פון זַיינֶע הוֹיפְט-לַייט מַחְמֶד בֶּעי אונ הָאט אִיהם גֶע-שְׁטָאכֶען. דִי יוּדֶען זֶענֶען בַּאלְד בֶּעפְרֵייהט גֶעוָוארֶען אונ הָאבֶען דֶעם נֵס אוֹיפְגֶעשְׁרִיבֶּען אוֹיף אַ בֶּעזוּנְדֶערֶע מְגִלָה. דֶער זֵכֶר פון דֶער יְשׁוּעָה הָאט זִיךְ

בִּיי זֵיי גֶעהַאלְטֶען אַ לַאנְגֶע צַייט אוּנ אַלֶע יָאהר פְלֶעגְט מֶען דֶעם 28 אֲדָר מַאכֶען אִין קַאירָא אַ צְווייטֶען פּוּרִים.

יְרוּשָׁלַיִם אִיז אוֹיךְ שְׁטַארְק בֶּעלֶעבְּט גֶעוָוארֶען דוּרְךְ דֶעם וָואס פִּיעל סְפָרַדִים הָאבֶּען זִיךְ דָארְט בֶּעזֶעצְט, אוּנ נָאר אִין אַ קוּרְצֶער צַייט הָאבֶּען דִי שְׁפַּאנִישֶׁע יוּדֶען דָארְט אוֹיךְ אָנְגֶעהוֹיבֶּען שְׁפִּיעלֶען אַ גְרוֹיסֶע רָאלֶע. אִין דִי עֶרְשְׁטֶע זִיבֶּען יָאהר אִיז פוּן זִיבְּצִיג מִשְׁפָּחוֹת גֶעוָוארֶען צְווייא הוּנְדֶערְט, אוּנ קַיים זֶענֶען אַוֶועקְגֶעגַאנְגֶען צְוַואנְצִיג יָאהר הָאט זִיךְ זֵייעֶר צָאהל פֶערְגְרֶעסֶערְט בִּיז פוּנְפְצֶעהן הוּנְדֶערְט פַאמִילְיֶען, אוּנ אַלֶע הָאבֶּען גֶעהַאט פַּרְנָסָה בְּרֶיוַח אוּנ זֶענֶען אִים שְׁטַאנְד גֶעוֶועהן אוֹיסְצוּהַאלְטֶען דִי גֶעצֶאהלְטֶע אָרֶעמֶע לַייט, וָואס הָאבֶּען גֶעמוּזְט לֶעבֶּען פוּן קִצְבָה. דִי צוּגֶעקוּמֶענֶע יוּדֶען הָאבֶּען פוּן יְרוּשָׁלַיִם גֶעמַאכְט נָאר אֵיין אַנְדֶער שְׁטָאדְט, אוּנ בֶּעזָאנְדֶערְס הָאט אִין דֶעם גֶעאַרְבֵּייט דֶער בֶּערִיהמְטֶער דַּרְשָׁן פוּן אִיטַאלְיֶען ר׳ עוֹבַדְיָה דֶע בַּרְטָנוּרָא, וָואס הָאט צְוַואנְצִיג יָאהר כְּסֵדֶר זִיךְ גֶעמִיהט אַיינְצוּפִיהרֶען שֶׁאנֶע סְדָרִים אִין דֶער יוּדִישֶׁער קְהִלָּה, אוּנ מִיט דֶער הִילְף פוּן דִי סְפָרַדִים אוּנ אוֹיךְ פוּן ר׳ יִצְחָק שָׁלַאל, וָואס הָאט זַיין גַאנְץ עֲשִׁירוּת אָבְּגֶעגֶעבֶּען נָאר אוֹיף צְדָקָה-זַאכֶען, אִיז אִיהם גֶערָאטְהֶען דִי יוּדִישֶׁע אַיינְוָואוֹהנֶער פוּן יְרוּשָׁלַיִם אַרוֹיסְפִיהרֶען אוֹיף אַזַא מַדְרֵגָה אַז פַאר דִי, וָואס הָאבֶּען זֵיי גֶעזֶעהן פְרִיהֶער, אִיז שׁוֹין שְׁוֶוער גֶעוֶועהן זֵיי צוּ דֶערְקֶענֶען. צְווִישֶׁען דִי פֶערְדָארְבֶּענֶע מִדּוֹת וָואס מֶען הָאט דֶעמָאלְט אוֹיסגֶעבֶּעסֶערְט אִיז אוֹיךְ גֶעוֶועהן דִי תַּקָּנָה אַז יוּדֶען זָאלֶען נִיט נֶעהמֶען קֵיין פַאלְשֶׁע מַטְבְּעוֹת אוּנ, אַז מֶען נַארְט אֲפִילוּ אֵיינֶעם פוּן זֵיי אָב אוּנ מֶען גִיבְּט אִיהם אַ פַאלְשֶׁע מַטְבֵּעַ, מוּז עֶר אַלֵיין לַיידֶען דֶעם הֶיזֵק אוּנ טָאר זִי קֵיין אַנְדֶערְן נִיט אַוֶועקְגֶעבֶּען, אוּנ מֶען זָאל נִיט מַאכֶען קֵיין נַאנְצֶע סְעוּדוֹת אוֹיפ'ן קֶבֶר פוּן שְׁמוּאֵל הַנָּבִיא, וַוייל מֶאנְנֶער אוּנ פְרוֹיעֶן פְלֶעגֶען זִיךְ דָארְט אָנְטְרִינְקֶען מִיט וַויין אוּנ עֶס זֶענֶען אָפְט דֶערְפוּן אַרוֹיסְגֶעקוּמֶען נִיט קֵיין שֶׁאנֶע זַאכֶען.

נָאךְ דֶער הֵיילִיגֶער הוֹיפְּט-שְׁטָאדְט, הָאט זִיךְ דִי יוּדִישֶׁע קְהִלָּה פוּן צְפַת גֶערֶעכֶענְט פַאר אֵיינֶע פוּן דִי גְרֶעסְטֶע, וָואס הָאט אוֹיךְ בֶּעקוּמֶען אִיהר גְלַאנְץ דוּרְךְ אַ שְׁפַּאנִישֶׁען לַמְדָן ר׳ יוֹסֵף סַרַגָּסִי, פַאר וֶועלְכֶען יוּדֶען אוּנ מָהַמֶדַנֶער הָאבֶּען גְלַייךְ דֶרֶךְ אֶרֶץ גֶעהַאט. אַז דַאגוֹת הַפַּרְנָסָה הָאבֶּען אִיהם גֶעוָואלְט וַוייטֶער אַוֶועקְטְרַייבֶּען פוּן צְפַת, אִיז גֶעבְּלִיבֶּען בַּיי דֶער גַאנְצֶער שְׁטָאדְט מֶען זָאל אִיהם בְּשׁוּם אוֹפֶן נִיט אַוֶועקְלָאזֶען; מֶען הָאט אִיהם בֶּעשְׁטִימְט שְׂכִירוּת אוּנ צְווייא דְרִיטֶעל הָאבֶּען גֶעגֶעבֶּען דַוְקָא נִיט-קֵיין יוּדֶען. ר׳ יוֹסֵף סַרַגָּסִי הָאט זִיךְ אֲפִילוּ צוּ פִיעל בֶּעשֶׁעפְטִיגְט מִיט קַבָּלָה, נָאר דָאס הָאט אִיהם פוּן דֶעסְטְוֶועגֶען

ניט געשאדט צו זיין אמת פרומקייט אונ נוטהארציגקייט, וואס דערמיט האט ער זיך קונה אהבה געוועהן ביי אללע.

אין דמשק האבען זיך אויך בעזעצט איבער פינף הונדערט יודישע משפחות פון שפאניען אונ פארטוגאל, וועלכע האבען זיך דארט אויסגעבויעט א טהייערע שול, נאר זיי האבען זיך ניט געקאנט האלטען צוזאמען אונ האבען געמאכט בעזאנדערע מנינים, לויט דער צאהל פון די שטאדט, וואס זיי זענען פון דארט פערטריבען געווארען.

די ערשטע צייט, וואס די שפאנישע יודען האבען פערבראכט אין טירקיי, איז פאר זיי געוועהן די גליקליכסטע, ווייל די סולטאנען באאזעט דער צווייטע, סעלים דער ערשטע אונ סולייטאן דער ערשטע האבען זיי אויפגענומען מיט גרויס פריינדליכקייט, אונ ניט אומזיסט האט די טירקיי צו זיך צוגעצויגען כמעט די העלפט פון די פערטריבענע. דאס לאנד האט אויך ניט בעדארפט קיין חרטה האבען דארויף: די שפאנישע יודען האבען באלד ארויסגעוויזען אז זיי זענען זעהר פאהיגע ניט נאר צום מסחר, נאר אויך צו פערשידענע מלאכות אונ חכמות. זיי האבען געמאכט פאר דער טירקישער מלוכה כלי זיין, פולווער, הארמאטען, אונ אויב די טערקען האבען זיך גוט בעפעסטיגט האבען זיי געהאט עס צו פערדאנקען שפאניען, וואס האט זיי צוגעשיקט פערטיגע געלעהרטע אונ נוצליכע איינוואהנער. בעזאנדערס זענען בעליעבט געווארען די יודישע דאקטוירים, אונ עס איז ניט געוועהן איין לייטיש הויז וואס האט ניט מיט פערגניגען געוואלט אנקומען צו א יודישען דאקטאר. איינער פון די שפאנישע יודען, ר׳ יוסף המון, איז געוועהן לייב־דאקטאר ביים סולטאן סעלים, אונ די גרויסע שטעלע איז אויך איבערגעגאנגען פון איהם צו זיינע קינדס־קינדער. זיין זוהן ר׳ משה המון, האט נאך איבערגעטראפען דעם פאטער מיט זיין פיינעם כאראקטער אונ מיט זיין גוטען קאפ; דער סולטאן פלעגט אהן איהם קיין זאך ניט טהון אונ אפילו ביי א מלחמה האט איהם ר׳ משה המון געמוזט נאכפאהרען. אים יאהר 1535 איז ר׳ משה המון צוזאמען מיט׳ן סולטאן געוועהן אין פערסיען אונ האט פון דארט מיט געבראכט א גרויסען למדן ר׳ יעקב טוז, וועלכער האט די תורה איבערגעזעצט אויף פערסיש. די זעלבע איבערזעצונג, צוזאמען מיט א כאלדעאישע אונ אראבישע, האט ר׳ משה גע־לאזט דרוקען אויף זיין רעכנונג.

אין קאנסטאנטינאפעל האט זיך די יודישע קהלה פערגרעסערט מיט יעדען טאג, דורך די צוגעקומענע יודען פון שפאניען אונ פארטוגאל, אונ איז דעמאלט

שוין בעשטאנען פון דרייסיג טויזענד מענשען. די יודען האבען דארט געהאט פיער אונ פירציג שולען. נאר יעדע שול האט זיך געפיהרט בעזונדער, נאך די מנהגים, וואס בעלי בתים האבען מיטגעבראכט פון דער אלטער היים. נאכ'ן טויט פונ'ם בעריהמטען לאנד-רב ר' משה קפסאלי, וועלכער האט גענוג געארבייט פאר זיינע ברידער ביז ער האט זיי אין דער טירקיי אנידער געשטעלט אויף א פעסטען מצב, איז די שטעלע איבערגעגאנגען צו ר' אליהו מזרחי, וואס איז אויך געוועהן א גרויסער חשוב ביי דער מלוכה אונ מען פלעגט איהם אפט רופען צו די אסיפות פון די מיניסטארען, ער זאל אויך זאגען זיין דעה. האט'ש ר' אליהו מזרחי, וואס האט געשטאמט פון גריכענלאנד אונ האט געלערנט אין א דייטשער ישיבה, האט זיך שטארק געהאלטען אין דעם דרך פון די דייטשע רבנים, פון דעסטוועגען איז ער ניט געוועהן קיין שונא פון חכמה אונ האט גלייך געשטיצט אללע וואס בעשעפטיגען זיך מיט וויסענשאפט פונקט ווי די וואס לערנען נאר תורה. אין דער יוגענד איז ער געוועהן א גרויסער געגנער פון קראימעס אונ האט זיי ניט געלאזט קיין קאפ אויפהויבען, נאר אויף דער עלטער איז ער נאר ווייכער געווארען, אונ אז עס זענען ארויסגעשפרונגען עטליכע פרומע, וואס האבען געמאכט א חרם אויף די יודען, וואס האבען געשאפטען מיט קראימעס אונ לערנען צוזאמען מיט זיי. אונ עס האט געזאלט דערפון ארויס א שטארק מחלוקת, האט ר' אליהו מזרחי בענוצט זיין קראפט אונ האט די קראימעס דוקא געשיצט. אויסער דעם לאנד-רב האבען די יודען געהאט א בעזונדער פארשטעהער ביי דער טירקישער מלוכה, שאלתיאל, וואס איז אויך געוועהן זעהר איין עדלער מענש אונ פלעגט זיינע ברידער טהון די גרעסטע טובות.

מעהר פון אללע אנדערע טירקישע שטעדט האט אין יענער צייט צו זיך געצויגען די שפאנישע יודען סאלוניקי, וואס איז כמעט גאר אין גאנצען גע-ווארען א גרויסע יודישע שטאדט מיט זעכס אונ דרייסיג נייע שולען. די ספרדים האבען דארט אנגעהויבען שפיעלען די הויפט-ראללע אונ קיין אנדער שפראכע ווי שפאניש רעדען דארט די יודען ניט עד היום. אין סאלוניקי האט זיך דעמאלט בעזעצט ר' יהודה בנבנשתי, אעניקעל פונ'ם בעריהמטען ר' אברהם בנבנשתי, אונ אזוי ווי פון זיין גאנץ פערמעגען איז איהם נאר געראטהען אבצוראטעווען דעם קאסטען מיט ספרים אונ ער האט איהם מיט געבראכט קיין טירקיי, האבען זיך ארום איהם געזאמעלט אללע לומדים אונ סאלוניקי איז געווארען א מקום תורה. בעזונדערס האט מען אין סאלוניקי געלערנט

קבלה, נאר מיט תלמוד און חכמה האט מען זיך אויך אבגעגעבען און אין דעם האבען זיך אויסגעצייכענט ר׳ יעקב אבן חביב, ר׳ יוסף טאיטצק און ר׳ שמואל פראנקא.

די ספרדים האבען אויך אנגעשפארט אין קליין־אזיען און האבען געהאט ניט קיין קליינע קהלות אין אמזיא, ברוסא, טריא און טאקאט. אין גריכענלאנד האבען זיי זיך בעזעצט אין דריי שטאדט: פטרס, נגרפנטע און טהעבען, און האבען זיך דארט שטארק גענומען צו לערנען אזוי אז די טהעבענער ישיבה האט אנגעהויבען שם׳ען אויף דער וועלט. אין קאנעא, אויף דער אינזעל קאנדיא, איז אויך געווארען א גרויסע יודישע קהלה, און צוויי משפחות, דיל־מדיגו, די קינדער פונ׳ם בעריהמטען פילאזאף דיל־מדיגו, און קפסאלי, די קרובים פונ׳ם טירקישען לאנד־רב, האבען זיך גערעכענט פאר די פארשטעהער. ר׳ אליהו קפסאלי האט אנגעשריבען אויף לשון קדש, אים יאהר 1523, ווען אין קאנדיא איז געווארען א גרויסע מגפה, א ספר וועגען דער געשיכטע פון די טירקישע מלכים און האט דארט בעשריבען די שרעקליכע צרות פון די שפאנישע יודען, לויט די אנטלאפענע און פערטריבענע האבען דערצעהלט, אהן גוזמאות און נאר דעם ריינעם אמת. מיט דעם ספר האט ער געוואלט טרעסטען די אומגליקליכע, וואס דאס חולאת האט ביי זיי צוגענומען נאהענטע און געליעבטע מענשען, זיי זאלען זעהן אז אויף דער וועלט טרעפט זיך נאך ערגערס און זאלען זיך לערנען ליידען, שווייגען און האפען – די דריי זאכען וואס האלטען דעם יודען אויף די פיס.....

אין איטאליען. וואס איז געוועהן דער ערשטער פלאץ וואוהין די יודען האבען זיך געריהרט פון שפאניען און פארטוגאל, זענען אויך פערבליבען פיעל פון די פערטריבענע, וועלכע האבען זיך ניט געקאנט לאזען ווייטער, און האבען דוקא געמאכט ניט שלעכט, ווייל די פאפסטע אלכסנדר דער זעכסטער, יוליוס דער צווייטע, לעא דער צעהנטע און קלעמענס דער זיבעטע האבען אין זין געהאט נאר די מטבע, און דערפאר זענען פאר זיי די יודען געוועהן א גאנצע סחורה. דערצו האבען זיך באלד אויסגעצייכענט די יודישע דאקטוירים און ניט נאר דאס פראסטע פאלק, נאר אפילו די גראסטע גייסטליכע זענען געצוואונגען געוועהן זיך ווענדען צו זיי און האבען געמוזט אוועקקוקען פון די אלטע וואס האבען פעוועהרט קריסטען זיך צו היילען ביי יודען, א פראנצאזישער יוד באנעט דע לאטעס, וואס האט א חוץ מעדיצין זיך בעשעפטיגט אויך מיט אסטראנאמיע, און האט אנגעשריבען עטליכע

ביכער אויף לאטייניש, איז געוועהן לייב-דאקטאר ביים פאפסט אלכסנדר אונ דערנאך ביים פאפסט לעא אונ ביידע האבען צו איהם געהאט דאס בעסטע צוטרויען. איין אנדער יוד ר׳ שמעון צרפתי איז געוועהן לייב-דאקטאר ביים פאפסט יוליוס. דער קארדינאל דאמעניטשי גריטשימאני האט אויך געהאלטען ביי זיך א יודישען דאקטאר, ר׳ אברהם דע-באלמש, וועלכער האט געשריבען א פאר ספרים אויף לשון קדש אונ א קריסט האט זיי איבערגעזעצט אויף לאטייניש. דעמאלט האבען זיך נאך אויסגעצייכענט עטליכע יודישע דאקטוירים, ווי ר׳ יהודה אדער לוידאדעאוס דע בלאן פון פערודזשיא אונ ר׳ עובדיה אדער סערוואדעאוס דע-ספורנו, וועלכער האט זיך בעשעפטיגט מיט מעדיצין אין רום, אונ בולוניא אונ האט זיינע העברעאישע ספרים מיט א לאטיינישע איבערזעצונג געבראכט פאר א מתנה דעם קאניג היינריך דעם צווייטען פון פראנקרייך. גרעסער פון אללע מיט זיינע קענטניסע איז געוועהן ר׳ יעקב מאנטין, נאר דער עולם האט פון איהם ניט אזוי געהאלטען איבער זיין שלעכט הארץ. ער איז געוועהן ניט נאר בעריהמט אין מעדיצין — אונ צו ליעב דעם האט ער פערנומען די שטעלע פון לייב-דאקטאר ביים פאפסט, ביים שליח פונ׳ם קייזער קארל דעם פינפטען אונ ביים פירסט הערקולא גאנצאגא, — נאר ער האט אויך געקאנט פיעל שפראכען אונ האט ארויסגעגעבען א סך ביכער אויף לאטייניש, איטאליעניש אונ אראביש. איין ספר זיינעם, וועלכען ער האט איבערגעזעצט פון אראביש, האט ער געשענקט דעם עלטסטען פונ׳ם סענאט אין ווענעדיג, אנדרעאס גריטי, וועלכער האט שטארק געשאצט זיין געלערנטקייט. נאך איין יודישער געלעהרטער האט אין יענער צייט קונה שם געוועהן: דאס איז געוועהן ר׳ אברהם פריצול פון פראנקרייך וואס דאגות הפרנסה האבען איהם געטריבען פון זיין געבורטס-ארט אוויניאן קיין-פעראַרא אונ ער האט אין איטאליען בעקומען די מעגליכקייט זיך אבצוגעבען מיט זיינע געליעבטע וויסענשאפט — מיט דער בעשרייבונג פון דער ערד אונ פון די אונ-בעקאנטע לאנדער, ווי אשטייגער אמעריקא, וואס מען האט נאר וואס ענטדעקט, אונ אזוי ווי דער הערצאג ערקאלע די עסטע איז געוועהן א גרויסער ליעבהאבער פון חכמה, האט ער ר׳ אברהם פריצול שטארק מקרב געוועהן. אזוי האבען די בעריהמטע יודישע דאקטוירים אונ לומדים פון איין זייט אונ די פעהיגע סוחרים אונ בעלי מלאכות פון דער אנדערער זייט בעליעבט געמאכט די יודען, אונ די יודישע קהלות פון רום, נעאפעל, ווענעדיג,

פּאדואַ אונ אַנקאנאַ האָבען אָנגעהויבען צו בליהען. אין גאַנצען רוהיג זענען אָבער די יודען אין איטאַליען ניט געווען, וואַייל עס איז געווענדעט געווען אין דעם ווינטעל וואס האט געבלאָזען פון אויבען: דאס פאָלק האָט טאַקי צו זיי גאָר ניט געהאט, נאָר קוים איז די מלוכה געווען אַ שלעכטע האָט מען זיך אָנגעהויבען צו זיי טשעפּען גאָר אָהן אַ פּאַרוואס. דאַריבער איז קיין וואונדער וואס גאָר פלוצלונג האָט מען אים יאָהר 15،6 אַיינגעפיהרט אַז אין אַללע איטאַליענישע שטאָדט זאָלען די יודען האָבען זייער אָבגעזונדערט אָרט, וואס מען האָט גערופען „גהעטא".

די משפּחה אַבּרבּנאל האָט אין איטאַליען אַלאַנגע צייט געשפּיעלט זעהר אַ גרויסע ראָללע, האָטש דער אַלטער דון יצחק אַבּרבּנאל האָט שוין דאָרט ניט פיעל געלעבט אונ זיין אַלטערער זוהן לעאָן מדיגו האָט זיך אין גאַנצען דערוואַיזערט פון קהל'שע זאַכען אונ האָט זיך נאָר אָבגעגעבען מיט וויסענשאַפט. פון די דריי ברידער האָט אין איטאַליען מעהר געקלונגען דער גאָהמען פונ'ם יינגסטען ר' שמואל אַבּרבּנאל, וואס האָט געלעבט קרוב צו אַכטציג יאָהר אונ האָט זיין גאַנץ לעבען געאַרבּייט נאָר פאַר יודען אונ פאַר דער טובה פון דער מדינה, וואס איז ביי איהם געוואָרען דאס צווייטע פאַטערלאַנד. פונ'ם פאַטער האָט ער געירש'ט די גרויסע פעהיגקייטען וועגען פינאַנץ זאַכען אונ אַז ער איז פון סאַלוניקי צוריקגעקומען קיין נעאַפּעל האָט איהם דער וויצע קעניג דון פּעדראָ דע טולעדאָ געגעבען זעהר אַ שאַנע שטעלע, וואס האָט איהם געבראַכט אי כבוד, אי עשירות. ר' שמואל אַבּרבּנאל איז נאָך אָבער גליקליכער געווען מיט זיין פאַמיליען־לעבען: זיין פרויא בענוועניטאַ איז געווען שאָן, קלוג, גוט אונ פרום, אונ דאס עדלע פאַר פאָלק האָט זיך געקויפט ליעבשאַפט ביי יודען אונ ביי קריסטען אונ אַללע האָבען זיך געבענטשט מיט זיי. בענוועניטאַ'ן האָט דער שני למלך געבעטען זי זאָל ערציהען זיין טאָכטער לעאָנאָרא אונ אַז פון דער קליינער לעאָנאָרא איז שפּעטער אויסגעוואַקסען די גרויסע הערצאָגין פון טאָסקאַנאַ האָט זי נאָך אַלץ געדענקט איהר יודישע ערציהערין, זי האָט זי שטאַנדיג גערופען „מוטטער" אונ איהר צו ליעב האָט זי די יודען געדעבענט פאַר „ברידער".

אוודאי זענען די איטאַליענישע יודען געווען מאַנכעסמאָל גענען זייערע דייטשע ברידער. סך הכל איז אין דייטשלאַנד געווען נאָר ווענינ יודען, וואַייל פון קעלן, מאַינץ, אויגסבורג אונ גאַנץ שוואַבען האָט מען זיי שוין לאַנג אַרויסגעטריבען, נאָר די געצאָהלטע, וואס זענען נאָך אין עטליכע אָרטער

געבליבען, האבען זיך אויך ניט געקאנט גליקליך שאטצען מיט זייער לאגע. דער קייזער פרידריך דער דריטער, וואס דער בעריהמטער למדן ר׳ יעקב בן יחיאל לאאנס איז בייא איהם געוועהן א גרויסער חשוב, האט זיי אפילו געוואלט שיצען, אונ פאר׳ן טויט האט ער צוואה געלאזט דעם זוהן ער זאל די יודען אבהיטען פון שלעכטס, נאר פון דעסטוועגען אין די מלוכה ניט אים שטאנד געוועהן גובר צו זיין די שנאה פונ׳ם פאלק אונ דער קייזער מאקסימיליאן האט זיך נאר בעגנינט דערמיט וואס ער האט געמאכט ר׳ יאזעלין לאאנס פון ראסהיים פאר איודישען בעל טענה, דאס הייסט, ער האט געמוזט געבען א שבועה אז איז אללע זאכען וואס מען וועט איהם פרעגען וועגען יודען וועט ער זאגען דעם ריינעם אמת. דאס וואס די דייטשע יודען האבען פאר זיך געמוזט האבען א מליץ יושר – בעווייזט אז אללע מאל האט מען אויף זיי עפיס אנדערש אויסגעטראכט אונ יעדען טאג איז אויס־געוואקסען א נייע שאלה, וואס מען האט זיי בעדארפט פאראנטווערן. דער קייזער מאקסימיליאן איז געוועהן א מענש מיט זעהר א שוואכען כאראקטער, יעדער האט איהם געקאנט בייגען וואוהין ער האט נאר געוואלט אונ דערפאר איז די יודען אין זיין צייט שטארק ביטער געווארען. אז עס האבען זיך געפונען א פאר עדלע מענשען, וועלכע האבען איהם אויפגעקלאהרט אז עס איז א יושר מען זאל די יודען פריינדליך בעהאנדלען, האט ער ניט גערעדט קיין אנדערווארט אונ איז באלד בעשטאנען דארויף; נאר קוים זענען טאקי אין א מינוט ארום געקומען די גייסטליכע אונ האבען איהם איינגערעדט אז די יודען זענען שאדליך אונ אז עס איז א גרויסע מצוה זיי אנצוטוהן צרות, האט ער שוין געשאקעלט מיט׳ן קאפ אונ האט געגלויבט אין אללע ליגענס וועגען בלוט אויף פסח אונ האסטיעס, וואס מען האט איהם נאר פארגעזאגט. אז די מלוכה איז איינגע־שטאנען בייא אזא ווינד אין פעלד, האבען זיך די שונאי ישראל רעכט צופיהרט די האנד, מען האט געגזל׳ט אונ געהרג׳ט אונ עס איז אזוי ווייט געקומען, אז די דייטשע יודען האבען שוין אנגעשריבען א בעזונדער ודוי, ווייל כמעט יעדען טאג פלעגען יודען מקדש השם זיין. פאר מאקסימיליאן איז די זאך געוועהן ווי געפונען. אויף אזוי פיעל איז ער געוועהן זעלבסטשטענדיג אז ער האט געירש׳ט דאס פערמעגען פון די יודען, וועלכע האבען זיך פערלאזט אויף איהם אונ דערנאך האבען זיי דערפאר מיט׳ן לעבען בעצאהלט.

די איינוואהנער פון נירנבערג, וואס די יודען זענען בייא זיי געוועהן ווי א דאהן אין א״ג, האבען אצונד געפונען א שעת הכושר זיך נוקם צו זיין

אין זיי אונ האבען זיך געקלאגט פאר'ן קייזער מאקסימיליאן אז די יודען זענען מגייר פיעל קריסטען, אז זיי ביזרייסען דאס פאלק דורך דעם גרויסען פראצענט ביי הלוואות, אונ אז זיי בעהאלטען אונ קויפען אב אללע גנבות. דערצו האט נאך איינער פון די שונאי ישראל, דער רייכער אנטאניוס קאבערגער געלאזט אבדרוקען אויף זיין רעכנונג דאס בוך פון דעם שפאנישען גייסטליכען אלפאנסא דע ספינא, וועלכער האט אויף יודען אויסגערעדט כל הרעות, אונ האט עס צוטהיילט אין פאלק כדי די שנאה זאל נאך דורך דעם גראסער ווערען. מאקסימיליאן האט זיי באלד געגעבען איין ערלויבניש אז זיי מאגען טהון מיט די יודען וואס זיי ווילען אונ עס איז געבליבען מען זאל זיי געבען צייט פיער חדשים ביז זיי זאלען אין גאנצען ארויס פון דער שטאדט. מיט גרויס מיה האבען די יודען געפועל'ט, אי דאס האט פון זייערטוועגען געטענה'ט זייער אבעל טובה ווילליבאלד פירקהיימער, מען זאל זיי געבען צייט נאך אויף דריי חדשים, אונ דערנאך האבען זיי געמוזט אללע, אים יאהר 1599, אוועק פון נירנבערג, וואס האט געמאכט א תקנה אז מעהר זאל מען קיין יודען אהין ניט אריינלאזען אונ אללע יודישע הייזער אונ שולען זאל צונעהמען די מלוכה.

אין דער אייגענער צייט האט מען ארויסגעטריבען די יודען פון אולם, נארדלינגען, קאלמאר אונ מאגדענבורג. עס זענען נאך געבליבען דריי יודישע קהלות אין רעגענשבורג, ווארמס אונ פראנקפורט אם מאין. נאר די רעגענשבורגער קריסטען האבען זיך מתקנא געוועהן אין אנדערע שטאדט אונ האבען אויך אנגעהויבען רודפ'ן די יודען. עס איז אזוי ווייט געקומען אז מען האט יודען ניט געוואלט פערקויפען קיין ברויט אונ קיין מעהל, אויפ'ן מארק האבען זיי זיך ניט געטארט ארויסווייזען, אונ זעהר אפט פלעגען זיי זיצען הונגעריג אונ מיט געלד אין די קעשינעס. אזא לאגע האט לאנג ניט געקאנט אויסהאלטען אונ די יודען האבען זיך געמוזט צולויפען נאך עהדער עס איז אנגעקומען דער בעפעהל מען זאל זיי ארויסטרייבען.

די באהמישע יודען זענען ניט געוועהן גליקליכער פון די דייטשע. אין פראג פלעגט אפט דאס פאלק אנפאלען אויף דער יודישער גאס אונ ראבעווען, אונ ניט איין מאל האבען די קריסטען געבעטען דעם קאניג לאדיסלויס ער זאל זיי בעפרייען פון די יודען, דער קאניג איז געוועהן פערטיג זיי עס צו ליעב צו טהון, נאר די יודען האבען אויך געהאט צווישען די גרויסע לייט אסך גוטע פריינד אונ מען האט די זאך פערטריבען. אין פראג האט ר' גרשון כהן, וואס איז ארויסגעקומען פון דער איטאליענישער משפחה זאנטשין, וועלכע האט

זיך בעשעפטיגט מיט בוכדרוקעריי, געעפענט, אים יאהר 1503, א יודישע דרוק, וואס האט נאר געדרוקט סדורים; קיין אנדערע ספרים, אפילו תלמוד, האט מען דעמאלט ניט בעדארפט, ווייל אין דייטשלאנד זענען געווען נאר ווענינ לומדים אונ אויסער דעם בעריהמטען רב ר' יעקב פאלאק, וואס האט אין אייראפא געשפיעלט די אייגענע ראללע ווי ר' יעקב בירב אין אזיען, איז קיינעם ניט אין זין געווען זיך אבצוגעבען מיט לערנען.

גוט איז געווען די יודען אין פוילען אונ אויך אין ליטא, ווייל דארט האט דאס פאלק ניט געהאט אזא שטארקע דעה, די קאטאלישע גייסטליכע האבען נאר ניט געקאנט מאכען מיט'ן גיפט, וואס זיי האבען אריינגעלאזט, אונ ביי די פריצים איז דער יוד געווען תקיף אונ ביי זיי אלדינג אויסגעפיהרט. די פוילישע יודען זענען אויך געוועזען זעהר נוצליכע איינוואהנער אונ אויסער ערדארבייט האבען זיי זיך בעשעפטיגט מיט מלאכה אונ מסחר. די גוטע געזעצע, וואס דער קעניג קאזימיר האט איינגעפיהרט, האבען געשיצט די יודען, אונ ווען זיינע ביידע זיהן, יאהאן אלבערט אונ אלכסנדר, האבען זיך געפרובט א ביסעל צו פערקלייגערן די רעכטע פון די יודען, איז עס געוועהן נאר אויף א קורצער צייט, אונ אז די מלוכה איז איבערגעגאנגען צום קעניג סיגיזמונד דעם ערשטען, וואס האט געהערשט מעהר פון פירציג יאהר, איז דער מצב פון די יודען געווארען נאך בעסער, זיי האבען נאר בעדארפט צאהלען מס אונ ווייטער האט זיך די מלוכה נאר צו זיי ניט געמישט, די רבנים האבען געהאט די גאנצע מאכט אונ דאס אינוועניגסטע יודיש לעבען האט זיך געפיהרט פריי אונ זעלבסטשטאנדינ.

ניט אומזיסט האבען זיך געלאזט קיין פוילען די אומגליקליכע יודען פון אנדערע לאנדער אונ בעזאנדערס פון דייטשלאנד. די צאהל פון די דייטשע יודען, וואס האבען זיך בעזעצט אין פוילען איז געוועהן אזוי גרויס אז די יודען, וואס האבען דארט געוואהנט פון פריהער, האבען זיך געגען זיי נאר ניט אנגעוועהן. עס האט נאר ניט געדויערט, האבען די דייטשע יודען אנגעהויבען שפיעלען אין פוילען א גרויסע ראללע אונ האבען כמעט ווי איינגעשלונגען זייערע פוילישע ברידער. די פוילישע יודען האבען אבער דארויף קיין חרטה ניט געהאט, ווייל די דייטשע האבען מיט זיך מיטגעבראכט דעם טהייערסטען אוצר, וועלכען די שונאים האבען ניט געקאנט ביי זיי אבראבעווען, — די תורה. עס האבען זיך א שיט געגעבען פון ביירן, שוואבען, באהמען אונ אסטעררייך גרויסע לומדים. זיי האבען אין אללע שטאדט געעפענט ישיבות

און יודישע קינדער האבען ווייטער אנגעהויבען לערנען גמרא און ארויסזוייזען זייערע חריפות. אחוץ דעם האבען די דייטשע יודען געמאכט אז אללע יודען פון פוילען און ליטא זאלען זיך בעדיענען מיט דער דייטשער שפראכע, ווייל זיי האבען געוואלט אז פונקט ווי די ספרדים האבען אומעדום, וואו זיי זיינען נאר פערטריבען געווארען, איינגעפיהרט מען זאל נאר רעדען שפאניש, אזוי זאלען אללע, וואס וואהנען אינאיינעם מיט די אשכנזים, נאר רעדען דייטש. דאס האבען זיי געטהון אומיסטען כדי די פערשיעדענע לשונות זאלען ניט אבזונדערן די יודען אין יעדען לאנד און עס זאל צווישען זיי קאנען זיין מעהר אחדות. פון יענער צייט אן האט עברי־טייטש אנגעהויבען הייסען „יודיש“ און אללע יודען פון די סלאווישע לאנדער האבען בעקומען אבעזונדערע לשון, וואס האט זיי שוין ניט געלאזט זיך אויסמישען מיט אנדערע און האט שטארק בעפעסטיגט צווישען זיי די ליעבע צו זייער פאלק און צו זייער אמונה.

די צייט פון דער רעפארמאציאן.

1 די מענשענפריינדע און די רעפארמאציאן.

(1500—1530 נאך קריסטוס געבורט).

די רעפארמאציאן, דאס הייסט: איבערמאכען איין אלטע זאך וואס האט אין זיך חסרונות אויף אנייער מיט מעהר מעלות, האט זיך דווקא אנגעהויבען אין דייטשלאנד, ווייל דארט האט מען זיך פריהר ווי ערגיץ אנדערש ארומגעקוקט, אז די קאטאלישע גייסטליכע ציהען איבער דעם בויגען מיט זייער הנהגה, מיט זייער בערייסען די וועלט, מיט דער שרעקליכער שנאה וואס זיי מאכען אן, און מען האט זיך גענומען אויסבעסערן די פעהלער און איינפיהרען אזעלכע דינים, וואס זאלען מעהר פאסען פאר דער אמונה, וועלכע איז פון אנהייב אן געבויעט אויף מענשענליעבע. אביסעל האבען די יודען געהאט אנגיעה אין דער רעפארמאציאן, ווייל די אייגענע, וואס האבען געפרעגט שאלות אויפ'ן תלמוד און געפונען דארט חסרונות, האבען שוין קיין כבוד ניט געלעגט אויף קריסטליכע הייליגע ספרים און האבען דארט אויך אבגעזוכט ניט וועניג זאכען, וואס האבען זיי געמוזט קשה זיין. דערפאר האבען די יודען אויך גע־נאסען דעם זכות, און אז עס האט אנגעהויבען ליכטיגער ווערען האט זיך זייער

לאנגע געווים פערבעסערט. נאר עהדער עס ווערד טאג מוז זיך נאך דאס פינסטערניש פערשטארקען, אונ דאריבער האבען די יודען געהאט גענוג צרות ביז עס האט זיך געוויזען עפיס א ישועה.

איינער פון די רשעים, וואס איז ארויסגעשפרונגען טאקי פון יודען אונ זיי האבען איהם געהאט אלאנגע צייט צו געדענקען, איז געוועהן יוסף פפעפערקארן, אגראבער יונג אקצב, וואס מען האט איהם געהאפט מיט אגנבה אונ ער האט זיך בעפרייהט פונ'ם עונש דערמיט וואס ער האט זיך צוזאמען מיט ווייב אונ קינדער געלאזט טויפען, ווען ער איז שוין אלט געוועהן קרוב צו פיערציג יאהר. אט די טהייערע מציאה האבען אין קאלן אויפגעהאפט די קאטאלישע גייסטליכע, ווי דער אינקוויזיטאר האכשטראטען אונ ארנאלד פון טונגערן, וואס האבען געדאנקט גאטט ווען ער האט זיי בעשערט עפיס א נייעם געטויפטען יודען ער זאל קאנען זיין איין עדות געגען זיינע ברידער אונ מאכען אויף זיי בלבולים. בעזאנדערס האט דעמאלט געארבייט געגען די יודען ארטואין דע־גראעס, וואס האט געהאלטען אין איין אונטערהיצען דאס פאלק מיט ביכער, וואס זענען פיעל געוועהן מיט שקרים אונ כזבים. די ביכער איז ער אבער אליין ניט איםשטאנד געוועהן צו שרייבען: ווי וועניג קונצען מען דארף האבען דארויף אז מען זאל רעדען שלעכטס אויף יודען מוז מען האטש, פון יוצא וועגען, אנווייזען א פסוק פון תנ"ך, א מימרא פון גמרא, אונ דאריבער האט ער געמוזט אנקומען צו אזעלכע יודען, וואס האבען פאר געלד פערקויפט דאס ביסעל תורה, וואס ער האט בעדארפט האבען צו זיינע ביכער. פריהער האט איהם געהאלפען אגעוועזענער רב, וואס האט זיך געטויפט אונ אוועקגעווארפען אגאנצע משפחה, ווען ער איז שוין אלט געוועהן פינפציג יאהר, וויקטאר פאן קארבען. נאר, ווי עס שיינט, האט ארטואין דע גראעס ניט געהאט קיין גרויס נחת פונ'ם רב'ס למדנות אונ ער האט זיך געהאפט צום קצב אונ האט אונטער פפעפערקארנ'ס נאהמען ארויסגעגעבען א בוך, וואס האט געהייסען „דער שפיגעל". אין דעם בוך האט פפעפערקארן אויפגעטהון אזא המצאה: ער האט זיך קלאמערשט געווענדעט צו די קריסטען מיט א בקשה זיי זאלען לעבען ווי ברידער מיט די יודען, זיי ניט שלאגען ניט ראבעווען, ווייל זיי זענען אייגענטליך נאר ניט אזוי שולדיג, די גאנצע עולה איז נאר וואס זיי נעהמען פראצענט אונ ווילען ניט געהן אין די קירכען הערען די דרשות פון די גייסטליכע, אונ דאס האט נאר דער תלמוד אנגעארבייט; ער האט זיי אראבגעפיהרט פונ'ם וועג אונ דאריבער דארף מען זעהען אז פון דער גמרא

זאָל קיין זכר ניט בלייבען. מיט אַזאַ אויסרעד האָט פּפעפּערקאָרן געוואָלט בענייהען די אַלטע גזרה וועגען פאַרברענען דעם תלמוד און האָט גערעכענט אַז מיט זיין כּוח וועט ער עס פּועל'ן ביי דער מלוכה. די יודען זענען אָבער קיין מאָל קיין נאַראָנים ניט געוועהן, זיי האָבען פערשטאַנען וואָס פאַר אַ בעל טובה פּפעפּערקאָרן קאָן זיי זיין, און וואָס פאַר אַ גיפט עס ליעגט אין זיינע זיסע דבורים, און האָבען באַלד אַרויסגעלאָזט אַ קול, אַז דאָס איז מעהר ניט ווי איין אויפטהוא, כּדי מען זאָל ביי זיי רייסען געלד. דערמיט האָבען זיי פּפעפּערקאָרן אַרויסגעבראַכט פון דער העזה, ער האָט באַלד אַראָבגענומען די מאַסקע פון יושר און איז שוין אַרויס געגען די יודען מיט דער גאַנצער רשעות; ער האָט אַרויס-געלאָזט עטליכע נייע ביכער און האָט דאָרט אַרויסגעוויזען אַז די יודען זענען הפקר-מענשען, אַז עס איז די גרעסטע מצוה זיי צו ברענגען אויפ'ן פייער, אַז מען דאַרף ביי זיי צונעהמען אַללע הייליגע ספרים און די קינדער מוז מען מיט געוואַלד טויפען.

די צייטען האָבען זיך אָבער פאַרט איבערגעביטען. פריהר וואָלט פּפע-פערקאָרן גאָר ניט בעדאַרפט אַזוי פיעל טענה'ן, ער וואָלט אָהן ביכער און גאָר אָהן ראיות געפינען אַ סך בעלנים אויף יודען צו שלאָגען, נאָר אַצונד איז עס איהם זעהר שווער אָנגעקומען, ווייל די מלוכה האָט איהם ניט געוואָלט הערען און צו די גרויסע ערעלייט, וואָס האָבען געהאַט ביי זיך יודישע דאָקטוירים און אַנדערע חשובים, וועלכע האָבען זיי אויפגעקלעהרט וואָס פאַר אַ נפש פּפעפּערקאָרן איז, האָט ער קיין שליטה ניט געקאָנט האָבען. אַז פּפעפּערקאָרן מיט זיין חברה האָבען דערזעהען אַז זייער גאַנצע מיה קאָן זיין אומזיסט, זענען זיי געפאַלען אויף איין אַנדער שכל און האָבען זיך אָבגעזוכט גאָר אַ נייעם וועג צום קייזער מאַקסימיליאַן: אין מינכען האָט געוואָהנט אין אַ קלויסטער (מאַנאַסטיר) דעם קייזערס שוועסטער קוניגונדע, וואָס האָט אין דער יוגענד געהאַט גענוג צרות און, אַז זי איז געבליבען איין אַלמנה האָט זי זיך אין גאַנצען אָבגעזאָגט פון דער וועלט און האָט זיך גענומען צו פרומקייט. אָט צו דער פרומער פּרינצעסין האָט מען אַוועקגעשיקט פּפעפּערקאָרן מיט גרויסע רע-קאָמענדאַציעס, ער זאָל איהר פערשטעהן געבען וואָס פאַר אַ נאָטהיגע זאַך עס וואָלט געוועהן פאַר דער קאַטאָלישער קירכע מען זאָל מאַכען אַ תל פון די יודען און זייער אמונה. ביי קוניגונדע'ן איז זעהר אָנגעלעגט געוועהן וואָס זי קאָן זיך אָננעהמען גאָטט'ס קריוודע, און זי האָט באַלד געגעבען אַ בריעף צום ברודער ער זאָל אין דער זאַך ניט שווייגען און זאָל ווענינגסטענס הייסען

פערברענען דעם שעדליכען תלמוד. מיט קוניגונדע'ס בריעף איז פפעפערקארן אוועקגעפאהרען גלייך צו מאקסימיליאן אין לאגער, אלליין האט ער מן הסתם אויך ניט געזשאלעוועט קיין שווארצע פארבען אונ האט פארגעשטעלט דעם קייזער אז דאס גאנצע גליק פון דער מדינה האנגט נאר אב פון די עטליכע גמרות וואס מען וועט צונעהמען ביי די יודען, אונ דעם 10 אויגוסט 1609 איז ארויס א בעפעהל: אז פפעפערקארן האט דאס רעכט ארומצופאהרען איבער גאנץ דייטשלאנד איבערקוקען די יודישע ספרים, ער מאג הייסען פערברענען די דאזיגע וואס ער וועט געפינען פאר שעדליך אונ ווער פון די יודען עס וועט זיך ארויסשטעלען אקעגען איהם וועט בעקומען די גרעסטע שטראף.

אז פפעפערקארן האט בעקומען ביים קייזער אזא פאפיער, וואס מאכט איהם כמעט פאר א בעל הבית איבער אללע יודען, האט ער זיך באלד געווארפען קיין פראנקפורט אם מאין, ווייל ערשטענס, זענען דארט געוועזען אסך לומדים אונ ער האט ביי זיי געקאנט פארנעהמען גענוג ספרים, אונ, צווייטענס, איז דארט דעמאלט געוועזען א יריד, אונ דאריבער האט ער גערעכענט אז עס וועט איהם געראטהען צו פערהאלטען פיעל ספרים, וואס מען האט אהין געבראכט צו פערקויפען. פונקט ערב סכות, פרייטאג דעם 28 סעפטעמבער 1509, איז ער אנגעקומען קיין פראנקפורט אם מאין. ער האט באלד געשיקט צונויפרופען אללע יודישע איינוואהנער אין שול אריין, קודם כל האט ער ביי זיי צוגענומען אללע סדורים אונ אחוץ דעם האט ער נאך געהייסען פערמאכען די שול, כדי מען זאל דארט גאר ניט קאנען בעהאלטען אונ ער זאל פריי זוכען ספרים אין יעדען יודיש הויז. דערמיט אבער וואס ער האט געוואלט פארשטערן דעם יודישען יום טוב האט ער איבערגעצויגען דאס שטריקעל, די יודען האבען אנגעמאכט א לארם אונ די גייסטליכע, וואס האבען געוואלט העלפען פפעפערקארן, זענען געבליבען שטעהען פון ווייטענס אונ האבען סאי ווי סאי געפאדערט אז מען זאל די זאך אבלעגען אויף עטליכע טאג ביז חול המועד. דערווייל האבען זיך די יודען געווענדעט צום ארכיעפיסקאפ פון מאינץ אוריאל פאן געמינגען אונ ער האט באלד געשריבען צו די גייסטליכע זיי זאלען זיך ניט מישען, אונ אויף זיין קאמענדינג האט זיך שוין קיינער ניט געוואלט רירען אונ פפעפערקארן אלליין, אהן א שום הילף ביי דער זייט, האט נאר ניט געקאנט מאכען. קוים האבען די יודען שוין געהאט מעהר צייט, האבען זיי אנגעהויבען ארבייטען: מען האט צושריבען בריעף צו אללע יודישע קהלות פון דייטשלאנד אז יעדער זאל טהון וואס ער קאן, ווייל עס איז איין אומגליק פאר'ן כלל ישראל; א שליח

מיזהר, ר׳ יונתן ציון, האבען זיי אוועקגעשיקט צום קייזער, כדי ער זאל איהם אויפקלאהרען אז אין פפעפערקארנ׳ס מסירות איז ניטא קיין איינציג ווארט אמת, און אז די יודען האבען שוין־בריעף פון די אלטע דייטשע מלכים און די מלוכה דארף זיך גאר פאר זיי אננעהמען און ניט איבערגעבען אין די האנד פון א פאלשען שונא. אויסער דעם האט מען געפועלט ביים ארכיעפיסקאפ אוריאל פון געממינגען און ער האט אוועקגעשיקט א בריעף צו מאקסימיליאן, ער האט איהם געגעבען אנצוהערען אז עס פאסט גאר ניט פאר דער מלוכה זי זאל זיך אריינמישען אין אזעלכע זאכען, וואס נאר די גייסטליכע דארפען דארויף אכטונג געבען, און האט איהם אויך פערשטעהען געגעבען אז די סכנה איז גאר ניט אזוי גרויס און אז די יודישע ספרים זענען דוקא ניט שעדליך. פפעפערקארן אליין האט דער ארכיעפיסקאפ אויפגעקלעהרט אז ער מוז דערווייל שווייגען, ווייל אין דעם קייזער׳ס בעפעהל, וואס ער האט געבראכט, איז עפיס געווען א קליינער טעות, וואס מען האט זיך געקאנט צו איהם טשעפען, און דערביי האט ער איהם אריינגעווארפען א ווארט, אז אויב ער מיינט באמת נאר די טובה פון דער קאטאלישער אמונה דארף ער ניט שטעלען אויף זיך און עס איז גלייבער אז די יודישע ספרים זאלען איבערקוקען נאך עטליכע געלעהרטע, ווי וויקטאר פאן קארבען און יאהאנעס רייכלין. אין דעם געדאנק האט זיך פפעפערקארן אנגעהאפט און דערפון איז ארויסגעקומען א גאנץ איבער־קערעניש.

יאהאנעס רייכלין איז געווען א בעריהמטער דייטשער געלעהרטער, וואס האט גוט געקאנט לשון קודש. צום אנהייב האט ער געלערנט העבראיש ווי יעדע אנדערע אלטע שפראכע, נאר אז ער האט אנגעהויבען טיעפער זיך צו בעקענען מיט דער ביבעל און מיט אללע הייליגע ספרים, איז איהם דאס לשון איינגעבאקען געווארען אין הארצען, וועד שמיעסט אז ער איז נאך אין רום בעקאנט געווארען מיט׳ן יונגען גראף דזשיאוואני פיקא דע מיראנדאלא, וואס איז געוועהן א פארברענטער מקובל און האט איהם געוויזען א סך שכל׳דיגע פירושים אויף דער תורה, האט ער זיך גאר אין גאנצען אריינגעלאזט אין לערנען. שפעטער אז ער איז געקומען קיין לינץ און האט דארט געפונען ר׳ יעקב לאאנס, דעם לייב־דאקטאר פונ׳ם אלטען קייזער פרידריך דעם דריטען, האט ער גאר געהאט א וואהלען רבי׳ן, און אזוי איז ער געווארען ניט נאר א יודע ספר, נאר טאקי א שטארקער בקי. אויסער דעם האט ער נאך געלערנט תורה ביי ר׳ עובדיה ספורנו און ניט איין מאל פלעגט מען איהם זעהן אין דער

יודישער גאס ווי ער האט זיך געמישט צווישען לומדים אונ האט פערבראכט גאנצע טאג אויף צו האפען עפיס א גוט ווארט. דעם ערשטען חבור, וואס רייכלין האט ארויסגעלאזט אויף דער וועלט, האט ער אנגעפילט מיט שבחים אויף דער העברעאישער שפראכע. ער האט זעהר שטארק געלויבט דאס קורצקייט אונ דאס שארפזינניגקייט פון יעדען ווארט, אונ האט ארויסגעוויזען אז ניט אומזיסט רעכענט זי זיך פאר הייליג אונ האט געהאט די זכיה אז אין איהר זאל די תורה אנגעשריבען ווערען. דערנאך האט ער געמאכט א גראממאטיק. כדי אנדערע קריסטען זאלען אויך קאנען לערנען העבראיש אונ האט טאקי געהאט עטליכע תלמידים, ווי סעבאסטיאן מינסטער אונ ווידמאנשטאדט, וואס האבען ביי איהם געלערנט לשון קדש. נאר ווי רייכלין האט ניט ליעב געהאט די העבראישע שפראכע, ווי גוט אונ פרום ער איז ניט געוועהן, האט ער זיך פארט ניט געקאנט בעפרייהען פון דער שנאה צו די יודען, וואס פלעגט איבערגעהען צום קריסט צוזאמען מיט דער מוטטער'ס מילך. אונ דערפאר האט מען אפט פון איהם געזעהען אזא ביטערן האס צום יודישען פאלק וואס ווער עס האט נאר געקאנט זיין ווייך הארץ, זיין איבערגעבענהייט דעם אמת, זיין דרך ארץ דאבען פאר יודישע לומדים, האט זיך נאר געמוזט חדוש'ן. ער האט זיך אפילו ניט געשאמט אנצושרייבען א בעזונדער ספר, אין וועלכען ער האט די יודען געשאלטען מיט טויטע קללות אונ געדרונגען אז קיין ארגערס פון זיי איז גאר ניטא, האט'ש אויף דער עלטער האט ער זיך דארויף גענוג געשלאגען על חטא.

אודאי האבען אללע שונאי ישראל גערעכענט רייכלין פאר איינעם פון זייער חברה, אונ אז פפעפערקארן האט איהם געבעטען ער זאל איהם בעהילפיג זיין אין זיין זאך, האט ער איהם צוגעזאגט. דערווייל האבען די יודען געטהון זייערס אונ ר' יונתן ציון צוזאמען מיט ר' יצחק טריעסט, וואס איז געוועהן א גרויסער חשוב ביי מאקסימיליאן, האבען שוין כמעט ארויפגעבראכט דעם קייזער ער זאל מבטל זיין די גזרה. צום אומגליק, האט זיך אבער נאך אמאל אנגעיאגט פפעפערקארן מיט א נייעם בריעף פון דער פרינצעסין קוניגונדע. ער האט איהם דערצעהלט וואס פאר א שרעקליך עזות די יודען האבען ארויסגעוויזען, אונ ווי זיי האבען זיך ארויסגעשטעלט געגען זיין בעפעהל אונ האט ביי איהם דעם 10 נאוועמבער 1509, אויסגענארט נאך א שטארקערן פאפיער, נאר דאס האט מאקסימיליאן אין זין געהאט אז מען זאל זיך ניט פערלאזען נאר אויף פפעפערקארנ'ס מבינות אליין אונ מען זאל בעשטימען א גאנצע

קאמיסיע, אונטער דער השגחה פונ'ם ארכיעפיסקאפ אוריאל, וואס זאל בע־שטעהען פון פערשיעדענע געלעהרטע פון קעלן, מאינץ, ערפורט אונ היידעל־בערג, אונ מען זאל אויך צו דער ארבייט צושלעפען יאהאנעס רייכלין אונ וויקטאר פאן קארבען. מיט דעם נייעם בעפעהל אין די הענד, האט פפעפערקארן זיך נאך אמאל געלאזט קיין פראנקפורט אם מאין אונ האט דעמאלט צוגענומען פינפצעהן הונדערט געשריבענע ספרים. דאס אייגענע האט ער אויך געטהון אין אנדערע שטאדט אונ האט זיך גענוג נוקם געווען אין די יודען פאר זייער עקשנות. פפעפערקארנ'ס כעס איז נאך גרעסער געווארען דורך דעם, וואס ער איז ניט געוועהן קיין נקי כפים אונ האט ארויסגעקוקט אז די יודען וועלען זיך אנהויבען אבצוקויפען מיט געלד; ביי די יודען איז אבער שווער עס זאל זיין אחדות, אסך יודישע קהלות האבען זיך ניט געוואלט לאזען קאסטען, אונ דעריבער האט מען ניט געקאנט צונויפנעהמען פון זיינעט וועגען אזא מנה יפה וואס מען זאל קאנען דערמיט איהם פערשטאפען דעם מויל. ערשט אז פפע־פערקארן האט זיך רעכט צופיהרט די הענד אונ האט ניט אויסגעלאזט קיין איינציג ארט, איז געווארען ארעש צווישען אללע קהלות אונ מען האט זיך ענטשלאסען צונויפזאמלען אללע כוחות אונ זעהען פטר'ן די צרה.

עס איז שוין אבער געוועהן צושפעט. מען האט גוט געוואוסט אז פפע־פערקארן מיינט נאר די מטבע, עס האט איהם אבער ניט געפאסט פלוצלונג זיך אבזאגען פון זיינע חפצות, אונ דא זענען נאך הינטער זיינע פלייצעס גע־שטאנען די קאטאלישע גייסטליכע, וועלכע האבען טאקי געוואלט די יודען עוקר מן השרש זיין, אונ דערפאר איז שווער געוועהן זיך מיט איהם אויסצוגלייכען, אונ די יודען האבען געמוזט אנקומען צו טובות פון גרויסע לייט, וואס האבען ניט דערלאזט מען זאל זיי שלעכטס טהון. קודם כל האט זיי דער ארכיעפיסקאפ אוריאל געשיצט דערמיט וואס ער האט ניט געלאזט איינציגווייז צונעהמען ניט איין יודישען ספר ביז מען וועט ניט איבערקוקען אללע ספרים מיט אמאל אונ מען וועט אקוראט וויסען וועלכע זענען כשר אונ וועלכע – פסול. דערווייל האט זיך די זאך פערצויגען אין דער לאנגער באנק אריין. פפעפערקארן האט זיך געוואלט פרווען טשעפען די מוכרי ספרים וועלכע זענען געקומען מיט זייער סחורה קיין פראנקפורט אם מאין אויפ'ן יריד, נאר עס איז איהם אויך ניט גע־נאנגען, ווייל די מוכרי ספרים זענען געוועהן פון פרעמדע ערטער אונ יעדער פון זיי האט זיך פערופען אויף דעם כח פון זיין מלוכה. אודאי האט פפעפערקארן ניט געקאנט אזוי גוט אויספיהרען זיין זאך, אונ וואס מעהר צייט עס איז אוועק

געגאנגען איז דער עולם געווארען מעהר מבינים אויף זיין דרך אונ די קריסטען אלליין האבען זיך אויך אנגעהויבען שטוסען אז ער לעגט זיך גאר אזוי ניט אוועק פאר דער קדושה. דאס האט איהם געצוואונגען ארויסצולאזען א נייעם ספר אונ פון איין זייט דארט אויפהייבען דעם קייזער מאקסימיליאן ביז צום זיבעטען הימעל אונ פון דער אנדערער זייט אויסטראכטען אויף די יודען פרישע בלבולים. דאס מאל האבען איהם אבער אזעלכע צוויי זיכערע מיטעל, ווי חניפה אונ שקר, ניט געהאלפען: דער קייזער האט גאר אין גאנצען אשפיי געטהון אויף די אללע קאפדרעהעניש'ען, עס איז איהם נמאס געווארען שטענדיג גאר האבען צו טהון מיט יודישע ספרים, ער האט מבטל געוועזען זיין פריהריגע גזרה אונ האט געהייסען מען זאל אומקעהרען די יודען די ספרים, וועלכע מען האט ביי זיי צוגענומען אונ מען זאל ווארטען ביז ער וועט וועגען דעם ארויס-געבען א נייעם בעפעהל. דאס איז געשעהען דעם 23 מאי 1510 אונ אויף די יודען איז געקומען גאר א אונגעריכטע ישועה. זייער פרייד איז אבער געוועהן גאר א קורצע, ווייל טאקי באלד האט זיך געמאכט איין אומגליק מיט די יודען פון בראנדענבורג: מען האט דארט בעגנב'ט א קירכע, אונ אז מען האט גע-חאפט דעם גנב האט ער דעם גאנצען חטא ארויפגעלעגט אויף די יודען אונ האט דערצעהלט אז זיי האבען איהם אנגעשטעלט. דער קורפירסט יאכים דער ערשטע האט עס אנגענומען פאר תורת אמת, ער האט געשטעלט אויף די רעד פונ'ם גנב אונ האט געהייסען פערברענען אכט אונ דרייסיג יודען, וועלכע האבען דעם 19 יולי 1510 זייער לעבען ווי קדושים געענדיגט. אזא מעשה איז די גייסטליכע שטארק צו נוטץ געקומען, זיי האבען שוין געהאט דאס רעכט אפען צו שרייען אין די גאסען אז די יודען זענען רוצחים אונ עס איז נאך גאר ווייניג וואס מען טהוט זיי. דעמאלט האט זיך פפעפערקארן ווייטער גענומען צו זיין זאך, מען האט נאך אמאל אנגעשטעלט די פרינצעסין קוניגונדע זי זאל ניט שווייגען אונ אז מאקסימיליאן איז געקומען קיין מינכען זיך זעהען מיט איהר, האט זי פאר איהם געוויינט אונ געחלש'ט ער זאל חאטש איהר צו ליעב טהון דאס קלייניגקייט אונ זאל בעניייהען די גזרה וועגען די יודישע ספרים.

דער קייזער האט דא אלליין ניט געוואוסט ווי אזוי זיך אויסצודרעהען, דער שוועסטער אבזאגען האט זיך איהם ניט געגלוסט אונ נאך שווערער איז איהם געוועהן ארויסצוווייזען אז פפעפערקארנ'ס מסירות האבען ביי איהם עפיס א ווערטה, דאריבער איז ער געפאלען אויף א שכל אונ האט דעם 6 יולי 1510 געגעבען דעם ארביעפיסקאפ אוריאל א נייעם בעפעהל אז ער זאל וועגען דער

שאלה פון די יודישע ספרים פאדערען מיינונגען ביי האכשטראטען, וויקטאר פון קארבען אונ יאהאנעס רייכלין. די יודען זענען ביי זיך שטארק אראבגעפאלען אונ בעזאנדערס האבען זיי געציטערט פאר רייכלינ'ס דעה, ווייל ער איז געוועהן דער איינציגער למדן, וואס וואלט זיך געקאנט טשעפען ווען ער וויל נאר, אונ דערצו האט ער זעהר פיינד געהאט יודען. זייער פחד איז אבער געוועהן אומזיסט. רייכלין האט דוקא בעוויזען אז מען מאג א פאלק ניט ליעב האבען אונ פון דעסטוועגען קאן מען זאגען דעם אמת. ער האט איינגעטהיילט די יודישע ספרים אין זעכס פערשיעדענע קלאססען אונ האט ערקלעהרט אז אויסער דער תורה, וואס איז גלייך הייליג ביי אללע, זענען די פירושים פון רש"י, אבן עזרא, רד"ק, ר' משה גרונדי אונ ר' לוי בן גרשון (רלב"ג) פול מיט חכמה אונ מוסר, מען געפינט דארט ניט קיין שום זאך וואס זאל חלילה אנרירען דעם כבוד פון פרעמדע אמונות אונ בעזאנדערס פון דער קריסטליכער רעליגיאן. דעסטגלייכען זענען ריין דערפון די איבריגע יודישע חקירה-ספרים. וואס האבען דעם תכלית נאר צו פערברייטען וויסענשאפט אין פאלק. וועגען דעם תלמוד האט רייכלין זיך ניט געשאמט מודה צו זיין אז ער פערשטעהט איהם זעהר ווענינ אונ דערפאר רעכענט ער, אז די אללע וואס שרייען אז מען מוז איהם פערברענען, פערשטעהען איהם נאך ווענינער אונ האבען דערביי גאר איין אנדער מיין. איבערהויפט האט זיך רייכלין געשטעלט אויף דעם אלף אונ האט אויסגעוויזען אז, ערשטענס, זענען די יודען פונקט אזעלכע איינוואהנער אין דייטשלאנד ווי אללע אנדערע אונ מען מוז זיי שיצען צוזאמען מיט אללע קינדער פונ'ם לאנד אונ, צווייטענס, אז מען טאר זיי ניט משפט'ן ווי געגנער פון דער קירכע, ווייל זיי האבען זיך זייער אמונה אונ קאנען גאר ניט זיין קיין געגנער פון אזא זאך, וואס זיי געהערען זיך דערמיט גאר ניט אן. סוף כל סוף האט ער ארויסגעזאגט זיין דעה אז מען זאל די יודישע ספרים ניט אנרירען אונ מען זאל בעסער אין יעדער אוניווערזיטעט בעשטימען צוויי פראפעסארען, וואס זאלען לערנען לשון קודש אונ גמרא אונ דערמיט מעהר מקרב זיין די יודען, כדי זיי זאלען מיט גוטען אונ מיט פרייעם ווילען איבערגעהן צום קריסטענטהום.

אין דער צייט וואס רייכלין האט ווי א איש אמת געשריבען זיין מיינונג, איז קיינעם ניט איינגעפאלען אין קאפ אריין אז ער קאן ארויסגעבען אזא משפט, ווייל מען האט געוואוסט מיט וואס פאר א האס ער פלעגט שטאנדיג רעדען פון יודען; דאריבער האבען זיך די שונאי ישראל מיט זיין הילף געוואלט ערשט

רעכט צופיהרען די האנד, זיי האבען פערשטאנען אז זיי האבען אויף וועמען זיך צו פערלאזען, אונ ווי באלד רייכלין וועט נאר געבען זיין הסכמה וועט שוין קיינער נאר קיין קשיות ניט פרעגען. אזוי האבען די קאלענער גייסטליכע, צוזאמען מיט האכשטראטען אונ וויקטאר פאן קארבען, געמאכט אזא פסק מען זאל צונויפנעהמען אללע ארטער פון דער גמרא אונ אנדערע ספרים, וואס מען רעכענט אז זיי זענען שעדליך, אונ מען זאל זיי ווייזען די יודען, ווען זיי מודה זיין אז די אללע ארטער זענען טאקי שעדליך — דארפען זיי אליין מסכים זיין מען זאל זיי פערברענען, ווען זיי זיך אבער אנהויבען שפארען — איז א סימן אז די יודען אליין זענען געפאהרליכע מענשען אונ מען מוז בעטען דעם קייזער ער זאל פון זייערטוועגען איינפיהרען איין אינקוויזיציאנ'ס-געריכט. די מאינצער געלעהרטע זענען געגאנגען נאך ווייטער אונ האבען געדרונגען אז די תורה מוז מען אויך פארברענען, ווייל די ביבעל איז אין לשון קדש ניט ריכטיג אנגעשריבען אונ די פערגרייזיגטע לאטיינישע איבערזעצונג איז קלאמערשט בעסער. ווער ווייסט צו וואלטען זיי ניט געוועהן אויסגעפיהרט ווען זיי מאכען אליין ניט קאליע דעם גאנצען פלאן מיט איין נארישקייט.

רייכלין האט מיט רעכט געדענקט אז די גאנצע זאך דארף צו געהן בסוד, אונ וואס פאר א בעפעהל די מלוכה זאל דערנאך ניט ארויסגעבען טאר קיינער ניט וויסען די מיינונגען וואס מען האט ארויסגעזאגט; דאריבער האט ער זיין דעה אויפגעשריבען אויף פאפיער, פערחתמ'ט מיט זיין חתימה אונ האט עס דורך א שליח מיוחד אוועקגעשיקט צום ארכיעפיסקאפ אוריאל, כדי ער זאל עס איבערלייענען אונ ווייטער פערזארגען צום קייזער. פפעפערקארן האט אבער אזוי געדרעהט מיט שווינדעל אז נאך עהדער רייכלינ'ס בריעף איז אנגעקומען צו מאקסימיליאן, האט ער שוין געוואוסט זיין מיינונג אונ איהם מיט דער גאנצער חברה איז פינסטער געווארען אין די אויגען, זיי האבען אבער ניט לאנג געטראכט אונ האבען זיך ענטשלאסען ארויסצושפרינגען געגען רייכלין, איהם אפענטליך זידלען אונ אזוי ערנידריגען אז זיין דעה זאל שוין ניט שפיעלען אזא וויכטיגע ראללע אונ זאל זיי ניט שאדען. מיט דער כונה האבען די קאלענער גייסטליכע ארויסגעלאזט אויף דער וועלט, אונטער פפעפערקארנ'ס נאהמען, א ספר וואס האט געהייסען: „דער האנדשפיגעל" אונ וואס שעלט רייכלין מיט טויטע קללות דערפאר וואס ער איז פלוצלונג אבגעטרעטען פון זיינע פריהעריגע איבערצייגונגען אונ האט זיך געלאזט איבערקויפען פון די ניכטס ווירדיגע יודען. דאס האט שטארק פערדראסען רייכלין אונ ער איז באלד אוועקגעפאהרען

צום קייזער זיך קלאגען . מאקסימיליאן האט איהם אויפגענומען מיט גרויס כבוד און האט איהם צוגעזאגט אז ער וועט הייסען מאכען א גוטען חקירה ודרישה און וועט שטרענג בעשטראפען די שולדיגע ; נאר קוים איז רייכלין אוועק־געפאהרען האט ער שוין פערגעסען דאס ווארט , וואס ער האט איהם געגעבען , און פפעפערקארנ׳ס בוך איז זיך דערווייל צוגאנגען איבער גאנץ דייטשלאנד . רייכלין האט א קוק געטהון אז עס איז קיין תכלית ניט , איז ביי איהם געבליבען ער זאל אליין זיך אננעהמען זיין קריוודע , און ער האט איהם יאהר 1511 אנגע־שריבען זיין בעריהמט ספר „די ברילע״ , אדער „אויגענשפיגעל״ , און עס האט זיך אזוי געפיהרט אז צו ליעב זיין כבוד האט רייכלין געמוזט ווערען א מליץ יושר פאר יודען און האט זיך גוט אבגערעכענט מיט זייערע שונאים . ער האט זיי אויסגעוויזען זייערע אללע פאלשקייטען און ליגענס ; מיט דעם כח פון איין עהרליכען מאמין , וואס פיהלט זיך אין קיין זאך ניט שולדיג , האט ער זיי געשטראפט פאר דעם רכילות , וואס זיי האבען אויסגעטראכט אז די יודען האבען איהם געלד געגעבען . מיט גאוה האט ער פריי מודה געוועהן אז ער האט גענומען ביי די יודען א סך וויכטיגערע זאכען פון געלד , אז ביי זיי האט ער געשעפט זיין גאנץ געלערענטקייט , נאר דאס איז קיין בושה און קיין עולה ניט , ווייל פיעל גרויסע לייט פון קריסטען , ווי דער הייליגער געראנימוס און ניקאלאי דע ליראַ , האבען געלערנט ביי יודען . :: הוץ דעם האט זיך שוין רייכלין אנגענומען פאר׳ן תלמוד . מיט שכל האט ער פאראנפערט אללע ארטער , וואס די שונאים האבען אנגעוויזען , און האט פערשטעהען געגעבען אז אזעלכע גראבע יונגען , ווי פפעפערקארן און זיין כנופיא , מוזען זיך פריהר לערנען פשוט׳ע עברי און ניט זוכען הסרונות אין תלמוד . מען קאן זיך פארשטעלען וואס פאר א שמחה רייכלינ׳ס ספר האט אנגעמאכט צווישען יודען און וואס פאר א געטימעל עס איז געווארען צווישען די שונאים : טויזענדער ביכער זענען פאר־שפרייט געווארען נאר אין א קורצער צייט , אומעדום האט מען געלייענט „די בריל״ און אנגעקוועלט פון רייכלינ׳ס בעווייזע . וואס מעהר פפעפערקארן האט געשריגען — מעהר גוטע פריינד האט רייכלין בעקומען און פון אללע זייטען האבען איהם די גרעסטע געלעהרטע אבגעשיקט מיט בריעף און האבען איהם געדאנקט דערפאר וואס ער האט זיך ניט געפוילט אראבצורייסען די מאסקע פון נידריגע און מאוסע עזות־פנים׳ער .

דא האט זיך ערשט אנגעהויבען ארעכט קאכעניש , ווייל האט׳ס עס האט געהייסען אז רייכלין האט נאר צו טהון מיט פפעפערקארן , פון דעסטוועגען

איז אבער פאר קיינעם קיין סוד ניט געוועהן, אז פפעפערקארן איז נאר דאס כפרה הינדעל, אונ אז די שטיינער, וואס מען ווארפט אויף איהם, טרעפען די גרויסע גייסטליכע, וואס מיט זייער כח האט ער אנגעארבייט די גאנצע צרה. אודאי האט עס זיי ניט געלאזט רוהען, אונ טאקי צו ליעב דעם וואס זיי האבען זיך פיעל ערלויבט איז זיי בעשערט געוועהן אזוי אָרדענטליך בעצאהלט צו ווערן. איינער פון די גייסטליכע אין פראנקפורט אם מאין פעטער-מייער, האט אויסגערופען אין דער קירכע אז פפעפערקארן וועט די אנדערע וואך אין א יום טוב דרשנ'ן געגען רייכלינ'ס ספר אונ האט געבעטען דעם עולם מען זאל איהם קומען הארען. דאס פאלק האט דוקא געפאלגט אונ האט זיך אין דעם בעשטימטען טאג געשטופט צו דער קירכע, נאר עס האט זיך דערפון אויסגעלאזט א חוזק, ווייל האטש פפעפערקארן איז געוועהן געטויפט זענען איהם פארט געבליבען אללע יודישע תנועות אונ גערעדט האט ער נאר יודיש-דייטש; אודאי האבען זיינע רעד געבראכט נאר די מענשען צום לאכען, אונ אזוי ווי די דרשה האט ער געמוזט זאגען אין דרויסען פאר דער קירכע, ווייל אינוועניג האט ער, ווי א וועלט-מענש, קיין רעכט ניט געהאט צו דרשנ'ען, האט זיך שוין דער עולם געהאלטען מיט ווענינגער דרך ארץ: ביי יעדען ווארט, ביי יעדער בעוועגונג, האט מען זיך ביי די זייטען געהאלטען אונ עס איז דערפון ארויסגעקומען פונקט דער היפך: זיי האבען געמיינט דאס פאלק אונטערצוצינדען אונ צום סוף איז דערפון געווארען א פוסטע קאמעדיע.

אז דער פלאן איז ניט געראטהען אונ די גייסטליכע האבען א קוק געטהון אז מיט פפעפערקארנ'ס האנד וועלען זיי גאר ניט מאכען, האט זיך יאקאב האכשטראטען ענטשלאסען אליין אנהויבען צו ארבייטען, אונ אזוי ווי ער איז געוועהן א אינקוויזיציאנס-ריכטער אונ האט געהאט דאס רעכט צו משפט'ן אללע אפיקורסים וואס זענען געגנער פון דער קאטאלישער רעליגיאן, האט ער געשיקט זאגען רייכלין אז אין א צייט פון זעכס טאג זאל ער זיך שטעלען צום משפט פאר'ן בית דין אין מאינץ, וואס וועט איבערקוקען זיין ספר אונ וועט ארויסגעבען א פסק צו מאג מען עס לייענען אדער מען מוז עס פארברענען. האכשטראטען איז אודאי געוועהן וועה וואס ער קאן ניט הייסען צוזאמען מיט'ן ספר אויך דעם מחבר אריינווארפען אין פייער, נאר ער האט זיך שוין געוואלט בעגנינגען דערמיט וואס מען וועט חאטש רייכלינ'ס „בריל" אויפראמען אונ זי וועט זיי אויפהארען שטעכען די אויגען. רייכלין האט זיך ניט וויסענדיג געמאכט אונ צום בעשטימטען טאג, דעם 20 סעפטעמבער 1513, איז ער געקומען

צום משפט. האכשטראטען האט זיך בעווארענט אונ האט פריהר צונויפגענומען ביי אזעלכע געלעהרטע, ווי ער אליין איז געוועהן, מיינונגען וועגען רייכלינ'ס ספר; דערפאר האט ער ניט געוואלט הערען וועגען רייכלינ'ס גוטע פריינד האבען זיך געפריווט רעדען פון שלום, אונ גאר אין א קורצער צייט איז ארויס דער משפט אז מען זאל רייכלינ'ס ספר פערברענען. א שמחה איז געקומען אויף די גייסטליכע, וואס האכשטראטען האט זיי בעפרייהט פון וכוחים אונ האט זיי געוויזען אז מיט איין קויל פייער קאן מען מבטל זיין יענעמס טענות אונ מען דארף זיך מעהר ניט שפארען. מען האט צושיקט שליחים איבער דעם גאנצען לאנד אונ מען האט מודיע געוועהן אז יעדער וואס האט ביי זיך רייכלינ'ס ספר איז מחויב איהם צוצושטעלען קיין מאינץ, אונ ווי באלד מען וועט שפעטער ביי איינעם געפינען אזא ספר וועט ער בעקומען א גרויסען עונש. טויזענדער ביכער האט מען שוין צונויפגענומען אונ עס איז שוין געוועהן בעשטימט דער טאג פון דער גרויסער שרפה. די שונאים האבען זיך שוין געזעהען נאהענט צום ציעל אונ האבען אזש געטאנצט אין די גאסען פאר פרייד. נאר אז דאס האלץ איז שוין געוועהן אנגעגרייט, דער קרבן איז שוין געלעגען פון אויבען אונ נאר איין שוועבעלע האט געפעהלט אז רייכלינ'ס געדאנקען זאלען אוועק מיט'ן רויך, איז פלוצלונג אנגעקומען א שליח מיוחד מיט א בעפעהל פונ'ם ארכיעפיסקאפ אוריאל אז מען זאל זיך ניט דערוואגען צו רירען צו רייכלינ'ס ספרים אונ מען זאל ווארטען א גאנצען חדש ביז ער אליין וועט ניט איבערקוקען דעם משפט. דאס איז געוועהן א שארפער קלאפ פאר האכשטראטען מיט זיין חברה. דארויף האבען זיי זיך גאר ניט גערעכט, מיט חרפה אונ בושה זענען זיי זיך צונאנגען אונ רייכלין מיט אללע עדלע ליעבהאבער פון וויסענשאפט האבען אויפגעהויבען א קאפ. די יודען האבען אודאי עס אויך בעטראכט פאר א ישועה, אונ ביי דער גרויסער אסיפה פון די רבנים אין ווארמס האבען זיי מיט דאנקבארקייט צוגערעכענט רייכלין צו דער קליינער צאהל פון די גוטהארציגע בעשיצער וואס גאטט שיקט זיי צו אין יעדען דור זיי זאלען מלחמה האלטען מיט די המן'ס אונ זיי גובר זיין.

רייכלין האט אודאי הנאה געטהון וואס די הצלחה האט איהם א ביסעל צוגעשפיעלט אונ ער האט דערלעבט א שטיקעל נקמה אין זיינע שונאים, נאר ער איז ביי זיך ניט גענארט געוועהן, ער האט געוואוסט אז די קאטאלישע גייסטליכע זענען גרויסע עקשנים אונ אז גאר אין גאנצען שטיל בלייבען וועלען זיי געוויס ניט, דאריבער האט ער זיך ענטשלאסען צו זוכען הילף ביים פאפסט

לעא דעם צעהנטען, נאר אזוי ווי ער האט מורא געהאט אז זיינע געגנער זאלען זיך אהין ניט ווארפען מיט דער מטבע, האט ער זיך געזוכט א צד אונ האט אנגעשריבען וועהר א שאנעם בריעף אויף לשון קודש צום פאפסט'ס לייב-דאקטאר, באנעט דע לאטעס אונ האט איהם געבעטען אז ער זאל, ווי א יוד, רעדען א גוט ווארט אונ זאל דעם פאפסט ארויפברענגען אויף דער גוטער מחשבה צו שיצען די גערעכטע זאך וואס איז נוגע דעם אמת אונ אויך דעם כלל ישראל. רייכלינ'ס וועג איז געוועהן א גלייכער. דורכ'ן יודישען דאקטאר האט ער אלדינג געפועלט, אונ דעם 21 נאוועמבער 1513 איז שוין ארויס א בעפעהל פונ'ם פאפסט מען זאל זעצען א בעזונדער קאמיסיאן פון עהרליכע אונ געלעהרטע לייט, וואס זאלען בעטראכטען דאס מחלוקת צווישען רייכלין אונ האכשטראטען אונ זאגען ווער עס האט רעכט. מען האט באלד בעשטימט ווער עס זאל זיין די בוררים, פאר'ן שריש האט מען אויסגעקליבען דעם עפיסקאפ פון שפייער, געארג, אונ מען האט אנגעהויבען איבערקוקען אללע טענות פון ביידע זייטען. האכשטראטען מיט זיין באנדע האט אבער פערשטאנען אז צווישען ארענטליכע מענשען קאנען זיי געוועכט ניט בלייבען אונ דערפאר האט ער גאר ניט געוואלט קומען אונ די זאך האט זיך אזוי געצויגען עטליכע חדשים, ביז אים חודש אפריל 1514 איז ארויס דער פסק, אז רייכלינס ספר איז ריין פון אללע חטאים, וואס מען האט איינגעטראכט, אז וועגען יודען האט ער געשריבען דעם ריינעם אמת, אז מען מאג עס פראנק אונ פריי דרוקען אונ פערקויפען אונ אז די גייסטליכע האבען זיך אומזיסט צו איהם געטשעפעט.

אזא קלארער משפט האט האכשטראטען ווי א דונער פערשלאגען דעם קאפ, נאר פון דעסטוועגען האט ער זיך נאך אלין ניט געוואלט אונטערגעבען. ער האט אומעדום ארומגעשיקט זיין חברה מען זאל לאכען אונ חוזק מאכען פון דעם משפט, מען זאל שרייען אז נאר גראבע יונגען האבען געקאנט אזוי פסקנען, אונ פעפערקארן האט זיך אפילו ניט געפוילט אין קאלן אראברייסען די קאפיע פון דעם משפט פון א וואנד, וואו זי איז געוועהן אויפגעקלעבט. האכשטראטען האט נאך אלין געהאט א מחשבה זרה אז מיט געלד וועט ער בלייבען תקיף, אונ דער ארעמער רייכלין וועט ניט קאנען בעשטעהען געגען איהם, אז עס וועט איהם געראטהען איבערצוקויפען אין רום א פאר קארדינאלען אונ אז סוף כל סוף וועט דער פאפסט זיך נייגען אויף זיין זייט. אודאי איז ער ניט מיד געווארען ווייטער צו ארבייטען אין זיין זאך, אונ האט צושיקט בריעף צו די פראפעסארען פון פערשיעדענע אוניווערזיטאטען אונ בעזאנדערס

פון פּאַריז, כּדי ער זאָל האָבען אויף וועמען זיך סומך זיין. דערמיט האָט ער זיך אָבער אַלליין קאַליע געמאַכט אונ האָט גורם געוועזען אַז דער צד שכנגד זאָל ווערען פעסטער, ווייל רייכלין האָט געהאַט גענוג גוטע פריינד צווישען די עדלערע מענשען, וואָס זענען ניט צופרידען געוועזען מיט די הנהגות פון די גייסטליכע, צו זיי זענען צוגעשטאַנען אַ סך וואָס האָבען ניט אַזוי פיעל געמיינט צו שטיצען דעם אַלטען געלעהרטען פּראָפעסאָר ווי צו טהון אויף צו להכעיס דעם באָזען האָבשטראַטען, אונ אַזוי איז געוואָרען אַ שטאַרקע חברה, וואָס האָבען זיך גערופען רייכליניסטען אונ האָבען געהאַלטען פאַר אַ הייליגען חוב אָנצוהויבען אַ מלחמה מיט די קנעכט פון פינסטערניש אונ נאַרישקייט. צווישען די רייכליניסטען האָט מען געקאָנט בעמערקען ניט נאָר דעם נייעם דור, ווי די בעריהמטע הערמאַן פאָם בושע, קראָטוס רוביאַנוס אונ אולריך פאָן הוטטען, וואָס האָבען הויך אויפגעהויבען די פאָהן פון מענשענליבע נאָר אויך אַלטערע אונ גאָר בכבוד'ע מענשען, ווי דער הערצאָג אולריך פאָן ווירטעמבערג, גראַף פאָן עלפענשטיין, גראַף פאָן נוענאַר אונ נאָך זעהר פיעל גרויסע לייט פון רעגענסבורג נירנבערג, אויגסבורג אונ אפילו עטליכע קאַרדינאַלען אין איטאַליען. בעזאָנדערס איז שטאַרק צוגעבונדען געוואָרען צו רייכלין דער גייסטליכער עגידיאַ פאָן וויטערבאָ, וואָס האָט געלערנט תורה ביים גרויסען מדקדק ר' אליהו לעוויטאַ, אונ האָט זיך אויסגעצייכענט מיט זיין ליעבשאַפט צו דער יודישער ליטעראַטור אונ מיט זיין לאַטייניש'ער איבערזעצונג פונ'ם „זוהר". ער האָט רייכלין זעהר געשאַצט אונ האָט איהם געשריבען, אַז ער האָט דער קריסטליכער קירכע געטהון די גרעסטע טובה דערמיט וואָס ער האָט אָבגעראַטעוועט די יודישע ספרים פון פייער, ווייל אין זיי זענען אַללע יסודות פון אמת אונ אמונה.

אַזוי האָט זיך פון אַ קליינע שאלה, וואָס האָט איינענטליך נאָר די יודען בעריהרט, צובראָכען אַ גרויס פייער, וואָס האָט זיך שוין אַריבערגעהאַפט איבער דער גרעניין פון דייטשלאַנד אונ האָט אָנגעשפּאַרט גאַנץ ווייט — אין פּאַריז אונ רום. האָבשטראַטען האָט צובלאָזען דאָס פייער אין ביידע ערטער: פון פּאַריז האָט ער געוואָלט בעקומען איין הסכמה אויף זיין דעה וועגען רייכלינ'ס „בריל" אונ די יודישע ספרים, אונ אין רום האָט ער זיך געקלאָגט אויפ'ן משפט פונ'ם עפּיסקאָפּ געאָרג אונ האָט גערעכענט אַז מיט געלד וועט ער אַלדינג איבערדרעהען; רייכלינ'ס גוטע פריינד האָבען אָבער ניט געשוויגען אונ די יודען אַלליין, וואָס זיי האָט ניט געפּאַסט אָפענטליך אַרויסצוטרעטען, האָבען

שטילערהייד אויך ניט געשוויגען און דער פאפסט האט איבערגעגעבען די גאנצע זאך דעם קארדינאל דאמיניקא גרימאני, וואס האט געהאט א שטארקע ידיעה אין תלמוד און קבלה און האט באלד ארויסגעוויזען זיין פריינדשאפט צו רייכלין דערמיט וואס ער האט איהם ערלויבט אז ער זאל אויף דער עלטער זיך אליין ניט מטריח זיין און נאר שיקען פון זיך א שליח קיין רום, וואס זאל איבערגעבען אללע זיינע טענות. האכשטראטען אבער האט געמוזט אליין קומען, נאר האטש ער האט ארויסגעזעהען אז עס איז פאר איהם א פחיתת הכבוד וואס מען צווינגט איהם צו פאהרען קיין רום, פון דעסטוועגען האט ער זיך ניט וויסענדיג געמאכט און עס איז נאך ביי איהם אנגעלעגט געווען, ווייל ער האט געהאפט אז פערזאנליך וועט איהם געראטהען אומעדום זיך צו שטופען, און דארט וואו עס וועט איהם ניט העלפען דאס ביסעלע מינין זאל ער זיך פריווען מיט ליגענס און פאלשקייטען. האכשטראטען האט אפילו באלד זיך געקאנט איבערצייגען, אז חאטש רייכלין איז ארעם וועט ער איהם פארט אזוי גיך ניט בייקומען, דערצו איז נאך אנגעקומען א בריעף פונ'ם קייזער מאקסימיליאן אז ער האט נאר חרטה אויף דער גאנצער מעשה און עס טהוט איהם זעהר באנג וואס ער האט זיך געלאזט איבעררעדען פון די פאלשע גייסטליכע און פון זיין פרומער שוועסטער און אנטהון אומזיסטיגע צרות אזא עהרליכען שוואכען אלטען מאנן ווי רייכלין. אזעלכע מענשען פאלען אבער ביי זיך ניט אראב און האכשטראטען האט זיך ענטשלאסען אבצושלעפען די זאך אויף א לאנגער צייט ביז רייכלין וועט ניט מיד ווערען. אזוי ווי רייכלינ'ס ספר איז געווען געשריבען אויף דייטש, האט ער אימיסטען צוגעשטעלט א פאלשע איבערזעצונג, כדי דער אנדערער צד זאל דארויף ניט בעשטעהען און זאל פון זיין זייט צושטעלען איין אנדער איבערזעצונג און ביז עפים זאל זיך דער משפט פערציהען. דערווייל האט האכשטראטען מיט גרויס מיה גע-פועלט אין פאריז מען זאל דארט פסלנען רייכלינ'ס ספר. גרינג איז עס איהם ניט אנגעקומען, ווייל רייכלין האט אין פאריז אויך געהאט א סך געלעהרטע וואס האבען געהאלטען מיט איהם, נאר האכשטראטען האט זיך בענוצט מיט דער שנאה וואס איז געווען צווישען די מלכים פון דייטשלאנד און פראנקרייך און אזוי ווי ער האט ארויסגעוויזען אז מאקסימיליאן שיצט רייכלין האט שוין לודוויג דער צוועלפטער געמוזט געבען א בעפעהל זיין גייסטליכען צו אילומע האקינעט פעטיט ער זאל זיך אריינלעגען אין דער זאך און זאל זעהען אז מיט רוב דעות זאל מען אסר'ן אי דעם תלמוד, אי רייכלינ'ס ספר

קוים האט ער בעקומען פון פאריז דעם אסור שווארץ אויף ווייס, האט ער נאר אנגעהויבען רעדען אנדערע דבורים: מיט עזות האט ער פריי ארויסגעזאגט אז ער שטעלט ניט אויף קיינעם, אז ניט דער פאפסט און ניט דער קייזער קאנען איהם זאגען א דעה, און אז ווי באלד מען וועט איהם שטארק נאטהען וועט ער גאר אין גאנצען אבטרעטען פונ'ם קאטאליציזמוס און וועט צושטעהען צו די הוסיטען. אז רייכלינ'ס צד האט געזעהען, אז מען קען גאר פון האבשטראטען ניט ארויס, האבען זיי געלאזט די זאך הענגען און עס איז ביי זיי געבליבען ווייטער מלחמה האלטען מיט דער פען. דעמאלט איז ארויס אויף דער וועלט א ספר פון אן אונבעקאנטען מחבר, וואס האט געהייסען „בריעף פון מענשען וואס ליעגען אין דער פינסטער". אין דעם ספר שטעלט דער מחבר פאר ווי די גייסטליכע שרייבען צווישען זיך, און מאכט חוזק פון דעם פלפול וואס זיי האבען זיך אריינגעלאזט וועגען יודישע ענינים. אין יעדען ווארט פון דעם ספר איז געלעגען איין הלצה, וואס האט געשטאכען אין דער זיבעטער ריפ, און ניט אומזיסט האבען אין יענער צייט די דאזיגע „בריעף" אנגעמאכט א שרעקליכען רעש. דארט שטעלט א שטייגער דער מחבר פאר: ווי איינער בעט ביי א גייסטליכען ער זאל איהם ארויסגעבען א תשובה אויף אזא עבירה וואס ער האט בעגעגענט א יודען אין גאס און האט איהם געגריסט, ווייל די לאנגע קאפאטע האט איהם געבראכט צו א טעות און ער האט געמיינט אז דאס איז א גייסטליכער, און נאך אנדערע וויצען דערגלייכען. מיט אזעלכע שאלות זענען די „בריעף" פול געוועהן, און ווער עס האט זיי געלייענט האט פערשטאנען אז דאס איז א ווינק, צו ווייזען מיט וואס פאר א נארישקייטען די גייסטליכע געבען זיך אב, און מען האט דאס בוך מיט פערגניגען געלעזען.

דאס וואס איז אבער געוועהן פאר די עדלע קריסטען א געלעכטער האט זיך אויסגעלאזט צו די יודישע קאפ. די שונאים זענען נאך מעהר אין כעס אריין און פפעפערקארן האט בפירוש אנגעהויבען שרייען אז אין גאנצען געפינען זיך נאך אין דייטשלאנד דריי יודישע קהלות, אין ווארמס, רעגענשבורג און פראנקפורט אם מאין, און ווען מען זאל זיי אויך פטר'ן, וואלט שוין ניט געוועהן מיט וועמען צו טהון האבען און עס וואלט ניט געקומען צו לייטיש געלעכטער. אזוי איז ביי די שונאים געבליבען מען זאל גאר פועל'ן ביי דער מלוכה זי זאל להלוטין די יודען ארויסטרייבען, און אזוי ווי איינער פון זייערע לייט, דער יונגער עפיסקאפ פון מאגדענבורג אלבערט פאן בראנדענבורג איז גראד דעמאלט געווארען ארכיעפיסקאפ פון מאינץ, האבען זיי

דורך איהם אויסגעארבייט מען זאל מאכען איין אסיפה אונ בעשליעסען אז אין וואָרמס אונ פראנקפורט זאל זיך מעהר קיין יוד ניט טארען געפינען. די אסיפה האט זיך אנגעהויבען דעם 7 יאנוואר 1516 אונ האט זיך אוועקגעשלעפט א פאר חדשים, אונ דערוייל זענען די יודען געוואָהר געוואָרען פון דעם אומגליק וואס ערווארטעט זיי אונ האבען אוועקגעשיקט שליחים צום קייזער מאקסימיליאן, אונ האבען איהם געבעטען ער זאל אויף זיי רחמנות האבען אונ זיי ניט לאזען צו ברעכען. דער קייזער האט זיך טאקי אנגענומען פאר די יודען אונ האט געשיקט א בעפעהל מען זאל זיי ניט טשעפען. אויף דעם אופן זענען די יודען פון וואָרמס אונ פראנקפורט ניצל געוואָרען פון א סכנה, אונ ערשט אין דריי יאהר ארום, אז מאקסימיליאן איז געשטארבען, האט דער גייסטליכער בא אלטהאזאר הובמייער אונטערגעהיצט מיט א פייעריגער דרשה די בעלי מלאכות פון רעגענשבורג, זיי זענען אנגעפאלען אויף די יודען אונ זיי האבען אללע געמוזט אלליין פון דארט אוועק.

אין די עטליכע יאהר, וואס זענען דערוויייל איבערגעלאפען, האט זיך דאס מחלוקת צווישען די רייכליניסטען אונ זייערע געגנער נאך פיעל מעהר פערגרעסערט, אונ האבשטראטען, וואס האט אנגעטמעקט אז די קאמיסיאן, וועלכע מען האט געזעצט, וועט געווים פסקנען אויף רייכלינ'ס זייט, האט אנגעהויבען ארבייטען ביים פאפסט ער זאל די זאך איבערגעבען א פערזאמלונג פון גייסטליכע. לעא'ן איז אפילו פריקרע געוועהן אללע מאל בייטען דאס ווארט אונ ארויסגעבען איין אנדער בעפעהל, נאר פון דעסטוועגען איז ביי איהם אויך אנגעלעגט געוועהן וואס די זאך פערציהט זיך: ער איז געשטאנען צווישען צוויי פייערן, פון איין זייט האט ער ניט געקאנט מעיז זיין דעם דייטשען קייזער, וואס האט בפירוש געוואלט אז רייכלין זאל בלייבען גערעכט, פון דער אנדערער זייט אבער האט ער זיך ניט געטארט פערקריגען מיט'ן קאניג פון פראנקרייך אונ נאך אנדערע קאטאלישע מלכים, וואס זענען שוין געגאנגען אין נצחון אונ האבען געפאדערט מען זאל אפילו קיין בלאטעל ניט איבערלאזען פון רייכלינ'ס ספר. דערפאר האט ער זיך מיישב געוועהן אז דאס בעסטע וועט טאקי זיין פאר איהם ווען ער וועט צו ליעב טהון האבשטראטען אונ וועט גאר אין גאנצען פון זיך אראבוואַרפען דעם עול פון דער שאלה. אזוי איז האבשטראטען אוועק געפאהרען פון רום אפילו מיט אגוטען וועטהיג אין הארצען וואס ער האט גאר ניט אויסגעפיהרט, האטש ער האט געשיט מיט גאלד. נאר ער האט זיך ניט

אבגעזאגט פון דער האפנונג אז סוף כל סוף וועט איהם געראטהען און ער וועט דערלעבען אין זיינע פיינד א נקמה.

רייכלין האט זיך געטהון זיינס און אז ער האט זיך אויף דער עלטער בעקאנט געמאכט מיט דער קבלה האט ער זיך מיט איהר ארומגעטראגען ווי מיט אן אבן טוב. די סודות פון דער קבלה, וועלכע ער האט געלערנט מיט דער הילף פון א ספר, וואס האט אנגעשריבען א מטינגע'נער מקובל, יוסף גיקטילא, און וואס איינער פון די געטויפטע יודען פאול רציא, האט דערפון געמאכט אלאטיינישע איבערזעצונג, האבען איהם שטארק פערדרעהט דעם קאפ, און עס איז ביי איהם גאר קיין ספק ניט געוועהן אז דער דאזיגער למוד איז נאר בעשאפען געווארען דארויף ביי די יודען היילינ צו מאכען די קריסטליכע רעליגיאן. אזוי האט רייכלין געקוקט אויף דער קבלה און אזעלכע געדאנקען האט ער אריינגעלעגט אין זיין ניי ספר, וואס ער האט געשיקט א מתנה דעם פאפסט לעא. דערוויל איז אים יאהר 1519 געשטארבען דער אלטער קייזער מאקסימיליאן און מען האט בעדארפט אויסקלויבען א נייעם מלך. די גייסטליכע האבען געוואלט דעם שפאנישען הערשער קארל דעם פינפטען, ווייל זיי האבען געוואוסט אז ביי איהם וועלען זיי קאנען אלדינג פועל'ן, און דעם פאפסט'ס רצון איז ניט געוועהן דארויף. דאס האט געפיהרט דערצו, וואס דער פאפסט, וועלכע האט נאך פריהר קרום געקוקט אויף די קאלנער גייסטליכע, האט אויפגעהערט צו בעהאלטען זיין מיינונג וועגען רייכלין און ער האט ניט נאר כשר געמאכט אללע יודישע ספרים, נאר ער האט אויך געהייסען נאך אמאל דרוקען דעם תלמוד בבלי, און אז א רייכער דרוקער, א קריסט, דניאל באמבערג, האט זיך גענומען דערצו, האט איהם לעא געלויבט און געשטיצט מיט אללע מיטעל.

דאס איז געוועהן א נייער קלאפ פאר האכשטראטען מיט זיין חברה, ווייל ער האט זיך פארט ניט געקאנט ריכטען אז ביים פאפסט אין הויף זאל פלוצלונג רייכלין ווערען אזא חשוב און מען זאל דארט קיין מורא ניט האבען אז דורך רייכלינ'ס פרייע געדאנקען זאל חרוב ווערען דער גאנצער בנין פון דער קאטאלישער אמונה. האכשטראטען האט אבער א גרויסען טעות געהאט, אין דער צייט וואס ער האט מלחמה געהאלטען מיט רייכלין און זיינע ספרים, האט ער זיך גאר ניט אומגעקוקט ווי די סכנה קומט גאר פון איין אנדער ארט. די ארבייט פון עדלע און געלעהרטע קריסטען, וועלכע האבען ניט געקאנט צוזעהן וואס פאר פערדארבענע מדות עס זענען נתרבה געווארען אויף דער וועלט

צו ליעב די קאטאלישע גייסטליכע, איז ניט געגאנגען לאכוד; דאס וואס זיי האבען אמאל אונ ביסלעכווייז פערזאעט מיט טרערען איז אויסגעוואקסען פאר די שפעטערינע דורות ווי א טהייערע געראטהענע תבואה אונ מען האט די שאנע זאנגען אבגעשניטען מיט פרייד. ווען די גייסטליכע האבען געוואלט מיט געוואלד פערלאנגערן די נאכט אונ פינסטער מאכען די ליכטיגע שיין, האט זיך די וועלט געפיהרט נאך איהרע געזעצע אונ אז עס האט געמוזט ווערען טאג האט נאר ניט געהאלפען, אונ די זונן איז טאקי אויפגעגאנגען אונ דערקוויקט א סך מאנשליכע הערצער מיט שטראהלען פון האפנונג, פרייהייט אונ מענשענליעבע. דעם וואס האט ניט פערשטאנען צו קוקען מיט אפענע אויגען אויף די סבות פון יעדער זאך אונ ארויסזעהן, אז אלדינג וואס עס געשעהט קומט ניט אומגעריכט, האט זיך געקאנט אויסווייזען אז די רעפארמאטארען מארטין לוטהער אין דייטשלאנד אונ צווינגלי אין דער שווייץ זענען נאר פלוצלונג ארויסגעשפרונגען, ווי מען זאגט, פון דער העלער הויט, נאר פאר'ן בעל שכל איז ניט שווער געוועהן זיך אנצושטויסען אז אזוי האט עס געמוזט זיין, אז די קאטאלישע גייסטליכע האבען איבערגעצויגען דעם בויגען, אונ וואס צו — איז איבריג.

מארטין לוטהער איז ניט געוועהן קיין אוהב ישראל אונ דערצו איז ער נאך געוועהן זעהר בעשעפטיגט מיט'ן רייניגען אונ לויטער מאכען די קאטולישע אמונה, נאר פון דעסטוועגען, אז ער האט בעמערקט ווי די שנאה פון די קריסטען צו די יודען איז גרויס האט ער זיך ניט געקאנט איינהאלטען אונ האט שטארק געשטראפט דעם עולם פאר וואס זיי בעהאנדלען אזוי שלעכט דאס פאלק, וואס פון זיי איז ארויס יעזוס קריסטוס. לוטהער האט זיך גענומען מאכען א נייע איבערזעצונג פון דער ביבעל אונ צו ליעב דעם האט ער אנגעהויבען לערנען לשון קדש, אונ אז יודען האבען דאס דערזעהען אונ נאך געהערט אז ער נעהמט זיך אן פאר זיי, זענען זיי געווארען מלא שמחה אונ האבען צו איהם אפילו געשיקט דריי לומדים מען זאל מיט איהם איבערשמיעסען אויב עס וואלט ניט גלייבער געוועהן ער זאל גאר אין גאנצען איבערגעהן צום יודענטהום. דערפון אלליין קאן מען ארויסזעהן ווי פריי די יודען האבען זיך דעמאלט געפיהלט אונ וואס פאר א מין איבערקערעניש לוטהער האט אין יענער צייט אנגעמאכט. עס האט אנדערש גאר ניט געקאנט זיין, ווייל ווי באלד מען האט געזעהען אז לוטהער אלליין שטעלט אזוי הויך די העבראישע שפראכע, האבען זיך די בעסטע יונגע לייט געהאפט צו לערנען לשון קדש אונ האבען

געמוזט אנקומען צו יודען, דורך דעם זענען זיי איינער מיט דעם אנדערן מעהר בעקאנט געווארען און פיעל פון זיי זענען צווישען זיך פערבונדען געווארען מיט איין אמת'ער פריינדשאפט. אין יענע יאהרען האבען אסך קריסטען גע־לערנט ביים בעריהמטען מדקדק ר' אליהו לעוויטא אדער ר' אליהו בחור, וואס מען האט איהם אין פאדוא אבגעראבעוועט און ער האט זיך געמוזט אין ארעמקייט ארומשלעפען איבער פערשיעדענע שטאדט און ציהען זיין פרנסה פון לערנען מיט תלמידים. איינער פון זיינע בעסטע תלמידים איז געוועהן דער קארדינאל עדזשידיא דע וויטערבא, וועלכער האט איהם מיט זיין גאנצער משפחה אויסגעהאלטען אין הויז מעהר פון צעהן יאהר. ביי איהם האט אויך געלערנט תורה געארגע דע סעלווע, דער עפיסקאפ פון לאוואור, און אז די פרומע יודען האבען אנגעהויבען אויף איהם קרום צו קוקען דערפאר וואס ער לערנט מיט קריסטען האט ער מיט שטאלץ געוויזען אז זיינע תלמידים בעקומען ליעב יודען און יודישקייט און אז ער איז דערמיט מקדש השם. איבריגענס איז ר' אליהו לעוויטא געוועהן א פריידענקער און האט זיך ערלויבט אפענטליך אויסצווייזען, אז אפילו די תנאים האבען ניט געוואוסט פון קיין נקודות. אודאי האבען די רבנים, ניט געקאנט דערצו מסכים זיין און פיעל פון זיי זענען איהם געווארען געגנער. דערפאר האט ער אבער געהאט גרויס כבוד פון די קריסטען און אויסער איהם האבען זיי אויך געשאצט אנדערע יודישע לעהרער, ווי ר' יעקב מנטין און ר' אברהם דע באלמעס; יודישע ספרים האט מען אנגעהויבען קויפען פון אללע זייטען און אין פיעל שטאדט פון דייטשלאנד און איטאליען האט מען געעפענט יודישע דרוקען און יודען האבען דערפון געהאט שאן פרנסה.

מילא וואס אין דייטשלאנד איז דאס יודישקייט און די העבראישע שפראכע אזוי געהויבען געווארען — איז נאך ניט אזא חדוש, ווייל דארט האבען זיך נאך געפונען ניט וועניג לומדים, און דערצו האט רייכלין ניט אויפגעהערט צו ארבייטען און לוטהער האט איהם אונטערגעהאלפען, נאר דאס וואונדער איז נאך גרעסער וואס גאר אין פראנקרייך האט לשון קדש אנגעהויבען שפיעלען א גרויסע ראללע, חאטש שוין מעהר פון הונדערט יאהר איז קיין זכר פון קיין יודען אין לאנד מעהר ניט געוועהן. דער נייער קאניג פראנץ דער ערשטע איז געוועהן א גרויסער ליעבהאבער פון וויסענשאפט און איהם צו ליעב האט דער איינגענער גייסטליכער גואילוימע האקווינעט פעטיט, וואס האט ערשט זעכס יאהר צוריק געאסר'ט רייכלינ'ס ספרים און געפסקנ'ט מען זאל פערברענען דעם תלמוד,

געמוזט זעהען, אז אין דער פאריזער אוניווערזיטעט זאל מען בעשטימען א פראפעססאר פון העבראיש אונ מען זאל טאקי אין פאריז אפנען א גרויסע יודישע דרוק. דער קעניג האט געלאזט קומען קיין פראנקרייך דעם עפיסקאפ פון קארסיקא, אויגוסטין יוסטיניאני, וועלכער האט געשם'ט אויף דער וועלט מיט זיינע העבראישע קענטניסע אונ אחוץ דעם האט ער טאקי געוואלט אז אין דער פאריזער אוניווערזיטעט זאל מען לערנען לשון קדש ווי עס דארף צו זיין, אונ דאריבער האט ער געשיקט קיין רום בעטען ר' אליהו לעוויטא ער זאל אננעהמען די פראפעסאר-שטעללע. ווי עס האט בעדארפט ר' אליהו לעוויטא הנאה טהון וואס עס איז געווארען אזא פעראנדערונג אין פראנקרייך, אונ דארט וואו א יוד האט אפילו ניט געטארט איבערנאכטיגען וויל איהם די מלוכה אבגעבען אזא בכבוד'ע דיענסט, האט ער פון דעסטוועגען ניט געוואלט זיין דער איינציגער יוד אין לאנד, אונ אזוי ווי ער האט זיך ניט געפיהלט אין כח צו פועל'ן מען זאל אפנען די טהויערן פון פראנקרייך פאר אללע זיינע ברידער, האט ער זיך בעסער אבגעזאגט. אזוי איז געפאלען דער גורל אויף אויגוסטין אסטיניאני אז ער זאל אליין בעפעסטיגען דאס לערנען פון לשון קדש אונ ער האט זיך גענומען צו זיין זאך מיט גרויס חשק אונ ליעבשאפט: ער האט געלאזט אבדרוקען דוקא ניט קיין גראמאטהען ספר איבער דקדוק פון ר' משה קמחי, וויל קיין בעסערס האט ער ניט געהאט, אונ אויסער דעם האט ער ארויסגעגעבען אלאטיינישע איבערזעצונג פונ'ם „מורה נבוכים" אונ עס איז בעשערט געוועהן אז גראד דארט, וואו פערנארישטע יודען האבען צוריק מיט דריי הונדערט יאהר פערברענט דעם רמב"ם'ס ספר, זאל א קריסטליכער גייסטליכער דערמיט בעקאנט מאכען די גאנצע וועלט. אין רהיימס האט מען אין דער אוניווערזיטעט אויך אנגעהויבען לערנען העבראיש אונ איינער פון רייכלינ'ס תלמידים, פוילוס פאגיוס. האט זיך אין איסני געמאכט א יודישע דרוק; נאר אזוי ווי אלליין פיהרען האט ער זי ניט געקאנט האט ער געבעטען ר' אליהו לעוויטא ער זאל איהם קומען העלפען, אונ דאס מאל האט ער זיך ניט אבגעזאגט, וויל ער האט געוואלט אבדרוקען זיין כאלדעאיש ווערטערבוך אונ ביי פוילוס פאגיוס איז דאס געוועהן א גאנצע מציאה, וויל ביי אללע קריסטליכע געלעהרטע איז איינגערערט געוועהן, פונקט ווי ביי רייכלין, אז קוים וועלען זיי קאנען רעכט פערטייטשען דעם „זהר" וועלען זיי האבען דאס בעסטע מיטעל די יודען בעקאנט צו מאכען מיט דער הייליגקייט פון דער קריסטליכער רעליגיאן

אזוי האבען יודען אונ קריסטען זיך אנגעהויבען גלייך אינטערעסירען מיט דער ביבעל אונ ר' אליהו לעוויטא, וואס האט, ווי עס שיינט, ניט געוואלט אז יודען זאלען זיך בעגניצען מיט לוטהער'ס איבערזעצונג, האט ארויסגעגעבען זיין אייגענע דייטשע איבערזעצונג. אין דער אייגענער צייט האט איינער פון די מאראנען, דואַרטע דע פינעל, וואס איז אנטלאפען פון פארטוגאל אונ איז אין פעררארא צוריק געווארען א יוד אונ האט זיך גערופען אברהם אוסקווע, געמאכט א שפאנישע איבערזעצונג פון תנ"ך אונ די יודען האבען געקאנט לעזען די ביבעל אין ביידע שפראכען, וואס זיי האבען זיך מיט זיי בעדיענט אין גאנץ אייראפא. די קריסטען ווידער האבען געמוזט אנקומען צו דער העברעאישער ביבעל, כדי זיי זאלען מיט איהר הילף לערנען לשון קודש אונ דערפאר האט דער דרוקער דניאל באמבערג געמאכט זעהר א גוט געשעפט דערמיט וואס ער האט א סך יאהרען כסדר געדרוקט די תורה מיט עטליכע פירושים פון רש"י, אבן עזרא, קמחי אונ נאך אנדערע, אונ האט פערקויפט פון איהר טויזענדער. אזוי האט איין פונק פון רייכלינ'ס ליעבשאפט צום אמת, איין שיין פון לוטהער'ס שכל אנגעמאכט א איבערקערעניש, אונ די תורה הקדושה האבען זיך פלוצלונג גענומען לערנען אזעלכע מענשען, וואס האבען זיי ערשט ניט לאנג געוואלט אריינווארפען אין פייער...

---

2 די מאראנען אונ די פאלשע האפנונגען אויף משיח'ס צייטען.

(1530—1548 נאך קריסטוס געבורט).

אין דער ערשטער העלפט פונ'ם זעכצעהנטען יאהרהונדערט איז דער אינווענייגסטער מצב פון די יודען געוועהן ניט קיין פרעהליכער, אונ אנדערש האט ער נאך ניט געקאנט זיין אין די לאנדער, וואו זיי האבען זיך צונויפגעשטופט, ווען מען האט זיי כמעט אין גאנץ אייראפא געטריבען אונ געיאגט, האבען זיי זיך, א לאנגע צייט נאך, ניט געקאנט פיהלען היימיש, די קלאפ, וואס די עלטערן האבען איבערגעליטען האבען נאך ניט פערגעסען די ערשטע דורות, די צייכענס האבען אזוי גיך ניט געקאנט פערגעהען, מען האט זיך נאך אלץ גערעכענט ווי אויף א פרעמדער פוהר, עס האט זיך אויסגעוויזען אז אט מאכט עמיצער א בייזע מינע — מוז מען שוין חאפען דאס פעקעל אויף די פלייצעס אונ זוכען זיך ווידער א נייע היים, אונ ווען א פאלק געפינט זיך אין אזא לאגע דאנקט עס גאטט וואס דאס לעבען דערהאלט זיך חאטש אונ קאן

קיין עדלערען תכלית ניט אין זין האבען. דערצו איז נאך דאס אומגליק בעשטאנען אין דעם וואס פון קיין אחדות האבען די יודען ניט געוואלט וויסען: אין יעדער שטאדט, ווי קאנסטאנטינאפאל, אדריאנאפאל, סאלוניקי אונ אויך אין פיעל ארטער פון גריכענלאנד אונ איטאליען, האט מען געקאנט געפינען פערשיעדענע קהלות: איטאליענישע, גריכישע, שפאנישע, פארטוגאזישע, דייטשע אונ אפילו אפריקאנישע; יעדע קהלה האט זיך געהאט איהרע רבנים, חזנים, פארשטעהער, איינע צו דער אנדערער האט זיך ניט געוואלט מישען. אונ ביי אזא צוואָרפענהייט זענען אפילו די בעסערע מענשען אויך ניט אים שטאנד געוועהן עפיס צו טהון פאר'ן כלל. אין די ישיבות האט מען זיך אין גאנצען בעגעבען מיט פלפול, פון קיין חקירה ספרים האט מען גאר ניט געוואלט וויסען, ווייל די עטליכע גרויסע לומדים, ווי ר' אברהם פריצול, ר' יעקב מנטין אונ ר' אברהם דע-באלמעס, וואס האבען אזוי געשעס'ט צווישען קריסטען, זענען ביי די יודען דווקא ניט געוועהן קיין גרויסע חשובים אונ ווען אפילו מען וואלט זיי געוועהן געשאצט נאך זייער ווערטה וואלטען זיי אויך ניט געקאנט דערוועקען אליעבשאפט צו וויסענשאפטען, ווייל ביי אללע איז איינגעערדט געוועהן אז די גראסטע אומגליקען האבען זיך נאר גענומען דערפון וואס די יודען האבען אוועקגעלעגט די תורה אויף א זייט אונ האבען זיך געהאפט צו וועלטליכע חכמות. א שטארקע נגיעה אין דעם וואס דאס יודישע פאלק האט זיך, אין אנהייב פונ'ם זעכצעהנטען יאהרהונדערט, אוועקגעקעהרט פון דער וויסענשאפט, וואס האט פריהר ביי זיי געבליהט, האט אויך געהאט דון יצחק אברבנאל, וועלכער האט אנגעהויבען פרעגען קושיות אויפ'ן רמב"ם אונ האט א ביסעל אבגעהאלטען דעם עולם פון זיינע ספרים, אונ בעזאנדערס זענען געוועהן געגנער פון וויסענשאפטען ר' יוסף יעבץ פון פארטוגאל אונ ר' אברהם בן שלמה פון שפאניען, וועלכע האבען געהאלטען אין איין שרייען, אז דער יוד מוז זיך נאר פערשליסען אין דעם קליינעם וועלטעלע פונ'ם תלמוד אונ טאר גאר ניט אפילו קיין קוק טהון אויף דער ליכטיגער שיין. דערפאר האבען זיך די יודען גאר ניט אומגעקוקט אויף דעם גראסטען דענקער פון יענער צייט, ר' אליהו דיל-מדיגו. אונ עס איז גאר א חדוש ווי אזוי האט דעמאלט געקאנט דעם אברבנאל'ס זוהן, דער דאקטאר לעאן אברבנאל מדיגו, אנשרייבען זיין בעריהמט ספר „שמיעסען וועגען ליעבע", וואס איז פול מיט הויכע געדאנקען אונ וואס דער שפאנישער קעניג פיליפ דער צווייטע האט עס ביי איהם מיט דאנק גענומען פאר א מתנה.

אודאי האט אין יענער צייט די קבלה צושפרייט איהרע פליגעל, כדי זי זאל נאך מעהר פארשטעלען דאס ליכטיגקייט און האלטען די יודען אין דער פינסטערניש. די מקובלים ר' יהודה חית, ר' ברוך פאן בענעווענט, ר' אברהם לוי, ר' מאיר בן גבאי און אבן אבי-זמרה האבען אומעדום אין איטאליען און טירקיי פערשפרייט זייער למוד, און אז די יודען האבען דערזעהן אז אזעלכע בעריהמטע קריסטען ווי רייכלין, עגידיא פאן וויטערבא, גאלאטיני און אפילו דער פאפסט בעשעפטיגען זיך מיט קבלה איז ביי זיי נעבליבען אז די גאנצע וועלט איז מודה אויף דעם אמת וואס ליעגט פערבארגען אין איהרע סודות און אז קיין הייליגערס דערפון איז גאר ניטא. דער עולם האט זיך געוואהנט צו זאגען „זהר" און ניט פערשטעהן קיין איינציג ווארט, צו הערען דרשות אהן א טעם און זיך שטויסען אויפ'ן ווינק, און אזוי ווי מען איז געוועהן גענוג דערשלאגען און געפאלען האט מען אנגעהויבען בויען לופט-שלעסער און זוכען זיך א טראסט אין פאלשע האפנונגען, אז אט באלד וועט שוין קומען די ישועה און יודען וועלען אויסגעלאזט ווערען פונ'ם גלות. יעדער וואס האט נאר פערשטאנען צו גריבלען אין די הייליגע ספרים האט זיך געפונען א פסוק און געמאכט חשבונות וועגען משיח'ס קומען; ווער שמיעסט אז דער אברבנאל אליין, וואס איז דוקא ניט געוועהן קיין גרויסער ליעבהאבער פון קבלה, האט זיך געלאזט פערפיהרען און האט אנגעשריבען זיין ספר „משמיע ישועה", אין וועלכען ער האט אויסגעוויזען מיט דער הילף פון עטליכע פסוקים, אין „דניאל", אז משיח מוז קומען אים יאהר 1503, איז געווארען א שמחה אויף די יודען און עס איז ביי קיינעם קיין ספק ניט געוועהן אז גאר גיך וועט ווערען א סוף פון אללע צרות. דאס וואס דער אברבנאל האט אזוי די יודען פערדרעהט די קאפ האט שוין אין גאנצען פארבלענדט זייערע אויגען, זיי האבען פערלארען דעם שכל און מען האט זיי געקאנט איינרעדען אויפ'ן הימעל א יריד. דאריבער איז קיין וואונדער ניט וואס ווען עס איז פלוצלונג, אים יאהר 1502, ארויסגעשפרונגען א דייטשער יוד, אשר לעמלין, וואס האט געוואהנט אין ווענעדיג און האט זיך געלאזט פאהרען איבער גאנץ דייטשלאנד און איטאליען אנצוזאגען די פרעהליכע בשורה, אז גאטט האט איהם געשיקט איין עצה געבען זיין געליעבט פאלק: מען זאל זיך מכין זיין צו דער גאולה מיט דאווענען און פאסטען, האבען איהם אללע געגלויבט און מען האט גוזר תענית געוועהן. סוחרים האבען זיך אבגעזאגט פון אללע געשעפטען, אפילו קריסטען האבען אנגעהויבען גלויבען אין דער בעפרייהונג

פון די יודען, אונ אזוי איז אוועקגעגאנגען אגאנץ יאהר מיט תשובה־טהון אונ ווארטען אויף נסים. אודאי האט זיך פון אלדינג נאר נישט אויסגעלאזט, אשר לעמלין איז מיט אמאל פערשווינדען געווארען אונ מען האט ניט געוואוסט וואו זיין געביין איז הינגעקומען, פאר'ן אברבנאל איז געוועהן אגרויסע קושיה וואס ער האט אזא טעות געהאט אונ זיין הארץ וועטהיג איז געווארען גראסער דערפון, וואס אסך יודען האבען צוזאמען מיט דער צושטערטער האפנונג אשפייא געטהון אויפ'ן גאנצען יודישקייט אונ זענען איבערגעגאנגען צום קריסטענטהום.

די ערשטע צייט האבען די יודען נאך געפיהלט דעם קלאפ, וואס זיי האבען געהאפט צו ליעב נארישע פערדרעהטע חשבונות אונ האבען שוין, דאכט זיך, בעדארפט דעם צעהנטען פערזאגען מען זאל זיך ניט לאזען נארען. נאר ניט לאנג האבען זיי זיך געשאנעוועט: די מקובלים האבען ווייטער געטהון זייערס, זיי האבען געדרונגען אז אמענש קאן האבען אטעות, אבער רעכנען מוז ער, ווייל סוף כל סוף וועט דער חשבון ארויס ריכטיג, אונ דאריבער האבען זיי ביסלעכווייז נאך אמאל ארויפגעפיהרט דעם עולם מען זאל זיך קוויקען מיט פאלשע האפנונגען, ביז שפעטער מיט איאהר דרייסיג איז שוין ארויס אגראסער אומגליק, דער זיסער חלום פון משיח'ס קומען האט אבגעקאסט טייערע בלוט, אונ די אומגליקליכע מאראנען האבען געהאט דעם בעסטען חלק.

דעם אמת מוז מען זאגען, אזוי אזוי די יודען איז שלעכט געוועהן, ווי אזוי מען האט זיי געיאגט פון איין ארט אויפ'ן אנדערען, איז זיי נאך אלץ בעסער געוועהן פון די מאראנען, וואס האבען נעביך געהאט דאפעלטע צרות: מיט זייער אמת'ער אמונה האבען זיי זיך געמוזט בעהאלטען, אונ געי־רודפ'ט האט מען זיי גלייך ווי זיי האלטען אפענטליך געוועהן יודען. דער צווייטער גראס־אינקוויזיטאר דעצא איז נאך געוועהן אגראסערער אכזר פון טארקוועמאדא, אינ דערצו האט ער געהאט גוטע צוויי אונטערהעלפערס, ווי זשואן דע לא פוענטע אונ דיעגא ראדריגועז לוצערא, וואס האבען געהאט טאקי באמת שטיינערנע הערצער אונ האבען געטהון מעשים נוראים. יעדען טאג האבען זיי געמוזט האבען פרישע קרבנות, אונ גאנץ אפט פלעגען אומקומען אפילו פרומע קריסטען, וועלכע האבען ניט געקאנט צוזעהען דאס רחמנות אונ האבען זיך ערלויבט צו רעדען א גוט ווארט וועגען די מאראנען. דער דריטער גראס־אינקוויזיטאר קסימענעס דע ציסנעראס איז שוין קלאמערשט געוועהן אגראסערער בעל יושר, נאר פון דעסטוועגען האט ער ניט געוואוסט וואס הייסט רחמנות, ווען אין ביינע האנד פלעגען אריינפאלען מאראנען,

אדער נייא־קריסטען, דאס הייסט אזעלכע קריסטען וואס קומען ארויס פון יודען אדער מהמדנער. אז קארל דער פינפטער האט געהאט בדעה צו ערלויבען די יודישע מאררא‎נען זיי זאלען זיך מאגען אומקעהרען צוריק צו זייער אמונה אינ האט דערפאר געוואלט נעהמען א מתנה יפה, האט קסימענעס דע ציסנעראס אנגעמאכט א געוואלד, אונ דער יונגער קייזער האט געמוזט מבטל זיין רצון. נאך ביטערער איז געווארען די מאררא‎נען ווען אין שפאניען האבען זיך אויך אנגעהויבען ארויסווייזען לוטהער'ס תלמידים: עס זענען צוגעקומען נייע מענשען צום ברענען, אונ דעמאלט האט מען שוין גאר ניט געטענה'ט אונ מען האט יודען, מהמדנער אונ לוטהעראנער גלייך געווארפען אין פייער.

אסך בעסער איז געוועהן די מאררא‎נען אין פארטוגאל, ווייל דארט האט זיי דער קעניג עמנואל בעווארענט אז צוואנציג יאהר כסדר מאגען זיי זיך פיהרען ווי זיי ווילען אונ די אינקוויזיציאן טאר זיך צו זיי ניט טשעפען. מען האט זיי אויך ערלויבט צו האלטען ביי זיך יודישע ספרים אונ זיי האבען זיך בענוצט מיט דער פרייהייט אזוי ווייט, אז זייערע קינדער האבען געלערנט לשון קודש, זיי האבען אבגעהיט די נאטהיגסטע דינים אונ פלעגען כמעט אפען דאוונען אין שולען. פיעל פון זיי האבען ביסלעכווייז אלדינג פערקויפט, צייט האבען זיי געהאט אונ קיינער איז זיי ניט געשטאנען איבער'ן האלז אונ נאקען; דאריבער איז זיי לייכט געוועהן צוזויפשלאגען היבש געלד אונ דערנאך אריבער קיין איטאליען אדער טירקיי. די מלוכה האט זיך אפילו ארומגעקוקט אונ האט ארויסגעגעבען א בעפעהל אז קיינער פון די מאררא‎נען טאר ניט אוועקווארפען דאס לאנד אהן א ערלויבניש פונ'ם קעניג אונ אז קיין שום קריסט זאל זיך ניט דערוואגען אבצוקויפען ביי זיי זאכען, נאר אזא בעפעהל האט זיי ניט געשטערט אונ עס איז נאר געבליבען אויף פאפיער. אודאי פלעגען זיי די שפאנישע מאררא‎נען מקנא זיין אונ ביי דער מינדסטער סכנה האט מען זיך אריבערגעהאפט קיין פארטוגאל; דאס האט שפאניען ניט געוואלט ליידען אונ עמנואל האט געמוזט צו ליעב טהון אונ מאכען א געזעץ אונ ביי דער גרעניץ זאל מען ביי יעדען שפאניער פארדערן אקוויטעל אז ער איז ריין פון חטאים געגען דער אמונה אונ אז די אינקוויזיציאן האט צו איהם גאר ניט.

ווי אזוי ניט, וואלטען שוין די מאררא‎נען פון פארטוגאל געקאנט גליקליך לעבען, ווייל זיי זענען כמעט אללע געוועהן זעהר פעהיגע מענשען, דער קעניג האט פון זיי געהאלטען, פיעל פון זיי האבען געדיענט ביי דער קרוין אונ א טהייל זענען געווארען אפילו גייסטליכע. צום אומגליק, איז אבער דאס פאלק אויף

זיי באז געוועהן, ווייל מען האט זיי פשוט ניט פערגונען וואס זיי האבען פרנסה בכבוד, אונ וואס פאר איין אומגליק עס פלעגט זיך טרעפען האט מען אויף זיי ארויפגעלעגט. בעזאנדערס איז מען אין כעס געוועהן אויף איינעם פון זיי, יאהאן ראדריגא מאסקארענהאס, וואס אונטער זיין האנד זענען געשטאנען אללע נתינות פון דער מדינה, אונ איהם צו ליעב האט מען שוין אנגעטהון צרות אללע מאראנען. עס איז אזוי ווייט געקומען אז מען האט זיי קיין גאס ניט געלאזט דורכגעהען אונ מען פלעגט זיי נאכשרייען „פערשאלטענע יודען"! מיט דער שנאה האבען זיך בענוצט עטליכע גייסטליכע, וואס די מאראנען זענען ביי זיי געוועהן ווי א דארן אין אויגען, אונ פלוצלונג אין א זונטאג האבען זיי ארויסגעלאזט א קלאנג אז אין א קירכע האט זיך בעוויזען א היילינג בילד; דאס האבען זיי געטהון מיט א כוונה אז דאס פאלק זאל זיך צונויפלויפען זעהען אדער הארען פון דעם נייעם מופת, אונ דעמאלט האט זיך אנידערגעשטעלט א גייסטליכער אונ האט געזאגט א פייערינע דרשה. ער האט אויפגעוויזען אז אללע צרות נעהמען זיך נאר פון די מאראנען, אז זיי זענען שולדיג אין דעם הונגער אונ דער מגפה וואס האבען דאס יאהר אהיל געמאכט פונ'ם לאנד אונ, אז עס איז א גרויסע מצוה זיי צו פערניכטען. דא זענען באלד ארויסגעשפרונגען צוויי גייסטליכע, יאהאן מאכא אונ פראטרע בערנארדא, וואס האבען זיך געלאזט לויפען מיט קרייצען אין די האנד איבער די גאסען אונ אונטערהיצען דאס פאלק מען זאל זיך שוין נעהמען צו דער ארבייט. לאנג בעטען האט מען קיינעם ניט בעדארפט. אז די גייסטליכע האבען צוגעזאגט אי עולם הזה, וואס מען וועט זיך אליין נעהמען ווען מען וועט באבעוועהן, אי עולם הבא, וואס מען וועט זיך פערדיענען ווען מען וועט אויסהרגנ'ען די שונאים פון דער קירכע, האבען זיך שוין געפונען גענוג בעלנים, צו זיי זענען באלד צוגעשטאנען אסך מאטראסען פון פרעמדע שיפען, וועלכע זענען דעמאלט געשטאנען אין ליסאבאן, אונ עהדער מען האט זיך געריהרט איז שוין אויסגעוואקסען א ווילדע מחנה פון צעהן טויזענד רוצחים, וואס האבען אין איין טאג געטיידט ביז פיער טויזענד מאראנען.

פון יענעם טאג אן איז די לאגע פון די מאראנען אין פארטוגאל געווארען זעהר טרויעריג, האטש זיי זענען געוועהן די נוצליכסטע מענשען אין לאנד, די בעסטע סוחרים אונ בעלי מלאכות. אונ ווער שמיעסט אין מעדיצין האט זיך קיינער גאר ניט געקאנט גלייכען צו זיי, אונ זייערע דאקטוירים האבען געשעס'ט אויף דער וועלט, פון דעסטוועגען איז דער האס פונ'ם פאלק געוועזען

זַיי גֶעװֶעהן זֶעהר גְרױס אונ דִי מַלְכָּה הָאט אַלֶע מָאל גֶעהַאט צָרוֹת דֶערְפוּן װָאס זִי הָאט זַיי שְׁטֶאנְדִיג גֶעמוּזְט שִׁיצֶען אונ אָבְּהִיטֶען מֶען זָאל אוֹיף זַיי נִיט אָנְפַאלֶען. נָאר כָּל זְמַן דֶער קֶענִיג עִמָנוּאֵל הָאט גֶעלֶעבְּט זֶענֶען דִי מַארְרַאנֶען פָארְט נִיט גֶעװֶעהן אַזוֹי אוּמְגְלִיקְלִיך, װַייל עֶר אִיז גֶענַאנְגֶען מִיט זַיי מִיט חֶסֶד, עֶר הָאט זַיי עֶרְלוֹיבְּט אוֹיסְצוּפָאהְרֶען, אונ הָאט גֶעגֶעבֶּען אַ בֶּעפֶעהל, אַז צְװִישֶׁען דִי נַייעַ־קְרִיסְטֶען אונ אַלְט־קְרִיסְטֶען זָאל מֶען נִיט מַאכֶען קַיין שׁוּם אוּנְטֶערְשִׁיעד אונ דִי אִינְקְװִיזִיצְיָאן זָאל זִיך נִיט טָארֶען מִישֶׁען צוּ זַיי נָאך זֶעכְצֶעהן יָאהר; קוֹים אִיז אָבֶּער דִי מְלוּכָה אִיבֶּערְגֶענַאנְגֶען צוּ יָאהַאן דֶעם דְרִיטֶען, אִיז פֶערְשְׁװאוּנְדֶען זַייעֶר לֶעצְטֶער הָאפְנוּנְג, װַייל עֶר הָאט נָאך אִין דִי קִינְדֶערְשֶׁע יָאהְרֶען גֶענוּג בֶּעװִיזֶען שִׂנְאָה גֶעגֶען דִי מַארְרַאנֶען אוּנ, אַז עֶר הָאט נָאך אָנְגֶעטְהוּן דִי קְרוֹין אונ חֲתוּנָה גֶעהַאט מִיט אַ שְׁפַּאנִישֶׁער פְּרִינְצֶעסִין, אִיז בַּיי אִיהם גֶעבְּלִיבֶּען עֶר זָאל זִיך אַזוֹי פִּיהְרֶען װִי דִי יוּנְגֶע קֶענִיגִין הָאט אִיהם גֶערָאטְהֶען. קֹדֶם כָּל הָאט עֶר, אִים יָאהר 1524, אַרוֹיסְגֶעשִׁיקְט אַ מֶענְשֶׁען, זְשָׁארְזְשׁ טְהֶעמוּדָא, עֶר זָאל זִיך צוּ קוּקֶען צוּם לֶעבֶּען פוּן דִי מַארְרַאנֶען אונ נָאכְפָארְשֶׁען צִי הַאלְטֶען זַיי גֶעטְרַיי דִי גֶעזֶעצֶע פוּן דֶער קַאטָאלִישֶׁער אֱמוּנָה אונ זָאל אִיהם גֶעבֶּען דֶערְפוּן אַ קְלָארֶע יְדִיעָה. טְהֶעמוּדָא הָאט אִיהם מִן הַסְתָּם, בַּאלְד גֶעבְּרַאכְט אַ תְּשׁוּבָה אַז דִי מַארְרַאנֶען הִיטֶען אָב שַׁבָּת אונ אַלֶע יוֹדִישֶׁע יָמִים טוֹבִים, אַז פוּן קַיין שׁוּם קְרִיסְטְלִיכֶען מִנְהָג װִילֶען זַיי נִיט װִיסֶען, אִין קִירְכֶע קוּמֶען זַיי נִיט, פַאר׳ן טוֹיט בְּרֶענְגֶען זַיי נִיט קַיין גַייסְטְלִיכֶע צוּ דִי קְרַאנְקֶע מִיט זַיי װִדּוּי צוּ זָאגֶען אונ זַייעֶרֶע מֵתִים בֶּעגְרַאבֶּען זַיי בֶּעזוּנְדֶער, נִיט צְװִישֶׁען אַלֶע קְרִיסְטֶען. דֶער קֶענִיג הָאט פֶערְשְׁטַאנֶען אַז דָא װֶעט שׁוֹין דִי אִינְקְװִיזִיצְיָאן הָאבֶּען אַ רֶעכְט שְׁטִיקֶעל אַרְבַּייט אונ עֶר הָאט זִיך אֶנְטְשְׁלָאסֶען נָאך מֶעהר אוֹיפְצוּרֶעקֶען דִי חֲטָאִים פוּן דִי מַארְרַאנֶען, אונ דָאס הָאט עֶר נָאר גֶעקָאנְט טְהוּן דוּרְך אַ אִינְװֶעוּנִיגְסְטֶען מֶענְשֶׁען, װָאס זָאל אַ לַאנְגֶע צַייט לֶעבֶּען צוּזַאמֶען מִיט זַיי אונ דֶערְנָאך אַלְדִינְג אַרוֹיסְגֶעבֶּען. אַזַא מֶענְשֶׁעל הָאט זִיך בַּאלְד אָבְּגֶעזוּכְט אונ דָאס אִיז גֶעװֶעהן הַיינְרִיך נוּנֶעס, אֵיינֶער פוּן לוּצֶערָא׳ס תַּלְמִידִים, װָאס אִיז דַוְקָא אַלֵיין אַרוֹיסְגֶעקוּמֶען פוּן יוּדֶען, נָאר עֶר אִיז זַיי גֶעװֶעהן אַ דַם שׂוֹנֵא. עֶר הָאט אוֹיף זִיך גֶענוּמֶען צוּ װֶערֶען אַ מוֹסֵר. אִיהם אִיז לַייכְט גֶעװֶעהן צוּ מַאכֶען אַ פְרוּם פָּנִים אונ זִיך אַרַיינְגַנְבְ׳נֶען אִין דִי שֶׁאנְסְטֶע הַייזֶער פוּן דִי מַארְרַאנֶען אִין לִיסַאבָאן, עֶװוֹארַא אונ אַנְדֶערֶע שְׁטֶעדְט אונ פוּן יֶעדֶען אָרְט הָאט עֶר גֶעשִׁיקְט בְּרִיעף דֶעם קֶענִיג אונ הָאט אַלְדִינְג בֶּעשְׁרִיבֶּען אונ אֲפִילוּ יֶעדֶען אָנְגֶערוּפֶען בַּיים נָאמֶען. אַז יָאהַאן הָאט

שוין געהאט אזא כשר'ן עדות, האט ער זיך ענטשלאסען באלד איינפיהרען ביי זיך די אינקוויזיציאן און האט טאקי דעם איינעם היינריך נונעס אוועקגעשיקט פאר א שליח קיין שפאניען צו קארל דעם פינפטען, כדי ער זאל דורך איהם בעקומען די הסכמה פונ'ם פאפסט. די מארראנען זענען אבער בעצייטענס געוואהר געווארען וואס פאר א שלאנג עס איז צווישען זיי ארומגעקראכען און וואס פאר א שליחות נונעס האט אויף זיך גענומען. צוויי פון זיי, דיעגא פאז'ן און אנדרע דיאס, וועלכע האבען זיך פאר דער וועלט גערעכענט פאר גייסטליכע, זענען איהם נאכגעלאפען און האבען איהם דערהרג'ט אין באדאיאז, ניט ווייט פון דער שפאנישער גרעניץ. אודאי איז היינריך נונעס געווארען א קדוש, און די צוויי מארראנען האבען מיט'ן לעבען בעצאהלט דערפאר וואס זיי האבען געוואלט מציל זיין זייערע ברידער פון א צרה. צום סוף האבען זיי דערמיט וועניג וואס געפועלט, ווייל אין יאהאן'ס האנד איז שוין געוועהן א גאנץ צעטעל, וואס נונעס האט איהם נאך פריהר צוגעשטעלט און וואס דארט זענען געוועהן אויסגערעכענט אי די שולדיגע, אי זייערע גרויסע זינד, און די אינקוויזיטארען האבען שוין ארויסגעקוקט מען זאל זיי לאזען זיך צו פיהרען די האנד, נאר גאר אומגעריכט איז געווארען איין איבערשלאג און דער קאניג האט ניט אויסגעפיהרט זיין ביטערע מחשבה.

פלוצלונג איז ערגיץ פון גאנץ ווייט, פון די מזרח-לאנדער, אראבגעפאהרען קיין אייראפא א יוד, וואס האט געזאגט אז ער הייסט דוד, און ער שטאמט ארויס פונ'ם שבט ראובן, אז זיין ברודער איז א מושל איבער א גאנץ פאלק, וואס בעשטעהט פון דריי הונדערט טויזענד גבורים, אז זייער לאנד רופט מען חבור און אז דער קאניג מיט די זיבציג זקנים, וואס פיהרען די מדינה, האבען איהם ארויסגעשיקט צו די אייראפאישע מלכים און בעזאנדערס צום פאפסט, ער זאל ביי זיי בעקומען ביקסען און הארמאטען, כדי זיי זאלען קאנען מלחמה האלטען מיט די מהמדנער ביים רויטען ים און ארויסטרייבען די טירקען פון ארץ ישראל. צי איז דוד הראובני געוועהן א שווינדלער און האט אויסגעטראכט פונ'ם קאפ די מעשה וועגען זיין ברודער'ס מלוכה פון יענער זייט סמבטיון, אדער ער האט טאקי אליין געגלויבט אין זיין כח אז עס וועט איהם געראטהען עפיס אויפצוטהון נייעס, — דאס איז עד היום ניט בעקאנט, נאר ער איז פון דער נאטור געוועהן אזא מענש וואס מען האט איהם געמוזט אננעהמען פאר א בעל מופת: זיין קליינע וואוקס, זיין אויסגעדארטקייט, זיין שווארץ פנים, זיין שטאנדיג פאסטען, זיין רעדען לשון קדש, זיין שטרענגער

קוק, זַיין פָּארֶערן מֶען זָאל אִיהם פֶערְשְׁטֶעהֶען אוֹיף'ן ווִינְק אוּנ בְּלִינְד פָּאלְגֶען, דָאס אַלֶעדִינְג הָאט גֶעמוּזְט פִיהרֶען דֶערְצוּ מֶען זָאל אִיהם וֶוענִיגֶער קֻשְׁיוֹת פְּרֶעגֶען אוּנ מֶעהר פַאר אִיהם דֶרֶךְ אֶרֶץ הָאבֶּען. דֶערְפַאר, אַז עֶר אִיז, נָאךְ זַיינֶע גְרוֹיסֶע נְסִיעוֹת אִיבֶּער אַרַאבְּיֶען, נוּבְּיֶען אוּנ מִצְרַיִם, אַרַיינְגֶעפָּאהרֶען קֵיין אִיטַאלְיֶען אוּנ אִיז גֶעקוּמֶען קֵיין רוֹם, הָאט מִיט אִיהם בַּאלְד אָנְגֶעהוֹיבֶּען דָאס לַאנְד צוּ קְלִינְגֶען, אוּנ אַז עֶר אִיז צוּגֶעפָּאהרֶען אוֹיף זַיין ווַייס פֶערְד, מִיט אַ דִינֶער אוּנ אַ אִיבֶּערְזֶעצֶער, צוּם הוֹיף פוּנ'ם פַאפְּסְט, הָאט מֶען אִיהם מִיט גְרוֹיס כָּבוֹד אַרַיינְגֶעבֶּעטֶען, אוּנ דֶער פַאפְּסְט קְלֶעמֶענְטִי דֶער זִיבֶּעטֶע הָאט אִיהם אוֹיפְגֶענוּמֶען מִיט אַ גַאנְצֶען פַּארַאד אוּנ אַזוֹי ווִי עֶס שְׁטֶעהט אָן אַ שָׁלִיחַ פוּן אַ מַלְכוּת. דָוִד הָרְאוּבֵנִי הָאט צוּגֶעשְׁטֶעלְט דֶעם פַאפְּסְט פִיעל רֶעקָאמֶענְדַאצְיֶעס פוּן גְרוֹיסֶע לַייט פוּן פָּארְטוּגַאל, מִיט וֶועלְכֶע עֶר הָאט זִיךְ בֶּעגֶעגֶענְט אִין וֶועג. דֶער פַאפְּסְט הָאט אַוֶועקְגֶעשִׁיקְט דִי בְּרִיעף קֵיין פָּארְטוּגַאל, אוּנ אַז מֶען הָאט אִיהם פוּן דָארְט גֶעעֶנְטְפֶערְט אַז דִי חֲתִימוֹת זֶענֶען אֶמֶת'ע אִיז עֶר בַּיי אִיהם גֶעוָוארֶען גָאר גֶעהוֹיכְט אוּנ גֶעקְרֶאנְט, אוּנ דֶער פַאפְּסְט הָאט טַאקִי עֶרְנְסְט אָנְגֶעהוֹיבֶּען טְרַאכְטֶען צוּ עֶס וָואלְט בֶּאֱמֶת נִיט גֶעוֶועהן אַ פְּלַאן מֶען זָאל דִי טִירְקַיי אָבְּרֵיינִיגֶען פוּן דִי מַחְמַדַנֶער. אַזוֹי אִיז דָוִד הָרְאוּבֵנִי גֶעוָוארֶען בַּיים פַאפְּסְט אַ גַאנְצֶער בֶּן בַּיִת, אִיבֶּער דִי גַאסֶען פְלֶעגְט עֶר פָּאהרֶען מִיט אַ וַואךְ פוּן יוּדֶען אוּנ קְרִיסְטֶען אוּנ בִּיסְלֶעכְווַייז הָאבֶּען אֲפִילוּ דִי דָאזִיגֶע, וֶועלְכֶע הָאבֶּען צוּם אָנְהֵייבּ קְרוּם גֶעקוּקְט אוֹיף זַיינֶע אוֹיפְטְהוּעכְצֶען, אָנְגֶעהוֹיבֶּען גְלוֹיבֶּען אַז נִיט אוּמְזִיסְט אִיז עֶר גֶעקוּמֶען קֵיין אֵייראָפַּא אוּנ אַז עֶס וֶועט אִיהם גֶעווִיס גֶערָאטְהֶען עֶפִּיס אוֹיסְצוּפִיהרֶען לְטוֹבָה פוּנ'ם גַאנְצֶען יוּדִישֶׁען פָּאלְק. דִי בֶּערִיהְמְטֶע פְרוֹי פוּנ'ם רַייכֶען דוֹן שְׁמוּאֵל אַבְּרַבַּנְאֵל, בֶּנְוֶונִידַה, הָאט אִיהם צוּגֶעשִׁיקְט פוּן נֶעאַפֶּעל אַ סַךְ גֶעלְד אוּנ אַ טְהַייעֶרֶע זַיידֶענֶע פָאהן, וָואס אוֹיף אִיהר זֶענֶען גֶעוֶועהן מִיט גָאלְד אוֹיסְגֶעשְׁטִיקְט דִי עֲשֶׂרֶת הַדִּבְּרוֹת. גֶעלְד אוּנ מַתָּנוֹת הָאט עֶר צוּגֶענוּמֶען, נָאר פוּן יוּדֶען הָאט עֶר זִיךְ גֶעהַאלְטֶען פוּן דֶער ווַייטֶענְס, כְּדֵי עֶס זָאל אוֹיף אִיהם נִיט פַאלֶען קֵיין חֲשַׁד.

אַזוֹי ווִי אִין פָּארְטוּגַאל הָאט מֶען, צוּ לַיעב דִי בְּרִיעף, וָואס דֶער פַאפְּסְט קְלֶעמֶענְטִי הָאט אַהִין אִיבֶּערְגֶעשִׁיקְט, זִיךְ זֶעהר אִינְטֶערֶעסִירְט מִיט דָוִד הָרְאוּבֵנִי, הָאט אִיהם דֶער קֶענִיג יָאהַאן גֶעשִׁיקְט בֶּעטֶען עֶר זָאל קוּמֶען צוּ אִיהם. מִיט גְרוֹיס פַּארַאד הָאט אִיהם דֶער פַאפְּסְט אַרוֹיסְבֶּעגְלַייט פוּן רוֹם, עֶר הָאט זִיךְ אוֹיפְגֶעזֶעצְט מִיט אַלֶע זַיינֶע דִינֶער אוֹיף אַ בֶּעזוּנְדֶער שִׁיף, וָואס דַארוֹיף אִיז גֶעוֶועהן זַיין פָאהן, אוּנ אִיז, אִים הֶרְבְּסְט נָאוֶועמְבֶּער 1525, זִיךְ צוּנוֹיפְגֶעקוּמֶען מִיט יָאהַאן

אין אלמייריו. דוד הראובני האט ביי איהם שטארק נושא חן געוועהן און יאהאן איז מרוצה געווארען אים צו געבען כלי זין פאר זיין מדינה. וואס יאהאן האט געמיינט דערמיט, וואס ער האט פלוצלונג בעקומען אזא חשק צו ווערען א גוטער ברודער מיט א יודישען קאניג וואס מען ווייסט אפילו ניט זיכער וואו זיין לאנד געפינט זיך – איז שווער צו פערשטעהען. מען זעהט נאר ארויס אז דאס איז געוועהן א בעשעהרטע זאך, כדי די מאראנען זאלען ניצל ווערען פון דער אינקוויזיציאן, וואס ער האט נאר וואס געוואלט איינפיהרען. אודאי איז אויף זיי געווארען א שמחה, ווען זיי האבען דערהערט אז גאר פלוצלונג איז אין קאניגליכען הויף אויסגעוואקסען געווארען א קליין יודעל, וואס מען גיבט איהם אב גרויס כבוד, און דער נאהמען פון דוד הראובני איז געווארען הייליג ביי אללע. מען איז איהם נאכגעלאפען אין די גאסען, מען פלעגט קושען זיינע קליידער און מען האט איהם גערעכענט, ווען ניט פאר משיח'ן אליין, פאר איינעם פון זיינע לייב-מענשען, וואס איז געקומען מאכען א וועג פאר'ן בעל הבית און בעלעבען די געפאלענע געמיטהער מיט א זיסער האפנונג.

אז מען איז אין שפאניען געוואהר געווארען וואס עס טהוט זיך אין פארטוגאל, און פון דערווייטענס האט מען עס נאך מגזם געוועהן טויזענד מאל אזוי פיעל, איז דארט גאר געווארען א גרויסער רעש צווישען די מאראנען און דער רעש האט זיי באלד, אומזיסט און אומנישט, אבגעקאסט זעהר פיעל בלוט. עס האט זיך אבגעזוכט אין הערערא א פרוי, וואס האט אנגעהויבען שרייען, אז אין איהר איז אריין א רוח נבואה און אז איהר האבען זיך בעוויזען משה רבנו מיט מלאכים און מען האט איהר מגלה געוועזן אז די צייט פון דער גאולה איז שוין גאר נאהענט; א סך מאראנען האבען איהר געגלויבט און האבען ניט געקאנט בעהאלטען זייער פרייד, וואס אט-אט וועלען זיי אויסגעלאזט ווערען פון די שרעקליכע צרות, און קוים איז די זאך אנגעקומען צו דער מלוכה האט מען אין קורדובה פערברענט מעהר פון נייצניג מענשען נאר דערפאר וואס זיי האבען זיך ערלויבט צו האפען אין אזא צייט, ווען דער לעצטער פונק פון האפנונג וואלט שוין לאנג בעדארפט אויסגעלאשען ווערען פון זייערע הערצער. אזא אומגליק האט נאך אונטערגעגאסען בוימעל צום פייער, וואס האט געברענט ביי די מאראנען, און פיעל פון זיי האבען זיך מיט מסירות נפש אוועקגעלאזט קיין פארטוגאל. האטש דוד הראובני האט געשוויגען און האט ניט גערערט קיין ווארט. זיין שווייגען איז ביי די אומגליקליכע געוועהן מעהר ווי גערעדט, און וואס קאלטער ער איז געוועהן געגען

די מאַררַאנען האָט זיך זייער היטץ פערגרעסערט אונ מען האָט פערשטאַנען אַז ער איז אַ חכם אונ פערשטעהט זיין זאַך זעהר גוט.

צווישען די מאַררַאנען, וואס דוד הראובני׳ס קומען האָט זיי אין גאַנצען פערדרעהט די קאָפּ, איז געוועהן דיעגא פּירעס, אַוואהלער יונגער מאַנן מיט זעהר פיעל מעלות אונ קאָנטניסע, וואס איז שוין געבאָרען געוואָרען אַקריסט אונ האָט געדיענט ביי דער קרוין, ער האָט אויך גוט געקענט לשון קודש אונ קבלה, ער האָט געגלויבט אַז נאָר ניך קומט די ישועה אונ האָט שטענדיג געלעבט נאָר מיט׳ן בטחון אַז פון זיינע חלומות מוז עפּיס ווערען. אַז דוד הראובני איז געקומען קיין פּאָרטוגאַל, האָט זיך דיעגא פּירעס באַלד צו איהם געוואָרפען אונ האָט אָנגעהויבען ביי איהם ציהען וואָרטער וועגען משיח׳ן אונ ווען קאָן מען זיך רעכענען אויף איהם, נאָר ער האָט איהם זעהר קאַלט אויפ־גענומען אונ האָט איהם, ווי זיין שטייגער איז געוועהן, געוואָלט פּטר׳ן מיט האַלבע וואָרטער. דיעגא פּירעס איז נאָך אָבער קיין מבין ניט געוועהן אויף אַזאַ הנהגה אונ האָט זיך איינגערעדט, אַז דוד הראובני קאָן צו איהם קיין צו־טרויען ניט האָבען אונ וויל מיט איהם ניט רעדען אָפען דערפאַר, וואס ער איז ניט געמאַל׳ט. ער האָט ניט לאַנג געטראַכט אונ האָט זיך געלאָזט בעשניידען אונ ביים ברית האָט מען איהם אַנאָמען געגעבען שלמה מולכו; דערביי האָט ער פערלאָרען זעהר פיעל בלוט אונ איז מסוכן קראַנק געוואָרען. אַז דוד הראובני האָט דערהערט אַזאַ מעשה איז ער דערצייטערט געוואָרען, ווייל ווי גרויס זיין השיבות האָט געמאַכט זיין ביים קאָניג, האָט ער מיט אַללע מאַ־ראַנען געקאָנט בעצאָהלען מיט׳ן לעבען דערפאַר, אונ דאַריבער האָט ער דעם יונגען קראַנקען גר איין עצה געגעבען ער זאָל אַוועקפאָהרען קיין טירקיי, אונ דיעגא פּירעס האָט זיך טאַקי אָנגעחאַפּט אין דעם פּלאַן, ווייל איהם האָט עס שוין לאַנג געצויגען ערגיץ אין דער פּרעמד, וואו ער זאָל קאָנען פערגעסען די צרות פון דער היים.

אין טירקיי האָט זיך מולכו געקאָנט פריי צופיהרען די האַנד אונ אַזוי ווי ער האָט פעסט געגלויבט, אַז דער גאַנצער תכלית פון דוד הראובני׳ס נסיעה איז נאָר צו ליעב דעם, מען זאָל מכין זיין די יודען צו דער גאולה, האָט ער זיך אויסגעגעבען פאַר זיין שליח, אונ אַז ער האָט דערצעהלט מיט וואס פאַר אַכבוד דער פּאַפּסט קלעמענטי אונ דער קאָניג יאָהאַן האָבען אויפגענומען דוד הראובני, איז כמעט ביי קיינעם קיין ספק ניט געוועהן אַז די גוטע צייט איז שוין ניט ווייט. אין סאַלוניקי האָבען איהם די מקובלים, די געטרייע תלמידים פון ר׳

יוסף טאיטצק, אויפגעהאפט ווי א אבן טוב אונ האבען אויף זיינע הלומות געבויעט א גאנצען בנין. בעזאנדערס האט ער אנגעמאכט א שטארקען רעש אין אדריאנאפאל, דארט האט מען זיך ניט געקאנט גענוג אנוואונדערן וואס פון א געבארענעם קריסט זאל ארויס אזא גרויסער למדן, אונ פון אללע זייטען האבען זיך אנגעהויבען שטעהן צו איהם תלמידים, וואס האבען געהאלטען פאר א זכיה צו לערנען ביי איהם תורה. דעמאלט האט ר' יוסף קארו, וואס איז נאך קליינערהייד אוועק פון שפאניען, געלערנט קבלה ביי מולכו, אונ צוגלייך מיט'ן רבי'ן האט ער זיך אבגעגעבען מיט הלומות אונ השבעות וועגען משיח'ן. מולכו איז געוועהן אזוי איינגעגלויבט אין זיין נבואה, אז ער האט פינקטליך בעשטימט אויף 1540 דאס יאהר, ווען די יודען דארפען אויפגעלעזט ווערען, אונ אז פריהר מיט דרייצעהן יאהר פאר דער בעשטימטער צייט, איז מען אנגעפאלען, דעם 6 מאי 1527, אויף רום אונ מען האט די שטאדט חרוב געמאכט, איז ביי קיינעם, אין טירקיי אונ אויך אין פוילען, אונגארן אונ דייטשלאנד, קיין ספק מעהר ניט געוועהן, אז מולכו'ס רעד זענען אודאי אמת אונ אז וואהל וועט זיין דעם, וואס וועט דערלעבען די גליקליכע שעה.

אין שפאניען אונ פארטוגאל האבען די מאראנען שטארק געהאפט אויף דוד הראובני אונ די האפנונגען האבען זיי צוגעגעבען אזא כח, וואס האט זיי טאקי פארט געבוזט שאדען. אין באדאיאן זענען געזעסען אין תפיסה פיעל מאראנען אונ עטליכע פון זיי איז געראטהען צו אנטלויפען אונ זיך אריבער-חאפען קיין פארטוגאל. דארט זענען זיי אבער געוואהר געווארען אז דער עולם רעכט זיך יעדען טאג אויף א ישועה, דאס האט זיי געשטארקט אונ זיי האבען זיך ענטשלאסען צוריקלויפען קיין באדאיאן אונ בעפרייען זייערע ברידער. מיט א געוואלד זענען זיי אריין אין שטאדט אונ האטש זיי זענען געוועהן געצאהלטע מענשען איז אזא מורא געפאלען אויף די אנוואהנער, אז קיינער האט זיך ניט ארויסגעשטעלט געגען זיי, אונ זיי זענען אים שטאנד געוועהן גאנץ לייכט ארויס-צופיהרען זייערע קרובים פונ'ם. געפאנגניש אונ זיי ברענגען קיין פארטוגאל. אזא בריה'שאפט איז אבער ניט געפאלען דעם קעניג יאהאן, אונ ביי איהם אין קאפ איז ווייטער אויפגעלעבט געווארען דער געדאנק אז עס איז נאטהיג אויך אין פארטוגאל איינצופיהרען די אינקוויזיציאן. דערהייל איז אויך, וואס מעהר צייט עס איז אוועקגעגאנגען, דאס השיבות פון דוד הראובני ביים קעניג געווארען קליינער: פון איין זייט האבען די מאראנען אויפגעריסען די אויגען דערמיט, וואס זיי פלעגען איהם נאכלויפען אונ אבגעבען כבוד ווי א מלך, אונ פון דער

אַנדערער זייט האָט עס דעם קעניג אַלליין שטאַרק פערדראָסען וואָס איינער פון זיינע מקורבים, דיעגאָ פירעס, האָט זיך מגייר געוועהן. דערצו איז נאָך גראַד דעמאָלט אָנגעקומען צוריק פון רום מינועל דע סילוואַ, וואָס איז געוועהן ביים פּאַפּסט אין דער צייט ווען דוד הראובני האָט דאָרט געלעבט און האָט איהם באַלד תופס געוועהן אַז זיין גאַנצע נסיעה איז ניט קיין ריינע זאַך. אַוודאי האָט מינועל דע סילוואַ אָנגעהויבען שרייען אַז עס איז איין עולה וואָס מען שטיצט אַ שווינדלער, וואָס מען ווייסט ניט פון וואַנען ער האָט זיך גענומען, און אַז דער קעניג אַלליין, וואָס דענקט איינצופיהרען אַזאַ הייליגע זאַך ווי די אינקוויזיציאָן, מאַכט עס אין גאַנצען קאַליע מיט דער פריהייט וואָס ער גיט די מאַררַאַנען, און מיט דער פריינדליכקייט, וועלכע ער בעווייזט אַ מענשען, וואָס רייצט זיי אויף און רעדט זיי צו צו אַלדעז באָז. לאַנג טענה'ן מיט יאָהאַן האָט מען ניט בעדאַרפט, ער האָט זיך באַלד איבערגעביטען, און האָטש ער האָט צוגעזאָגט דוד הראובני איהם צו געבען אַכט שיפען מיט פיער טויזענד פערשיעדענע כלי זין, האָט ער איהם געלאָזט זאָגען אַז נאָר נאָך צוויי חדשים קאָן ער בלייבען אין לאַנד און דערנאָך מוז ער אַרויס פאָהרען. אַזוי האָט זיך אויסגעלאָזט די גאַנצע אהבה צווישען יאָהאַן און דוד הראובני, וועלכער האָט זיך געמוזט אויפזעצען אויפ'ן ערשטען שיף און האָט זיך דורך אַ שטורימווינד צוגעשלאָגען קיין שפּאַניען און דאָרט האָט איהם מיט זיין גאַנצער חברה די אינקוויזיציאָן אַריינגעכאַפּט אין איהרע בלוטיגע האַנד. נאָך דוד הראובני'ס אַוועקפאָהרען האָט יאָהאַן אָנגעהויבען מעהר צו אונטערדריקען די מאַררַאַנען, די קעניגין מיט די גייסטליכע האָבען איהם ניט געלאָזט רוהען און האָבען איהם אַלץ צוגערעדט ער זאָל גיכער איינפיהרען די אינקוויזיציאָן, דערצו האָט נאָר דער עפּיסקאָפּ הייגריך געמאַכט איין התחלה און האָט געהייסען אים יאָהר 1530, פערברענען אין אָליווענסאַ פינף מאַררַאַנען, און דער קעניג האָט זיך געמוזט ענטשליסען און האָט געשיקט בעטען דעם פּאַפּסט קלעמענטי ער זאָל איהם געבען זיין ברכה אויף דער גרויסער מצוה, וואָס ער וויל דורך דעם אינקוויזיציאָנס-געריכט אַ תל מאַכען פון מענשען, וואָס זענען פאַלש דער קאַטאָלישער אמונה. יאָהאַן האָט אויך געוואָלט אַז דער פּאַפּסט זאָל איהם מתיר נדר זיין און בעפרייען פון דעם וואָרט, וואָס ער האָט אַ מאָל געגעבען די מאַררַאַנען אַז זיי וועלען זיך לעבען רוהיג און קיינער טאָר זיי ניט טשעפּען. דאָס שליחות — אַלדינג צו פועל'ן ביים פּאַפּסט — האָט גענומען איבער

זיך דער פארטוגעזישער געזאנדטער אין רום בראס נעטא, נאר עס איז איהם ניט גרינג אנגעקומען. די מאראנען האבען געהאט אין לאנד אלליין צוויי עדלע בעשיצער. דאס זענען געוועהן דער עפיסקאפ פון אלגארוויען, פערנאנדא קוטינהא, אונ דער עפיסקאפ פון פונכאל, דיאגא פינהיירא, וועלכע האבען זיך ניט איין מאל אנגענומען פאר זיי אונ האבען געדרונגען אז מיט געוואלד קאן מען קיינעם ניט צובינדען צו קיין רעליגיאן, אז מיט גוטען אונ מיט ליעבשאפט קאן מען אסך מעהר אויספיהרען אונ, אז ווען קריסטען זאגען עדות געגען מאראנען אז זיי האבען אלליין געזעהען פון זיי שלעכטס, טאר מען זיי ניט גלויבען אונ מען דארף זיי נאך בעשטראפען פאר זייער פאלשער שבועה. דער פאפסט קלעמענטי האט גאר גוט געקוקט אויף די מאראנען, ער האט זיי פשוט גערעכענט פאר יודען אונ האט א טהייל פון זיי, וואס האבען ביי איהם געזוכט שוטין, ערלויבט זיך צו בעזעצען אין אנקאנא, פלארענץ אונ וועניג, אונ פריי איבערגעהען צום יודענטהום. דערפון קאן מען פער-שטעהען אז עס האט געמוזט דעם קאניג יאהאן אבקאסטען גענוג מיה ביז ער האט דערלעבט צו זעהען ביי זיך אין פארטוגאל איין אינקוויזיציאנס-געריכט.

פונקט אין דער צייט, ווען דעם קאניג יאהאן האט זיך אזוי געגלוסט צו ברענגען די מאראנען אויפ'ן פייער, איז שלמה מולכו פלוצלונג, אים יאהר 1529, אראבגעקומען קיין איטאליען, ווייל ער האט ארויסגעזעהען אז די גאולה מוז געוויס קומען אין דער בעשטימטער צייט, אונ ער האט געוואלט אז דוקא אין רום זאל מען אפענטליך הערען זיינע דרשות אונ פון דארט זאל זיך די פרעהליכע בשורה פארשפרייטען איבער גאנץ אייראפא. צום אנהייב האט ער זיך אבגעשטעלט אין אנקאנא; דארט איז שוין געוועהן ניט קיין קליינע יודישע קהלה פון מאראנען, וואס האבען זיך אומגעקעהרט צום יודענטהום. ער האט געפונען זעהר פיעל גוטע פריינד, וואס האבען איהם אויף די האנד געטראגען, ער האט אבער געהאט אסך געגנער, וואס האבען זיך געשראקען פאר זיינע חשבונות אונ האבען געשריגען אז דערפון קאן ארויס א גרויסע סכנה פאר'ן כלל ישראל אונ בעזאנדערס פאר די מאראנען. דערווייל האט זיך צו איהם זעהר צוגעלאזט דער הערצאג פראנצעסקא דעלא ראווערע אונ האט איהם געבעטען ער זאל זיך בעזעצען אין פעזארא, כדי צו ליעב איהם זאלען דארט וואהנען רייכע מאראנען אונ די שטאדט זאל בעלעבט ווערען. ער איז אבער לאנג ניט געבליבען אין פעזארא, עס האט איהם גע-צויגען קיין רום, אונ האטש מען האט געקאנט רעכנען, אז עס איז א גרויס

איינשטעלעניש פון זיין זייט וואס ער האט זיך ענטשלאסען אויפצוטרעטען דארט, וואו דער קאטאליציזמוס הערשט אזוי שטארק, צום כוח האט ער געפינען בעשיצער צווישען די הויפט-פארשטעהער פון דער קאטאלישער קירכע. דער קארדינאל לארענצא פוטשי, וועלכער האט זיך אמאל אנגענומען פאר רייכלין, האט אויך מולכו בעוויזען זיין פריינדשאפט, און אפילו ביים פאפסט קלעמענטי האט ער נושא חן געוועהן און ער האט איהם ארויסגעגעבען א שוטץ-בריעף, כדי ער זאל קאנען פריי ארומפאהרען איבער איטאליען. דערצו האט זיך נאך ארויסגעוויזען אז מולכו איז אנאנצער בעל מופת, ער האט פאר-אויסגעזאגט אז דעם 8 אקטאבער 1530 וועט זיך אגרויס וואסער צוגיסען איבער רום, און דעם 26 יאנוואר 1531 וועט אין ליסאבאן זיין אערדציטערניש און אזוי איז טאקי געשעהן. די גרעסטע לייט זענען בטל געווארען פאר מולכו אז מען האט דערזעהען פון איהם אזעלכע מופתים, און דער פארטוגאזישער געזאנדטער בראס-נעטא האט איהם בפירוש געזאגט אז ווען יאהאן זאל געוועהן וויסען וואס פאר אהימעל-מענש ער איז, וואלט ער איהם געוויס ערלויבט צו בלייבען אין פארטוגאל און זיין איוד. אודאי האט בראס-נעטא, די גאנצע צייט וואס מולכו האט זיך אויפגעהאלטען אין רום, נאר ניט געקאנט טהון וועגען זיין שליחות: צום אומגליק האט אבער מולכו געהאט זעהר אגעפאהרליכען שונא, דעם בעריהמטען דאקטאר און שפראכענקענער ר' יעקב מנטין: ער האט זיך געפרוווט ארבייטען דורך בראס-נעטא, ער זאל פארדערן ביי דער מלוכה מען זאל מולכו'ן ארויסשיקען קיין פארטוגאל ווי א פערברעכער וואס איז געבארען געווארען אקריסט און האט איבערגעביטען זיין אמונה, און אז עס איז ניט געגאנגען, האט ער איהם פשוט געמסרט פאר דער אינקוויזיציאן און האט אומיסטען געבראכט עדות פון ליסאבאן. אהן מורא האט זיך מולכו געשטעלט פאר'ן אינקוויזיציאנס-געריכט און האט געוויזען דעם שוטץ-בריעף פונ'ם פאפסט. די ריכטער האבען אבער ביי איהם הערויסגעריסען דעם בריעף און זענען געלאפען צום פאפסט זיך קלאגען און פרעגען ווי קומט עס אז ער זאל האלטען אונטער זיינע פליגעל אזא מענשען. קלעמענטי האט זיי פערשטעהען געגעבען אז ער דארף האבען מולכו צו אנאטהיגע זאך און זיי האבען איהם געמוזט אבלאזען. מנטין האט זיך אבער ניט בערוהיגט און האט אויסגעזוכט אויף מולכו'ן נייע חטאים, ביז די אינקוויזיציאן האט איהם פערמשפט צום טויט. דער פאפסט האט איהם אבער באמת ליעב געהאט. מבטל זיין דעם משפט האט ער ניט געטארט, דאריבער

האָט ער געהייסען מען זאָל קלאָמערשט אָפענטליך פערברענגען אַ מענשען, נאָר דאָס איז געוועהן איין אַנדערער, וואָס מען האָט איהם אונטערגעשטעלט, און מולכו'ן האָט ער געהאַלטען ביי זיך בעהאַלטען ביז דער רעש איז איבער־געגאַנגען, ביים פאָלק איז איינגערעדט געוועהן אַז זיי האָבען מיט זייערע אייגענע אויגען געזעהען ווי מען האָט מולכו'ן פערברענט און ער האָט שפּעטער געקאָנט רוהיג אַוועקפאָהרען פון רום.

באַלד נאָך דעם איז דער גוטהאַרציגער קאַרדינאַל לאָרענצא פּוטשי געשטאָרבען און זיין נאָכפאָלגער אַנטאָניאָ פּוטשי האָט שוין ניט גע־האַט די מעלות פונ'ם פעטער, און דאַריבער איז געראָטהען דעם קעניג יאָהאַן צו בעקומען איין ערלויבניש איינצופיהרען די אינקוויזיציאָן אין פּאָר־טוגאַל, האָטש די פרומע קאַרדינאַלע, עגידיאָ פאָן וויטערבאָ, דער תלמיד פון ר׳ אליהו לוויטא, און געראָנימאָ דע גהינוטשי, זענען גע־וועהן דאַגעגען. אַזוי האָבען זיך אין פּאָרטוגאַל מיט אַמאָל געאָפענט דריי אינקוויזיציאָנס־געריכטע, אין ליסאַבאָן, עוואָראַ און קאָימבראַ, און פאַר'ן ראש האָט דער קעניג בעשטימט דעם גייסטליכען דיאָגאָ דע סילוואַ, וואָס איז דווקא געוועהן אַגוטער מענש, נאָר ער איז ניט אים שטאַנד געוועהן צו געהען מיט חסד דאָרט וואו דאָס פאָלק איז געוועהן מלא רציחה אויף די מאַראַנען און האָט זיך קוים דערוואַרט זיי זאָלען זיך קענען באָדען אין זייער בלוט.

ביי אַזאַ אומגליק האָבען די מאַראַנען אָנגעהויבען טראַכטען אַוועקצו־פאָהרען פון פּאָרטוגאַל, נאָר די מלוכה האָט זיי פערשטעלט דעם וועג: זי האָט פערוועהרט די קריסטען זיי זאָלען ניט אָבקויפען ביי די מאַראַנען קיין זאַכען און אויף די שיפען האָט זי אויך אָנגעזאָגט מען זאָל זיי ניט אַרויפלאָזען. פון דעסטוועגען האָבען זיך עטליכע פון זיי צו געשלאָגען קיין רום און האָבען גע־קלאָגט פאַר'ן פּאַפּסט וועגען דעם שלעכטס וואָס מען טהוט זייערע ברידער אין פּאָרטוגאַל. דעם פּאַפּסט קלעמענטי האָט שוין אָהן דעם אויך באַנג געטהון וואָס ער האָט ערלויבט מען זאָל אומשולדיגע מענשען אַזוי רודפ'ן, און ער האָט אָנגעהויבען שטאַרק נאָכטראַכטען ווי אַזוי ער זאָל צוריקנעהמען זיין ערלויבניש. אין דער צייט האָט מען ווייטער דערהאַרט, אַז שלמה מולכו און דוד הראובני דרימלען ניט און האָבען זיך אַוועקגעלאָזט קיין רעגענשבורג צום קייזער קאַרל דעם פינפטען.

דער סוד וואָס האָט געטריבען דוד הראובני צו ווייטע נסיעות און דער פערבאָרגענער כח וואָס האָט געבראַכט שלמה מולכו דערצו אַז ער זאָל מיט

מסרת נפש זיך לאזען צוריק פון טירקיי אין די לענדער, וואו ער איז מיט'ן לעבען ניט זיכער געוועהן, האבען זיי טאקי ניט געלאזט רוהען אונ עס איז ביי זיי געבליבען זיי זאלען זיך פארשטעלען דעם קייזער קארל. וואס זיי האבען געמיינט דערמיט, קאן מען ניט וויסען. א טהייל זאגען אז זיי האבען זיך אונטער-געשטעלט פארצולעגען דעם קייזער ער זאל זיך מגייר זיין, נאר דאס איז שווער צו גלויבען, ווייל האטש זיי זענען קיין רעגענסבורג אריינגעפאהרען מיט א שטיקעל פאראד אונ האבען געטראגען א פאהן, וואס אויף איהר זענען גע-וועהן אויסגעקריצט די אותיות מכב"י, וועלכע זענען די ראשי תיבות פון „מי כמוכה באלים יהוה", פון דעסטוועגען האט זיי דער פארשטעהער פון די דייטשע יודען, ר' יוזיל פון זאססהיים, גאר אין גאנצען אבגעראטהען, זיי זאלען זיך אפילו ניט זעהען מיט קארל'ן, וועלכער איז א הייסער קאטאליק אונ וועט גאר ניט וועלען הערען פון זאכען, וואס דערפון קאן עפיס ארויסקומען א טובה פאר איין אנדער אמונה. ניכער קאן מען רעכנען אז זיי האבען געבעטען קארל'ן ער זאל ערלויבען די מאראנען זיי זאלען געהען מלחמה האלטען מיט די טירקען. קארל האט אבער מיט זיי לאנג ניט געטענה'ט: ער האט זיי ביידען געלאזט קאווען אין קייטען אונ האט זיי מיט זיך מיטגעפיהרט קיין מאנטוא, דארט האט ער צונויפגערופען איין אינקוויזיציאנס-געריכט אונ מען האט שלמה מולכו פערמשפט צום טויט. אז מען האט איהם געפיהרט פער-ברענען, האט מען איהם פערבונדען דאס מויל, כדי ער זאל מיט זיינע שאנע רעד ניט דערוועקען קיין רחמנות ביים פאלק, נאר עהרער מען האט איהם שוין בעדארפט אריינווארפען אין פייער איז אנגעקומען א שליח פונ'ם קייזער אונ האט איהם געזאגט אז ער קאן בלייבען לעבען אונ גליקליך זיין ווען ער וועט מיט אמת'ער חרטה זיך צוריק-קעהרען צו דער קאטאלישער רעליגיאן. מולכו האט אבער פערדרעהט דעם קאפ אונ געוויזען אז ער וויל זיין איין „עולה תמימה" פאר'ן יודישען פאלק אונ אז ער געהט מיט שמחה אקעגען דעם טויט.

די גבורה אונ דאס בעהארצקייט, וואס שלמה מולכו האט ארויסגעוויזען ביים שטארבען, האבען זיין נאהמען נאך הייליגער געמאכט צווישען יודען פון דער גאנצער וועלט. אומעדום האט מען אנגעהויבען דערצאהלען פון איהם מופתים אונ אזוי ווי מען האט שוין איין מאל געזעהען ווי מען האט איהם אין רום פערברענט אונ צום סוף איז ער ניצל געווארען, האט זיי שוין דאס מאל אויך אויסגעוויזען אז ער לעבט, אונ עס האבען זיך שוין געפונען מענשען וואס האבען איהם, אכט טאג נאך דעם פערברענען, מיט זייערע „איינענע אויגען"

גֶעוֶועהֶען אִין עֶטְלִיכֶע אֶרְטֶער. דָוִד הָרְאוּבֵנִי אִיז נִיט בֶּעשֶׁערְט גֶעוֶועהן צוּ שְׁטַארְבֶּען מִיט אַזַא כָּבוֹד וִוי אַקָדוֹשׁ. אַזוֹי וִוי עֶר אִיז גֶעוֶועהן אַ יוּד, הָאט אוֹיף אִיהם דִי אִינְקְווִיזִיצְיָאן קֵיין רֶעכְט נִיט גֶעהַאט, אוּנ דַארִיבֶּער הָאט אִיהם קַארְל גֶעהֵייסֶען אַוֶועקְפִיהרֶען קַיין שְׁפַּאנְיֶען אוּנ דָארְט הָאט עֶר זִיךְ אַ סַךְ יָאהרֶען אָבְּגֶעמוּטְשֶׁעט אִין תְּפִיסָה בִּיז עֶר הָאט זִיךְ אַלֵיין גֶעסַמְ'ט. מוֹלְכוֹ'ס אוּמְצַייטִיגֶער טוֹיט הָאט נָאךְ מֶעהר אַרַיינְגֶעבְּרַאכְט דֶעם פַּאפְּסְט קְלֶעמֶענְטִי אִין כַּעַס, עֶר הָאט פֶערְשְׁטַאנֶען אַז דָאס הָאט קַארְל אִיהם גֶעטְהוּן אוֹיף צוּ לְהַכְעִיס, אוּנ דֶערְפַאר אִיז בַּיי אִיהם גֶעבְּלִיבֶּען עֶר זָאל אִיהם אָבְּדַאנְקֶען דֶערְמִיט וָואס עֶר זָאל מְבַטֵל זַיין דִי אִינְקְווִיזִיצְיָאן אִין פָּארְטוּגַאל. דִי מַארְרַאנֶען הָאבֶּען פֶערְשְׁטַאנֶען אַז אַצוּנְד אִיז דִי בֶּעסְטֶע צַייט עֶפִּיס בַּיים פַּאפְּסְט צוּ פּוֹעֵל'ן אוּנ זֵיי הָאבֶּען אַוֶועקְגֶעשִׁיקְט צוּזַאמֶען מִיט זַייעֶרֶע לַייט, דוּאַרְטֶע דֶע פַּאז, זֶעהר אַ כָּבוֹדֶ'עֶן מֶענְשֶׁען, וָואס אִיז גֶעוֶועהן אַ חָשׁוּב בַּיי דֶער מְלוּכָה, אוּנ הָאבֶּען אִיהם מִיט גֶעגֶעבֶּען גֶענוּג גֶעלְד, כְּדֵי עֶר זָאל נִיט קוּמֶען מִיט לֶעדִיגֶע הָאנְד, דָארְט וואוּ מִיט גְלַאטֶע דִבּוּרִים אִיז שְׁוֶוער עֶפִּיס צוּ מַאכֶען. אִין שְׁרֶעקְלִיכֶע פַארְבֶּען הָאט דֶער שָׁלִיחַ פוּן דִי מַארְרַאנֶען אוֹיסְגֶעמָאהלְט דֶעם פַּאפְּסְט וָואס עֶס גֶעהְט פָאר אִין פָּארְטוּגַאל אוּנ וָואס פַאר אַ גְרוֹיס אַכְזָרִיּוּת מֶען זֶעהט דָארְט פוּן מֶענְשֶׁען וָואס רוּפֶען זִיךְ „גָאטְט'ס דִינֶער״, אוּנ עֶס אִיז אִיהם גֶערָאטְהֶען דֶערְוַוייל אַרוֹיפְצוּבְּרֶענְגֶען קְלֶעמֶענְטִין עֶר זָאל דֶעם 17 אָקְטָאבֶּער 1532 אַרוֹיסְגֶעבֶּען אַ בֶּעפֶעהל, אַז דִי אִינְקְווִיזִיצְיָאן זָאל אוֹיף אַגֶעווִיסֶער צַייט אוֹיפְהֶערֶען. דָאס אִיז נָאר גֶעוֶועהן אֵיין הַתְחָלָה אוּנ קוֹים אִיז דוּאַרְטֶע דֶע פַּאז פֶערְטִיג גֶעוָוארֶען דֶערְמִיט, הָאט עֶר אָנְגֶעהוֹיבֶּען אַרְבַּייטֶען בַּיים פַּאפְּסְט עֶר זָאל הֵייסֶען בֶּעפְרַייעֶן דִי אוּמְגְלִיקְלִיכֶע מַארְרַאנֶען, וָואס זֶענֶען גֶעזֶעסֶען מִיט וַוייבֶּער אוּנ קִינְדֶער גֶעזֶעסֶען אִין תְּפִיסָה אוּנ הָאבֶּען זִיךְ שׁוֹין גֶעזֶעגֶענְט מִיט'ן לֶעבֶּען. קְלֶעמֶענְטִי הָאט גוּט גֶעוואוּסְט אַז דִי מַארְרַאנֶען זֶענֶען אוּמְשׁוּלְדִיג, נָאר עֶר הָאט גֶעמוּזְט יוֹצֵא זַיין פַאר זַיינֶע אֵייגֶענֶע לַייט, אוּנ דַארִיבֶּער הָאט עֶר דִי גַאנְצֶע זַאךְ אִיבֶּערְגֶעגֶעבֶּען אַ קָאמִיסְיָאן אוּנְטֶער דֶער הַשְׁגָּחָה פוּן צְוֵויי פְרוּמֶע קַארְדִינָאלֶע, דֶע־צֶעזִיס אוּנ קַאמְפֶּע־דְזִשְׁיָא, וֶועלְכֶע הָאבֶּען, מִן הַסְּתָם, נִיט פֶערְלֵייגֶענְט דֶעם אֱמֶת אוּנ הָאבֶּען מוֹדֶה גֶעוֶועהן, אַז מֶענְשֶׁען, וָואס מֶען הָאט זֵיי מִיט גֶעוַואלְד גֶעטוֹיפְט, קָאנֶען זִיךְ נִיט רֶעכְנֶען פַאר קְרִיסְטֶען אוּנ זִינְדִיגֶען נִיט, וֶוען זֵיי זֶענֶען פַאלְשׁ דֶער פְרֶעמְדֶער אֱמוּנָה. צְוֵויי יָאהר הָאט פוּן דֶעסְטְוֶועגֶען גֶעדוֹיֶערְט בִּיז דִי קָאמִיסְיָאן הָאט אַרוֹיסְגֶעזָאגְט אִיהר הַוַת דַעַת אוּנ דֶער פַּאפְּסְט הָאט זִיךְ גֶעפִיהלְט בִּיכוֹלֶת, דֶעם 26 יוּלִי 1534, צוּ פֶערְאֶפֶענְטְלִיכֶען אַ בֶּעפֶעהל, אַז אַלֶע

געפאנגענע מאראנען זאלען בעפרייהט ווערען און מען זאל זיי אומקעהרען דאס פערמעגען. אין א פאר חדשים ארום איז אבער קלעמענטי געשטארבען און זיין בעפעהל איז געבליבען נאר אויף פאפיער.

דער נייער פאפסט פאול דער דריטער, האט שוין קרום געקוקט אויף די מאראנען, האטש פון יודען האט ער דווקא געהאלטען און ר׳ יעקב מנטין איז געוועהן זיין לייב־דאקטאר. ער האט געוואלט מעהר בעפעסטיגען די אינקוויזיציאן, וואס איז די לעצטע צייט א ביסעל צו שוואך געווארען, און האט בעפוילען דעם קעניג פון פארטוגאל אז די פריהערינע בעפעהלע פון יענעם פאפסט זענען בטל און אז ער מאג טהון מיט די מאראנען וואס ער וויל. באלד האט זיך אבער די זאך געאנדערט, ווייל דיארטע דע פאץ און זיין נייער שותף דיענא רודריגעס פינטא האבען ניט געזשאלעוועט קיין געלד, זיי האבען איבערגעקויפט יעדען וואס האט נאר געקאנט טהון א טובה, אפילו דעם קארדינאל סאנטיקוואטרא, וואס האט נאר געוואלט האבען א חלק אין דער גרויסער מצוה ווען מען וועט אין פארטוגאל ברענגען מאראנען, האבען זיי בעשטימט א יאהר־געהאלט און ער איז גאר ווייכער געווארען, און אזוי האבען זיי זיך געמיהט ביז דער פאפסט האט איבערגעגעבען די גאנצע שאלה צוויי קארדינאלע, גהינוטשי און סימאנעטא. פון דעם וואס דער פאפסט האט דערצו אויסגעקליבען דעם קארדינאל גהינוטשי, וואס איז געוועהן בעקאנט פאר א גוטען פריינד פון די מאראנען און וועלכער האט אפילו אנגעשריבען א גאנץ ספר וועגען זיי, האט מען שוין געקאנט ארויסזעהן, אז זיין דעה האט זיך איבערגעביטען, און טאקי גאר אין א קורצע צייט האט ער געלאזט זאגען דעם קעניג יאהאן אז די בעפעהלע פון קלעמענטי דעם זיבעטען בלייבען אין זייער כח און אז מען זאל מעהר ניט אנרירען די מאראנען. אז מען האט אין פארטוגאל א קוק געטהון ווי מען דרעהט אין רום מיט דער צונג, אט זאגט מען יא, אט שרייעט מען ניין, האבען זיי זיך ניט וויסענדיג געמאכט און האבען זיך געטהון זייערס און דערצו האבען זיי זיך נאך געפונען גוטע יועצים וואס האבען געראטהען דעם קעניג ער זאל זיך, פונקט ווי ענגלאנד, אבזאגען פונ׳ם פאפסט. דאס האט פאול׳ן שטארק פערדראסען און ער האט געשיקט, אים יאהר 1535 א שטרענג בעפעהל אז אללע מאראנען האבען שוין בעקומען א כפרת עון און מעהר זאל מען שוין. אויף זיי קיין חטאים ניט זוכען.

אזוי ווי דער פאפסט האט דאס מאל בעפוילען זעהר שטרענג און דערצו האט ער נאך אנגעזאגט זיין שליח ער זאל אכטונג געבען מען זאל איהם פינקטליך

פָאלְגֶען, הָאט מֶען נִיט גֶעטָארְט טַעֲנָה'ן אוּנ דֶער פְּרִינְץ אַללֵיין דוֹן אַלְפָאנְסָא, וָואס אִיז גֶעוֶועהן אַאָפֶּענֶער שׂוֹנֵא דִי מַארְרַאנֶען, הָאט גֶעמוּזְט מִיט זַיינֶע אֵייגֶענֶע הֶאנְד אֶפְנֶען דִי טְהִיעֶרְן פוּן דֶער תְּפִיסָה. מֶעהר פוּן אַכְטְצֶעהן הוּנְדֶערְט מַארְרַאנֶען זֶענֶען דֶעמָאלְט בֶּעפְרַייהט גֶעוָוארֶען.

דָאס אִיז גֶעוֶועהן אַשַׁארְפֶער קְלַאפּ פַאר דֶער מְלוּכָה פוּן פָּארְטוּגַאל, וָואס הָאט נִיט אוֹיפְגֶעהֶערְט צוּ זוּכֶען אַללֶע מָאל אַז דִי אִינְקְוִויזִיצְיָאן זָאל זִיךְ וַוייטֶער קָאנֶען נֶעהמֶען צוּ אִיהר הֵיילִיגֶער אַרְבַייט. אִין לִיסַאבָּאן הָאט מֶען גֶעפִיהלְט אַז דֶער גַאנְצֶער חַיָב אִין דֶעם אִיבֶּערְקֶעהרֶענִישׁ אִיז דוּאַרְטֶע דֶע פַּאץ אוּנ מֶען הָאט אָנְגֶעשְׁטֶעלְט אִין רוֹם רוֹצְחִים, וָואס הָאבֶּען אִיהם גֶעשְׁטָאכֶען אִין מִיטֶען נַאס. אִין רוֹם הָאט מֶען אָבֶּער גֶעוואוּסְט וֶועמֶעס אַרְבַייט דָאס אִיז אוּנ דֶער פַּאפְּסְט הָאט אַלֵיין גֶעשִׁיקְט זַיין דָאקְטָאר עֶר זָאל אִיהם אוֹיסְהֵיילֶען אוּנ עֶר אִיז גֶעזוּנְד גֶעוָוארֶען. אַז דָאס מִיטֶעל אִיז נִיט גֶערָאטְהֶען, הָאט זִיךְ פָּארְטוּגַאל גֶעוָוארְפֶען צוּם קֵייזֶער קַארְל דֶעם פִינְפְטֶען, וָואס הָאט דֶעמָאלְט גְרָאד אַיינְגֶענוּמֶען דֶעם מַחְמַדַנִישֶׁען גִבּוֹר בַּארְבַּארַאסַא אוּנ אִיז פוּן דֶער מִלְחָמָה צוּרִיקְגֶעפָאהרֶען אִיבֶּער אִיטַאלְיֶען. קַארְל הָאט טַאקִי זִיךְ גֶעוֶוענְדְט צוּם פַּאפְּסְט מִיט דֶער בַּקָשָׁה עֶר זָאל וַוייטֶער לָאזֶען אַיינְפִיהרֶען אִין פָּארְטוּגַאל דִי אִינְקְוִויזִיצְיָאן אוּנ הָאט גֶעזָאגְט אַז דָאס וֶועט בַּיי אִיהם זַיין דִי בֶּעסְטֶע מַתָּנָה. דֶעם פַּאפְּסְט אִיז שְׁוֶוער גֶעוֶועהן אָבְּצוּזָאגֶען קַארְל'ן אוּנ דֶערְוַוייל הָאט זִיךְ בַּיי דִי מַארְרַאנֶען אוֹיךְ אוֹיסְגֶעלָאזְט דָאס גֶעלְד אוּנ אָהן דֶער מַטְבֵּעַ הָאט עֶס בַּיים בֶּעסְטֶען מֵלִיץ יֹשֶׁר אָבְּגֶענוּמֶען דָאס לָשׁוֹן אוּנ אַזוֹי הָאט פַּאוּל, דֶעם 23 מַאי, 1536, אַרוֹיסְגֶעגֶעבֶּען אַנַייעם הֶיתֵּר אוֹיף דֶער אִינְקְוִויזִיצְיָאן אִין פָּארְטוּגַאל. עֶר הָאט אֲפִילוּ אוֹיסְגֶענוּמֶען אַתְּנַאי מֶען זָאל פַאר דְרַיי יָאהר נִיט מִשְׁפָּט'ן קֵיינֶעם פוּן דִי מַארְרַאנֶען אוּנ פַאר צֶעהן יָאהר זָאל מֶען בַּיי זֵיי נִיט צוּנֶעהמֶען דָאס פֶערְמֶעגֶען. עֶר הָאט עֶס גֶעטְהוּן וַוייל עֶר הָאט גֶעפִיהלְט אַז מֶען צְווִינְגְט אִיהם צוּ אֵיין עַוְלָה. אִין פָּארְטוּגַאל הָאט מֶען אָבֶּער גֶעדַאנְקְט גָאטְט וָואס מֶען הָאט בֶּעקוּמֶען זַיין הַסְכָּמָה אוּנ מֶען הָאט בַּאלְד טַאקִי אִין אַחֹדֶשׁ אַרוּם אָנְגֶעהוֹיבֶּען אַרוֹיסְצוּגֶעבֶּען מִשְׁפָּטִים מִיט שֶׁאנֶעם יֹשֶׁר אוּנ רַחֲמָנוּת.. יָאהַאן הָאט אֲפִילוּ אַרוֹיסְגֶעגֶעבֶּען אַגְזֵירָה אַז אַללֶע מַארְרַאנֶען זָאלֶען מוּזֶען טְרָאגֶען אַבֶּעזוּנְדֶער צֵייכֶען אוֹיף דִי קְלֵיידֶער.

דִי מַארְרַאנֶען הָאבֶּען אָבֶּער זֵייעֶר הָאפְנוּנְג נִיט פֶערְלָארֶען אוּנ הָאבֶּען נָאךְ אַמָאל אָנְגֶעמַאכְט אִין רוֹם אַגֶעוואַלְד. דוּרְךְ זֵייעֶר שָׁלִיחַ, דוּאַרְטֶע דֶע פַּאץ, הָאבֶּען זֵיי דֶעם פַּאפְּסְט בֶּעקַאנְט גֶעמַאכְט מִיט דִי שְׁרֶעקְלִיכֶע רְדִיפוֹת

פון די אינקוויזיטארען אונ ווי מען הרג'ט אונ מען בעגזל'ט מענשען אומזיסט. פאול האט זיך ווייטער בערעכענט אז ער האט ניט גלייך געטהון וואס ער האט זיך געלאזט איבערערעדען אונ ער האט באלד בעשטימט א נייע קאמיסיאן פון די קארדינאלע גהינוטשי, יאקאבאטשיא אונ סימאנעטא, זיי זאלען עפיס זוכען א מיטעל צו פערבעסערן די זאך, אונ אחוץ דעם האט ער געשריבען צו זיין שליח קיין ליסאבאן ער זאל איהם מודיע זיין וואס דארט געהערט פאר. אז די קארדינאלע האבען ארויסגעזאגט זעהר א שלעכטע מיינונג וועגען דער אינקוויזיציאן פון פארטוגאל, אונ פון ליסאבאן האט מען איהם אויך געמעלדעט אז אלדינג וואס די מארראנען שרייבען איז אמת, האט פאול, אים יאהר 1537, ארויסגעלאזט א בעפעהל אז יעדער פרומער קריסט איז מחויב צו שיצען די מארראנען. דאס איז געוועהן א שאנער אויפטהוא, ווייל דערמיט האט ער צוגענומען ביי דער אינקוויזיציאן דעם גאנצען כח אונ האט פארט ניט מבטל געוועהן זיין פריהריג בעפעהל: די אינקוויזיציאן האט טאקי קלאמערשט עקסיסטירט, נאר זי איז געוועהן טויט אונ האט זיך ניט געקאנט ריהרען.

ניט לאנג זענען אבער די אינקוויזיטארען געזעסען אהן ארבייט: פלוצלונג האט מען געפונען אויף דער טהיר פון דער גרויסער קירכע אין ליסאבאן אויפגעקלעבט א קוויטעל וואס איז געוועהן פול מיט קללות אונ הרמות אויף דער קריסטענטהום, דאס האט מען אימיסטען אבגעטהון, כדי מען זאל אונטערהיצען דאס פאלק אונ די אינקוויזיציאן זאל זיך ווייטער קאנען צופיהרען די האנד. דער קאניג האט בעשטימט א מתנה צעהן טויזענד רענדליך דעם וואס וועט ענטדעקען ווער עס האט דאס געטהון. דער שליח פונ'ם פאפסט האט גוט געוואוסט אז דאס איז איין אנשטעל פון די גייסטליכע אונ ער האט פון זיין זייט אויך בעשטימט פינף טויזענד רענדליך דעם וואס וועט ברענגען דעם פערברעכער. נאר אז מען האט געוואלט בעשאפען איין עברה, האט מען אויך לאנג ניט בעדארפט זוכען דעם בעל עברה'ניק: די גאנצע שולד האט מען ארויפגעלעגט אויף איינעם פון די מארראנען, עמנואל דע קאסטא, מען האט איהם פריהר גוט אנגעמוטשעט, ער האט געמוזט רעדען פאר פייער אונ פאר וואסער, אנווייזען אויף וועמען מען האט נאר געוואלט, כדי די אינקוויזיציאן זאל האבען פרישע קרבנות, דערנאך האט מען איהם אבגעהאקט ביידע האנד אונ מען האט איהם לעבעדיגערהייד פערברענט. נאך אזא מעשה האט מען שוין געהאט פאר וואס זיך צו טשעפען אונ דאס בלוט פון די מארראנען האט זיך געגאסען גלייך מיט די ביטערע טרערען פון די וואס

האבען געמוזט צוקוקען די צרות. יאהאן האט אויסגעקלויבען פאר'ן ממונה איבער דעם אינקוויזיציאן אנייעם מלאך המות, יאהאן זאארעס, און ניט אומזיסט בעשרייבט שמואל אוסקווי, א דיכטער וואס האט געלעבט אין יענער צייט, דאס שרעקליכע אכזריות, וואס ער האט ארויסגעוויזען, און זאגט אז קיין ערגערס פון איהם איז ניט געוועהן און עס קאן גאר ניט זיין. ווער עס איז אריינגעפאלען צו איהם אין די האנד אריין, דער האט זיך שוין געמאכט געזעגענען מיט'ן לעבען, ווייל קיין שום תרוץ איז ביי איהם ניט אנגענומען, צו האט מען זיך יא מודה געוועהן אדער ניט, צו האבען זיך געפונען עדות אדער עס איז גלאט אזוי אויף איינעם געפאלען א חשד – גאנץ און לעבעדיג ארויס איז אונמעגליך געוועהן און קיין אנדער עונש ווי דעם טויט האט מען ניט ארויסגעגעבען.

זעהר פיעל מאראנען זענען דעמאלט אומגעקומען, ווייל יעדעס מאל פלעגט מען פערברענען צו פיערציג-פינפציג מענשען. אין רום האט זיי שוין גענוג געלד אבגעקאסט, דעריבער האבען זיי זיך ענטשלאסען נאך אמאל זוכען הילף ביים פאפסט און עס האט זיך אנגעהויבען א נייע מלחמה, אפילו גאר מיט'ן מויל, צווישען דער מלוכה פון פארטוגאל און די מאראנען. און ביידע צדדים האבען געוואלט אויסווייזען אז יעדער פון זיי האט רעכט. דער פארטוגאזישער פרינץ און גראס-אינקוויזיטאר היינריך האט אוועקגעשיקט קיין רום אגאנץ צעטעל פון חטאים, וואס נאטהיגען די אינקוויזיציאן שטרענג צו בעשטראפען די שולדיגע, און די מאראנען האבען פון זייער זייט צוגעשטעלט דעם פאפסט א תשובה אויף אללע שאלות און האבען געבראכט די בעסטע בעווייזע אז מען טראכט אויף זיי אויס שקרים וכזבים. צום אומגליק, איז שוין דעמאלט פאול געוועהן געבונדען, ווייל די מאכט פונ'ם פאפסט איז שטארק געפאלען און ער האט אליין געמוזט אנקומען צו א נייער חברה „יעזואיטען", וואס האט זיך געמאכט אים יאהר 1542 און האט זיך אויך פארשפרייט אין פארטוגאל. אודאי האט ער זיך ניט געטארט פערקריגען מיט אלאנד וואו ער האט נאר וואס בעקומען פרישע גוטע ברידער און האט געמוזט צושווייגען, חאטש ער האט געוויס געפיהלט די עולה און עס האט איהם גוט געשטאכען וואס ער קאן ניט העלפען.

נאך איין סבה איז געוועהן וואס פאול דער דריטע האט געמוזט אנבויגען דעם קאפ און מרוצה ווערען כמעט אויף אלדינג וואס פארטוגאל האט ביי איהם געבעטען. קארל דער פינפטע, וואס איז שוין לאנג קיין

גוטער פריינד דעם פאפסט ניט געוועהן, האט זיך אנגעהויבען אריינמישען אויך אין רעליגיאנ'ס-זאכען און האט געוואלט מאכען אין דער קירכע אזעלכע ארדנונגען וואס זאלען זיין גוט אי פאר די קאטאליקען אי פאר די פראטעסטאנטען. דאס האט פאול'ן גאר ניט געשמעקט און ער איז געצוואונגען געוועהן נאכצוגעבען פארטוגאל, כדי ער זאל חאטש האבען איין מלוכה, וואס זאל איהם זיין געטריי און איבערגעגעבען; דערפאר האט ער געמוזט צושווייגען, ווען אויף דער אסיפה פון די גייסטליכע אין טריענט האט דער עפיסקאפ באלטהאזאר לימפא געאפענט אמויל געגען פאפסט און האט מיט גרויס עזות אויסגעוויזען, אז דער ערשטער פארשטעהער פון דער קירכע שאדט איהר דערמיט וואס ער שיצט די מאראנען. ביסלעכווייז האט פאול געמוזט געבען זיין הסכמה אז די מאראנען זאלען ניט טארען אוועקפאהרען פון פארטוגאל און אז די אינקוויזיציאן זאל קאנען פריי ארבייטען אין לאנד, נאר איין זאך האט ער געפועל'ט: ער האט געהייסען בעפרייען אללע מאראנען, וואס זענען ביז אהער געזעסען אין תפיסה, און מען זאל ביי זיי נעהמען א שבועה אז זיי דארפען הלייען אמת'ע קריסטען, און אויב זיי וועלען עובר שבועה זיין זאל מען זיי ערשט דערנאך משפט'ן, אי דאס מען זאל ביי זיי די ערשטע צעהן יאהר קיין פערמעגען ניט צונעהמען, נאר עס איבערגעבען זייערע קינדער.

אזוי האט פאול אבגעראטעוועט מעהר פון אכטצעהן הונדערט מאראנען, וואס דער חלף איז זיי שוין געלעגען אויפ'ן האלז. ער האט נאך געטהון לפנים משורת הדין און האט אנגעשריבען א בריעף דעם קאניג און געבעטען: מען זאל ניט זיין שטרענג געגען די מאראנען, ווען אפילו זיי וועלען אבהיטען יודישע מנהגים, ווייל עס איז שווער מיט אמאל איבערמאכען מענשען. די פארטוגאזישע מלוכה האט אבער געטהון איהר'ס, זי האט אללע מאל געחאפט נייע פערברעכער, און פאול האט ביז זיין טויט געהאט צו טהון דערמיט וואס ער האט צוגעהאלטען די אינקוויזיציאן, זי זאל ניט פערגיסען צו פיעל בלוט. דאס אייגענע האט נאך זיין טויט געטהון דער פאפסט יוליוס דער דריטער און אפילו פינפציג יאהר שפעטער האט דער פאפסט פון יענער צייט, קלעמענטי דער אכטע, אויך געמוזט שיטצען די מאראנען ווי ווייט ער האט נאר געקאנט, און עס האט איהם געפאסט ארויסצווייזען פאר דער וועלט אז דאס פייער, וואס ברענט אויפ'ן מזבח פון דער אינקוויזיציאן, איז ניט אזוי שטארק הייליג...

3 די מאררא‍נען אונ די פאפסטע.

(1548—1566 נאך קריסטוס געבורט).

אז דער שטארקער רויך פון דער אינקוויזיציאנס-פייער האט פערשטעלט די ליכטיגע שיין אונ אפילו די פרימסטע אונ גוטהארציגסטע פאפסטע זענען ניט אים שטאנד געוועהן קיינעם צו העלפען, האבען זיך די מאררא‍נען ניט געפיהלט זיכער אויך אין איטאליען אונ האבען זיך אנגעהויבען אוועקצולאזען קיין טירקיי. דארט איז די יודען געוועהן גוט, ווייל קיינער האט זיך צו זיי ניט געמישט אונ זיי האבען געקאנט מיט'ן מויל ארויס זאגען דאס, וואס אין אנדערע לאנדער האבען זיי געמוזט בעגראבען טיעף אין הארצען. אודאי האבען די מקובלים געהאט א פלאץ וואו זייערע געדאנקען ארויסצוגעבען; זיי האבען געוויזען חשבונות אהן א סוף, אונ חאטש פון שלמה מולכו'ס נביאות האט זיך גאר ניט אויסגעלאזט, האבען זיי ניט אויפגעהערט צו דרינגען אז די צייט פון דער גאולה איז שוין פארט נאהענט, נאר עס איז נאך דא עפיס איין עכוב. זיי האבען אבגעזוכט אין רמב"ם א ווינק, אז עהדער משיח וועט קומען מוז ביי יודען ווייטער ווערען א סנהדרין אונ מען האט אנגעהויבען טראכטען מען זאל אין ארץ ישראל פערזאמלען גרויסע רבנים, וואס זאלען ראוי זיין צו זיצען אין סנהדרין, אונ, קוקענדיג אויף זיי, זאל די וועלט טאקי זאגען כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלים.

מען האט אבער בעדארפט האבען א געשאצטען אונ א שארפען קאפ, וואס זאל מסמיך זיין די רבנים אונ אויף זיין סמיכה זאל מען שטעלען, אונ דער גורל איז געפאלען אויף ר' יעקב בירב, וואס איז געוועהן אי א גרויסער עשיר, אי א גדול בתורה, אונ וואס האט זיך אויף דער עלטער בעזעצט אין צפת, נאך דעם וואס ער איז א צייט ארומגעפאהרען איבער מצרים אונ האט אויך בעזוכט דמשק אונ ירושלים. צו האט ר' יעקב בירב אזוי שטארק נאכ-געיאגט דעם כבוד, אדער ער איז אליין אויך פערנארישט געוועהן אין די חשבונות וועגען משיח'ן אונ האט געוואלט מקרב זיין די גאולה, דאס קאן מען ניט וויסען, גיכער דארף מען רעכנען אז ער האט אין זין געהאט ביידע זאכען: עס האט זיך איהם פון איין זייט געגלוסט צו זיין א ראש הסנהדרין אונ ווערען א פארשטעהער כמעט פון אללע יודען, אונ פון דער אנדערער זייט האט ער געוואלט טאקי האבען די זכיה אונ זיין דער ערשטער וואס וועט איבערגעבען די יודישע מלוכה דעם מלך המשיח. אין גאנץ ארץ ישראל איז

דעמאלט די צפת'ער קהלה געוועהן די גרעסטע, ווייל זיא איז בעשטאנען פון טויזענד משפחות אונ דערפאר איז צפת געווארען דער מיטעלפונקט, וואו ר' יעקב בירב האט אנגעהויבען שפּיעלען זיין גרויסע ראללע. באלד איז מען דערפון געוואהר געווארען אין אייראפּא, אונ פיעל יודען אונ מארראנען האבען זיך אהין אוועקגעלאזט. אז מען טראנקט זיך, זאגט די וועלט, האפּט מען זיך אן אין א שארף פון א שווערד; אנהאפּען זיך אין א זיסער האפנונג פון פרייהייט אונ זעלבסטשטאנדיגקייט — איז נאך בעסער. עס איז קיין וואונדער ניט דאריבער, וואס ר' יעקב בירב האט געפונען גענוג מענשען, וואס האבען געהאלטען מיט איהם אונ האבען איהם געהאלפען אויספיהרען זיין פּלאן; עס קאן אפילו זיין, אז ער וואלט געוועהן טאקי עפּיס אויסגעפיהרט, אונ ווען ער וואלט ניט אראבגעבראכט משיח'ן וואלט ער ווייניגסטענס בעשאפען א נייע פערבינדונג, מעהר אחדות צווישען פאלק; די קנאה האט זיך אבער ארייני געמישט אין מיטען אונ די אלטע קראנקהייט, וואס האט שוין ניט איין מאל געשאדט דעם יודענטהום, האט אצונד אויך אבגעהאלטען די יודען פון חלומות, האטש עס איז שווער צו זאגען בעשטימט וואס פון די דאזיגע חלומות האט זיך געקאנט אויסלאזען.

קודם כל האט זיך די קהלה פון ירושלים געפונען בעליידיגט אונ עס האט זיי פערדראסען פאר וואס איהר יונגע שוועסטערל צפת וויל פּלוצלונג זיך צונעהמען די בכורה אונ די גאנצע גדולה זאל נאר ביי איהר איינשטעהן. ר' יעקב בירב האט אפילו געוואלט פערגלעטען די זאך, כדי עס זאל ניט קומען צו מחלוקת, אונ האט דעם ערשטען סמיך געוועהן דעם רב פון ירושלים. דארט איז דעמאלט געוועהן רב, ר' לוי בן יעקב חביב, זעהר א גרויסער מאנן, וואס האט, חוץ זיין בקיאות אין תורה, געהאט א שטארקע ידיעה אין מאטהעמאטיק אונ אסטראנאמיע אונ האט זיך מיט זיינע מעלות נעקאנט צוזאגען מען זאל איהם אויף דער אלטער מאכען פאר'ן הויפּט-פארשטעהער פון דער היילינער שטאדט, האטש אין דער יוגענד איז ער אין פארטוגאל, אין דער צייט פונ'ם קאניג עמנואל, געצוואונגען געוועהן צו זיין א קריסט אונ מיט גרויס מיה איז איהם געראטהען צו אנטלויפען קיין ארץ ישראל. צווישען ר' לוי חביב אונ ר' יעקב בירב איז פריהר אויך קיין גרויס פריינדשאפט ניט געוועהן אונ אז צפת האט נאך אנגערירט דעם כבוד פון דער גאנצער קהלה אין ירושלים אונ די סמיכה וואס ר' יעקב בירב האט צוגעשיקט איז אויך געוועהן מיט א מין גאוה, אונ פון זיין בריעף האט מען ארויסגעזעהען אז ער

האַרט איהם ניט, גלייך ווי איינער רעדט: „ביזטו צופריעדען – איז מהיכא תיתי, ווילסטו ניט – וועט מען זיך בעגעהען אהן דיר אויך, האט זיך ר׳ לוי חביב אין גאנצען אבגעשאקעלט, חאטש פריהר איז ער דווקא־קיין געגנער ניט געוועזען; אונ אז מען האט אין צפת אבגעזוכט א ראיה פון דער תורה אז מען מוז מאכען א סנהדרין, האט מען אין ירושלים גאר אנדערש געלערנט דעם פשט אונ מען האט אויסגעוויזען פונקט דעם היפך.

אודאי איז ר׳ יעקב בירב׳ס אויפטהוא צוגעגאנגען שווערליך אין אנהייב, ווייל אויף ירושלים האבען אללע געקוקט אונ אז מען איז דארט געשטאנען פון ווייטענס, האט די זאך ניט געקאנט האבען קיין קיום. דערצו האט נאך באלד ר׳ יעקב בירב געמוזט אוועק פון ארץ ישראל איבער א מסירה, וואס צו ליעב דעם איז ער מיט׳ן פערמעגען אונ מיט׳ן לעבען ניט זיכער געוועזען. פאר׳ן פאהרען האט ער אבער זיין קראפט איבערגעגעבען פיער תלמידים אונ צווישען זיי איז אויך געוועזען ר׳ יוסף קארו, וואס האט נאך ניט פערגעסען שלמה מולכו׳ס חלומות אונ האט פעסט געגלויבט אז ער וועט משיח׳ן דערלעבען. אין ירושלים איז דער פערדרוס געווארען נאך גרעסער, וואס ר׳ יעקב בירב האט גראד אויסגעקליבען יונגע לומדים אונ האט זיך ניט אומגעקוקט אויף פיעל א׳טערע רבנים. עס האט זיך אנגעהויבען א נייע קריעג צווישען איהם אונ ר׳ לוי חביב, איינער האט געפונען אין דעם אנדערן חטאים, מען האט זיך געווארטעלט אונ עס איז געקומען אזוי ווייט, אז דער האט דעם אויסגעווארפען אז ער איז ניט אזוי פרום ווי מען דארף, אונ דער אנדערער האט געגעבען אנצוהערען אז ער איז קיין מאל ניט פאלש געוועזען זיין אמונה אונ האט דערמיט ר׳ לוי חביב דערמאנט אז ער איז אין די יונגע יאהרען א קריסט געוועזען. אזוי האט זיך די שנאה צווישען ביידע פערגרעסערט ביז דער טויט האט געמאכט א שלום צווישען זיי אונ ר׳ יוסף קארו איז געבליבען דער איינציגער, וואס האט נאך גערעכענט אז עס וועט איהם גראטהען אויסצופיהרען דאס, וואס איז פאר ר׳ יעקב בירב שווער געוועזען.

ר׳ יוסף קארו, וואס איז געבארען געווארען אין שפאניען אים יאהר 1486 אונ האט דערגרייכט איין אלטער פון אכט אונ אכטציג יאהר, שפיעלט א גרויסע ראללע אינ׳ם יודישען לעבען, ווייל זיין „שלחן ערוך" ווערט עד היום בעטראכט ביי די יודען ווי דאס איינציגע געזעץ־בוך, וואס ווייזט זיי ווי אזוי צו לעבען אונ אויף וואס פאר א אופן זיי קאנען יוצא זיין פאר גאטט אונ פאר מענשען. אז ער איז נאך א קליין קינד געוועזען האבען זיינע עלטערן געמוזט אוועק קיין

טִירְקֵיי אוּנ הָאבֶּען זִיךְ בֶּעזֶעצְט אִין נִיקָאפָּאלִיס, וואו ר' יוֹסֵף קַארוֹ הָאט אָנְגֶעהוֹיבֶּען אַרוֹיסְווַייזֶען זַיין חֲרִיפוּת אִין לֶערְנֶען. בַּיי עֶטְלִיכֶע אוּנ צְוַואנְצִיג יָאהר הָאט עֶר שׁוֹין גֶעשֵׁם'ט ווִי אַ גְרוֹיסֶער לַמְדָן אוּנ אַז עֶר אִיז גֶעקוּמֶען קַיין אַדְרִיאַנָאפָּאל הָאט עֶר שׁוֹין גֶעהַאט אַ סַךְ תַּלְמִידִים, דָארְט הָאט עֶר אוֹיךְ אָנְגֶעהוֹיבֶּען שְׁרַייבֶּען זַיין פֵּירוּשׁ אוֹיפְ'ן טוּר וָואס דֶערְפוּן אִיז דֶערְנָאךְ אַרוֹיס דֶער שֻׁלְחָן עָרוּךְ, אוּנ הָאט דַארוֹיף גֶעאַרְבַּייט צְוֵויי אוּנ דְרַייסִיג יָאהר כְּסֵדֶר. אַז שְׁלֹמֹה מוֹלְכוֹ אִיז אַרָאבְּגֶעקוּמֶען אִין יֶענֶעם גֶעגֶענְד אוּנ ר' יוֹסֵף קַארוֹ הָאט בַּיי אִיהם אָנְגֶעהוֹיבֶּען לֶערְנֶען קַבָּלָה, אִיז גֶעוָוארֶען אַ אִיבֶּערְקֶעהְרֶענִישׁ אִין זַיינֶע גֶעדַאנְקֶען: דֶער רֵיינֶער קָאפּ, וָואס אִיז תָּמִיד גֶעוֶועהן אָפֶען נָאר פַאר שֵׂכֶל'דִיגֶע הַסְבָּרוֹת הָאט זִיךְ אָנְגֶעפִילְט מִיט פַאנְטַאזְיֶעס אוּנ חֲלוֹמוֹת; דֶער גֶעשְׁלִיפֶענֶער מֹחַ, וָואס הָאט שְׁטֶענְדִיג גֶעאַרְבַּייט נָאר אִין תּוֹרָה, הָאט זִיךְ אָבְּגֶעגֶעבֶּען נָאר מִיט סוֹדוֹת אוּנ פֶערְדְרֶעהְטֶע חֶשְׁבּוֹנוֹת; דִי לִיכְטִיגֶע אוֹיגֶען, וָואס הָאבֶּען בִּיז אַהֶער גֶעקוּקְט גְלַייךְ אוֹיף אַלְדִינְג, הָאבֶּען אָנְגֶעהוֹיבֶּען זֶעהֶען פֶערְבָּארְגֶענֶע זַאכֶען, וָואס זַיינֶען אָפְּט דֶער הֵפֶךְ פוּן שֵׂכֶל הַיָשָׁר. אַזוֹי הָאט זִיךְ בִּיסְלֶעכְוַויז אוֹיסְגֶעאַרְבַּייט פוּן ר' יוֹסֵף קַארוֹ אַ פַייֶערִיגֶער מְקוּבָּל, אוּנ עֶר אִיז שְׁפֶּעטֶער אַרִיבֶּער קַיין צְפַת אוּנ דִי דָארְטִיגֶע מְקוּבָּלִים, אוּנ בֶּעזָאנְדֶערְס ר' שְׁלֹמֹה אַלְקַבֵּץ, דֶער מְחַבֵּר פוּנ'ם בֶּערִיהְמְטֶען שִׁיר „לְכָה דוֹדִי", הָאבֶּען אִיהם צוּם אִיבְּרִיגֶען פֶערְדְרֶעהְט דֶעם קָאפּ, אִיז בַּיי אִיהם נִיט אַנְדֶערְשׁ גֶעבְּלִיבֶּען אַז עֶר אִיז פּוּנְקְט ווִי שְׁלֹמֹה מוֹלְכוֹ בֶּעשַׁאפֶען גֶעוָוארֶען אוֹיסְצוּפִיהְרֶען אַ גְרוֹיס אוּנ הֵיילִיג שְׁלִיחוּת. פוּל מִיט אַזַא הָאפְנוּנְג הָאט עֶר אַרוֹיסְגֶעלָאזְט אוֹיף דֶער וֶועלְט זַיין „שֻׁלְחָן עָרוּךְ" אוּנ אִיז זֶעהר אִיבֶּערְרַאשְׁט גֶעוֶועהן וָואס אַ יוּנְגֶער רַב פוּן קְרָאקוֹי, ר' מֹשֶׁה אִיסֶרְלִישׁ, הָאט אָנְגֶעשְׁרִיבֶּען אַ גַאנְ'ן סֵפֶר אִיבֶּער אִיהם אוּנ הָאט אִיהם אָבְּגֶעוֶוענְדֶט אִין פִיעל זַאכֶען.

אִין דֶער צַייט וָואס אִין אַזְיֶען הָאבֶּען דִי יוּדֶען גֶעלֶעבְּט רוּהִיג אוּנ הָאבֶּען זִיךְ גֶעקָאנְט בּוֹיעֶן לוּפְט-שְׁלֶעסֶער, אִיז זֵייעֶר צוּשְׁטַאנְד אִין אֵייְרָאפָּא גֶעוֶועהן זֶעהר טְרוֹיעֶרִיג. אַ בִּיסֶעל הָאבֶּען דִי רְדִיפוֹת אוֹיפְגֶעהֶערְט צוּ לִיעב דֶער רֶעפָארְמַאצְיָאן, נָאר דָאס הָאט נָאר וֶוענִיג גֶעדוֹיעֶרְט, ווַייל טַאקִי דִי רֶעפָארְמַאצְיָאן אַלֵיין אִיז אַ סִבָּה גֶעוֶועהן צוּ נַייעֶ צָרוֹת פַאר יוּדֶען. בֵּיידֶע צְדָדִים, דִי רֶעפָארְמִירְטֶע אוּנ דִי קַאטָאלִיקֶען, וָואס הָאבֶּען צְווִישֶׁען זִיךְ צוּ טְהוּן גֶעהַאט, הָאבֶּען זֵייעֶר כַּעַס אוֹיסְגֶעלָאזְט צוּ דִי יוּדֶענ'ס קֶאפּ. גֶענוּמֶען הָאט זִיךְ עֶס דֶערְפוּן, וָואס צַייט לוּטְהֶער הָאט אָנְגֶעהוֹיבֶּען אוֹיסְצוּבֶּעסֶערְן דִי יְסוֹדוֹת פוּנ'ם קַאטָאלִיצִיזְמוּס, הָאבֶּען זִיךְ גֶעפוּנֶען פִיעל קְרִיסְטֶען וָואס הָאבֶּען אָנְגֶענוּמֶען אַ סַךְ

יודישע מנהגים, געהאלטען שבת, שטאנדיג געלערנט די ביבעל און מען האט זיי גערופען „האלבע יודען". צווישען זיי זענען געוועהן אויך אזעלכע וואס האבען זיך ערלויבט אנצושרייבען גאנצע ביכער און חוזק מאכען פונ'ם קריסטענטהום, און עס איז געקומען אזוי ווייט, אז איין מחבר פון אזא ספר, מיכאל סערוועט האט אין גענף (זשענעווא) דער רעפארמאטאר קאלווין אלליין געהייסען פערברענען. אזוי זענען די יודען געבליבען שטעהן צווישען צוויי פייערן, פון איין זייט האבען זיי אנגעטהון צרות די קאטאליקען, וואס האבען נאך ניט פערגעסען די אלטע מעשות וועגען בלוט אויף פסח און קינדער קוילען. פון דער אנדערער זייט האבען זיך צו זיי צוגעטשעפעט די רעפאמירטע פאר פרעמדע זינד, און דער יוד האט אלץ בעדארפט אונטערשטעלען די פלייצע, באלד איז צוגעקומען נאך אן אנדערע צרה: אין דייטשלאנד האט זיך אנגעהויבען דער „בויערנקריעג": די בויערן האבען געוואלט האבען מעהר פרייהייט און האבען זיך צובונטעוועט געגען דער מלוכה און געגען זייערע בעלי בתים; מן הסתם האט מען אויסגעלאזט דעם כעס צו יודען. און דאס אומגליק איז נאך געוועהן אזוי גרויס, וואס ניט דער קייזער, ניט די פריצים, וועלכע פלעגען זיי אפט בעשיצען אין א שלעכטער צייט, זענען ניט אים שטאנד געוועהן זיי צו העלפען. באלד האט זיך אבער אנגעזוכט א רפואה אויך צו דער מכה: דער פארשטעהער פון די דייטשע יודען, ר' יוסף (יאזעל'ס) לאאנס פון ראסהיים, וואס איז געוועהן א קרוב למלכות און פלעגט ניט איין מאל זיין א מליץ יושר פאר זיינע ברידער און זיי אבראטעוועט פון ביטערע גזרות, האט זיך אצונד אויך מוסר נפש געוועהן. איינער אלליין איז ער געגאנגען אין לאגער, וואו עס זענען געשטאנען ביז פינפצעהן טויזענד צורייצטע בויערן, ער האט זיי פארשטעהן געגעבען, אז די יודען דארפען זיי ניט רעכענען פאר שונאים. זיינע רעד זענען געפאלען און מען האט איהם דאס ווארט געגעבען אז מעהר וועט מען שוין די יודען ניט טשעפען.

ר' יאזעל'ס לאאנס פון ראסהיים, וואס איז געבארען געווארען אים יאהר 1478 און איז אויסגעוואקסען ביי זיין בעריהמטען פעטער, דעם לייבדאקטאר פונ'ם קייזער פרידריך, איז געוועהן איינער פון די דאזיגע יודען, וואס ווערען קיין מאל ניט מיעד צו ארבייטען פאר זייער פאלק און וואס מאכען די ארבייט פאר'ן איינציגען ציעל פון זייער לעבען. ער האט ניט געוואוסט פון קיין רוה און וואו מען האט נאר בעדארפט זיין הילף איז ער שוין דארט אויסגעוואקסען. אים יאהר 1529 איז אין באזינג, א קליין שטאדטעל אין

מֶאהרֶען, אַרויס אַבּלבּול דם, מֶען האט זעכּס אונ דרייסיג יודען פֶערבּרענט אונ די איבּריגע זענען געזעסען אין תּפיסה, קוים איז ר׳ יאזעל׳ם דערפון געוואהר געווארען איז ער בּאלד אַוועקגעפאהרען צום קאניג פֶערדינאנד, ער האט צוגעשטעלט בּעווייזע פון פערשיעדענע מלכים אונ פּאפּסטע, אַז אַזעלכע בּעשולדיגונגען האבּען קיין שום יסוד ניט, אונ מען האט די יודען בּעפרייהט. אַז שפּעטער מיט אַ יאהר האט מען אין דייטשלאנד אויסגעטראכט אַז די יודען זענען שפּיאנען אונ ווילען העלפען די טירקען זיי זאלען אַריין אין לאנד, אונ אין שלעזיען האט מען עס אנגענומען פאר תּורת אמת אונ מען האט דערויל צוויי יודען אַריינגעווארפען אין פייער, האט ר׳ יאזעל׳ם ניט גערוהט בּיז עס איז איהם געראטהען צו דערוויזען דעם קייזער קארל אונ דעם קאניג פֶערדינאנד אַז דאס איז שקר וכזב. דאס איינענע האט ער אויך געטהון, ווען דער הערצאג פון זאכּסען, יאהאן דער קלוגע, האט זיך ענטשלאסען אַרויסצוטרייבּען די יודען פון דער מדינה, ווייל עטליכע פון זיי האבּען זיך פערזינדיגט. אַללע מיטעל האט ר׳ יאזעל׳ם אנגעווענדעט, דער הערצאג זאל מבטל זיין די גזרה; ער האט אַפילו געבּראכט אַ רעקאמענדאציע צו לוטהער׳ן אונ האט געפּועלט בּיים גייסטליכען וואלף קאפּיטא ער זאל שרייבּען דעם רעפארמאטאר אַז עס איז אַ ישר אַ טובה צו טהון די יודען, נאר לוטהער האט זיך ניט געוואלט אַריינמישען אין דער זאך אונ האט איהם געלאזט זאגען אַז ער איז בּאז אויף די יודען פאר וואס זיי שטעהען ניט צו צום געלייטערטען אונ גערייניגטען קריסטענטהום, אונ עס טהוט איהם באנג וואס ער האט אַ מאל פון זייערטוועגען גערעדט אַ גוט ווארט.

אין נעאַפּאל, וואס איז געשטאנען אונטער דער מאכט פון שפּאניען, האבּען די גייסטליכע געאַרבּייט מיט אַללע כּוחות אַז מען זאל איינפיהרען די אינקוויזיציאן געגען די מאראנען, וואס האבּען זיך דארט בּעזעצט. אַז קארל דער פינפטע איז מיט גליק צוריקגעפאהרען פון אַפריקא, האבּען זיך די גייסטליכע בּעמיהט צו פּועל׳ן בּיי איהם ער זאל הייסען אין גאנצען אַרויסטרייבּען די יודען פון נעאַפּאל, כּדי די מאראנען זאלען ניט האבּען פון וועמען זיך אָבּצולערנען יודישע דינים. זיי וואלטען אפשר געוועהן דורכגעזעצט, נאר ר׳ שמואל אַבּרבּנאל׳ס עדלע פרוי, די בּעריהמטע בּענווענידא, איז בּעצייטענס געוואהר געווארען דערפון אונ האט צו זיך צוגעצויגען די טאכטער פון׳ם שני למלכות, אונ דער קייזער האט זיי געמוזט צו ליעב טהון אונ מבטל זיין די גזרה. אין עטליכע יאהר אַרום האט אָבּער די מלוכה אַרויסגעלעגט אויך

די יודען אזוי פיעל נתינות אז עס איז זיי אונמעגליך געוועהן אויסצוהאלטען: מען האט זיי געגעבען אזוינע קאסט אז זיי זענען אלליין אנטלאפען, און דערי נאך האט ערשט דער קייזער, אים יאהר 1640, ארויסגעלאזט א בעפעהל, אז וועהר פון די יודען עס וועט קומען קיין נעאפאל וועט שטרענג בעשטראפט ווערען. פיעל פון זיי זענען אוועק קיין טירקיי, א טהייל זענען אריבער קיין אנקאנא, וואו זיי האבען געקאנט לעבען רוהיג אונטער דעם שוטץ פונ'ם פאפסט, און די איבריגע האבען זיך בעזעצט אין פערארא, וואו עס האט געהערשט דער הערצאג ערקאלע דער צווייטע, וועלכער איז געוועהן א דורש טוב פאר די יודען. אויך ר' שמואל אברבנאל, וואס איהם האט דוקא די מלוכה געבעטען ער זאל בלייבען אין נעאפאל, האט זיך ניט אבגעשיידט פון זיינע ברידער און איז מיט'ן פרייען ווילען אוועקגעפאהרען קיין פערארא און האט דארט נאך רוהיג אבגעלעבט זיינע לעצטע צעהן יאהר. גרעסער פון זיינע עשירות איז געוועהן דער גוטער נאהמען וואס ער האט איבערגעלאזט זיין געליעבטער פרוי בענווענידא, וועלכע האט נאך זיין טויט א קורצע צייט געלעבט און אז זי איז געשטארבען איז געוועהן א גרויסער טרויער אפילו פאר קריסטען, ווייל אללע האבען זי געשאצט, און בעזאנדערס איז צו איהר צוגעבונדען געוועהן איהר געטרייע שילערין, לעאנארא, די טאכטער פונ'ם שני למלכות, וואס האט שפעטער חתונה געהאט מיט'ן הערצאג פון טאסקאנא און האט אין גרויס־קייט אויך ניט אויפגעהערט ליעב צו האבען איהר יודישע לעהרערין און ערציהערין.

אים יאהר 1541 האבען אנגעהויבען די יודען פון בעהמען פיהלען די צרות פון שנאת חנם. אין פראג און אין אנדערע שטאדט זענען גראד געוועהן גרויסע שרפות, און חאט'ש מען איז באלד געוואהר געווארען אז דאס האבען אבגעארבייט עטליכע פאסטוכער, האט מען פון דעסטוועגען אויסגעטראכט, אז די יודען האבען זיי געדונגען זיי זאלען אונטערצינדען די הייזער. וואס פון אזא נארישען בלבול קאן ארויס – זעהט מען דערפון, וואס אין א יאהר ארום האבען אללע יודען, אין מיטען ווינטער, געמוזט ארויס פון בעהמען און זיך שלעפען קיין פולין און טירקיי, און נאר צעהן פון זיי האבען בעקומען איין ערלויבניש דארט צו בלייבען. באלד האבען זיך אבער עטליכע גרויסע לייט אנגענומען פאר די יודען, די מלוכה האט געמוזט מאכען א גוטע חקירה ודרישה און עס האט זיך ארויסגעוויזען, אז מען האט זיך צו זיי אומזיסט געטשעפעט. דאריבער האבען זיך די יודען, וואס זענען נאך ניט אזוי ווייט אוועק פונ'ם לאנד, צוריק

אומגעקעהרט קיין באהמען, האטש קיין גרויס נחת האבען זיי שוין דארט ניט ערווארטעט, ווייל מען האט זיי געניית זיי זאלען טראגען אגעלע לאטע אויף די קליידער פאר אשאנד־צייכען און אויסער דעם האבען זיי געמוזט צאהלען אללע יאהר זעהר פיעל מס.

אין דער איינענער צייט איז דאס מזל פון די דייטשע יודען גאר ביטער געווארען, ווייל אי די קאטאליקען, אי די לוטהעראנער האבען זיך גענומען זיי רודפ'ן גאר אהן רחמנות. אנגעהויבען האט זיך עס דערפון וואס אין נייבורג איז פלוצלונג פאר פסח ביי אבויער פערפאלען געווארען אקינד פון פיער יאהר. און דער חשד איז באלד געפאלען אויף די יודען, אז זיי האבען עס דערהרג'ט כדי זיי זאלען האבען בלוט צו די מצות. נאך יום טוב האט גראד אהונד ארויסגעשלעפט דעם טויטען קערפער פונ'ם קינד. וואס איז געוועהן ניט טיעף פערגראבען אין דער ערד, און דא איז געווארען אגאנצער רעש: עס האבען זיך שוין אבגעזוכט מבינים, וואס האבען געפונען אויפ'ן לייב פונ'ם קינד צייכענס, אז מען האט עס פערמוטשעט, און דער עפיסקאפ פון אייכשטאט האט ניט געמאכט קיין לאנגע שיהות און האט שוין געהייסען איינזעצען עטליכע יודען. דער הערצאג אטטא היינריך, וואס האט געהאט צו שאפען איבער נייבורג, האט עס אבער ניט געוואלט ליידען און דא איז שוין צווישען איהם און דעם עפיסקאפ ארויס אנצחון־זאך. דער הערצאג האט געלאזט אבדרוקען אבעזונדער ספר, וואס האט געהייסען „יודען ביכעל" און וואו דער מחבר ווייזט אויס אז אללע בעשולדיגונגען געגען די יודען זענען פאלש, אז זיי נעהמען זיך נאר פון שנאה און קנאה און אז די ערשטע קריסטען האבען אלליין זיך גענוג אנגעליטען פונ'ם בלבול דם. דער עפיסקאפ פון אייכשטאט האט אבער ניט געוואלט שווייגען: ער האט אנגעשטעלט איינעם פון זיינע חברה, יאהאן עק, אגוטען שכור, וואס פאר איהם איז אלץ איינס געוועהן צו שטעכען מיט זיין ניפטיגער פעדער וועמען מען האט איהם נאר געהייסען, ער זאל אנשרייבען אתשובה געגען דעם „יודען־ביכעל", און ער האט ניט געזשאלעוועט קיין ליגענס און האט נאך צו פפעפערקארן'ס שקרים זיינס צוגעלעגט. נאך טרויריגער איז אבער געוועהן דאס, וואס דער רבי פון דער רעפארמאציאן, מארטין לוטהער אלליין, האט זיך ניט געשעמט צו בענוצען מיט די חכמות וואס ער האט געפונען אין פפעפערקארן'ס און יאהאן עק'ס ביכער, און האט אויך אויסגעגאסען אויף די יודען די ביטערע גאל. לוטהער האט ארויסגעלאזט אויף דער וועלט אבוך, וואס האט געהייסען „איבער די יודען און זייערע

ליגענס". אונ עס איז נאר צו בעוואונדערן ווי אזוי בעס קאן דעם גראסטען מענשען אראבפיהרען פונ'ם וועג. אין דעם בוך איז אונמאגליך צו דערקענען דעם אייגענעם לוטהער וואס האט ערשט ניט לאנג זיך אנגענומען פאר יודען אונ געפיהרט אזא מלחמה מיט די קאטאלישע גייסטליכע. ער רעדט פאר פייער אונ פאר וואסער, ער בעשולדיגט נאר אהן א שום בעווייז, אונ פון יע- דער שורה שפריצט ארויס ווי פון א קוואל גיפטיגע שנאה. לוטהער דרינגט, אז זיי יודען האבען זיך ניט אויף וואס צו קלאגען, אז די גאנצע מאכט איז ביי זיי אין די האנד, אז די קריסטען געפינען זיך נאר ביי זיי אין גלות. אז די יודען טהוען דעם קריסט כל הרעות, אז די יודישע דאקטוירים פערסמ'ען די קריסטליכע חולים, אונ זאגט אז עס איז כדאי אפילו זיי צוצוצאהלען אבי מען זאל זיי צוריק אבשיקען קיין ארץ ישראל. באלד בערעכענט ער זיך אבער אז דאס וואלט געוועהן עפים מיט צו פיעל יושר, אונ שרייעט שוין נאר מיט איין אנדער קול אז מען דארף גאר מיט זיי קיין צערעמאניעס ניט מאכען, די שולען פערברענען, מיט תורה אונ תלמוד זיי ניט לאזען זיך בעשעפטיגען, זייערע הייזער צושטערען, ארויסטרייבען זיי ווי די ציגיינער אונ זיי ניט ערלויבען זיך צו בעזעצען אויף אבעשטימט ארט, אויסקלויבען די קרעפטיגע פון זיי אונ זיי בענוצען אויף שווערע ארבייט. אזא מין שונא איז לוטהער אויף דער עלטער געווארען די יודען, אונ ער איז פאר זיי נאך געפאהרליכער געוועהן דערמיט, וואס ער האט, ערשטענס, געשאפען שונאי ישראל צווישען די פראטעסטאנטען, וואס די יודען האבען אויף זייערע ברידערליכער געפיהלע געמאכט רעכנען, אונ, צווייטענס, וואס זיינע פלאנע זענען געוועהן מורא'דיג, ווייל ער איז ניט געוועהן קיין געניטהער אין וועלט-זאכען, ער איז כל ימיו געזעסען אין אקליין שטאדטעל, מיט'ן פראקטישען לעבען האט ער זיך וועניג אנגעקעהרט אונ דאריבער האט ער געקאנט פארלעגען אזעלכע פראיעקטען, וואס זענען ביז אהער די קאטאלישע גייסטליכע אפילו אויף דער מחשבה ניט געקומען, אונ יודען האבען שוין אזא מזל, אז וואס פאר אנארישקייט מען זאל וועגען זיי ניט אויסטראכטען — קריכט עס באלד אין קאפ אריין.

אפילו אין טירקיי האבען די יודען געמוזט אויסשטעהען גענוג צרות פון די קריסטען אונ דארט האבען זיי די גריעכען גענוג לייד אונ פיין אנגעטהון, האטש שטיל אונ אהן לארעם, ווייל די מלוכה האט ניט געוואלט וויסען פון די אינטריגען אונ פלעגט זיך זעהר זעלטען אריינמישען. איין מאל האט זיך געמאכט אין קליין-אזיען, אין דער שטאדט אמאציא, וואס א ארעמער גריעך,

וועלכער פלעגט שטאנדיג זיך ארומדרעהען צווישען די יודען אונ געהמען ביי זיי קצבה, איז פלוצלונג פערפאלען געוואָרען. פאר די שונאי ישראל איז דאס געוועהן א כשר'ע מציאה, ווייל זיי האבען באלד געקאנט איינקלאגען עטליכע יודען, אז זיי האבען דעם ארעמען גרעק דערהרג'ט. דער טירקישער שופט האט זיך גענומען מוטשען די יודען אונ האט זיי אנגעטהון ענוים קשים ביז זיי האבען זיך געמוזט מודה זיין, אונ מען האט זיי אללע אויפגעהאנגען, אונ דערביי האט ער אויך פערברענט איינעם פון די שאנסטע בעלי בתים, דעם דאקטאר ר' יעקב אבי איוב. אין א קורצער צייט האט אבער א יוד אבגעזוכט דעם פער־פאלענעם גרעק, ער האט איהם געבראכט צום שופט אונ ער האט דארט אויס־געגעבען די גאנצע חברה, וואס האט איהם אנגעשטעלט ער זאל זיך בעהאלטען, אונ אללע האבען זיי דערפאר מיט'ן לעבען בעצאהלט. אין דער אייגענער צייט איז נאך אזא מעשה פארגעקומען אין דער שטאדט טאקאט אונ עס וואלט געוועהן געווים בלוט אבגעקאסט, ווען מען קוקט זיך ניט ארום בעצייטענס אונ מען ווערד ניט געוואהר אז די גאנצע זאך איז אלינגען. דערמאלט האט דער יודישער לייב־דאקטאר ר' משה המון זיך ענטשלאסען צו בעטען ביים סולטאן סוליימאן, ער זאל ניט דערלאזען אז ביי איהם אין לאנד זאל מען אויף אונ־שולדיגע מענשען ארויפווארפען דעם שרעקליכען חטא פון רציחה, אונ עס איז ארויס א בעפעהל, אז ווען קריסטען וועלען זיך קלאגען אויף יודען וועגען אזעלכע ענינים זאל זיך קיין שופט ניט אריינמישען אונ נאר דער סולטאן אלליין קאן ארויסגעבען זיין משפט.

אז אין טירקיי האבען די יודען אזוי געליטען פון די קריסטען, קאן מען שוין פערשטעהען וואס דערמאלט האט זיך געטהון אין אייראפא. די שנאה איז טאקי געוועהן נאר אהן א מאס, פון אללע זייטען האט מען זיי געטריבען אונ דארט וואו זיי האבען זיך שוין קוים מיט צרות איינגעבעטען האבען זיי ניט געהאט קיין היי שעה אונ האבען זיך יעדע מינוט געקאנט רעכנען מען זאל זיי ווייטער ארויסטרייבען. אזוי איז אויך געשעהען מיט א גאנצער יודישער קהלה, וואס האבען זיך בעזעצט אין נאווי, א קליין שטעדטעל ניט ווייט פון גענוא, וואו עס האט עקסיסטירט איין אלט געזעץ אז א יוד טאר זיך אין יענער געגענד ניט אויפהאלטען מעהר פון דריי טאג. ווי אזוי די יודען האבען זיך אהין אריינגעהאפט — איז ניט בעקאנט; דאס ווייסט מען נאר, אז אין א פאר יאהר האט מען דאס שטעדטעל ניט געקאנט דערקענען, די עטליכע יודישע גבירים אונ דאקטוירים האבען צו זיך צוגעצויגען מענשען, מען האט געהאנ־

דֶעלְט, גֶעאַרְבֵּייט, פֶערְדִינְט. פַּרְנָסָה אִיז גֶעוֶועהְן בְּשֶׁפַע פַאר אַלֶע אוּנ דִי קְרִיסְטֶען זֶענֶען דַוְקָא צוּפְרִידֶען גֶעוֶועהְן דֶערְפוּן, וָואס דִי יוּדֶען הָאבֶּען בֶּעלֶעבְּט אַזַא פוּסְט אָרְט. דִי מְלוּכָה הָאט אוֹיךְ פֶערְשְׁטַאנֶען אַז קַיין רָעָה הָאבֶּען דִי יוּדֶען גֶעוִויס נִיט גֶעטְהוּן, אוּנ דֶערְפַאר הָאט זִי זִיךְ גֶעמַאכְט נִיט וִויסֶענְדִיג אוּנ הָאט זִיךְ נִיט גֶעוָואלְט בֶּענוּצֶען מִיט׳ן אִסוּר פוּנ׳ם אַלְטֶען גֶעזֶעץ. בַּאלְד הָאט זִיךְ אָבֶּער אָנְגֶעהוֹיבֶּען אַ קִנְאָה צְוִוישֶׁען דִי קְרִיסְטְלִיכֶע אוּנ דִי יוּדִישֶׁע דָאקְטוֹירִים, מֶען הָאט אָנְגֶעשְׁטֶעלְט דִי גֵייסְטְלִיכֶע זֵיי זָאלֶען מַאכֶען אַ גֶעוַואלְד, אַז דָאס לַאנְד אִיז אִין אַ סַכָּנָה, אוּנ דִי יוּדֶען הָאבֶּען גֶעמוּזְט אוֹיךְ פוּן דָארְט אַוֶועק, הָאטְשׁ אִין הַאַרְצְעִי הָאט בַּאנְג גֶעטְהוּן אִי דֶער מְלוּכָה, אִי דֶעם פָאלְק.

אִין דֶעם זֶעכְצֶעהנְטֶען יָאהר הוּנְדֶערְט הָאבֶּען גֶעלֶעבְּט דְרַיי גְרוֹיסֶע לַייט, וָואס הָאבֶּען זִיךְ בֶּעשֶׁעפְטִינְט מִיט גֶעשִׁיכְטֶע אוּנ הָאבֶּען בֶּעשְׁרִיבֶּען דִי אוּמְגְלִיקְלִיכֶע לַאגֶע פוּן זֵייעֶר פָאלְק אִין דִי לֶעצְטֶע עֶטְלִיכֶע דוֹרוֹת אוּנ דִי שְׁרֶעקְלִיכֶע צָרוֹת וָואס זֵיי אַלֵיין הָאבֶּען אִיבֶּערְגֶעטְרָאגֶען. דָאס זֶענֶען גֶעוֶועהְן דֶער דָאקְטָאר ר׳ יוֹסֵף כֹּהֵן, דֶער תַּלְמוּדִיסְט ר׳ יוֹסֵף אִבְּן וֶוירְגַא אוּנ דֶער דִיכְטֶער ר׳ שְׁמוּאֵל אוּסְקֶוֶוע. אוּנ וִוי גְרוֹיס דֶער יוּדִישֶׁער בִּטָחוֹן אִיז גֶעוֶועהְן — קָאן מֶען אַרוֹיסְזֶעהֶען פוּן זֵייעֶרֶע סְפָרִים, וָואס זֶענֶען פוּל מִיט הָאפְנוּנג אוּנ מִיט פֶעסְטֶער אֱמוּנָה, אַז נִיט עֶבִּיג וֶועט גֶעדוֹיעֶרְן דִי שְׁלֶעכְטֶע צַייט, אַז אֱמֶת אוּנ יֹשֶׁר וֶועלֶען פָארְט גוֹבֵר זַיין אוּנ דָאס מַזָל פוּנ׳ם אוּמְגְלִיקְלִיכֶען יוּדִישֶׁען פָאלְק וֶועט נָאךְ שַׁיינֶען אַזוֹי וִוי אַמָאל.

ר׳ יוֹסֵף בֶּן יְהוֹשֻׁעַ הַכֹּהֵן אִיז גֶעבָּארֶען גֶעוָוארֶען אִין אַוִוינְיָאן אִים יָאהר 1496, אוּנ הָאטְשׁ אִיהם אִיז בֶּעשֶׁערְט גֶעוֶועהְן צוּ לַיידֶען זַיין גַאנְץ לֶעבֶּען צוּזַאמֶען מִיט אַלֶע זַיינֶע בְּרִידֶער הָאט עֶר דֶערְגְרֵייכְט אַיין אֶלְטֶער כִּמְעַט פוּן אַכְטְצִיג יָאהר. זַיין פָאטֶער הָאט גֶעשְׁטַאמְט פוּן שְׁפַּאנְיֶען אוּנ אִיז גֶענוּג נַע וָנַד גֶעוֶועהְן בִּיז עֶר הָאט זִיךְ גֶעקֶאנְט בֶּעזֶעצֶען אוֹיף אַ בֶּעשְׁטִימְט אָרְט אוּנ דָארְט עֶרְצִיהֶען זַיין זוּהן, וָואס הָאט גֶעלֶערְנְט מֶעדִיצִין אוּנ דֶערְנָאךְ גֶעוָוארֶען לַייבּ־דָאקְטָאר בַּיי דֶעם רֹאשׁ פוּן דֶער גֶענוּאֶזִישֶׁער רֶעפּוּבְּלִיק אַנְדְרֶעאַס דָארִיַא, וֶועלְכֶער הָאט אִיהם צוּ לִיעבּ גֶעשָׁאצְט אַלֶע יוּדֶען אוּנ הָאט בְּשׁוּם אוֹפֶן נִיט גֶעוָואלְט נָאכְגֶעבֶּען דִי גַייסְטְלִיכֶע אוּנ הֵייסֶען אַרוֹיסְטְרַייבֶּען דִי יוּדֶען פוּן גֶענוּאַ. אַז דָארִיַא אִיז אָבֶּער אִים יָאהר 1550 גֶעצְוואוּנְגֶען גֶעוֶועהְן אַרוֹיסְצוּלָאזֶען אַ בֶּעפֶעהל וֶועגֶען דִי יוּדֶען, הָאט ר׳ יוֹסֵף כֹּהֵן אַוֶועקְגֶעוָוארְפֶען זַיין גְרוֹיסֶע שְׁטֶעלֶע אוּנ הָאט זִיךְ גֶעלָאזְט צוּזַאמֶען מִיט אַנְדֶערֶע פֶערְטְרִיבֶּענֶע זוּכֶען אַנַייעֶ הֵיים. דֶעמָאלְט הָאבֶּען אִיהם דִי אַיינְוָואהְנֶער פוּן דֶעם קְלֵיינֶעם שְׁטֶאדְטֶעל

וואלטאניא וואס האט בעדארפט האבען א דאקטאר, געבעטען ער זאל זיך בעזעצען ביי זיי, אונ ער איז דארט געבליבען אכטצעהן יאהר. אז ער האט נאר געהאט א פרייע שעה האט ער געשריבען זיין ספר וועגען דער יודישער געשיכטע, אונ אויסער דער שאנער העבראישער שפראכע האט ער זיין בוך אויסגעצירט מיט עדלע געפיהלע אונ האט געטראסט די געפאלענע ברידער אונ זיי נאכגעוויזען טאקי מיט זאכען פון דער געשיכטע, אז דער איבערשטער פיהרט די וועלט מיט א בעזונדער השגחה, אז פון פיעל פעלקער, וואס האבען געפיהרט די וועלט, איז קיין זכר ניט געבליבען, אונ ווען גאט האט פארט דאס יודישע פאלק געשטעלט אויף די פיס אונ לאזט עס ניט אין גאנצען פאלען — ווייסט ער מן הסתם וואס ער טהוט, אונ סוף כל סוף וועט ער רחמנות האבען אויף זיינע קינדער אונ זיי שיקען זיין הילף.

מעהר טרויעריג איז דער „שבט יהודה“, וואס איז געבליבען פון ר׳ יוסף אבן־ווירגא, וועלכער איז געוועהן רב אין אדריאנאפאל אונ האט בע־שריבען די רדיפות וואס ער האט געזעהען מיט איינענע אויגען. ר׳ יוסף אבן־ווירגא איז ארויסגעקומען פון די גרעסטע שפאנישע מיוחסים אונ איז געוועהן א נאהענטער קרוב פונ׳ם אברבנאל. זיין זיידע, ר׳ יהודה אבן ווירגא, וואס איז געוועהן א בעריהמטער מקובל, אונ זיין פאטער ר׳ שלמה אבן־ווירגא, וואס האט געלעבט אין דער ביטערער צייט, ווען מען האט די יודען ארויס־געטריבען פון שפאניען אונ פארטוגאל, אונ האט געמוזט א לאנגע צייט זיין לפנים א קריסט, ביז ער האט געקאנט אריבער קיין טירקיי, האבען אויך איבער־געלאזט כתבים וועגען דער יודישער געשיכטע, אונ פון דעם איינעם איז ארויס דער „שבט יהודה“, וואס איז פול מיט בלוטיגע ערצאהלונגען פון גאנצע דריי סודות.

דערפאר מאכט שוין א בעסערן איינדרוק דאס בוך פון ר׳ שמואל אוסקווע, וואס רעדט אויך איבער יודישער געשיכטע אונ דערצעהלט וואס די יודען האבען זיך אנגעליטען, אונ איז אבער אנגעשריבען געווארען מיט דער איינציגער כונה צו שטארקען די געפאלענע אונ זיי איינגעבען כח זיי זאלען אים שטאנד זיין איבערצוטראגען די צרות אונ ניט פערלירען די לעצטע האפנונג. ניט אומזיסט האט ר׳ שמואל אוסקווע זיין ספר, וואס ער האט ארויסגעלאזט אים יאהר 1552 אין דער פארטוגאזישער שפראכע, א נאהמען געגעבען „די רפואה צו דער מכה פון ישראל“, ווייל ער אליין איז מיט גרויסע נסים אנטלאפען גע־ווארען פון דער אינקוויזיציאן אונ האט זיך צוזאמען מיט זיינע קרובים, ר׳

שלמה אוסקווע אדער ווי, מען האט איהם גערופען אויף שפאניש דוארטע גאמעץ) אונ ר׳ אברהם אוסקווי (אדער דוארטע פינעל) בעזעצט אין פערארא. דארט האט ער געפונען אסך אנטלאפענע, וואס זענען ערשט ניט לאנג געוועהן אין דער היים עשירים אונ דא אין דער פרעמד זענען זיי געקומען עד ככר לחם. די אומגליקליכע האבען געמיינט, אז די גאנצע וועלט איז שוין אויף זיי געפאלען, אונ דאריבער איז ביי איהם געבליבען ער זאל זיי טרייסטען האטש מיט זיסע ווערטער פון נחמה. אין זיין ספר שטעלט ער פאר די יודישע נאציאן ווי איין אלמנה וואס ברעכט די הענד אויפ׳ן אומגליק פון איהרע פערוואגלטע קינדער, אונ פון איהרע פערוויינטע אויגען שפריצט פארט ארויס אליבטיגע האפנונג, אז אין גיכע צייטען וועט זי זעהען איהרע געליעבטע יתומים׳לעך ארום זיך פרעהליך אונ גליקליך אונ וועט פון זיי האבען דעם גרעסטען נחת. ער ווייזט אויס, אז די הייליגע נביאים האבען אלדינג פאראויסגעזעהען אונ פריהער געזאגט וואס מיט די יודען וועט געשעהען. אונ ווי באלד דאס שלעכטע איז מקוים געווארען – דארף מען גלויבען, אז דאס גוטע וועט אויך קומען צו דער רעכטער צייט אונ נאטט׳ס צארן וועט ניט עביג געדויערן.

די גוטע צייט האט זיך אבער איינגעשטעלט אונ האט זיך ניט געוואלט ווייזען, האטש מען האט מיט רעכט געקאנט דענקען אז עס מוז זיך שוין אנהויבען בעסערס, ווייל קיין ערגערס קאן גאר ניט זיין, אונ טאקי ר׳ שמואל אוסקווע אלליין איז נאך בעשערט געוועהן צו דערלעבען אזעלכע זאכען, וואס ר׳ יוסף כהן בעשרייבט זיי אין זיין ספר מיט שרעק אונ ציטערניש. אז די רעפארמאציאן האט אנגעהויבען שטארק פרעסען די קאטאלישע קירכע, האבען זיך גענומען צוויי גרויסע מענשען פיעטרא קאראפא פון נעאפאל, וועלכער איז דערנאך געווארען פאפסט אונ האט זיך גערופען פאול דער פיערטער, אונ איגנאציו לאילא פון שפאניען, וואס איז געוועהן דער ראש פון די יעזואיטען, צו בעפעסטיגען דעם בנין פונ׳ם קאטאליציזמוס, וואס האט שוין כמעט געהאלטען ביי איינפאלען. זיי האבען איינגעפיהרט אינקוויזיציאן. ניט נאר פאר יודען, נאר אויך פאר קריסטען, וואס וועלען האטש אויף א האר אבטרעטען פונ׳ם קאטאליציזמוס אונ אזוי ווי זיי האבען געוואוסט אז זייער גאנץ אומגליק נעהמט זיך נאר דערפון וואס עס דרעהען זיך ארום אויף דער וועלט ביכער, וועלכע אפנען די אויגען פונ׳ם פאלק, איז ביי זיי געבליבען זיי זאלען שטעלען זייערע מענשען וואס זאלען אכטונג געבען אז מעהר זאל מען שוין ניט לאזען דרוקען אזעלכע ספרים, וואס טויגען ניט אונ די אלטע

זאל מען פערברענען. אז דער פלאן האט זיך זיי איינגעגעבען און זיי זיינען בעלי בתים געווארען איבער מענשליכע געדאנקען, האט מען זיך ווייטער דערמאנט אז ביי יודען איז דא א תלמוד, וואס מען האט איהם שוין לאנג געברענט און געבראטען און מען האט זיך נאך אמאל געהאפט צו איהם, גלייך ווי אין דעם וואלט געשטעקט די גאנצע סכנה און ווען מען ווערד דערפון פטור קאן שוין דער פאפסט שלאפען רוהיג און די קאטאלישע קירכע מאג שוין אויפהייבען דעם קאפ.

אין מוסרים האבען די שונאי ישראל קיין מאל קיין מאנגעל ניט געפיהלט און שטאנדיג האבען זיך געפונען געטויפטע יודען, וואס האבען אויפ'ן תלמוד געמאכט אללערליי בלבולים. געוואהנליך פלעגען אזעלכע מסירות וואקסען פון מענשען וואס האבען ניט געקאנט קיין צורה פון קיין אלף, נאר דאס מאל איז בעשערט געווען אז דווקא לומדים זאלען זאגען פאלש מבינות און געבען זייער הסכמה אויף זאכען, וואס זיי אליין האבען גוט געוואוסט אז עס איז אליגען. דער בעריהמטער מדקדק ר' אליהו לעוויטא אדער ר' אליהו בחור הלוי, וואס האט א צייט מיט יאהרען געוואהנט ביים קארדינאל עגידיא דע וויטערבא און האט געלערנט העברעאיש מיט אסך קריסטען, האט פון א טאכטער געהאט צוויי אייניקלעך, וואס זענען אויך אויסגעוואקסען צווישען קריסטען. איינער פון זיי, אליהו, איז געווען א סופר און האט געלעבט אין איטאליען, און דער אנדערער שלמה ראמאנא, איז געווען א גרויסער שפראכען קענער, אויסער לשון קודש האט ער פערשטאנען גוט לאטייניש, שפאניש, אראביש און טירקיש און איז א לאנגע צייט ארומגעפאהרען איבער דייטשלאנד, טירקיי און מצרים. פלוצלונג האט זיך דער עלטערער ברודער אליהו געטויפט און איז געווארען א גייסטליכער מיט א נייעם נאהמען וויטאריא עליאנא. אז דער יונגערער ברודער האט דאס דערהערט, איז ער באלד צו איהם אוועקגעלאפען קיין ווענעדיג און האט גערעכענט אז ער וועט איהם קאנען איבעררעדען ער זאל צוריק ווערען א יוד. אויסגעלאזט האט זיך עס אבער דערמיט וואס שלמה ראמאנא האט זיך אויך געטויפט, ער האט בעקומען א נאהמען יאהאנעס באפטיסטא און האט דערנאך געשפיעלט א גרויסע ראללע צווישען די יעזואיטען. אט די צוויי לומדים צוזאמען מיט נאך א פאאר חברה־לייט, ווי חננאל די־פאליניא און יוסף מורי, האבען דערפרישט די פערשימעלטע בעשולדיגונגען פון ניקאלאי דאנין און האבען פארגעשטעלט דעם פאפסט אז דער תלמוד איז פול מיט שנאה געגען די קריסטען

און האלץ אב די יודען פון דער טויפע. דער פאפסט יוליוס דער דריטע איז אפילו ניט געוועהן קיין גענגער פון יודען, נאר געהען געגען רצון פון דער אינקוויזיציאן האט ער ניט געטארט, און דאריבער האט ער געמוזט, דעם 12 אויגוסט 1553, אונטערשרייבען א בעפעהל מען זאל פערברענען דעם תלמוד. ווי די הייששרעקען זענען די גייסטליכע אנגעפאלען אין רום אויף די יודישע הייזער און מען האט אויסגערוימט וואו מען האט נאר געפונען א גמרא, און פונקט ראש השנה, כדי די יודען זאלען מעהר פיהלען דעם וועטהיג, האט מען די ספרים אפענטליך פערברענט. דערנאך האט מען זיך צולאזט איבער אללע אנדערע שטאדט, ווי פעראראַ, מאנטוא, ווענעדיג, פאדוא, מען האט אפילו געטראפען קיין קאנדיא, און אומעדום האט מען צוגענומען יודישע ספרים און מען האט ניט איבערגעלאזט אפילו קיין בלאטעל שמות. אודאי איז באלד געווארען א רעש צווישען די יודען, און זיי זענען אוועקגעלאפען צום פאפסט זיך קלאגען דארויף וואס מען נעהמט ביי זיי צו אפילו חומשים און סדורים. דער פאפסט האט זייער בקשה אויסגעפאלגט און האט ארויסגעגעבען א נייע בעפעהל, אז די גזרה געהט נאר אויפ'ן תלמוד, און די איבריגע ספרים זאל מען ניט אנרירען. פון דעסטוועגען האט זיך די אינקוויזיציאן געטהון איהר'ס און די יודען האבען נאר ניט געקאנט דענקען זיי זאלען דרוקען נייע ספרים, ווייל די גייסטליכע האבען זיבען מאל איבערגעקוקט יעדעס אות און ווי באלד עס האט זיך זיי נאר אויסגעוויזען, אז אין א יודיש ספר געפינט זיך חאטש איין ווארט וואס מען קאן עס טייטשען אויף עטליכע אופנים און לערנען א פירוש אז מען מיינט דערמיט צו טרעפען דאס קריסטענטהום, האט מען נאר קיין טענות ניט געמאכט און שוין ארייננעווארפען אין פייער.

די רעכטע ביטערע צייט פאר די יודען אין איטאליען האט זיך ערשט אנגעהויבען נאך יוליוס דעם דריטענס טויט. דער נייער פאפסט מארצעלוס איז אויך ניט געוועהן קיין שלעכטער, ער האט אפילו אבגעראטעוועט די יודען פון א בלבול דם, נאר ער האט מעהר ניט געלעבט ווי איין חדש, און אז נאך איהם איז אויף זיין שטעלע ארויף פיעטרא קאראפא, אדער פאול דער פיערטע, האבען די יודען דערפיהלט דעם טעם פון דער שרעקליכער שנאה וואס איז געלעגען ביי איהם אין הארץ פון דער יוגענד אן, און ניט אומזיסט האבען זיי איהם גערופען „המן הרשע". די פיער יאהר, וואס פאול איז געוועהן פאפסט, האבען די יודען געהאט טאקי גוט צו געדענקען, און עס איז קיין טאג ניט אוועקגעגאנגען מען זאל ניט אויסטראכטען קיין נייעס, און

דערמיט זיי פערזאומערן דאס לעבען. קודם כל האט דער פאפסט געהייסען, אז יעדע שול זאל געבען צעהן רענדליך א יאהר און מיט דעם געלד זאל מען אויסהאלטען געטויפטע יודען. אין א צייט פון זעכס חדשים האבען די רייכע יודען געמוזט פערקויפען זייערע פעלדער, ווייל קיינער פון זיי האט ניט געטארט האבען קיין ערד; די יודישע דאקטוירים האט ער פערווערט צו היילען קריסטליכע קראנקע, און אויסער דעם האט ער פערבאטען מען זאל מיט א יודען רעדען מיט דרך ארץ: דעם בעסטען און בכבוד'סטען יודען האט מען ניט געטארט זאגען „מיין הערר". פאול האט אויך געמאכט, אז ווער פון די יודען עס וועט עובר זיין אויף זיינע תקנות זאל שטרענג בעשטראפט ווערען, און טאקי באלד האט ער איינגעזעצט הונדערטער יודען אין תפיסה, ווייל טשעפען זיך איז געוועהן גענוג צו וואס און אז ער האט גאר געוואלט זיך מאכען א היתר און אבראבעווען דעם יודענס פערמעגען, אפילו ווען א קריסט האט עס שוין אבגעקויפט פאר א פינפטהייל פונ'ם מקח, האט ער געזאגט, אז דאס איז גאר א אנשטעל, אז דער יוד האט נאר לפנים עס פערקויפט און אז דער ישר איז — ער זאל בעסער ווערען דער בעל הבית דערפון. אזוי האט ער זיי אויסגעזאגט, געגייטה זיי זאלען טהון די שווערסטע ארבייטען, בויען הייזער פאר דער מלוכה, און אז ער האט שוין גאר ניט געהאט פאר וואס זיי צו רודפ'ן האט ער ארויסגעלאזט א בעפעהל, אז אללע יודען וואס זענען ניט נוצליך פאר דער מדינה מוזען ארויספאהרען. מיט'ן כח פון אזא בעפעהל האט מען יעדען טאג איין אנדערן ארויסגעשיקט און עס האט גאר ניט געהאלפען קיין טענות. אז מען האט זיך שוין אונטערגעשטעלט צו פרעגען מיט וואס קאן א יוד נוצליך זיין און וואס פערלאנגט מען פון איהם, האט מען בעקומען א קורצע תשובה אז מען דארף קיין שאלות ניט פרעגען, ווייל אין די הויכע פענסטער ווייסט מען וואס מען טהוט. דער האס פונ'ם פאפסט געגען די יודען איז געווארען אזוי גרויס, אז ער איז שוין פשוט פאר שנאה כמעט משוגע געווארען, און ער האט אמאל ביי נאכט געהייסען איינעם פון זיינע קרובים ער זאל לויפען אונטערצינדען אללע יודישע הייזער. דער קרוב האט זיך שוין געלאזט אויספיהרען דאס וואהלע שליחות, נאר, צום גליק, האט איהם בעגעגענט דער פרומער קארדינאל אלכסנדר פארנעזע און האט איהם אבגעהאלטען דערפון. אויפ'ן אנדערן טאג האט זיך שוין פאול אליין אויך בערעכענט און עס האט איהם הנאה געטהון וואס זיין ווילדער רצון איז ניט געשעהען.

נאך ארגער האט פאול בעהאנדעלט די מאראנען, וואס האבען ביז אהער

געלעבט פראנק אונ פריי אין פיעל איטאליענישע שטאדט אונ בעזאנדערס אין אנקאנא, וואו פריהריגע פאפסטע האבען זיי געשטיצט אונ ערלויבט אפענטליך איבערגעהען צום יודענטהום. זיי האבען איהם נאך מעהר געקראנקט ווי די יודען אלליין אונ ער האט זיך ענטשלאסען זיי אין גאנצען צו פערניכטען. גאר אומגעריכט האט ער געהייסען מען זאל אללע מאראנען פון אנקאנא שטעלען פאר'ן משפט פון דער אינקוויזיציאן, אונ פלוצלונג איז מען אויף זיי ביי נאכט אנגעפאלען, אונ מען האט זיי מיט ווייב אונ קינדער איינגעזעצט אין געפענגניש. מען האט פערנומען אפילו פרעמדע סוחרים פון טירקיי, מען האט צוגענומען ביי זיי דאס גאנצע געלד אונ סחורה אונ פאול איז געווארען זייער יורש. זעהר וועניג איז געראטהען דעמאלט צו אנטלויפען קיין פעזארא, וואו דער עדלער הערצאג ערקאלע דער צווייטע האט שוין לאנג געעפענט די טויערן פון דער שטאדט פאר אללע אומגליקליכע אונ געיאגטע, אונ אויך קיין פעזארא, וויל דער הערצאג גאידא אובאלדא איז געוועהן אנגענער פונ'ם פאפסט אונ ער האט ביי זיך אויפגענומען אללע דאס זענען ניצל געווארען פון זיין רשעות. צווישען די גליקליכע וואס זענען אוועק פון אנקאנא אונ האבען זיך בעזעצט אין פעזארא איז אויך געוועהן דער בעריהמטער דאקטאר אמאטוס לוזיטאנוס, וואס איז אין דער יוגענד געוועהן לפנים א קריסט אונ האט גע-הייסען יאהאן ראדריגא דע קאסטעל-בראנקא. אז אין פארטוגאל, אין זיין פאטערלאנד איז איינגעפיהרט געווארען די אינקוויזיציאן, האט ער אנ-געהויבען נע ונד צו זיין, ער האט זיך ארומגעדרעהט אין עטליכע שטאדט. א צייט האט ער זיך אויפגעהאלטען אין אנטווערפען, רום אונ פעזארא, ביז ער איז געבליבען וואהנען אין אנקאנא, וואו אללע האבען איהם שטארק גע-שאצט, ווייל, ערשטענס, איז ער געוועהן א גרויסער בריה אין זיין פאך אונ, צווייטענס, זענען ביי איהם אללע מענשען גלייך געוועהן אונ יעדער קראנקער האט ביי איהם בעקומען א רפואה. ער האט אנגעשריבען פיעל ביכער איבער מעדיצין אונ האט געהאט א סך תלמידים וואס האבען ביי איהם געלערנט אונ זענען פון זיין האנד ארויס די גרעסטע דאקטוירים. זעהר אפט פלעגט מען איהם רופען צום פאפסט יוליוס דעם דריטען, וואס האט זיך ליעב געהאט נאר ביי איהם צו היילען. זיין נאהמען האט אזוי געקלונגען אויף דער וועלט, אז דער קעניג פון פולין האט איהם געשיקט בעטען ער זאל ביי איהם ווערען לייב-דאקטאר, נאר ער האט בעסער געוואלט בלייבען אין אנקאנא צווישען זיינע ברידער די מאראנען, דארט האט ער אבגעהיט יודישקייט אונ האט

זיך אַ נאָהמען געגעבען חביב. אונ אַזאַ נוצליכער מענש וואס אַללע האָבען איהם ליעב געהאַט, האָט געמוזט אַנטלויפען ווי אַ פּראָסטער פערברעכער אונ אויף דער אלטער וועלטער בלייבען אָהן אַ מקום מנוחה!

איבעריגענס האָבען פאָרט נאָך געהאַט מזל די דאָזיגע, וואס האָבען שׂכל געהאַט פריהער אַוועקצוואַרפען אַנקאָנאַ. אמת אומגליקליך זענען געוועהן יענע מאַראַנען, וואס זענען איבער הונדערט אַריינגעפאַללען אין די הענד פון די אינקוויזיטאָרען. מען האָט זיי גוט אָנגעמוטשעט אונ דערנאָך האָט מען, אים יאהר 1556, אַרויסגעגעבען אַ משפּט, אַז די וואס וועלען חרטה האָבען אונ אויף זיך געהמען צו ווערען פרומע קאַטאָליקען וועלען בעפרייהט ווערען, נאָר מען וועט זיי אַוועקשיקען אויף דער אינזעל מאַלטאַ אונ צו זייער פריהעריגען בכבוד'ן מעמד וועלען זיי שוין קיין מאָל ניט טאָרען קומען. זעכציג מאַראַנען זענען דאַרויף בעשטאַנען אונ האָבען אויף אַזאַ אופן געראַטעוועט זייער לעבען; פיער אונ צוואַנציג אָבער, אונ צווישען זיי אויך איין אַלטע פרוי דונאַ מאַיאָראַ, זענען געבליבען פעסט ביים יודישען גלויבען אונ מיט אַ „שמע ישׂראל" אויף די ליפּען האָבען זיי רוהיג ווי קדושים אָנגענומען דעם טויט.

דאָס פייער פון דער אינקוויזיציאָן, וואס האָט ווייטער איינגעשלונגען אַזוי פיעל קרבנות, האָט אָנגעצונדען אויך די הערצער פון אַללע יודען אונ מאַראַנען, וואו זיי זענען נאָר געוועהן פערוואָרפען, אונ עס האָט זיך געהערט פון אַללע זייטען אַ שרעקליכער קרעכץ פון וועהטהיג אונ נקמה. די דאָזיגע, וואס האָבען געקאָנט זייער שמערץ אויסדריקען נאָר דורך אַ געוויין, האָבען אָנגעשריבען קלאָג-ליעדער, אונ בעזאָנדערס האָט דעמאָלט געמאַכט אַ רעש די קינה פון ר' יעקב די פאַנו פון פעראַראַ, וואס האָט דערנאָך געמוזט אויסשטעהען דערפאַר גענוג צרות פונ'ם פּאַפּסט; די וואס האָבען זיך אָבער געפיהלט אַ ביסעל שטאַרקער, אונ ווער שמיעסט די פּאָרטוגאַזישע מאַראַנען, וואס האָבען זיך בעזעצט אין טירקיי אונ זענען געוועהן זעהר גליקליך, האָבען אָנגעהויבען שטאַרק זוכען מיטעל ווי אַזוי אָנצולערנען פּאָול דעם פיערטען פאַר זיין אַכזריות. זייער לאַגע איז אין יענער צייט געוועהן אין טירקיי אַזוי גלאַנצענד אַז ניט אומזיסט איז ביי זיי געבליבען זיי זאָלען ווייזען דעם פּאַפּסט ווער אַלטער איז אונ זענען טאַקי אים שטאַנד געוועהן צו פיהרען אַ שטילע מלחמה, ניט מיט בלוט פערגיסען, ניט מיט כלי זין, נאָר שוואַכער מאַכען דעם מסחר, וואס בעלעבט יעדעס לאַנד, אונ שלאָגט דעם שונא איבער דער קעשענע, ער זאָל עס מעהר פיהלען פונ'ם ערגסטען קלאַפּ.

אין קאנסטאנטינאפאל האט דעמאלט געלעבט א בעריהמטע פרוי, גראציא מענדעזיא, וואס גאטט האט זי געבענשט מיט גדולה, עשר און כבוד, און זי האט זיך מיט רעכט גערעכענט פאר א צירונג צווישען אללע יודען. זי האט אבער גענוג צרות זיך אנגעליטען ביז זי האט זיך געקאנט צושלאגען צום נאהמען גראציא, אדער חנה. זי איז געבארען געווארען אין פארטוגאל אים יאהר 1510 ביי עלטערן־מארראנען פון דער משפחה בינבנישתי, מען האט זי קריסטליך ערצויגען, גערופען האט מען זי בעאטריצע, און החתונה געמאכט האט מען זי אויך מיט איינעם פון די מארראנען פון דער משפחה נשיא, וואס האט געטראגען דעם קריסטליכען נאהמען פראנציסקא מענדעז און איז געוועהן א פארשטעהער פון זעהר א רייך הויז, וואס האט געפיהרט מסחרים מיט פערשיעדענע לאנדער און פלעגט מאכען די גרעסטע געשעפטען. מענדעז פלעגט מאכען הלוואות מלכים, און ביי איהם אין קאסטען האבען זיך געקאנט געפינען וועקסלען פונ'ם דייטשען קייזער קארל דעם פינפטען, פונ'ם קעניג פון פראנקרייך און נאך פיעל גרויסע שררות. אין אנטווערפען האט ער געאפענט א בעזונדער קאנטאר, און דארט האט געוואהנט זיין ברודער דיאגא מענדעז. אז פראנציסקא מענדעז איז אים יאהר 1535 געשטארבען, איז פון איהם געבליבען נאך איין איינציגע טאכטער ריינא, און אזוי ווי די אינקוויזיציאן אין פארטוגאל האט געלעגט איין אויג אויף דעם גרויסען פערמעגען וואס ער האט איבערגעלאזט אין גאנצען דער אלמנה, האט מען זיך אנגעהויבען טשעפען צו איהר און זי האט פערשטאנען, אז זי איז מיט'ן לעבען ניט זיכער, האט זי לאנג ניט געטראכט און איז שוין מיט'ן קינד, מיט א יונגערע שוועסטער און נאך מיט א סך קרובים אריבער קיין אנטווערפען צו איהר שוואגער. פון דארט האט זי שטארק געשטיצט די מארראנען און, אז מען האט אין רום בעדארפט עפיס פועל'ן און עס האט אבגעקאסט ניט קיין קליינע מטבע, האט זי געשיקט מיט געלד און איהר נדבה איז געוועהן די גרעסטע. אין אנטווערפען, וואו עס האבען זיך געפונען ניט ווייניג מארראנען, האט בעאטריצע מענדעזיא געשפיעלט זעהר א געהויבענע ראללע, און בעזאנדערס האט זיך ביי אללע בעליעבט געמאכט איהר קרוב יאהאן מיקעז, א שאנער יונגער מאן און א גרויסער בר מעלה, וואס איז געוועהן א חשוב ביים קייזער קארל'ס שוועסטער מאריע, דער געוועזענע קעניגין פון אונגארן. נאר ווי גוט עס איז איהר ניט געוועהן אין אנטווערפען, מיט וואס פאר א כבוד זי איז ניט געוועהן ארומגערינגעלט, איז אויף איהר די מאסקע פון קריסטענטהום געלעגען ווי א שווערע

מיטא, און עס האט זי אלין געצויגען זיך אוועקצולאזען אין א פרעמד ארט, וואו זי זאל קאנען פריי ווערען א יודיש קינד. זי האט אנגעהויבען צוצורעדען דעם שוואגער ער זאל אויך צוזאמען מיט איהר אוועקפאהרען, און עס איז שוין ביי איהם געבליבען ענדיגען אללע געשעפטען און זיך געזעגנען מיט אייראפא; נאר פלוצלונג איז דיאגא מענדעז געשטארבען און עס איז געווארען א גאנצער איבערשלאג. אין זיין צוואה האט ער איבערגעלאזט זיין גאנץ פערמעגען אין די האנד פון בעאטריצע מענדעזיא, און עס איז איהר שוין שווער געוועהן אזוי גיך צו מאכען א סוף פון אללע עסקים; דערצו האבען נאך דיאגא'ס אלמנה און זיין טאכטער גראציא קרום געקוקט דארויף וואס בעאטריצע איז גע- בליבען די גאנצע בעל הבית'טע. דערווייל האט די מלוכה אויך אנגעהויבען טראכטען ווי ארום צוצונעהמען ביי דער משפחה מענדעז דאס געלד און, נאך דיאגא'ס טויט, האט מען זיך ארומגעקוקט אז ער איז געוועהן א גאנגער פון דער אינקוויזיציאן און מע'הר צוגענייגט צו יודען. עס האט שוין געהאלטען דערביי אז די מלוכה זאל צונעהמען דיאגא'ס פערמעגען, נאר די קלוגע בע- אטריצע האט איבערגעקויפט די שופטים און האט נאך דערצו געגעבען דעם קייזער קארל א היבשען גמילות חסד, און אזוי איז איהר געראטהען מבטל צו זיין די גזרה, נאר זי האט שוין געמוזט בלייבען אין אנטווערפען נאך א פאר יאהר ביז דער קייזער וועט בעצאהלען דעם חוב. אז עס איז שוין געקומען די גליקליכע שעה, וואס זי האט אזוי לאנג דארויף ארויסגעקוקט, האט זיך בע- אטריצע ענטשלאסען דערווייל ארויסצופאהרען קיין ווענעדיג. זי האט זיך אפילו שטארק געהיט מען זאל ניט געוואהר ווערען צו ליעב וואס זי ווארפט אוועק אנטווערפען, זי האט ארויסגעלאזט א קלאנג אז זי מוז פאהרען קיין ווענעדיג ווייל יאהאן מיקעז איז אהין אנטלאפען מיט איהר טאכטער ריינא און וויל דארט מיט איהר חתונה האבען קלאמערשט געגען איהר רצון, עס האט אבער ניט געהאלפען און קוים איז זי געוועהן פון יענער זייט שטאדט האט שוין די מלוכה געוואלט אבראבעווען איהר פערמעגען און עס האט זי גענוג געלד אבגעקאסט ביז זי האט פערשטאפט די מיילער פון די שונאים און האט זיך געקאנט רוהיג איבערציהען קיין ווענעדיג. דארט האט זיך אויך אבער די הצלחה פון איהר אבגעטהון: דיאגא'ס אלמנה איז ניט צופרידען געוועהן וואס בעאטריצע האט געהאט די גאנצע דעה און זי האט אין אללעמען געמוזט אנקומען צו איהר, און זי האט זיך געוואלט בעפרייען פון איהר הערשאפט. זי האט זיך געלאזט אראבפיהרען דורך שלעכטע עצות און האט אליין געמסרט בעאטריצע אז

זי וויל פאהרען קיין טירקיי און דארט ווערען א יודיש קינד. די ווענעציאנישע מלוכה האט געזעהן, אז דא האט איהר גאטט צוגעשיקט, א כשר'ע מציאה און זי וועט קאנען ירשנ'ן בעאטריצע'ס עשירות, און זי האט באלד געגעבען א בעפעהל מען זאל זי איינזעצען אין תפיסה. דערווייל האט דיאגא'ס אלמנה אוועקגעשיקט א שליח קיין פראנקרייך און האט געבעטען מען זאל אבהיטען איהר פער- מעגען פון בעאטריצע'ס, זי מיט איהר טאכטער זענען אמת פרום און האבען ניט קיין נגיעה אין דעם פאלשקייט פון דער שוואגערין. דער שליח איז אבער איהר געוועהן אזוי געטריי אז ער האט זי אויך געמסר'ט, די מלוכה האט באלד ארויפגעלעגט איהר האנד אויף אלדינג, וואס האט געהערט צו דער משפחה מענדעז און דער קאניג היינריך דער צווייטע האט זיך נאר מחיה גע- וועהן וואס ער וועט פערשפארען צאהלען זיין חוב און דערביי נאך א מציאה האבען. יאהאן מיקעז האט אבער ניט געשוויגען און האט אנגעווענדט אללע מיטעל צו בעפרייען בעאטריצע פונ'ם געפאנגניש. ער האט געפונען א וועג צום סולטאן סולימאן, און זיין יודישער לייב-דאקטאר ר' משה המון האט איהם שטארק צוגערעדט ער זאל זיך אננעהמען פאר דער אומגליקליכער בע- אטריצא, אז פאר'ן לאנד וועט זיין ניט קיין קליינע טובה ווען בעאטריצע מענדעזיא וועט מיט איהר גרויס פערמעגען זיך בעזעצען אין טירקיי. ר' משה המון ווידער האט געהאט זיין קוק, ווייל איהם האט זיך געגלוסט חתונה צו מאכען זיין זוהן מיט בעאטריצע'ס רייכע טאכטער. די טירקישע מלוכה האט באלד געשיקט א שליח מיוחד קיין ווענעדיג מען זאל בעפרייען די פארשטעהערן פון דער משפחה מענדעז.

נאך עהדער די ישועה איז אנגעקומען פון קאנסטאנטינאפאל, איז אבער געראטהען בעאטריצע מענדעזיא זיך ארויסצודרייסען פון דער סכנה און זי איז אריבער קיין פערארא, וואו דער הערצאג ערקאלע די עסטע האט זי אויפגענומען מיט גרויס כבוד. די פיער יאהר, וואס זי האט פערבראכט אין פערארא, פון 1549 ביז 1553, האבען גליקליך געמאכט אללע יודען און מאראנען פון דארט, ווייל בעאטריצע האט אפען אבגעהיט יודישקייט און צוזאמען מיט איהר נייעם נאהמען גראציא, וואס הייסט חן, און האט דעם אייגענעם זין וואס חנה, האט זי ארויסגעוויזען איהר עדעל אמת יודיש הארץ, און איהרע מעשים טובים האבען בעוויזען, אז זי איז קיין מאל ניט געוועהן אבגעריסען פון איהר אמונה און יודען און יודישקייט זענען ביי איהר געוועהן טהייערער ווי איהר לעבען. ניט אומזיסט זענען אללע ספרים פון יענער צייט פול געוועהן מיט

שְׁבָחִים װֶעגֶען דֶער בֶּערִיהמְטֶער פְרוֹי, אוּנ דֶער דִיכְטֶער ר׳ שְׁמוּאֵל אוּסְקְוֶוע הָאט אָנגֶעשְׁרִיבֶּען אַבֶּעזוֹנדֶער בּוּךְ, װאו עֶס רֶעכֶענְט אוֹיס אִיהרֶע גְרוֹיסֶע מַעֲלוֹת אוּנ גֶעפִינְט אִין אִיהר מִרְיָם׳ס רַחֲמָנוּת, דְבוֹרָה׳ס חָכְמָה אוּנ אֶסְתֵּר הַמַּלְכָּה׳ס גֶעטְרַייסַאפְט דֶעם יוּדִישֶׁען פָאלְק.

נָאר הָאטְ׳שׁ אִין פֶערַארַא הָאט גְרַאצִיַא מֶענְדֶעזִיַא גֶעקָאנְט לֶעבֶּען פְרֵיי אוּנ קֵיינֶער הָאט אִיהר נִיט גֶעשְׁטֶערְט צוּ הַאלְטֶען דִי יוּדִישֶׁע אֱמוּנָה, הָאט זִי פוּן דֶעסְטְװֶעגֶען נִיט אַװֶעקְגֶעװָארְפֶען אִיהר אַלְטֶען גֶעדַאנְק אַז זִי מוּז לַהֲלוּטִין זִיךְ דֶערְוַויטֶערְן פוּן דִי קְרִיסְטְלִיכֶע לֶאנְדֶער אוּנ לֶעבֶּען אִין אַזַא אָרְט, װאו קֵיין זַאךְ זָאל זִי נִיט דֶערְמָאנֶען אִין דֶער טְרוֹיעֶרִיגֶער פֶערְגַאנְגֶענְהֵייט. אִיהר קָרוֹב יָאהַאן מִיקֶעז, װָאס אִיז אִין דֶער צַייט אַחָתָן גֶעװָארֶען פַאר אִיהר טָאכְטֶער רֵיינַא אוּנ הָאט גֶעמַאכְט שָׁלוֹם צְוִוישֶׁען גְרַאצִיַא מֶענְדֶעזִיַא אוּנ אִיהר שְׁװֶעגֶערְן, כְּדֵי דִי מִשְׁפָּחָה זָאל זִיךְ הַאלְטֶען צוּזַאמֶען, הָאט שְׁטַארְק גֶעאַרְבֵּייט מֶען זָאל זִי אִין קָאנְסְטַאנְטִינָאפָּאל גוּט אוֹיפְנֶעהמֶען, אוּנ אַז זִי אִיז אַהִין גֶעקוּמֶען, אִים יָאהר 1555, הָאבֶּען נִיט נָאר דִי יוּדֶען, נָאר אוֹיךְ אַללֶע אַיינְװָאהנֶער אוֹיף אִיהר אַרוֹיסְגֶעקוּקְט, וַויל מֶען הָאט שׁוֹין פוּן דֶערְוַוייטֶענְס גֶעהֶערְט װִי גוּט אוּנ פְרוּם זִי אִיז אוּנ װָאס פַאר אַצְדָקָה עֶס גֶעהט אַרוֹיס פוּן אִיהר שְׁטוּב. אִין קָאנְסְטַאנְטִינָאפָּאל הָאט זִיךְ יָאהַאן מִיקֶעז אֶפֶענְטְלִיךְ מְגַיֵּיר גֶעװֶעהן אוּנ הָאט זִיךְ אַנָאהמֶען גֶעגֶעבֶּען יוֹסֵף נָשִׂיא; דָארְט הָאט עֶר אוֹיךְ חֲתוּנָה גֶעהַאט מִיט רֵיינַא׳ן אוּנ בַּאלְד הָאט דָאס הַאנְדֶעלְס־הוֹיז מֶענְדֶעז, װָאס אִיז נָאךְ אַלְץ גֶע־שְׁטַאנֶען אוּנְטֶער דֶער הַשְׁגָחָה פוּן דֶער אַלְטֶער גְרַאצִיַא, אָנְגֶעהוֹיבֶּען בְּלִיהֶען נָאךְ מֶעהר װִי פְרִיהֶר. הוּנְדֶערְטֶער יוּדִישֶׁע מִשְׁפָּחוֹת הָאבֶּען גֶעהַאט פַּרְנָסָה בְּשֶׁפַע אוּנ אַללֶע יוּדֶען פוּן טִירְקַיי הָאבֶּען דֶערְפִיהלְט, אַז אִין יוֹסֵף נָשִׂיא הָאט זֵיי גָאטט צוּגֶעשִׁיקְט אַבֶּעשִׁיצֶער, װָאס אִיז בַּיים סוּלְטַאן דֶער עֶרְשְׁטֶער חָשׁוּב אוּנ קַאן בַּיי אִיהם פוֹעֶל׳ן אַלְדִינְג, אוּנ אַז גְרַאצִיַא מֶענְדֶעזִיַא הָאט אַמִילְדֶע אוּנ אַאָפֶענֶע הַאנְד פַאר אַללֶע אָרֶעמֶע אוּנ נוֹיטְבֶּעדִירְפְטִיגֶע.

אַז עֶס אִיז אָנְגֶעקוּמֶען דִי װִיסְטֶע בְּשׂוֹרָה װֶעגֶען דִי מַארְרַאנֶען פוּן אַנְקָאנַא, װָאס דֶער פַּאפְּסְט הָאט אַיינְגֶעזֶעצְט אִין תְּפִיסָה, הָאט גְרַאצִיַא מֶענְדֶעזִיַא נִיט גֶעקָאנְט רוּהֶען אוּנ הָאט זִיךְ עֶנְטְשְׁלָאסֶען זֵיי צוּ הֶעלְפֶען מִיט װָאס עֶס װֶעט אִיהר נָאר מֶעגְלִיךְ זַיין. זִי הָאט אָנְגֶעשְׁטֶעלְט דֶעם אֵיידֶעם יוֹסֵף נָשִׂיא עֶר זָאל בֶּעטֶען הִילְף בַּיים סוּלְטַאן, אוּנ אַזוֹי װִי צְוִוישֶׁען דִי מַארְרַאנֶען הָאבֶּען זִיךְ גֶעפוּנֶען אוֹיךְ טִירְקִישֶׁע סוֹחֲרִים, הָאט אִיהם סוּלֵיימַאן גֶעמוּזְט צוּ לִיעב טְהוּן אוּנ הָאט בֶּעפָאהלֶען דֶעם פַּאפְּסְט זֶעהר שְׁטְרֶענְג עֶר זָאל נִיט טְשֶׁעפֶּען זַיינֶע

אונטערטהאנען ווי באלד ער וויל ניט מען זאל זיך מיט די קריסטען וואס לעבען אין טירקייא אויך אזוי נוהג זיין. אודאי האט פאול געמוזט באלד בעפרייען די טירקישע סוחרים און האט זיין גאנץ כעס אויסגעלאזט צו די איבריגע, וועלכע האבען ניט געהאט וועד עס זאל זיך פאר זיי אננעהמען און זענען פערמשפט געווארען צום פערברענען. דער שרעקליכער סוף פון די אומגליקליכע האט צום איבריגען אויפגעבראכט די יודען אין טירקייא און עס איז ביי זיי געבליבען זיי זאלען זעהען מיט עפעס טרעפען דעם פאפסט, ער זאל זעהען אז א יוד קאן אויך בעצאהלען פאר א רעה.

די שטאדט אנקאנא ביים ים, וואס האט געהערט צום פאפסט, האט געצויגען איהר פרנסה פון די שיפען וואס פלעגען אנקומען פון טירקייא און האט זיך גערעכענט פאר א גרויסען האנדעלס-פונקט, וועלכער האט פערבונדען איטאליען מיט די מזרח-לאנדער. דערפאר האבען די קאנסטאנטינאפאלער יודען זיך ענטשלאסען אבצוציהען דעם מסחר פונ'ם אנקאנא'ר פארט און א תל מאכען פון דער שטאדט. זיי האבען עס געמוזט טהון צוליעב דעם הערצאג גואידא אובאלדא פאן אורבינא, וואס האט אריינגעלאזט די אנטלאפענע מאראנען קיין פעזארא נאר מיט דעם תנאי זיי זאלען אהין אנהויבען צו שלעפען האנדעלס-שיפען. אודאי האבען עס די איינוואהנער פון אנקאנא באלד דערפיהלט, און פון זייערע קלאגען האט פאול געקאנט ארויסזעהען, אז די יודען שווייגען ניט און אז אין א קליינער צייט פון אכט חדשים האבען זיי איינע פון די בעסטע שטאדט געמאכט פאר א וויסט דארף. צום אומגליק אבער האט אפילו אין דער זאך אויך ניט געקאנט זיין קיין אחדות צווישען יודען: אפילו אין קאנסטאנטינאפאל, וואו גראציא מענדעזיא און יוסף נשיא האבען געשפיעלט די הויפט-ראללע, איז שווער געווען די דעות זאלען זיין ביי אללע גלייך, און האטשי אזוינע צוויי בעריהמטע רבנים, ווי ר' יוסף קארו און ר' משה די-טרני, האבען געגעבען זייער הסכמה מען זאל אויסמיידען אנקאנא, זענען פיעל דארויף ניט בעשטאנען, און אויף קאנסטאנטינאפאל האבען געקוקט די איבריגע האנדעל-שטאדט, ווי סאלוניקי, אדריאנאפאל, ברוסא, אוילאנא און מארעא, און עס האבען זיך געפונען זעהר ווענינ בעלנים צו ענדיגען זייערע געשעפטען, וועלכע זיי זענען שוין געוואהנט געוועהן צו פיהרען מיט איטאליען. דערוויייל איז דער הערצאג גואידא אובאלדא באז געווארען וואס די יודען האבען ניט געהאלטען קיין ווארט וועגען דעם מסחר פון פעזארא, מען האט איהם

צוגעזאגט אונ עס האט זיך גאר נישט אויסגעלאזט, אונ ער האט די מאראנען ארויסגעטריבען פון פעזארא. עס איז נאך אחכד געוועהן, וואס ער האט זיי ניט איבערגעגעבען דער אינקוויזיציאן, חאטשי אין גאנצען זיך אויסדרעהען פונ'ם פאפסט'ס האנד איז זיי אונמעגליך געוועהן: פיעל פון זיי האט מען געחאפט אונ איינגעזעצט אין תפיסה אונ א טהייל האט מען פערקויפט פאר קנעכט. דעמאלט איז אויך דער מענשענפריינדליכער אמאטוס לוזיטאנוס אוועק פון פעזארא, א קורצע צייט האט ער זיך אויפגעהאלטען אין ראגוזא, וואו די קריסטען האבען איהם אויף די האנד געטראגען, ווייל ער האט ניט איינעם פון זיי דאס לעבען געראטעוועט, אונ דערנאך איז ער אוועקגעפאהרען קיין סאלוניקי. ווי עס שיינט, האט מען אין דער אייגענער צייט אנגעהויבען רודפ'ן די מאראנען אויך אין פערארא: די יודישע דרוק פון ר' אברהם אוסקווע האט זיך געמוזט צומאכען אונ דון שמואל נשיא, דער ברודער פון יוסף נשיא, איז אנגעקומען מיט גרויסע צרות ביז ער האט געקאנט אוועקפאהרען קיין קאנסטאנטינאפאל. דער הערצאג האט געוואלט האבען ביי זיך א בכבוד'ן יודען ער זאל איהם קאנען אנטהון רעכטע יסורים, דערפאר האט ער איהם צוגעהאלטען אונ ערשט, אז דער סולטאן האט זיך אריינגעמישט אונ האט געשריבען אז עס איז ניט קיין יושר אזוי צו טהון, האט ער איהם ארויסגעלאזט פון דער שטאדט.

וואס מעהר פאול דער פיערטער האט זיך געפיהלט קרענקער אונ נאהענטער צום קבר — איז זיין צארן געגען די יודען געווארען אלץ גרעסער אונ ער האט געפונען געגנוג מלאכי חבלה, וואס האבען געברענט פאר א תענוג אויסצופיהרען זיין ווילדען רצון. צווישען זיינע געטרייע שלוחים האבען זיך בעזאנדערס אויסגעצייכענט מיט זייער אכזריות טאקי צוויי געטויפטע יודען, סיקסטוס סענענזיס אונ פיליפ, אדער יוסף מורו, וואס פלעגען אויפרייצען זייערע געוועזענע ברידער מיט פייערדיגע דרשות, וועלכע זענען געוועהן פול מיט זידלעריען אונ שאנדונגען פון דער יודישער אמונה. עס איז געקומען אזוי ווייט אז אים יום כפור, ווען דער עולם האט געדאווענט אונ געוויינט, האט זיך מורו ערלויבט אריינצולויפען אין שול אונ מיט געוואלד אריינשטעלען א קרייז אין ארון קדש. די יודען האבען מן הסתם ניט געשוויגען, מורו איז ארויס מיט א געשריי אויף דער גאס, ארום איהם האט זיך באלד פערזאמעלט א גאנצע מחנה, מען האט זיך גוט אבגערעכענט מיט די יודען אונ צוויי בעלי בתים, וואס מורו האט געזאגט אז זיי האבען זיך די

ערשטע ארויסגעשטעלט געגען איהם, האט מען איינגעזעצט אונ דערנאך אפענטליך געשלאגען. נאך ערגער איז זיך פאול בעגאנגען מיט די מאראנען: ער האט זיי גערודפ׳ט נאר אהן רחמנות אונ, אז עטליכע פון זיי האבען זיך ענטשלאסען צו ווערען גייסטליכע אונ האבען געהאפט אז דערמיט וועלען זיי זיך אויסהיטען פון שלעכטס, האט ער ארויסגעגעבען א בעפעהל, אז ווער עס קומט ארויס פון יודען, אפילו פונ׳ם צעהנטען דור, טאר ניט ווערען קיין גייסטליכער.

דעם תלמוד האט פאול אין גאנצען ארויסגעריסען פון זיין גבול אונ צו ליעב דעם האט זיך געמוזט צומאכען די פאר ישיבות, אין וועלכע יודישע קינדער האבען נאך געהאט די מעגליכקייט צו לערנען תורה. די יודען פון איטאליען וואלטען אזוי מיט דער צייט געוויס גוט פערגראבט געווארען, ווען קיין קרעמאנא, וואס איז געשטאנען אונטער דעם שוטץ פון מאילאנד אונ דארט האט דער פאפסט קיין שליטה ניט געהאט, קומט ניט צו פארען א גרויסער למדן ר׳ יוסף אוטולענגהי, וואס האט געעפענט א נייע ישיבה אונ האט געזעהען מען זאל איבערדרוקען אללע יודישע ספרים. אז די איטאליענישע יודען זענען דערפון געוואהר געווארען, האבען זיי אוועקגעשיקט קיין קרעמאנא דאס ביסעל ספרים, וועלכע עס איז זיי געראטהען צו בעהאלטען אונ מציל זיין פון פייער, אונ אזוי איז אין דער דאזיגער שטאדט געווארען איין אוצר פון יודישע ספרים, וועלכע מען פלעגט פון דארט צושיקען קיין פוילען אונ דייטשלאנד. עס האט אבער לאנג ניט געדויערט, ווייל נאר ניך האבען דעם פאפסט׳ס שליחים אויך אהין געטראפען אונ האבען אנגעהויבען ארבייטען, פון איין זייט מיט דער מלוכה, אונ פון דער אנדערער זייט מיט׳ן פאלק, אז מען זאל די יודען גאר אין גאנצען משלח זיין. באלד האבען זיך א שיט געגעבען די כשר׳ע עדות געגען תלמוד, ווי די געטויפטע יודען סיקסטוס סענענזיס, וויטאריא עליאנא אונ יהושע דיי קנטרי, אונ עס איז געבליבען מען זאל אין קרעמאנא אויך פערברענען די יודישע ספרים. מיט חשק האבען זיך צולאזט די סאלדאטען איבער אללע יודישע וואהנונגען זוכען גמרות, אונ אזוי ווי קיין גרויסע לומדים זענען זיי ניט געוועהן האבען זיי צוגענומען אלדינג וואס איז נאר געוועהן געדרוקט מיט יודישע בוכשטאבען. דעמאלט האט וויטאריא עליאנא שיר געליטען א גרויסען היזק, ווייל דער פאפסט פאול האט געהאלטען פון קבלה, ביי איהם האבען געשפיעלט א גרויסע ראללע די דעות פון די מקובלים, ווי פיקא דע מיראנדאלא, רייכלין אונ עגידיא דע וויטערבא, אונ

צו ליעב דעם האט עליאנא. צוזאמען מיט א קריסטליכען דרוקער וויצענטי קאנטי גילאזוס אין קרעמאנא אבדרוקען דעם „זהר", און האט נאך אליין אנגעשריבען איין הקדמה אויף לשון קדש, דערפין האט ער פשוט געוואלט מאכען א גוט געשאפט, ווייל דעם ערשטען „זהר", וואס עמנואל דע בענעווענט האט אבגעדרוקט אין מאנטוא, האבען די קריסטען אויפגעהאפט ווי אבען טוב און האבען געשריגען, אז נאר דער „זהר" קאן די יודען צופיהרען צום קריסטענטהום. די פראסטע סאלדאטען, וואס אויף זיי איז געפאלען דער גורל צו זוכען דעם תלמוד, האבען, אבער, ניט אזוי געקוקט אויף דער קבלה, ביי זיי איז אלין איינס געוועהן וואס עס איז זיי נאר געקומען אין די האנד אריין, און דערפאר האבען זיי פערנומען אויך צוויי טויזענד זהר'ס, וואס האבען בעטראפען א היבשע סומע געלד. מיט גרויס מיה האט וויטאריא עליאנא זיי אבגעראטעוועט און האט אנגעמאכט א געוואלד אז דאס זענען היילינע ספרים. ניט לאנג איז אבער דער „זהר" געבליבען הייליג: שפעטער מיט עטליכע יאהר האט דער פאפסט אנגעהויבען קוקען אויף קבלה מיט די אויגען פון יענע סאלדאטען וואס האבען ניט געוואלט מאכען קיין חילוק צווישען יודישע ספרים און האט געהייסען דעם „זהר" אויך אריינווארפען אין פייער.

דעם פאפסט פאול'ס שנאה צו די יודען און זייערע היילינע ספרים האט זיך באלד פון איטאליען אריבערגעהאפט אין אנדערע לאנדער, ווייל שלעכטס לערנט מען זיך גיך אב. אין פראג האט זיך אויך אבגעזוכט א געטויפטער יוד, אשר פון אודינע, וועלכער האט אויסגערעדט אויף די יודען כל הרעות און האט ניט גערוהט ביז מען האט ביי זיי ניט צוגענומען, אים יאהר 1559, אללע ספרים, און מען האט זיי אוועקגעשיקט קיין וויען. דאס איז געוועהן פאר די פראגער יודען א גרויסער קלאפ, ווייל עס איז ניט געוועהן פון וואס צו דאווענען און ניט יעדער האט געדענקט די תפלה אויסווענינג. באלד האט זיך נאך מעהר ארויסגעוויזען דער שרעקליכער האס פון'ם פראסטען פאלק: אין דער יודישער גאס פון פראג איז געוועהן א גרויסע שרפה און די איינוואהנער האבען ניט נאר ניט געהאלפען ראטעווען, נאר זיי האבען נאך אליין גע־ראבעוועט און האבען אפילו שוואכע פרויען און קינדער אריינגעווארפען אין פייער. דערמיט האבען זיך אבער ערשט אנגעהויבען די רעכטע צרות: דער קייזער פערדינאנד דער ערשטע האט זיך ענטשלאסען ארויסצוטרייבען די יודען פון גאנץ בעהמען, און פראג איז געשטאנען אויפ'ן ערשטען פייער. גענען אנדערע פאלקער איז פערדינאנד דווקא געוועהן זעהר גוט און בארמהערציג

ער האט אפילו געוואלט שלום מאכען צווישען די קאטאליקען און די פראטעסטאנטען; נאר אויף די יודען האט ער געטראגען א שנאה אין הארצען און האט געדאנקט גאט, אז ער האט געהאט וואו זיי ארויסצואווייזען. קודם כל האט ער איינגעפיהרט אין עסטערייך „יודען־צעטעל", דאס הייסט, אז יעדער יוד וואס דארף קומען קיין וויען מוז פריהר ארויסנעהמען א בעזונדער צעטעל פון דער מלוכה, און דארט איז שוין געוועהן אנגעשריבען צו ליעב וואס פאר א געשעפט ער מוז זיין אין דער הויפט־שטאדט און ווי פיעל טאג איז איהם ערלויבט דארט צו בלייבען. נאך דעם האט ער אנגעהויבען ביסלעכווייז ארויסצוטרייבען די יודען פון גארץ און פון אנדערע ערטער ביז ער האט זיך גענומען צו דער אלטער פראגער קהלה, וואס איז ביי איהם שטארק נמאס געווארען אין די איינגען וועגען איהרע שטאנדיגע מחלוקת איבער רבנים אדער אנדערע פארשטעהער. א פאר יאהר האט פון דעסטוועגען געדויערט ביז דער קייזער איז אים שטאנד געוועהן, אים יאהר 1561, אויסצופיהרען זיין בעפעהל וועגען די פראגער יודען, ווייל האטש נאך דעם וואס מען האט צוריק מיט צוואנציג יאהר ארויסגעטריבען די יודען פון פראג האבען זיך אהין אומגעקעהרט נאר דאס פסולת, האבען זיי פארט געהאט א סך צדדים צווישען די קריסטען, וואס זענען איינגענטליך ניט געוועהן לייטישער פון זיי און האבען זיך אנגענומען פאר זיי. אפילו אז עס האט ניט געהאלפען און די יודען האבען געמוזט ארויס פון פראג, האבען זייערע קריסטליכע בעלי טובה באלד אנגעהויבען ארבייטען מען זאל זיי ווייטער אריינעהמען. מען האט געפונען א וועג צום קייזער און מען האט איהם ארויפגעבראכט דארויף, אז ער זאל שוין חרטה האבען אויף דער גזרה וועגען די יודען, ער האט אבער געענטפערט אז ער קאן גאר ניט העלפען, ווייל ער איז פערבונדען מיט א שבועה. דעמאלט האט זיך אונטערגענומען איינער פון די עדעלסטע פראגער יודען ר' מרדכי צמח בן גרשון פון דער בעריהמטער משפחה סאנטשין, וועלכע האבען אין פערשיעדענע שטעדט געהאט יודישע דרוקען, צו פאהרען קיין רום צום נייעם פאפסט פיוס דעם פיערטען, וואס האט איבערגענומען די שטעלע נאך פאול'ס טויט, און פועל'ן ביי איהם ער זאל דעם קייזער מתיר נדר זיין. אין יענער צייט, אז דאס אכזריות פון פאול'ן איז נאך געוועהן פריש, און וואס פאר א מענש זיין יורש איז האט נאך קיינער ניט געקאנט וויסען, איז אזא נסיעה געוועהן פשוט א איינשטעלניש; דערצו האט די שטאדט ניט פערדיענט ביי ר' מרדכי צמח'ן ער זאל זיך צו ליעב איהר מוסר נפש זיין, ווייל די פראגער רבנים האבען פער־

משפט זיין איינציגע פרומע טאכטער פאר א כלבול וואס פאלשע עדות האבען אויסגעטראכט. ר' מרדכי צמח האט אבער ניט געקוקט אויף קיין זאך, דארט וואו ער האט געקאנט א טובה טהון דעם כלל האט איהם זיין אמת יודיש הארץ גענייטה צו פערגעסען זיינע אייגענע אונצופרידענהייטען. ער האט זיך צוגעשלאגען צום פאפסט אונ ער האט ניט אבגעטרעטען ביז ער האט ניט מבטל געוועהן פערדינאנד'ס שבועה. אזוי זענען די פראגער יודען געהאלפען געווארען, אונ שפעטער, אז די מלוכה איז איבערגעגאנגען צו פערדינאנד'ס צוויי זיהן, מאקסימיליאן דעם צווייטען אונ רודאלף, האבען די יודען ווייטער זיך צושפרייט איבער גאנץ באהמען אונ אסטערדייך, האטשי אין צרות זענען זיי ניט זשעדנע געוועהן, ווייל די קאטאלישע גייסטליכע האבען ניט אויפגעהערט זיי אללע מאל דערמאנען אז זיי זענען נאר פרעמדע אונ איינגעבעטענע אין לאנד.

אין איטאליען האט, נאך פאול'ס טויט, אנגעהויבען בלאזען א פריינדליך ווינטעל, האטשי דער נייער פאפסט פיוס איז ניט אים שטאנד געוועהן פלוצים אלדינג איבערמאכען אונ פערבעסערן אין גאנצען דעם צושטאנד פון די יודען. ער האט זיך געמוזט בעגניגען מיט קלייניגקייטען: ער האט זיי ערלויבט צו קויפען ערד פונ'ם ווערטה ביז פינפצעהן הונדערט רענדליך, צו פיהרען פער-שיעדענע מסחרים אונ ניט נאר האנדלען, ווי פריהר, מיט אלטע קליידער, אונ האבען געשעפטען מיט קריסטען, נאר ניט האלטען קיין קריסטליכע דיענס-טען. וויכטיגער איז אבער געוועהן דאס, וואס פיוס האט מבטל געוועהן די שטראפען, וואס יעדער יוד האט געהאט אויף זיך ווען ער האט עובר געוועהן אויף איינע פון פאול'ס תקנות, אונ דאס האט געהייסען גלייך ווי די אלטע בעפעהלע האבען אנגעווארען זייער כח. אודאי האבען די יודען אויך ניט געדרימעלט אונ האבען אנגעהויבען ארבייטען מען זאל צוריק כשר מאכען דעם תלמוד. אזא זאך איז זיי אבער ניט אזוי גרינג אנגעקומען, האטשי מיט קיין לעדיגע האנד זענען זיי ניט געקומען: פיוס האט פשוט מורא געהאט פאר די גייסטליכע זיי זאלען ניט אנמאכען א געוואלד, אז די יודען פיהרען ביי איהם אויס וואס זיי ווילען. דערפאר איז ער געפאלען אויף א אויבער הסברה: ער האט קלוימערשט אבגעזאגט די בקשה פון די יודען אונ האט בפירוש געזאגט אז ניט נאר דער תלמוד נאר אפילו אללע קבלה-ספרים אונ רייכלין'ס ביכער זענען אסור אונ מען טאר זיי אין די האנד ניט האלטען; דערביי האט ער אבער אויפגעטהון א קלייניגקייט אונ האט ערלויבט מען זאל איבערקוקען

דעם תלמוד און ארויסוואַרפען אַלע ערטער, וועלכע זענען שעדליך פאַר'ן קריסטענטהום, און ווי באַלד מען וועט דערנאָך די גמרות ניט רופען מיט דעם נאָהמען „תלמוד" מאָג מען זיי דרוקען און אָפען האַלטען. דאָס איז געוועהן אַ פאַרשטעלטער היתר און די יודען האָבען פערשטאַנען ווי אַזוי זיך מיט איהם צו בענוצען: שפּעטער מיט עטליכע יאָהר האָט מען דעם תלמוד אָבגעדרוקט אין באַזעל מיט קליינע פעראַנדערונגען.

נאָר אויב מען קאָן רעכנען, אַז די צייט פון פּיוס דעם פיערטען איז אַ ביסעל מעהר גליקליך געוועהן פאַר די יודען, האָט דאָס גליק נאָר וועניג געדויערט, ווייל נאָך איהם איז געוואָרען פּאַפּסט פּיוס דער פינפטער און דאָס איז געוועהן אַזאַ אכזר, וואָס אפילו פּאַול דער פיערטער האָט זיך געגען איהם אויסגעוויזען ווי אַ צדיק. ער האָט אויסגעגראָבען וואו עס איז נאָר ערגיין געוועהן איין אַלטע גזרה, און דריי חדשים זענען נאָך ניט אַוועק זייט ער איז אים יאָהר 1566 אַרויף אויפ'ן פּרעסטאָל, האָט ער אים לעבען פון די איטאַליענישע יודען געמאַכט אַ איבערקעהרעניש: אַלע האָבען געמוזט ווערען טענדלערס, ווער עס האָט געהאַט ערד האָט מען איהם גענייטה ער זאָל זי פערקויפען, מיט קריסטען האָבען זיי ניט געטאָרט האָבען קיין שום געשעפט, מען האָט זיי געצוואונגען צו טראָגען שאַנד־צייכענס אויף די קליידער, און מעהר פון איין שול האָט מען זיי ניט ערלויבט. פּיוס דער פינפטער האָט זיך אָבער ניט געקאָנט בעגעהן נאָר מיט אַלטע גזרות; ער האָט טאַקי געוואָלט ביי די יודען צונעהמען דאָס לעבען און דאָס פערמאָגען, אַז עס זאָל פון זיי ווערען אין גאַנצען אַ תל; דאַריבער האָט ער געהייסען מען זאָל זיי בעטראַכטען ווי געפאַהרליכע שונאים פון דער קאַטאָלישע קירכע און פאַר יעדער קלייניגקייט זאָל מען זיך צו זיי טשעפּען, אַריינוואַרפען אין תפיסה און זיי אָנטהון ענוים קשים. איהם האָט אויך געהאָלפען אַ געטויפטער יוד אַלעסאַנדראָ, וועלכער האָט זיך געהאַפּט צו די אַלטע הטאָים און האָט בעשולדיגט די יודען, אַז אין זייערע ספרים און ביים דאַווענען פערשאַלטען זיי די קריסטען און דאָס קריסטענטהום מיט טויטע קללות. פאַר אַזעלכע עבירות האָט מען כמעט אַלע יודען פון באָלאָניאַ געשטעלט פאַר דעם געריכט פון דער אינקוויזיציאָן און, אַז די תלינים האָבען ביי זיי לעבעדיגערהייט געצויגען די אָדערן פונ'ם לייב, האָבען זיי געמוזט מודה זיין אויף אַלדינג וואָס מען האָט נאָר געוואָלט. נאָר דער איינציגער רב פון באָלאָניאַ, ר' ישמעאל חנינא, איז געוועהן שטאַרק און האָט געהאַט אין זיך אַזוי פיעל קראַפט, אַז ער האָט

פְרִיהֶר מוֹסֵר מוֹדָעָה גֶעוֶועהן, מֶען זָאל וִויסֶען, אַז וָואס עֶר וֶועט זָאגֶען אִין דֶער צַייט, וָואס מֶען וֶועט אִיהם מוּטְשֶׁען אוּנ דִי כּוֹחוֹת וֶועלֶען אִיהם אוֹיסְגֶעהֶען, אִיז פַאלְשׁ. דֶערְוַוייל הָאבֶּען אָנְגֶעהוֹיבֶּען דִי עֶטְלִיכֶע פֶערְמֶאגְלִיכֶע יוּדֶען, וָואס זֶענֶען נָאךְ גֶעבְּלִיבֶּען אִין בּוֹלוֹנְיָא אוּנ הָאבֶּען פֶערְשְׁטַאנֶען אַז נִיט הַיינְט־מָארְגֶען וֶועט מֶען זֵיי אוֹיךְ אָבְּרַאבֶּעוֶוען, צוּ טְרַאכְטֶען ווִי אַרוּם זֵיי זָאלֶען זִיךְ אַרוֹיס־הַאפֶּען פוּן דָארְט אוּנ, אַז זֵיי הָאבֶּען גֶעזֶעהֶען אַז דִי מְלוּכָה הָאט עֶפִּיס קֵיין הֶיטֶק נִיט זֵיי אַרוֹיסְצוּלָאזֶען הָאבֶּען זֵיי זִיךְ פָּשׁוּט אַרוֹיסְגֶעגַנְבֶ'ט. דָאס הָאט דֶעם פַּאפְּסְט שְׁטַארְק פֶערְדְרָאסֶען אוּנ עֶר הָאט זִיךְ עֶנְטְשְׁלָאסֶען דִי יוּדֶען לְהַלוֹטִין אַרוֹיסְצוּטְרַייבֶּען פוּן דִי אָרְטֶער, וואו עֶר הָאט גֶעהַאט צוּ שַׁאפֶען. אוּמְזִיסְט הָאבֶּען זִיךְ אַרוֹיסְגֶעשְׁטֶעלְט, טַאקִי פוּן דִי גֵייסְטְלִיכֶע, אָרְדֶענְטְלִיכֶע מֶענְשֶׁען, וָואס הָאבֶּען עֶרְקְלֶעהרְט פִּיוּס'ן, אַז עֶר טָאר נִיט גֶעהֶען גֶעגֶען רָצוֹן פוּן דִי פְּרִיהֶרִיגֶע פֶּאפְּסְטֶע, וֶועלְכֶע פְלֶעגֶען בֶּעשִׁיצֶען דִי יוּדֶען אוּנ הָאבֶּען זֵיי אַרַיינְגֶעלָאזְט אִין זֵייעֶר לַאנְד, וֶוען מֶען הָאט זֵיי גֶעיָאגְט אוּנ גֶעטְרִיבֶּען פוּן אַלֶע זַייטֶען: פִּיוּס דֶער פִינְפְטֶע אִיז גֶעבְּלִיבֶּען בַּיי זַיין רִשְׁעוּת אוּנ הָאט אִים יָאהר 1569 אַרוֹיס־גֶעגֶעבֶּען אַ בֶּעפֶעהל, אַז פוּן אַלֶע שְׁטֶעדְט, וָואס גֶעפִינֶען זִיךְ אוּנְטֶער זַיין מַאכְט, אוֹיסֶער רוֹם אוּנ אַנְקָאנַא, זָאלֶען זִיךְ דִי יוּדֶען אַרוֹיסְקְלוֹיבֶּען אִין דְרַיי חֲדָשִׁים, אוּנ יֶעדֶער יוּד, וָואס מֶען וֶועט אִיהם דָארְט דֶערְנָאךְ גֶעפִינֶען, וֶועט פֶערְקוֹיפְט וֶוערֶען פַאר אַ קְנֶעכְט. אַוַדַאי זֶענֶען דֶעמָאלְט גֶענוּג יוּדֶען גֶעבְּרָאכֶען גֶעוָוארֶען פוּן בְּרוֹיט אוּנ הָאבֶּען זִיךְ קוֹים גֶעקָאנְט צוּשְׁלֶעפֶּען צוּ דִי נָאהֶענְטֶע שְׁטֶעדְט, ווִי פֶעזַארֶא, אוּרְבַּאנָא, פֶערַארַא, מַאנְטוּאַ אוּנ מַאִילַאנְד. דִי רַייכְסְטֶע פוּן זֵיי זֶענֶען גֶעוָוארֶען קַבְּצָנִים, קֵיינֶער פוּן דִי קְרִיסְטֶען הָאט זֵיי נִיט בֶּעצָאהלְט זֵייעֶרֶע חוֹבוֹת, אוּנ נָאר אֵיין ר' גְדַלְיָה אִבְּן יַחְיָא פוּן רַאוֶוענַא הָאט פֶערְלָארֶען צֶעהן טוֹיזֶענְד רֶענְדְלִיךְ. דֶעמָאלְט הָאט מֶען זִיךְ אוֹיךְ אוּמְגֶעקוּקְט אַז אִין עֶטְלִיכֶע אָרְטֶער פוּן פְרַאנְקְרַייךְ, וואו מֶען הָאט שׁוֹין מֶעהר פוּן צְווֵיי הוּנְדֶערְט יָאהר קֵיין יוּדֶען נִיט גֶעזֶעהֶען, הָאבֶּען זִיךְ בֶּעזֶעצְט יוּדֶען אוּנ זֶענֶען גֶעוָוארֶען גְרוֹיסֶע עֲשִׁירִים; אַזַא עַוְלָה אִיז שְׁווער גֶעוֶועהן אִיבֶּערְצוּטְרָאגֶען אוּנ מֶען הָאט דִי יוּדֶען פוּן אַוִוינְיָאן, קַארְפֶּענְטְרַאס, וֶוענַייסֶען אוּנ נָאךְ אַנְדֶערֶע שְׁטֶעדְט, וואו דִי גוּטְהֶארְצִיגֶע פֶּאפְּסְטֶע הָאבֶּען זֵיי צוּרִיק מִיט יָאהרֶען אַרַיינְגֶעלָאזְט, מִיט חֶרְפָּה אוּנ בּוּשָׁה אַרוֹיסְגֶעטְרִיבֶּען.

גְרֶאסְטֶענְטְהֵיילְס הָאבֶּען זִיךְ דִי אוּמְגְלִיקְלִיכֶע גֶעלָאזְט קֵיין טִירְקַיי, נָאר זֶעהר וֶוענִיג הָאבֶּען זִיךְ גֶעקֶענְט אַהִין צוּשְׁלָאגֶען, וַוייל אוֹיפ'ן וֶועג הָאבֶּען זִיךְ גֶעפוּנֶען אַזֶעלְכֶע פְרוּמֶע קְרִיסְטֶען, וָואס הָאבֶּען גֶעהַאלְטֶען פַאר אַ גְרוֹיסֶע מִצְוָה

צוזונעהמען ביי זיי דאס לעצטע, אונ זיי זענען אויסגעגאַנגען פאַר הונגער אונ קאַלט נאָך עהדער זיי זענען צוגעקומען צו דער גרעניץ. אַ פינסטערע צייט איז דעמאָלט געוועהן פאַר די יודען אין איראָפאַ אונ ר' יוסף כהן האט אויף דער אַלטער געהאט גענוג צרות צו בעשרייבען אין זיין ספר „עמק הבכא", וואָס איז טאַקי געוועהן אַ טהאָל פון געוויין, פון ביטערע טרערען, וואָס יעדער יוד האט געמוזט פערגיסען, ווען ער האט מיט זיינע אייגענע אויגען געזעהען דעם ביטערן סוף פון זיינע דערשלאָגענע ברידער.

4. די יודען אין טירקיי אונ דון יוסף הנשיא.

(1566—1590 נאָך קריסטוס געבורט).

דער יוד האט שוין אָבער אין זיך אַזאַ מין מעלה, אַז וואָס מעהר לייד מען טהוט איהם אָן — בעקומט ער גאָר מעהר היות. צרות שטאַרקען איהם אונ מען מאג איהם דאָ אַריינלעגען ניין איילען אין דער ערד — וואַקסט ער ערגיץ אַנדערש אויס נאָר אַ שפּאָנגעל נייער מענש, מיט פרישע כוחות, מיט אַ פרעהליך פנים, גלייך ווי ניט ער האט עס ביז אַהער אַזוי געליטען, אַזוי פערשוואַרצט געוואָרען, וואָס איין אַנדערער אויף זיין זייט וואָלט שוין לאַנג דורך זיי פון דער וועלט געגאַנגען. אַזוי איז געשעהען מיט די יודען אויך אין די ביטערע יאָהרען, ווען פיוס דער פינפטער האט אויף זיי אויסגעגאָסען זיין גאַנצען גיפטיגען כעס: פונקט דעמאָלט, ווען אין די איראָפּאָאישע לאַנדער האט שוין פון זיי קיין זכר ניט געוואָלט בלייבען, האָבען זיי אין טירקיי אויפגעהויבען דעם קאָפּ נאָר אויף איין אַנדער אופן, אונ איינעם פון די געהאַסטע אונ געיאָגטע מאַראַנען יוסף נשיא, אָדער יאָהאַן מיקעז איז בעשערט געוועהן צו דערגרייכען אַזאַ הויכע מדרגה, אַז ניט נאָר זיינע ברידער, נאָר אַללע איינוואָהנער פון'ם לאַנד האָבען שטאָלצירט מיט איהם אונ יעדער האט געהאַט פאַר איהם גרויס דרך ארץ, אונ די אָרעמע יודען, וואָס האָבען אַ לאַנגע צייט אומגעוואָגעלט אָהן אַ ציעל אונ האָבען געמוזט זיך בעהאַלטען מיט זייער אמונה, האָבען פערשטאַנען ווי אַזוי פּלוצלונג צו ווערען מיוחסים. מיט זייער שאַרפען מוח האָבען זיי דערגרייכט אַז אַללע מלוכות, וואָס האָבען געהאַט געשעפטען מיט טירקיי, זאָלען בעדאַרפען צו זיי אָנקומען, אונ ווענעדיג, שפּאַניען, פראַנקרייך אונ אַפילו דער פּאַפּסט אַלליין, האָבען אַללע געמוזט פאַר זיי דרך ארץ האָבען. עס קאָן זיין אַז אין האַרצען האָט מען זיך געטראַכט, אַז מען דאַרף דעם גנב

שניידט מען איהם פון דער תליה, נאר לעת עתה האט עס איוד אזוי ווייט געבראכט, אז זיינע נעבטיגע שונאים האבען געמוזט אנבויגען דעם קאפ און מאכען א פריינדליכע מינע דעם, וואס מען האט איהם ערשט ניט לאנג געוואלט אריינוואדפען אין פייער.

אז דון יוסף נשיא איז אראבגעקומען קיין קאנסטאנטינאפאל האט ער מיט זיין הדרת פנים און מיט זיינע גרויסע מעלות באלד נושא חן געוועהען ביי יעדען אין די אויגען, און די רעקאמענדאציעס, וואס ער האט געבראכט פונ'ם פראנצאזישען הויף, האבען איהם תיכף געאפענט א וועג צו דער טירקישער מלוכה. דון יוסף נשיא האט נאר בעדארפט מען זאל איהם דאס ערשטע מאל אריינלאזען, דערנאך האט ער שוין געהאט אין זיך א פערבארגענעם כח יענעם צושלעפען צו זיך, און מען פלעגט מוזען ווערען מיט איהם נפש אחת. עס איז גאר קיין וואונדער ניט, וואס דער סולטאן סולימאן איז צו איהם צוגעקלעבט געווארען פון דער ערשטער מינוט, וואס ער האט איהם דערזעהען און האט באלד פערשטאנען, אז דא האט איהם גאט צוגעשיקט א געטרייען דיענער, וואס איז אים שטאנד דער מדינה גרויסע טובות צו טהון. אין א קורצער צייט האט דון יוסף נשיא געשפיעלט ביים סולטאן די גראסטע ראללע און אהן איהם האט ער קיין זאך ניט געטהון, ווייל ער איז געוועהן קלאהר אין אלדינג וואס עס געהט פארביי די איירפאפאישע מלוכות. דערצו פלעגט ער שטאנדיג בעקומען פון די יודען די בעסטע ידיעות, און דאריבער האט ער געקאנט געבען א רעכטע עצה, ניט נאר ווי א מענש מיט א שכל הישר, נאר אויך ווי אייגער וואס איז ניט בלינד אין דער לאגע פון זיין געגנער און קאן זיך שוין ניט לאזען אבנארען. אודאי איז שוין סולימאן אים שטאנד געוועהן זיך צו שפיעלען מיט די איירא-פאישע מלכים און אויספיהרען ביי זיי אלדינג — און דאס האט ער אלס געהאט צו פערדאנקען זיין יודישען יועץ. עס האט זיך אבער גראד אזוי געפיהרט, אז דון יוסף נשיא זאל ווערען נאך א גראסערער חשוב. צווישען סולימאן'ס קינדער איז ניט געוועהן קיין אחדות, איינער האט אויפ'ן אנדערן נאר געזוכט הסרונות, און דער פאטער האט מעהר ליעב געהאט דעם יונגערן זוהן, וואס האט מיט זיין גבורה מעהר געטויגט צו מלחמה. די הויף-לייט האבען מן הסתם געקוקט אויפ'ן כולטאן און, אז ער האט געווארפען א אום-חן אויף דעם עלטערן פרינץ סעלים, האבען אללע איהם נאכגעטאנצט און קיינער האט ניט געוואלט רעדען וועגען סעלים'ן עפיס א גוט ווארט. דון יוסף נשיא האט אבער פער-שטאנען, אז עס איז גלייכער פאר'ן לאנד ווען עס וועט ווערען שלום צווישען

אלטען סולטאן אונ דעם יורש פון דער מלוכה, אונ זיינע עטליכע הארטע ווארטער זענען גענוג געוועהן, אז סולימאן זאל זיך לאזען איבערבעטען אונ זאל נאך שיקען סעלים'ן א טהייערע מתנה. פאר א שליח, וואס זאל איבערגעבען די מתנה, האט סולימאן אויסגעקליבען טאקי דעם רודף שלום אליין, אונ דערמאלט האט דון יוסף נשיא צוגעבונדען צו זיך דעם דאנקבארען פרינץ סעלים, וועלכע, האט איהם צוגעזאגט, אז ער וועט עביג ניט פערגעסען די טובה וואס ער האט איהם געטהון. סעלים האט אויך געהאלטען ווארט אונ נאך עהדער די מלוכה איז איבערגעגאנגען צו איהם האט זיך שוין דון יוסף גערעכענט צווישען די גראסטע שררות. דער סולטאן האט איהם אזוי ליעב געהאט אז ער האט איהם אוועקגעשענקט א גאנצע שטיק ערד אין פאלעסטינא, מיט דעם ערלויבניש, אז ער מעג פון טבריה מאכען א גרויסע שטאדט אונ דארט בעזעצען נאר יודען. אחוץ דעם האט איהם סעלים, באלד ווי ער האט איבערגענומען, אים יאהר 5566, די מלוכה, געמאכט פאר הערצאג פון נאקסאס, אונ דון יוסף נשיא האט דערגרייכט אזא מדרגה, וואס עס איז נאר שווער געווען צו דענקען אפילו, אז א יוד זאל פלוצלונג בעקומען אזא מאכט. איין אנדערער, קאן זיין, וואלט זיך שוין בעגנוגט מיט דעם גרויסען כבוד אונ רייכקייט פון א הערצאג, וואס האט צו שאפען, ווי א זעלבסטשטאנדיגער בעל הבית, איבער זיין שטיק לאנד אונ וואלט שוין געוואלט בעסער זיך אברוהען אונ געניעסען די פירות פון זיין מיה; דון יוסף נשיא האט אבער בעסער געוואלט ווייטער דיענען דער מלוכה. די ממשלה איבער זיין ערד האט ער איבערגעגעבען איינעם פון זיינע גוטע פריינד, קאראגעל, וואס איז ארויסגעקומען פון איין אלטער יודישער משפחה אונ נאך איינער פון זיינע עלטער-זיידעס, ר' אברהם שניאור, איז געצוואונגען געוועהן זיך צו טויפען, ווען מען האט די יודען ארויסגעטריבען פון שפאניען, אונ אליין איז דון יוסף געבליבען אין קאנסטאנטינאפאל, וואו ער איז געוועהן ביים סולטאן די רעכטע האנד. נאר וואס גרעסער דון יוסף נשיא איז געווארען, מעהר שונאים האט ער בעקומען צווישען די געזאנדטע פון די אייראפאאישע קעניגע, וואס האבען אהן זיין הסכמה קיין שום זאך ניט געקאנט פועלן ביי דער טירקישער מלוכה, אונ בעזאנדערס איז פראנקרייך באז געוועהן, ווייל ער האט געהאט די העזה שטארק צו מאהנען דעם חוב: וואס היינריך דעם צווייטען האט זיך זעהר ניט געגלוסט צו בעצאהלען זיין שוויגער, אונ אז ער האט גע- וואלט טאקי זיין איין עקשן אונ האט געזאגט דעם אלטען תירוץ אז א יודען איז א מצוה צו בעראבעווען, האט דון יוסף נשיא געהייסען פערהאלטען עטליכע

פראנצאזישע שיפען און מען האט געמוזט בחרפה אבגעבען דאס געלד ביז איין פרוטה. אודאי האט עס פערדראסען דעם פראנצאזישען געזאנדטען און ער האט אנגעהויבען גראבען בסתר ער זאל פטר'ן דעם יודישען הערצאג. צווישען יודען זאל מען זיך אויסגעהען אהן קנאה — איז עפיס אויך ניט מעגליך: דון יוסף נשיא האט געהאט א אינוועניגסטען שונא, טאקי פון זיינע אייגענע ברידער, דאס איז געוועהן דעם סולטאן'ס יודישער לייב-דאקטאר דאוד און ער האט זיך אינטערגענומען צו צושטעלען דעם פראנצאזישען געזאנדטען פערשיעדענע בריעף, וואס פון זיי קאן מען ארויסזעהען אז דון יוסף נשיא איז א גוטער ברודער מיט שפאניען, מיט'ן פאפסט און מיט'ן הערצאג פון פלארענץ. מיט די דאזיגע בריעף האבען זיינע שונאים געהאפט אויסצוווייזען שווארץ אויף ווייס, אז ער איז פאלש דער טירקייא, נאר זיי האבען אללע א גרויסען טעות געהאט. דון יוסף נשיא איז פריהר פון אללעמען געוואהר געווארען און האט דערצעהלט דעם סולטאן וואס דא געהט פאר. סעלים האט גוט געוואוסט אז דון יוסף נשיא איז איהם געטרייער פון אללע און דאריבער האט ער געהייסען מען זאל דאוד'ן ארויסשיקען פון טירקייא, און אויסער דעם האבען די רבנים דעם מוסר אריינגעלעגט אין חרם. דון יוסף נשיא האט זיך געטהון זיינס, און האטש פון אללע זייטען האט מען זיך ביי איהם איינגעשמייכעלט מיט כבוד און רייכע מתנות, ווי, למשל, דער קייזער פערדינאנד פון אסטעררייך, וועלכער האט אימיסטען געשיקט שליחים איהם צו בעגריסען, ווען דאס טירקישע חיל איז אריין קיין אונגארן, האט ער זיך פון דעסטוועגען ניט געלאזט פערבלענדען די אויגען און האט גוט אכטונג געגעבען ער זאל פערגרעסערן די מאכט פון טירקייא ווי ווייט ער האט נאר געקאנט. אזוי האט ער זיך, אים יאהר 1570, בענוצט דערמיט וואס די מלוכה פון ווענעדיג איז געוועהן צו שוואך און איז אנגעפאלען אויף דעם אינזעל ציפערן, וואו דאס טירקישע חיל האט בעלאגערט צוויי הויפט-שטאדט ניקאזיא און פאמאגוסטא. צום אנהויב האט די מלוכה פון ווענעדיג גערעכענט צו געהען מיט תקיפות, דעם הערצאג פון נאקסאס אויף צו להכעיס האט מען געוואלט אללע יודען ארויסטרייבען, און אחוץ דעם האט דער פאפסט פיוס דער פינפטער אנגעהויבען טראכטען וועגען א נייעם קרייצצוג, נאר אז מען האט געזעהען אז די טירקייא שרעקט זיך ניט איבער און וויל טאקי ניט אבטרעטען, האט מען געמוזט איינביינגען דעם קאפ און אנקומען נאך א מאל צו א יודען ער זאל זיך אריינלעגען אין שלום.

מען קאן זיך פארשטעלען ווי דאס בלוט האט געזאטען ביי די שונאי ישראל, ווען זיי האבען געמוזט זיך ווענדען מיט זייערע בקשות צום יודישען הערצאג, נאר זיי האבען קיין אנדער ברירה ניט געהאט. אז ניעדערלאנד האט זיך געוואלט בעפרייען פון שפאניען אונ פונ'ם שלעכטען קאניג פיליפ דעם צווייטען, וועלכער האט דארט אויך איינגעפיהרט די אינקוויזיציאן, האט דער הערצאג ווילהעלם פון אראניען געשיקט א שליח מיוחד צו דון יוסף נשיא אונ האט איהם געבעטען ער זאל איהם געהען צו הילף. דער קייזער פון אסטערייך פערדינאנד האט איהם אויך ניט איין מאל גע-שריבען אייגענהאנדיגע בריעף אונ האט איהם פערזיכערט, אז ער שאצט איהם זעהר. דאס אייגענע האט אויך געטהון דער קאניג פון פאלען, זיגיזמונד אויגוסט, אונ אז ער האט נאך געוואלט ביי איהם עפיס פועלן פלעגט ער איהם צוזאגען, אז ער וועט גוט בעהאנדלען די יודען, ווייל ער האט געוואוסט, אז דאס וועט זיין ביי דון יוסף נשיא די בעסטע מתנה.

מיט רעכט קאן מען זאגען, אז די טירקישע מלוכה האט זיך כמעט אין גאנצען געפיהרט דורך יודישע קאפ, ווייל אויסער דון יוסף נשיא, וואס דער סולטאן סעלים האט זיך שטאנדיג געהאלטען נאר אין זיין דעה, האט דער ערשטער מיניסטער מחמד סאקאלי, וואס איז דוקא ניט געוועהן קיין גוטער פריינד דעם יודישען הערצאג, געהאט נעבען זיך אויך א יודען, וואס פלעגט איהם געבען אללע עצות אונ האט איהם קיין מאל ניט געראטהען שלעכט, ווייל ער האט אויך, פונקט ווי דון יוסף נשיא, גוט געקאנט דעם צושטאנד פון די אייראפאאישע מלוכות, אונ ווי ווייט דער מענשליכער שכל טראגט האט ער ניט דערלאזט, אז די טירקייא זאל מאכען א פאלשען שריט. דאס איז גע-וועהן ר' שלמה בן נתן אשכנזי, וואס איז ארויסגעקומען פון די ווענעצי-יאנישע יודען; ער האט אין זיינע יונגע יאהרען געמאכט גרויסע נסיעות אונ איז א צייט געוועהן לייב-דאקטאר ביים קאניג פון פאלען. אז ער האט זיך אויף דער עלטער בעזעצט אין קאנסטאנטינאפאל, האט ער זיך מעהר גע-פונען צווישען די רבנים, ווייל ער איז אויך געוועהן א גרויסער למדן אונ מען האט אויף איהם געקוקט ווי אויף א מורה הוראה. באלד איז אבער פון איהם געוואהר געווארען דער ערשטער מיניסטער אונ ער האט איהם צו זיך צו-גענומען פאר א יועץ, אז דער פוילישער קאניג סיגיזמונד אויגוסט איז, אים יאהר 1572, געשטארבען אהן יורשים אונ עס האט זיך אנגעהויבען א רעש צווישען אללע מלכים פון אייראפא, ווייל יעדער האט געוואלט אז מען זאל פון

זַיין מִשְׁפָּחָה אוֹיסְקְלוֹיבֶּען דֶעם נַייעֶם הֶערְשֶׁער פוּן פּוֹילִין, הָאט ר׳ שְׁלֹמֹה אַשְׁכְּנַזִי אַזוֹי גֶעפִּיהְרְט, אַז דִי גַאנְצֶע זַאךְ זָאל אַיינְשְׁטֶעהֶען בַּיי דֶער טִירְקַיי אִין דִי הָאנְד אוּנ, אַז דֶער גוֹרָל זָאל פַאלֶען אוֹיפ׳ן פְּרַאנְצֶאזִישֶׁען פְּרִינְץ הֵיינְרִיךְ פוּן אַנְזְשׁוּוַא, הָאטְשׁ עֶר הָאט גֶעהַאט גֶענוּגֶער פוּן אַלֶע זַייטֶען. דֶערְמִיט הָאט ר׳ שְׁלֹמֹה אַשְׁכְּנַזִי גֶעוִויזֶען אַז דִי טִירְקַיי הָאט אַ גְרוֹיסֶען וֶוערְטֶה אוּנ אַז זִי קָאן אוֹיסְפִּיהְרֶען וָואס זִי וִויל. דִי מְלוּכָה הָאט פֶערְשְׁטַאנֶען וָואס פַאר אַ כָּבוֹד עֶר הָאט אִיהר צוּגֶעשַׁארְט אוּנ הָאט שׁוֹין גֶעהַאט דָאס גְרֶעסְטֶע צוּטְרוֹיעֶן צוּ אִיהם. אַוַדַאי אַז עֶס הָאט זִיךְ אָנְגֶעהוֹיבֶּען דִי מִלְחָמָה מִיט וֶוענֶעדִיג וֶועגֶען דֶעם אִינְזֶעל צִיפֶּערְן, אוּנ דִי וֶוענֶעצְיַאנֶער הָאבֶּען גֶעבֶּעטֶען מֶען זָאל מַאכֶען שָׁלוֹם, הָאט טִירְקַיי גֶעשִׁיקְט ר׳ שְׁלֹמֹה אַשְׁכְּנַזִי פַאר אַ שָׁלִיחַ קַיין וֶוענֶעדִיג אוּנ אִיז גֶעוֶועהן פֶערְזִיכֶערְט אַז אַלְדִינְג וָואס עֶר וֶועט אָבְּמַאכֶען וֶועט זַיין מִיט שֵׂכֶל אוּנ מִיט יֹשֶׁר. ווִי שְׁלֶעכְט מֶען הָאט דֶעמָאלְט אִין וֶוענֶעדִיג נִיט גֶעקוּקְט אוֹיף יוּדֶען, הָאט מֶען גֶעמוּזְט דֶעם סוּלְטַאן׳ס שָׁלִיחַ אוֹיפְנֶעהמֶען מִיט גְרוֹיס כָּבוֹד, אוּנ אַז ר׳ שְׁלֹמֹה אַשְׁכְּנַזִי הָאט אוֹיסְגֶעפִּיהְרְט זַיין שְׁלִיחוּת אוּנ דִי תְּנָאִים פוּן שָׁלוֹם זֶענֶען שׁוֹין אוּנְטֶער-גֶעשְׁרִיבֶּען גֶעוָוארֶען פוּן בֵּיידֶע צְדָדִים, הָאט עֶר זִיךְ נִיט בֶּעגֶנִיגְט מִיט דֶעם פְרַיינְדְשַׁאפְט וָואס מֶען הָאט אִיהם אַלֵיין בֶּעוִויזֶען: עֶר הָאט גֶעוואוּסְט אַז מֶען ווִיל דִי יוּדֶען אַרוֹיסְטְרַייבֶּען פוּן וֶוענֶעדִיג אוּנ דַארִיבֶּער הָאט עֶר נִיט גֶערוּהט אוּנ הָאט אוֹיךְ אָנְגֶעשְׁטֶעלְט דֶעם וֶוענֶעצְיַאנִישֶׁען גֶעזַאנְדְטֶען יַעֲקֹב סָארַאנְצָא עֶר זָאל אִיהם צוּ הֶעלְפֶען, בֵּיידֶע הָאבֶּען זֵיי גֶעגֶעבֶּען אָנְצוּהֶערֶען אַז אִין טִירְקַיי שְׁפִּיעלֶען דִי יוּדֶען אַ גְרוֹיסֶע רָאלֶע אוּנ אַז פַאר אַזַא זַאךְ וֶועלֶען זֵיי נִיט שְׁווַייגֶען, אוּנ אַזוֹי אִיז אִיהם אוֹיךְ גֶערָאטְהֶען צוּ מַאכֶען אַ אִינְוֶועגִינְסְטֶען שָׁלוֹם צְווִישֶׁען דִי וֶוענֶעצְיַאנֶער אוּנ דִי יוּדֶען אוּנ מֶען הָאט אִיהם פוּן וֶוענֶעדִיג אַרוֹיס בֶּעגְלֵייט מִיט גְרוֹיס שִׂמְחָה אוּנ כָּבוֹד.

יֶענֶע צַייט אִיז גֶעוֶועהן דִי גְלִיקְלִיכְסְטֶע פַאר דִי טִירְקִישֶׁע יוּדֶען. אוֹיסֶער אַזֶעלְכֶע צְוֵויי פֶּעסְטֶע זַיילֶען, וִוי דוֹן יוֹסֵף נָשִׂיא אוּנ ר׳ שְׁלֹמֹה אַשְׁכְּנַזִי, וָואס אוֹיף זֵיי הָאט זִיךְ גֶעהַאלְטֶען דֶער גַאנְצֶער בִּנְיָן פוּן דֶער מְלוּכָה, הָאבֶּען דִי יוּדִישֶׁע אַיינְווָאהנֶער זִיךְ בֶּעשֶׁעפְטִיגְט מִיט אַלֶערְלֵיי נוּצְלִיכֶע מְלָאכוֹת אוּנ מִסְחָרִים אוּנ דִי הַצְלָחָה הָאט זֵיי אַזוֹי גֶעדִיעֶנְט אַז זֵיי זֶענֶען גֶעוָוארֶען גְרוֹיסֶע עֲשִׁירִים אוּנ הָאבֶּען מִיט זֵייעֶר רַייכְקֵייט בֶּעלֶעבְּט דִי מְדִינָה: זֵיי הָאבֶּען זֵייעֶרֶע אוֹצְרוֹת נִיט בֶּעהַאלְטֶען אִין דֶער עֶרְד, זֵיי הָאבֶּען בֶּענוּצְט דָאס גֶעלְד צוּ פֶערְ-גְרֶעסֶערְן דִי גֶעשֶׁעפְטֶען אוּנ בֶּעזָאנְדֶערְס דֶעם הַאנְדֶעל אוֹיף דִי שִׁיפֶען אוּנ אַסַךְ מֶענְשֶׁען הָאבֶּען גֶעקָאנְט לֶעבֶּען דוּרךְ זֵיי אוּנ הָאבֶּען פַּרְנָסָה בְּכָבוֹד אוּנ בְּרֶהָבָה.

אַז דעם יודען איז גוט אויפ'ן האַרצען האָט ער אין זינען אויך עדלערע זאַכען, אונ דאַריבער איז קיין וואונדער ניט וואָס עס האָבען זיך דעמאָלט צווישען זיי אַרויסגעוויזען אויך עטליכע געלעהרטע, ווי אבן יחיא, וואָס איז געוועהן אַ שאַנער דרשן, אונ פֿעלצבּיא יאקאבא דע עוואראַ, איינער פון די מאַראַנען וואָס איז געוועהן אַ בעריהמטער שפּראַכען־קענער אונ האָט אָנגעשריבען דעם דאָקטאָר אַמאַטוס לוזיטאַנוס, ווען ער איז געשטאָרבען אין סאַלאָניקי, אַ מצבה אויף לאַטייניש. ווי עס שיינט, האָט דער גלאַנצענדער צושטאַנד פון די יודען דערוועקט ביי זיי געדאַנקען פון וועלכס שטאַנדיגקייט, אונ דון יוסף נשיא האָט זיך שוין לאַנג אַרומגעטראָגען מיט די מחשבות אונ האָט געוואָלט ווערען אַ מושל איבער אַ בעזונדער שטיקעל ערד. גאָר צום אָנהייב האָט ער זיך געפּרובט טאָמער וועט איהם וועגעדיג אָבטרעטען איינע פון איהרע אינזעלן אונ ער וועט דאָרט קאָנען בעזעצען נאָר יודען אונ דאָרט מאַכען אַ קליינע מלוכה. וועגעדיג איז מן הסתם דאַרויף ניט בעשטאַנען אונ אַז ער איז דערנאָך געוואָרען דער חשוב ביים סולטאַן סולימאַן אונ ער האָט איהם אָוועקגעשענקט די אַלטע שטאָדט טבריה אונ נאָך זיבען דאָרפער, האָט ער זיך גענומען מיט גרויס חשק אויסצובויען היזער, איינפיהרען פאַבריקען אונ בעלעבען די וויסטע אָרטער, נאָר דער געדאַנק פון אַ יודישער מלוכה איז ביי איהם אָבגעקיהלט געוואָרען. איהם האָט זיך מעהר געגלוסט צו ווערען קאָניג פון צ י פּ ע רן, ווייל די דאָזיגע קרוין האָט איהם סעלים צוגעזאָגט איבערצוגעבען מיט זיינע אייגענע האַנד, נאָר דער ערשטער מיניסטער מחמד סאָקאָלי האָט אַללע מיטעל אָנגעווענדעט אַז דון יוסף נשיא זאָל שוין האָבען ניט שטייגען אונ פון אַללע האָפנונגען האָט זיך אויסגעלאָזט אַ חלום.

די קבלה, וואָס האָט זיך דערהויל איינגעוואָרצעלט אין פּאַלעסטינא האָט ניט דערלאָזט אַז דאָס לערנען פון תורה אונ תלמוד זאָל בליהען, ווי עס וואָלט געקאָנט זיין ביי אַזאַ גליקליכער לאַגע פון די טירקישע יודען. דער איינציגער פון די יודישע לומדים, וואָס האָט דעמאָלט געשפּיעלט אַ ראָללע, איז געוועהן ר' יוסף קארו, דער רב פון צפת. ער האָט געמיינט אַז מיט זיין שלחן ערוך, אויף וועלכען ער האָט פערבראַכט כמעט דאָס גאַנצע לעבען, וועט ער האָבען אַ געדעקטען טיש פאַר זיין גאַנצן פאָלק; צום סוף איז באַלד געקומען ר' מ שה אי סרלי ש (רמ"א), דער רב פון קראַקויא, וואָס איז נאָך איינגענטליך געוועהן גאָר אַ יונגער מאַנן, אונ האָט זיך ניט געשעמט אַרויסצוגעבען זיין מפּה אונ צו ווייזען דעם עולם, אַז ר' יוסף קארו'ס טיש פעהלט

אַ טישטוך. דאס האט ער געטהון דערפאר, וואס ר׳ יוסף קארו האט אין גאנצען פערבויגען די דעות פון די דייטשע און די פאלנישע רבנים; אַודאי האט איהם ר׳ משה איסרליש געוויזען אַז די גאנצע תורה ליעגט ניט אין ארץ ישראל און אַז ביי זיי ווייסט מען אויך אַ דין.

איבריגענס, זענען אַללע רבנים פון יענער צייט געוועהן, ווי מען זאגט, פון איין געוואנד געשניטען: אויסער דעם תלמוד מיט זיינע מפרשים האט ביי זיי קיין שום זאך ניט געהאט קיין ווערטה און אנדערע וויססענשאפטען זענען נאך, פערקעהרט, ביי זיי אָבגעפרעגט געוועהן, און ווי באלד זיי האבען נאר בעמערקט אַ בר שכל, וואס זיין מוח טראגט איהם אַוועק אַ ביסעלע ווייטער פונ׳ם בית המדרש, האבען זיי איהם שוין געהאלטען פאר איין אפיקורוס און האבען איהם פשוט געוואלט עוקר מן השורש זיין. דאס בעווייזט אונז דאס ביטערע לעבען פונ׳ם בעריהמטען ר׳ עזריה בן משה די-ראסי, וואס איז געוועהן איינער פון די ליכטיגסטע קאפ אין דעם זעכצעהנטען יאהרהונדערט און וואס וואלט געקאנט געוויס גאר אין גאנצען פערבעסערן דעם אינווענינגסטען מעמד פון זיינע ברידער, ווען די רבנים וועלען איהם ניט קיין שונאים פאר זיין ליעבשאפט צום אמת און שניידען איהם ניט אָב די פליגעל. ר׳ עזריה די-ראסי איז אַרויסגעקומען פון אַ אַלטער איטאליענישער פאמיליע און איז געבארען געוואָרען אין מאנטוא אים יאהר 1514. אויסער גמרא, האט ער געלערנט פערשיעדענע לשונות און אויך מעדיצין און איז פון קינדהייט אָן געוועהן אַזא מתמיד אַז דעם גוף האט ער גאר אין זין ניט געהאט, ער האט אויסגעזעהען קראנק און מאגער, ווי מען זאגט, הויט און ביינער. האט געוואהנט אין בולוניא און אַז עס האבען זיך דארט אָנגעהויבען די רדיפות, אין דער צייט פון פיוס דעם פינפטען, איז ער אַריבער קיין פעראַרא, וואו מען האט איהם זעהר געשאצט פאר זיין גרויס געלערנטקייט און גוטהארציגקייט. די אַלטע גריכישע און לאטיינישע ביכער האבען איהם זעהר אינטערעסירט און זיין ערשט ספר וואס ער האט אַרויסגעגעבען אויף לשון קודש איז געוועהן איין איבערזעצונג פון „אַריסטעאס בריעף צו זיין ברודער פהילאקראטעס". די איבערזעצונג האט ער אַרויסגעגעבען דורך אַ צופאל. אים יאהר 1570 איז גראד אין פעראַרא געוועהן אַ שרעקליכער ערדציטערניש, וואס האט אַ חל געמאכט כמעט פון דער גאנצער שטאדט און אַללע איינוואהנער האבען געמוזט אַרויס אויפ׳ן פעלד. ר׳ עזריה איז מן הסתם אויך געבליבען אָהן אַ דירה און אַזוי ווי ער האט זיך אַרומגעדרעהט אונטער דער שטאדט

האט ער בעמערקט ווי א קריסט זיצט איבער א גריכיש בוך און לייענט עס מיט גרויס חשק. ווי ערשטוינט איז ער אבער געוואָרען אז ער האט זיך איבערצייגט אז דאס איז געוועהן „אריסטעאס בריעף״, איינס פון די שאנסטע זאכען, וועלכע די יודישע געלעהרטע האבען אנגעשריבען אויף גריכיש אין דער צייט פון׳ם בית שני, און ווי גרויס איז זיין וועטהיג געוועהן ווען ער האט זיך דערמאנט אז קריסטען זוכען זיך טראסט אין יודישע ספרים און די יודען אליין ווייסען ניט אפילו פון זיי. ער האט באלד גענומען אויף זיך דאס בוך צו איבערזעצען אויף העברעאיש און דערביי האט ער זיך טאקי געהאפט שרייבען זיין גרויס ספר „מאור עינים״, וועלכעס איז פערטיג געוואָרען אים יאהר 1575 און האט אנגעמאכט א שטארקען רעש צווישען די רבנים. אז דער „מאור עינים״ איז אנגעקומען קיין צפת צו די פייעריגע מקובלים, האבען זיי געמאכט א געוואלד אז עס איז ארויסגעשפרונגען א נייער אפיקורוס און איינער פון די רבנים ר׳ אלישע גליקו האט שוין געוואלט צונויפרופען א בית דין מען זאל איהם מחרים זיין, נאר ר׳ יוסף קארו׳ס טויט האט איבערגעשלאגען. דער רעש פון ארץ ישראל איז אנגעקומען אויך קיין איטאליען, נאר די רבנים פון מאנטוא האבען פארט דורך ארין געהאט פאר׳ן גרויסען יודישען דענקער און האבען נאר געהייסען אז יונגע לייט, וואס זענען נאך ניט אלט קיין פינף און צוואנציג יאהר, זאלען ניט האלטען ר׳ עזריה׳ס ספרים. אזוי האט מען ר׳ עזריה׳ן פערשטעלט דעם וועג צום פאלק, אזוי האט מען איהם אבגעריסען פון דעם איינציגען ציעל, צו וועלכען ער האט זיך געצויגען אין זיין גאנצען עלענד ביטער לעבען!

אין דער צייט האט זיך די קבלה זעהר געשטארקט און פון דעם למוד וואס איז מיט דריי הונדערט יאהר צוריק אין שפאניען איינגענטליך נאר געוועזען איין ארט פילאזאפישער למוד און האט געהייסען קבלה עיונית, האט זיך איצט אין ארץ ישראל אויסגעארבייט אין א פראקטישען למוד. דאס הייסט: אזא מין חכמה וואס מען קאנן שוין פון איהר פראקטישע נוטצען האבען ווי למשל: בעווייזען מופתים, היילען קראנקע, בעשווערען שדים און רוחות, אין וואס מען האט צו יענער צייט שטארק אנגעהויבען צו גלויבען, און עס איז ארויס דערפון די „קבלה מעשית״.

די הויפט־פארשטעהער פון דער פראקטישער קבלה זענען געוועהן ר׳ יצחק לוריא, וואס האט טאקי די זאך געמיינט ערנסט, און זיין תלמיד ר׳ חיים וויטאל, ר׳ יצחק לוריא הלוי (אר״י), וואס איז ארויסגעקומען פון

אַ דייטשער מִשְׁפָּחָה, אִיז גֶעבָּארֶען גֶעוָוארֶען אִין יְרוּשָׁלַיִם אִים יָאהר 1534 אוּנ אַזוֹי ווי עֶר אִיז פְרִיה גֶעבְּלִיבֶּען אַ יָתוֹם, הָאט מֶען אִיהם אַוֶועקְגֶעשִׁיקְט קֵיין מִצְרַיִם צוּ זַיינֶעם אַ רייכֶען פֶעטֶער, ר' מָרְדְּכַי פְרַאנְצִיז. דָארְט הָאט עֶר זִיךְ פוּן דִי קִינְדֶערְשֶׁע יָאהרֶען גֶענוּמֶען צוּ דֶער קַבָּלָה אוּנ אַז עֶר אִיז אֶלְטֶער גֶעוָוארֶען אוּנ מֶען הָאט אִיהם הַתוּנָה גֶעמַאכְט, הָאט עֶר אַ לַאנְגֶע צַייט גֶע-לֶעבְּט אַבְּגֶעזוּנְדֶערְט פוּן דֶעם וַוייבּ, אַהֵיים פְלֶעגְט עֶר קוּמֶען נָאר פוּן אֵיין שַׁבָּת צוּם אַנְדֶערְן, רֶעדֶען הָאט עֶר מִיט קֵיינֶעם נִיט גֶעוָואלְט אוּנ דִי עֶטְלִיכֶע ווָערְטֶער ווָאס עֶר הָאט שׁוֹין גֶעמוּזְט אוֹיסְרֶעדֶען הָאט עֶר גֶעזָאגְט אוֹיף לָשׁוֹן קֹדֶשׁ. אַלֶע זַיינֶע כּוֹחוֹת הָאט עֶר אַריינְגֶעלֶעגְט אִין „זֹהַר” אוּנ בִּיסְלֶעכְווייז הָאט זִיךְ אִין אִיהם דֶער כֹּחַ הַדִּמְיוֹן אַזוֹי צוּשְׁפִּיעלְט אַז אִיהם הָאט זִיךְ טַאקֵי בֶּאֱמֶת אוֹיסְגֶעווִיזֶען אַז אֵלִיָהוּ הַנָּבִיא אוּנ ר' שִׁמְעוֹן בֶּן יוֹחָאִי קוּמֶען צוּ אִיהם אוּנ מַאכֶען אִיהם בֶּעקַאנְט מִיט דִי פֶערְבָּארְגֶענֶע סוֹדוֹת פוּן דֶער ווָאוּנְדֶערְלִיכֶער בֶּעהַאלְטֶענֶער קַבָּלָה-ווֶעלְט, ווָאס נִיט יֶעדֶער קָאן הָאבֶּען דִי זְכִיָּה אַהִין אַ קוּק צוּ טְהוּן. צְווִישֶׁען דִי דָאזִיגֶע סוֹדוֹת אִיז ר' יִצְחָק לוּרְיָא גֶעוָואהר גֶעוָוארֶען אַז עֶר אַלֵיין הָאט אִין זִיךְ דִי נְשָׁמָה פוּן מָשִׁיחַ בֶּן יוֹסֵף אוּנ אַז נָאר גִיךְ מוּז זִיךְ שׁוֹין אָנְהוֹיבֶּען דִי גְלִיקְלִיכֶע צַייט פוּן דֶער גְאוּלָה. אַוַדַאי הָאט עֶס אִיהם גֶעצוֹיגֶען קֵיין צְפַת, ווָאוּ דִי רֶעכְטֶע מְקוּבָּלִים הָאבֶּען זִיךְ גֶעפוּנֶען, אוּנ אַז עֶר אִיז אַהִין גֶעקוּמֶען הָאט מֶען שׁוֹין גֶעוואוּסְט פוּן אִיהם אַז עֶר אִיז אַ בַּעַל מוֹפֵת אוּנ עֶר הָאט בֶּעקוּמֶען אַ סַךְ תַּלְמִידִים ווָאס הָאבֶּען אִיהם פֶערְגְרֶעסֶערְט. בֶּעזָאנְדֶערְס הָאט בַּיי אִיהם נוֹשֵׂא חֵן גֶעווֶעהן ר' חַיִים וִויטַאל, ווָאס אִיז גְרָאד אִין יֶענֶער צַייט גֶעקוּמֶען מִיט'ן פָאטֶער קֵיין אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל פוּן אִיטַאלְיֶען. מִיט אִיהם צוּזַאמֶען פְלֶעגְט ר' יִצְחָק אוּמְגֶעהן אוֹיף קְבָרִים אוּנ הָאט אִיהם פֶערְזִיכֶערְט אַז עֶר זֶעהט ווִי דִי נְשָׁמוֹת פְלִיהֶען אַרוּם אוּנ עֶר הֶערְט זֵייעֶרֶע תַּחֲנוּנִים וֶועגֶען אַ תִּקוּן. ר' יִצְחָק לוּרְיָא אִיז גֶעשְׁטָארְבֶּען נָאר יוּנְג, עֶר אִיז אִין גַאנְצֶען אַלְט גֶעווֶעהן אַכְט אוּנ דְרַייסִיג יָאהר, אוּנ דֶער אוּמְצַייטִיגֶער טוֹיט הָאט גֶעפִיהרְט דֶערְצוּ אַז מֶען זָאל נָאךְ הֵיילִיגֶער מַאכֶען אוּנ גְרֶעסֶער מַאכֶען זַיין נָאמֶען. ר' חַיִים וִויטַאל הָאט דֶערְצֶעהלְט אַז פַאר'ן טוֹיט הָאט אִיהם ר' יִצְחָק לוּרְיָא אָנְגֶעזָאגְט עֶר זָאל פֶערְנֶעהמֶען זַיין שְׁטֶעלֶע אוּנ הָאט אִיהם מְגַלֶה גֶעווֶעהן אַז זַיין נְשָׁמָה הָאט אִין זִיךְ אוֹיךְ אַ פוּנְק פוּן מָשִׁיחַ'ן. אַזוֹי אִיז ר' חַיִים וִויטַאל גֶעבְּלִיבֶּען דֶער בַּעַל מוֹפֵת אוֹיף ר' יִצְחָק לוּרְיָא'ס אָרְט אוּנ זַיינֶע אַנְדֶערֶע תַּלְמִידִים הָאבֶּען זִיךְ פֶערְשְׁפְּרֵייט אִין אַנְדֶערֶע לֶאנְדֶער אוּנ ר' יִשְׂרָאֵל שָׂרוּק הָאט זִיךְ אַוֶועקְגֶעלָאזְט בֶּעפֶעסְטִיגֶען דִי קַבָּלָה אִין אִיטַאלְיֶען אוּנ אַמְשְׁטֶערְדַם.

דער יודישער הערצאג האט געשיצט אללע זיינ'ע ברידער ווי א אייזערנע וואנד; דערפאר האבען די מקובלים געטהון וואס זיי האבען נאר געוואלט און האבען נאר פערגעסען אז סך הכל זיצען די יודען אויף א פרעמדע פוהר און אז ווען זיי וועלען מוזען ביים ערשטען שלעכטען ווינטעל האפען דאס פעקעל אויף די פלייצעס און לויפען וועלען זיי פאלען אונטער דער נייער משא, וואס מען האט אויף זיי ארויפגעלעגט. דון יוסף נשיא'ס גליק איז טאקי ניט געוועהן עביג, סעלים איז געשטארבען אים יאהר 1574 און ביים נייעם סולטאן מוראד דעם דריטען איז ער שוין ניט געוועהן אזא חשוב, זיינע געגנער, ווי מחמד סאקאלי און ר' שלמה אשכנזי, האבען מעהר ניט דערלאזט ער זאל אין הויף שפיעלען די איינענע ראללע וואס פריהר, און ער האט אין גאנצען געלעבט נאך פינף יאהר, נאך זיין טויט, האט מוראד, וואס איז איבערהויפט ניט געוועהן קיין נקי כפים, געלעגט איין אויג אויף זיין גאנץ עשירות און האט געהייסען מען זאל זיין פערמעגען צונעהמען און קלאמערשט צאהלען הובות. מיט גרויס מיה האט די אלמנה, די הערצאגין ריינא נשיא, מציל געוועהן ניינציג טויזענד רענדליך אחוץ נחלאות וואס זענען איהר געבליבען. זי האט זיך אויך אבגעגעבען מיט צרכי רבים און האט ביי זיך אין פאלאץ געמאכט א יודישע דרוק, וואס האט עקסיסטירט ניינצעהן יאהר, נאר קיין וויכטיגע ספרים זענען דארט ניט אבגעדרוקט געווארען, ווייל דער משגיח דארויף, ר' יוסף אשקלוני, איז ניט געוועהן קיין גרויסער בריה און האט ניט פערשטאנען וועלכע ביכער זענען מעהר נאטהיג פאר'ן פאלק.

נאך דון יוסף נשיא'ס טויט, איז ר' שלמה אשכנזי געבליבען דער איינציגער יוד וואס האט זיך געקאנט רעכנען פאר א קרוב למלכות, נאר דערגרייכען דון יוסף'ס הויכע מדרגה איז איהם ניט מעגליך געוועהן. עס האט איהם אפילו דערצו די השגה ניט געטראגען, ווייל ער איז געוועהן א גרויסער עניו, ער האט זיך פיינד געהאט ארויסצושטעלען און פון איבריגען כבוד האט ער זיך אלליין מתרחק געוועהן. אז מען האט בעדארפט מאכען א שלום צווישען שפאניען און טירקיי און עס איז שווער געוועהן אויסצוגלייכען ביידע צדדים, ווייל איטליכער האט זיך געהאלטען פאר א גראסערן מיוחס, האט ר' שלמה אשכנזי אבגעזוכט א מיטעל און האט זיי אויסגעגלייכט. דעסטגלייכען האט ער שטענדיג אכטונג געגעבען אז דער שלום צווישען טירקיי און וועגעדיג זאל בלייבען פעסט און דערפאר איז איהם די וועגעציאנישע מלוכה זעהר דאנקבאר געוועהן און

הָאט גֶעלָאזְט זַיינֶע צְווַיי זָאהנֶע עֶרְצִיהֶען אִין וֶוענֶעדִיג אוֹיף אִיהר רֶעכְנוּנְג.

שְׁפֶּעטֶער הָאבֶּען זִיךְ אִין טִירְקַיי אוֹיךְ עֶטְלִיכֶע יוּדִישֶׁע פְרוֹיעֶן אוֹיסְגֶעצַייכֶענְט, בֶּעזָאנְדֶערְס דֶערְמִיט וָואס זַיי הָאבֶּען גֶעלֶערְנְט מֶעדִיצִין אוּנ הָאבֶּען מִיט גְרוֹיס הַצְלָחָה גֶעהֵיילְט קְרַאנְקְהֵייטֶען. אֶסְתֵּר קִיעֶרָא, דִי אַלְמָנָה פוּן ר׳ אֵלִיָהוּ הָנְדַלִי, אִיז גֶעוֶועהן אַ גְרוֹיסֶע חֲשׁוּבָה בַּיים סוּלְטַאן מוּרַאד׳ס פְרוֹי בַּאפַּא אוּנ וֶוער עֶס הָאט גֶעזוּכְט עֶפִּים אַ שְׁטֶעלֶע אָדֶער אַזוֹי בֶּעדַארְפְט הָאבֶּען צוּ דֶער טִירְקִישֶׁער מְלוּכָה, הָאט גֶעמוּזְט אָנְקוּמֶען צוּ אִיהר. זִי אִיז אוֹיךְ גֶעוֶועהן זֶעהר רַייךְ אוּנ פְלֶעגְט טְהֵיילֶען פִיעל צְדָקָה אוּנ אוּנְטֶערְהֶעלְפֶען רַבָּנִים אוּנ לוֹמְדִים. אוֹיף אִיהר רֶעכְנוּנְג הָאט זִי גֶעהֵייסֶען דְרוּקֶען דִי כְּתָבִים פוּן ר׳ אַבְרָהָם זַכּוּתָא אוּנ הָאט אִיהר עֲשִׁירוּת בֶּענוּצְט נָאר אוֹיף גוּטְס צוּ טְהוּן מֶענְשֶׁען. זִי הָאט אָבֶּער גֶעהַאט אַ סַךְ שׂוֹנְאִים אוּנ פְּלוּצְלוּנְג הָאט מֶען זִי מִיט אִיהרֶע קִינְדֶער גֶעפוּנֶען דֶערְהַרְגֶ׳ט. אִין דֶער צַייט פוּנ׳ם סוּלְטַאן אַחְמֶד דֶעם עֶרְשְׁטֶען אִיז גֶעשְׁטַאנֶען זֶעהר נָאהֶענְט צוּ דֶער מְלוּכָה ר׳ שְׁלֹמֹה אַשְׁכְּנַזִי׳ס אַלְמָנָה, וָואס הָאט אִיהם אוֹיסְגֶעהֵיילְט פוּן פָּאקֶען, וֶוען אַלֶע דָאקְטוֹירִים הָאבֶּען אִיהם שׁוֹין מְיָאֵשׁ גֶעוֶועהן. בִּיסְלֶעכְוַויז הָאט זִיךְ אָבֶּער אִין טִירְקַיי אוֹיסְגֶעלָאזְט דִי יוּדִישֶׁע חֲשׁוּבִים, מֶען הָאט אָנְגֶעהוֹיבֶּען דִי יוּדֶען צוּ אוּנְטֶער דְרִיקֶען, דִי הַצְלָחָה הָאט זִיךְ פוּן זַיי אָבְּגֶעטְהוּן אוּנ אִיז אַרִיבֶּערְגֶעשְׁפְּרוּנְגֶען גַאנְץ וַוייט: דָאס יוּדִישֶׁע מַזָל הָאט וַוייטֶער דֶערְוִויזֶען דִי אַלְטֶע קוּנְץ אוּנ וֶוען דִי יוּדֶען אִיז פִינְסְטֶער גֶעוָוארֶען אִין טִירְקַיי, אִיז זַיי לִיכְטִיג גֶעוָוארֶען אִין אֵיין אַנְדֶער וִוינְקֶעל — אִין פּוֹלִין.

---

5 דִי לַאגֶע פוּן דִי יוּדֶען אִין פּוֹלִין אוּנ אִיטַאלְיֶען.

(1560—1600 נָאךְ קְרִיסְטוּס גֶעבּוּרְט).

אִים זֶעכְצֶעהְנְטֶען יַאהְרְהוּנְדֶערְט אִיז פּוֹלִין צוּזַאמֶען מִיט לִיטָא, ווָאוּ עֶס הָאבֶּען גֶעהֶערְשְׁט קַאזִימִיר דֶעם פִיערְטֶענְס זִיהְן, גֶעוֶועהן אַ גְרוֹיס קֶענִיגְרַייךְ אוּנ אִיז נָאךְ גְרֶעסֶער גֶעוֶועהן מִיט דֶעם גֵייסְט פוּן סַבְלָנוּת, וָואס הָאט אַהִין צוּגֶעצוֹיגֶען אַלֶע גֶעיָאגְטֶע אוּנ גֶעשְׁלָאגֶענֶע, וֶועלְכֶע פְלֶעגֶען דָארְט בֶּעקוּמֶען אַ מָקוֹם מְנוּחָה. אַז מֶען הָאט דִי יוּדֶען אַרוֹיסְגֶעטְרִיבֶּען פוּן בֶּאהְמֶען, הָאט מֶען זַיי אִין פּוֹלִין זֶעהר פְרַיינְדְלִיךְ אוֹיפְגֶענוּמֶען, מֶען הָאט דָארְט פֶּערְשְׁטַאנֶען זַייעֶר וֶוערְטְה אוּנ דִי פְּרִיצִים הָאבֶּען זִיךְ נָאךְ אָנְגֶעשְׁלָאגֶען אוּנ צוּגֶערֶעדְט

מעהר יודען זיי זאָלען זיך בעזעצען אין זייערע שטאָדט אונ דאָרפער. מען האָט זיך ניט וויסענדיג געמאַכט אפילו ווען מען איז געוואָהר געוואָרען אז געטויפטע יודען קומען קיין פוילין אונ נעהמען דאָרט צוריק אן זייער אַלטע אמונה. די פוילישע מלוכה האט אַזוי ווייט געהאַלטען פון יודען אַז ווען דער קאָניג זיגיזמונד אויגוסט דער ערשטער האָט זיך בעדאַרפט אויסגלייכען מיט'ן רוססישען מושל יאָהאַן דעם פירטען (יאָהאַן גראָזני) האָט ער מיט איהם אויסגענומען אַ תנאי, אַז די יודען פון ליטא מעגען פריי קומען אונ האַנדלען אין גאַנץ רוססלאַנד. יאָהאַן אָבער וואָס איז זעהר כאָז געוועזען אויף יודען, איז אויף דעם תנאי ניט בעשטאַנען. יאָהאַנס שנאה געגען יודען האָט זיך פיעל מאָל אַרויסגעצייגט אויך ביי אַנדערע היסטאָרישע מאָמענטען אונ גענומען האָט זיך די שנאה, ביי די רוססישע הערשער פון יענער צייט אונ איז געבליבען אויך אויף אַ צייט שפּעטער, פון דעם, וואָס מיט אַ ערך פון אַכציג יאָהר פריהער אין דער צייט פון יאָהאַן דעם דריטען, האָט זיך אין רוססלאַנד געמאַכט אַ נייע רעליגיאָנס סעקטע וואָס איז נוטה געוועזען צו דער יודישער אמונה, צו זענען די יודען בכלל באמת שולדיג געוועזען אין דעם איז נאָך ניט בעוויזען, נאָר דאָס איז זיכער, אַז אַ געוויסער קיעווער יוד מיט דעם נאָמען זכריה. האָט אַ סך מיט געווירקט אַז די סעקטע, וואָס האָט זיך אין רוססלאַנד, נאָך אַ צייט פריהער פאַר איהם אָנגעהויבען, זאָל מעהר אָהנליך זיין צו דער יודישער אמונה, אונ מען האָט זיא אַ נאָמען געגעבען „жидовствующая ересь" וועלכע האָט איהרע שפּורען געלאָזען אין פיעל אָרטער פון רוססלאַנד כמעט ביז דער לעצטער צייט. איצט זענען די סעקטאַנטען בעקאַנט מיט דעם סובבאָטניקעס, דער איינציגער יוד זכריה וואָס האָט אַ יד געהאַט אין דעם, ווייסט מען, האָט פריהער געוואוינט אין קיעוו אונ איז זעהר געאַכט געוועזען ביי דעם קיעווער פירסט (קניאַז) מיכאיל אָלעגנאָוויטש, אַז מיכאיל איז פון קיעוו געפאָהרען קיין נאָווגאָראָד האָט ער אויך ר' זכריה'ן מיט גענומען, חוץ דעם וואָס זכריה איז געוועזען אַ חכם אין וועלט זאַכען אונ אַ שאַרפער רעדנער, איז ער אויך געוועזען אַ גרויסער סוחר אונ צו ליעב זיין מסחר פלעגט איהם פאָרקומען בעקאַנטשאַפט צו מאַכען מיט רוססישע גרויסע לייט, אונ אויך מיט גייסטליכע, ווי דער סדר איז, פלעגט זיך טרעפען וכוחים צו האָבען מיט זיי וועגען אמונה. דורך אַזעלכע וכוחים האָבען זיך פיעל גייסטליכע צוגעצויגען צו איהם, בעזאָנדערס, האָבען זיינע רייד געווירקט אויף צוויי בעריהמטע גייסטליכע פון יענער צייט, דיאָניסי אונ אַלעקסיי, וועלכע האָבען זיך גענומען צו דער אַרבייט פערברייטערן די נייע סעקטע

אין גאנץ רוססלאנד און מקרב זיין דעם רוססישען גלויבען צו די עקרים פון דער יודישער אמונה. די ביידע גייסטליכע זענען בעקאנט געוועהן פאר אמת עהרליכע און פרומע, כמעט היילינגע מענשען, דאריבער האבען זייערע רייד און אויפקלערונגען שטארק געווירקט אויפ'ן עהרליכען רוססישען פאלק, און די סעקטע האט אנגעהויבען וואקסען פון טאג, פיעל פון די סעקטאנטען האבען זיך ערקלערט אין גאנצען פאר יודישע גרים און האבען אפילו געוואלט זיך מל זיין, נאר דערפון האבען די יודען אליין זיי אבגערעדט, און עס איז אזוי ווייט געקומען, אז אפילו אין דעם קניאז'ס הויף און פאמיליע זענען פיעל צוגעשטאנען צו דער סעקטע. די קניאזניא העלענע, די טאכטער פון מאלדאווישען מושל סטעפאן און די שנור פון'ם רוססישען הערשער יאהאן דעם דריטענס און אויך זיין טרייעסטער פריינד און יועץ דער דיאק קוריצין זענען געוואָרען פייערינע אנהאנגער צו דער סעקטע און דורך זייער מיטווירקען געוויס האט יאהאן געמאכט דעם גייסטליכען זאסימא פאר מאסקווער מיטראפאליט, האטש ער האט געהערט צו דער נייער יודישע סעקטע.

מען קאנן זיך לייכט פארשטעלען ווי ווייט די סעקטע האט זיך פערברייטערט, אז זעלבסט דער מאסקווער מיטראפאליט האט צו איהר געהערט. עס איז געקומען דערצו, אז מיט דער צייט, האט דורך דעם געקאנט די גאנצע רוססישע אמונה אבטרעטען פון קריסטענטהום, און ווער ווייס וואס עס וואלט דערפון ארויסגעקומען, ווען צווישען די סעקטאנטען וואלט זיך ניט געפונען אזעלכע נארישע פאנאטיקער וואס האבען זיך ערלויבט אבצולאכען און אבשפאטען פון די רוססישע היילינגע בילדער און היילינגע מנהגים, וואס איז באמת געוועהן א גרויסע נבלה, און וואס האט מיט רעכט אויפגערייצט אויף דער גאנצער סעקטע דאס איבריג רוססיש פאלק און גייסטליכע וואס זענען זייער אמונה טריי געבליבען. אז דער נאווגאראדער ארכיפיסקאפ געננאדי האט פון אזא נבלה דערהערט און איינגעזעהען וואס פאר א סכנה, די סעקטע איז פאר דער קריסטליכער אמונה, האט ער באלד אוועקגעשיקט א פייערינען בריעף צו יאהאן דעם דריטען, איהם ערקלערט די גרויסע זינד, וואס ער האט ביז אהער אזוי ווייט צוגעלאזט און איהם אויסגעבעטען ער זאל איהם איבערגעבען דעם רשות צו משפט'ן די פערברעכער. יאהאן האט עס איהם נאכגעגעבען, און געננאדי האט זיך אנגעהויבען אבצורעכענען מיט די סעקטאנטען פון נאווגאראד און פון פראווינץ, א סך אנגעזעהענע סעקטאנטען, האט מען איינגעשלאסען אין אייזערנע שטייגען און אזוי לעבעדיגערהייד פערברענט, ביי פיעל

האט מען מיט צוואנגען די צונג ארויסגעריסען, און נאך מעהר האט מען געלאזט זיך פייניגען אין געפענגניס ביז זיי זענען אלליין דארט אומגעקומען. נאר דאס אלס האט זיך ניט אבגעטהון אין איין טאג און אין איין יאהר, גאנצע פיער און דרייסיג יאהר האבען די רעגירונג מיט גייסטליכע צו טהון געהאט מיט דער מלחמה געגען דער סעקטע און עס האט רוססלאנד געגוג בלוט און עניים אב-געקאכט, געליטען האבען נאר געבוירענע רוססען אלליין, ווייל יודען זענען דעמאלט כמעט גאר ניט געוועהן, אדער גאנץ וועניג. אויף וועמען די שולד ארויף צו ווארפען און צו וועמען דעם כעס אויסצולאזען, עס האט דאס פאלק אויך געגוג קרבנות געקאסט, שולדיגע און אונשולדיגע, ווארום, ווי דער שטייגער איז, האבען זיך שלעכטע מענשען בענוצט דערמיט זיך נוקם צו זיין אין זייערע שונאים, און איינער האט געמוסרט אויף דעם אנדערן, אז ער געהערט צו דער סעקטע און עס זענען א סך אומזיסטע קרבנות אריינגעפאלען. דאס אונגליק, האט ניט געקאנט אריבערגעהן גלאט אזוי, און האט איבער-געלאזען א שווערן איינדרוק אויך פון די שולדיגע האט מען אויסגעקוילעט, א סך האט מען בעשטראפט מיט עניים קשים יאנד און שפאט, נאר דאס אליין האט ניט געהאלפען, אין מאסקווע האט געננאדי גאר נישט געקאנט טהון, זיי האבען די סעקטאנטען שוטץ געהאט פון דער קניאגיניע העלענא און פון דעם מיטרא-פאליט זאסימיו, וואס זענען אלליין געוועהן פייעריגע סעקטאנטען. דאס אבער האט נאך מעהר אין כעס אריינגעבראכט דעם ארכיעפיסקאפ געננאדי, און צו איהם איז צוגעשטאנען אבעריהמטער גייסטליכער פון יענער צייט, יוסף סאנין, וועלכער האט צוגעצויגען צו זיך נאך אנדערע גייסטליכע, און איינעם האט מען זיך געלאזט אומפאהרען פון שטאדט צו שטאדט מוכרן דעם עולם פאר דער גרויסער זינד, און אויפוועקען דאס פרומע קריסטליכע פאלק זיך נוקם צו זיין אין די יודיש רוססישע נייע סעקטע, און אזוי ווייט האבען זיי ניט אויפ-געהערט זייער היילינע מיסיאן, ביז זיי האבען געפועלט אז יאהאן דער דריטער זאל אים יאהר 1504 צוזאממענרופען איין אסיפה פון די גרעסטע גייסטליכע, און דא האט מען בעשלאסען, צו משפט'ן און אויסראטען אהן רחמנות אללע סעקטאנטען. דעם מיטראפאליט זאסימיו האט מען ענטזאגט, דעם דיאק קוריצין און א ארכימאנדריט קאססיאן און מיט זיי נאך מעהרער די הערשער, וואס האבען דיזע געשיכטע נאך ניט פערגעסען, און האבען דאריבער אבליק בע-קומען אויף יודען ווי אויף לעבעדיגע שונאים פון דער קריסטליכער רעליגיאן, דער בליק האט זיך געהאלטען אויך א צייט שפעטער ביי רוססישער רעגירונג,

און יעדעסמאל, ווען עס האט זיך געהאנדעלט יודען צו צולאזען צו פערברייטערן דאס האנדעל אין רוססלאנד, האט מען די אונגליקליכע געשיכטע דערמאנט, און זעלבסט דארט וואו די רעגירונג אלליין האט דערקענט ווי נוטצליך זיי קאנען זיין, האט מען זיך פון די נוטצען אבגעזאגט ווי „פון נוצען פון שונאים פון דער קריסטליכער רעליגיאן!״

וועדליג יענע צייט, קאן מען רעכנען אז פולין איז געשטאנען אויף א שטאנער מדרגה וועגען בילדונג. אודאי האבען די יודען אויך נאכגעטהון אנדערע און זענען ניט געבליבען פערגראבט; ווענינגסטענס, זענען זיי געוועהן א כך לייטישער פון זייערע ברידער אין דייטשלאנד. פיעל האבען דערצו מיט געהאלפען די עטליכע יודישע דאקטורים, וועלכע די קאניגין באנא, זיגיזמונד׳ס פרוי, האט מיט זיך מיט געבראכט פון איטאליען. די צאהל פון די פוילישע יודען האט דעמאלט בעטראפען אריבער צוואנציג טויזענד און אין פאזען און לובלין זענען געוועהן צוויי גרויסע קהלות. צום לערנען פונ׳ם תלמוד האבען זיך די פאלשע יודען דווקא שפעט געהאפט, נאר דערפאר האבען זיי זיך דערצו גענומען מיט אזא חשק אז נאר גיך האבען זיי איבערגעיאגט די יודען פון אנדערע לאנדער. די ערשטע וואס האבען אין פולין געוויזען א וועג צום פלפול, וואס שארפט דעם מוח, זענען געוועהן צוויי רבנים, ר׳ יעקב פאלאק און ר׳ שלמה מענץ פון מאינץ. זיי האבען זיך אויף דער עלטער בעזעצט אין פולין און האבען געעפענט דארט אזעלכע ישיבות, וועלכע האבען פון אללע זייטען צוגעשלעפט אהין די בעסטע יונגע לייט און האבען אנגעהויבען צו שמ׳ען אויף דער וועלט. זייער ארבייט האבען דערנאך איבערגענומען דריי בעריהמטע לומדים ר׳ שלום שכנא, וואס איז געווארען רב אין לובלין, ר׳ שלמה לוריא איז ארויסגעקומען פון דייטשלאנד און איז געוועהן איינער פון די גרויסע קאפ, וואס דער גלאנץ פון די פוילישע ישיבות האט זיי צוגעצויגען פון גאנץ ווייט. זיין גאנץ לעבען האט ער פערבראכט אויף אנצושרייבען א פירוש אויפ׳ן תלמוד און האמ׳ש ער איז געשטארבען שוין ניט קיין יונגער מאן, ביי דריי און זעכציג יאהר, האט ער פון דעסטוועגען זיין ספר ניט געענדיגט. אויסער זיין גרויס בקיאות, איז ער געוועהן א אמת׳ער ירא שמים, ער האט פיינד געהאט צבוע׳קעס און ניט איין מאל איז ער ארויס מיט שארפע און פייערינע ווערטער אפילו געגען די רבנים, ווען ער האט בעמערקט ביי זיי עפיס א פאלשקייט. פון פילאזאפיע האט ער ניט געהאלטען, דערפאר איז ער אבער געוועהן א גרויסער ליעבהאבער פון דער ריינער העבראישער שפראכע און פלעגט באז זיין אויף

דִי וָואס הִיטֶען נִיט אָב דִי כְּלָלִים פוּן דִקְדוּק, ר' משֶׁה בֶּן יִשְׂרָאֵל אִיסֶרְלִיש אִיז שׁוֹין גֶעבָּארֶען גֶעוָוארֶען אִין קְרַאקוֹיא אוּנ הָאט גֶעלֶערְנְט אִין דֶער יְשִׁיבָה פוּן ר' שָׁלוֹם שַׁכְנָא. עֶר אִיז נָאךְ גֶעוֶועהן גָאר אַ יוּנְגֶער מַאנְן, וֶוען מֶען הָאט אִיהם טַאקֶי אִין זַיין גֶעבוּרְטס-שְׁטָאדְט אוֹיפְגֶענוּמֶען פַאר רָב, אוּנ בַּיי דְרַייסִיג יָאהר הָאט עֶר שׁוֹין אִין גַאנְץ אֵייְרָאפָּא גֶעשְׁפִּיעלְט דִי אֵייגֶענֶע רָאלֶע, וָואס ר' יוֹסֵף קַארוֹ אִין אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל אוּנ אִיז אִים שְׁטַאנְד גֶעוֶועהן אַרוֹיסְצוּטְרֶעטֶען גֶעגֶען "שֻׁלְחָן עָרוּךְ" אוּנ אָנְשְׁרַייבֶּען זַיין בֶּערִיהמְטְ סֵפֶר "מַפָּה", וָואס דָארְט הָאט עֶר אֵייגֶענְטְלִיךְ צוּנוֹיפְגֶענוּמֶען אַלֶע דִינִים אוּנ מִנְהָגִים, אִין וֶועלְכֶע דִי אֵייְרָאפֶּאִישֶׁע יוּדֶען הָאבֶּען זִיךְ גֶעהַאלְטֶען. ר' משֶׁה אִיסֶרְלִיש הָאט שׁוֹין לִיעב גֶעהַאט חָכְמוֹת אוּנ חֲקִירָה סְפָרִים: דֶעם רמב"ם'ס "מוֹרֶה נְבוּכִים" הָאט עֶר זֶעהר גֶעאַכְטֶעט אוּנ פְלֶעגְט זִיךְ אָפְט דַארִיבֶּער קְרִיגֶען מִיט ר' שְׁלֹמֹה לוּרְיָא, עֶר הָאט אוֹיךְ גֶעהַאט אַ שְׁטַארְקֶע יְדִיעָה אִין אַסְטְרָאנָאמִיֶע אוּנ הָאט פֶערְשְׁטַאנֶען דֶעם וֶוערְטָה פוּן גֶעשִׁיכְטֶע אִיהם הָאט אוֹיךְ צוּ פֶערְדַאנְקֶען גֶעהַאט אֵיינֶער פוּן זַיינֶע תַּלְמִידִים ר' דָוִד גַאנְז, וָואס עֶר הָאט בַּיי אִיהם, נָאךְ אִין דֶער פְרִיהֶעסְטֶער קִינְדְהֵייט, אוֹיסְגֶעאַרְבַּייט אַ חֵשֶׁק צוּ לֶערְנֶען וִויסֶענְשַׁאפְטֶען אוּנ עֶר הָאט אִיהם, אוֹיסֶער תּוֹרָה אוּנ תַּלְמוּד, בֶּעקַאנְט גֶעמַאכְט, וִוי וַוייט עֶר הָאט אַלֵיין גֶעקַאנְט, מִיט דִי יְסוֹדוֹת פוּן גֶעשִׁיכְטֶע, גֶעאָגְרַאפִיֶע, מַאטְהֶעמַאטִיק אוּנ אַסְטְרָאנָאמִיֶע. אַז ר' דָוִד גַאנְז אִיז אֶלְטֶער גֶעוָוארֶען הָאט עֶר שׁוֹין גֶעלֶערְנְט בַּיי דִי בֶּערִיהמְטֶע חֲכָמִים פוּן יֶענֶער צַייט קֶעפְּלֶער אוּנ טִיחָא דֶע בְּרַאהֶע, אוּנ הָאט אַ סַךְ וִויסֶענְשַׁאפְטְלִיכֶע זַאכֶען אָנְגֶעשְׁרִיבֶּען אוֹיף לָשׁוֹן קֹדֶשׁ, כְּדֵי צוּ אֶפֶענֶען דִי אוֹיגֶען פוּן זַיינֶע בְּרִידֶער, וָואס הָאבֶּען נִיט פֶערְשְׁטַאנֶען קֵיין פְרֶעמְדֶע לְשׁוֹנוֹת. עֶר הָאט אוֹיךְ גֶעאַרְבַּייט אִין גֶעשִׁיכְטֶע אוּנ עֶס אִיז פוּן אִיהם גֶעבְּלִיבֶּען אַ סֵפֶר "צֶמַח דָוִד", וָואס מֶען קָאן עֶס אֲפִילוּ נִיט רֶעכְנֶען פַאר קֵיין פָאלְקָאמֶענֶע גֶעשִׁיכְטֶע, נָאר דָאךְ אִיז עֶס שְׁטַארְק צוּ נוּטְץ גֶעקוּמֶען, וַוייל עֶס הָאט דֶערְמַאנְט אַזֶעלְכֶע יוּדֶען, וָואס הָאבֶּען פוּן קֵיין שׁוּם זַייטִיגֶער זַאךְ נִיט גֶעוָואלְט וִויסֶען אוּנ הָאבֶּען גֶעמֵיינְט אַז אוֹיסֶער דֶער גְמָרָא אִיז גָאר נִיט גֶעוֶועהן אוּנ עֶס וֶועט נִיט זַיין, אִין אַ גַאנְץ אַנְדֶער וֶועלְט אוּנ אִין טוֹיזֶענְדֶער פֶערְגַאנְגֶענֶע יָאהרֶען: עֶר הָאט זֵיי גֶעגֶעבֶּען אַ ווִינְק אַז מֶען טָאר זִיךְ נִיט פֶערְשְׁלִיסֶען אִין דֶעם עֶנְגֶען וֶועלְטֶעל. וָואס מֶען דְרֶעהט זִיךְ אִיצְט אַרוּם, אַז מֶען מוּז מִיט אָפֶענֶע אוֹיגֶען צוּרִיק קוּמֶען אוֹיף דֶעם וָואס אִיז גֶעשֶׁעהֶען אוּנ דֶערְפוּן אַיינְזֶעהן וָואס עֶס קֶאנְן נָאךְ וַוייטֶער זַיין אוּנ וִוי אַזוֹי מֶען דַארְף זִיךְ פִיהרֶען אַצוּנְד.....

די דאזיגע דריי רבנים, ר׳ שלום שכנא, ר׳ שלמה לוריא און ר׳ משה איסרליש, האבען אין א קורצער צייט געשטעלט די פוילישע יודען אויף אזא מדרגה אז זיי האבען זיך מיט רעכט גערעכענט פאר די בעסטע לומדים פון דייטשלאנד, באהמען, איטאליען און אפילו פון טירקיי פלעגט מען שיקען קיין פולין פרעגען שאלות און אז אין די יודישע קהלות פון פראג און פראנקפורט אם מאין האט זיך אנגעהויבען א מחלוקת, האט מען זיך פערלאזט אויף די פוילישע רבנים און עס איז געווארען שלום. אין פולין האט טאקי דאס לערנען פונ׳ם תלמוד געבליהט גאר אויף איין אנדער אופן; אין קליינסטען שטאדטעל איז געוועהן א ישיבה און א בית המדרש, די בחורים זענען געזעסען יומם ולילה איבער דער תורה און די בעלי בתים האבען גערעכענט פאר דער גראסטער מצוה זיי אויסצוהאלטען. אויף די גרויסע ירידים, זומער — אין זאסלאב און יאראסלויא און ווינטער — אין לעמבערג און לובלין, פלעגען זיך צונויפפאהרען טויזענדער תלמידים פון אללע ישיבות און די גבירים האבען דעמאלט געהאט די בעסטע געלעגענהייט אויסצוקלויבען חתנים פאר זייערע טאכטער. אוודאי פלעגען זיך די יונגע לייט אנטהון א כח, יעדער האט געוואלט ארויסווייזען זיין חריפות און דערווייל האט מען אלץ געשליפען דעם מוח און אזוי זיינען ארויס פון פאלנישע ישיבות אפט אמת טיפע לומדים, אבער זעהר אפט אויך נור אזעלכע וואס דער עיקר איז ביי זיי געוועהן פלפול, פשט׳לעך און המצאה׳לעך, וואס מען קאנן זיי נור אנרופען פונקען, אבער ניט אפייער וואס וואַרעמט און באלייכטעט דעם מענשענס הארץ און אויגען.

אין ערגיץ האט מען אזא ארט לערנען ניט געקאנט אויספיהרען, נאר אין פולין, וואו די מלוכה האט זיך ניט געמישט צו די יודען און האט זיי געלאזט לערנען. יעדער פון די קאניגע האט בעדארפט האבען געלד, אהן א יודען איז שווער געוועהן זיך צו בעגעהן, בעזאנדערס נאך ביי א גרויסע הלואה, און דערפאר האבען זיך די יודען געלעבט רוהיג און האבען זיך אין זייער איננווייניג לעבען געקאנט פיהרען, ווי זיי האבען געוואלט. אזוי איז געוועהן די לאגע פון די יודען אין פולין די גאנצע צייט וואס עס האבען געהערשט דארט מלכים פון דער משפחה יאגעלאנען. נאר אפילו נאך זיגיזמונד דעם צווייטענס טויט, אים יאהר 1572, ווען די מלוכה איז איבערגעגאנגען צו סטעפאן באטהארי, איז זייער מעמד אויך ניט ערגער געווארען, ווייל דער נייער קאניג האט אויך געהאט די קרוין צו פערדאנקען ר׳ שלמה אשכנזי פון דער טירקיי און האט איהם געמוזט פאר דער טובה בעצאהלען מיט פריינדשאפט

נעגען זיינע ברידער. אז מען האט פלוצלונג אין ליטא דערפרישט די אלטע בעשולדיגונג וועגען בלוט אויף פסח, האט זיך כמעט כמעט כאטהא״ אנגענומען פאר די יודען אונ האט אפענטליך ערקלעהרט, אז אללע וואס האלטען פון תורת משה קאנען קיין בלוט ניט פערניסען. ער האט אויך ערלויבט די יודען צו האנדלען אין קריסטליכע ימים טובים, אונ אזוי ווי עס האבען זיך אנגעהויבען הערען טרויעריגע ידיעות, אז אין פערשיעדענע שטאדט פאלט מען אן אויף די יודען, מען הרג׳ט אונ מען ראבעוועט זיי, האט ער ארויסגעלאזט א בעפעהל, אז די רוצחים זאלען בעשטראפט ווערען מיט׳ן טויט אונ אז דער היזק, וואס יודען וועלען ליידען אין פערמעגען, זאל פאלען אויף אללע קריסטליכע איינוואהנער פון דער שטאדט. אזוי האט ער געמאכט אז די קריסטען אלליין זאלען אבהיטען איינער דעם אנדערן מען זאל די יודען קיין שום עולה ניט טהון, אונ די צוועלף יאהר וואס ער האט געהערשט, (פון 1675 ביז 1686), זענען אבגעלאפען רוהיג.

אז די יודען איז גאר ניט שלעכט געוועהן אין פולין — האבען מיר דעם בעסטען סימן פון א מעשה וואס איז געבליבען פון יענער צייט וועגען א יודישען קאניג וואס האט געהערשט עפיס אין גאנצען איין נאכט. אויף ניט קיין קלארע מעשׂית, וואס מען ווייסט אלליין ניט פון וואנען זיי נעהמען זיך אונ זיי געהען גלאט אזוי איבער פון איין דור צום אנדערן, קאן מען געוויס ניט שטעלען; דעם עיקר איז בודאי שוועער צו רעכנען פאר אמת, נאר עס האט אין זיך פארט א ממשות, ווייל אפילו פון א אויסגעטראכטע מעשה קאן מען לייכט ארויסזעהען אין וואס פאר א מצב עס האבען זיך געפונען די מענשען וואס פון זיי געהט דער שמיעס. ווען מיר וועלען אזוי קוקען אויף דער מעשה פון שאול וואהל, וועלען מיר פערשטעהען אז כדי אויסצוטראכטען אזא זאך האבען די יודען געמוזט בעליעבט זיין אין לאנד אונ עס האט ביי פיעלע בעדארפט זיין רעכט אז א יוד זאל אנטהון די פולישע קרוין. די מעשה אלליין דערצעהלט מען אזוי: די פולישע עדעללייט האבען בעדארפט אויסקלייבען א קאניג אונ צו ליעב דעם זענען זיי זיך צונויפגעפאהרען אין א שטאדטעל קרושוויץ. עס איז אבער זיי אונמעגליך געוועהן אויסצוגלייכען זיך, יעדער האט געוואלט איין אנדערן, אונ עס איז געבליבען, אז מען זאל שטעלען ביי נאכט שומרים ביי די ראגאטקעס אונ ווער עס וועט גאנץ פריה אריינקומען אין שטאדט דער זאל ווערען קאניג. אויפ׳ן אנדערן טאג איז גראד שאול וואהל דער ערשטער אריינגעקומען, מען האט איהם באלד געהאפט, געבראכט צו דער אסיפה אונ מען האט איהם נאר אהן טענות געזאגט אז ער מוז איבערנעהמען די פולישע מלוכה. ווי פיעל

ער האט זיך ניט בעמיהט זיי צו דערוויזען אז פיהרען א מדינה קאן ניט יעדער פון נאס, וואס מען זעצט איהם אנידער אויף דער קאניגליכער שטול און מען זאגט איהם מיט געוואלד: „זיי א מלך", האט עס ניט געהאלפען, און אז ער האט געזעהען, אז ער קאן מיט זיי גאר ניט מאכען האט ער געבעטען מען זאל איהם ווענינגסטענס געבען צייט אויף צו בעטראכטען זיך. דארויף האבען זיי געמוזט מרוצה ווערען און שאול וואהל האט זיך פערשלאסען אין א חדר מיוחד. אז עס איז אבער אוועקגעגאנגען א גאנצער מעת לעת און דער נייער מלך איז ניט ארויסגעקומען, האט דער עולם אנגעהויבען זיך בעאונרוהיגען, און איינער פון די עדעללייט, פיאסט, האט געהאפט א שווערד און איז אריין צו שאול וואהל מיט א געשריי אז דאס פאלק קאן ניט זיין אהן איין קאניג. דעמאלט איז שאול וואהל ארויסגעגאנגען צו דער אסיפה און האט געזאגט, אז ער האט די גאנצע צייט תפלה געטהון אז דער אויבערשטער זאל צושיקען דעם לאנד א פיהרער ווי עס דארף צו זיין און אז פיאסט האט זיך איינגעשטעלט איהם צו שטערען ווען ער האט קיינעם ניט ערלויבט צו איהם אריינגעהען און האט אין זיך געהאט אזוי פיעל בעהארצקייט עובר צו זיין אויף זיינע ווארטער צו ליעב דער טובה פונ'ם לאנד, דארף מען גאר קיין בעסערן ניט האבען און דער גורל מוז פאלען אויף איהם. אללע האבען איהם נעפאלגט, פיאסט איז געווארען קאניג און אין גאנץ פולין, אז מען האט גערעדט פון א זאך וואס האט קיין ממשות ניט, האט אנגעהויבען ארומצוגעהען א ווארטעל: „עס וועט אזוי פיעל געדויערן ווי פיעל שאול וואהל'ס מלוכה". אזא מעשה איז געבליבען פון יענער צייט. און ווי אזוי מען זאל ניט מסופק זיין אין דעם, מוז מען דאך מודה זיין, אז ווען די יודען וואלטען אין פולין ניט געשפיעלט אזא גרויסע ראללע, וואלט קיינעם גאר ניט איינגעפאלען אזא זאך אויסצוטראכטען.

אז מען קוקט זיך צו צום מעמד פון די פולישע יודען אינ'ם זעכצעהנטען יאהרהונדערט זעהט מען, אז עס איז זיי געווען כמעט אזוי גוט ווי זייערע ברידער אין דער טירקיי. אפילו ווען דער שוועדישער פרינץ סיגיזמונד דער דריטע איז ארויף אויפ'ן טהראן און האט א ביסעל געמוזט געהען מיט תקיפות נעגען אזעלכע וואס זענען געווען געגנער פון דער קאטאלישער קירכע, האט ער די יודען דוקא פריינדליך בעהאנדעלט: זיי האבען געהאט אללע רעכטע, נאר איין זאך האט ער איינגעפיהרט אז נייע שולען זאלען די יודען ניט טארען בויען אהן דער הסכמה פון די קאטאלישע גייסטליכע. דעמאלט זענען אויך די יודען געפאלען אויף א שכל און אזוי ווי זיי פלעגען זיך צונויפפאהרען אויף

די גרויסע ירידים קיין לובלין און יאראסלאוויא איז ביי זיי געבליבען אז מען זאל דארט מאכען שטאנדיגע אסיפות, אהין זאלען קומען די גרעסטע רבנים און לומדים און מען זאל איבערערעדען פון אלדינג, וואס איז נוגע דעם יודישען פאלק. אזוי האט זיך אויסגעארבייט דער „ועד ארבע ארצות", די פערזאמלונג פון פיער לאנדער, גראס-פולין, קליין-פולין, רייסען און ליטא, און די פערזאמלונג האט אלאנגע צייט זעהר פיעל נוצען געבראכט, ווייל דארט פלעגט מען גוט איבערקלערען יעדע זאך; און פון אדין תורה, וואס צווי מענשען האבען געהאט צווישען זיך, ביז אצרכי צבור, וואס איז נאטהיג געוועהן פאר אגאנצער קהלה, האט מען זיך אלץ פערלאזט אויף דעם ועד און ווי אזוי מען האט דארט געפסק'ט אזוי איז עס שוין געבליבען און עס פלעגט מעהר ניט קומען צו קיין מחלוקת. דער ערשטער גרינדער פונ'ם ועד איז געוועהן ר' מרדכי יפה: אגעבארענער פון באהמען; ער האט געלעבט אין ווענעדיג, נאר אז עס האבען זיך דארט אנגעהויבען רדיפות איז ער אריבער קיין פולין און איז געווארען רב אין לובלין. ער איז געוועהן אגרויסער למדן, און די רבנים, וואס פלעגען זיך קיין לובלין צונויפפאהרען אויפ'ן יריד, פלעגען איהם אפט זעהר בעלאסטיגען מיט אדין תורה, און דורך דעם איז ביי איהם געבארען געווארען די מחשבה צו מאכען אבעשטאנדיגען ועד, וואס זאל אכטונג געבען אויף דער הנהגה פון אללע יודען און זעהען אז עס זאל צווישען זיי תמיד זיין שלום און צופרידענהייט. נאך איהם איז געוועהן פארשטעהער פונ'ם ועד דער לעמבערגער ראש ישיבה ר' יהושע פאלק כהן. הונדערט יאהר כסדר האט זיך געפיהרט דער ועד, נאר די נאהמען פון די איבריגע פארשטעהער זענען שוין געבליבען אונבעקאנט.

האטש אין פולין האט דעמאלט קיינער ניט אנגערירט די יודישע אמונה און עס איז גאר ניט פארגעקומען מען זאל די יודען ארויפברענגען זיי זאלען מוזען האבען א ויכוח, פון דעסטוועגען זעהט מען אז עס האבען זיך צווישען זיי געפונען אפאר שרייבערס, וואס האבען ארויסגעגעבען ביכער וועגען רעליגיאן. גענומען האט זיך עס דוקא ניט פון די קאטאלישע גייסטליכע, נאר פון דער קריסטליכער סעקטע וואס מען האט זיי גערופען, „האלבע יודען". דער גרינדער פון דער סעקטע איז געוועהן סימאן בודני, איינער פון די גייסטליכע, וואס האבען זיך געהאלטען אין קאלווין'ס דרך; ער האט געקאנט גוט גריכיש, אביסעל אויך העברעאיש און האט געשאצט דעם תלמוד. פון איהם איז געבליבען זעהר אוואהלע איבערזעצונג פון דער ביבעל. איינער פון

זיינע אנהאנגער, מארטין צעהאוויטש, א פערדרעהבער קאפ, וואס האט אליין ניט געוואוסט וואס ער וויל, האט אנגעשריבען א בוך וועגען דער יודישער האפנונג אויף משיח'ס קומען, און האט דארט א ביסעל גערעדט איבער יודען ניט ווי עס דארף צו זיין. אודאי האבען זיי ניט געשוויגען און א לובלינער יוד, ר' יעקב פון בעלזיץ, האט ארויסגעלאזט א ספר געגען איהם און האט איהם אזוי צושלאגען אז ער האט זיך גאר ניט געקאנט פון איהם אבוואשען. נאך מעהר רושם האט געמאכט א ספר „חזוק אמונה" וואס האט אנגעשריבען א געלעהרטער קראים ר' יצחק בן אברהם טראקי און וועלכען מען האט דערנאך איבערזעצט אויף שפאניש, דייטש, לאטייניש און פראנצאזיש. ר' יצחק טראקי איז אים יאהר 1553 געבארען געווארען אין טראקי, א קליין שטעדטעל ניט ווייט פון ווילנא, און אזוי ווי ער איז געוועהן א גרויסער למדן האבען די פריצים אפט ליעב געהאט מיט איהם צו רעדען וועגען רעליגיאן; ניט איין מאל איז איהם געראטהען זיי איבערצושפארען און, אז ער האט פערשטאנען אז עס איז נאמיהיג די יודען זאלען בעשיצען זייער גלויבען, האט ער אללע זיינע מיינונגען צונויפגענומען און האט זיי אבגעדרוקט אין זיין ספר „חזוק אמונה". ווי וויכטיג ר' יצחק טראק'ס ספר איז געוועהן ביי די קריסטען קאן מען פערשטעהען דערפון, וואס איינער פון די הערצאגע פון ארלעאנס איז א בעלן געוועהן זיך אנידערזעצען און אנשרייבען א תשובה געגען „חזוק אמונה".

אבער טאקי נאר אין איין פולין האבען די יודען אזוי געגלאנצט. קוים האט מען אין זיך נאר אוועקגעקעהרט פון דארט האבען זיך שוין געווארפען אין אויג די שרעקליכע בילדער, וואס דאס יודישע פאלק איז שוין אפילו מיט זיי געוואהנט געווארען. אין דייטשלאנד האט מען זיך שטארק אנגעהאפט אין לוטהער'ס ביטערע ווארטער וואס ער האט פאר'ן טויט אויסגערעדט אויף די יודען. אין בערלין און בראנדענבורג האט מען מיט זיי גאר ניט געטענה'ט און מען האט זיי געהייסען אדער טויפען זיך אדער געהען וואוהין די אויגען וועלען זיי טראגען. צו די צרות האט נאך ביים קורפירסט יאאכים דעם צווייטען בעדארפט זיין א יודישער פינאנץ-מיניסטער, וואס האט קלאמערשט געמאכט פערדרעהטע געשעפטען, און א דאקטאר ליפאלד, וואס מען האט איהם חושד געוועהן אז ער האט פערגיפטעט דעם קורפירסט: אודאי איז שוין געוועהן פאר וואס זיך צו טשעפען צום כלל ישראל. דאס קליינע ברוינשווייג האט אויך נאכגעטאנצט, און דער הערצאג היינריך יוליוס

הָאט ־קֵיין אֵיינְצִיגֶען יודֶען נִיט אִיבֶּערְגֶעלָאזְט אִין לַאנְד. אִין אֶסְטֶערְרַייךְ אִיז אויךְ גֶעוֶועהן אַגֶעמוּטְשֶׁעט לֶעבֶּען, וַוייל דֶער ־קֵייזֶער רוּדָאלְף דֶער צְוֵוייטֶער, וָואס אִיז דַוְקָא נִיט גֶעוֶועהן ־קֵיין שְׁלֶעכְטֶער אוּנ הָאט נִיט אֵיין מָאל אָנְגֶעזָאגְט דִי נַייסְטְלִיכֶע מֶען זָאל זִיךְ נִיט טְשֶׁעפֶּען צוּ דִי יוּדֶען אוּנ נִיט אוֹיסְטְרַאכְטֶען אוֹיף זֵיי ־קֵיין בִּלְבּוּלִים, הָאט פָּארְט גֶעמוּזְט יוֹצֵא זַיין פַאר דֶער וֶועלְט אוּנ, אַז אַלֶע שְׁכֵנִים הָאבֶּען זִיךְ גֶענוּמֶען זֵיי צוּ רוֹדֵף׳ן אִיז אִיהם עֶפִּים אַזוֹי וִוי נִיט אָנְגֶעשְׁטַאנֶען גָאר אִין גַאנְצֶען צוּ שְׁוַוייגֶען אוּנ עֶר אִיז גֶעצְווּאוּנְגֶען גֶעוֶועהן אַרוֹיסְצוּגֶעבֶּען אַבֶּעפֶעהל, אַז אִין זֶעכְּס חֳדָשִׁים זָאלֶען דִי יוּדֶען שׁוֹין זַיין פוּן יֶענֶער זַייט אֶסְטֶערְרַייךְ.

נָאךְ אֶרְגֶער אִיז גֶעוֶועהן דִי יוּדֶען אִין אִיטַאלְיֶען. וָואס זֵייעֶר צָאהל הָאט זִיךְ אִין דֶער לֶעצְטֶער צַייט פֶערְקְלֵיינֶערְט, זֶענֶען דִי צָרוֹת גְרֶעסֶער גֶעוָוארֶען; אִין וֶוענֶעדִיג אוּנ רוֹם הָאבֶּען זִיךְ סַךְ הַכֹּל גֶעפוּנֶען נִיט מֶעהר פוּן צְוַואנְצִיג טוֹיזֶענְד יוּדֶען, נָאר מִיט דֶעם בִּיסֶעל הָאט מֶען זִיךְ אֵייךְ גוּט אָבְּגֶערֶעכֶענְט. דֶער נַייעֶר פַּאפְּסְט גְרֶעגָאר דֶער דְרַייצֶעהנְטֶע, וָואס הָאט גֶעהֶערְשְׁט דְרַייצֶעהן יָאהר, פוּן 1572 בִּיז 1585, אִיז נָאךְ גֶעוֶועהן אַגְרֶעסֶערֶער אַכְזָר פוּן פַאוּל אוּנ פִּיוּס אוּנ וואוּ עֶר הָאט נָאר מִיט זַיין רִשְׁעוּת גֶעקָאנְט טְרֶעפֶען אַיוּדֶען הָאט עֶר אַהִין גֶעצִיעֶלְט מִיט זַיינֶע גִיפְטִיגֶע פַיילֶען. דִי יוּדִישֶׁע דָאקְטוֹירִים זֶענֶען פוּן לַאנְג אָן גֶעוֶועהן זֶעהר בֶּעלִיעבְּט אִין אִיטַאלְיֶען אוּנ וִוי פִיעל מֶען הָאט נִיט גֶערֵייצְט דָאס פָאלְק גֶעגֶען יוּדֶען הָאט מֶען זִיךְ פָּארְט נֶעוֶוענְדֶט צוּ זֵיי, וַוייל מֶען הָאט נֶעקָאנְט זֵייעֶר קֶאנֶנְטְנִיסֶע. אִין גְרֶעגָארְ׳ס צַייט הָאבֶּען אִין אִיטַאלְיֶען גֶעשֵׁם׳ט צְוֵויי יוּדִישֶׁע דָאקְטוֹירִים, ר׳ דָוִד דֶע פָּאמִים אוּנ ר׳ אֵלִיָהוּ מוֹנְטַלְטוֹ, אוּנ אַלֶע קְרִיסְטְלִיכֶע חוֹלִים פְלֶעגֶען דוּרךְ זֵיי בֶּעקוּמֶען אַרְפוּאָה שְׁלֵמָה. דָאס אִיז, דַאכְט זִיךְ, נִיט גֶעוֶועהן אַזַא גְרוֹיסֶער חֵטְא אוּנ דֶעם פְרוּמֶען פַּאפְּסְט וָואלְט עֶס נִיט בֶּעדַארְפְט אַזוֹי שְׁטַארְק פֶערְדְרִיסֶען, נָאר וֶועמֶען גֶעהט אָן דָאס לֶעבֶּען פוּן הוּנְדֶערְטֶער קְרַאנְקֶע דָארְט וואוּ מֶען קָאן טְהוּן אַרָעה? גְרֶעגָאר הָאט נִיט לַאנְג גֶעטְרַאכְט אוּנ הָאט זִיךְ גֶעהַאפְּט צוּ דֶער אַלְטֶער גְזֵרָה, נָאר עֶר הָאט זִי נָאךְ בֶּעפֶעסְטִיגְט דֶערְמִיט, וָואס עֶר הָאט בֶּעשְׁטִימְט דִי גְרֶעסְטֶע שְׁטְרָאף אִי פַאר דֶעם קְרַאנְקֶען קְרִיסְט וָואס אַיוּד וֶועט אִיהם הֵיילֶען, אִי פַאר דֶעם יוּדִישֶׁען דָאקְטָאר וָואס וֶועט אֲפִילוּ אִין דֶער גְרֶעסְטֶער סַכָּנָה הֶעלְפֶען אַקְרִיסְט. אוֹיסֶער דֶעם הָאט עֶר גֶעמַאכְט אַז פַאר יֶעדֶען חָשַׁד וָואס עֶס וֶועט נָאר פַאלֶען אוֹיף אַיוּדֶען, אַז עֶר לָאסְטֶערְט דִי קְרִיסְטְלִיכֶע רֶעלִיגְיָאן אוּנ וִויל קְרִיסְטֶען אַרָאבְּפִיהרֶען פוּנ׳ם וֶועג, זָאל אִיהם דִי אִינְקְווִיזִיצְיָאן הָאבֶּען דָאס רֶעכְט צוּ מִשְׁפָּט׳ן. דֶעם

תַּלְמוּד הָאט עֶר אִין גַאנְצֶען גֶעפַּסְלְ'ט אוּנ יוּדֶען הָאבֶּען נִיט גֶעטָארְט הַאלְטֶען אֲפִילוּ אַזֶעלְכֶע גְמָרוֹת, וָואס מֶען הָאט זֵיי שׁוֹין אַמָאל דוּרְכְגֶעקוּקְט אוּנ מֶען הָאט זֵיי גֶעפוּנֶען פַאר כָּשֵׁר. בֶּעזָאנְדֶערְס הָאט גְרֶעגָאר גֶעאַרְבַּייט יוּדֶען צוּצוּ־שְׁלֶעפֶּען צוּם קְרִיסְטֶענְטְהוּם, נָאר דָא אִיז עֶר אוֹיךְ גֶעגַאנְגֶען נִיט וַוייט, נָאר מֶעהר מִיט תְּקִיפוּת: עֶר הָאט גֶעהֵייסֶען אַז דִי יוּדִישֶׁע קְהִלוֹת זָאלֶען אוֹיסְהַאלְטֶען אוֹיף זֵייעֶר רֶעכְנוּנְג עֶטְלִיכֶע גַייסְטְלִיכֶע, וָואס וֶועלֶען זֵיי אַלֶע שַׁבָּת אוּנ יוֹם טוֹב דַרְשְׁ'נֶען וֶוועגֶען הֵיילִיגְקַייט פוּן דֶער קְרִיסְטְלִיכֶער אֱמוּנָה אוּנ אַז אַדְרִיטֶעל פוּן דִי יוּדֶען מִיט וַוייבֶּער אוּנ קִינְדֶער מוּזֶען זִיךְ שְׁטֶאנְדִיג גֶעפִינֶען בַּיי דִי דְרָשׁוֹת. גְרֶעגָאר הָאט אָבֶּער פֶערְשְׁטַאנֶען אַז דִי יוּדֶען קֶאנֶען זִיךְ אוֹיסְדְרֶעהֶען פוּן זַיינֶע בֶּעפֶעהלֶע אוּנ זֵיי זָאלֶען בְּלַייבֶּען נָאר אוֹיף פַּאפִּיעֶר אַזוֹי וִוי עֶס אִיז שׁוֹין נִיט אֵיין מָאל גֶעשֶׁעהֶען אוּנ דַארִיבֶּער הָאט עֶר זִיךְ נִיט גֶעפוּילְט אַלֵיין אַכְטוּנְג צוּ גֶעבֶּען אַז מֶען זָאל אַלְדִינְג פִּינְקְטְלִיךְ אוֹיס פָאלְגֶען; אַוַדַאי וֶוער עֶס הָאט נָאר גֶעקֶאנְט, אִיז אַוֶועק, אוּנ דִי גֶעצֶאהלְטֶע יוּדֶען, וָואס זֶענֶען נִיט אִים שְׁטַאנְד גֶעוֶועהן צוּ אַנְטְלוֹיפֶען פוּן אִיטַאלְיֶען, הָאבֶּען נֶעבִּיךְ גֶעקְרֶעכְצְט אוּנְטֶער דֶעם שְׁוֶוערֶען יָאךְ פוּן זַיינֶע בִּיטֶערֶע גְזֵרוֹת.

גְרִינְגֶער אִיז זֵיי גֶעוָוארֶען וֶוען, אִים יָאהר 1585, אִיז סִיקְטוּס דֶער פִינְפְטֶער גֶעוָוארֶען פַּאפְּסְט. פוּן אַ פְּרָאסְטֶען פַּאסְטוּךְ הָאט אִיהם גָאטט גֶע־הָאלְפֶען צוּצוּשְׁלָאגֶען זִיךְ צוּ אַזַא הוֹיכֶער מַדְרֵגָה אוּנ וֶוערֶען דֶער פָארְשְׁטֶעהֶער פוּן דֶער גַאנְצֶער קַאטָאלִישֶׁער וֶועלְט; דֶערְפוּן זֶעהט מֶען אַז קֵיין נַאר אִיז עֶר גֶעוִויס נִיט גֶעוֶועהן אוּנ מִיט אַהָכָם קֶאנֶען שׁוֹין יוּדֶען דוּרְכְקוּמֶען. אִין דֶער צַייט פוּן סִיקְסְטוּס הָאט זִיךְ טַאקִי דִי לַאגֶע פוּן דִי יוּדֶען שְׁטַארְק פֶערְבֶּעסֶערְט: פוּן אֵיין זַייט הָאט עֶר גֶעהַאט בַּיי זִיךְ אַיוֹעֵץ לָאפֶּעץ, אֵיינֶער פוּן דִי מַארְרַאנֶען, וָואס זֶענֶען אַנְטְלָאפֶען גֶעוָוארֶען פוּן פָּארְטוּגַאל, אוּנ דֶער הָאט אִיהם גֶעוִויס נִיט צוּגֶערֶעדְט אוֹיף שְׁלֶעכְטֶען, פוּן דֶער אַנְדֶערֶער זַייט הָאבֶּען זִיךְ טַאקִי דִי יוּדֶען גֶעלָאזְט צַאפֶּען אַזוֹי וִוי זֵייעֶר שְׁטֵייגֶער אִיז – אָנְזַאמְלֶען אִין זִיךְ אַגַאנְץ עֲשִׁירוֹת אוּנ דֶערְנָאךְ עֶס לָאזֶען אוֹיסְקְוֶועטְשֶׁען אַבִּי זֶעהֶען אַ פְרֶעהלִיכֶע מִינֶע פוּן אַ שׂוֹנֵא, אוּנ דִי בֵּיידֶע זַאכֶען הָאבֶּען גֶעפִיהְרְט דֶערְצוּ וָואס סִיקְסְטוּס הָאט בַּאלְד מְבַטֵל גֶעוֶועהן אַלֶע גְזֵרוֹת פוּן דִי פְרִיהֶרִיגֶע פֶּאפְּסְטֶע. עֶר הָאט נָאר אִיבֶּערְגֶעלָאזְט דֶעם מִנְהָג פוּן דִי קְרִיסְטְלִיכֶע דְרָשׁוֹת, וָואס דִי יוּדֶען הָאבֶּען וַוייטֶער גֶעמוּזְט הֶערֶען, נָאר אִין אַלֶע אִיבְּרִיגֶע זַאכֶען הָאט עֶר זֵיי גֶעגֶעבֶּען פְרַייהַייט, אוּנ פִיעל פוּן זֵיי הָאבֶּען אָנְגֶעהוֹיבֶּען צוּרִיקְצוּקוּמֶען קֵיין רוֹם, עֶר הָאט זֵיי עֶרְ־לוֹיבְּט פְרַיי אָבְּצוּהִיטֶען זֵייעֶר גְלוֹיבֶּען אוּנ פִיהְרֶען גֶעשֶׁעפְטֶען מִיט קְרִיסְטֶען;

יודישע דאָקטוירים האבען ווידער בעקומען דאס רעכט צו פּראַקטיצירען צווישען קריסטען. דעמאלט האט אנגעהויבען שפּיעלען א גרויסע ראָלע דער בעריהמטער יודישער דאָקטאר ר׳ דוד דע-פּאָמיס, וואס איז, אויסער מעדיצין, געוועהן א בקי אין לשון קדש און לאַטייניש און האט פון יוגענד אָן קיין גוטע שעה ניט געהאט. אין דער צייט פון פּאול דעם פיערטען האט מען ביי איהם אָבגענאָמען זיין גאנץ פערמעגען; פּיוס דער פיערטער האט איהם שוין אפילו בעהאנדעלט פריינדליכער און האט איהם ערלויבט צו היילען קריסטליכע קראַנקע, נאר דאס האט ניט לאַנג געדויערט, ווייל באלד איז אויפגעשטאַנען פּיוס דער פינפטער און ר׳ דוד האט געמוזט פונקט אין די בעסטע יאהרען, מהיילען דאס מזל פון אללע זיינע ברידער. ערשט אויף דער עלטער איז ער אויפגערעכט געוואָרען און אז ער האט זיך געפיהלט פריי האט ער אָנגעשריבען אויף לאַטייניש זיין בעריהמט בוך, וואס האט געהייסען „דער יודישער דאָקטאר". אין דעם בוך ווייזט ר׳ דוד דע-פּאָמיס וויפיל גרויסע דאָקטוירים, יודען האבען אין איטאַליען ארויסגעגעבען און ווי פיעל מלכים און שררות האבען זיי דאס לעבען צו פערדאַנקען; דאָרט האט ער אויך איבערזעצט א סך ערטער פון דער גמרא, וואס הייסט שטאַרק אָבהיטען דאס געזונד און שטעללט הויך די לייט וואס געבען זיך אָב מיט חולים. דאס האט ער געטהון מיט א כונה, כדי צו איבערצייגען די קריסטען אז זיי שרעקען זיך אומזיסט פאר'ן תלמוד און מיינען אז אין איהם ליעגט אלל-דאס באזע. זיין בוך, וואס דער פירסט פראַנציסקא מאַריא פון אורבינא האט עס ביי איהם אָנגענומען פאר א מתנה, איז זעהר געפעלען דעם פּאַפּסט סיקסטוס, ער האט איהם שטאַרק מקרב געוועהן, און אז דע-פּאָמיס האט דערנאָך ארויסגעגעבען א תלמודישעס ווערטערבוך אין דריי שפּראַכען האט ער שוין זיין ספר סיקסטוס'ן געבראַכט פאר א מתנה. איבערהויפּט האט סיקסטוס אָרדענטליך בעהאנדעלט די יודען און אז עס האט זיך א מאל געמאַכט וואס א קריסט זעטשי האט זיך געוועט מיט א יודען שמשון קינאַידו און די וועטע איז געגאַנגען דאַרויף, אז ווי באלד דער יוד וועט פערשפּיעלען מאג איהם דער קריסט אויסשניידען פונ'ם לייב א פונט פלייש, האט דער פּאַפּסט געהייסען ביידע שטרענג בעשטראָפען, ווייל ער האט פערשטאַנען אז אזא וועטע נעהמט זיך דערפון וואס צו טיידטען א יודען איז ביים קריסט א נאַר ניטשט, און ער האט געוואָלט אז די קריסטען זאָלען זעהען אז דאס לעבען פון א יודען האט אויך עפּיס א ווערטה. אויך דעם יודען האט ער בעשטראָפט דערפאר וואס ער האט אין דער וועטע איינגעשטעלט זיין לעבען.

אז סיקסטוס האט ארויסגעוויזען אזוי פיעל פריינדשאפט געגען די יודען, האבען זיי פערשטאנען אז ביי איהם וועלען זיי אויך פועל'ן ער זאל כשר מאכען דעם תלמוד. ווענינגסטענס, אין דער איינענער ארט ווי עס האט געטהון פיוס דער פיערטער, וועלכער האט נאר געהייסען איהם גוט איבערקוקען אונ ארויסווארפען די ארטער, וואס זענען געגען דעם קריסטענטהום. די יודישע קהלות פון מאנטוא, מאילאנד אונ פערארא האבען טאקי ארויסגעשיקט אבעזונדער שליח, ר' בצלאל מאסעראנו, קיין רום מיט א בקשה צום פאפסט וועגען תלמוד. מיט לעדיגע הענד איז ער אויך ניט געקומען, אונ גאר גיך איז ארויס א בעפעהל אז די יודען מעגען פריי האלטען ביי זיך דעם תלמוד אונ אפילו נאך אמאל איבערדרוקען.

פינף יאהר האט אבער אין גאנצען געדויערט דאס גוטע שטיקעל צייט אונ קוים האבען זיך די יודען אויסגעגלייכט די צובראכענע ביינער, איז שוין ווייטער ארויף א נייער פאפסט, קלעמענטי דער אכטע, וואס האט אויך, ווי גרעגאר, געהערשט דרייצעהן יאהר אונ האט איהם אין אללעמען נאכגעטהון. אוודאי האבען זיך אנגעהויבען די אלטע צרות: פון דרוקען דעם תלמוד האט שוין גאר קיין רעדע ניט געקאנט זיין, מען האט די יודען ארויסגעטריבען פון אללע שטאדט, וואו זיי האבען געוואהנט, נאר אין רום, אנקאנא אונ אנוויניאן האבען זיי נאך געמאגט בלייבען, מען האט אבער ביי זיי צוגענומען אללע פרנסות אונ זייער לעבען איז געוועהן אזוי פערביטערט אז שטאנדיג האבען זיי נאר געטראכט וועגען א נייע היים.

מעהר פון טויזענד יודען האבען געמוזט, אים יאהר 1593, ארויס פון קרעמאנא, פאוויא, לאדי אונ נאך אנדערע שטאדט, וואס זענען געשטאנען אונטער דעם מאכט פונ'ם פאפסט, אונ עס איז נאך געוועהן א שטיקעל גליק וואס פערדינאנד, דע מעדיצי דער הערצאג פון טאסקאנא, אונ וויצענצא גאנצאגא, האבען זיי אריינגעלאזט קיין פיזא, מאדענא, ווערונא, פאדוא אונ מאנטוא, האטש זיי זענען נאקעט אונ בלויז. נאר ווי גרויס דער כח פון די קאטאלישע גייסטליכע איז נאך דעמאלט געוועהן — זעהט מען ארויס דערפון, וואס אפילו אזעלכע שרות האבען מורא געהאט פאר זיי אונ האבען ערלויבט די יודען צו דרוקען נאר אזעלכע גמרות, וואס מען האט זיי פריהער דורכגעקוקט אונ ארויסגעווארפען די ערטער, וואס האבען עפיס א שייכות צום קריסטענטהום. איבריגענס, האבען די יודען אליין ניט געוואלט האבען צו טהון מיט די שונאים אונ האבען געהייסען אויסמעקען אסך זאכען, וואס קיינער

וָואלְט זִיךְ אֶפְשַׁר נִיט גֶעוֶועהן גֶעשְׁטֶערְט. בַּיי דִי יוּדֶען אִיז דֶער עִיקָר גֶעוֶוען צוּ זֶעהֶען דֶעם תַּלְמוּד נָאךְ אַמָאל גֶעדְרוּקְט אוּנ דַארִיבֶּער הָאבֶּען זֵיי גֶעלָאזְט שְׁנַיידֶען וִוי פִיעל מֶען הָאט נָאר גֶעוָואלְט, אַבִּי מַצִיל זַיין דָאס אִיבְּרִיגֶע. שְׁפֶּעטֶער מִיט עֶטְלִיכֶע יָאהר אִיז דֶער בִּיטֶערֶער גוֹרָל גֶעפַאלֶען אוֹיךְ אוֹיף דִי יוּדֶען אוּנ מַארַאנֶען פוּן פֶערַארַא, וָואס הָאבֶּען דִי גַאנְצֶע צַייט, וָואס עֶס הָאט גֶעלֶעבְּט דִי גְדֶלֶע אוּנ גוּטְהֶערְצִיגֶע מִשְׁפָּחָה פוּנ'ם הֶערְצָאג דִי־עֶסְטֶע, פוּן קַיין שְׁלֶעכְטְס נִיט גֶעוואוּסְט, וַוייל זֵיי הָאבֶּען נִיט גֶעמַאכְט קַיין חִלוּק צְווִישֶׁען אַ אוּמָה אָדֶער אֱמוּנָה אוּנ יֶעדֶער מֶענְשׁ, וָואס הָאט נָאר עֶהרְלִיךְ גֶעוָואלְט פֶערְדִיעֶנֶען זַיין שְׁטִיקֶעל בְּרוֹיט, הָאט זִיךְ גֶעקָאנְט דָארְט רוּהִיג וָואהנֶען. דֶערְפַאר זֶענֶען דִי יוּדֶען גֶעוֶועהן זֶעהר גֶעטְרַייא אוּנ אִיבֶּערְגֶעגֶעבֶּען אוּנ אַז דִי פְּרִינְצֶעסִין לֶעאָנָארַא אִיז קְרַאנְק גֶעוָוארֶען, הָאבֶּען זֵיי אִין דִי שׁוּלֶען גֶעזָאגְט תְּהִלִים אוּנ גָאטְט גֶעבֶּעטֶען פַאר אִיהר גֶעזוּנְד. צוּם אוּמְגְלִיק אִיז אָבֶּער דֶער לֶעצְטֶער פוּן דֶער מִשְׁפָּחָה, אַלְפָאנְסָא דֶער צְוֵוייטֶע, גֶעשְׁטָארְבֶּען אָהן קִינְדֶער אוּנ דֶער פַּאפְּסְט הָאט בֶּעדַארְפְט זַיין דֶער יוֹרֵשׁ. דִי יוּדֶען הָאבֶּען בַּאלְד גֶעזֶעהֶען אַז דָא וֶועט זִיךְ זֵייעֶר גוֹרָל אֶנְדֶערְן אוּנ זֵיי הָאבֶּען נָאר גֶעבֶּעטֶען מֶען זָאל זֵיי גֶעבֶּען צַייט אוֹיף צוּ עֶנְדִיגֶען זֵייעֶרֶע גֶעשֶׁעפְטֶען אוּנ אַוֶועק פָאהרֶען. דֶער פַּאפְּסְט הָאט זֵיי אֲפִילוּ עֶרְלוֹיבְּט צוּ בְּלַייבֶּען נָאךְ פִינְף יָאהר, וַוייל עֶר הָאט מוֹרָא גֶעהַאט מִיט אַמָאל צוּ פֶערְווִיסְטֶען דִי שְׁטָאדְט, נָאר דִי אִינְקְוִויזִיטָארֶען הָאבֶּען זִיךְ בַּאלְד אָנְגֶע־הוֹיבֶּען דָארְט אַרוּמְצוּדְרֶעהֶען אוּנ זוּכֶען חֲטָאִים, אוּנ דִי יוּדֶען הָאבֶּען פֶערְשְׁטַאנֶען אַז וָואס פְרִיהֶר זֵיי וֶועלֶען זַיין פוּן יֶענֶער זַייט גְרֶענֶעץ אִיז פַאר זֵיי גְלַייכֶער. אַזוֹי הָאבֶּען דִי יוּדֶען גֶעמוּזְט אַרוֹיס פוּן פֶערַארַא, אוּנ מֶען קָאן זָאגֶען אַז כִּמְעַט אִין גַאנְץ אֵייראָפַּא הָאבֶּען זֵיי אִין יֶענֶער צַייט נִיט גֶעהַאט קַיין וִוינְקֶעל, ווָאוּ זֵיי זָאלֶען קָאנֶען רוּהִיג אוּנ זִיכֶער אַנִידֶערְלֶעגֶען דֶעם קָאפּ.

---

6 מַארַאנִישֶׁע קְהִלוֹת אִין אַמְשְׁטֶערְדַם, הַאמְבּוּרְג אוּנ בָּארְדָא.

(1593—1648 נָאךְ קְרִיסְטוּס גֶעבּוּרְט).

דִי וֶועלְט פִיהְרְט זִיךְ אָבֶּער נָאךְ אִיהרֶע כְּלָלִים אוּנ, וֶוען דֶעם זִינְדִיגֶען בְּלִינְדֶען מֶענְשֶׁען וַוייזְט זִיךְ אוֹיס אַז זַיין הָאפְנוּנְג אִיז שׁוֹין אִין גַאנְצֶען פֶערְלָארֶען, זֶעהְט מֶען דֶערְנָאךְ אַז דִי הַשְׁגָּחָה הָאט זִיךְ בֶּעצַייטֶענְס גֶעזָארְגְט פַאר אִיהם אוּנ הָאט אִיהם אָנְגֶעגְרֵייט אַ וֶועג, עֶר זָאל זִיךְ וַוייטֶער קָאנֶען גֶעהֶען אוּנ אוֹיס־

פיהרען דאס שליחות וואס דער הימלישער בעשעפער האט אויף איהם ארויפ־ געלעגט. אזוי איז עס אויך געשעהען מיט די יודען און בעזאנדערס מיט די מארראנען, און פונקט דעמאלט, ווען מען האט זיי אומעדום געטריבען און געיאגט ווי ווילדע חיות האבען זיי זיך אבגעזוכט א נייעם פלאץ און דוקא אין אזא ווינקעל, וואס דארט האט געהערשט דאס וויסטע שפאניען.

האללאנד האט פאר די מארראנען געעפענט אללע טויערן, און קוים איז פון דארט פערשוואונדען די מאכט פון שפאניען האבען זיך אהין געלאזט אללע, וואס האבען אין ערגיץ ניט געפונען קיין מקום מנוחה, און אויך די עטליכע מארראנישע משפחות, וואס האבען די לעצטע צייט געוואהנט אין אנטווערפען, בריססעל און גענט און זענען געצוואונגען געווען אוועק־ צוואַרפען די דאזיגע שטאדט. קארל דער פינפטער האט אפילו ניט געוואלט ליידען אז אין נידערלאנד (האללאנד) זאלען זיך ארומדרעהען יודען און האט ביסלעכווייז אנגעהויבען איינצופיהרען די אינקוויזיציאן, אבער דאס האט געפיהרט דערצו, וואס האללאנד האט זיך מיט דער צייט גאר אבגעריסען פון שפאניען. איינע פון די בכבוד'ע יודען, ר' שמואל פאללאכע, וואס דער קעניג פון מאראקא האט איהם אין נידערלאנד אנידערגעזעצט פאר קאנסול, האט אויפגעגעבען דעם פלאן אין דעם מאגיסטראט מיידעלבארג מען זאל אריינלאזען די מארראנען און זיי געבען אללע פרייהייט, און דער מאגיסטראט האט מסכים געווען, ער האט אפילו געוואלט אז די יודען זאלען זיך בעזעצען אין דער גע־ גענד זעעלאנד, וואס האט אויך געהערט צו נידערלאנד, נאר די קאטאלישע גייסטליכע האבען עס ניט דערלאזט. אוודאי אז האללאנד האט פון זיך אראב־ געווארפען דעם עול פון שפאניען און דער עדלער פירסט ווילהעלם פון אראניען האט דארט אויפגעהויבען הויך די פאהן פון פרייהייט און גלייכע רעכטע פאר אללע, האבען די מארראנען באלד געווענדעט זייערע אויגען אהין, ווארום זיי האבען געהאט די מעגליכקייט אראבצוווארפען פון זיך די מאסקע פונ'ם קריסטענטהום און אפען אנגעהמען די יודישע אמונה.

די ערשטע וואס האט זיך ענטשלאסען אלליין צו פאהרען און העלפען דערצו אנדערע, איז געוועזען א מארראנישע פרוי מאיאר ראדריגעס: זי מיט איהר מאנן גאספאר לאפעס האמעס, מיט איהרע צוויי זיהן און ביידע טאכטער און נאך מיט א סך רייכע קרובים האבען אוועקגעווארפען אללע געשעפטען און האבען זיך אוועקגעלאזט אין אן אונבעקאנט ארט, וואס דערווייל האבען זיי נאר געוואוסט אז זיי וועלען דארט געפינען דאס איינציגע

גליק — זיך ניט דארפען פארשטעלען און בלייבען דאס וואס זיי זענען. צום אנהויב האט זי אוועקגעשיקט איהר שאנע טאכטער מאריא נונעס און אויך דעם עלטערן זוהן אויף דער שיף וואס יעקב טיראדא האט ארויס־געפיהרט צעהן מאראנישע משפחות קיין האלאנד. זי איז געוועהן פערזיכערט אז מאריא נונעס וועט מיט איהר שאנקייט אומעדום נושא חן זיין און וועט די דאזיגע מענשען, וואס האבען זיך איינגעשטעלט פאהרען צום ערשטען, בייששטעהען אין אללע זייערע נויטהען. ביי דער ערשטער סכנה האט זיך טאקי ארויסגעוויזען אז די אלטע מאמער ראדריגעס איז גאר קיין נאר ניט געוועהן, און אז האבען א טאכטער א יפת תאר איז ניט קיין גרויסער חסרון. אויפ'ן וועג, אין מיט'ן ים איז אויף זיי אנגעפאלען א ענגלישע שיף און האט זיי אוועקגעפיהרט קיין ענגלאנד. מאריא נונעס איז אזוי געפאלען דעם קאפי־טאן, וואס איז געוועהן א ענגלישער הערצאג, אז ער האט באלד געוואלט מיט איהר חתונה האבען. עס איז ביי איהם קיין ספק ניט געוועהן אז זי קומט ארויס פון די גרעסטע שררות און ער האט זיך גאר געוואונדערט פאר וואס זי בעשטעהט ניט אויף אזא וואהלען שדוך. אז זיי זענען אנגעקומען קיין לאנדאן, האט באלד די גאנצע שטאדט געקלונגען מיט דער שאנער פארטוגיזין און האט אנגעמאכט אזא רעש אז די קעניגין עליזאבעטה האט אויך געוואלט אנקוקען דאס שטאלצע מעדכען, וואס האט זיך אבגעזאגט פון איינעם פון די בעסטע ענגלישע אריסטאקראטען, און האט זי פערבעטען צו זיך. די קעניגין איז איבערראשט געווארען פון איהר שאנקייט און איז מיט איהר ארומגעפאהרען אין די גאסען אין א אפענער קארעטע. אודאי האט עס ניט לאנג געדויערט און די אללע, וואס מען האט געבראכט קיין לאנדאן ווי געפאנגענע, זענען פריי אוועקגעפאהרען, און די ענגלישע מלוכה האט זיי נאך געגעבען אללע מיטעל זיי זאלען זיכער קאנען קומען קיין האללאנד. צום אומגליק איז אבער געווארען א שטורמווינד אויפ'ן ים, זייערע צוויי שיפען זענען שיר ניט אונטערגעגאנגען און קוים מיט גרויסע צרות האבען זיי זיך צוגעשלאגען קיין עמדען.

אין עמדען האבען געוואהנט זעהר ווייניג יודען, וועלכע האבען קיין שום בעגריף ניט געהאט פון די מאראנען, און דערפאר איז זיי שווער געוועהן מיט זיי זיך דורכצושמועסן וועגען תכלית פון דער נסיעה. ערשט אז די מאראנען האבען ביים רעדען אנגעהויבען אריינצווארפען לשון־קודש־ווער־טער, האבען זיך די עמדענ'ער יודען צו זיי צוגעלאזט און יעקב טיראדא

האט דעם איינציגען למדן פון דארט, ר׳ משה אוריה הלוי, אויסגעזאגט דעם סוד אז זיי ווילען ווי ווייט גיכער איבערגעהען צום יודענטהום. ר׳ משה אוריה הלוי האט איהם אבער אבגעהאלטען ער זאל עס ניט טהון אין עמדן, וויל אין א קליין שטאדטעל מוזען באלד אללע געוואהר ווערען און עס קאן חלילה שאדען די יודען. דאריבער איז זיין עצה געוועהן אז די מאראנען זאלען פאהרען קיין אמשטרדם און ער אלליין האט זיי אויך צוגעזאגט אהין גיך צו קומען מיט זיין גאנצער משפחה און דארט בלייבען זייער מדריך אין יודישקייט. אזוי איז עס טאקי געשעהען: דעם 22 אפריל 1593 זענען די מאראנען אנגעקומען קיין אמשטרדם און ר׳ משה אוריה הלוי האט אויך געהאלטעןווארט און איז זיי באלד נאכגעפאהרען. מיט גרויס שמחה האט יעקב טיראדא, וואס איז שוין דעמאלט געוועהן ביי די אלטערע יאהרען, זיך געלאזט מל זיין און איהם האבען נאכגעטהון די איבריגע, און עס איז געווארען א קליינע קהלה פון גרים. פיעל האט זיי מיטגעהאלפען דער קאנסול ר׳ שמואל פאלאכע און פון מאדירא איז צו זיי צוגעקומען דער בעקאנטער מאראנישער דיכטער, יעקב ישראל בעלמאנט, וואס האט זיי געשטארקט מיט זיינע שאנע ליעדער און האט בעשריבען די שרעקליכע צרות פון דער אינקוויזיציאן אין א בעזונדער בוך מיט דעם נאהמען „איוב". די צאהל פון די מאראנען האט זיך יעדעס מאל פערגרעסערט און גאר גיך האבען זיי בעקומען א נייעם חבר, וואס האט זיי גרויס כבוד געמאכט: דאס איז געוועהן אלאנזא דע הערערא, וואס איז ארויסגעקומען פון יודען און פון די גראסטע שפאנישע שררות, זיין עלטער-זיידע, דער קאפיטאן גאנזאלווא דע קארדאבה, האט א מאל איינגענומען נעאפאל. ער אלליין איז געוועהן נובערנאטאר אין קאדיקס, נאר אז די ענגלאנדער האבען אבגענומען די שטאדט און מען האט איהם אוועקגעפיהרט קיין לאנדאן, האט ער זיך דארט אויסגעבעטען די פרייהייט און איז אוועק קיין אמשטרדם מיט דער האפנונג אז ער וועט דארט אויספיהרען זיין אלטען געדאנק און וועט זיך אומקעהרען צו דער אמונה פון זיינע אבות. אין אמשטרדם האט ער זיך טאקי מגייר געוועהן און האט פערנומען דעם שאנסטען פלאץ אין דער קליי־נער מאראנישער קהלה. ער האט זיך א יודישען נאהמען געגעבען אברהם דע הערערא און איז טאקי געווארען א יוד מיט׳ן גאנצען הארצען, ער האט זיך גענומען אין גאנצען אויפ׳ן דרך פון ר׳ יצחק לוריא און האט איבער־זעצט אויף פארטוגיעזיש א ספר וועגען קבלה.

פון דעסטוועגען איז די מאראנען ניט אזוי גרינג אנגעקומען ביז זיי האבען זיך געשטעלט אין אמשטערדם אויף א פעסטען פוס. די ערשטע דריי יאהר האט זיך אויף זיי קיינער ניט אומגעקוקט און די קריסטען האבען גאר ניט געוואוסט וואס דא געהט פאר. פלוצלונג האט מען אים יאהר 1596 בעמערקט אז די מאראנען קומען זיך צונויף אויף א בעשטימטט ארט, ווייל עס איז דעמאלט געוועהן יום כפור און זיי זענען זיך אללע צונויפגעגאנגען דאווענען; די קריסטען איז גאר אויפ'ן מה ניט געקומען אז דאס קאנען זיין יודען און זיי האבען גערעכענט, אז דאס איז עפיס א שאדליכע קריסטליכע סעקטע. דערפאר זענען זיי איבערגעפאלען אויף דעם מנין, און אזוי ווי די מאראנען זענען געוועהן איבערגעשראקען פון פריהר און די הנהגות פון דער אינקוויזיציאן זענען זיי נאך גוט געלעגען אין קאפ, איז געווארען א געלויף און א דערשטיקעניש און מען האט דערוויל געהאפט ר' משה אוריה הלוי מיט זיין זוהן, וואס האבען געדאווענט פאר'ן עמוד, און מען האט זיי איינגעזעצט, נאר איין יעקב טיראדא האט זיך ניט דערשראקען, און אזוי ווי ער האט זעהר גוט גערעדט לאטייניש, האט ער באלד אויפגעקלעהרט די קריסטען אז זיי האבען א טעות, אז זיי זענען אנגעפאלען אויף מענשען, וואס מען האט זיי א לאנגע צייט גענייטה צו פערלייגנען זייער אמת'ן גלויבען און וואס פיהלען זיך גליקליך וואס זיי קאנען אין האללאנד פריי דיענען גאטט און דערפאר בעצאהלען דעם לאנד מיט זייער ניצליכקייט, ווייל זיי זענען אללע געקומען רייך און האפען מיט זייערע גרויסע מיטעל צו בעלעבען דעם האנדעל. זיינע רעד זענען זעהר געפאלען; טאקי אין דער אייגענער שעה האט מען בעפרייהט ר' משה אוריה הלוי מיט'ן זוהן און זיי זענען אים שטאנד געוועהן צו ענדיגען דעם תענית מיט א גרינג הארץ און דאנקען דעם רבונו של עולם, וואס ער האט זיי געלאזט אבקומען נאר מיט א שרעק. דערפון איז אבער נאך די מאראנען ארויסגעקומען א טובה, ווייל פריהר איז די זאך צוגעגאנגען אונטער א דעקטוך און זיי האבען זיך נאך געיישוב'ט צו זאלען זיי אפען ארויסווייזען אז זיי זענען יודען; קוים איז שוין אבער דער סוד ארויס האבען זיך די מאראנען געווענדט גלייך צום מאגיסטראט מיט א בקשה מען זאל זיי ערלויבען אויסצובויען זייער אייגענע שול. מען האט זיי באלד געגעבען איין ערלויבניש. יעקב טיראדא האט מנדר געוועהן דאס גאנצע געלד וואס מען האט נאטהיג געהאט דארויף, דערפאר האט מען די שול גערופען אויף

זַיין נָאהמֶען „בֵּית יַעֲקֹב" אוּנ אִים יָאהר 1598 הָאט מֶען מִיט גְרוֹיס שִׂמְחָה גֶעמַאכְט דֶעם חֲנוּכַּת הַבַּיִת.

אִין אַ קוּרְצֶער צַייט אִיז טַאקִי הָאללַאנְד נִיט גֶעוֶועהן צוּ דֶערְקֶאנֶען: דִי מַארְרַאנֶען הָאבֶּען גֶעהַאלְטֶען וָוארְט אוּנ הָאבֶּען מִיט זַייעֶר קַאפִּיטַאל שְׁטַארְק גֶעאַרְבַּייט, אוּנ פּוּנְקְט וֶוען שְׁפַּאנְיֶען אִיז גֶעוָוארֶען פֶּערְפִינְסְטֶערְט אוּנ דֶער בִּיטֶערֶער קֶאנִיג פִּילִיפּ דֶער צְוֵוייטֶע הָאט בֶּעקוּמֶען מַכּוֹת אוֹיפְ'ן לַייבּ אוּנ הָאט גֶעהַאלְטֶען בַּיי דֶער גְסִיסָה, הָאט אַמְשְׁטֶערְדַם אָנְגֶעהוֹיבֶּען בְּלִיהֶען גָאר אוֹיף אֵיין אַנְדֶער אַרְט אוּנ דִי אַיינְוָואהנֶער הָאבֶּען דֶערְפִיהלְט דֶעם כֹּחַ פוּן יוּדִישֶׁע פֶּאהִיגְקַייטֶען. אַוַדַאי אִיז דִי לַאגֶע פוּן דִי יוּדֶען אוּנ מַארְרַאנֶען גֶעוֶועהן זֶעהר גְלֶאנְצֶענְד אוּנ כִּמְעַט אַללֶע טָאג פְלֶעגֶען צוּקוּמֶען נַייעֶ בְּרִידֶער, וָואס הָאבֶּען פוּן דֶערְוַוייטֶענְס שׁוֹין גֶעהֶערְט דִי גְדוּלָה אוּנ הָאבֶּען זִיךְ מִיט גֶעוַואלְד אוֹיסְגֶערִיסֶען פוּן דִי אַלְטֶע אֶרְטֶער, וואו פִיעל פוּן זֵיי הָאבֶּען אַוֶועקְגֶעוָוארְפֶען אֲפִילוּ עֲשִׁירוּת אוּנ כָּבוֹד. אִין דֶעם יָאהר, וָואס מֶען הָאט גֶעאֶפֶענְט דִי שׁוּל, אִיז גֶעקוּמֶען מַאיָאר רָאדְרִיגֶעס מִיט דֶער גַאנְצֶער מִשְׁפָּחָה, בַּאלְד דֶערְנָאךְ זֶענֶען פוּן פָּארְטוּגַאל אַנְטְלָאפֶען עֶטְלִיכֶע פַאמִילְיֶען, ווִי פְרַאנְקָא מֶענְדֶעס מִיט צְוֵויי זִיהן, פְרַאנְצִישְׁקָא מֶענְדֶעס מֶעדֵייְרָאס, וָואס הָאט זִיךְ אַנָאהמֶען גֶענֶעבֶּען יִצְחָק, אוּנ כְּרִיסְטָאוַואל מֶענְדֶעס פְרַאנְקָא, וָואס הָאט זִיךְ אַנָאהמֶען גֶענֶעבֶּען מָרְדְכַי. דִי לֶעצְטֶע צְוֵויי מִשְׁפָּחוֹת הָאבֶּען שְׁפֶּעטֶער גֶעשְׁפִּיעלְט אַ גְרוֹיסֶע רָאללֶע אִין דֶעם לֶעבֶּען פוּן דֶער אַמְשְׁטֶערְדַמֶ'ער קְהִלָּה, נָאר, צוּם אוּמְגְלִיק, אִיז צְווִישֶׁען זֵיי גֶעוָוארֶען אַ שְׁטַארְק מַחֲלוֹקֶת.

דֶערְוַוייל אִיז זִיךְ אִין לִיסַאבָּאן פֶערְלָאפֶען אַ מַעֲשֶׂה, וָואס הָאט אוּנְטֶערגֶעצוּנְדֶען דִי אִיבְּרִיגֶע מַארְרַאנֶען, וָואס בַּיי זֵיי אִיז דָאס צוּגֶעבּוּנְדֶענְקַייט צוּם יוּדִישְׁקַייט גֶעוֶועהן נָאר שְׁוַואךְ, אוּנ הָאט בַּיי זֵיי בֶּעשַׁאפֶען אַ שְׁטַארְקֶען חֵשֶׁק זֵיי זָאלֶען אוֹיךְ אַוֶועקְוַוארְפֶען פָּארְטוּגַאל. אוֹיף אַגַייסְטְלִיכֶען דִיאָגָא דֶע לַא אַסוּמְטְשַׁאנָא, אִיז גֶעפַאלֶען אַ חְשַׁד אַז עֶר אִיז מֶעהר צוּגֶעגֵייגְט צוּ דֶער יוּדִישֶׁער אֱמוּנָה, אוּנ אַז מֶען זֶעהט אִיהם אֲפִילוּ זִיצֶען אִיבֶּער אַ תַּנַ"ךְ. פַאר דֶער אִינְקְוִוזִיצְיָאן אִיז דָאס גֶעוֶועהן אַ טְהַייעֶרֶער קָרְבָּן, מֶען הָאט אִיהם צְוֵויי יָאהר גֶעהַאלְטֶען אִין תְּפִיסָה אוּנ מֶען הָאט אִיהם אָנְגֶעטְהוּן עִנּוּיִים קָשִׁים, וַוייל מֶען הָאט גֶעהָאפְט אַז עֶר וֶועט אָנְוַוייזֶען נָאךְ שׁוּלְדִיגֶע. עֶר הָאט אָבֶּער אוֹיף קֵיינֶעם נִיט גֶעזָאגְט, אוּנ אַז מֶען הָאט גֶעזֶעהֶען אַז מֶען וֶועט פוּן אִיהם גָאר נִיט גֶעוָואהר וֶוערֶען, הָאט מֶען אִיהם אִים יָאהר 1603 פֶערְבְּרֶענְט אִין אֵיינֶעם מִיט

אַמַארְרַאנִישֶׁער פְּרוֹי תָּמָר כַּארְאקָאס וָואס מֶען הָאט פַאר הֵיימְרִיכְקֵייט צוּגֶעשְׁלֶעפְּט צוּ דֶעם מִשְׁפָּט צֶדֶק.

אַזאַ וֶועלְטֶענֶע זַאךְ, אַז אַגַייסְטְלִיכֶער, אַגֶבָּארֶענֶער קְרִיסְט, זָאל זִיךְ מוֹסֵר נֶפֶשׁ זַיין פַאר דֶער יוּדִישֶׁער אֱמוּנָה אוּנ אָנְגֶעהֶמֶען דֶעם טוֹיט מִיט בֶּעהַארְצְטַקֵייט אוּנ לִיעבְּשַׁאפְט, הָאט דֶערְפְרִישְׁט אִין דִי הֶארְצֶער פוּן דִי מַארְרַאנֶען אַשְׁרֶעקְלִיךְ בֶּענְקֶענִישׁ צוּ זֵייעֶר אַלְטֶען גְלוֹיבֶּען, אוּנ אֲפִילוּ אַזֶעלְכֶע, וָואס הָאבֶּען שׁוֹין לַאנְג פֶערְגֶעסֶען זֵייעֶר שׁוֹרֶשׁ, הָאבֶּען אָהן מוֹרָא אָנְגֶעהוֹיבֶּען אַרוֹיסְצַווייזֶען זֵייעֶר לִיעבְּשַׁאפְט צוּם יוּדֶענְטְהוּם. דֶעמָאלְט הָאט אַיוּנְגֶער דִיכְטֶער, דָוִד יְשֻׁרוּן, אָנְגֶעשְׁרִיבֶּען אוֹיף פָּארְטוּגֶעזִישׁ אַפַייעֶרִיגֶע קִינָה אוֹיפ'ן טוֹיט פוּן דִיאָגָא דֶע לַא אַסוּמְפְּשַׁאנָא אוּנ אִיז בַּאלְד אַוֶועק קֵיין אַמְשְׁטֶערְדַם אוּנ הָאט דָארְט דָאס גְרוֹיסְקֵייט פוּן זַיינֶע בְּרִידֶער בֶּעזוּנְגֶען אִין שְׁפַּאנִישֶׁע לִיעדֶער. אִיהם הָאט נָאכְגֶעטְהוּן אֵיין אַנְדֶער מַארְרַאנִישֶׁער דִיכְטֶער, פַּאוּל דֶע פִּינַא, וָואס אִיז אִין הָאלְלַאנְד אִיבֶּערְגֶעגַאנְגֶען צוּם יוּדֶענְטְהוּם. עֶר הָאט זִיךְ אַיוּדִישֶׁען נָאהמֶען גֶעגֶעבֶּען רוֹבֵל יְשֻׁרוּן אוּנ אִיז הַלַאנְגֶע צַייט גֶעוֶועהן אֵיינֶער פוּן דִי שֶׁאנְסְטֶע אַמְשְׁטֶערְדַמֶ'ער בַּעֲלֵי בָתִּים.

אַז דִי מַארְרַאנֶען הָאבֶּען אִין פָּארְטוּגַאל אוֹיפְגֶעהֶערְט זִיךְ צוּ בֶּעהַאלְטֶען אוּנ הָאבֶּען זִיךְ, ווִי עֶס שַׁיינְט, עֶנְטְשְׁלָאסֶען אֵיין מָאל פַאר אַללֶע מָאל צוּ לַיידֶען פַאר זֵייעֶר הֵיילִיגֶען גֶעדַאנְק אוּנ מְקַבֵּל בְּאַהֲבָה זַיין דִי יִסוּרִים וָואס שׂוֹנְאִים טְהֵיילֶען זֵיי צוּ, הָאט דִי אִינְקְווִיזִיצְיָאן גֶענוּמֶען אַרֶעכְט שְׁטִיקֶעל אַרְבַּייט אוּנ הָאט זִיךְ גֶעקֶאנְט צוּפִיהרֶען דִי הֶאנְד. מֶעהר פוּן הוּנְדֶערְט פִינְפְצִיג מַארְרַאנֶען הָאט מֶען גֶעהַאלְטֶען אִין תְּפִיסָה, אוּנ זֵיי הָאבֶּען זִיךְ יֶעדֶען טָאג גֶערֶעכְט אוֹיפ'ן טוֹיט, נָאר דִיא מְלוּכָה פוּן פָּארְטוּגַאל אִיז פָארְט שְׁווֶער גֶעוֶועהן מִיט אַמָאל לָאזֶען פֶערְבְּרֶענֶען אַזוֹי פִיעל מֶענְשֶׁען. דֶערְצוּ אִיז נָאךְ גֶעוֶועהן אַסִבָּה וָואס דִי מְלוּכָה הָאט גֶעמוּזְט גֶעהֶען מִיט רַחֲמָנוּת: זִי אִיז שׁוּלְדִיג גֶעוֶועהן נִיט וֶוענִיג גֶעלְד אַפָּאר רַייכֶע מַארְרַאנֶען אוּנ זֵיי הָאבֶּען פָּשׁוּט גֶעזָאגְט, אַז זֵיי ווֶעלֶען אָבְּמֶעקֶען דֶעם גַאנְצֶען חוֹב אוּנ נָאךְ צוּלֶעגֶען אַמַתָּנָה יָפָה אַבִּי מֶען זָאל זֵייעֶרֶע בְּרִידֶער שֶׁענְקֶען דָאס לֶעבֶּען. מִיט יוּדִישׁ גֶעלְד הָאבֶּען זִיךְ זֵייעֶרֶע שׂוֹנְאִים קֵיין מָאל נִיט גֶעוָוארְפֶען; אוֹיךְ דָאס מָאל הָאט דִי מַטְבֵּעַ גֶעוִויזֶען אַז זִי קָאן אַרוֹיסְשְׁלֶעפֶּען פוּן דֶער גְרֶעסְטֶער סַכָּנָה, דִי מְלוּכָה פוּן פָּארְטוּגַאל הָאט פְּלוּצְלוּנְג אָנְגֶעהוֹיבֶּען רֶעדֶען פוּן יֹשֶׁר אוּנ הָאט גֶעשִׁיקְט צוּם פַאפְּסְט קְלֶעמֶענְטִי דֶעם אַכְטֶען פְרֶעגֶען אַשְׁאֵלָה צוּ עֶס אִיז כְּדַאי אוּמְצוּבְּרֶענְגֶען דִי מַארְרַאנֶען. אִין רוֹם הָאט מֶען זִיךְ מִן הַסְתָּם אוֹיךְ גֶעלָאזְט קָאסְטֶען אוּנ עֶס אִיז אָנְגֶעקוּמֶען מֶען

זאל זייערע שולדיגע מוחל זיין, נאר מען זאל זעהען זיי זאלען טאקי באמת תשובה טהון. דעם 10 יאנוואר 1605 האט מען זיי בעפרייהט, נאר זיי האבען געמוזט אויף דעם אייגענעם פלאץ, וואו מען האט זיי געזאלט פערברענען, אללע צוזאמען קומען אנגעטהון אין ווייסע העמדער און זיך מתודה זיין פאר'ן עולם אויף זייערע חטאים. די מארראנען זענען איבערגעקומען אויף די דאזיגע קאמעדיע און טאקי באלד זענען זיי שוין אנטלאפען קיין האללאנד. דעמאלט איז אויך אוועקגעפאהרען קיין אמשטרדם ר׳ יוסף בן ישראל מיט זיין זוהן מנשה: ער איז שוין געוועהן קראנק און ארעם, ווייל מען האט ביי איהם דריי מאל אבגעראבעוועט זיין פערמעגען. ער האט אבער ניט געמיינט אזוי זיך אלליין צו בעווארענען ווי מאבען פאר א יודען זיין קינד, און עס איז איהם טאקי געראטהען צו מאבען פון איהם א טהייערע כלי, א הייסען יודען מיט א אמת ווארם יודיש הארץ – מיט איינעם ווארט, פון איהם איז געווארען דער בעריהמטער ר׳ מנשה בן ישראל, וואס איז געוועהן דערנאך א צירונג פאר'ן גאנצען דור.

די קליינע אמשטרדמ'ער מארראנישע קהלה האט דערווייל אנגעהויבען וואקסען און נאר איין ר׳ משה אוריה הלוי האט מל געוועהן צוויי הונדערט אכט און פירציג מארראנען. אין א צייט פון צעהן יאהר איז שוין די ערשטע שול צו קליין געוועהן און ר׳ יצחק פראנצישקא מענדעס מעדייראס האט אויסגעבויעט א נייע שול וואס האט געהייסען „נוה שלום”. די מארראנען האבען זיך אראבגעבראכט זייער א אייגענעם רב, פון די ספרדים, ר׳ יוסף פרדו, וואס האט גערעדט שפאניש און האט פערשטאנען ווי אזוי מיט זיי זיך צו בעגעהן, ווייל זיי זענען פארט געוועהן כמעט קריסטען און מען האט זיי נאר בעדארפט ביסלעכווייז געוואהנען מיט יודישע דינים און מנהגים. אבעזונדער'ן גלאנץ האט אבער ערשט די קהלה בעקומען, ווען ר׳ יצחק עוזיאל, וואס איז געוועהן א בעריהמטער דיכטער, מדקדק און א בעל חשבון, איז געווארען רב, ווייל א חוץ זיינע גרויסע קענטניסע האט ער זיך אויסגעצייכענט מיט זיינע דרשות, און מען האט געמוזט האבען פאר איהם דרך ארץ. צום אומגליק, איז ער אבער ניט געוועהן קיין נושא פנים, ער האט ליעב געהאט פריי יעדען אריינצוזאגען דעם אמת; אוודאי האבען זיך געפונען אויך ניט וועניג אונצופרידענע און סוף כל סוף האט עס געמוזט קומען צו מחלוקת.

אז די לעבעדיגע זענען שוין געוועהן פערזארגט, האט מען געמוזט אנהויבען אין זין צו האבען אויך די טויטע, און אים יאהר 1614 האבען די מא־

ראָגען געהאט זייער אייגען בית עולם, וואו עס האט אויך געפונען זיין עביגע רוה דער ערשטער מת פון זיי ר׳ יצחק אבנואכר, וועלכער האט פריהער געהייסען עמנואל פימענטעל און איז געוועהן א יוגענד־חבר פון׳ם פראנצאזישען קאניג היינריך דעם פיערטען. אויף דעם בית עולם האט מען אויך בעהאלטען איינעם פון די בעריהמטע מאראנען, ר׳ אליהו פעליטשע מונטלטו, וואס האט פריהער געוואהנט אין ווענעדיג און ליווארנא און איז דערנאך אין פאריז געווארען לייב־דאקטאר ביי דער קאניגין מאריא דע מעדיטשי. ער איז געשטארבען אים יאהר 1616 ווען ער איז ארומגעפאהרען מיט דער קאניגין, און אזוי ווי דער זכר פון׳ם יודישען דאקטאר איז ביי איהר געוועהן זעהר טהייער, האט זי געוואלט ער זאל ליגען צווישען יודען; דערפאר האט זי געהייסען איינבאלזאמירען דעם קערפער און האט געבעטען זיין זוהן און זיין תלמיד ר׳ שאול מארטיירא, זיי זאלען איהם ברענגען צו קבר ישראל.

מען קאן אפילו ניט זאגען, אז אין האללאנד איז די מאראנען גרינג אנגעקומען זייער פרייהייט און זעלבסשטאנדיגקייט. די מלוכה האט זיי טאקי געלאזט אלדינג טהון און האט זיך ניט אריינגעמישט אין זייער אינוועניג לעבען, דאס פאלק איז אבער געוועהן אזוי ווי פערטומעלט, א טהייל האבען געקוקט אויף זיי ווי אויף פראסטע יודען, אנדערע האבען זיי גערעכענט פאר שפאנישע עדעללייט און אללע צוזאמען האבען זעהר וועניג צוטרויען געהאט צו זיי. דאס איז אבער נאר געוועהן אין אנהייב, קוים זענען איבערגעפלויגען צוואנציג יאהר און די מאראנען האבען טאקי ארויסגעוויזען זייער נוצליכקייט און עהרליכקייט און זיי האבען א שטארקען ארבייט געטהון מיט די קאפיטאלען, און טויזענדער מענשען האבען געקאנט לעבען ארום זיי, האט דאס פאלק אלליין אויך אנגעהויבען זיי צו שאטצען, און דעמאלט ערשט האבען זיי דערפיהלט אז האללאנד איז געווארען פאר זיי א אמ׳תע היים, אז זיי האבען דאס רעכט זיך צו רופען קינדער פון דעם לאנד און אז זיי זענען ארומגערינגעלט מיט ברידער און געטרייע גוטע פריינד. אין יענער צייט האבען שוין אין אמשטרדם געוואהנט פיער הונדערט משפחות און האבען געהאט זייערע אייגענע דריי הונדערט הייזער. דעמאלט האבען זיי דארט אויך געעפענט א יודישע דרוק, און גרויס איז געוועהן זייער פרייד אז זיי האבען דערלעבט די מעגליכקייט פריי ארויסצולאזען יודישע ספרים און קיינער זאל זיי ניט זאגען קיין דעה און זאל זיי ניט הייסען מעקען און קלעקען. באלד איז מען שוין פון זיי געוואהר געווארען

אין אַנדערע ערטער און מען האט זיך נאר אָנגעהויבען אָנשלאָגען אין זיי. דער קאניג כריסטיאַן דער פיערטע פון דענעמארק האט געשיקט ראַטהען די אַמסטערדאַמ'ער יודישע קהלה זיי זאָלען איהם אַרויסשיקען עטליכע יודען און האט זיי צוגעזאָגט גאַנצע גליקען; דאס איטעגע האבען אויך געטהון די הערצאָגע פון סאַוואָיען און מאָדענאַ און האבען זיך אויך בעמיהט צו בעזעצען די שטאָדט ניצא און רעדזשיאַ מיט פּאָרטוגאַזישע יודען. אַזוי איז שוין דער שטייגער פון דער וועלט: קוים האט מען איינעם אין מויל און מען רעדט אויף איהם נאר שלעכטס — וויל קיינער אויף איהם קיין זכות ניט זוכען און יעדער זעהט נאר עבירות און חסרונות; דערפאַר אָבער אַז ביי דעם איינעם אונגליקליכען טאַקי הויבט אָן אַ ביסעל דאס מזל צו שיינען — זוכען זיך אָב נאר אונערוואַרטעטע גוטע פריינד, און די אייגענע מענשען, וואָס האבען נאר וואָס געזעהען פאַר זיך נאר שוואַרץ, שרייען שוין אַז עס איז דוקא ווייס און פונ'ם פריהערדיגען חסרון ווערט נאר אַ מעלה!

אַזוי איז אויסגעוואַקסען אַ נייער מיטעלפונקט פאַר די יודען און די מאַ-ראַנען, איין אָרט, וואו זיי האבען זיך געקאַנט אויסגלייכען די ביינער נאך אַזוי פיעל שלאָג און צרות און ניט אומזיסט האט מען דעמאָלט אַמסטערדאַם גערופען „דאס נייע גרויסע ירושלים". ווער עס האט נאר געהאַט דאס גליק זיך אַהין צוצושלאָגען, דער האט זיך שוין געפיהלט זיכער און געשיצט, און וואָס גראָסער די רדיפות זענען געוועהן אין אַנדערע לאַנדער, איז האָללאַנד גע-וואָרען רייכער, לעבעדיגער און בעפאָלקערטער. די מאַראַנען האבען אָבער מיט געבראַכט קיין האָללאַנד ניט נאר זייערע גרויסע קאַפּיטאַלען, זיי האבען אַריינגעפיהרט שטאַרקע קענטניסע, ווייל אין שפאַניען און פּאָרטוגאַל האבען זיי פערנומען די בעסטע שטעלען ביי דער קרוין, אַטהייל פון זיי זענען געוועהן נייסטליכע, אַדוואָקאַטען, דאָקטוירים, און דאַריבער זענען זיי אים שטאַנד געוועהן אויך די וויסענשאַפט צו בעפעסטיגען אין דער נייער היים. צווישען די געלעהרטע יודען פון האָללאַנד האט זיך בעזאָנדערס אויסגעצייכענט ר' אַברהם זכותא לוזיטאַנאַ, אַ אור-עניקעל פון דעם בעריהמטען אַסטראָנאָם זכותא, און איינער פון די בעסטע דאָקטוירים פון יענער צייט, וואָס איז צו ליעב דעם געוועהן אַ גרויסער חשוב ביי פיעל שררות. ער איז געבאָרען געוואָרען אין ליסאַבאָן ביי עלטערן מאַראַנען און האט זיך גענוג אַנגעליטען אין די יונגע יאָהרען פאַר דער אמונה; מיט גרויס מיה איז איהם געראַטהען צו אַנטלויפען קיין אַמסטערדאַם און ערט האט ער שוין פערבראַכט זיין עלטער אין נחת,

וויל סאי יודען סאי קריסטען האבען איהם אבגעגעבען גרויס כבוד. די מלוכה אלליין האט זעהר געשאצט די יודען אונ עס איז געקומען אזוי ווייט אז אפילו די מלוכות פון די דאזיגע לאנדער, וואו מען האט די יודען געטריבען אונ געיאגט, האבען דווקא יודען בעשטימט פאר קאנסולען אין האללאנד. די לאגע פון די יודען אין האללאנד איז געוועהן אזוי גוט, אז עס איז גאר קיין וואונדער ניט, וואס אמשטרדם האט אזוי איבערראשט דעם בעריהמטען דיכטער פאול דע פינא, אדער רוכל ישרון, אונ ער האט אנגעשריבען א ליעד אויף פארטוגאזיש, וואס זיבען יונגע לייט האבען עס געזונגען אין דער שול „בית יעקב".

אין דעם ליעד האט ער פארגעשטעלט ווי דאס „היילינע לאנד" שיקט א גערוס דעם נייעם „ארץ ישראל" אונ יעדער פון די זיבען בארג, וואס ווערען דערמאנט אין דער תורה, ווי סיני, הר ההר, נבו, גרזים, כרמל, זיתים אונ ציון, דערצעהלען די מעלות פון דער גרויסער יודישער קהלה, וואס האט זיך שוין דעמאלט אויסגעצייכענט מיט צדקה אונ מיט זארגען פאר צרכי רבים.

נאך איין מאראנישער דיכטער האט געלעבט אין יענער צייט, דאס איז געוועהן דוד אבנתר, וואס איז שיער ניט אומגעקומען אין שפאניען אונ אז ער איז ניצל געווארען אונ איז געקומען קיין אמשטרדם, האט ער דארט „תהלים" איבערגעזעצט אויף שפאניש. איין זאך האט יא געמאכט איין איבערשלאג – דאס איז געוועהן א מחלוקת וואס האט זיך אנגעהויבען אין דער צייט ווען ר׳ יצחק עוזיאל איז געווארען רב. די פריהריגע צוויי רבנים האבען פערשטאנען אז א מענשען קאן מען אזוי גיך ניט איבערמאכען אונ אז אויף די דאזיגע, וואס האבען אין זיך עטליכע דעות כסדר פארט געוואהנט צו פיהרען אונ צו לעבען ווי די קריסטען איז שווער מיט אמאל ארויפצווארפען דעם עול פון תרי"ג מצות; דאריבער זענען זיי זיך בעגאנגען מיט די מאראנען שטיל אונ געלאסען אונ האבען ניט אנגעמאכט קיין געוואלד ווען זיי האבען אפילו געזעהען אז זיי היטען ניט אזוי שטארק אב עפיס א דין אדער א מנהג. ר׳ יצחק עוזיאל האט אבער אנדערש געקוקט אויף אזעלכע זאכען, ער האט געדרונגען אז ווי באלד מען רעכענט זיך פאר א יודען מוז מען געטריי זיין דער אמונה אונ פלעגט אין זיינע דרשות אנפאלען אויף אזעלכע, וואס האבען ליעב געהאט זיך צו זוכען אהיתר, אונ צו ליעב דעם האבען זיך עטליכע בעלי בתים אבגעטהיילט.

צווישען זיי איז אויך געוועהן א גרויסער עושר ר׳ דוד אזאריא, אונ זיי האבען זיך אויסגעקליבען א נייעם רב ר׳ דוד פרדו. דערווייל האבען פונ׳ם יאהר 1636 אנגעהויבען צו קומען יודען פון דייטשלאנד, וואס האבען ניט גערעדט

גֶערֶעדְט שְׁפַּאנִישׁ אוּנ הָאבֶּען אוֹיךְ גֶעהַאט אַנְדֶערֶע מִנְהָגִים; זֵיי אִיז גֶעוִוים שְׁוֶוער גֶעוֶועהן אוֹיסְצוּגְלַייכֶען זִיךְ מִיט דִי מַארְרַאנֶען אוּנ זֵיי הָאבֶּען זִיךְ גֶעמַאכְט אַבֶּעזוּנְדֶער קְהִלָּה פוּן אַשְׁכְּנַזִים. אַזוֹי זֶענֶען אַוֶועקְגֶעגַאנְגֶען דְרַיי יָאהר אוּנ אַז דִי מַארְרַאנֶען הָאבֶּען אַ קוּק גֶעטְהוּן אַז עֶס אִיז קֵיין תַּכְלִית נִיט וָואס אִין זֵייעֶר קְהִלָּה אִיז נִיטָא קֵיין אַחְדוּת אוּנ דִי דַייטְשֶׁע יוּדֶען הַאלְטֶען זִיךְ פַאר גְרֶעסֶערֶע מְיוּחָסִים פוּן זֵיי, אִיז בַּיי זֵיי גֶעבְּלִיבֶּען מֶען זָאל זִיךְ אוֹיפְהֶערֶען קְרִיגֶען. ר׳ יַעֲקֹב קוּרִיאֵל, אֵיינֶער פוּן דִי בְּכָבוֹדֶ׳סְטֶע בַּעֲלֵי בַּתִּים הָאט זִיךְ אַרַיינְגֶעלֶעגְט אִין שָׁלוֹם, אוּנ פוּנ׳ם יָאהר 1639 אִיז אִין אַמְשְׁטֶרְדַם גֶעוָוארֶען אֵיין גְרוֹיסֶע סְפַרְדִישֶׁע קְהִלָּה· צְווִישֶׁען דִי תַּקָּנוֹת וָואס מֶען הָאט דֶעמָאלְט גֶעמַאכְט, הָאט מֶען אִין זִין גֶעהַאט צוּ בֶּעפֶעסְטִיגֶען דָאס לֶערְנֶען פוּן תּוֹרָה אוּנ מֶען הָאט גֶעאֶפֶענְט אַ תַּלְמוּד תּוֹרָה, וָואס הָאט בַּאלְד אָנְגֶעהוֹיבֶּען בְּלִיהֶען, אוּנְטֶער דֶער הַשְׁגָּחָה פוּן פִיעֶר בֶּערִיהְמְטֶע רַבָּנִים, ר׳ שָׁאוּל מָארְטֵיירָא, ר׳ יִצְחָק אַבּוּהַב, ר׳ דָוִד פַּרְדוֹ אוּנ ר׳ מְנַשֶּׁה בֶּן יִשְׂרָאֵל. פוּן דֶער דָאזִיגֶער תַּלְמוּד תּוֹרָה הָאט זִיךְ מִיט דֶער צַייט אוֹיסְגֶעאַרְבַּייט אַ גַאנְצֶע יְשִׁיבָה, וָואס הָאט אַרוֹיסְגֶעגֶעבֶּען אַסַךְ רַבָּנִים אוּנ לוֹמְדִים, עֶס אִיז גֶענוּג צוּ דֶערְמָאנֶען, אַז פוּן דָארְט זֶענֶען כִּמְעַט אִין אֵיין צַייט אַרוֹיס אַזֵיינֶע צְוֵויי פֶערְשִׁידֶענֶע מֶענְשֶׁען, וִוי דֶער פַאנַאטִישֶׁער מְקוּבָּל ר׳ משֶׁה זַכּוּתָא אוּנ דֶער בֶּערִיהְמְטֶער פִילָאזָאף בָּרוּךְ שְׁפִּינָאזָא.

אוּדַאי בַּיי אַזַא גְלִיקְלִיכֶען מַעֲמָד, ווֶען דִי עֶרְשְׁטֶע רַבָּנִים פוּן אַמְשְׁטֶרְדַם ווָאלְטֶען זִיךְ גֶעפִיהְלְט אִין כֹּחַ צוּ בֶּעפֶעסְטִיגֶען דֶעם אַלְטֶען בִּנְיָן פוּן דֶער אֱמוּנָה, ווָאלְט דָאס גַאנְצֶע יוּדֶענְטְהוּם דֶעמָאלְט גֶעקָאנְט בֶּעקוּמֶען נָאר אֵיין אַנְדֶער גְלַאנְץ; עֶס אִיז אָבֶּער נִיט בֶּעשֶׁערְט גֶעוֶועהן אַז צוּזַאמֶען מִיט׳ן גוּף זָאל אוֹיךְ גֶעהָאלְפֶען ווֶערֶען דִי נְשָׁמָה פוּנ׳ם יוּדֶען, אוּנ דִי עֶרְשְׁטֶע פִיעֶר אַמְשְׁטֶרְדַמֶ׳ער רַבָּנִים זֶענֶען נִיט אִים שְׁטַאנְד גֶעוֶועהן צוּ גֶעבֶּען זֵייעֶר פָאלְק אַזַא רְפוּאָה שְׁלֵמָה. ר׳ דָוִד פַּרְדוֹ, וָואס נָאר גֶעצֶאהלְטֶע בַּעֲלֵי בַּתִּים הָאבֶּען אִיהם אַרָאבְּגֶעבְּרַאכְט, אַנְדֶערֶען אוֹיף צוּ לְהַכְעִיס, אִיז גֶעוֶועהן נָאר אַ גֶעוֶואהנְלִיכֶער מֶענְשׁ אוּנ הָאט נִיט גֶעקָאנְט זָארְגֶען פַאר׳ן תַּכְלִית פוּנ׳ם גַאנְצֶען פָאלְק. ר׳ שָׁאוּל מָארְטֵיירַא אִיז צוּפֶעלִיג גֶעוָוארֶען רַב אִין אַמְשְׁטֶרְדַם, ווֶען עֶר הָאט אַהִין גֶעבְּרַאכְט צוּ קֶבֶר יִשְׂרָאֵל זַיין רֶבִּי׳ן, דֶעם דָאקְטָאר מוֹנְטַלְטוֹ. עֶר אִיז נִיט גֶעוֶועהן קֵיין דַרְשָׁן אוּנ צוּ לִיעבּ דֶעם הָאט עֶר זִיךְ נִיט גֶעקָאנְט קוֹיפֶען אַזַא נָאהמֶען, וָואס אִיז נֶאטְהִיג פַאר אַ מֶענְשֶׁען, וָואס דַארְף זַיין אַ מַנְהִיג פוּן אַ גַאנְצֶען דוֹר. נָאךְ קְלֵיינֶער פוּן אִיהם אִיז גֶעוֶועהן ר׳ יִצְחָק אַבּוּהַב דֶע פָאנְסֶעקַא, וָואס הָאט

דַוְקָא גֶעהַאט פֶּעהִיגְקַייטֶען צוּם דַרְשְׁנֶען, נָאר זַיין חַאראַקְטֶער אִיז נִיט גֶעוֶועהן אַזוֹי פֶּעסְט אוּן בַּיי דֶער מִינְדֶסְטֶער שַׁאֲלָה, וָואס עֶס פְלֶעגְט פָארְקוּמֶען, הָאט עֶר נִיט גֶעוְואוּסְט אוֹיף וָואס זִיךְ צוּ עֶנְטְשְׁלִיעסֶען. גְרֶעסֶער פוּן אַלֶע אִיז גֶעוֶוען דֶער יוּנְגֶסְטֶער־רַב ר׳ מְנַשֶּׁה בֶּן יִשְׂרָאֵל, וָואס דֶער קְרַאנְקֶער פָאטֶער הָאט אִיהם נָאךְ אַ קְלֵיין קִינְד גֶעבְּרַאכְט קַיין אַמְשְׁטֶערְדַם אוּן הָאט אִיהם גֶעלָאזְט לֶערְנֶען תּוֹרָה בַּיים אַלְטֶען רַב ר׳ יִצְחָק עוּזִיאֵל. עֶר הָאט אֲפִילוּ גֶעלֶערְנְט אוֹיךְ פְרֶעמְדֶע לְשׁוֹנוֹת, נָאר דֶער עִיקָר אִיז בַּיי אִיהם גֶעוֶועהן דֶער תַּלְמוּד, אוּן דִי קַבָּלָה־סְפָרִים הָאט עֶר גֶערֶעכֶענְט פַאר׳ן הֵיילִיגְסְטֶען. אַוַודַאי הָאט עֶר אַלֵיין נִיט גֶעקָאנְט אוֹיסְאַרְבַּייטֶען אַזַא מַעֲמָד, וָואס זָאל אוֹיפְרִיכְטֶען אוּן אוֹיפְקְלֶערֶען דִי יוּדֶען אִין גַאנְצֶען. אוּן אַזוֹי הָאבֶּען דִי־אַמְשְׁטֶערְדַמֶ׳ער רַבָּנִים זִיךְ אָפְּגֶעגֶעבֶּען נָאר מִיט אִינְוֶוענִיגְסְטֶע זַאכֶען, מִיט קְלֵיינִיגְקַייטֶען, מִיט שַׁאֲלוֹת פַּסְקָנֶען, מִיט דִין־תּוֹרוֹת, אוּן קֵיינֶעם פוּן זֵיי אִיז נָאר נִיט אַיינְגֶעפַאלֶען אִין זִין צוּ הָאבֶּען דֶעם כְּלַל יִשְׂרָאֵל. צוּם אוּמְגְלִיק אִיז דֶער חֶסְרוֹן פוּנ׳ם אַמְשְׁטֶערְדַמֶ׳ער בֵּית דִין נִיט בֶּעשְׁטַאנֶען אַזוֹי ווִי אִין דֶעם, וָואס זֵיי הָאבֶּען נִיט גֶעטְהוּן, ווִי אִין דֶעם וָואס זֵיי הָאבֶּען יָא גֶעטְהוּן: אַז זֵיי הָאבֶּען נִיט גֶעקָאנְט אוֹיפְטְהוּן עֶפִּיס נַייעֶס פַאר דֶעם קָאן מֶען זֵיי נִיט בֶּעשׁוּלְדִיגֶען, ווַייל יֶעדֶער טְהוּט נָאר דָאס וָואס עֶר אִיז בִּיכוֹלֶת; נָאר פַאר דֶעם וָואס זֵיי הָאבֶּען זִיךְ אָבְּגֶעלֶערְנְט פוּן דִי אֵייגֶענֶע אִינְקְווִיזִיטָארֶען, פוּן וֶועלְכֶע זֵיי זֶענֶען אַלֵיין עֶרְשְׁט נִיט לַאנְג אַנְטְלָאפֶען, מָאג מֶען אוֹיף זֵיי פֶּערְאִיבֶּעל הָאבֶּען. דֶער אֵיינְצִיגֶער זְכוּת, וָואס מֶען קָאן אוֹיף זֵיי אָבְּזוּכֶען, בֶּעשְׁטֶעהט נָאר אִין דֶעם, אַז מֶענְשֶׁען הָאבֶּען לִיעבּ אֵיינֶער בַּיים אַנְדֶערֶן זִיךְ אָבְּלֶערְנֶען, אוּן שְׁלֶעכְטֶס נֶעהְמְט מֶען גִיכֶער אִיבֶּער ווִי אַלְדִינְג. דִי אַמְשְׁטֶערְדַמֶער רַבָּנִים זֶענֶען אַלֶע אַרוֹיסְגֶעקוּמֶען פוּן פָּארְטוּגַאל, מִיט גְרוֹיסֶע נִסִּים זֶענֶען זֵיי נִיצָּל גֶעוָוארֶען פוּן אַזֶעלְכֶע הֶאנְד, וָואס הָאבֶּען זֵיי לְשֵׁם מִצְוָה גֶעוָואלְט וַוארְפֶען אִין פַייעֶר; אַזַא זַאךְ וָואלְט זֵיי, דַאכְט זִיךְ, עֶבִּיג גֶעדַארְפְט לִיעגֶען אִין טַעַם אוּן זֵיי ווַייזֶען אַוֶועג נָאר צוּ גוּטְסְקַייט אוּן בַּארְמְהֶארְצִיגְקַייט, צוּם סוֹף אִיז גָאר אוֹיסְגֶעקוּמֶען פוּנְקְט פֶערְקֶעהְרְט: קוֹים הָאבֶּען זֵיי גֶעזֶעהֶען אַז דִי מְלוּכָה גִיט זֵיי אִיבֶּער דִי גַאנְצֶע מַאכְט, אִיז בַּיי זֵיי גֶעבְּלִיבֶּען זֵיי זָאלֶען גֶעהֶען נָאר מִיט תְּקִיפוּת: יֶעדֶען וָואס וֶועט עֶפִּיס אַרוֹיסְווַייזֶען אַ לִיעבְּשַׁאפְט צוּ פְרַייהַייט אוֹיסְרַייסֶען דִי אוֹיגֶען, אוּן פַאר אָנְרִירֶען דֶעם קְלֵיינְסְטֶען מִנְהָג זָאל מֶען יֶענֶעם עוֹקֵר מִן הַשֹּׁרֶשׁ זַיין.

אוֹיף דֶעם אֵייגֶענֶעם שְׁנִיט זֶענֶען גֶעגַאנְגֶען דִי אִיבְּרִיגֶע קְלֵיינֶערֶע קְהִלּוֹת, וָואס זֶענֶען גֶעוָוארֶען אִין אַנְדֶערֶע אָרְטֶער. אִין הָאלַאנְד הָאט זִיךְ, נָאךְ

אמשטרדם, גערעכענט פאר דער צווייטער קהלה די ראטערדאמער, ווייל דארט האבען זיך ביסלעכווייז בעזעצט יודען אונ צוויי רייכע ברידער אברהם אונ יוסף פינטא, האבען געעפענט א שול אונ א ישיבה אונ האבען בעצויגען אהין פאר רב אונ פארשטעהער א יונגען למדן ר' יאשיה פרדו. נאך פיעל ספרדישע קהלות זענען אין יענער צייט געווארען אין א סך שטאדט פון דייטשלאנד אונ נידערלאנד.

אין האמבורג האט געהויערט היבשע עטליכע יאהר ביז די יודען האבען דארט געקאנט בעקומען ערלויבניש זיך אפענטליך דארט צו רעכנען פאר איינוואוינער אונ האבען אבעזונדער עדה. אז מען פלעגט אנהויבען רעדען וועגען אריינלאזען יודען קיין האמבורג פלעגען די לוטהעראנער פערוואורפען מיט טענות אונ מענות אונ שרייען אז מען וויל זיי אומגליקליך מאכען. דער ערשטער, וואס האט אנגעהויבען רעכט צו ארבייטען אז די טויערן פון האמבורג זאלען אפען ווערען פאר זיינע ברידער, איז געוועזען א יודישער יוועליר, יצחק פון זאלצופעלן, וועלכער האט צו זיך צוגעצויגען נאך צוועלף יודען אונ אללע האבען זיי איינגעגעבען א בקשה אין סענאט, מען זאל זיי נאר אויף צוועלף יאהר ערלויבען זיך צו בעזעצען אין האמבורג אונ דערפאר זאל מען ביי זיי נעהמען מיט אמאל דריי טויזענד טהאלער, אונ אחוץ דעם האבען זיי זיך מתחייב געוועזען אללע יאהר צו צאהלען דער שטאדט גרויסע נתינות. נאר אין דער צייט, וואס אין סענאט האט זיך אנגעהויבען א שרייבעניש, מען האט געקלערט אהין אונ אהער אונ מען איז מעהר געניינט געוועזען די יודען אבצוזאגען, האבען שוין מאראנען לאנג געוואהנט אין האמבורג אונ זענען געוועזען גרויסע סוחרים אדירים; קיינעם איז אבער ניט איינגעפאלען זיי צו טשעפען, ווייל מען האט זיי געהאלטען פאר קריסטען פון אבעזונדער סעקטע. אז די האמבורגער מאראנען האבען דערהערט, ווי פריי אונ גליקליך עס לעבען אין אמשטרדם זייערע ברידער, וועלכע זענען שוין לאנג איבערגענאנגען צום יודענטהום, האבען זיי זיך מישב געוועזען אז עס איז טאקי צייט זיי זאלען זיך אליין אויך אויפהערען צו פערשטעלען אונ זיי האבען זיך ענטשלאסען ביסלעכווייז אנהויבען אבהיטען יודישע מנהגים. עס איז געווארען א פערמישעניס פון קריסטליכע אין יודישע דינים: אין איין שטוב האט מען, א שטייגער, געהאלטען שבת אונ פארט די קליינע קינדער געלאזט טויפען. אז דאס פאלק איז געוואהר געווארען דערפון, איז געווארען א שטארקער רעש אונ מען האט אנגעהויבען פאדערן מען זאל די מאראנען ארויסטרייבען. דער סענאט האט זיך אבער

דארויף ניט געקאנט ענטשליסען, ווייל די גרעסטע געשעפטען זענען געוועזען ביי די מאראנען אין די הענד זיי זענען אללע געוועהן זעהר רייך אונ נאהענט צו דער מלוכה. דערפאר איז געבליבען עס זאל הייסען אז מען האט געמאכט א שטארקע הקירה ודרישה אונ מען זאל מודיע זיין דעם עולם, אז די מאראנען זענען פארטוגאזען אונ אמת׳ע קריסטען. דאס איז געוועהן איין אויסרעד, כדי עס זאל ווערען שטיל, אונ אלליין האט זיך די מלוכה ענטשלאסען די מאראנען צו דולדען אונ זיך מעהר ניט צוקוקען צו דעם וואס זיי טהוען. אזוי האבען זיך אויסגעמישט די עטליכע יודען, וואס האבען אלץ געארבייט אומזיסט מען זאל זיי לאזען זיצען אין האמבורג, מיט די מאראנען· אונ הונדערט פינף אונ צוואנציג יודען זענען געבליבען האמבורגער איינוואהנער. צווישען זיי זענען געוועהן צוויי גרויסע גבירים, וואס האבען געפיהרט דעם גאנצען מסחר פון דער שטאדט, אונ צוויי בעליעבטע דאקטוירים פון וועלכע ראדריגא דע קאסטרא האט געהאט זעהר א שאנעם נאהמען, ווייל ער האט זיך ניט איין מאל מוסר נפש געוועהן פאר זיינע חולים, אונ אז אין האמבורג איז געוועהן א מגפה האט ער זיין לעבען איינגעשטעלט אב צו ראטעווען טויזענדער קראנקע·

מילא מיט אזא תרוץ האט מען געקאנט אבקומען נאר פאר די פראסטע אונ זיי איינרעדען אז די מאראנען זענען קיין יודען ניט; די לוטהערישע גייסטליכע אבער האבען פערשטאנען דאס אויפטהוא אונ האבען געהאלטען אין איין שרייען. דערפון איז דוקא ארויסגעקומען א שטיקעל טובה, ווייל די מלוכה אלליין האט געגעבען א קוק, אז מיט קונצען וועט מען דא גאר ניט מאכען אונ עס איז ביי איהר געבליבען זי זאל אפען אנהויבען רעדען וועגען יודען. די מלוכה האט זיך געווענדעט מיט א בקשה צו די גרויסע געלעהרטע אין די אוניווערזיטעטען פון יענא אונ פראנקפורט ביי דער אדער, אונ האטש פון זיי איז אנגעקומען ניט קיין פרעהליכע תשובה, זיי האבען געשריבען אז יודען מאג מען אריינלאזען, נאר מען טאר זיי ניט ערלויבען צו האבען אפענטליכע שולען, אפילו מאכען אזוי אין א שטוב מנינים, מל זיין די קינדער, האלטען קריסטליכע דינסטען, בעקומען שטעלען ביי דער קרוין, אונ אויסער דעם מוז מען זיי נייטהען זאלען אללע שבת אונ יום טוב הערען קריסטליכע דרשות, פון דעסטוועגען איז שוין געוועהן אין וואס זיך אנצוהאפען, אונ אים יאהר 1612 האבען זיך די יודען שוין נעקאנט רעכנען צווישען די האמבורגער איינוואהנער. געהייסען האט עס, אז זיי האבען ניט אללע רעכטע אונ זייערע מתים האבען זיי געמוזט פיהרען קיין אלטונא, וואו

עס איז געוועהן אַקלײנער יודישער בית עולם. קיין אייגענע נחלה האבען זיי ניט געטאָרט האבען, אונ נאָר דעם איינציגען דאָקטאָר ראָדריגאָ דע קאסטראָ האט מען ערלויבט אויסצובויען פאַר זיך איין הויז. נאָר דאס האט זיי ניט געשטערט: קוים איז דער האַנדעל פריי געוועהן אונ בעהאַלטען האבען זיי זיך שוין מעהר ניט בעדאַרפט, האבען די יודען פערשטאַנען אַזוי צו לעבען אונ אַזוי גוצליך װערען פאר דער שטאדט, אַז אַללע האבען זיי געשאצט אונ ביסלעכוויַיז האט זיי דאס פאלק אַלליין געגעבען אַללע רעכטע. קיין צעהן יאהר זענען נאָך ניט אַוועקגעגאַנגען אונ די יודען האבען אין האַמבורג זיך געפיהלט אַזוי פעסט, אַז זיי האבען זיך שוין ערלויבט אפענטליך אַרויסצוטרעטען געגען געזעץ: זיי האבען געאָפענט א שול, האטש מען האט עס ניט געטאָרט, אונ האבען אַראָבגעבראַכט פון אַמשטערדאַם אַרב ר׳ יצחק אַטהיאס. אָט צו ליעב דער שול, וואס איז אין גאַנצען בעשטאַנען פון צוויי קליינע חדרים האט די מלוכה געהאט זייער פיעל מיה, ווייל פון אַללע זייטען זענען די גייסטליכע אָנגעפאַלען אונ האבען געשריגען אַז געגען די יודען ווייזט מען אַרויס מעהר חסד ווי געגען קריסטען. אַביסעל האבען זיי טאַקי רעכט געהאט, וואָרום די קאַטאָליקען האבען ניט געטאָרט האבען אין האַמבורג קיין קירכע. די מלוכה האט זיך ווײַטער געמוזט פערענטפערן, זי האט ערקלעהרט אַז די יודען האבען גאָר קיין שול ניט, נאָר זיי קומען זיך גלאַט אַזוי צונויף אין א פּראָסטער שטוב אונ לערנען דאָרט תורה אָדער זיי זאָגען תהלים. אַללע האבען פערשטאַנען אַז דאָס זאָגט מען זיי נאָר לפנים אונ די שונאי ישראל האבען געהאט אַ נייע געלעגענהייט צו שיטען מיט פייער אויף די יודען. עס האבען זיך געפונען אַזעלכע וואס האבען זיך ניט געשעמט פאָרצולעגען אַז די יודען זאָלען זיך אויסקלויבען אַרב צווישען די גייסטליכע. די מלוכה האט זיך אָבער געמאַכט ניט וויסענדיג אונ די יודען האבען זיך ווידער געטהון זייערס: זיי האבען מיט זייערע מעשים בעוויזען אַז זיי זענען ניט קיין לעדיג-געהערס אונ אַז האַמבורג האט זיי נאָר צו פערדאַנקען וואס עס איז פון איהר געוואָרען אַזא גרויסע האַנדעלס-שטאָדט.

אַז עס האט זיך אים יאהר 1263 געאָפענט די האַמבורגער באַנק זענען צווישען די ערשטע גרינדער געוועהן צוועלף יודישע גבירים: מרדכי אַבענדאַנאַ, דוד בראַנדאָן, יאָהאַן פראַנציסקאָ בראַנדאָן, גאַנזאַלוואָ קאַרלאָס, דיעגאָ קרדוזה, אַברהם די אַקאָסטאַ, פראַנטשעסקאָ גאָמעס, דיעגאָ גאַנזאַלוואָ דא-לימאַ. הענריקו דא-לימאַ, גאַנזאַלוואָ לאָפּעץ, יוסף מענדעז אונ לאָפּע נונעס. דעמאָלט האט זיך אויך בעזעצט

אין האמבורג איינער פון די בעריהמטע שפאנישע מאראנען, דיעגא טעקסיירא דע מאטטאס, וואס איז פריהר געוועהן שפאנישער געזאנדטער אין פלאנדערן און ערשט אז ער איז געווארען א זקן פון זיבציג יאהר, האט ער בעקומען די מאגליכקייט זיך אומקעהרען צום יודענטהום. טעקסיירא איז געוועהן זעהר רייך און אז ער פלעגט ארויספאהרען אין גאס מיט דער טהייערער קארעטע, געקליידעט אין די פיינסטע זיידענע מלבושים, פלעגען איהם אללע גריסען מיט גרויס דרך ארץ. עס האט זיך אפילו איין מאל געמאכט אז א גייסטליכער האט איהם בעגעגענט און האט איהם נאך זיין הדרת פנים גערעכענט פאר א פירסט; אודאי האט ער פאר איהם אראבגענומען דאס היטעל און אז ער איז דערנאך געוואהר געווארען וועמען ער האט אבגעגעבען כבוד האט ער זיך אויסגעגעסען די גאל און האט געשריגען, אז עס וואלט אויסגעשר געוועהן די יודען להלוטין ארויסצוטרייבען פון האמבורג, כדי קיינער פון זיי זאל איהם שוין מעהר ניט ברענגען צו אזא שטארקען חטא.....

צווישען די שונאים, וואס זענען ניט מיעד געווארען צו שרייען אז די יודען זענען איין אומגליק פאר האמבורג, האט דעם ערשטען פלאץ פערנומען יאהאנעס מיללער, א גייסטליכער, וואס האט זיך איינגערעדט, אז ער וועט זיך פערדיענען זיין עולם הבא נאר דערמיט וואס ער וועט שעלטען און זידלען דאס יודישע פאלק. אז ביסלעכווייז האבען זיך אין האמבורג בעזעצט אויך דייטשע יודען און זיי האבען זיך געמאכט דארט א בעזונדער שול, האט עס יאהאננעס מיללער שוין ניט געקאנט אריבערטראגען און ער האט אנגעמאכט אזא געוואלד, גלייך ווי א ערדציטערניש אדער א מגפה וואלט בעדארפט קומען אויף דער שטאדט. די מלוכה האט איהם אבער געאנטפערט קורץ און שארף אז, ערשטענס, האלט זי עס דוקא ניט פאר א חסרון ווען מענשען היטען אב זייער אמונה און לעבען ניט אהן דינים ווי די ווילדע חיות, און אז, צווייטענס, טאר זי ניט צומאכען די יודישע שולען, ווייל דעמאלט וועלען די יודען געוויס אוועקפאהרען און עס וועט ווערען א תל פון גאנץ האמבורג. אזוי האבען די יודען אלדינג אויסגעפיהרט; די מלוכה איז געגאנגען מיט עהרליכקייט, און דארט וואו אמת און יושר האבען ניט געהאט קיין גרויסען ווערטה, איז די יודישע מטבע געוועהן די בעסטע קמיע און האט זיי ארויסגעשלעפט פון אללע צרות.
מען מאג זאגען, אז אין יענער צייט איז נאר איין יאהאננעס מיללער געוועהן א נקי כפים, און ווען ער האט צו זיך עטליכע חברים אזעלכע ווי ער אליין, וואלט אודאי ניט גוט געוועהן; ניט אללע האבען זיך אבער געהאלטען

אין זיין לאנד, אונ דערפאר האבען די יודען פון האמבורג געלעבט רוהיג אונ האבען זיך גענומען בויען, טאקי אויף אן אפענטליכען פלאץ אונ ניט אין קיין פרעמד הויז ווי פריהער, א גרויסע שול די שונאים אויף צו להכעיס. דעמאלט איז דוקא ביים קאניג פון דענעמארק „כריסטיאן דעם פיערטען", א יוד ר׳ בנימין מוספיא געווארען לייב־דאקטאר אונ די מלוכה פון פארטוגאל האט געמאכט צוויי יודען, דוארטע נונעס דא קאסטא אונ יעקב קוריאל, פאר געזאנדטע; אויך דער קאניג פערדינאנד דער פיערטע האט א יודען, עמנואל ראזאלעס, געשענקט דעם גרויסען טיטעל „פפאלצגראף".

אין יענער צייט איז אויך געווארען א קליינע קהלה פון מאראנען אין בראזיליען, אין דער שטאדט פערנאמבוקא, ווייל אהין האט פארטוגאל פערשיקט אסך מאראנען אונ זיי האבען דערנאך פיעל געהאלפען אז האללאנד זאל אבנעהמען בראזיליען, אונ קוים האט זיך די מדינה שוין געפונען אונטער דער מאכט פון האללאנד האבען די מאראנען אראבגעווארפען פון זיך די מאסקע אונ זענען געווארען פאלקאמענע יודען. זיי האבען זיך געמאכט אין א קליין שטאדטעל רעציפע א בעזונדער „קהלה קדושה" אונ האבען געשריבען צו זייערע ברידער קיין אמשטרדם אז זיי מאגען צו זיי ארויסשיקען מענשען. דעמאלט איז פון אמשטרדם ארויסגעפאהרען קיין בראזיליען א גאנצע געזעלשאפט אונ צווישען זיי איז אויך געוועהן ר׳ יצחק אבוהב דא פאנסעקא, וואס איז אים יאהר 1642 געווארען הויפט־רב פון בראזיליען. אין טאמאריקא איז אויך געווארען א יודישע קהלה אונ ר׳ יעקב לנרטו, א גרויסער למדן, איז דארט געוועהן רב. דאס פארשטעהט מען אז די יודען פון בראזיליען האבען געהאט אללע רעכטע אונ זיי האבען געשיצט דאס לאנד אי מיט גבורה, אי מיט חכמה. דארט וואו מען האט בעדארפט געהען מיט כח זענען זיי נאר קיין פוילער ניט געוועהן אונ האבען געקאנט דעם שונא האלטען אין דער מורא; דארט וואו עס איז אבער נאטהיג געוועהן עפיס אויפצוטהון אונ געפינען א רעכטע עצה, האבען זיי ארויסגעוויזען אז ניט אומזיסט קומען זיי ארויס פון די חכמים, וואס האבען דעם שכל קיינמאל ניט אוועקגעלאזט אן אזייט. אז די פארטוגעזען פון בראזיליען האבען געוואלט ארויס פטר׳ן פון דארט די האללאנדער אונ האבען זיך אבגערעדט מען זאל מאכען קלאמערשט פאר זיי א סעודה אונ פלוצלונג זאל מען אויף זיי אנפאלען אומגעריכט אונ ניט איבערלאזען פון זיי קיין ביינדעל, האט א יוד באלד אנגעשמעקט וואס מען וויל דא אויפטהון,

ער האט בעצייטענס נעגעבען צו וויסען און די שלעכטע מענשען זענען אלליין אריינגעפאלען אין דעם גרוב וואס זיי האבען געגראבען פאר אנדערע. אז עס האט זיך דערנאך, אים יאהר 1686, אנגעהויבען א מלחמה צווישען די פארי־טוגעזען און די האללאנדער, מען האט בעלאגערט דאס שטאדטעל רעציפע, עס זענען אויסגעגאנגען אללע לעבענסמיטעל און די האללאנדער האבען ניט געקאנט צוזעהען ווי די אנדער איינוואוהנער געהען אויס פאר הונגער און האבען זיך שוין געוואלט אונטערגעבען, האבען די יודען זיך פעסט אנידערגעשטעלט און האבען געפאדערט מען זאל זיך שלאגען ביז צום לעצטען טראפען בלוט אבי האלאנד זאל ניט דארפען מיט בושה אנבויגען דעם קאפ. אוודאי האט האללאנד די יודען געהאט צו דאנקען וואס זי האט אויסגעפיהרט איהרס, און אומעדום וואו די האללאנדער האבען נאר געהאט צו שאפען, האט מען די יודען געשאצט פאר זייער געטריישאפט און נוצליכקייט.

ניט אזוי גליקליך זענען געוועהן די מאררנען, וואס זענען פערווארפען געווארען קיין פראנקרייך. גראסטענטהיילס האבען זיי זיך בעזעצט אין בארדא נאך אים יאהר 1550, און האבען דארט געפיהרט גרויסע געשעפטען. די מלוכה האט גוט געוואוסט ווער זיי זענען, נאר פון דעסטוועגען האט זי זיי ערלויבט צו בלייבען אין לאנד, זי האט זיי גערופען נייע קריסטען און האט מיט זיי אויסגענומען א תנאי, אז ווי אזוי זיי זאלען זיך ניט פיהרען ביי זיך אין דער היים, מוזען זיי לפנים אבהיטען דאס קריסטענטהום, טויפען די קינדער, חתונה האבען אין די קירכען און רופען זיך נאר מיט קריסטליכע נאהמען. ווי עס שיינט, האבען די מאררנען, אדער נייע־קריסטען, פערשטאנען זיך בעליעבט צו מאכען ביים פאלק, וואס האט גוט געזעהען אז זייער גאנצע הנהגה איז יודיש, און זיי זענען אפילו געבליבען גאנץ, אין דער שרעקליכער בארטהאלאמעאישע נאכט ווען די קאטאליקען האבען אויסגעקוילעט אללע זייערע געגנער. אזוי האבען זיי זיך גע־לעבט נישט קשה, נאר זייער וועטהיג איז ניט געוועהן איבערצוטראגען וואס זיי זענען געצוואונגען געוועהן לפנים זיך צו פערשטעלען. אים יאהר 1636 איז אין בארדא שוין געוועהן א מאררנישע קהלה פון צוויי הונדערט זעכציג מענשען, און נאך עטליכע קליינערע קהלות האבען זיך געפונען אין באיאן און אין אנדערע ערטער, נאר זיי האבען זיך נאך אלץ גערעכענט ווי נייע־קריסטען. ערשט שפעטער מיט פינפציג יאהר האט זיי לודוויג דער פירצעהנטער גע־געבען דאס רעכט צו ווערען יודען, און גרויס איז געוועהן די שמחה פון די דאזיגע, וואס האבען דערלעבט צו זעהען אז עס איז מקוים געווארען דאס,

וָואס אִיז גֶעוֶועהן דִי בֶּעסְטֶע הָאפְנוּנְג פוּן זֵייעֶרע עֶלְטֶערְן אִין אַ צַייט פוּן עֶטְלִיכֶע דורות.

7 דִי דְרַייסִיג יֶאהְרִיגֶע מִלְחָמָה אוּנ חְמֶעלְנִיצְקִי׳ס צַייטֶען.

(1118—1656 נָאךְ קְרִיסְטוּס גֶעבּוּרְט).

וֶוען אִין הָאללַאנְד הָאבֶּען דִי יוּדֶען זִיךְ גֶעוַוארְמְט בַּיי דֶער זוּנְן פוּן פְרַייהַייט, אִיז דֶער הִימֶעל כִּמְעַט אִין גַאנְץ אֵייְרָאפַּא נָאךְ גֶעוֶועהן גוּט פֶערְחְמַארֶעט אוּנ נָאר אַ בֶּעזוּנְדֶערֶע פִינְסְטֶערְנִיס הָאט בֶּעדֶעקְט דַייטְשְׁלַאנְד. דִי צָאהל פוּן דִי הַאמְבּוּרְגֶער יוּדֶען אִיז נָאךְ גֶעוֶועהן זֶעהר קְלֵיין; אִין אַנְדֶערֶע אָרְטֶער הָאבֶּען זֵיי גֶעוָואהְנְט צוּ טוֹיזֶענְדֶער מִשְׁפָּחוֹת, נָאר זֵייעֶר לַאגֶע אִיז גֶעוֶועהן שְׁרֶעקְלִיךְ טְרוֹיעֶרִיג. אִין פְּרָאג הָאבֶּען זִיךְ גֶעפוּנֶען צֶעהן טוֹיזֶענְד יוּדֶען, אִין פְרַאנְקְפוּרְט אַם מַאיְן — פִינְף טוֹיזֶענְד, אִין וִויעְן — דְרַיי טוֹיזֶענְד אוּנ אִין וָוארְמְס — פִיעֶרְצֶעהן הוּנְדֶערְט. נָאר מֶען קָאן גָאר נִיט רֶעכְנֶען אַז זֵיי הָאבֶּען דָארְט גֶעלֶעבְּט, ווַייל אַחוּץ דֶעם, וָואס מֶען הָאט זֵיי צוּ קֵיין זַאךְ נִיט צוּגֶעלָאזְט אוּנ זֵיי הָאבֶּען גֶעמוּזְט בִּיטֶער הָארֶעוֶוען אוֹיפְ׳ן טְרוּקֶען שְׁטִיקֶעל בְּרוֹיט, הָאט מֶען זֵיי פָּשׁוּט נִיט גֶעלָאזְט קֵיין גַאס דוּרכְגֶעהֶען. מֶען פְלֶעגְט זֵיי נָאכְוַוארְפֶען שְׁטֵיינֶער אוּנ זִיךְ מַאכֶען אַ לוּסְטְשְׁפִּיעל פוּן רַייסֶען בֶּארְד אוּנ פְלִיקֶען פֵּאוֹת׳ פוּן דֶעסְטְ־ וֶועגֶען, וִוי אַזוֹי שְׁלֶעכְט דִי יוּדֶען אִיז נִיט גֶעוֶועהן אִין דַייטְשְׁלַאנְד, הָאט עֶס דִי מַארְרַאנֶען פָּארְט גֶעצוֹיגֶען צוּ זֵיי אוּנ זֵיי הָאבֶּען גֶעוָואלְט פֶערְשְׁוַוארְצְט וֶוערֶען חָאטְשׁ צוּזַאמֶען מִיט זֵייעֶרע בְּרִידֶער; דֶערְפַאר הָאבֶּען זִיךְ פִיעל מַארְרַאנֶען בֶּע־ זֶעצְט אִין פְרַאנְקְפוּרְט אַם מַאיְן, חָאטְשׁ מֶען הָאט זֵיי נִיט עֶרְלוֹיבְּט צוּ בּוֹיעֶן אַ אֵייגֶענֶע שׁוּל אוּנ זֵיי הָאבֶּען דֶערְזֶעהן דָארְט דִי יוּדֶען אִין אַזַא מַצָּב אַז עֶס אִיז זֵיי פִינְסְטֶער גֶעוָוארֶען אִין דִי אוֹיגֶען.

אִין פְרַאנְקְפוּרְט אַם מַאיְן אִיז טַאקִי דֶעמָאלְט גֶעוֶועהן אַ בֶּעזוּנְדֶער „גֶעזֶעטְץ פַאר דִי יוּדֶען" אוּנ מֶען וֵוייסְט נִיט וֶועלְכֶעס מֶען דַארְף מֶעהר בֶּעוואוּנְדֶערְן, צוּ דִי ווִילְדֶע רְצִיחָה פוּן דִי דָאזִיגֶע, וָואס הָאבֶּען אַרוֹיסְגֶעגֶעבֶּען אַזַא מִין „גֶעזֶעטְץ" אָדֶער דָאס שְׁטַארְקְהַייט פוּן דִי אוּמְגְלִיקְלִיכֶע וָואס הָאבֶּען עֶס אִיבֶּער־ גֶעטְרָאגֶען. וָואהְנֶען הָאבֶּען דִי יוּדֶען גֶעמוּזְט אִין אַ בֶּעזוּנְדֶער „גֶעהֶטָא", דָאס אִיז אַ קְלֵיינֶער טְהֵייל פוּן דֶער שְׁטָאדְט וָואס פְלֶעגְט בַּיי נַאכְט וֶוערֶען סָגוּר וּמְסוּגָר אוּנ מֶען הָאט קֵיינֶעם נִיט אַרוֹיסְגֶעלָאזְט, קֵיין קְרִיסְטְלִיכֶע אַמֶען אוּנ

דיענסטען האבען זיי ניט געטארט האלטען אונ, אויסער שאנדליכע צייכען אויף די קליידער, האט מען זיי אויך געצוואונגען אויף זייערע הייזער מאכען אזעלכע סימנים, ווי אויסמאלען אויף דער וואנד איין עזעל אדער אויסשמירען מיט אזיינע גרעללע קאליערען, כדי דער עולם זאל האבען פון וואס צו לאכען. ביי טאג האט מען זיי אויך ניט געלאזט גאר פריי ארויסגעהען פון דער געהטא, אונ ווער עס האט זיך געוואלט אריינגעהן אין אנדערע גאסען האט געמוזט דערווייזען אז ער האט א נאמהיג געשעפט, אדער געבען דעם פאליציע א מתנת יד זי זאל אוועקקוקען, אי דאס האבען צוויי יודען צוזאמען ניט געטארט געהען, אונ ווער שמיעסט אין א יום טוב אדער ווען עס פלעגט אין שטאדט אריינקומען עפים א נאסט פון די גרויסע שררות, דעמאלט איז טאקי געוועהן א סכנה פאר יודען זיך ארויסצווייזען, אויף דער ליכטיגער שיין. אין געהטא אליין האט מען אויך פון זיי ניט געטארט הערען קיין הויך קול, קוים איז נאכט געווארען האבען זיי זיך באלד געמוזט לעגען שלאפען, קיין אורחים האבען זיי ביי זיך ניט געטארט אויפנעהמען אונ אפילו אין שפיטאל האבען זיי געמוזט אנקומען צום מאגיסטראט ער זאל ערלויבען אריינלאזען קראנקע פון דער פרעמד. אין מארק האבען די יודען געהאט דאס רעכט איינצוקויפען זיך אפילו שפייז אונ עסענוואהרג ערשט נאך דעם, ווען אללע קריסטען האבען פאר זיך שוין אלדינג איינגעקויפט. ביי דעם אללעמען האט דער יוד געמוזט צאהלען דער שטאדט מס דריי מאל אזוי פיעל ווי אנדערע, אונ האט נאך ניט געקאנט לעבען רוהיג, ווייל דער מאגיסטראט האט דאס רעכט געהאט יעדען יודען באלד הייסען געהען גאר אהן טענות, אונ אזוי האבען זיך די יודען שטאנדיג געפיהלט אויף א פרעמדער פוהר אונ יעדער טאג, וואס מען האט איבערגעלעבט אין צרות אונ פיין, איז ביי זיי געוועהן א געשאנקטער.

נאר אפילו אזא פערשאלטען לעבען פון די פראנקפורטער יודען האט ניט געלאזט רוהען זייערע ביטערע שונאים, אונ באלד האט זיך אבגעזוכט א בעקער, וויצענץ פעטמילך. וואס האט זיך שטארק מתקנא געוועהן אין המן הרשע אונ האט זעהר געוואלט מאכען א תל פון אללע יודען. אים יאהר 1614, פונקט אים ראש השנה, ווען אללע יודען זענען געוועהן אין שול, איז פעטמילך אנגעפאלען מיט א גאנצע באנדע רוצחים אויף די יודישע הייזער אונ מען האט אנגעהויבען ראבעווען, ברענען אונ קוילען. די יודען האבען באלד געזעהען אז דער מאגיסטראט שטעהט פון ווייטענס אונ וויל זיי ניט העלפען; אוודאי האבען די יונגע לייט, וואס האבען זיך געפיהלט אין כח,

גֶעהַאפְּט צוּ גֶעוֶועהר אוּנ עֶס אִיז גֶעוָוארֶען אַ גְרוֹיסֶע שְׁחִיטָה, נָאר פוּן יוּדֶען זֶענֶען גֶעפַאלֶען מֶעהר, וַוייל פֶּעטְמִילְךְ׳ס חֶבְרָה אִיז גֶעוֶועהן גְרֶעסֶער אִין דֶער צָאהל. נִיצָל זֶענֶען נָאר גֶעוָוארֶען דִי דָאזִיגֶע 1380 יוּדֶען, וָואס זֶענֶען גְלַייךְ פוּן דֶער שׁוּל אִין קִיטֶעל אוּנ טַלִית אַנְטְלָאפֶען אוֹיפ׳ן בֵּית עוֹלָם אוּנ הָאבֶּען גֶע-הַאלְטֶען דִי נְשָׁמָה אִין דִי הֶאנְד בִּיז מֶען הָאט אוֹיף זֵיי רַחֲמָנוּת גֶעהַאט אוּנ מֶען הָאט זֵיי גֶעאֶפֶענְט דֶעם טוֹיעֶר פוּן דֶער שְׁטָאדְט, זֵיי זָאלֶען קֶענֶען אַוֶועק נַאקֶעט אוּנ בְּלוֹיז וואוהִין דִי אוֹיגֶען וֶועלֶען זֵיי טְרָאגֶען. דָאס אֵיינֶעגֶע הָאט מֶען אוֹיךְ גֶעטְהוּן מִיט דִי יוּדֶען פוּן וָ וא רְ מְ ס; נָאר דָארְט אִיז עֶס חָאטְשׁ צוּגֶעגַאנְגֶען שְׁטִיל אוּנ עֶס הָאט נִיט בֶּעדַארְפְט קוּמֶען צוּ בְּלוּט פֶערְגִיסֶען. עֶס הָאט זִיךְ גֶעפוּנֶען אֵיין אַדְוָואקַאט הֶ ע מְ נִ י ץ, וָואס הָאט מִיט גוּטֶען פֶערְשְׁטֶעהֶען גֶע-גֶעבֶּען דִי יוּדֶען אַז זֵיי טָארֶען נִיט מַאכֶען קֵיין לַאנְגֶע שְׁהִיוּת אוּנ מוּזֶען שׁוֹין אַרוֹיס פוּן וָוארְמְס, אוֹיבּ זֵיי ווילֶען נִיט עֶס זָאל קוּמֶען צוּ הֲרֵיגוֹת. דִי יוּדֶען הָאבֶּען שׁוֹין גֶעהֶערְט וָואס עֶס אִיז פָּארְגֶעקוּמֶען אִין פְרַאנְקְפוּרְט אַם מַאִין אוּנ הָאבֶּען פֶערְשְׁטַאנֶען אַז זֵיי קֶענֶען טַאקֶי דָא מְאוּם אָבְּשְׁנַיידֶען; דַארִיבֶּער הָאבֶּען זֵיי גֶעמוּזְט אִים אַחֲרוֹן שֶׁל פֶּסַח, פוּנ׳ם יָאהר 1615, פַארְנֶעהמֶען וָואס זֵיי הָאבֶּען נָאר גֶעקֶענְט אוּנ זִיךְ לָאזֶען גֶעהֶען. זֵייעֶר גַאנְץ שְׁטִיקֶעל גְלִיק אִיז נָאךְ גֶעוֶועהן וָואס דֶער אַרְכִיעֶפִּיסְקָאפּ פוּן מַאִינְץ אוּנ דֶער לַאנְדְגְרַאף לוּדְוִויג פוּן דַארְמְ-שְׁ טַ א דְ ט הָאבֶּען זֵיי אַרַיינְגֶעלָאזְט אִין זֵייעֶרֶע שְׁטֶעדְטְלֶעךְ אוּנ דֶערְפֶער, אוּנ דָארְט זֶענֶען זֵיי זִיךְ צוּנוֹיפְגֶעקוּמֶען מִיט זֵייעֶרֶע פְרַאנְקְפוּרְטֶער בְּרִידֶער אוּנ אַלֶע צוּזַאמֶען הָאבֶּען אָנְגֶעהוֹיבֶּען טְרַאכְטֶען וואוהִין זִיךְ צוּ לָאזֶען זוּכֶען אַ נַייעֶ הֵיים. דִי שִׂמְחָה פוּן דִי וָוארְמְסֶער אֵיינְוָואהנֶער, וָואס זֵיי הָאבֶּען אַרוֹיסְגֶעפֶּטֶערְט דִי יוּדֶען פוּן דָארְט, הָאט אָבֶּער נִיט לַאנְג גֶעדוֹיעֶרְט: דֶער קוּרְפִירְסְט פְ רִ י דְ רִ י ךְ פוּן דֶער פְּ פַ א לְ ץ, וָואס אִיז גֶעוֶועהן אַ גוּטֶער פְרַיינְד פוּנ׳ם בֶּערִיהמְטֶען יוּדִישֶׁען דָאקְטָאר, ר׳ אַ בְ רָ הָ ם זַ כּוּ תָ א לוּזִי טַ אנָ א, הָאט זִיךְ אָנְגֶענוּמֶען דִי קְרִיוְודֶע פוּן דִי יוּדֶען, עֶר אִיז צוּגֶעקוּמֶען קֵיין וָוארְמְס מִיט פִיעֶל חַיִל, דֶעם אַדְוָואקַאט הֶעמְנִיץ מִיט זַיין חֶבְרָה הָאט עֶר בַּאלְד אֵיינְגֶעזֶעצְט אִין תְּפִיסָה אוּנ מִיט דִי אִיבְּרִיגֶע אַיינְוָואהנֶער הָאט עֶר זִיךְ גוּט אָבְּגֶערֶעכֶענְט. דֶערְוַוייל זֶענֶען אָבֶּער אַוֶועקְגֶעגַאנְגֶען נַיין חֳדָשִׁים בִּיז עֶס אִיז גֶעוָוארֶען אִין גַאנְצֶען שְׁטִיל, אוּנ דִי יוּדֶען זֶענֶען אִים שְׁטַאט גֶעוֶועהן, דֶעם 19 יַאנְוַאר 1616, צוּרִיק אַרַיין אִין זֵייעֶרֶע הַייזֶער. עֶרְשְׁט שְׁפֶּעטֶער מִיט צְווֵיי חֳדָשִׁים הָאבֶּען זִיךְ אוֹיךְ אוּמְגֶעקֶעהְרְט דִי פְרַאנְקְפוּרְטֶער יוּדֶען; נָאר דָארְט הָאט דִי מְלוּכָה שְׁטְרֶענְגֶער בֶּעשְׁטְרָאפְט דִי מוֹרְדִים, וַוייל עֶס אִיז גֶעקוּמֶען צוּ גְזֵלָה אוּנ רְצִיחָה: דִי שְׁטָאדְט הָאט גֶעמוּזְט

בעצאהלען פאר'ן יודישען הייזק 175,919 גולדען. ווינצענץ פעטמילך האט מען געפיערטהיילט אונ אויפגעהאנגען, אונ זיין גאנצע משפחה האט מען ארויס־געטריבען פונ'ם לאנד. דאס איז געשעהען דעם צוואנציגסטען אדר, אונ די יודען האבען זיך געמאכט דערמאלט א צווייטען פורים, אונ א סך דורות שפעטער האט זיך אין פראנקפורט אם מאין געהאלטען דעם מנהג צו מאכען אין דעם טאג יום טוב, וואס האט געהייסען „פורים־ווינץ".

שטארק בעסער איז די יודען פון דייטשלאנד נאך דעם ניט געווארען, די אלטע גזרות זענען געבליבען אין זייער קראפט, עס זענען נאך אפילו צוגע־קומען נייע: די יודען האבען געמוזט צאהלען בעזונדערע נתינות פון חתונות אונ ירושה, זייער צאהל האט נאר געקאנט זיין אין יעדער שטאדט ביז פינף הונדערט, צוקומען פון דער פרעמד האבען געמאגט יעדעס יאהר ניט מעהר פון זעכס משפחות, אונ נאר צוועלף חתונות האט מען ערלויבט צו מאכען. גאר גוט איז האטש געוועהן דאס, וואס דער קייזער מאטהאיס האט בע־פאהלען מען זאל אבהיטען דאס לעבען אונ דאס פערמעגען פון די יודען, אונ אזא בעפעהל איז זיי שטארק צו נוטץ געקומען אין דער צייט פון דער דרייסיג יאהריגער מלחמה, ווען זיי וואלטען זעהר גרינג געקאנט ווערען דער שעיר המשתלח. אפילו דער קייזער פערדינאנד דער צווייטע, וואס איז געוועהן א פייעריגער קאטאליק אונ האט געוואלט א תל מאכען פון אללע וואס געהערען ניט צו דער רעליגיאן, האט ניט געהייסען אנרירען די יודען, אונ גאנץ אפט פלעגען זיך ביי זיי פראטעסטאנטען בעהאלטען אונ דורך דעם ניצל ווערען פון א סכנה. דאס האט די מלוכה געטהון מיט א כונה, ווייל זי האט געוואוסט, אז יודען ברענגען ניט אויס קיין געלד אונ אז זייערע אנגעזאמעלטע קאפיטאלען קאנען איהר שטאנדיג אריינפאלען אין די האנד, ווען זי וועט זיי דארפען.

אזוי האט טאקי געטהון דער וויענער הויף, ווען ער האט בעדארפט האבען יודיש געלד אויף הוצאות צו דער מלחמה. ער האט געמאכט עטליכע יודען פאר הויף־יודען, דאס הייסט: ער האט זיי געגעבען אללע רעכט צו האנדלען מיט וואס זיי ווילען, זיי האבען זיך געמאגט בעזעצען אומעדום, אונ אפילו קיין צייכען אויף די קליידער האבען זיי ניט בעדארפט טראגען; דער־פאר האבען זיי זיך געלאזט צאפען, נאר אלליין האבען זיי אויך דערצו ניט דערלענגט, אונ ניט אומזיסט האט זיך די יודישע קהלה אין מאינץ גערעכענט פאר איינער פון די רייכסטע, אונ האטש די שטאדט האט זיך גענוג אנגעליטען

אין די פינף יאהר (פון 1631 ביז 1636) וואס די שוועדען זענען דארט געשטאנען, פון דעסטוועגען זענען די יודען אים שטאנד געוועהן, באלד ווי עס האט זיך געענדיגט די מלחמה, זיך שטעלען בויען א גרויסע שול. איבערהויפט האט די דרייסיג יאהריגע מלחמה ניט געשאדט די דייטשע יודען, ווייל קוים זענען זיי געוועהן פערזיכערט אז זייער לעבען איז ניט אין סכנה, האבען זיי געארבייט אונ געזוכט פערדיענסט, קיין אויסברענגערס זענען זיי קיין מאל ניט געוועהן אונ האבען שכל געהאט צו בעהאלטען דעם גראשען. דערפאר אז דאס אומגליק האט זיך אויסגעגאסען אויף די יודען פון פולין אונ פיעל פון זיי האבען זיך געמוזט זוכען א נייע היים, האבען זיי געפונען א מקום מנוחה ביי זייערע דייטשע ברידער, אונ די קאפיטאלען זייערע זענען זיי שטארק צו נוטץ געקומען, ווען זיי האבען בעדארפט שטיצען אומגליקליכע, וואס זענען קוים לעבעדיג ארויס פון די רוצחים'ס האנד.

א גרויסע צרה האט זיך טאקי פלוצלונג אנגערוקט אויף די יודען פון פולין, וואס האבען הונדערטער יאהרען געלעבט רוהיג, האטש אז מען קוקט זיך גוט צו זעהט מען, אז די זאך האט געהאט איהר סבה אונ איז ניט געשעהען אזוי אונערווארטעט ווי עס האט זיך נעביך אויסגעוויזען די טויזענדער אומשולדיגע, וואס האבען געגאסען דעם זכות פון עטליכע געצאהלטע יודען. אין פולין האבען די פריצים קיין מאל זיך ניט געוואלט אבגעבען מיט ארבייט, טויזענדער בויערן האבען געהארעוועט אויף זיי אונ, אז מען האט בעדארפט עפיס אויפטהון א שכל-זאך, האט מען אויך געהאלטען פאר איבריג צו ברעכען דעם מח, אונ יעדער פריץ האט שוין געהאט זיין יודען, וואס איז ביי איהם געוועהן דער גאנצער בעל הבית, אונ פלעגט שוין אכטונג געבען אז קיין געלד זאל איהם ניט פעהלען אונ א רעכטע עצה זאל ער אויך שטאנדיג האבען. די קאטאלישע גייסטליכע, אונ בעזאנדערס די יעזואיטען, האט שטארק ניט געשמעקט, וואס די יודען זענען אזעלכע חשובים ביי די גרעסטע שררות, נאר זיי האבען גאר ניט געקאנט מאכען, ווייל אהן די יודען איז שווער געוועהן זיך צו בעגעהען, אונ דערצו האט זיי נאך דער קאניג וולאדיסלאוו דער פיערטע געשטיצט. אזוי האבען געמוזט די גייסטליכע אויך שווייגען, חאטש אין הארצען האט עס זיי גוט געקראנקט וואס זיי האבען ניט קיין רעכטען פלאץ, וואו צו פארשפרייטען זייער גיפט. אז עס איז אבער בעשערט איין אומגליק קומט עס גאר פון איין אנדער זייט. ביים ברעג פונ'ם דניעפר אונ פונ'ם שווארצען ים האבען זיך בעזעצט אנטלאפענע פאלישע בויערן, אונ אזוי

מענשען וואס האבען קיין היים ניט געהאט, אדער זיך ניט געטארט דארט ווייזען. זיי האבען זיך גערופען קאזאקען אדער זאפאראזשצי, אונ האבען געהאט זייער א איינענעם ראש, אדער אטאמאן, חאטש געשטאנען זענען זיי אונטער דער מאכט פון דער פולישער מלוכה. די קאזאקען זענען געוועהן גרויסע גבורים. די טאטארען אונ טירקען פלעגען אפט פון זיי ליידען; די פולישע מלוכה האט אבער ניט פערשטאנען ווי אזוי זיך צו בענוצען מיט אזא קראפט אונ האט די קאזאקען שטאנדיג נאר גערייצט אונ זיי געמאכט פאר איהרע אינוועניגסטע שונאים. גענומען האט זיך עס דערפון וואס די קאזאקען האבען געהערט צו דער גריכישער קירכע (פראוואסלאוויע) אונ מען האט זיי מיט געוואלד געוואלט מאכען פאר קאטאליקען. ביי אמונה־זאכען קאן מען אבער מיט כח זעהר ווענינ אויספיהרען, אונ די קאזאקען האבען זיך געוויס ניט גע־וואלט אונטערגעבען; דערפאר האבען די דריי פריצים קאניעצפאלסקי, וישניעוועצקי אונ פאטאצקי, וועלכע האבען געהאט צו זאגען איבער זיי, זיך ענטשלאסען זיי אזוי צו מוטשען, אז דאס לעבען זאל זיי ניט ליעב זיין. ווען די פולישע יודען זאלען געוועהן האבען מעהר שכל, וואלטען זיי זיך אין אזעלכע זאכען געוויס ניט געמישט; צום אומגליק אבער, האט זיי די פרנסה געטריבען זיי זאלען ניט זיין קיין אויסקלויבערס אונ זוכען דאס שטיקעל ברויט אומעדום, וואו עס לאזט זיך נאר. די רבנים ווידער זענען געוועהן פערטראגען מיט זייער פלפול, זייערע כוחות זענען ארומגעפלויגען אין די הויכע וועלטען אונ עס איז זיי נאר ניט אנגעגאנגען וואס זייער „ארעם פאלק" ארבייטעט אויף דער זינדיגער ערד אונ פון וואנען זיי ציהען די היונה. אודאי אז די פריצים האבען פון די קאזאקען געריסען די הויט אונ גענומען ביי זיי גרויסע נתינות, האבען זיי עס געטהון דורך יודישע הענד. ביי טויפען קינדער אדער חתונה מאכען האבען די קאזאקען געמוזט צאהלען מס, אונ דער משגיח דארויף איז מן הסתם געוועהן א יוד. דערפאר פלעגט זיך שטאנדיג געפינען דער שליסעל פון דער קירכע ביים יודען, אונ מען קאן זיך פארשטעלען די לאגע פון די קאזאקען וואס האבען ניט געטארט בעטען ביז דער יוד האט ניט אבגענומען פאר'ן פריץ די עטליכע גולדען אונ האט ניט געאפענט די פערשלאסענע קירכע. אודאי האט מען ניט געקאנט פארדערן פונ'ם פראסטען קאזאק ער זאל זיין אזא בר שכל אונ אזא בעל ישר, אז ער זאל זיך רוהיג אונ קאלטבליטיג אנידערזעצען אונ קלערען ווער עס איז מעהר שולדיג, צו דער פריץ וואס נעהמט ביי איהם דעם מס, צו דער יוד וואס ער פערדינגט איהם די הכנסה דערפון; ער האט

גֶעפִּיהֶלְט אַז עֶס אִיז אִיהם שְׁלֶעכְט, אַז מֶען טְרֶעט דָאס הֵיילִינְסְטֶע בַּיי אִיהם מִיט דִי פִּיס. דֶער פְּרִיץ אִיז גֶעשְׁטַאנֶען פוּן וַוייטֶען, גֶעזֶעהֶען פַאר זִיךְ הָאט עֶר נָאר דֶעם יוּדֶען, אוּנ עֶס אִיז גָאר קֵיין וואוּנְדֶער נִיט וָואס עֶר הָאט בֶּעטְרַאכְט דֶעם יוּדֶען פַאר'ן עֶרְגְסְטֶען מַשְׁחִית, אוּנ זַיין שִׂנְאָה צוּ אִיהם אִיז מִיט יֶעדֶען טָאג גֶעוָוארֶען גְרֶעסֶער. אִים יָאהר 1638 הָאבֶּען דִי קָאזַאקֶען אַרוֹיסְגֶעוִויזֶען זֵייעֶר עֶרְשְׁטֶען כַּעַס אוּנ זֵיי הָאבֶּען זִיךְ, צוּזַאמֶען מִיט זֵייעֶר אַטַאמַאן פַּאוְולִיוּק, צוּבּוּנְטֶעוֶועט אוּנ הָאבֶּען נָאר אִין אַ קוּרְצֶער צַייט אוֹיסְגֶעקוֹילֶעט אִיבֶּער צְוֵויי הוּנְדֶערְט יוּדֶען אוּנ הָאבֶּען פֶערְבְּרֶענְט עֶטְלִיכֶע שׁוּלֶען. דָאס וָואלְט אֲפִילוּ בֶּע־דַארְפְט אֶפְנֶען דִי יוּדֶען דִי אוֹיגֶען, זֵיי זָאלֶען אַוֶועקְוַוארְפֶען דִי מִיאוּסֶע פַּרְנָסוֹת, וָואס נָאר נוֹיטָה אוּנ הוּנְגֶער דַארְפֶען צְווִינְגֶען דֶעם מֶענְשֶׁען דֶערְצוּ. דָאס קְלוּגֶע פָּאלְק, וָואס אִיז פוּל גֶעוֶועהן מִיט הַסְבָּרוֹת אוּנ אוֹיבֶער־שְׁפִּיצְלֶעךְ, הָאט אָבֶער נִיט גֶעהַאט קֵיין שֵׂכֶל אוֹיף אַזַא פָּשׁוּט'ע זַאךְ, אוּנ אֲפִילוּ אַזֶעלְכֶע בֶּערִיהמְטֶע רַבָּנִים אוּנ לוֹמְדִים פוּן יֶענֶער צַייט, וִוי ר' יְהוֹשֻׁעַ פַאלְק כֹּהֵן, ר' מֵאִיר לוּבְּלִין, ר' שְׁמוּאֵל אֵיידְלִישׁ (דֶער מהרש"א) אוּנ ר' שַׁבְּתַי כֹּהֵן (דֶער ש"ךְ), הָאבֶּען זִיךְ נִיט גֶעוָואלְט אוּמְקוּקֶען אוּנ הָאבֶּען זִיךְ נָאר גֶעטְרֶעסְט מִיט דֶער הָאפְנוּנְג אַז דֶער גַאנְצֶער גָלוּת דַארְף נָאךְ גֶעדוֹיעֶרְן אַ יָאהר צֶעהְן, וַוייל דִי מְקוּבָּלִים הָאבֶּען אוֹיסְגֶערֶעכֶענְט אַז פּוּנְקְט אִים יָאהר 1648 מוּז וֶוערֶען אַ פֶערְ־אֶנְדֶערוּנְג אִין דֶעם מַעֲמָד פוּן דִי יוּדֶען. אַ בִּיסֶעל הָאבֶּען זֵיי גֶעטְרָאפֶען: דָאס בִּיטֶערֶע יָאהר הָאט זִיךְ אָנְגֶערוּקְט אַ פֶערֶענְדֶערוּנְג אִיז טַאקִי גֶעוָוארֶען, נָאר אַ פֶערֶאנְדֶערוּנְג צוּם שְׁלֶעכְטֶען, נִיט קֵיין יְשׁוּעָה, נִיט קֵיין נֶחָמָה, נָאר אַ בְּרָאךְ, אוּנ צָרוֹת, וָואס הָאט טוֹיזֶענְדֶער יוּדֶען, וֶועלְכֶע זֶענֶען אִין נָאר נִישְׁט שׁוּלְדִיג גֶעוֶועהן, גֶעוָוארְפֶען פוּן דִי פִיס אוּנ יוּדִישׁ בְּלוּט הָאט זִיךְ אָנְגֶעהוֹיבֶּען גִיסֶען וִוי וַואסֶער.

דִי פָּאלַאקֶען הָאבֶּען אִיבֶּערְגֶעצוֹיגֶען דֶעם בּוֹיגֶען, אוּנ אַז בָּאגְדַאן חֶמְעלְנִיצְקִי אִיז גֶעוָוארֶען אַטַאמַאן בַּיי דִי קָאזַאקֶען אִיז בַּיי אִיהם גֶעבְּלִיבֶּען, עֶר זָאל זִיךְ אָבְּרֶעכֶענֶען מִיט פּוֹילִין, אוּנ קוֹדֶם כֹּל זָאל עֶר אוֹיסְלָאזֶען דֶעם כַּעַס צוּ דִי יוּדֶען. אִין חַיִל פוּן דִי קָאזַאקֶען הָאבֶּען זִיךְ אֲפִילוּ גֶעפוּנֶען נִיט וֶוענִיג יוּדֶען, נָאר דָאס הָאט דִי רוֹצְחִים נִיט גֶעקָאנְט אָבְּהַאלְטֶען, וַוייל, עֶרְשְׁטֶענְס, אִיז דָאס גַאנְצֶע גֶעשְׁרֵיי פוּן דִי קָאזַאקֶען גֶעגַאנְגֶען נָאר אוֹיף דִי יוּדֶען, אוּנ צְוֵוייטֶענְס, אִיז חֶמֶעלְנִיצְקִי גֶעוֶועהן אוֹיפְגֶעבְּרַאכְט אוֹיף אַ יוּדֶען, וָואס הָאט אִיהם גֶעמַסֶרְט אַז עֶר הָאט גֶעמַאכְט יַד אַחַת מִיט דִי טַאטָארֶען אוּנ וַוייל אַרוֹיכ־שְׁפְּרִינְגֶען גֶעגֶען דֶער פּוֹילִישֶׁער מְלוּכָה. קֵיין לִיגֶען הָאט דֶער יוּד דַוְקָא נִיט

גֶעזָאגְט, וַוייל בַּאלְד הָאט זִיךְ טַאקִי אַרוֹיסְגֶעוִויזֶען אַז חְמֶעלְנִיצְקִי הָאט צוּ זִיךְ צוּגֶעצוֹיגֶען דִי טַאטַארְן אוּנ הָאט אָנְגֶעהוֹיבֶּען פֶּערְווִיסְטֶען אַללֶע שְׁטֶאדְט צְווִישֶׁען קִיֶעוו אוּנ פַּאלְטַאוַוא. דֶער גְרוֹיסֶער בְּרֵייטֶער דְנִיעֶפֶּר הָאט זִיךְ גֶעפַארְבְּט מִיט יוּדִישׁ בְּלוּט אוּנ פוּן פֶּערֶעיַאסְלַאוו, בָּארִישְׁפָּאל. פִּירְיַאטִין אוּנ לוּבְלִין הָאבֶּען זִיךְ גַאנְצֶע טַייכֶען גֶעגָאסֶען אוּנ רוֹיט גֶעמַאכְט זַיינֶע חְוַואלְיֶעס, וָואלֶען, אִין דִי עֶרְשְׁטֶע פָּאר חֲדָשִׁים זֶענֶען שׁוֹין גֶעפַאלֶען עֶטְלִיכֶע טוֹיזֶענְד מֶענְשֶׁען, מֶען הָאט אוֹיסְגֶעקוֹילֶעט אַלְט אוּנ יוּנְג, וַוייבֶּער אוּנ קִינְדֶער. אוּנ דִי גֶעצֶאהלְטֶע וָואס הָאבֶּען גֶעהַאט מַזָל אוּנ זֶענֶען גֶעבְּלִיבֶּען לֶעבֶּען הָאט מֶען פֶּערְקוֹיפְט פַאר שְׁקְלַאוֶוען קַיין קְרִים אוּנ פוּן דָארְט הָאבֶּען זֵיי דִי טִירְקִישֶׁע יוּדֶען אוֹיסְגֶעלֶאזְט. אַז מֶען אִיז גֶעוָואהר גֶעוָוארֶען פוּן דֶער עֶרְשְׁטֶער שְׁחִיטָה אוּנ מֶען הָאט גֶעזֶעהֶען אַז דִי טַאטַארֶען קוּקֶען מֶעהר אוֹיף אַתַּכְלִית וִוי דִי קָאזַאקֶען אוּנ מֵיינֶען נָאר דִי מַטְבֵּעַ, הָאבֶּען זִיךְ דִי יוּדֶען פוּן פְּרָאבְּשְׁטְשָׁא אוּנ נָאךְ דְרַיי נָאהֶענְטֶע שְׁטֶעדְטְלֶעךְ צוּנוֹיפְגֶענוּמֶען בִּיז דְרַיי טוֹיזֶענְד מֶענְשֶׁען אוּנ הָאבֶּען זֵייעֶר גַאנְץ מְזוּמָן גֶעלְד אוּנ צִירוּנְג אַרוֹיסְגֶעטְרָאגֶען אוּנ אִיבֶּערְגֶעגֶעבֶּען דִי טַאטַארֶען מִיט דֶער בַּקָשָׁה מֶען זָאל זֵיי נָאר שֶׁענְקֶען דָאס לֶעבֶּען. דִי הַמְצָאָה אִיז דַוְקָא נִיט גֶעוֶועהן קַיין שְׁלֶעכְטֶע: דִי טַאטַארֶען הָאבֶּען טַאקִי הֲנָאָה גֶעהַאט וָואס מֶען הָאט זֵיי אַיינְגֶעשְׁפָּארְט אַיין אַרְבַּייט, אוּנ דֶערְפַאר הָאבֶּען זֵיי גוּט בֶּעהַאנְדֶעלְט דִי דָאזִיגֶע יוּדֶען, וָואס זֶענֶען גֶעפַאלֶען אוֹיף אַזַא וואהלֶען שֵׂכֶל אוּנ הָאבֶּען זִיךְ אַלְלֵיין אָבְּגֶערַאבֶּעוֶועט: זֵיי הָאבֶּען זֵיי אַוֶועקְגֶעשִׁיקְט צוּ דֶער טִירְקִישֶׁער גְרֶענִיץ אוּנ דָארְט הָאבֶּען שׁוֹין דִי יוּדֶען פוּן קָאנְסְטַאנְטִינָאפָּאל זֵיי אוֹיסְגֶעקוֹיפְט. וִוי עֶס וַוייזְט אוֹיס הָאט מֶען פַאר זֵיי וָואלְוֶועל נִיט גֶענוּמֶען, וַוייל דִי קָאנְסְטַאנְטִינָאפָּאלֶער יוּדִישֶׁע קְהִלָּה הָאט נִיט גֶעהַאט אַזוֹי פִיעל גֶעלְד אוּנ הָאט גֶעמוּזְט אַרוֹיסְשִׁיקֶען שְׁלִיחִים קַיין הָאללַאנְד זַאמְלֶען נְדָבוֹת אוֹיף „פִּדְיוֹן שְׁבוּיִם".

עֶס אִיז אַוַדַאי גֶעוֶועהן בִּיטֶער אוּנ פִינְסְטֶער דִי יוּדֶען אוּנ אוֹיךְ דִי פָּאלְיַאקֶען פוּן דִי דָאזִיגֶע אֶרְטֶער, וואוּ חְמֶעלְנִיצְקִי מִיט זַיין בַּאנְדֶע הָאט זִיךְ נָאר גֶעיַאוֶועט. נָאר דָאס אִיז נָאךְ גֶעוֶועהן אַנָארְנִישְׁט גֶעגֶען דֶעם וָואס עֶס הָאט זִיךְ אָנְגֶעהוֹיבֶּען נָאךְ דֶעם קֶענִיג ווְלַאדִיסְלַאווְ'ס טוֹיט, וַוייל וֶוענְן עֶר הָאט גֶעלֶעבְּט הָאט נָאךְ חְמֶעלְנִיצְקִי אוֹיף אִיהם פָּארְט כָּבוֹד גֶעלֶעגְט, אוּנ קוֹים אִיז עֶר נָאר גֶעשְׁטָארְבֶּען, הָאט עֶר שׁוֹין נִיט גֶעהַאט פַאר וֶועמֶען זִיךְ צוּ שֶׁאמֶען. אִין דִי עֶטְלִיכֶע חֲדָשִׁים, וָואס פּוֹלִין אִיז גֶעוֶועהן אָהן אַקֶענִיג, הָאט עֶר גֶעגֶעבֶּען רְשׁוּת זַיין בַּאנְדֶע

זי זאל זיך צושפרייטען איבער דער גאנצער מדינה און זיי האבען אבגעטהון שרעקליכע זאכען. זיי האבען זיך גערופען אויף טאטאריש היידאמאקעס און באלד איז מען אין לאנד ערשט געוואהר געווארען דעם טייטש פון דעם ווארט, אז דאס הייסט א מענש אהן א נשמה, אהן א שום געפיהל, אהן א פונק פון רחמנות. איינער פון חמעלניצקי'ס הויפט־לייט מאראזעניקא איז געוועהן אזא אכזר אז ער פלעגט הייסען פאר איהם אין די אויגען דערווארגען מיט ארימען יודישע און פולישע פרויען און האט געהאט דעם גרעסטען תענוג זיך צוצוקוקען צו דעם שרעקליכען טויט. ניט קיין גרעסערער בעל ישר פון איהם איז געוועהן גאניא, וועלכער האט בעלאגערט נעמירוב. דארט האבען זיך געפונען ביז זעקס טויזענד היימישע און צונויפגעלאפענע יודען און זיי האבען אללע, צוזאמען מיט די פאליאקען, גוט געשיצט די שטאדט, וואס איז געוועהן שטארק בעפעסטיגט. אז גאניא האט געזעהען אז דאס איז א מעשה אויף א לאנגער צייט, האט ער זיך ענטשלאסען אויפצוטהון אזא חכמה: ער איז אויף א טאג אבגעטרעטען מיט דער גאנצער באנדע פון נעמירוב, כדי עס זאל אפנים האבען אז עס איז איהם נמאס געווארען צו ווארטען, אדער ער האט מורא טאמער קומט אן פוליש היל; אויפ'ן אנדערן טאג האט מען טאקי דערהערט פון ווייטענס א פוליש געזאנג און מען האט דערזעהען ווי א גרויסע פולישע מחנה געהט קיין נעמירוב. מיט שמחה האט מען זיי באלד געעפענט די טויערן פון דער שטאדט, ווייל מען האט טאקי ארויסגעקוקט אז די מלוכה זאל צושיקען איהר היל צו הילף; נאר קוים זענען די טהייערע גאסט געוועהן אינוועניג האבען זיי זיך באלד ווי די ווילדע חיות געווארפען אויף די יודען, בעראבעוועט זייערע הייזער, געברענט שולען, צוריסען ספרי תורה, אויסגעהרג'ט ווייבער און קינדער, און דעמאלט האט מען ערשט פערשטאנען אז דאס זענען געוועהן פערשטעלטע היידאמאקעס, וואס האבען זיך אימיסטען אנגעטהון פולישע קליידער און האבען זיך אויף אזא אופן אריינגענארט אין שטאדט. דאס איז געשעהען אים מיטוואך, דעם צוואנציגסטען סיון, און די יודען האבען דעמאלט ארויסגעוויזען אז זיי האבען נאך ניט פערגעסען די אלטע צייטען און זיי זענען אים שטאנד מקדש השם צו זיין מיט ליעבשאפט און פעסטקייט ווי עס דארף צו זיין. דער רב ר' יחיאל מיכל האט צונויפגענומען דעם גאנצען עולם אין שול אריין און האט זיי אין א רירענדער דרשה פערשטעהן געגעבען אז זיי האבען זיך ניט צו שרעקען פאר דער לעצטער מינוט און דארפען נאר נאכטהון זייערע עלטערן, וואס האבען זיך ניט איין

מאל סוכר נבי״ש געוועהן פ״ר זייער פאלק אונ אמונה. ער איז אויך געוועהן דער ערשטער, וואס איז געשטארבען בעהארצט אונ אהן מורא, אונ איהם האבען נאכגעטהון טויזענדער יודען, וואס זענען מיט שמחה אקעגענגעגאנגען דעם טויט. ניט נאר אלטערע מענשען האבען זייער לעבען געענדיגט ווי קדושים; דאס איינענע האבען געטהון נאר יונגע קינדער, אונ עס איז נאר צו בעוואונדערן ווי אללע, פון גרוים ביז קליין, זענען געוועהן נאר פון איין געדאנק— צו שטארבען פאר דעם וואס איז דאס הייליגסטע אונ טהייערסטע. מען דער־צאהלט אז צוויי יודישע מאדלעך זענען זעהר געפעלען די היידאמאקעס אונ א פאר פון זיי האבען געוואלט מיט זיי חתונה האבען. פאר די אומגליקליכע קינדער איז דאס אבער ארגער געוועהן פונ׳ם טויט; דערפאר האבען זיי זיך ניט היסטעריג געמאכט, זיי זענען קלאמערשט בעשטאנען אויפ׳ן זווג, נאר אז איינע פון זיי איז געפאהרען איבער דער בריק אין קירכע אריין צו דער חופה האט זי זיך פונ׳ם וואג׳ן אראבגעווארפען גלייך אין וואסער אריין אונ האט זיך אין טייך געפונען א קבר. די צווייטע האט אויף איין אנדער אופן מפקיר געוועהן איהר לעבען: זי האט איינגערעדט דעם חתן, אז זי איז א כישוף־מאכערין אונ האט זיך מיט איהם געוועט, אז ער מאג אויף איהר שיסען ווי פיעל ער וויל אונ איהר וועט עס ניט שאדען; דער קאזאק האט ניט פער־שטאנען איהר מיין, ער האט געמאכט א פריוו אונ דורך דעם ערשטען שאס האט זיך דאס קלוגע מאדעל בעפרייהט פון דעם ביטערן לעבען, וואס האט זי ערווארטעט. אזוי האט זיך אויך נוהג געוועהן איין אנדער פארטייע היידאמאקעס אין טולטשין, וואס זעבס טויזענד פאליאקען אונ צוויי טויזענד יודען האבען עס גוט אבגעהיט. די שטאדט איז געוועהן שטארק בעפעסטיגט, נאר די קאזאקען האבען שטילערהייד געלאזט זאגען די פאליאקען אז אויף זיי זענען זיי נאר ניט ברוגז אונ זיי דארפען זיך ניט שרעקען, עס וועט זיין פארקעהרט, בעסער ווען זיי וועלען זיי אלליין אריינלאזען קיין טולטשין, ווייל אין עיקר מיינען זיי נאר די יודען. די פאליאקען האבען זיך געלאזט איינרעדען, אונ האטש ערשט ניט לאנג האבען זיי צוזאמען מיט די יודען געגעבען א שבועה זיי זאלען ניט אבטרעטען איינער פון דעם אנדערן אונ זיך האלטען ביז צום לעצטען טראפען בלוט, האבען זיי אנגעהויבען דרעהען מיט דער צונג אונ האבען פאר־לענגט די יודען זיי זאלען ניט געהן מיט קיין תקיפות אונ בעסער אריינ־לאזען די שונאים מיט גוטען, טאמער וועלען זיי זיך בעגנוגען נאר מיט יודיש פערמעגען אונ וועלען וועניגסטענס קיין בלוט ניט פערגיסען. די יודען האבען

באלד פערשטאנען, אז די פאליאקען האבען געבראכען זייער ווארט, נאר קיין אנדער ברירה האבען זיי ניט געהאט און האבען געמוזט אוועקווארפען דאס געוועהר. קוים האבען די הײדאמאקעס געשטעלט נאר איין פוס אין שטאדט, האבען זיי שוין געפאדערט אז אללע יודען זאלען זיך טויפען, און אזוי ווי קיין איינציגער פון די יודען איז דארויף ניט בעשטאנען האבען זיי אין א פרייטאג, דעם פיערטען תמוז, אויסגעהרג׳ט ביז פינפצעהן הונדערט יודען און נאר עטליכע רבנים האבען זיי איבערגעלאזט, ווייל זיי האבען געהערט אז די טירקישע יודען בעצאהלען א סך געלד פאר זייערע ברידער, און האבען פערשטאנען אז פאר רבנים וועלען זיי נאר בעקומען א מתנה יפה. דערנאך האבען זיי ערשט געמאכט א סוף פון די פאליאקען, וועלכע האבען טהייער בעצאהלט פאר זייער פאלשקייט; און עס איז געבליבען אין אנדערע שטאדט, מען זאל זיך שוין בעהר ניט לאזען נארען און ניט גלויבען דעם שונא, ווען ער וויל מיט אליין מעהר אויספיהרען ווי מיט כח.

אין דער איינענער צייט האט זיך איינער פון חמעלניצקי׳ס הויפטלייט האדקי מיט א דריטער באנדע הײדאמאקעס צולאזט אויף איין אנדער זייט און האט אתל געמאכט פון טשערניגוב, סטאראדוב און בעזאנדערס פון האמעל, וואו עס זענען אומגעקומען מעהר פון פינפצעהן הונדערט יודען צוזאמען מיט׳ן רב ר׳ משה. פון די פאליאקען האט איין פירסט יערעמיאס וױשניעוועצקי טאקי ערנסט געוואלט העלפען די יודען און האט זיי ניט איין מאל מיט זיין חיל מציל געוועהן פון א סכנה; צום אומגליק, האט ער זיך אבער לאנג ניט געקאנט האלטען און דעם דריטען אב איז אויך געפאלען די פעסטונג פולנאה און ביז צעהן טויזענד יודען האט מען דארט אויסגעקוילעט. דעמאלט איז דערהרג׳ט געווארען דער בעריהמטער מקובל ר׳ שמשון אסטראפאליר, וואס מען דערצאהלט פון איהם, אז ווי באלד עס האט זיך אנגעהויבען די שחיטה האט ער זיך, נאך מיט דריי הונדערט מקורבים, אנגעטהון אין תכריכים, און אז דער שונא איז צוגעקומען האט ער געמוזט בטל ווערען פאר פעסטקייט פון אזעלכע יודען. דאס איינענע איז אויך געשעהען אין מעזשיבוזש, זאסלאב, אסטראה, אלט קאנסטאנטין, און אומעדום האבען זיך געפונען געגוג יודען, וואס זענען געשטארבען ווי אמת׳ע קדושים. זעהר ווענינ האבען ניט געקאנט בעשטעהען דעם נסיון און זענען איבערגעגאנגען צום קריסטענטהום.

פאר די יודען איז גאר ניט געוועהן קיין בעהאלטעניש, און חמעלניצקי׳ס

שווערד האט זיי געטראפען וואו זיי האבען זיך נאר געפונען, צו ווייט צו נאהענט. דאס יודישע בלוט האט זיך געגאסען פון גאנץ פולין, ליטא אונ אוקריינא, אונ אפילו די קראימעס האבען אויך גענוג קרבנות געגעבען. פון דובנא ביז בראד איז אין אללע שטאדטלעך אונ דערפער ניט געבליבען קיין איינציגער יוד. אין באר האט מען אויסגעקוילעט ביז דריי טויזענד יודען, אונ אין קרעמעניץ האט זיך געפונען אזא אכזר וואס האט געהאט דאס הארץ צו דערהרג'נען עטליכע הונדערט קליינע קינדער אונ זייערע קערפערס ארויס-ווארפען פאר די הינד; נאר פריהר האט ער נאך חוזק געמאכט פון דער יודישער בדיקה: ער האט געהייסען אויפשניידען די לייבער אונ קלאמערשט נאכגעמאכט דעם שוחט ווי ער קוקט איבער דאס פלייש צו איז עס כשר אדער טרפה. אז המעלניצקי איז צוגעקומען קיין לעמבערג האט ער אבגעשפארט אללע ברונענס. אין שטאדט איז געווארען א שרעקליכע מגפה, פיעל זענען אזוי אויסגעשטארבען אונ די איבריגע האבען זיך געמוזט אויסקויפען מיט צוויי הונדערט טויזענד גולדען אחוץ צירונג, סחורות אונ אנדערע פערמעגען. פון לעמבערג האט ער זיך געלאזט געהן קיין ווארשויא, ווייל דארט האט מען בעדארפט אויסקלויבען א קאניג אונ ער האט מן הסתם אויך געוואלט זאגען זיין דעה ביי דער אסיפה. אויפ'ן וועג האט המעלניצקי חרב געמאכט א סך שטאדט, ווי טאמאשאב, שעברעשין. וולאדאווא; בעזאנדערס האט ער א תל געמאכט פון נאראל, וואו ער האט אויסגעקוילעט פינף אונ פיערציג טויזענד מענשען אונ צווישען זיי אויך צוועלף טויזענד יודען. נאר אין זאמאשטש האט זיך עפיס ניש'ט קשה'דיג אויסגעדרעהט אונ די יודישע קהלה האט געפטר'ט המעלניצקי'ן אין גאנצען מיט 24,000 גולדען. ער האט שוין דעמאלט קיין צייט ניט געהאט; אין פולין איז געווארען קאניג יאן קאזימיר, וועלכער איז בע-שטאנען אויף די פונקטען, וואס די קאזאקען האבען פערלאנגט, אונ אים אויגוסט 1649 האט מען אין זבאראזש אונטערגעשריבען דעם שלום. המעלניצקי האט אויסגענומען א תנאי אז אין זיינע ערטער זאל זיך קיין יוד ניט טארען געפינען, אונ איז ווי א גבור מיט זיין חברה צוריקגעפאהרען קיין אוקריינא.

נאך דעם שלום, וואס מען האט געשלאסען אין זבאראזש, האבען זיך די פאליאקען אונ די יודען געקאנט אברוהען א קורצע צייט פון אנדערטהאלבען יאהר. דער נייער קאניג איז געווען אזוי פריינדליך אז ער האט ערלויבט די עטליכע יודען, וואס זענען געצוואונגען געווען זיך צו טויפען, צוריק זיך אומקעהרען צו זייער אמונה, אונ דער ועד פון לובלין האט געהאט א גאנצע

ארבייט, ווייל טויזענדער ווייבער זענען געבליבען עגונות און עס האבען זיך ארומגעדרעהט קליינע יתומים, וואס מען האט בעדארפט הוקר ודורש זיין ווער זייערע עלטערן זענען געוועהן, כדי עס זאל ניט ארויס קומען אמכשול ווען זיי וועלען ברויכען זיך מתחתן זיין. דעמאלט האט ר׳ שבתי כהן, אדער דער ש״ך, איינגעפיהרט דעם תענית פון כ׳ סיון צום טרויעריגען זכר פון דער ערשטער געמירובער שחיטה און פון המעלניצקי׳ס צייטען.

דער שלום האט אבער לאנג ניט אויסגעהאלטען. אין אנדערטהאלבען יאהר ארום האבען זיך די קאזאקען ווייטער צובונטעוועט און האבען זיך נא, אמאל גענומען צו די יודען. צו אזא גרויסער שחיטה ווי פריהר האט עס אבער ניט געקאנט קומען, ווייל ערשטענס, איז די צאהל פון די יודען שוין געוועהן גאר קליין, עס איז אתהל געווארען כמעט פון דריי הונדערט קהלות; און צווייטענס, האבען זיי זיך אליין גוט געוועהרט און האבען אפילו צוגעשטעלט דער מלוכה אגאנצען פאלק פון יודישע סאלדאטען. דאס מאל איז טאקי המעלניצקי׳ן ניט געראטהען, האטש יודיש בלוט איז גענוג פערגאסען געווארען, ווייל די טאטארן זענען אויף איהם בעז געווארען און האבען איהם אין מיטען דערינגען אוועקגעווארפען און איהם אליין אוועקגעפיהרט געפאנגען. עס איז איהם אנגעקומען מיט ביטערע צרות ביז ער האט זיך אויסגעפלאנטעט פון די טאטארן, אי דאס האט איהם די פוילישע מלוכה געמוזט צוהעלפען, און דערפאר האט ער שוין געמוזט בעשטעהען אויף אללע תנאים, וואס מען האט פון איהם געפאדערט און האט ניט געקאנט זיין קיין עזות פנים געגען קאניג יאן קאזימיר, וואס האט געפאדערט אז יודען זאלען מאגען זיצען אין גאנץ אוקריינא. דער דאזיגער שלום איז אבער אויך ניט געוועהן אויף לאנגע יאהרען: קוים האט המעלניצקי געפיהלט אז ער איז שוין ווייטער ביי די כוחות, האט ער די פאליאקען ניט געלאזט רוהען און האט זיי עטליכע יאהר כסדר געמוטשעט.

פאר די יודען האט זיך אנגעהויבען גאר א ביטערע צייט אים יאהר 1655, ווען המעלניצקי איז צוגעשטאנען צו רוסלאנד און איז אריין קיין ווילנא און כמעט די גאנצע יודישע קהלה האט זיך געמוזט צולויפען, ווער שמיעסט אז די שוועדען זענען אויך אנגעפאלען אויף פוילין און מיט דעם פוילישען חיל האט קאמאנדעוועט דער גענעראל טשארניצקי, וואס איז געוועהן א שונא ישראל און האט אויסגעטראכט, אז די יודען זענען שפיאנען און גיבען איבער דעם שונא אללע סודות, איז די לאגע פון די יודען געווארען נאך ערגער, ווייל צו די אויסענווענדיגסטע פיינד זענען צוגעקומען אינווענדיגסטע, פון אללע

זייטען האבען זיך געשיט קלאפ אויף די פלייצעס פון די אומגליקליכע יודען, אונ אפילו די פאליאקען אליין האבען זיך אויך געקיהלט דאס הארץ, וואס זיי האבען געהאט זייער היימישען קרבן אונ ווען זיי האבען ניט געקאנט בייקומען די שונאים, האבען זיי זייער הארץ אויסגעלאזט צו די יודען. אין א צייט פון צעהן יאהר (1648—1658) איז פון זיי געווארען כמעט א תל: דאס ביסעל יודען, וואס האט זיך נאך געפונען אין קאליש, לונטשיץ, מעזעריטש אונ נאך אין אנדערע שטאדט ביז קראקויא אונ פאזען, איז זיך צולאפען, אונ מען קאן בלי גוזמא זאגען אז אריבער א האלבער מיליאן יודען איז פערלארען געווארען. דעם גראסטען טהייל האט מען אויסגעהרג'ט אונ די איבריגע זענען אוועק אין ווייטע אונ נאהענטע לענדער זוכען א שטיקעל ברויט אויף צו דערהאלטען דאס לעבען.

יודען האבען ווייטער געקאנט בעווייזען אז זיי זענען רחמנים בני רחמנים אונ פונקט ווי זיי האבען צוריק מיט פיערהונדערט יאהר זיך געטהיילט מיט'ן ביסען מיט זייערע אומגליקליכע ברידער, ווען שפאניען האט זיי ארויסגעטריבען, אזוי האבען זיי דעמאלט בעגעגענט מיט אמת ברידערליכע ליעבע די פולישע יודען, וואס האבען זיך צושפרייט איבער גאנץ מאהרען, באהמען, אסטערריך, אונגארן, דייטשלאנד אונ אויך איטאליען. קיינער האט ניט געקוקט אויף געלד אונ מען האט געטהון פאר זיי כמעט מעהר ווי די כוחות האבען געטראגען. אין אסך ערטער האט מען די פולישע יודען אוועקגעגעבען אפילו דאס גאנצע צדקה-געלד וואס פלעגט געהען אויף ארץ ישראל. אין ליווארנא האבען די יודען אבגעטהיילט פון זייערטוועגען אגאנץ פיערטעל פון זייער פערדיענסט. דערפאר האבען זיי די פולישע יודען בעצאהלט מיט תורה: זיי האבען מיט זיך מיט געבראכט גרויסע לומדים, וואס האבען באלד פערנומען שטעלען פון רבנים אין די גרעסטע יודישע קהלות. אין מאהרען זענען פערבליבען ר' אפרים כהן אונ ר' שבתי כהן. אין אמשטרדם האט זיך בעזעצט ר' משה רבקה'ס בעל „באר הגולה". אין פירטה אונ דערנאך אין פראנקפורט אם מאין האט געלעבט ר' שמואל אהרן קוידאנאווער (מרש"ק), אונ רב פון מעטץ איז געווארען ר' משה כהן פון ווילנא. אין אנהייב האט מען אפילו געשפאט אונ זיך פרעמד געהאלטען פון די פולישע איינגעוואנדערטע יודען ווייל זיי האבען פון זייער פערטריבען היים מיט געבראכט זייערע מנהגים, אונ די צרות וואס זיי האבען דארט איבערגעליטען, האט זיי אבגעריסען פון אללע וועלטליכע חכמות אונ וויסענשאפט; נאר אזוי

זוי אין תורה אונ תלמוד זיינען זיי גראססער געוועהן, פאר די וואס האבען געשעפאט פון זיי, האט מען, פון דעסטוועגען. די בעסטע שטעלען פון רבנות זיי אבגעגעבען, אונ יעדער פאטער וואס האט געוואלט אז זיין קינד זאלל לערנען תורה האט זיך געזוכט אפוילישען מלמד. די מלמדים האבען געווירקט אויף זייערע תלמידים, זיי זאלען זיך אין גאנצען איבער געבען דעם פלפול אין תלמוד אונ ניט מעהר וועלען וויסען פון אנדערע חכמות, אונ אזוי איז מיט דערצייט זעלבסט צווישען די היימישע יודען אראפגעזונקען דער מצב פון חכמה אונ וויסענשאפט, אונ מיט דערצייט זענען זיי אללע גלייך געווארען, ביז מען האט שוין ניט מעהר דערקענט ווער איז אפוילישער יוד אונ ווער איז אהיימישער. אונ אזוי איז גראד אין דער צייט, וואס אויף אללע אייראפאאישע פעלקער האט אנגעהויבען שיינען אליכט פון בילדונג, אין יודישען לעבען פינסטער געווארען, אונ מען האט מעהר פון וויסענשאפט אונ חכמה, אויסער תלמוד אונ קבלה, ניט געוואלט וויססען כמעט ביז דער לעצטער צייט.

---

8 די יודען אין ענגלאנד.

(1655—1666 נאך קריסטוס געבורט).

דאס איז שוין אבער איין אלטער כלל, וואס אין דעם יודישען לעבען זעהט מען איהם גאנץ אפט ארויס, אז דער אויבערשטער שטראפט מיט איין האנד אונ מיט דער אנדערער – העלפט ער. פונקט אין דער צייט, וואס אין פוילין איז אתל געווארען פון אזוי פיעל יודען, האט זיך פאר זיי געאפענט צלאנד, וואס שוין דריטהאלבען הונדערט יאהר האבען זיי אהין ניט געטארט אריינשמעקען. דווקא ווען ענגלאנד האט אנגעהויבען שפיעלען די גראסטע זאללע אין אייראפא, די קלוגע קאניגין עליזאבעטה, אונ נאך איהר דער מהיג פון דער מדינה קראמוועל, האבען דאס לאנד צוגעפיהרט צו זעהר אהויכער מדרגה, האט מען צוגענומען די כרובים וואס זענען געשטאנען ביי דער גרעניץ מיט די בלויזע שווערדען אונ האבען ניט דערלאזט, אז די יודען זאלען זיך אריינחאפען אין גן עדן... אונ ענגלאנד האט זיך טאקי געמאגט רעכנען פאר אגן עדן אין די אויגען פון די אמשטערדאמער אונ האמבורגער יודען, וויל דארט האט געבליהט דער האנדעל אונ זיי פלעגען מיט אהויטהיג אין הארצען קוקען פונדער ווייטענס אויף די אוצרות, וואס רייצען נאך מעהר דעם מענשען,

ווען ער קאן צו זיי ניט קומען. ניט מיט איין מאל האט ענגלאנד געאפענט איהרע טויערן פאר אללע יודען; די ערשטע צייט האט זי זיי אריינגעלאזט דורך א הינטער טירעל, אי דאס נאר עטליכע געצאהלטע. די יודען האבען אבער גוט געוואוסט, אז קוים לאזט מען זיי נאר א פוס שטעלען אין ענגלאנד וועלען זיי שוין זייערס אויספיהרען, אונ דערפאר האבען זיי בעטראכט די זאך פאר א גרויסע ישועה אונ האבען אויף עביג ארומגערינגעלט מיט לויב דעם זכר פון דעם, וואס האט דאס געפועלט ביי דער ענגלישער מלוכה.

געפועלט האט עס איינער פון די אמשטערדאמער רבנים, ר׳ מנשה בן ישראל, וואס א חוץ זיינע גרויסע קענטניסע, האט ער געהאט א שטארקע ידיעה אין מסחר. עס איז געוועהן א צייט, וואס ער אליין האט געוואלט אוועק-ווארפען דאס רבנות אונ זיך אוועקלאזען קיין בראזיליען אונ דארט ווערען א סוחר; דאריבער האט ער פערשטאנען ווי נאטהיג פאר די יודען וואלט גע-וועהן, ווען זיי זאלען מאגען פריי אריינפאהרען קיין ענגלאנד אונ דארט מאכען געשעפטען, אונ אזוי ווי ער האט זיך געפיהלט אין כח מיט זיין חכמה, מיט׳ן פעסטען ווילען, מיט שאנעם רעדען אין פערשיעדענע לשונות פארצוטרעטען פאר די גראסטע לייט, האט ער גענומען ארבייטען אין דער זאך. פיעל גע-האלפען דערצו האט איהם אויך זיין גרויסע בעקאנטשאפט מיט קריסטען, וואס פלעגען איהם אבגעבען גרויס כבוד אונ האבען זיך דורך איהם געוואהנט ליעב צו האבען דעם כלל יודען; דאס האט איהם געשטארקט אונ אויסגע-ארבייט ביי איהם אין קאפ א איבערצייגונג, אז וואו ער וועט נאר געפינען אויערן, וואס וועלען געניגט זיין איהם אויס צו הערן, וועט ער בעווייזען, אז די יודען פערדיענען בעהאנדעלט צו ווערען מיט מעהר יושר, אונ די אלטע שנאה וועט פערשוואונדען ווערען. א ביסעל האט איהם נאך דאס גליק צו-געשפיעלט דערמיט, וואס אין יענער צייט האבען זיך קריסטען פלוצלונג אנ-געהויבען לערנען לשון קודש, אונ עס איז כמעט א מאדע געווארען, אז אללע וואס האבען געוואלט קענען אלטע שפראכען, ווי גריכיש אונ לאטייניש, האבען אויך געלערנט העבראיש. דעם אנהייב האט געמאכט דער בעריהמטער פראָ-טעסטאנטישער געלעהרטער יאזעף סקאליגער. איהם האבען נאכגעמהון זיינע תלמידים אונ עס איז אין גאנצען אנדערש געווארען: די איינענע יודישע ספרים, וואס מען האט זיי נאר וואס געברענט אין די גאסען, זענען געווארען טהייער אונ הייליג. אין האללאנד אונ אין ענגלאנד האבען זיך אזעלכע גרויסע לייט, ווי הוגא גראטיוס אונ יאהאן זעלדען בעשעפטיגט מיט דער

הֶעבְּרֶעאִישֶׁער שְׁפְּרַאכֶע , אוּנ יָאהַאן בּוּקְסְטָארְף פוּן בַּאזֶעל הָאט נִיט נָאר גֶעלֶערְנְט תּנ"ךְ , נָאר אֲפִילוּ תַּלְמוּד אוּנ מִדְרָשׁ , אוּנ פְּלֶעגְט שְׁרַייבֶּען בְּרִיעף אוֹיף לָשׁוֹן קֹדֶשׁ צוּ אַלֶע גְרֶעסְטֶע רַבָּנִים אוּנ לוֹמְדִים . אֲפִילוּ פְּרוּוֶען הָאבֶּען גֶעהַאלְטֶען פַאר אַ גַאנְצֶען כָּבוֹד צוּ קֶאנֶנֶען הֶעבְּרֶעאִישׁ , אוּנ דִי קֶענִיגִין כְּרִיסְטִינֶע פוּן שְׁוֶועדֶען הָאט זִיךְ נִיט גֶעשֶׁעמְט זִיךְ צוּ בֶּערִיהמֶען , מִיט אִיהרֶע יוּדִישֶׁע קֶענְטְנִיסֶע .

אַזאַ וַוארֶעם ווִינְטֶעל הָאט גֶעבְּלָאזֶען , וֶוען ר' מְנַשֶּׁה בֶּן יִשְׂרָאֵל הָאט זִיךְ גֶענוּמֶען שְׁרַייבֶּען זַיינֶע סְפָרִים , גֶעהַאלְטֶען הָאט ער זִיךְ אָן דֶעם דֶרֶךְ פוּנ'ם אַבְּרַבַּנְאֵל , וַוייל ער הָאט חֲתוּנָה גֶעהַאט מִיט זַיינְס אַ אוּר-עֶניקֶעל רָחֵל זָאֵירָא אוּנ הָאט זִיךְ זֶעהר גֶעפְּרֶעהט מִיט אִיהר יִחוּס , וֶועלְכֶער הָאט זִיךְ גֶערֶעכֶענְט פוּן דָוִד הַמֶּלֶךְ . אִין זַיינֶע סְפָרִים הָאט ער אוֹיךְ , ווִי דֶער אַבְּרַבַּנְאֵל , זִיךְ נִיט גֶעהַאלְטֶען אִין קֵיין בֶּעזוּנְדֶער אָרְדְנוּנְג . בַּיי אִיהם אִיז גֶעוֶועהן צוּנוֹיפ-גֶעמִישְׁט אַ פָּשׁוּט'ער טַייטְשׁ פוּן אַ פָּסוּק מִיט אַ חֲרִיפוּת'דִיג פְּשַׁטְ'על וֶועגֶען אַ דִין אִין דֶער גְמָרָא , אַרַיינֶע חֲקִירָה-זַאךְ אוּנ אוֹיךְ סוֹדוֹת פוּן דֶער קַבָּלָה ; נָאר זַיין לָשׁוֹן אִיז גֶעוֶועהן פֶערְשְׁטֶאנְדְלִיכֶער , אוּנ דֶערְפַאר הָאבֶּען זַיינֶע סְפָרִים אִיהם פֶערְבּוּנְדֶען מִיט פִיעל קְרִיסְטְלִיכֶע גוּטֶע פְרַיינְד , אוּנ ער אִיז בַּיי זִיךְ גֶעוָוארֶען נָאךְ שְׁטַארְקֶער , אַז ער הָאט בֶּעמֶערְקְט ווִי פִיעל פוּן זֵיי טְרָאגֶען זִיךְ אַרוּם מִיט דֶעם גֶעדַאנְק , וָואס ער הָאט אַרוֹיסְגֶעפוּנֶען פוּנ'ם „זֹהַר" , אַז דִי צַייט פוּן דֶער גְאוּלָה אִיז נָאהֶענְט אוּנ אַז דִי יוּדֶען מוּזֶען אוֹיפְגֶערֶעכְט וֶוערֶען . דֶעמָאלְט הָאבֶּען זִיךְ טַאקִי גֶעפוּנֶען אַזֶעלְכֶע גֶעלֶעהְרְטֶע קְרִיסְטֶען , וָואס הָאבֶּען גֶעגְלוֹיבְּט אַז דִי יוּדֶען וֶועלֶען סוֹף כָּל סוֹף אָבְּזוּכֶען דִי עֲשֶׂרֶת הַשְּׁבָטִים אוּנ צוּרִיק אָבְּנֶעהמֶען אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל . אַזֶעלְכֶע דִבּוּרִים הָאט ער נִיט נָאר גֶעהֶערְט יֶעדֶען טָאג פוּן זַיינֶע צְווֵיי קְרִיסְטְלִיכֶע פְרַיינְדֶע , הֵיינְרִיךְ יֶעסֶע אוּנ פֶּעטְרוּס סֶערַאִיוּס , וָואס זֶענֶען גֶעוֶועהן בַּיי אִיהם בְּנֵי בַיִת , נָאר ער פְלֶעגְט אוֹיךְ בֶּעקוּמֶען בְּרִיעף פוּן קְרִיסְטֶען גְרוֹיסֶע לַייט , וָואס הָאבֶּען דִי אֵייגֶענֶע גֶעדַאנְקֶען אוֹיסְגֶעדְרִיקְט שְׁוַוארְץ אוֹיף וַוייס . אַ בֶּערִיהמְטֶער גֶעלֶעהְרְטֶער מָאכִינְגֶער פוּן דַאנְצִיג הָאט אִיהם בְּפֵירוּשׁ גֶעשְׁרִיבֶּען , „אַז ער שֶׁעצְט זֶעהר דִי יוּדִישֶׁע אֱמוּנָה אוּנ הָאפְט , אַז אִין נִיכֶע צַייטֶען וֶועט דָאס פָאלְק יִשְׂרָאֵל גְלֶאנְצֶען ווִי אַמָאל" . אֵיין אַנְדֶער גֶעלֶעהְרְטֶער „אַבְרָהָם פָאן פְרַאנְקֶענְבֶּערְג , הָאט גֶעשְׁרִיבֶּען נָאךְ שַׁארְפֶער , „אַז דָאס אֱמֶת'ע לִיכְטִיגְקֵייט וֶועט זִיךְ אָנְהֵייבֶּען פוּן יוּדֶען , אַז גָאט בֶּעוַוייזְט זֵיי שְׁטֶענְדִיג זַיינֶע נִסִּים אוּנ אַז דִי צַייט אִיז גָאר נָאהֶענְט וֶוען אַלֶע פֶעלְקֶער וֶועלֶען זֵיי בֶּעגְרִיסֶען מִיט פְרֵייד" . נָאר מֶעהר פוּן אַלֶע זַאכֶען הָאט אוֹיף ר'

מנשה בן ישראל געמאכט איין איינדרוק א בעזונדער ביכעל וואס א פראנצאז איזאאק לא־פּעירער פון באָרדאָ, האט ארויסגעלאזט אונ האט עס אנאהמען געגעבען, „פון דער היימיקעהר דער יודען". אין דעם ביכעל איז פשוט געשטאנען גאר אהן ווינקען, „אז די יודען מוזען ווייטער צונויפגעזאמעלט ווערען פון אללע עקען פון דער וועלט אין זייער היים, אונ אז דער פראנצאזישער קאניג, וואס רעכענט זיך פאר'ן אלטסטען זוהן פון דער קירכע, דארף דאס פאלק ישראל, וואס רעכענט זיך פאר'ן אלטסטען זוהן פון גאטט, צוריק ברענגען אין זיין היילינ לאנד".

בעזאנדערס האט מען אין ענגלאנד אנגעהויבען ליעב צו האבען „גאטט'ס פאלק" אונ זייער „היילינע שפראכע", ווייל דארט האבען דעמאלט די גאנצע דעה געהאט די פוריטאנער מיט זייער בעריהמטען פיהרער אליווער קראמוועל, אונ דאס זענען געוועהן אמת פרומע מענשען וואס האבען מלחמה געהאלטען פאר דער פרייהייט פון אללע גלייך אונ האבען ניט געוואלט וויסען פון קיין חלוק צווישען אומות אונ אמונות. קראמוועל מיט זיין חיל פלעגען פון די האנד ניט ארויסלאזען די ביכעל, זיי האבען ליעב געהאט שטאנדיג צו לעזען אין דער תורה, אונ אויף זיי האט מען געמעגט מיט א גוטער כונה זאגען דעם פסוק: „רוממות אל בגרונם וחרב פיפיות בידם", ווייל זייער שארפע שווערד האט טאקי נאר געארבייט לשם שמים, צו היי־ליגען דעם נאהמען פונ'ם בעשעפער אונ געבען יעדען די מאגליכקייט איהם פריי צו דיענען מיט ריינע הערצער. די ליעבע צו די אלטע יאהרען, וואס דאס יודישע פאלק האט איבערגעלעבט, צו זייערע היילינע אבות אונ נביאים, צו זייערע בעריהמטע שופטים, מלכים אונ גבורים פון אמאל, האבען געמוזט שאפען אין די הערצער פון קראמוועל אונ זיינע אנהענגער א געפיהל פון רחמנות אויך צו די יודען פון זייער צייט: זיי האבען זיך ארומגעקוקט ווי מען רודפ'ט זיי אומעדום, ווי מען לאזט זיי קיין ענגלאנד ניט אריין, אונ פון קראמוועל'ס מחנה האבען זיך אנגעהויבען הערען גאר נייע קולות, אז זיי וואלטען געוואלט זעהען די אייגענע יודען, וואס גאטט טהוט זיי אזוי פיעל נסים אונ האלט זיי אויף די פיס מיט זיין וואונדערבארען כח, האטשי מענשען קוילען אונ הרג'נען זיי אונ לאזען זיי ניט לעבען. קראמוועל האט זעהר געוואלט מאכען א פעס־טען בונד צווישען קריסטענטהום אונ יודענטהום, אונ איינער פון די פוריטאנישע גייסטליכע, נתנאל האלמעס (האמעזיוס), האט אין זיינע דרשות פערגאטטערט דאס יודישע פאלק, וואס קאן אזוי פיעל ליידען אונ פארט ניט ווערען פערלארען.

אַנדערע פּורימאַנער זענען געגאַנגען נאָך ווייטער אונ האָבען געדרונגען, אַז עס איז גלייכער צו האַלטען שבת אײדער זונטאָג אונ עס איז געגוג אין ענגלאַנד איינצופיהרען אונ לעבען נאָך די דינים פון דער תורה אונ עס וועט זיין די בעסטע אָרדנונג. עס איז דעמאָלט אין ענגלאַנד געוואָרען פּשוט אַ איבערקע־רעניש: וואו מען האָט זיך נאָר געקעהרט, האָט מען געהערט רעדען פון יודען אונ נאָר גוטס, אין אַללע קירכען האָבען די גייסטליכע געדרשנט וועגען יודען אונ ווען מען רעדט נאָך העברעאיש, וואָלט מען געמעגט רעכנען אַז ענגלאַנד איז געוואָרען אַ יודישע מלוכה.

אַז ר' מנשה בן־ישראל איז געוואָהר געוואָרען וואָס עס טהוט זיך אין ענגלאַנד, איז ער אַזש דערציטערט געוואָרען פאַר פרייד אונ ער האָט שוין געזעהען די גאולה פאַר זיינע אויגען. גראָד האָט נאָך דעמאָלט אַ גרויסער מאַנן, עדוואַרד ניקאָלאַס, אַרויסגעגעבען אַ בוך, וואָס האָט געהייסען „וועגען דער עדלער נאַציאָן פון יהודה אונ בני ישראל". דאָס בוך איז געוועהן געשריבען ווי איין אַרט רעדע צום ענגלישען פאַרלאַמענט, אונ דער מחבר האָט פערשטעהען געגעבען, אַז ער בעטראַכט אַללע צרות, וואָס זענען אין דער לעצטער צייט געקומען אויף ענגלאַנד, ווי אַ שטראָף פונ׳ם איבערשטען פאַר דעם אומרעכט, וואָס מען האָט געטהון זיינע געליעבטע קינדער אונ וואָס מען האָט עובר געוועהן אויף די הייליגע ווערטער: „אַל תגעו במשיחי ובנביאי אַל תרעו": „ריהרט ניט אָן מיינע גע־זאַלבטע אונ מיינע נביאים זאָלט איהר קיין שלעכטס ניט טהון". דערפאַר האָט ער פאָרגעלעגט: מען זאָל פאַררעכטען דעם אַלטען פעהלער, מען זאָל די יודען איבערבעטען אונ מיט כבוד זיי צוריק אַריינ־נעהמען אין לאַנד. אַזאַ בוך, וואָס האָט אָנגעמאַכט אַ גרויסען רעש אין ענג־לאַנד אונ אויך אין האָללאַנד, האָט נאָך מעהר אָנגעצונדען ביי ר' מנשה בן ישראל אַ חשק אויפצומונטערן די יודען אַלליין, זיי זאָללען וויסען אַז זייער הילף איז שוין נאָהענט אונ אַז נאָר גיך וועט זיך ענדיגען דער לאַנגער גלות. ער האָט זיך גענומען שרייבען זיין ספר „מקוה ישראל" (די האָפנונג פון די יודען) אונ האָט דערוויזען מיט אותות ומופתים, אַז משיח׳ס צייטען האָבען זיך שוין אָנגעהויבען. שווער איז איהם אַביסעל אָנגעקומען צו פער־ענטפערן די שאלה וועגען די פערשוואונדענע עשרת השבטים, ווייל צווישען אַללע סימנים וואָס די קבלה־ספרים האָבען געבראַכט וועגען דער גאולה, איז בפירוש געשטאַנען אַז פריהר פאַר אַלדינג מוזען זיך אָבזוכען אַללע יודען,

וואס מען ווייסט ניט וואו זיי געפינען זיך אצינד; נאר פאר נויט האט ער זיך בעגנוגט מיט א תרוץ, אז עטליכע יאהר צוריק האט איהם א יודישער רייזענדער מאנטעזינאס געשוואוירען אז ער האט אליין געזעהען אין זיד אמעריקא יודען, וואס קומען ארויס פונ'ם שבט ראובן, און אויב ניט ביי אנדערע איז דאס ביי איהם אליין געוועהן דער בעסטער תרוץ, ווייל די טבע פונ'ם מענשען איז שוין אזוי, אז ער זוכט אב פון אונטער דער ערד בעווייזע אויף דעם וואס ער וויל אין דעם גלויבען. אויסער דעם האט ר' מנשה בן ישראל געהאט אסך וויכטיגערע זאכען, וואס ער האט געקאנט אויף זיי זיך פערופען: ער האט אין זיין ספר אויסגעוויזען אז די נביאים האבען פאראויסגעזאגט וואס פאר א שרעקליכע צרות מען וועט אנטהון די יודען עהדער עס וועט קומען זייער ישועה און, אז וואס נאהענטער די גוטע צייט וועט זיין וועלען די צרות ווערען גרעסער און פשוט ניט צו דערטראגען, און נאר געצאהלטע קדושים וועלען זיך לאזען מקריב זיין פאר זייער אמונה. דעמאלט האט זיך טאקי די אינקוויזיציאן כמעט אין גאנץ אייראפא רעכט צופיהרט די האנד, און איינער פון די געלעהרטע קריסטען, דון לאפע דע ווערא אלארקון, וואס איז איבערגעגאנגען צום יודענטהום און האט זיך גערופען יהודה המאמין, האט מקדש השם געוועהן און איז מיט שמחה אקעגענגעגאנגען דעם טויט מיט די ווערטער: „בידך אפקיד רוחי" (אין דיין האנד געבע איך איבער מיין גייסט) איז ער רוהיג אריינגעגאנגען אין פייער און האט געוויזען אללע ווי אזוי גרויסע מענשען קאנען שטארבען פאר אמונה. אין דער דאזיגער מעשה האט זיך ר' מנשה בן ישראל שטארק אנגעהאפט און האט אויסגעוויזען אז אזא רעליגיאן, וואס קאן אזוי צו זיך צושלעפען א מענשען, מוז האבען א קיום און אז גאטט'ס הסדים וועלען זיך שוין אנהייבען.

אלאטיינישע איבערזעצונג פון זיין ספר האט ר' מנשה בן ישראל אוועקגעשיקט קיין ענגלאנד צו זיינעם א גוטען פריינד, ער זאל עס פארלעזען אין פארלאמענט און אויך איבערגעבען קראמוועל'ן; און א חוץ דעם האט ער אנגעשריבען א בעזונדער הקדמה און האט פארגעלעגט די פוריטאנער, זיי זאלען אויף זיך נעהמען די גרויסע מצוה פון בעפרייען „גאטט'ס פאלק". אנהייבען זאלען זיי דערפון וואס מען זאל ערלויבען די יודען ווייטער זיך צו בעזעצען אין ענגלאנד, בויען שולען און אבהיטען זייער אמונה, און ענדיגען זאלען זיי דערמיט וואס מען זאל זיי העלפען זיי זאלען זיך קאנען צונויפנעהמען פון ווייט און פון נאהענט און זיך צושלאגען צו דער אלטער היים.

דאָס איז געשעהען אים יאָהר 1650 אונ ר׳ מנשה בן ישראל האָט קיין טעות ניט געהאַט: זיינע ווערטער האָבען געפונען חן אין ענגלאַנד. איינער פון די גרעסטע שׂרות, לאָרד מידעלזעקס, האָט איהם געשריבען זעהר אַ פריינדליכען בריעף אונ האָט איהם גערופען „מיין טהייערער ברודער“, די מלוכה האָט איהם אַרויסגעשיקט אַ פּאַס ער זאָל מאָגען פריי קומען קיין ענגלאַנד, אונ ער האָט זיך שוין אָנגעהויבען מכין צו זיין צו דער נסיעה, נאָר פּלוצלונג איז געוואָרען אַ מלחמה צווישען ענגלאַנד אונ האָללאַנד אונ ער האָט שוין ניט געקאָנט אַרויספאָהרען פון אַמשטערדאַם.

דריי יאָהר זענען אַזוי אַוועקגעגאַנגען ביז עס איז געוואָרען שלום אונ אָליווער קראָמוועל האָט בעקומען די גאַנצע מאַכט אונ האָט זיך גערעכענט פאַר פּראָטעקטאָר (בעשיצער) פונ׳ם לאַנד. דאַמאָלט האָט זיך דאָס ליעבשאַפט צו די יודען אונ צו זייערע מנהגים נאָך שטאַרקער אַרויסגעוויזען: מען האָט געוואָלט איינפיהרען אַ סנהדרין פון זיבציג זקנים, דער אָבער־גענעראַל טהאָמאַס האַררינסאָן האָט פאָרגעלעגט אין פּאַרלאַמענט, אַז די נייע געזעצע זאָל מען שרייבען מיט תורת משה, אונ דריי אַדמיראַלען האָבען דערלאַנגט אַ פּאַפּיער אַז עס איז נויטהיג פאַר ענגלאַנד מען זאָל אַהין אַריינלאָזען יודען. די מלוכה האָט זיך ערנסט גענומען צו דער זאַך אונ האָט קודם כל, אים יאָהר 1654, אַוועקגעשיקט ר׳ מנשה בן ישראל אַ נייעם פּאַס אונ האָט איהם געבעטען ער זאָל קומען קיין לאָנדאָן כדי מען זאָל קאָנען מיט איהם איבערערעדען וועגען דער וויכטיגער שאלה. ווי עס ווייזט אויס, האָבען די יודען פון האָללאַנד אונ פון אַנדערע ערטער אַוודאי געקוקט אויף ענגלאַנד נאָר ווי אויף אַ קוועלע געלד צו פערדיענען, זיי האָבען, פערשטעהט זיך, מורא געהאַט אַז ר׳ מנשה בן ישראל׳ס חלומות וועגען דער גאולה זאָלען זיי ניט שאַדען אונ אַבהאַלטען די ענגלישע מלוכה פון געבען זיי דאָס רעכט דאָרט זיך צו בעזעצען, אונ דאַריבער האָבען זיי אַרויסגעשיקט קיין לאָנדאָן, נאָך עהדער ר׳ מנשה איז פערטיג געוואָרען אַרויסצופאָהרען, זייערן אַ מענשען, עמנואל מאַרטינעץ דאָרמידאַ, צוזאַמען פון די רייכסטע מאַראַנען, וואָס האָט אין שפּאַניען פערנומען אַ גרויסע שטעלע אונ איז דערנאָך מיט דער גאַנצער משפחה געזעסען אַ לאַנגע צייט אין תפיסה ביז עס איז איהם געראָטהען צו אַנטלויפען קיין אַמשטערדאַם אונ דאָרט אָפענטליך איבערגעהען צום יודענטהום. דאָרמידאַ האָט אַיינגעגעבען אַ פּאַפּיער דעם פּאַרלאַמענט אונ האָט אויפגעקלאָהרט ווי נוצליך די יודען וועלען זיין פאַר דער מדינה אונ וואָס פאַר אַ גרויסע קאַפּיטאַלען זיי וועלען אַהין

אַרײַנגעבּרענגען. קראָמוועל האָט איהם אֲפִילוּ מיט אַ האַלבּ מױל צוגעזאָגט, נאָר געפּועלט האָט ער גאָר ניט און איז צוריקגעקומען מיט נאָר נישט. דעם־כאַלט איז שוין געבּליבּען בּײַ די יודען און מאַראַנען מען זאָל זיך פערלאַזען אויף אײן ר' מנשה בּן ישׂראל, וועלכער איז מיט יעדען טאָג בּײַ זיך שטאַרקער געוואָרען און האָט ניט אויפגעהערט צו פערזיכערן אַז ער וועהט אַרויס אַז זיין שליחות וועט איהם געראָטהען. עס איז אויך קיין וואונדער ניט וואָס ר' מנשה'ס האָפנונג זענען אַללע מאָל פעסטער געוואָרען, ווייל זיינע קריסטליכע גוטע פרײַנד האָבּען געהאַלטען אין אײן שרײַען אַז אָט אָט ווערען די יודען געהאָלפען. דער האָללאַנדער געלעהרטער הײנריך יעסע האָט אַרויסגעלאָזט אויף דער וועלט אַ בּיכעל „וועגען דער גדוּלה וואָס וועט בּאַלד קומען אויף יהודה און ישׂראל". אַ בּאַהמיטער דאָקטאָר פּאָליוס פעלגענהויער איז נאָך ווייטער געגאַנגען. אין דײַטשלאַנד האָבּען איהם קאַטאָליקען און פּראָטעסטאַנטען אָנגעטהון צרוֹת און נאָך אַ סך יאָהרען נע ונד זיין, האָט ער זיך אָבּגעזוכט אַ מקום מנוּחה אין אַמסטערדאַם און איז געוואָרען אַ בּן בּית בּײַ ר' מנשה בּן ישׂראל. דאָס יודישע פאַמיליען-לעבּען, די גוטע מדוֹת, די גרויסע צדקה האָבּען איהם צוגעבּונדען צום יודישען פאָלק און ער האָט אַרויסגעגעבּען אַ ספר, וואָס האָט אֲפִילוּ אין האָללאַנד אָנגעמאַכט אַ רעש. זיין ספר האָט געהייסען „אַ פרעהליכע בּשׂוֹרה דעם פאָלק ישׂראל וועגען משיח" און דאָרט ווייזט ער אויס פון יודישע און קריסטליכע הײליגע ספרים אַז גאָטט האָט אָנגעשיקט די דרײַסיג יאָהריגע מלחמה פאַר אַ שטראָף, ווייל די פעלקער האָבּען זיך שטאַרק פערזינדיגט דער מיט וואָס זיי רודפ'ן די יודען און אַז זיי דאַרפען זיך דערפון אַ מוּסר נעהמען און שליסען מיט זיי אַן עבּיגען שלום, לעבּען ווי בּרידער, ווי יהודה מיט ישׂראל, כּדי עס זאָלען מקוּים ווערען די ווערטער פון די נביאים און די יודען זאָלען אויסגעלאָזט ווערען פון אַללע צרוֹת.

ענדליך איז ר' מנשה בּן ישׂראל, אים יאָהר 1655 נאָך סכּוֹת, אַרויסגעפאָהרען קיין לאָנדאָן, און קראָמוועל האָט איהם אויפגענומען מיט גרויס כּבוֹד און האָט איהם אָבּגעגעבּען אַ בּעזונדער דירה בּײַ זיך אין פּאַלאַץ. מיט איהם זענען אויך געקומען עטליכע בּכבוֹד'ע בּעלי בּתּים, און צווישען זיי איז געוועהן ר' יעקב ששפּרטש אַ גרויסער למדן און אַ געוועזענער רב פון אַפריקא. אין לאָנדאָן האָט ר' מנשה געפונען אַ היבּשע צאָהל מאַראַנען וואָס האָבּען זיך קלאָמערשט גערעכענט פאַר קאַטאָליקען, נאָר דאָס יודענטהום איז געוועהן בּײַ זיי טהייערער פונ'ם לעבּען, און זיי האָבּען געהאָלפען איהם ווי ווייט עס האָט

געטראגען זייער כח. נאך ביים לעבען פון דער קעניגין עליזאבעטה האבען זיך אין לאנדאן בעזעצט עטליכע מאראנען און אזוי ווי זיי זענען געוועהן זעהר רייך און האבען געפיהרט גרויסע מסחרים, האט מען זיי ניט גערודפ׳ט, אז מען האט געזעהן פון זיי עפּים יודישע מנהגים. איינער פון זיי, לאפּעס, איז געוועהן א בעריהמטער דאקטאר און האט אין לאנדאן געשפּיעלט ניט קיין קליינע ראללע, מען האט אבער אויף איהם געמאכט א בלבול און ער איז פערמשפּט געווארען צום טויט. דער בלבול האט זיך אפילו ניט אנגעקעהרט מיט דער פראגע וועגען אמונה, נאר פון דעסטוועגען האבען זיך די מאראנען שטארק דערשראקען און האבען זיך אבגעהיט עס זאל אויף זיי ניט פאלען קיין חשד. שפּעטער האט מען טאקי געוואלט זיך אנהויבען טשעפּען צום רייכסטען פון זיי, אנטאניא פערנאנדעז-קארוואל, וואס האט געהאט אייגענע שיפען. נאר די גרעסטע לאנדאנער סוחרים האבען זיך אנגענומען פאר איהם און עס איז געווארען שטיל. צווישען די לאנדאנער מאראנען האבען זיך בעזאנדערס אויסגעצייכענט מיט זייער עשירות און חשיבות ביי דער וועלט: הייינריך זשארזש מענדעז, אנטאניא ראדריגועס ראבלעס, שמעון דע-קאצערעס און אנטאניא דע-זוזא, וואס איז געוועהן פּארטוגיזישער געזאנדטער. ער האט ביי זיך אין הויף אויסגעבויעט א בעזונדער קאטאלישע קירכע, און דאס איז אייגענטליך געוועהן דאס בעהאלטענע יודישע שולכען, וואו אללע מאראנען פלעגען זיך צונויפקומען דאווענען. אודאי, זייט קראמוועל האט איבערגענומען די מלוכה, און בעזאנדערס נאך דעם וואס שמעון דע-קאצערעס האט איהם געוויזען א וועג ווי אזוי ענגלאנד זאל צונעהמען טשילי, האבען זיי ניט בעדארפט מורא האבען, נאר פון דעסטוועגען האבען זיי זיך דערפראהט, ווען ר׳ מנשה בן ישראל איז געקומען, און האבען געוואלט נע-האלפען ווערען צוזאמען מיט זייערע ברידער און בעקומען דאס רעכט אפען זיך צו רעכנען אין כלל ישראל.

ניט אזוי גיך טהוט זיך אבער ווי עס רעדט זיך. ערשטענס, האט ר׳ מנשה בן ישראל ניט געוואלט, אז די בקשה זאל געהען נאר פון דער אמשטרדאמ׳ער קהלה און ער האט געמוזט ווארטען ביז עס זענען איהם אנגעקומען הסכמות פון אללע אייראפּאישע יודען און מען האט איהם געבעטען צו זיין א מליץ יושר פאר דער ענגלישער מלוכה. צווייטענס, האט ער זיך ערשט אין לאנדאן אנידערגעזעצט שרייבען א גאנץ פּאפּיער וועגען אללע שאלות וואס מען האט נאר געקאנט פרעגען, און אזוי ווי אויפ׳ן פּלאץ איז ער אים שטאנד געוועהן

זִיךְ בֶּעסֶער צוּצוּהֶארֶען דֶעם מֵיינוּנג פוּנ'ם פָּאלְק, הָאט עֶר אִין זַיין פַּאפִּיעֶר אַרוֹיסְגֶעשְׁטֶעלְט צְווֵיי טַעֲמִים פַאר וָואס עֶר בֶּעט מֶען זָאל דִי יוּדֶען אַרַיינְלָאזֶען קֵיין עֶנְגְלַאנְד. עֶרְשְׁטֶענְס, הָאט עֶר גֶעוִויזֶען אַז דִי מְדִינָה וֶועט נָאר בֶּעקוּמֶען אַיין אַנְדֶער גְלַאנְץ וֶוען דִי יוּדֶען וֶועלֶען דָארְט בֶּעלֶעבֶּען דֶעם מִסְחָר, אוּנ צְווֵייטֶענְס, אוּנ דָאס הָאט עֶר גֶעשְׁטֶעלְט פַאר'ן עִיקָר, הָאט עֶר גֶעוֶועקְט דָאס רֶעלִיגְיָאנְס גֶעפִיהל בַּיי דִי פּוּרִיטַאנֶער אוּנ הָאט זֵיי גֶעוִויזֶען, אַז אוֹיף זֵיי לִיגְט אַ הֵיילִיגֶער חוֹב מִיטצוּהֶעלְפֶען עֶס זָאל מְקוּיָם וֶוערֶען דִי וֶוערְטֶער פוּן דִי נְבִיאִים, אַז גָאטט זָאל צוּנוֹיפְנֶעהמֶען זַיינֶע קִינְדֶער פוּן אַלֶע לֶאנְדֶער. וִוי אַזוֹי זָשֶׁע וֶועט קֶאנֶען קוּמֶען דִי גְאוּלָה, הָאט ר' מְנַשֶּׁה גֶעפְרֶעגְט, וֶוען אִין עֶנְגְלַאנְד וֶועלֶען נָאר יוּדֶען לַחֲלוּטִין פֶעהלֶען?

וֶוען קְרָאמְוֶועל זָאל גֶעוֶועהן וֶועלֶען שְׁטֶעלֶען נָאר אוֹיף זִיךְ, וָואלְט עֶר זִיךְ לַאנְג נִיט גֶעוֶועהן גֶעיִשׁוּבְ'ט: עֶר אִיז אִין גַאנְצֶען גֶעוֶועהן אוֹיף דִי יוּדֶענְס זַייט, נִיט אַזוֹי צוּ לִיעבּ זֵייעֶר נוּצְלִיכְקֵייט פַאר'ן לַאנְד וִוי צוּלִיעבּ דֶער מַחֲשָׁבָה, אַז מִיט דֶער צַייט וֶועלֶען זֵיי אַלֶע אָננֶעהמֶען דָאס רֵיינֶע קְרִיסְטֶענְטְהוּם, וָואס וֶועדְלִינְג דִי פּוּרִיטַאנֶער הָאבֶּען עֶס אוֹיסְגֶעאַרְבֵּייט, - שְׁטֶעהְט עֶס נָאר נִיט וַוייט פוּנ'ם יוּדֶענְטְהוּם. עֶר הָאט אָבֶּער גֶעוָואלְט אַז דָאס עֶנְגְלִישֶׁע פָּאלְק זָאל אוֹיךְ נִיט זַיין דַאגֶעגֶען אוּנ אַז אוֹיבּ מֶען וֶועט אַרַיינְלָאזֶען יוּדֶען זָאלֶען זֵיי זַיין גֶע־שִׁיצְט נִיט נָאר מִיט דֶער הִילְף פוּן דֶער מְלוּכָה, נָאר אוֹיךְ מִיט דֶער פְרֵיינְדְשַׁאפְט פוּן אַלֶע אַיינְוָואהנֶער; דַארִיבֶּער הָאט עֶר צוּ זִיךְ צוּגֶעצוֹיגֶען צְווֵיי גְרוֹיסֶע מֶענְשֶׁען: דֶעם גֵייסְטְלִיכֶען הוּגָא פֶּעטֶערְס אוּנ הַארְרִי מַארְטֶענְס אוּנ הָאט גֶעזֶעצְט אַ בֶּעזוּנְדֶער קָאמִיסִיֶע, וָואס הָאט בַּאדַארְפְט אַרוֹיסְזָאגֶען אִיהר דֵעָה: צוּ קָאן מֶען, עֶרְשְׁטֶענְס, מְבַטֵּל זַיין דָאס אַלְטֶע גֶעזֶעץ פוּנ'ם יָאהר 1290, וָואס הָאט פֶערְוֶועהְרְט דִי יוּדֶען צוּ וואהנֶען אִין עֶנְגְלַאנְד, אוּנ צְווֵייטֶענְס, אוֹיבּ עֶס אִיז יָא מֶעגְלִיךְ אוּמְצוּוואַרְפֶען אַזַא גֶעזֶעץ, צוּ דַארְף מֶען אוֹיסְנֶעהמֶען עֶפִּים בֶּעזוּנְדֶערֶע תְּנָאִים מִיט דִי יוּדֶען וֶוען מֶען וֶועט זֵיי אַרַיינְלָאזֶען. דִי אֲסִיפוֹת פוּן דֶער קָאמִיסִיֶע הָאבֶּען אָנְגֶעמַאכְט אַ גְרוֹיסֶען רַעַשׁ אִין לַאנְדָאן אוּנ עֶס הָאבֶּען זִיךְ אַרוֹיסְגֶעוִויזֶען אַזוֹי פִיעל גֶעגְנֶער, וָואס מֶען הָאט זִיךְ גָאר נִיט גֶעקָאנְט רִיכְטֶען. סוֹחֲרִים הָאבֶּען מוֹרָא גֶעהַאט דִי יוּדֶען זָאלֶען בַּיי זֵיי נִיט צוּנֶעהמֶען דִי גַאנְצֶע פַּרְנָסָה, אוּנ דִי גֵייסְטְלִיכֶע הָאבֶּען פֶערְשְׁטַאנֶען, אַז פַאר זֵיי טוֹיג גֶעוִויס נִיט אַז דִי יוּדֶען מִיט דִי פּוּרִיטַאנֶער זָאלֶען וֶוערֶען נָאהֶענְטֶע שְׁכֵנִים; וָוארוּם קֵיין טוֹבָה וֶועט זֵיי דֶערְפוּן אַוַדַאי נִיט אַרוֹיסְקוּמֶען. אַזוֹי אִיז גֶעוָוארֶען אַ לַיאַרְם, אַ גֶעשְׁרֵיי, אוּנ הָאטְשִׁי בַּיי דֶער עֶרְשְׁטֶער אֲסִיפָה הָאט מֶען בֶּעשְׁלָאסֶען, אַז

דאס אלטע געזעץ, וואס איז ארויסגעגעבען געווארען נאר פונ'ם קאניג אונ ניט פונ'ם פארלאמענט, דארף קיין ממשות ניט האבען אונ דערפון קאן קיין מניעה ניט זיין, איז פון דעסטוועגען פארט געבליבען, אז טאקי נאר די יודען אליין זענען שעדליך אונ מען טאר קיין איינציגען ניט אריינלאזען אין לאנד. קראמוועל האט זיך געפרובט צו ציהען אויף זיין זייט עטליכע גייסטליכע, ער איז אליין געקומען צו דער אסיפה אונ האט מיט זיך מיטגענומען ר' מנשה בן ישראל, וועלכער האט מיט שכל אונ ישוב הדעת פערענטווערט אללע שאלות פון די שונאים אונ צו ניכט געמאכט אללע זייערע טענות. קראמוועל האט אבער געזעהען אז פון די אללע רייד וועט גאר ניט ווערען אונ דאריבער האט ער זיך ענטשלאסען אפען ארויסצוזאגען זיין מיינונג, אז ער וויל די יודען מקרב זיין מעהר צוליעב דעם, זיי זאלען בעקאנט ווערען מיט די אמת'ע אונ ריינע יסודות פון דער קריסטליכער רעליגיאן, אונ אז עס איז שווער אז א מענש זאל אנהייבען ליעב האבען דאס וואס אנדערע האבען ליעב, ווען יענע ווילען איהם גאר ניט לאזען פאר די אויגען. קראמוועלס מוסר, אונ בעזאנדערס דאס וואס ער האט געגעבען אנצוהערען, אז ער וועט ניט קוקען אויף קיינעם אונ וועט טהון ווי ער פערשטעהט, האבען געמוזט פיהרען דערצו, וואס די קאמיסיע האט פארט מסכים געווען מען זאל די יודען אריינלאזען, נאר קיין קריסטליכע דיענסטען זאלען זיי ניט האלטען אונ קיין שולען זאלען זיי ניט בויען. קראמוועל האט אפילו באלד מתיר געווען, אז די יודען מאגען זיך דינגען הייזער אויף מנינים, נאר מעהר איז ער ניט אים שטאנד געווען צו טהון פאר זיי, וויל די שונאי ישראל האבען אנגעמאכט א געוואלד, אז ענגלאנד איז אין א שטארקער סכנה אונ פון אללע זייטען האט מען נאר געהערט קולות, אז מען וועט זיך גוט אפרעכנען מיט די ערשטע יודישע געסט... אודאי איז דערוויל דאס ערלויבניש געבליבען נאר אויף פאפיער, אונ צווישען יודען האבען זיך נאך ניט געפונען קיין בעלנים, וואס זאלען וועלען פרובען אויף זייערע פלייצעס דעם כח פון ענגלישע קולאקעס.

א מבול פון ביכער, וואס זענען געוועהן פול מיט שקרים אונ בלבולים אויף די יודען, האט דעמאלט פארפלייצט ענגלאנד, אונ צווישען זיי האט בעזאנדערס אויפגעריצט דאס פאלק א בוך פונ'ם גייסטליכען ווילליאם פריננע, וועלכער האט זיך געחאפט צו די אלטע בעשולדיגונגען אונ האט אויסגעוויזען אז קיין ערגערס פון א יודען איז גאר אויף דער וועלט ניטא. איהם האט גע-ענפערט קראמוועל'ס א גוטער פריינד, טהאמאש קאללער, וואס האט

די שונאים אויף צו להכעיס, אויפגעהויבען יודען ביז צום זיבעטען הימעל. „מיר מוזען דאס יודישע פאלק, האט ער געשריבען, הויך שטעלען אונ גלויבען, אז דער טאג איז נאהענט ווען די יודען וועלען זיך רעכנען עלטער פון אללע אומות; אונ ווען מיר אללע, וואס קומען ארויס פון זיי אונ וואס נאר פון זיי האבען מיר בעקומען דאס ליכטיגקייט פון דער אמונה אן גאטט, וועלען עס האלטען פאר'ן גרעסטען כבוד זיך אבלערנען פון זיי מדות טובות". אזעלכע גוטע רייד האבען אודאי מחיה געוועהן אללע פוריטאנער, וואס האבען געשאצט די יודען, נאר דאס פראסטע פאלק איז אויף זיי קיין מבין ניט געוועהן אונ עס איז נאך דערפון ארויסגעקומען אזא חסרון, וואס די שונאים האבען נאך אנגעהויבען ערגער שרייען. פון איין זייט האט די מלוכה פון האללאנד מורא געקריגען טאמער וועלען אללע אמשטערדאמער יודען ארויספאהרען קיין ענגלאנד אונ זי האט אנגעהויבען דארויף קרום קוקען; אודאי האט עס געקאסט ר' מנשה בן ישראל גענוג מיה ביז ער האט איינגערעדט דעם האללענדישען געזאנדטען, אז ער מיינט נאר אבצוזוכען א נייעם פלאץ פאר די מאררנען פון שפאניען אונ פארטוגאל אונ אז די האללענדישע יודען זענען זעהר צופרידען אונ דארפען זיך ניט יאגען ערגיץ אנדערש. פון דער אנדערער זייט האט זיך קראמוועל שטענדיג ניט געקאנט בעשאפטיגען מיט די יודען, ווייל אויף איהם איז געלעגען דער עול פון דער גאנצער מלוכה, אונ פון דערוויילטענס האט מען געקאנט מיינען אז די זאך איז איהם נמאס געווארען, דאריבער האבען די עטליכע יודען, וואס זענען געקומען איינאיינעם מיט ר' מנשה'ן קיין לאנדאן זיך מיאש געוועהן פון ענגלאנד אונ האבען זיך צוריק אומגעקעהרט קיין אמשטערדם; אונ די מאררנען, וואס זענען דערוויל געוואהר געווארען, אז ענגלאנד איז אפען פאר יודען אונ האבען זיך אהין געלאזט פון שפאניען אונ פארטוגאל, זענען ביי זיך שטארק ארבגעפאלען, ווען זיי האבען בעקומען די ידיעה, אז מען וועט זיי אין לאנדאן ניט גוט אונ פריינדליך אויפנעהמען, האבען זיך אין מיטען וועג אקעהר געטהון קיין איטאליען.

ר' מנשה בן ישראל, אונ מיט איהם אויך אללע יודישע גוטע פריינד, זענען ניט מיעד געווארען פון דעסטוועגען צו ארבייטען געגען דער פרישער שנאה, וואס האט זיך אין ענגלאנד ארויסגעוויזען צו יודען, וועלכע מען האט שוין דארט ניט געזעהען כמעט פיער הונדערט יאהר. דעמאלט האט ר' מנשה ארויסגעלאזט אויף דער וועלט זיין ספר „תשועת ישראל" (די רעטונג פון די יודען), וואס מען האט שפעטער איבערזעצט אין פיעל איראפעאישע שפראכען

און וואס מאג נאך אין היינטיגער צייט דינען פאר א קלארע תשובה אויף אללע בעשולדיגונגען וועלכע מען האט ליעב ארויפצווארפען אויף יודען. װעהר זוארם האט ר' מנשה אנגעשריבען זיין ספר; אין יעדער שורה דערקענט מען אז ער האט מעהר רחמנות ווי כעס אויף די מענשען וואס פאלען אן אויף אנדערע מענשען נאר דערפאר וואס זיי זענען פון איין אנדער נאציאן. ווי פער־ביטערט ר' מנשה'ס הארץ איז געוועהן, וואס ער האט געזעהען זיין בעסטע האפנונג צושטערט; ווי פינסטער איהם איז געווארען ביי דעם געדאנק, אז דארט וואו ער האט זיך גערעכט אז דער נאהמען פונ'ם יודען זאל גלאנצען ווי א ליכטיגער שטערן, זאל ער נאר פלוצלונג דארפען פערענפערן זיין פאלק פון אויסגעטראכטע בלבולים, האט ער דאך מיט גרויס איבערלעגונג און אהן היצין בעטראכט אללע טענות פון די שונאים און האט אויף אלדינג געגעבען א רעכטען תרוץ. נאר פון איין זאך האט ער ניט געקאנט רעדען קאלטבליטיג: פון די בעשולדיגונגען אז יודען בענוצען בלוט פון קריסטליכע קינדער צו די מצות. „מיט ציטערניש, שרייבט ער, האב איך דערזעהען, אז עס געפינען זיך שקרנים וואס ווילען פערדרעהען די ענגלענדער די קאפ מיט אזא אלטען ליגען. איך שווער ביי אלדינג וואס איז מיר הייליג, אז ניט די תורה האט געקאנט מאכען פאר א חיוב אזא שרעקליכע רציחה און אז ניט דאס יודישע פאלק איז אים שטאנד צו טהון אזא מורא'דיגען חטא, און איך בעט אללע מענשען, וואס האבען נאר געדאנקען צו בעטראכטען זיך און אליין פערשטעהען דעם אמת, אז איידער צו בעשולדיגען אומגליקליכע און אומשולדיגע יודען, בעסער זיי העלפען, כדי מיר זאלען דערלעבען צו זעהען ישועות און נחמות".

ר' מנשה'ס לעצט ספר האט געמאכט א גרויסען איינדרוק אין ענגלאנד און דאס ווילדע געשריי געגען יודען איז פארט געווארען קלענער. דערצו האט זיך יאך געמאכט א מעשה, וואס, ווי אזוי קראמוועל'ן האט זיך ניט געגלוסט ווייטער אויפצוועקען די יודישע שאלה, איז ער דאך געצוואונגען געוועהן צו דערמאנען דעם עולם אז יודען האבען דאס רעכט זיך צו בעזעצען אין ענגלאנד: דעם רייכען אנטאניע ראדריגועס ראבלעס האט מען אים יאהר 1656 פערקלאגט אז ער געהער צו א קריסטליכע סעקטע, וואס טאר זיך ניט געפינען אין ענגלאנד, און מען האט ביי איהם געוואלט צונעהמען זיין גאנץ פערמאגען. דא האט שוין קראמוועל זיך געמוזט אננעהמען פאר איהם און האט ערקלאהרט, אז די מאראנען זענען ניט קיין קאטאליקען, נאר יודען, און זיי מעגען פריי וואהנען אין לאנד. דעמאלט האבען אללע מאראנען אראבגעווארפען פון זיך

די מאסקע, זיי האבען אנגעהויבען אפען אבצוהיטען אללע יודישע דינים און מנהגים, און מען האט זיי אפילו ערלויבט צו האבען בעזונדער א קליינעם בית עולם. איין חסרון איז געוועזען וואס מען האט זיי נאך אלין גערעכענט פאר פרעמדע און זיי האבען געמוזט צאהלען מעהר מס, נאר לעת עתה איז שוין אין לאנדאן געווארען א קליינע יודישע קהלה. פון דער פרעמד האבען זיך אבער די יודען אי געהאלטען און האבען נאך מורא געהאט אריינצופאהרען קיין ענגלאנד; דאריבער האט זיך ר' מנשה בן ישראל ענטשלאסען, אים יאהר 1657, זיך לאזען צוריק קיין אמשטערדם, ווייל ער האט פערשטאנען אז ניט אזוי גיך וועט ער זעהען זיין פלאן אין גאנצען אויסגעפיהרט. קראמוועל האט איהם ארויסבעלייט פון לאנדאן מיט גרויס כבוד און האט איהם בעשטימט א יאהרליכע פענסיע, נאר בענוצען זיך מיט איהר איז איהם שוין ניט בעשערט געוועהן: די יסורים, וואס ער האט אויף דער עלטער איבערגעטראגען, האבען ביי איהם צוגענומען די לעצטע כוחות און ער איז אויפ'ן וועג געשטארבען אין מאידעלבורג. א טויטען האט מען שוין איהם אריינגעבראכט קיין אמשטרדם און די יודען פון דארט האבען איהם נאר געקאנט אויסדריקען זייער דאנקבארקייט מיט א שאנער מצבה, וואס זיי האבען געשטעלט אויף זיין קבר.

אין א יאהר ארום איז קראמוועל אויך געשטארבען, און דאס וואס איז צוגענאנגען אזוי שווער מיט ישר האט מען לייכטער אויסגעפיהרט מיט שוחד. די ענגלישע מלוכה איז איבערגעגאנגען צו קארל דעם צווייטען, וואס האט ליעב געהאט גרויס צו לעבען און האט שטאנדיג זיך גענויטהיגט אין געלד. איהם האבען די אמשטרדמער יודען געגעבען א מתנה יפה און ער האט מיט איין ווארט געמאכט דאס, וואס מען האט זיך דאריף געמוטשעט עטליכע יאהר, געשריבען חבורים, פערגאסען טינט און געצאפט בלוט. ענגלאנד, קאן מען זאגען, איז געוועזען די ערשטע מדינה, וואס האט חרטה געהאט אויף די עולות, וועלכע מען האט דארט פריהר געטהון יודען, און האט זיי געגעבען גלייכע רעכטע. ערשט שפעטער מיט הונדערט פופציג יאהר האבען אנדערע אייראפאישע מלוכות איהר נאכגעטהון, און די יודען האבען זיך שוין אהן מורא געקאנט בעזעצען אין א סך ערטער.

אין דעם אינווענינסטען צושטאנד פון די יודען איז דעמאלט נאך געוועהן זעהר פינסטער, ווי דאס פינסטערניש וואס האט זיי ארומגערינגעלט אין דרויסען. דאס ריינע יודישקייט, דער הייליגער געדאנק וואס איז איבערגענאנגען צום יודישען פאלק ווי א טהייערע ירושה פון משה רבנו, האט אין יענע

יָאהרֶען אַ פָּנִים גֶעהַאט ווִי אַ קֶארְנְדֶעל, וָואס לִיעגְט שׁוֹין לַאנְג אִין דֶער עֶרְד, וָואס שְׁווֶערֶע שְׁטֵיינֶער דֶעקֶען עֶס צוּ אוּנ אוֹיף דֶעם אָנְגֶעווָארְפֶענֶעם מִיסְט וַואקְסֶען נָאר דֶארְנֶער, מֶען זָאל גָאר דֶער צוּ נִיט קָאנֶען צוּקוּמֶען. אִין יֶענֶער צַייט הָאט דִי קַבָּלָה גֶעשְׁפִּילְט דִי גְרֶאסְטֶע רָאלֶלֶע, אוּנ כִּמְעַט דָאס רוֹב גְרוֹיסֶע לַייט הָאבֶען זֵיי בֶּעשֶׁעפְטִינְט מִיט אִיהר, בֶּעזָאנְדֶערְס הָאט זִיךְ בֶּערִיהמְט גֶע-מַאכְט אִין דֶעם לִמּוּד ר' יְשַׁעְיָה הַלֵּוִי הורוויץ מִיט זַיין גְרוֹיסֶען סֵפֶר שְׁנֵי לוּחוֹת הַבְּרִית אָדֶער של"ה הַקָּדוֹשׁ. עֶר אִיז גֶעווֶעהן רַב אִין פְרַאנְקְפוּרְט, אִין פְּרָאג, פָּאזֶען אוּנ קְרַאקוֹיא אוּנ אִיז אוֹיף דֶער אֶלְטֶער אַוֶועקְגֶעפָאהרֶען קַיין אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל. דֶער נַייֶער לִמּוּד אָבֶּער הָאט גֶעמַאכְט מֶען זָאל פֶערְגֶעסֶען דִי תּוֹרָה, דִי נְבִיאִים; אֲפִילוּ דֶעם תַּלְמוּד אוּנ מֶען זָאל זִיךְ נָאר הַאלְטֶען אִין פִּלְפּוּל, אַרוּמְפְלִיהֶען אִין אוֹיבֶּערְשְׁטֶע ווֶעלְטֶען אוּנ בְּרֶעכֶען דִי מוֹחוֹת אִיבֶּער שַׁאֲלוֹת, וָואס הָאבֶען קַיין שׁוּם שַׁייכוּת נִיט צוּם לֶעבֶּען. אַזַא דֶרֶךְ הָאט נִיט גֶעקָאנְט גֶעפֶאלֶען דִי פְּרִישֶׁע מֶענְשֶׁען, וָואס זֶענֶען אִין דִי לֶעצְטֶע דוֹרוֹת צוּגֶע-קוּמֶען צוּ דִי יוּדֶען, אוּנ עֶס אִיז גָאר קַיין ווּאוּנְדֶער נִיט, וָואס אֵיינֶער פוּן דִי מַארְרַאנֶען, אוּרִיאֵל אַקוֹסְטָא, אִיז אַרוֹיסְגֶעשְׁפְּרוּנְגֶען גֶעגֶען דִי רַבָּנִים, אוּנ אִיהם הָאבֶען נָאכְגֶעטְהוּן אוֹיךְ אַנְדֶערֶע דְרַיי גְרוֹיסֶע לוֹמְדִים, ווִי ר' יְהוּדָה לִיאוֹן דִי מוֹדִינַא, ר' יוֹסֵף דֵיל-מֵדִיגוֹ אוּנ ר' שִׂמְחָה לוּצַאטוֹ. אוֹיף צָרוֹת אִיבֶּערְטְרָאגֶען פוּן פְרֶעמְדֶע שׂוֹנְאִים הָאבֶען זֵיי גֶעווָאלְט זַיין שׁוּתָּפִים גְלַייךְ מִיט אַלֶלֶע, נָאר לַיידֶען פוּן אֵייגֶענֶע נַארִישְׁקַייטֶען, זֶעהֶען ווִי יוּדֶען אַלֵיין בֶּעגְרָאבֶּען טִיף אִין דֶער עֶרְד דֶעם תַּמְצִית פוּן יוּדִישְׁקַייט, וָואס צוּ לִיעבּ דֶעם אִיז זִיךְ יֶעדֶער פוּן זֵיי פֶערְטִיג גֶעווֶעהן מוֹסֵר נֶפֶשׁ צוּ זַיין, דָאס זֶענֶען זֵיי נִיט גֶעווֵייעהן אִים שְׁטַאנְד, אוּנ עֶס הָאט זִיךְ אָנְגֶעהוֹיבֶּען אַ מִלְחָמָה, וָואס הָאט זִיךְ נָאךְ אֲפִילוּ אִין אוּנְזֶערֶע יָאהרֶען נִיט גֶעעֶנְדִיגְט אוּנ ווֶעט נָאךְ לַאנְג דוֹיעֶרְן בִּיז עֶס ווֶעט נִיט ווֶערֶען לִיכְטִיג אִין אַלֶע ווִינְקֶעלֶעךְ.

דֶער עֶרְשְׁטֶער וָואס הָאט זִיךְ גֶענוּמֶען צוּטְרַייבֶּען דִי גֶעדִיכְטֶע ווָאלְקֶענְס פוּנ'ם יוּדִישֶׁען הִימֶעל, אִיז גֶעווֶעהן גַּבְרִיאֵל דִי אַקוֹסְטָא, וָואס אִיז אִים יָאהר 1590 גֶעבָּארֶען גֶעווָארֶען אִין אַפָּארְטָא בַּיי עֶלְטֶערְן-מַארְרַאנֶען. אוֹיפְגֶע-וַואקְסֶען אִיז עֶר ווִי אַ פְרוּמֶער קַאטָאלִיק, ווַייל דִי אִינְקְווִיזִיצְיָאן הָאט גוּט אַכְטוּנְג גֶעגֶעבֶּען אַז דִי מַארְרַאנֶען זָאלֶען נִיט אָבְּטְרֶעטֶען פוּנ'ם קְרִיסְטֶענְטְהוּם, אוּנ אַז דִי קְלֵיינֶע קִינְדֶער זָאלֶען עֶרְצוֹיגֶען ווֶערֶען פוּן גַייסְטְלִיכֶע. אַקוֹסְטָא'ס עֶלְטֶערְן זֶענֶען נָאךְ דֶערְצוּ גֶעווֶעהן פֶערְמֶאגְלִיךְ אוּנ הָאבֶען זֵייעֶר קִינְד גֶעלֶערְנְט פֶערְ-שִׁיעדֶענֶע לְשׁוֹנוֹת אוּנ חָכְמוֹת אוּנ עֶר אִיז גֶעווָארֶען אַ מוּשְׁלָם. אַוַדַאי הָאט עֶר

צו פריה אנגעהויבען דענקען, אונ אז ער איז געקומען צום שכל אונ איז געוואהר געווארען דעם סוד, וואס מען האט פון איהם א צייט בעהאלטען, האט עס איהם אנגעהויבען ציהען צום שרש פון וואנען ער קומט ארויס, אונ ער האט ניט גערוהט ביז די גאנצע משפחה האט זיך ניט ארויסגעגנב'ט פון אפארטא אונ איז געקומען קיין האללאנד. אין אמשטרדם האט ער זיך מיט זיינע ברידער מל געוועהן אונ האט איבערגעביטען זיין נאהמען אויף „אוריאל". דאס הייסע בלוט, וואס האט געפלאסען אין אקוסטא'ס אדערן, די יסורים וואס ער האט איבערגעלעבט אז ער האט דערגרייכט זיין ציעל, די אונצופרידענהייט מיט אלדינג וואס ער האט געזעהען פאר זיך פון די קינדערשע יאהרען אן, די אללע זאכען האבען געמוזט אויף טויזענדער מאל פערגרעסערן זיינע ערווארטונגען אונ האפנונגען. איהם האט זיך אויסגעוויזען אז אללע שאלות וואס זיין שארף מח האט איהם ניט געלאזט רוהען וועגען זיי, וועט איהם די אלטע אמונה פערענטפערן; ער איז געוועהן זיכער, אז ער וועט געפינען דאס יודענטהום אין דערזעלבען געשטאלט ווי ער האט עס זיך אויסגעמאלט ווען ער פלעגט זיך פערטיפען אין דער תורה; ער האט זיך געטראסט מיט דעם געדאנק אז דא וועט זיין קראנקע נשמה האבען א רפואה שלמה אונ זיין פערוואונדעטע הערץ וועט געפינען זיין באלזאם. ווי ערשטוינט איז ער אבער געווארען, אז ער האט זיך בעקענט מיט די אמשטרדמער יודען אונ זייער לעבען אונ האט דערזעהען, אז זיין גאנצע האפנונג איז מעהר ניט געוועהן ווי א זיסער חלום, אז פון דעם וואס ער האט זיך געטראכט — ביז דעם, וואס ער האט געפינען, איז אזוי ווייט ווי פון מזרח ביז מערב. בעזאנדערס האבען איהם ניט געשמעקט די טויזענדער חומרות אונ מנהגים, וואס האבען פערשטעלט דעם פרייען וועג פון יעדען יודען, אונ נאך מעהר האט איהם פערדראסען דאס עקשנות פון די רבנים, וואס האבען געריסען ביי די פאלעס מען זאל חלילה ניט אבטרעטען פונ'ם מינדסטען דין אדער מנהג, גלייך ווי דארויף האלט זיך דער גאנצער בנין פונ'ם יודישקייט. דעם פרייען דענקער איז שווער געוועהן צו לעבען אזוי, אונ ער האט אנגעהויבען אפענטליך עובר זיין אויף אזעלכע זאכען, וואס ביי אנדערע זענען זיי געוועהן הייליג — אונ עס האט זיך צוברענט דער ערשטער פונק פון מחלוקת צווישען אקוסטא אונ די רבנים. אז מען וויל בערעכנען זענען ביידע צדדים גערעכט געוועהן. אקוסטא האט געטענה'ט, אז ניט צו ליעב אזא יודישקייט האט ער זיך מוסר נפש געוועהן, אונ ווען עס איז איהם געראטהען זיך צו בעפרייהען פון קייטען וויל ער זיך נאך

נאך אמאל ניט לאזען בינגען. די רבנים ווידער האבען געשריגען, אז די יודען קאסט נעביך זעהר טהייער די אמונה און דאריבער טארען זיי ניט דערלאזען מען זאל זי אנרירען אפילו אויף א האר. אודאי אז די גאנצע מאכט איז איינ-געשטאנען ביי די רבנים און אז זיי האבען א קוק געטהון אז אקוסטא האט פון זיך אין גאנצען אראבגעווארפען זייער עול און האט נאך אנגעשריבען א ספר געגען זיי, האבען זיי גאר לאנג ניט געטראכט און איהם אריינגעווארפען אין חרם. א חוץ דעם האבען זיי נאך איהם געמסר'ט פאר דער מלוכה, אז ער איז א שאד-ליכער מענש, אז ער לייגענט אין השארת הנפש און זאגט, אז דעם מענשען'ס נשמה ווערד נאך זיין טויט פערלארען צוזאמען מיט'ן גוף: אזעלכע געדאנקען זענען אויך געגען דער קריסטליכער רעליגיאן, און דאריבער האט איהם די רעגי-רונג איינגעזעצט און בעשטראפט מיט א געלד שטראף, ניט אזוי האבען זיך אבער די רבנים נוהג געוועהן: זיי האבען זייער חרם געהאלטען אויף איהם גאנצע פינפצעהן יאהר, און אקאסטא'ס לאגע איז געוועהן שרעקליך: א יוד האט ניט געטארט שטעהן אין זיינע ד' אמות, אפילו זיינע נאהענטע קרובים האבען מיט איהם ניט גערעדט, צווישען קריסטען האט ער קיין בע-קאנטע ניט געהאט, און אזוי האט ער זיין בעסטע יוגענד-צייט פערבראכט אין דהקות איינער אליין. אקוסטא איז אבער פארט מעהר ניט געוועהן ווי א לעבעדיגער מענש, ער האט געהאט א אויסזיכט אויף א שאנעם שדוך, און דאריבער האט ער זיך געלאזט צורעדען ער זאל זיך איבערבעטען מיט די רבנים, און איז מיט'ן מויל קלאמערשט צוגעשטאנען צו די דאזיגע, וואס אין הארצען האט ער שוין געטראגען אויף זיי א שנאה פאר זיינע אומזיסטע צרות דורך זיי. דער שלום האט לאנג ניט געקאנט האלטען, וויל אזא מענשען ווי אקוסטא איז שווער זיך צו פערשטעלען; מען איז באלד געוואהר געווארען אז ער איז נאך אלין דער אייגענער וואס פריהר, און די רבנים האבען שוין פון איהם גע-פאדערט ער זאל אפענטליך אין שול פאר'ן גאנצען עולם זיך מתודה זיין אויף זיינע הטאים. אזא בושה האט ער ניט געקאנט איבערטראגען און מען האט איהם פאר זיין עקשנות נאך אמאל אריינגעלעגט אין חרם אריין. די משפחה האט אבער געזעהען, אז עס איז קיין תכלית ניט, ער ווערד אללע מאל אלטער און דורך אזא פערוואנגעלט לעבען קאן פון איהם ווערען א תל; אודאי האבען זיך זיינע קרובים צוגעזעצט צו איהם און האבען אזוי לאנג געארבייט איבער איהם ביז ער האט זיי געמוזט צוזאגען אז ער וועט בעשטעהען אויף אלדינג וואס מען וועט איהם הייסען טהון. ער האט ניט געוואוסט וואס פאר א שרעקליכע

שטראף איהם ערוואַרטעט: ער האט פערגעסען אז די אמשטערדאמער רבנים האבען כמעט אללע געליטען פון דער אינקוויזיציאן און האבען געהאט גוטע מלמדים צו לערנען ביי זיי אכזריות... אקוסטא האט זיך שוין געפיהלט מיעד און פערמוטשעט; ער האט געוואלט האטש די לעצטע יאהרען אבלעבען רוהיג און האט גערעכענט אז ער וועט אבקומען מיט א קליינעם עונש. ווי שווער עס איז איהם ניט געוועהן האטש לפנים, נאר אויף עטליכע מינוט, צו פערלייגנען זיינע געדאנקען, האט ער זיך דאך ענטשלאסען נאכצוגעבען די שונאים און זיי פטר'ן מיט א בזיון, וואס ער וועט א קורצע צייט איבערטראגען און וואס וועט איהם דערפאר בעפרייהען פון גראסערע וועטהיגען. מיט א צובראכענען הארץ איז ער געקומען אין שול אריין, וואס איז געוועהן איבערפולט מיט מענשען. מען האט איהם ארויפגעשטעלט אויף א בימה, כדי אללע זאלען זעהען און הערען און ער האט געמוזט הויך לעזען א גאנץ צעטעל פון זיינע עבירות און שווערען זיך, אז מעהר וועט ער עס שוין ניט טהון. דערנאך האט מען איהם אין א ווינקעל אבגעצאהלט ניין און דרייסיג מלקות, און אהוין דעם האט מען איהם נאך אנידערגעלעגט ביי דער שוועל אז יעדער זאל איהם טרעטען מיט די פיס און שפייען אין פנים. דער מענש איז שטארקער פון אייזען און אקוסטא האט דאס אלדינג איבערגעטראגען, נאר נאך דעם איז איהם דאס לעבען נמאס געווארען און ער האט פערשטאנען אז עס איז ניט כדאי געוועהן צו ליעב עולם הזה אזוי פיעל ליידען. ער האט ניט געקאנט מוחל זיין די קרובים וואס האבען איהם געבראכט צו אזא בושה, און אז איינער פון זיי איז שפעטער מיט עטליכע טאג, אים אפריל 1640, דורכגעגאנגען נעבען זיין וואהנונג איז ער אויף איהם אנגעפאלען מיט א פיסטול און האט איהם ניט געטראפען, נאר זיך אלליין האט ער דערשאסען אויפ'ן ארט. נאך זיין טויט האט מען ביי איהם געפינען אויפ'ן טיש א גאנץ בוך, וואס האט געהייסען „א ביישפיעל פונ'ם מענשליכען לעבען". אין דעם בוך בעשרייבט אקוסטא אלדינג וואס מיט איהם האט זיך איבערגעטהון און רעדט אויף די יודען אויס כל הרעות. דערפון זעהט מען אז דער קליגסטער מענש קאן אמאל שטארבען א נאר, ווייל ווי זיין הארץ האט ניט געמאכט זיין פערביטערט, ווי גרויס עס האט געקאנט זיין דאס פייער פון נקמה, וואס האט דארט געברענט, האט ער ניט געטארט צושטערען דאס וואס ער האט אלליין געבויעט, און טהון אזוי ווי יענער נארר, וואס וויל אין זיין ענג שטיבעל אריינלאזען פרישע לופט און צו ליעב דעם צוואַרפט ער דעם גאנצען בנין.

אין דער איינענער צייט איז אין איטאליען ארויסגעטרעטען געגען די רבנים ר' יהודה ליאון דע-מודינא, וואס האט ארויסגעשטאמט פון א גרויסער פראנצאזישער יודישער משפחה אונ האט זיין גאנץ לעבען, אכטציג יאהר כסדר, פערבראכט אין ארעמקייט אונ אין נויטה. זיין אומגליק איז געוועהן, וואס פון קינדרווייז אן האט מען איהם איינגעווייגט אז ער איז דער ערשטער בר מעלה: ביי דריי יאהר האט ער שוין געלערנט תנ"ך אונ ביי צעהן יאהר האט ער געזאגט די ערשטע דרשה, אונ דאריבער האט ער זיך געווארפען אויף א סך מלאכות אונ האט געהאט נאר ווענינ ברכות. ער איז געוועהן א רב, א בעל דרשן, א חזן, א סופר, א בעל מגיה, א מוכר ספרים, א מעקלער, א סוחר, אפילו א מוזיקאנט אונ א שרייבער פון קמעות, אונ נאך די אללע זאכען איז ער מעהר געזעסען אהן פרנסה. זיין הויפט-חסרון איז געוועהן, וואס ער האט ליעב געהאט צו שפיעלען אין קארטען אונ צו ליעב דעם פלעגט ער נאך מעהר ליידען מאנגעל. דער קאפ איז איהם שטענדיג געוועהן פערדרעהט, זיך ערנסט אבגעבען מיט עפיס א וויסענשאפט איז ער ניט געוועהן אים שטאנד, אונ געהען מיט א געזעצטען דרך, האבען זיינע אייגענע פעסטע מיינונג, האט ער אויך ניט געקאנט, היינט איז ער גרייט געוועהן די נשמה אוועקצוגעבען פאר א זאך, אונ מארגען האט ער שוין געשריגען אז מען דארף עס ניט. אפילו פון זיינע ספרים, וואס ביים שרייבען האט ער זיך שוין געקאנט בעסער איבערלעגען, זעהט מען ארויס אז ער מאכט אפט חוזק פון א געדאנק, וואס פריהר מיט עטליכע בלעטלעך קוועלט ער נאר אן דער פון. לאטייניש אונ איטאליעניש האט ער גוט געקאנט אונ דערפאר האט ער געהאט א סך גוטע פריינד צווישען קריסטען. דער פראנצאזישער עפיסקאפ יעקב פלאנטאוויציס אונ דער געלעהרטער יעקב גאפארעללי זענען געוועהן זיינע תלמידים. צום אנהייב, אז מען פלעגט אנפאלען אויף דער יודישער אמונה האט ער געקאנט יענעם די אויגען אויסקראצען, נאר ביסלעכווייז האט ער זיך אזוי געוואהנט גלייכגילטיג אלדינג אויסצוהערען, אז עס האט איהם שוין מעהר ניט געאהרט, אונ שפעטער פלעגט ער אליין אויך ניט זשאלעווען קיין לצנות. עס איז אזוי ווייט געקומען אז צו ליעב געלד האט ער געמאכט א איטאליענישע איבערזעצונג פונ'ם „שלחן ערוך" אונ האט בעשריבען אזעלכע דינים אונ מנהגים, וואס ניט ביים יודען אין די אויגען, מוזען זיי א פנים האבען פון חוזק, אונ די קריסטען האבען געהאט פון וואס צו לאכען. אז מען האט איהם געפרעגט פאר וואס ער האט געטהון אזא חלול השם, האט ער פשוט פערענטפערט

דערמיט, וואס ביים שרייבען האט ער להלוטין פערגעסען אז ער איז אליין איוד... ער האט נאר געזאגט דעם ריינעם אמת, קיינער האט איהם קיין שאלות ניט געפרעגט און ער איז ניט מחויב געוועהן צו זוכען תרוצים. נאר נאך דעם אללעמען, ווי אזוי ער איז געוועהן ניט געזעצט און האט ליעב געהאט נאר פון אויבען בערירען יעדע שאלה און באלד איבערשפרינגען פון איין זאך צו דער אנדערער, האט ער דאך געארבייט ערענסט נעגען די מקובלים, און די רבנים פון יענער צייט און איבערהויפט נעגען דער שווערער משא וואס זיי האבען ארויפגעלעגט אויף דעם יודישען לעבען. זיינע געדאנקען וועגען דעם האט ער אויסגעדריקט אין א בעזונדער ספר און האט דארט פשוט געפאדערט מען זאל מבטל זיין א סך דינים פון שחיטה, כשרות, פסח און שבת; מען זאל ניט האלטען דעם צווייטען טאג יום טוב, מען זאל פערקליינערן דאס דאוונען, און אפילו יום כפור זאל דאס פאסטען ניט זיין קיין חיוב, און יעדער זאל זיך „פייניגען זיין לייב נאך זיין פערשטאנד און ניט דוקא נאר מיט ניט־עסען. אויף דער קבלה האט ער נאר געשריגען אז דאס איז ניט קיין למוד, אז זי דיענט נאר ווי א מיטעל פאר שווינדלערס, וואס דארפען זיי האבען, כדי צו פערבלענדען די אויגען פונ׳ם פאלק. איין אנדערער אויף זיין ארט וואלט אפשר עפיס געוועהן געפועלט מיט זיין שרייבען ובפרט נאך ווען ער איז א צייט געוועהן רב אין ווענעדיג. נאר ער האט אבער מורא געהאט ביים לעבען צו דרוקען זיין ספר, און דערצו איז נאך שווער צו וויסען צו איז ער נאך לאנג געבליבען ביי דער איינענער מיינונג, און אזוי איז ער געשטארבען אונצופרידען פון אללע און נאך מעהר פון זיך אליין, ווייל כל ימיו האט ער נאר געליטען צו ליעב תאוות און האט זיך ניט געשאמט אליין צו בעשרייבען זיין גאנץ עלענד לעבען און אויסמאלען די בעשטאנדיגע מלחמה וואס פלעגט, צו ליעב נארישקייטען, פארקומען ביי איהם אין הארצען און איהם אבהאלטען פון פיעל גרויסע זאכען, וואס ער וואלט אים שטאנד געוועהן צו טהון פאר דער טובה פון זיין פאלק.

ניט מעהר פון איהם האט געטהון א דריטער אונצופרידענער, ר׳ יוסף שלמה דיל־מדיגו, וואס האט אויך גוט געפיהלט אז דער דרך פון די רבנים מיט זייערע טויזענדער חומרות קאן ניט פיהרען די יודען צו קיין גליק, און איז אבער ווייטער ניט געגאנגען דערפון וואס ער אליין האט זיך געמאכט א היתר אויף א סך זאכען, נאר אויפעפענען אנדערע די אויגען, אנהויבען א מלחמה מיט מענשען וואס האבען אליין יענעם געגארט אדער זיך געלאזט

נארען, איז ער ניט געוועהן בכח. ר' יוסף שלמה דיל-מדיגו איז ארויסגעקומען פון א גאנצער משפחה לומדים: זיין אלטער-זיידע איז געוועהן דער בעריהמטער ר' אליהו דיל-מדיגו; נאר אויסער תלמוד האט ער געלערנט אויך פערשיעדענע לשונות און חכמות און האט געשטודירט אין דער אוניווערזיטאט פון פאדוא, דארט האט ער געהאט די געלעגענהייט צו ווערען א תלמיד פון'ם גרויסען גאליליי און ער האט זיך מיט א בעזונדער ליעבע אבגעגעבען מיט מאטהעמאטיק און אסטראנאמיע. צווישען די איטאליענישע געלעהרטע האט זיך פון איהם ניט געקאנט אויסארבייטען אזא פרומער יוד מיט דעם יראת שמים, וואס די רבנים פון יענער צייט האבען געוואלט זעהען אין יעדען יודען, און דערפאר, אז ער איז צוריקגעקומען צו זיינע אלטערן קיין קאנדיא, האט איהם שוין ניט געשמעקט זייער הנהגה. און לאנג בלייבען דארט האט ער ניט געקאנט. ער האט זיך געלאזט אין דער ווייטער וועלט און, אזוי ווי דער אבן עזרא אמאל, האט ער זיך אין ערגיץ ניט געקאנט אבזוכען עפּיס א מעמד פרנסה, נאר אומעדום, וואו ער האט זיך אויפגעהאלטען, האט ער ארויסגעוויזען מעהר פריינדליכקייט און צוגענייגטקייט די קראימעס, און דערפון האט מען אויך געקאנט ארויסזעהען זיין אונצופרידענהייט פון די רבנים. אין קאירא האט ער בעקומען א גרויסען נאהמען צו ליעב מאטהעמאטיק, ווייל ער האט געוויזען איינעם פון די געלעהרטע טירקען עטליכע שאלות, וואס יענער האט אפילו ניט פערשטאנען ווי אזוי מען קומט נאר צו צו אזא חריפות. פון דארט איז ער גיך אוועק קיין קאנסטאנטינאפאל און האט שטארק קונה שם געוועהן צווישען די קראימעס; נאר באלד האט עס איהם אוועקגעטראגען קיין פאלען און ער האט דארט אנגעהויבען לעבען פון מעדיצין. דער פירסט ראדזיוויל, וואס איז געזעסען ניט ווייט פון ווילנא, האט איהם אויפגענומען פאר דאקטאר ביי זיך אין הויף, און ער וואלט זיך שוין אפשר געקאנט רוהיג לעבען, ווען ער בעשעפטיגט זיך נאר מיט היילען קראנקע און מאכט ניט ביי זיך א גאנצע ישיבה, וואו הונדערטער יונגע לייט, בעזאנדערס קראימעס, האבען ביי איהם געלערנט תורה. פון פולין איז ער אוועקגעפאהרען קיין האמבורג, און אזוי ווי פון מעדיצין האט ער ניט געקאנט דארט ציהען אפילו דאס טריקענע שטיקעל ברויט, האט ער געמוזט אריין צווישען די כלי קדש און איז געווארען א מגיד. די דאזיגע פרנסה איז פאר איהם אבער נאך ביטערער געוועהן, ווייל זי האט איהם געצוואונגען ניט נאר צו בעהאלטען זיינע פרייע געדאנקען, נאר אפט טאקי זאגען אזעלכע

זאכען, וואס זענען געוועהן געגען זיין אמת'ער דעה אונ האבען איהם ווי שווערע שטיינער געפרעסט דאס הארץ. עס איז איהם אמאל אויסגעקומען אפילו די קבלה צו פערגלייכען מיט פוילע תרוצים, אונ ער האט געמוזט לפנים ארויסטרעטען געגען זיין זיידען ר' אליהו דיל מדינו. אודאי האט ער ניט געקאנט מאכען קיין לאנגע שיהות אין האמבורג אונ איז פון דארט אריבער קיין אמשטרדם. ער איז אהין אנגעקומען פונקט אין דער צייט ווען אוריאל אקוסטא האט זיך דאס לעבען גענומען אונ די רבנים האבען אנגעהויבען ארויס צו ווייזען זייער מאכט נאך מיט מעהר תקיפות. ביי אזא לאגע האט ער זיך גאר געשראקען ארויסצוווייזען זיינע דרכים אונ האט זיך אזוי ווייט פערשטעלט, אז מען האט איהם דארט אויפגענומען פאר דין אונ מגיד. אזא מענשען איז אבער פארט שווער שטאנדיג צו טראגען א מאסקע, אונ דאריבער האט ער ביי דער ערשטער געלעגענהייט אוועקגעווארפען האללאנד אונ איז אריבער קיין דייטשלאנד. א קורצע צייט האט ער געלעבט אין פראנקפורט אם מאין אונ האט זיך דארט ווייטער גענומען צו מעדיצין. ווי עס שיינט, איז איהם אבער ניט גוט געגאנגען אונ ער האט זיך גיך בעזעצט אין פראג, נאר דאגות פרנסה האבען איהם מקצר ימים געוועהן, אונ אים יאהר 1655 איז ער געשטארבען אין זעכציגסטען יאהר פון זיין געמוטשעט לעבען.

צו דעם אייגענעם מין מענשען קאן מען צורעכנען אויך ר' שמחה לוצאטו, וואס איז געבארען געווארען אים יאהר 1590 אונ איז כל ימיו געוועהן רב אין ווענעדיג. ווענדליג די שטעללע וואס ער האט פערנומען, האט ער זיך צו פיעל ערלויבט ארויסצוטרעטען געגען די רבנים פון זיין צייט, אונ האט זיך שטארק בעמיהט צו פערשפרייטען מעהר ליבטיגקייט צווישען זיינע ברידער. ער איז אבער געוועהן גליקליכער פון ר' יהודה ליאון די-מודינא, וואס האט מיט איהם צוזאמען געדיענט א קורצע צייט, אונ אויך פון ר' יוסף שלמה דיל-מדינו, ווייל ער האט ליעב געהאט צו זיצען אויף איין ארט. ער האט ניט געוואלט זוכען גליקען ערגיץ אנדערש, מיט ווייטיגע זאכען האט ער זיך ניט בעשעפטיגט, דאס פאלק האט איהם גוט געקענט, מען האט געוואוסט אז ער איז א גרויסער אוהב אמת אונ אז ער זאגט אמאל אפענטליך ארויס א פעהלער איז דאס נאר פאר ליעבשאפט, אונ דערפאר האט מען איהם געשאצט אונ ער האט זיך רוהיג אבגעלעבט זיינע דריי אונ זיבציג יאהר. אחוץ זיין גרויס חריפות הריפות אין לערנען, איז ער געוועהן א בעריהמטער מאטהעמאטיקער אונ האט אויך געהאט א שטארקע ידיעה אין פערשיעדענע לשונות. אין דער

יוגענד האט ער אנגעשריבען אויף איטאליעניש אבוך וועגען פילאזאפיע, נאר מעהר קונה שם געוועהן האט ער שפעטער מיט זיין ספר „איבער דעם צושטאנד פון די יודען” וואס ער איז געצוואונגען געוועהן צו שרייבען, ווען עטליכע שונאי ישראל האבען אויפגערייצט די קריסטליכע איינוואהנער פון וועניג און האבען זיי איינגערעדט, אז די יודען מאכען זיי ארעם און אז זיי מוזען זיי ארויספטר'ן פון דער שטאדט. דעמאלט איז ר' שמחה לוצאטו ארויס מיט דער פעדער, און מיט ריינע ציפערן, וואס קיינער האט זיי ניט געקאנט אבלייגנען, האט ער אויסגעוויזען, אז ניט נאר עס איז אונמעגליך צו רעהען פון יודענס שעדליכקייט, נאר אז מען מוז פארקעהרט מודה זיין, אז זיי זענען דאס גרעסטע גליק פאר וועניג און אהן זיי וואלט דער גאנצער מסחר איינגעשטאנען אין די האנד פון פרעמדע וואס וואלטען דאס געלד און די גרויסע פערדיענסטען ארויסגעפיהרט צו זיי אהיים, וועהרענד דורך די יודען בלייבט אלדינג אין וועניג: די שטאדט האט פון זיי הכנסה מעהר ווי א פירטעל מיליאן רענדליך, און פיער טויזענד ארבייטער עסען פון זיי ברויט. געגען אזעלכע בעווייזע, וואס ר' שמחה לוצאטו האט געגעבען שווארץ אויף ווייס, האט קיינער ניט געקאנט רעדען קיין ווארט און, אז ער האט נאך מיט שטאלץ דערמאנט דעם אלטען יודישען יחוס און אבגעזידעלט די שונאים, וואס האבען ניט קיין דרך ארץ פאר אפאלק, וואס לעבט שוין טויזענדער יאהרען מיט נאטט'ס נסים, און וואס דער הימלישער בעשעפער האלט עס אויף די פיס און לאזט עס אין גאנצען ניט פאלען, כדי עס זאל בלייבען איין עביגער לעבעדיגער עדות פון זיין וואונדערבארער קראפט — האבען זיי אללע געמוזט שווייגען.

די קריסטען אליין זענען איהם דאנקבאר געוועהן דערפאר וואס ער האט זיי געאפענט די אויגען און האט זיי אבגעהיט פון שנאת הנם. זיי האבען געוואוסט אז איהם מאגען זיי גלויבען, אז אויף זיינע רעד קאן מען שטעלען, אז ער איז ניט קיין נושא פנים און דעם אמת וועט ער זאגען דעם איינגענעם פאטער.

ר' שמחה לוצאטו האט טאקי פיינד געהאט צו פערדעקען די פעהלער פון זיין פאלק: אין דעמזעלבען ספר, וואו ער שטעלט אזוי הויך די מעלות פונ'ם יודען, זיין איינגעהאלטענקייט, זיין צניעות, זיין שאן פאמיליען־לעבען, זיין אפענע האנד, זיין הכנסת אורחים, זיין קאלטבליטיג איבערטראגען יסורים, זיין מסירות נפש פאר דער אמונה, קלאגט ער זיך אויף שטארקע חסרונות, וואס ער בעמערקט ביי זיינע ברידער, אז זיי האבען קיין אחדות ניט, אז זיי האבען נאר מורא פאר פרעמדע און צווישען זיך זענען זיי גרויסע עזות־

פנים'ער, אז זיי לעגען ניט קיין כבוד אויף זייערע אייגענע גרויסע לייט, אז זיי דערווייטערן זיך פון בילדונג און ווילען ניט וויסען, אז די צייט שטעהט ניט, אז זיי זענען ביי זיך צו פיעל געפאלען, אז זיי האבען ניט אין זין צו בעפעסטיגען די אמה, נאר מאכען שטאנדיג אן מחלוקת איבער נאריש׳קייטען און עס קומט אפט דערפון צו לייטיש געלעכטער.

אט דאס זענען געווען די פיער יודען, וואס יעדער פון זיי האט מיט זיין לעבען בעוויזען, אז מען קאן ניט לאזען דאס יודיש פאלק ווייטער זיך שלעפען מיט די קייטען אויף די פיס, וואס די רבנים האבען זיי אנגעטהון אין די לעצטע עטליכע הונדערט יאהר. צום אומגליק, זענען זייערע קראפטע צו קליין געווען, און עס האט זיי ניט געטראגען דער כח אין גאנצען זייער הייליג רצון אויסצופיהרען. א התחלה האבען זיי שוין אבער געמאכט און באלד האבען זיך ארויסגעוויזען צוויי מענשען, איינער מיט זעהר אין שארפען שכל און דער אנדערער א ביסעל מיט א פערדרעהטען קאפ, און ווי אזוי זייערע דרכים זענען געווען פערשיעדען, האבען זיי פארט געמאכט א שטארקע ווירקונג. זייער ארבייט קאן מען פערגלייכען צו א שטורמווינד מיט א שלאנג-רעגען, וואס רייניגען די לופט און וועקען אויף די פערשלאפענע זיי זאלען זיך דערמאנען וואו זיי זענען ערגיץ אין דער וועלט און וואס עס פאדערט פון זיי דאס פריע, ניט געבונדענע לעבען,

---

9 ברוך שפינאזא און שבתי צבי.

(1666—1678 נאך קריסטוס געבורט).

אין דער צייט וואס ר׳ מנשה בן ישראל האט זיך ארומגעטראגען מיט זיינע האפנונגען וועגען דער גאולה און האט ארויסגעקוקט אז אט אט וועט ער דערזעהען משיח׳ן, איז אין דער אמשטערדאמער תלמוד תורה אונטערגעוואקסען א יודיש יונגעלע, וואס אויף איהם איז געפאלען דער גורל דורכצושלאגען א נייעם וועג אין חקירה און מאכען א איבערקערעניש אין די געדאנקען פון אללע דענקער, ניט נאר פון יודען אליין. פון דעם קליינעם יונגעלע איז געווארען דער גראסטער חכם פונ׳ם זיבעצעהנטען יאהרהונדערט און זיין זכר איז נאך פריש אין היינטיגע יאהרען און וועט עביג לעבען, ווייל זיין אויפטהוא איז געווען זעהר גרויס. ער האט פערשטאנען אז פיעל מענשען וועלען פערפיהרט

צו ליעב דעם וואס זייערע קאפ פליהען ארום אין דער לופט אונ זיי מיינען, אז גאטט וואהנט נאר אין די אייבערשטע וועלטען, וואס עס איז שווער אהין אפילו מיט'ן געדאנק צוצוקומען, האט ער אנגעהויבען ערקלערן אז דער בורא עולם איז פול די גאנצע וועלט, אויף דער ערד אזוי גוט ווי אויפ'ן הימעל אונ יעדער מענש ברויך איהם ניט זוכען וייט, נאר ער זאל פערשטעהען אז דער הימלישע בעשעפער געפינט זיך תמיד ביי איהם אונ אין איהם אונ קאן אויך רוהען אין די טיעפסטע בעהאלטעניסען פון זיין הארץ.

דאס קליינע יונגעלע מיט'ן שארפען קאפ אונ מיט דער פייערדיגער נשמה איז געוועהן ברוך שפינאזא, וואס איז געבארען געווארען אין אמשטרדם אים יאהר 1632, אונ ביז פונפצעהן יאהר האט ער געלערנט תמיד ביי ר' שאול מורטיירא. עס איז ביי קיינעם קיין ספק ניט געוועהן אז פון איהם וועט אויס־וואקסען א בעריהמטער רב אונ ער וועט זיין א ליכט פאר די האללאנדישע יודען. שפינאזא האט זיך אבער ניט געקאנט בעגנוגען נאר מיט'ן תלמוד אונ זיינע מפרשים, עס האט איהם געטראגען צו עפיס האבערס, אונ אז ער האט זיך בעקענט מיט'ן בעריהמטען דאקטאר פראנ'ן וואן־דען־ענדען אונ נאך מיט אנדערע געלעהרטע אונ האט אנגעהויבען לערנען ביי זיי שפראכען־קענט־ניסע אונ וויסענשאפטען, האט ער פערשטאנען אז בלייבען פערשלאסען אין א ישיבה אונ פיהרען זיך ווי אללע איבריגע יודען איז איהם אונמעגליך. דערצו האט ער זיך נאך פון קינדהייט אן גוט צוגעקוקט צו דער הנהגה פון די אמשטר־דמער רבנים אונ־דאס האט איהם נאך מעהר דערוויטערט פון זיי. ער איז אין גאנצען אלט געוועהן אכט יאהר, ווען אוריאל אקוסטא איז מיעד געווארען צו ליידען אונ האט זיך מיט א קויל אליין צוגעמאכט די אויגען. עס קאן זיין אז ער איז נאך צו יונג געוועהן אונ אקוסטא'ס געדאנקען האבען נאך ניט געקאנט איבערגעבען צו איהם בירושה, נאר אזוי פיעל שכל אונ געפיהל האט ער געהאט, אז דער אומצייטיגער טויט פון דעם גרויסען דענקער האט איהם געוויזען וועך אקוסטא'ס שונאים זענען געוועהן, אונ שטארק ליעב האבען האט ער זיי ניט געקאנט.

פון אנהייב אן האט זיך שפינאזא געשטעלט דעם דרך – ליעב צו האבען נאר דאס, וואס איז געבויעט אויף דעם ריינעם מענשענפערשטאנד, אונ פון אזעלכע זאכען, וואס מען קאן ניט משיג זיין מיט'ן שכל, האט ער גאר ניט געוואלט רעדען. דערצו האט ער נאך געהאט א פעסטען כאראקטער אונ האט זיך איין מאל פאר אללע מאל ענטשלאסען אויף קיין האר ניט אבטרעטען

פונ'ם אמת, שטאנדיג געהען מיט'ן גלייכען וועג, ניט צו ליעב טהון קיינעם אונ איינרעדען זיך אז עס פאסט ניט יענעם צו קראנקען, ניט זוכען קיין היתר אפילו אויף א קלייניגקייט. אודאי האבען ביי איהם די רבנים מיט זייער שטרענגקייט ניט נושא חן געווען, אונ אזוי ווי פערלייגנען זיינע געדאנקען אונ געפיהלע האט ער ניט געקאנט אונ ניט געוואלט, איז דער סוד באלד ארויס, אונ די גאנצע שטאדט האט געקלונגען מיט דעם אפיקורוס. בעזאנדערס אז ער האט אנגעהויבען אפענטליך מחלל שבת זיין אונ עובר זיין אויף דינים פון דער תורה אונ האט זיך ניט געשאמט ארויסצוזאגען, אז פון אללע תרי"ג מצות איז איהם שווער אויסצוקלויבען אפילו עטליכע געצאהלטע געזעצע, וואס זיין געוויסען זאל איהם ערלויבען זיי אבצוהיטען.

א שרעקליכער רעש איז געווארען אין אמשטרדם צווישען די רבנים אונ די פארשטעהער פון דער יודישער קהלה. עס איז זיי געווען א וועטהיג פון צווי זייטען: ערשטענס, איז ביי זיי שפינאזא פון קינדווייז אן פערדעכענט געווארען פאר איין עלוי, אונ זיי האבען געהאפט, אז פון איהם וועט ארויס א גדול בישראל, אודאי האט זיי באנג געטהון וואס אזא טהייערע כלי איז פלוצלונג, נאך זייער מיינונג, קאליע געווארען; אונ, צווייטענס, האבען זיי מורא געהאט ער זאל ניט פערדארבען אנדערע יונגע לייט, ווייל שפינאזא האט שוין געהאט א סך תלמידים. שווייגען האבען זיי ניט געטארט, ווייל פון אללע זייטען האבען זיך דעמאלט געלאזט קיין אמשטרדם טויזענדער מאראנישע משפחות, מען האט אוועקגעווארפען רייכטהום אונ די בעסטע שטעללען, מען האט זיך מוסר נפש געווען, מען איז יאהרענווייז אבגעזעסען אין תפיסות, מען האט איבערגעטראגען די גרעסטע יסורים, אונ מען האט זיך געשאצט גליקליך וואס מען האט געקאנט ענדליך אפענטליך טראגען דעם נאהמען „יוד". האבען דען די רבנים געקאנט רוהיג צוקוקען ווי פון איין זייט שטרעקען מענשען דאס לעבען פאר דער יודישער אמונה, אונ פון דער אנדערער זייט שפרינגט ארויס עפיס א יוד וואס מאכט גאר חוזק פון איהר? זייער פערדראס איז נאך גרעסער געווארען, ווען עס איז ווייטער אנגעקומען ידיעות פון שפאניען אונ פארטוגאל, אז די אינקוויזיציאן זוכט זיך אב פרישע קרבנות. עס איז טאקי נאר געווען צו בעוואונדערן דעם בעהאלטענעם כח, וואס איז געלעגען אין יעדען פון די מאראנען, וועלכע זענען געגאנגען צום טויט ווי צום טאנץ. אין פאריז האט די פארטוגאזישע מלוכה געהאט איהר קאנזול עמנואל פערנאנדא דא-ווילא-רעאל, איינעם פון די מאראנען, וואס איז געווען א גרויסער געלעהרטער

אוּנ אַ בַּעַל מִדוֹת. אַז עֶר אִיז אַ מָאל צוּ לִיעבּ אַ גֶעשֶׁעפְט צוּרִיק גֶעקוּמֶען קַיין לִיסַאבָּאן, הָאט מֶען אִיהם אַיינְגֶעזֶעצְט אִין תְּפִיסָה אוּנ מֶען הָאט אִיהם אָנְגֶעטְהוּן עִנוּיִים קָשִׁים בִּיז עֶר אִיז גֶעשְׁטָארְבֶּען. אִין ק וּ עֶ נְ ק אַ הָאט מֶען אִים יָאהר 1654 פֶערְמִשְׁפָּט צוּם טוֹיט זִיבֶּען אוּנ פוּנְפְצִיג מַארַאנֶען; פוּן זֵיי הָאט מֶען צֶעהן פֶערְבְּרֶענְט אוּנ אֵיינֶער פוּן דִי אוּמְגְלִיקְלִיכֶע, בַּאלְטַהַאזַאר לָאפֶּעץ, וָואס אִיז גֶעוֶועהן אַ גְרוֹיסֶער עוֹשֶׁר, הָאט זִיךְ מִיט שִׂמְחָה גֶעלָאזְט אַרַיינְוַוארְפֶען אִין פַייעֶר אוּנ הָאט גֶעשְׁרִיגֶען, אַז עֶר שְׁטַארְבְּט אַ גְלִיקְלִיכֶער, וָואס דֶער אוֹיבֶּערְשְׁטֶער הָאט אִיהם מְזַכֶּה גֶעוֶועהן מִיט דֶער גְרוֹיסֶער מִצְוָה פוּן קִדוּשׁ הַשֵּׁם. מֶען הָאט נָאךְ גֶעהֶערְט וִוי בֶּעהַארְצְט אוּנ פֶעסְט צְוֵויי מַארַאנֶען פוּן דֶער מִשְׁפָּחָה בֶּ ע רְ נַ א ל הָאבֶּען אָנְגֶענוּמֶען דֶעם טוֹיט אוּנ וִוי אַלֶע, וֶועלְכֶע זֶענֶען גֶעשְׁטַאנֶען דֶערְבַּיי, זֶענֶען בָּטֵל גֶעוָוארֶען פַאר'ן גְרוֹיסְקַייט פוּן דִי קְדוֹשִׁים. אִין גַאנְץ אַמְשְׁטֶערְדַם הָאט מֶען בֶּעוֵויינְט דִי גֶעפַאלֶענֶע גִבּוֹרִים, אוּנ וֶוער עֶס הָאט נָאר גֶעקֶאנְט הָאט גֶעשְׁרִיבֶּען קִינוֹת אוּנ גֶעבֶּעטֶען פַאר זֵייעֶרֶע הֵיילִיגֶע נְשָׁמוֹת, וָואס הָאבֶּען אַרוֹיסְגֶעוִויזֶען אַזַא לִיעבְשַׁאפְט צוּ זֵייעֶר פָאלְק אוּנ גְלוֹיבֶּען. אוּנ גְרָאד אִין אַזַא צַייט הָאט שְׁפִּינָאזַא אָנְגֶעהוֹיבֶּען צוּ דֶערְוַוייזֶען, אַז אַלֶע לֶעבֶּען אִין טָעוּת אוּנ עֶס אִיז נִיטָא צוּ לִיעבּ וָואס זִיךְ מַקְרִיב צוּ זַיין. אַוַדַאי הָאבֶּען דִי רַבָּנִים פֶערְשְׁטַאנֶען אַז מֶען טָאר אִיהם נִיט לָאזֶען שְׁטַארְק פֶערְבְּרֵייטֶערְן זַיינֶע פְרַייעֶ גֶעדַאנְקֶען. זֵיי הָאבֶּען זִיךְ אָבֶּער בַּאלְד בֶּערֶעכֶענְט אַז מִיט תְּקִיפוּת טוֹיג אוֹיךְ נִיט צוּ גֶעהֶען, וַוייל זֵיי הָאבֶּען מוֹרָא גֶעהַאט טָאמֶער נֶעהמְט שְׁפִּינָאזַא אָן דָאס קְרִיסְטֶענְטְהוּם אוּנ דֶעמָאלְט וֶועלֶען דִי יוּדֶען בֶּעקוּמֶען גָאר אַ גֶעפֶּאהְרְלִיכֶען שׂוֹנֵא. דַארִיבֶּער אִיז בַּיי זֵיי גֶעבְּלִיבֶּען זֵיי זָאלֶען זִיךְ פְּרִיוֶוען מִיט גוּטֶען, אוּנ זֵיי הָאבֶּען פָארְגֶעלֶעגְט שְׁפִּינָאזַא'ן, דוּרְךְ אֵיינֶעם פוּן זַיינֶע גוּטֶע פְרַיינְד, אַז דִי שְׁטָאדְט וֶועט אִיהם גֶעבֶּען אַ בֶּעשְׁטִימְטֶע יֶעהרְלִיכֶע פֶּענְסִיֶע פוּן טוֹיזֶענְד גוּלְדֶען, אַבִי עֶר זָאל גֶעבֶּען דָאס וָוארְט אֶפֶענְטְלִיךְ נִיט אַרוֹיסְצוּטְרֶעטֶען גֶעגֶען דִי יְסוֹדוֹת פוּן דֶער יוּדִישֶׁער אֱמוּנָה, אוּנ זָאל זִיךְ אַפָּאר מָאל אִין יָאהר לָאזֶען וַוייזֶען אִין שׁוּל בַּיים דַאוְונֶען. שְׁפִּינָאזַא אִיז אָבֶּער נִיט גֶעוֶועהן קַיין מֶענְשׁ פוּן גֶעלְד נֶעהמֶען, עֶר הָאט גֶעאֶנְטְפֶערְט אַז עֶר פֶערְלַאנְגְט גָאר נִיט אוּנ וִויל חָלִילָה קֵיינֶעם קַיין שְׁלֶעכְטֶס נִיט טְהוּן, נָאר עֶר קֶאן אוֹיךְ נִיט יוֹצֵא זַיין פַאר אַנְדֶערֶע אוּנ בֶּעט נָאר, מֶען זָאל אִיהם לָאזֶען רוּהִיג לֶערְנֶען אוּנ טְהוּן זַיין אַרְבַּייט. נָאךְ אַזַא תְּשׁוּבָה הָאט מֶען פֶערְשְׁטַאנֶען, אַז מֶען וֶועט מִיט אִיהם גָאר נִיט מַאכֶען אוּנ מֶען הָאט אִיהם אָנְגֶעהוֹיבֶּען בֶּעטְרַאכְטֶען פַאר אַ אָפֶענֶעם שׂוֹנֵא. בַּאלְד הָאט זִיךְ גֶעפוּנֶען אַ פְרוּמֶער, וָואס אִיז אוֹיף אִיהם מִיט אַ מֶעסֶער בַּיי

נַאכְט אָנְגֶעפַאלֶען, נָאר עֶר הָאט אִיהם נִיט גֶעטְרָאפֶען אוּנ הָאט נָאר דוּרְכְגֶעלֶאכֶערְט זַיין מַאנְטֶעל. שְׁפִּינָאזַא הָאט אַקוּק גֶעטְהוּן אַז זַיין לֶעבֶּען אִיז אִין סַכָּנָה, הָאט עֶר זִיךְ בֶּעזֶעצְט אִין אַדָארְף, נִיט וַוייט פוּן אַמְשְׁטַרְדַם, בַּיי זַיינֶעם אַחַבֶר אַקְרִיסְט. עֶס וָואלְט אֵיינֶענְטְלִיךְ בֶּעדַארְפְט שְׁטִיל וֶוערֶען וֶוען שְׁפִּינָאזַא אִיז נִיט גֶעוֶועהן פַאר דִי אוֹיגֶען, נָאר דִי שְׁטָאדְט הָאט מוֹרָא גֶעהַאט טָאמֶער הָאט עֶר שׁוֹין אַרַיינְגֶעלָאזְט סַם אִין אַנְדֶערֶע יוּנְגֶע לַייט אוּנ מֶען וֶועט אִיהם וֶועלֶען נָאכְגֶעטְהוּן. דֶערְפַאר אִיז גֶעבְּלִיבֶּען מֶען זָאל אִיהם מַחֲרִים זַיין, כְּדֵי אַלֶע זָאלֶען זִיךְ אַרָאבְּנֶעהמֶען אַמוּסָר, אוּנ אִים דָאנֶערְשְׁטָאג, דֶעם זֶעכְסְטֶען אָב 1656, הָאבֶּען דִי רַבָּנִים אִין דֶער גְרוֹיסֶער שׁוּל בַּיי אַאָפֶענֶעם אָרוֹן קֹדֶש אַרוֹיסְגֶעגֶעבֶּען אַחֵרֶם גֶעגֶען בָּרוּךְ שְׁפִּינָאזַא „פַאר זַיינֶע שְׁלֶעכְטֶע מַעֲשִׂים“.

רוּהִיג אוּנ קַאלְטְבְּלִיטִיג הָאט שְׁפִּינָאזַא אוֹיסְגֶעהֶערְט דִי יְדִיעָה וֶועגֶען חֵרֶם אוּנ הָאט גֶעזָאגְט, אַז דָאס שְׁרֶעקְט אִיהם נִיט אוּנ וֶועט אִיהם נִיט שְׁטֶערֶען אִין זַיין אַרְבַּייט. דִי יוּדִישֶׁע קְהִלָּה הָאט אִיהם אָבֶּער גֶעוָואלְט אִין גַאנְצֶען דֶערְשְׁטִיקֶען אוּנ מֶען הָאט אוֹיף אִיהם דֶערְלַאנְגְט אַמְסִירָה, אַז עֶר אִיז פַאר קְרִיסְטֶען אוֹיךְ שֶׁאדְלִיךְ אוּנ מֶען טָאר אִיהם נִיט לָאזֶען זִיצֶען אִין אַמְשְׁטַרְדַם. אַזוֹי ווִי דִי זַאךְ הָאט זִיךְ אָנְגֶעקֶערְט מִיט רֶעלִיגְיָאן, הָאט עֶס דִי מְלוּכָה אִיבֶּערְגֶעגֶעבֶּען דִי גַייסְטְלִיכֶע, אוּנ דִי יוּדֶען הָאבֶּען גֶעאַרְבַּייט מִיט אַלֶע כּוֹחוֹת בִּיז מֶען הָאט טַאקֶי שְׁפִּינָאזַא'ן פֶערְוֶוערְט עֶטְלִיכֶע חֳדָשִׁים אַרַיינְצוּפָאהרֶען קַיין אַמְשְׁטַרְדַם. שְׁפִּינָאזַא הָאט אָבֶער אוֹיךְ נִיט גֶעשְׁווִיגֶען אוּנ הָאט אָנְגֶעשְׁרִיבֶּען אַבֶּעזוּנְדֶער בּוּךְ, אִין וֶועלְכֶען עֶר הָאט אוֹיסְגֶעווִיזֶען אַז דִי מַחֲשָׁבוֹת פוּן יֶעדֶען מֶענְשֶׁען זֶענֶען פְרַיי אוּנ אַז דִי מְלוּכָה דַארְף זִיךְ נִיט אַרַיינְמִישֶׁען אוּנ אִיהם זָאגֶען אַדֵעָה ווִי אַזוֹי צוּ דֶענְקֶען. דָאס בּוּךְ הָאט זַיין נָאהמֶען בַּאלְד גְרוֹיס גֶעמַאכְט אוֹיף דֶער וֶועלְט, נָאר שְׁפִּינָאזַא הָאט נִיט לִיעב גֶעהַאט קַיין כָּבוֹד; עֶר הָאט זִיךְ גֶעלֶעבְּט גַאנְץ אָבְּגֶעזוּנְדֶערְט, זַיין פַּרְנָסָה הָאט עֶר גֶעצוֹיגֶען פוּן אַמְלָאכָה, עֶר הָאט זִיךְ בֶּעשֶׁעפְטִיגְט מִיט גְלָאז־שְׁלַייפֶען, אוּנ אִיז גֶעוֶועהן צוּפְרִידֶען וֶוען מֶען הָאט פוּן אִיהם וֶועניגֶער גֶערֶעדְט.

פוּן שְׁפִּינָאזַא'ס בּוּךְ זֶעהט מֶען אַרוֹיס, אַז דֶער זִינְדִיגֶער מֶענְשׁ אִיז מֶעהר נִיט ווִי אַשְׁוַואכֶע בְּרִיאָה אוּנ מוּז אִין זִיךְ הָאבֶּען עֶפִּיס הֶסְרוֹנוֹת פוּן אַבָּשָׂר וָדָם. ווִי קְלוּג, בֶּערֶעכֶענְט, אַיינְגֶעהַאלְטֶען, קַאלְטְבְּלִיטִיג שְׁפִּינָאזַא אִיז גֶעוֶועהן, ווִי אַזוֹי עֶר הָאט זִיךְ נִיט בֶּעמִיהט אַלֶע זַיינֶע מֵיינוּנְגֶען צוּ בּוֹיעֶן אוֹיפ'ן קְלָארֶען מֶענְשֶׁענְפֶערְשְׁטַאנְד אוּנ דֶערְהַייזֶען, אַז יֹשֶׁר מִיט שֵׂכֶל זֶענֶען צְווַיי

ברידער וואס טארען זיך ניט צושיידען, אז יעדער בר שכל מוז זיין א בעל
ישר, אונ אז גוטסקייט אונ גערעכטיגקייט זענען ניט קיין בעזונ-
דערע מעלות פון איינציגע מענשען, נאר א חיוב פאר אללע, ווייל
אהן דעם קאן די וועלט ניט בעשטעהען; ווי אזוי מען האט געמאגט רעכנען
אז שנאה אונ נקמה שטעהען גאר ניט ביי איהם אין צעטעל, איז ער פארט
מעהר ניט געוועהן ווי א מענש, ער האט ניט געקאנט פערגעסען די צרות וואס
ער האט איבערגעליטען פון זיינע ברידער אונ האט אויף זיי אויסגעגאסען
די גאנצע גאל. א חוץ דעם וואס ער האט אבגעלייגענט דאס הייליג-
קייט פון דער תורה אונ האט געדרונגען אז אפילו די עשרת הדברות זענען
ניט די אייגענע וואס משה רבנו האט בעקומען אויפ'ן בארג סיני, א חוץ דעם
וואס ער האט דאס קריסטענטהום א סך העכער געשטעלט פון דער יודישער
אמונה, האט ער מיט חקירה דערוויזען, אז יעדע מלוכה האט דאס רעכט צו
פארדערן פון אללע פעלקער, וואס געפינען זיך אונטער איהר שוטץ, זיי זאלען
אננעהמען די אמונה, וואס הערשט אין לאנד; ווייל די מענשען האבען זיך
געמאכט א מלוכה צו ליעב דעם, אז זי זאל האבען דעם כח פון אללע, אז
יעדער בעזונדער זאל זיך ניט דארפען פערלאזען אויף זיין אייגענער קראפט
אונ דער שטארקערער זאל ניט איינשלינגען דעם שלאפערן, אונ דעריבער
טארען זיי ניט מאכען אזעלכע חלוקים צווישען זיך, וואס קאנען שטערען דעם
שלום. שפינאזא'ס פירוש איז געוועהן שטארק געפאהרליך פאר די יודען, ווייל
ער איז אייגענטליך אויסגעקומען אז די אינקוויזיציאן האט רעכט אונ אללע מא-
ראנען, וואס זענען מפקיר דאס לעבען, זענען פשוט'ע משוגעים, אונ ווען
ער געהט נאך אפענטליך איבער צום קריסטענטהום וואלטען די שונאי ישראל
פון דער גאנצער וועלט געהאט אויף וועמען זיך צו פעררופען אונ זוכען אין
זיינע ווערטער בעווייזע אויף אללע בלבולים אונ שקרים. דאס גליק איז אבער
געוועהן וואס שפינאזא האט גלייך מיט די רבנים בעשולדיגט אין פיעל זאכען
אויך די גייסטליכע אונ זיי האבען שוין געארבייט אז די מלוכה זאל דאס בוך ניט
לאזען אפענטליך פערקויפען. שפינאזא ווידער אליין האט ניט אין זין געהאט
צו פערשפרייטען זיינע חבורים, ער איז געוועהן פערטיעפט אין זיינע חקירות
אונ האט הנאה געהאט וואס זיין מלאכה האט איהם געקאנט דערנאהרען
פון איבערבייטען די אמונה האט גאר קיין רעדע ניט געקאנט זיין, עס איז
איהם אפילו אויף דער מחשבה ניט געקומען, אונ אז דער פפאלץ-גראף קארל

לוּדְווִיג הָאט אִיהם פָּארְגֶעלֶעגְט עֶר זָאל וֶוערֶען פְּרָאפֶעסָאר אִין דֶער הֵיידֶעלְבֶּערְגֶער אוּנִיוֶוערְזִיטֶעט, הָאט שְׁפִּינָאזַא פֶערְשְׁטַאנֶען אַז דָאס אִיז אַ ווִינְק עֶר זָאל וֶוערֶען אַ קְרִיסְט אוּנ עֶר הָאט זִיךְ דֶערְפוּן אָבְּגֶעזָאגְט.

דֶערְווַייל הָאט זִיךְ דָאס לֶעבֶּען פוּן דִי אַמְשְׁטַרְדַמֶער יוּדֶען אוֹיךְ אָנְגֶעהוֹיבֶּען צוּ פֶּערְאֶנְדֶערְן: דִי מַארְרַאנֶען, וָואס זֶענֶען אַלֶע מָאל צוּגֶעקוּמֶען, הָאבֶּען אַרַיינְגֶעבְּרַאכְט בִּילְדוּנְג אוּנ פִיעל פוּן זֵיי, וָואס זֶענֶען גֶעוֶועהן גֶעלֶעהְרְטֶע דָאקְטוֹירִים, מַאטְהֶעמַאטִיקֶער אוּנ שְׁפְּרַאכֶען-קֶענֶער, הָאבֶּען גֶעשְׁפִּיעלְט אַ גְרוֹיסֶע רָאלֶע אִין דֶער יוּדִישֶׁער קְהִלָּה. בֶּעזָאנְדֶערְס הָאט זִיךְ אוֹיסְגֶעצֵייכֶענְט אֵיינֶער פוּן דִי יוּדִישֶׁע פָּארְשְׁטֶעהֶער ר׳ יִצְחָק דֶע-רָאצַאמָארַא, וָואס אִיז אִין דִי יוּנְגֶע יָאהרֶען גֶעוֶועהן אַ גַייסְטְלִיכֶער אִין וַואלֶענְסִיַא אוּנ הָאט גֶעהֵייסֶען פְרַיי וִוינְטְשֶׁענְטֶע דֶע-רָאצַאמָארַא, עֶר הָאט עֶס אַזוֹי ווַייט גֶעבְּרַאכְט, אַז עֶר אִיז גֶעוָוארֶען הוֹיף-גַייסְטְלִיכֶער פוּן דֶער שְׁפַּאנִישֶׁער פְּרִינְצֶעסִין מַארִיַא, וָואס אִיז דֶערְנָאךְ גֶעוֶועהן קֵאיזֶערִין פוּן דַייטְשְׁלַאנְד. כָּבוֹד אוּנ רַייכְקֵייט הָאבֶּען אִיהם אָבֶּער נִיט גֶעקָאנְט בֶּעפְרִידִיגֶען אוּנ עֶר אִיז אַוֶועק קַיין הָאלַאנְד. בַּיי פִיערְצִיג יָאהר הָאט עֶר זִיךְ עֶרְשְׁט גֶענוּמֶען לֶערְנֶען מֶעדִיצִין, עֶר אִיז גֶעוָוארֶען אַ בֶּערִיהמְטֶער דָאקְטָאר אוּנ הָאט גֶענוּמֶען אַ יוּדִישֶׁע פְרוֹי אוּנ הָאט זִיךְ אִין נַחַת אָבְּגֶעלֶעבְּט בִּיז צוּם דְרַיי אוּנ אַכְטְצִיגְסְטֶען יָאהר. זַיין טוֹיט אִיז גֶעוֶועהן אַ קְלַאפּ פַאר דִי אַמְשְׁטַרְדַמֶער יוּדֶען, ווַייל עֶר אִיז גֶעוֶועהן אַ גְרוֹיסֶער בַּעַל צְדָקָה אוּנ הָאט גוּט אַכְטוּנְג גֶעגֶעבֶּען אוֹיף צָרְכֵי צִבּוּר.

צְווִישֶׁען דִי מַארְרַאנֶען, וָואס הָאבֶּען זִיךְ אוֹיף דֶער אֶלְטֶער בֶּעזֶעצְט אִין הָאלַאנְד, אִיז גֶעוֶועהן אוֹיךְ אַנְטָאנְיָא הֵיינְרִיךְ דֶע נָאמֶעץ, אֵיינֶער פוּן דִי בֶּעסְטֶע שְׁפַּאנִישֶׁע קְרִיגְס-לַייט, וֶועלְכֶער הָאט נָאךְ אִין דִי יוּנְגֶע יָאהרֶען אַרוֹיסְגֶעווִיזֶען זַיין גְבוּרָה אוּנ אִיז גֶעוָוארֶען קַאפִּיטַאן, אַחוּץ דֶעם וָואס דִי מְלוּכָה הָאט אִיהם בֶּעלוֹינְט מִיט׳ן גְרֶעסְטֶען אָרְדֶען. אַז עֶר אִיז אֶלְטֶער גֶעוָוארֶען, הָאט עֶר אַוֶועקְגֶעוָוארְפֶען דִי שְׁוֶוערְד אוּנ הָאט זִיךְ גֶענוּמֶען צוּ דֶער פֶעדֶער; עֶר הָאט אָנְגֶעשְׁרִיבֶּען זֶעהר פִיעל טְהֶעאַטֶער-שְׁטִיקֶע, וָואס מֶען הָאט גֶעשְׁפִּיעלְט אִין מַדְרִיד אוּנ עֶר הָאט דֶער פוּן בֶּעקוּמֶען אִי כָּבוֹד, אִי גֶעלְד. עֶס הָאט אִיהם אָבֶּער גֶעטְרִיבֶּען צוּ זַיינֶע בְּרִידֶער אוּנ עֶר הָאט אַלְדִינְג אִיבֶּערְגֶעלָאזְט אוּנ אִיז אַוֶועק קַיין פְרַאנְקְרַייךְ. דָארְט הָאט עֶר אוֹיךְ נִיט גֶעפוּנֶען קַיין רוּהֶ, ווַייל עֶר הָאט גֶעמוּזְט פָּארְט לֶעבֶּען פֶערְשְׁטֶעלְט ווִי אַ קְרִיסְט, הָאטְשׁ אִין פִיעל זַאכֶען הָאט עֶר קַיין מוֹרָא נִיט גֶעהַאט אוֹיסְצוּווַייזֶען זַיין אָפֶענֶע לִיעבְּשַׁאפְט צוּ יוּדֶען, אוּנ הָאט אָנְגֶעשְׁרִיבֶּען אַ בֶּערִיהמְט קְלָאג-לִיעד אוֹיפ׳ן טוֹיט

פון לָאפֶּע דֶע וֶועגַא אִי אַלַארְקָאן, וָואס הָאט זִיךְ מוֹסֵר נֶפֶשׁ גֶעוֶועהן פַאר דֶער יוּדִישֶׁער אֱמוּנָה. אַז מֶען אִיז אִין מַאדְרִיד גֶעוָואהר גֶעוָוארֶען דֶערְפוּן הָאט מֶען זַיין בִּילְד אֶפֶענְטְלִיךְ פֶערְבְּרֶענְט און מֶען הָאט דֶערְמִיט גֶעוִויזֶען, אַז מִיט אִיהם אַלֵיין וָואלְט מֶען אוֹיךְ אַזוֹי גֶעטְהוּן וֶוען עֶר פַאלְלְט צוּ זַיי אַרַיין. דֶע־גָאמֶען אִיז אָבֶּער דֶערְוַוייל אַוֶועקְגֶעפָאהרֶען קַיין הָאלְלַאנְד, דָארְט הָאט עֶר זִיךְ גֶעפִיהלְט זִיכֶער, עֶר אִיז גֶעוָוארֶען אַ יוּד מִיט׳ן גַאנְצֶען הַארְצֶען. מִיט זַיינֶע שֶׁענֶע לִיעדֶער הָאט עֶר גֶעטְרֶעסְט זַיין פָאלְק און הָאט זִיךְ רוּהִיג אָבְּגֶעלֶעבְּט דִי יָאהרֶען.

אִיבֶּערְהוֹיפְּט הָאט זִיךְ, זַייט אוּרִיאֵל אַקוֹסְטָא׳ס טוֹיט, דִי אַמְשְׁטֶערְדַמֶער יוּדִישֶׁע קְהִלָה פֶערְבֶּעסֶערְט אִין פִיעל עִנְיָנִים, און דָאס הָאט זִי נָאר גֶעהַאט צוּ פֶערְדַאנְקֶען דִי מַארְרַאנֶען, וֶועלְכֶע הָאבֶּען פֶערְבּוּנְדֶען צוּזַאמֶען תּוֹרָה מִיט חָכְמָה און הָאבֶּען דֶעם צוּשְׁטַאנְד פוּן דִי הָאלְלֶענְדִישֶׁע יוּדֶען אוֹיפְגֶעהוֹיבֶּען גָאר הוֹיךְ. זַיי הָאבֶּען אַ בִּיסֶעל פֶערְקְלֵיינֶערְט דֶעם כֹּחַ פוּן דִי רַבָּנִים, נָאר עֶס אִיז צוּגֶע־גַאנְגֶען שְׁטִיל אָהן מַחֲלוֹקֶת. צְווִישֶׁען דִי בְּכָבוֹדֶע בַּעֲלֵי בָּתִּים, וָואס אוֹיף זַיי הָאט זִיךְ גֶעהַאלְטֶען דִי גַאנְצֶע קְהִלָה. אִיז גֶעוֶועהן ר׳ יוֹסֵף פֶּעלִיטְשֶׁע פִּינְזוֹ דֶע לַא וֶועגַא, אַ גְרוֹיסֶער עָשִׁיר, וָואס הָאט צוּזַאמֶען מִיט׳ן פָאטֶער גֶעפִיהרְט דִי גְרֶעסְטֶע מִסְחָרִים, און הָאט אוֹיךְ גֶעפוּנֶען צַייט אוֹיף צוּ שְׁרַייבֶּען שֶׁענֶע שִׁירִים אוֹיף לָשׁוֹן קֹדֶשׁ. עֶר הָאט אָנְגֶעשְׁרִיבֶּען אַ טְהֶעאַטֶער־שְׁטִיק מִיט דֶעם נָאהמֶען „אֲסִירֵי הַתִּקְוָה״, דִי גֶעבּוּנְדֶענֶע דוּרְךְ דֶעם הָאפְנוּנְג, און אַחוּץ דֶעם הָאט עֶר אוֹיךְ אַרוֹיסְגֶעגֶעבֶּען עֶטְלִיכֶע שְׁפַּאנִישֶׁע עֶרְצֶאהלוּנְגֶען. דֶעמָאלְט הָאבֶּען אוֹיךְ גֶעוָואהְנְט אִין אַמְשְׁטֶערְדַם ר׳ יִצְחָק נוּנְעס, אָדֶער עַמְנוּאֵל דֶע בֶּעלְמָאנְט, וָואס אִיז פְרִיהֶר גֶעוֶועהן שְׁפַּאנִישֶׁער גֶעזַאנְדְטֶער אִין נִידֶערְלַאנְד; ר׳ יִצְחָק גָאמֶעץ דֶע זוֹזָא, וָואס הָאט גֶעשְׁרִיבֶּען שִׁירִים אוֹיף לַאטֵיינִישׁ; נִיקוֹלַאי דֶע אָלִיוֶוער פוֹלַאנְאַ, וָואס אִיז אִין שְׁפַּאנְיֶען גֶעוֶועהן זֶעהר אַ גֶעשֶׁעצְטֶער אָפִיצִיער; ר׳ יוֹסֵף סֵמַךְ אַרִיאַשׁ, וָואס הָאט אִיבֶּערְגֶעזֶעצְט אוֹיף שְׁפַּאנִישׁ דָאס בּוּךְ פוּן יָאזֶעפוּס פְלַאוִויוּס „גֶעגֶען אַפִּיאָן״; טְהָאמַאשׁ דֶע פִּינְעדָא, וָואס אִיז גֶעוֶועהן אַ גְרוֹיסֶער קֶענֶער פוּן גֶעאָ־גְרַאפְיֶע, און אַז עֶר אִיז פוּן שְׁפַּאנְיֶען אַנְטְלָאפֶען קַיין הָאלְלַאנְד הָאט עֶר עֶרְשְׁט דָארְט אָנְגֶעהוֹיבֶּען דְרוּקֶען זַיינֶע נוּצְלִיכֶע בִּיכֶער; ר׳ דָוִד כֹּהֵן דֶע לַארַא, וָואס אִיז גֶעוֶועהן אַ בֶּערִיהְמְטֶער דַרְשָׁן, נָאר אַזוֹי וִוי אִין הַאמְבּוּרְג פְלֶעגְט עֶר זִיךְ אָפְט צוּנוֹיפְקוּמֶען מִיט׳ן בֶּעקַאנְטֶען גַייסְטְלִיכֶען עֶדְצַארְדוּס, וֶועלְכֶער הָאט לִיעבּ גֶעהַאט צוּ טוֹיפֶען יוּדֶען הָאט מֶען אוֹיף אִיהם אוֹיסְגֶעטְרַאכְט אַז

ער איז איבערגעגאנגען צום קריסטענטהום; ר׳ בנימין, אדער דיאניס מוספיא, וואס איז אלאנגע צייט געוועהן לייב-דאקטאר ביים קאניג כריסטיאן דעם פיערטען פון דאנעמארק אונ איז אויף דער עלטער געווארען רב אין אמשטערדם. אויסער זיי האט אויך אין האללאנד געשפיעלט ניט קיין קליינע ראללע א מאראנישע פרוי רבקה, אדער איזאבעלא קארעא, וואס האט געשריבען זעהר שאנע שירים אויף שפאניש.

נאר האבער פון אללע מאראנען, וואס האבען זיך געפונען אין אמשטערדם, איז געשטאנען באלטהאזאר אראביא דע קאסטרא, וואס איז פון קליינערהייד אן צוגעוואקסען געווארען צום יודענטהום, ווייל זיינע עלטערן האבען אבגעהיט אללע דינים פון יודישקייט, קיין טרפות פלעגט צו זיי אין שטוב ניט אריינקומען אונ זיי האבען הייליג געהאלטען שבת אונ יום טוב. צום אנהייב האט אראביא געלערנט פילאזאפיע אונ האט עס אזוי ווייט גע־בראכט, אז ער איז געווארען פראפעסאר אין דער אוניווערזיטאט פון סאלא־מאנקא. שפעטער האט ער זיך גענומען צו מעדיצין אונ איז געווארען איינער פון די בעסטע דאקטוירים אין סעווילא. ער איז אויך א צייט געוועהן לייב־דאקטאר ביי א רייכען הערצאג אונ האט זיך געמאכט א גרויס פערמעגען. גליקליך האט זיך אראביא מיט זיין משפחה געלעבט, פון אללע זייטען האט מען איהם אבגעגעבען כבוד אונ ער האט שוין געמאגט רעכנען אז ער וועט אויך רוהיג ענדיגען זיין לעבען אין שפאניען אונ בלייבען א בעהאלטענער יוד, ווי זיינע עלטערן האבען געטהון. צום אומגליק איז אבער אויף איהם געפאלען א חשד . . . וואס דער מענש איז גראסער פון זיינע שונאים האט ער: עס האבען זיך געפונען עדות וואס האבען געשוואורען אז ער איז גענייגט צום יודענטהום, ער אליין האט זיך אויך שטארק ניט געקאנט אבלייגענען, אונ מען האט איהם אבגעהאלטען אין תפיסה גאנצע דריי יאהר. די צרות וועלכע אראביא האט איבערגעליטען, לאזען זיך גאר ניט בעשרייבען. ער האט דערנאך אין פריידען דערצאהלט, אז גאנץ אפט האט ער אנגעהויבען צו טראכטען אז ער איז גאר קיין מאל ניט געוועהן קיין פראפעסאר אונ קיין דאקטאר, אז אלדינג איז מעהר ניט געוועהן ווי א זיסער חלום. אונ אז ער איז טאקי א אומגליקליכע בריאה, וואס איז בעשאפען געווארען צו וואלגערן זיך אין געפאנגניש אונ איבערטראגען ענוים קשים. פינף יאהר האט מען איהם אזוי אבגעמוטשעט, נאר, ווי עס ווייזט אויס, האט ער אויך געהאט גוטע פריינד, וואס האבען געבעטען פון זיינעט וועגען. אראביא איז אבגעקומען דערמיט, וואס מען האט

איהם בעפרייהט און מען האט איהם ארויסגעטריבען פון שפאניען. אויף אזא ענש האט אראביא שוין לאנג ארויסגעקוקט; ער איז באלד אריבער-קיין טולוז און איז דארט געווארען פראפעסאר פון מעדיצין אין דער אוניווערזיטאט. אין טולוז איז ער ניט לאנג געבליבען, ווייל עס האט איהם געצויגען קיין האללאנד כדי ער זאל קאנען אין גאנצען אראבווארפען פון זיך די מאסקע. זעכס און פיערציג יאהר איז ער שוין אלט געוועהן ווען ער איז אין אמשטרדם עפענטליך איבערגעגאנגען צום יודענטהום און האט אנגענומען דעם נאהמען יצחק. עס איז קיין וואונדער ניט וואס ער האט באלד אבגעדרוקט א בוך געגען זיין פריהריגע אמונה: די צרות האבען פון איהם ארויסגערעדט און דערפאר האט ער מיט אזא פייער געשריבען געגען די קריסטען, אז א קריסטליכער געלעהרטער האט געמוזט ארויסלאזען א תשובה אויף אראביא'ס בעשולדיגונגען. יצחק אראביא, ווי אויך אנדערע געבילדעטע מאראנען, פלעגט זיך אפט בעגעגענען מיט שפינאזא'ן, און האט'ש זייערע דעות האבען זיך ניט געקאנט אויסגלייכען איז פון דעסטוועגען צווישען זיי געוועהן שלום ושלוה. ערשט גאר אויף די אלטערע יאהרען, אז אראביא האט בעמערקט ווי פיעל יודישע יונגע לייט גיבען זיך אב מיט שפינאזא'ס ספרים, האט ער געפונען פאר נאטהיג אנצושרייבען א בוך געגען איהם, אבער קאלטבלוטיג, אהן זידלערייען, נאר ווי צוויי לומדים זענען זיך מפלפל צווישען זיך און דערנאך צוגעהט מען זיך שטיל און געלאסען און יעדער בלייבט ביי זיין סברא.

אין דער צייט וואס שפינאזא האט שטילערהייד, נאר מיט דער הילף פונ'ם ריינעם פערשטאנד, געוואלט אונטערגראבען דעם בנין פונ'ם יודענטהום, האט זיך גאנץ ווייט אין קליין-אזיען צו דער אייגענער ארבייט געחאפט א יונגער מאנן, דוקא ניט מיט שכל, נאר מיט מעהר רעש און מיט די פינסטערע סודות פון דער פערדרעהטער קבלה. דאס האט געטהון שבתי צבי, וואס איז געבארען געווארען אין סמירנא, אים יאהר 1626. פונקט אים תשעה באב, ביי ארעמע עלטערן, וואס האבען ארויסגעשטאמט פון גריכענלאנד, און דער הלוק איז נאר געוועהן דער דאזיגער. וואס שפינאזא האט געקאנט נאר האבען עטליכע געצאהלטע מבינים, וואס זענען אים שטאנד געוועהן צו פערשטעהען זיינע הויכע געדאנקען, און שבתי צ י האט באלד געהאט צעהנער טויזענדער תלמידים, ווייל אננעהמען א נארישקייט איז זעהר גרינג, און דארט וואו מען גלויבט יענעם אויפ'ן ווארט דארף מען ניט זיין קיין גרויסער בריה פארצוזאגען א גאנצען עולם אז אויפ'ן הימעל איז א יריד. שבתי צבי האט געלערנט

תַּלְמוּד בַּיים סְמִירְנָאֶ'ר רַב ר' יוֹסֵף אַשְׁקוֹפָּא, גָאר קֵיין חֵרִים הָאט עֶר נִיט גֶעהַאט, ווייל עֶר הָאט זִיךְ פוּן קְלֵיינֶערְהֵייד אָן גֶעשְׁטֶעלְט דֶעם דֶרֶךְ אַז עֶר זָאל זִיךְ דֶערְהַייטֶערְן פוּן מֶענְשֶׁען, אַרוּמְגֶעהְן אָדֶער בַּיי זִיךְ אִין חֶדֶר אָדֶער אִין דִי גֶעדִיכְטֶע וָועלְדֶער נִיט וַוייט פוּן דֶער שְׁטָאדְט. אַזַא הַנְהָגָה אוּנ דֶערְצוּ נָאךְ דָאס וָואס עֶר אִיז אוֹיף דֶער וֶועלְט גֶעקוּמֶען אִים תִּשְׁעָה בְּאָב, הָאט גֶעמוּזְט מַאכֶען אַז דִי מְקוּבָּלִים הָאבֶען אָנְגֶעהוֹיבֶּען בֶּעטְרַאכְטֶען דֶעם קְלֵיינֶעם שַׁבְּתַי צְבִי ווִי אַ טְהַייעֶרֶע כְּלִי, וָואס עֶס קֶען פוּן אִיהר עֶפִּיס אוֹיסְוַואקְסֶען. וֶוער שְׁמִיעסְט אַז עֶר אִיז נָאךְ אַ בִּיסֶעל אֶלְטֶער גֶעוָוארֶען אוּנ מֶען הָאט אִיהם צְווֵיי מָאל חֲתוּנָה גֶעמַאכְט אוּנ עֶר הָאט גָאר נִיט גֶעוָואלְט קוּקֶען אוֹיף דִי וַוייבֶּער, אִיז שׁוֹין בַּיי קֵיינֶעם קֵיין סָפֵק נִיט גֶעוֶועהן אַז עֶר אִיז נִיט קֵיין גֶעוֶואהְנְלִיכֶער מֶענְשׁ. דֶעמָאלְט הָאט דֶער טִירְקִישֶׁער סוּלְטַאן אִיבְּרַאהִים אָנְגֶעהוֹיבֶּען אַ מִלְחָמָה מִיט וֶוענֶעדִיג אוּנ צוּ לִיעב דֶעם אִיז סְמִירְנָא גֶעוָוארֶען אַ גְרוֹיסֶע הַאנְדֶעלְס-שְׁטָאדְט, אוּנ דֶער מַעֲמַד פוּן ר' מָרְדְּכַי צְבִי, שַׁבְּתַי צְבִי'ס פָאטֶער, הָאט זִיךְ פֶערְבֶּעסֶערְט, ווייל עֶטְלִיכֶע עֶנְגְלִישֶׁע רַייכֶע סוֹחֲרִים הָאבֶען אִיהם גֶע-מַאכְט פַאר אַ מְמוּנֶה אִיבֶּער זֵייעֶרֶע גֶעשֶׁעפְטֶען אִין סְמִירְנָא, פוּן דִי דָאזִיגֶע עֶנְגְלֶענְדֶער אִיז דֶער אַלְטֶער מָרְדְּכַי גֶעוָואהר גֶעוָוארֶען אַז אִין עֶנְגְלַאנְד קוּקְט מֶען אוֹיךְ אַרוּיס אוֹיף מָשִׁיחַ'ן אוּנ עֶס אִיז בַּיי אִיהם גָאר קֵיין סָפֵק נִיט גֶע-וֶועהן, אַז זַיין זוּהן אִיז טַאקִי דֶער מֶלֶךְ הַמָּשִׁיחַ, אוּנ אִין זַיין זְכוּת הָאט אִיהם גָאטְט גֶעהָאלְפֶען. דוּרךְ אַזֶעלְכֶע רֶעד, וָואס שַׁבְּתַי צְבִי הָאט שְׁטֶענְדִיג גֶעהֶערְט בַּיים פָאטֶער אִין שְׁטוּב אוּנ אוֹיךְ אוֹיף דֶער גַאס, הָאט עֶר זִיךְ אַלֵיין גֶעלָאזְט נַארֶען אוּנ הָאט זִיךְ אָנְגֶעהוֹיבֶּען אַיינְצוּרֶעדֶען אַז אוֹיף אִיהם אִיז טַאקִי גֶעפַאלֶען דֶער גוֹרָל אוֹיסְצוּלֶאזֶען דִי יוּדֶען פוּנ'ם גָלוּת.

אַלֶע מְקוּבָּלִים הָאבֶען זִיךְ דֶעמָאלְט אַרוּמְגֶעטְרָאגֶען מִיט אַ פֶּערְטִיגֶען חֶשְׁבּוֹן, אַז פוּנ'ם יָאהר 1648 בִּיז 1666 מוּזֶען שׁוֹין דִי יוּדֶען גֶעהָאלְפֶען וֶוערֶען, אוּנ עֶס אִיז גָאר קֵיין וואוּנְדֶער נִיט, וָואס הָאטְשׁ דִי וֶועלְט זָאגְט אַ וֶוארְטֶעל, אַז עֶס אִיז שְׁוֶוער צוּ וֶוערֶען אַ נָבִיא אִין דֶער אֵייגֶענֶער הֵיים, הָאבֶען זִיךְ פָּארְט אַ סַךְ יוּנְגֶע לַייט אָנְגֶעהוֹיבֶּען צוּשַׁארֶען צוּ שַׁבְּתַי צְבִי, אוּנ וָואס מֶעהר מְשׁוּנֶה'נֶע תְּנוּעוֹת מֶען הָאט פוּן אִיהם גֶעזֶעהֶען אִיז זַיין נָאהמֶען אַלְץ גֶעוָוארֶען גְרֶעסֶער אוּנ דִי גַאנְצֶע שְׁטָאדְט הָאט מִיט אִיהם גֶעקְלוּנְגֶען. פוּן דֶעסְטְוֶועגֶען, אַז שַׁבְּתַי צְבִי הָאט שׁוֹין גוּט גֶעפּוּעלְט בַּיי זִיךְ אַז עֶר מֶאג זִיךְ אוֹיסְגֶעבֶּען פַאר מָשִׁיחַ'ן אוּנ עֶר הָאט שַׁבָּת אִין שׁוּל אַרוּיסְגֶעשְׁרִיגֶען אוֹיף אַ הוֹיךְ קוֹל דֶעם שֵׁם הַמְפוֹרָשׁ, בְּרֵי דֶער עוֹלָם זָאל פֶערְשְׁטֶעהְן אַז דֶער גָלוּת הָאט זִיךְ גֶעעֶנְדִיגְט, הָאבֶען זִיךְ דִי

רבנים ארומגעקוקט, זיי האבען עס אנגענומען פאר א שטארקען חלול השם אונ האבען איהם געשיקט רופען, ווייל זיי האבען פריהר געוואלט געהען מיט גוטען אונ האבען גערעכענט אז ער וועט זיך אבזאגען פון זיינע שאדליכע געדאנקען. שבתי צבי האט אבער פון קיין זאך ניט געוואלט הערען אונ, אז די רבנים האבען איהם מחרים געוועהן איז ער אוועק קיין קאנסטאנטינאפאל אונ איהם זענען נאכגעפאהרען אללע זיינע תלמידים אונ גוטע פריינד, צווישען וועלכע עס האט געשפיעלט ניט קיין קליינע ראללע ר' משה פינהייראַ, א יוד א עושר אונ שוין א אלטערער מענש, וואס איז געוועהן א גרויסער מקובל אונ האט טאקי געגלויבט, אז די גוטע צייט פון דער גאולה איז שוין געקומען. אויף איהם קוקענדיג, האט שבתי צבי בעקומען הונדערטער אנהאנגער פון לייטישע בעלי בתים. די קאנסטאנטינאפאלער יודישע קהלה איז דעמאלט געוועהן גאר א גרויסע, נאר א צונויפגעלאפענע, קיין בעריהמטע לומדים האט מען דארט ניט געזעהען, מקובלים אבער זענען געוועהן זעהר פיעל, אונ דערפאר האט זיך דארט שבתי צבי פריי געקאנט אויספיהרען זיין פלאן. באלד האט ער דארט אבגעזוכט א ארעמען דרשן, אברהם יכיני, וואס האט פשוט זיך געוואלט מאכען דערפון א פרנסה אונ האט פערשטאנען אז ער וועט נאר ניט דערלעגען ווען דער עולם וועט זיך לאזען צו שבתי צבי'ן אונ ער וועט שטעהען ביי דער זייט ווי א גבאי. אברהם יכיני איז אבער געוועהן פון דער הברה, וואס קען צו נוט דאס פראסטע פאלק אונ ווייסט אללע מיטעל מיט וועלכע מען קאן איהם נעהמען. איהם איז קארג געוועהן וואס שבתי צבי אלליין האט פערשטאנען ווי אזוי צו פיהרען דאס רעדעל, וואס זיין שאנע הויכער וואוקס, זיינע לאנגע שווארצע האר, זיינע פייערינע אויגען האבען געמאכט איין איינדרוק אויף יעדען, וואס ער האט זיך געפיהרט ברייט אונ האט געשיט דאס געלד וואס דער פאטער האט איהם מיט געגעבען; ער האט געוואלט אז דער עולם זאל טאקי זעהען עפיס א מופת אונ זאל גאר אנדערש צוגעקלעבט ווערען צום נייעם משיח, אונ דאריבער האט ער פלוצלונג געפונען אין א פערבארגענער הייל איין אלטע מגילה, וואס איז קלאמערשט אנגעשריבען געווארען צוריק מיט הונדערטער יאהרען אונ דארט איז געשטאנען א נביאות, אז אים יאהר 1626 וועט אין סמירנא ביי ר' מרדכי צבי געבארען ווערען א זוהן שבתי צבי אונ ער וועט בעפרייהען די יודען גאר אהן א מלחמה, ווייל ער איז דער אמת'ער מלך המשיח. אזא ליגען מיט א ווארט־צייכען האט גוט פערדרעהט די קאפ פון אללע, אונ די גאנצע שטאדט האט אנגעהויבען רעדען פון דער גאולה. שבתי

צבי איז אָבער קיין נאר ניט געווען; ער האָט פערשטאַנען, אַז אין קאָנס-טאַנטינאָפּאָל קאָן ער ניט גוט אָבשניידען, ווייל די מלוכה קאָן דערפון געוואָהר ווערען און איהם רעכנען פאַר אַ מורד במלכות, און דאַריבער איז ביי איהם געבליבען, ער זאָל אַריבער קיין סאַלוניקי און דאָרט, אין אַ קלענערע שטאָדט, פרייער אָנהויבען אַרבייטען. סאַלוניקי איז טאַקי פון לאַנג אָן געווען אַ נעסט פון מקובלים, מען האָט שוין דאָרט געהערט פון שבתי צבי און מען האָט איהם אויפגעהאַפט ווי אַ אבן טוב. דאָרט האָט ער שוין אָנגעהויבען אָפּענטליך דרשנען אין די שולען, און אויף אַ שמחה, וואָס ער האָט געמאַכט פאַר'ן עולם, איז ער אַרויסגעגאַנגען צו די געסט מיט אַ רייניגקייט אויף די האַנד און האָט זיך געהייסען זאָגען „מזל טוב". ווייל ער איז אַ חתן געוואָרען פאַר דער תורה. מיט דעם קונץ האָט ער נאָר פערבלענדט די מקובלים די אויגען. די רבנים פון סאַלוניקי האָבען אָבער קרום געקוקט דאַרויף, און אַז עס איז אָנגעקומען אַ ידיעה פון סמירנא, אַז מען האָט שבתי צבי פון דאָרט אַרויסגעטריבען, האָבען זיי אויך ניט געוואָלט מיט איהם טענה'ן און האָבען איהם באַלד אַריינגעוואָרפען אין חרם. שבתי צבי איז פון דעסטוועגען ביי זיך ניט אַראָבגעפאַלען; ער האָט זיך אַ קורצע צייט אַרומגעדרעהט אין גריכענלאַנד ביז ער האָט זיך צוגעשלאָגען קיין קאַירא, וואו עס האָט געוואָהנט אַ בעריהמטער מקובל רפאל יוסף חלבי, אַ גרויסער עושר, וואָס האָט געדיענט ביי דער קרוין און איז געווען בעקאַנט מיט'ן טיטעל שרף באשי. שבתי צבי האָט קיין טעות ניט געהאַט, ווען ער האָט גערעכענט אויף רפאל יוסף חלבי'ס הילף, ווייל ער האָט געהאַט אַ אָפענע און מילדע האַנד, פופציג לומדים און מקובלים פלעגען אַללע טאָג עסען ביי זיין טיש, און דאָרט וואו עס קאָן דעם כלל ישראל אַרויסקומען עפּיס אַ טובה איז ביי איהם קיין געלד ניט טהייער געווען. זיין שטעללע ביי דער מלוכה האָט געפאָדערט ער זאָל געהען אָנגעטהון טהייערע מלבושים און אַרויספאָהרען אין דער שאַנסטער קארעטע, נאָר אויפ'ן לייב פלעגט ער טראָגען אַ גראָב העמד כדי ער זאָל ליידען יסורים און ניט הנאה האָבען פון עולם הזה, אַזוי ווי די קבלה האָט איהם געלערנט. זיין לייב-מענש איז געווען ר' שמואל וויטאַל, אַ זוהן פון ר' חיים וויטאַל, וואָס איז גענאַנגען אין זעלבען דרך פון'ם פאָטער, און ער האָט איהם געגעבען אַללע עצות ווי אַזוי אָבצוזהיטען דאָס פרומקייט. אוודאי, אַז ער האָט פאַר זיך דערזעהען אַזא מענשען ווי שבתי צבי און איז געוואָהר געוואָרען אַז מען רעכענט איהם פאַר משיח'ן, האָט ער איהם אָבגעשיט מיט געלד און האָט איהם געגעבען

אללע מיטעל ער זאל קאנען אריינפאהרען קיין ירושלים, ווייל דאס יאהר 1666, וואס אללע מקובלים האבען עס אנגענומען פאר'ן יאהר פון דער גאולה, איז שוין געוועהן נאהענט. אין ירושלים האבען זיך דעמאלט געפונען מעהר מקובלים ווי לומדים, און אז שבתי צבי איז אהין אנגעקומען איז ביי אללע איינגערעדט געווארען, אז באלד וועט מען זעהען פון איהם מופתים און דאס יודישע פאלק וועט אויפגעריכט ווערען. די ערשטע צייט האט שבתי צבי אייגענטליך גאר ניט ארויסגעוויזען, ער פלעגט אפט מתפלל זיין אויף די הייליגע קברים, שרייען און וויינען און דערנאך טאקי באלד זינגען שפאנישע ליעבעס-ליעדער, און די פרומע האבען געדרונגען אז דאס בעזינגט ער די שכינה. באלד האט זיך אבער געמאכט א צופאל, וואס שבתי צבי איז אים שטאנד געוועהן צו טהון א גרויסע טובה די יודען פון ירושלים און ווערען ביי זיי אללע בעליעבט. מען פלעגט אפט פארדערן זעהר גרויסע נתינות פון דער יודישער קהלה, און אז עס איז ניט געוועהן פון וואנען צו נעהמען פלעגט מען איינזעצען די שאנסטע בעלי בתים און זיי האלטען אזוי לאנג אין תפיסה ביז די יודען פון אנדערע שטאדט האבען זיי פאר רחמנות אויסגעקויפט. אזא מעשה האט זיך גראד געמאכט אין דער צייט וואס שבתי צבי איז געקומען קיין ירושלים און ער האט ניט לאנג געטראכט, ער איז שוין אוועקגעפאהרען קיין קאירא צו ר' רפאל יוסף חלבי און האט פון דארט געבראכט זעהר א גרויסע נדבה אויף פדיון שבויים. דער-מיט האט שבתי צבי זיך קונה אהבה געוועהן ביי יעדען און מען האט איהם שטארק אנגעהויבען עהרען און פארהייליגען.

אז דער שווינדעל דארף גילטען פאר איין אמת-קומען פון אללע זייטען אזעלכע בעווייזע, וואס מען האט זיך גאר אויף זיי ניט געקאנט ריכטען און וואס שפיעלען צו אקוראט צום רומעל, אזוי אז עס בלייבט כמעט ביי קיינעם קיין ספק ניט אז די זאך האט עפיס א ממשות. דאס אייגענע זעהט מען אויך אין דעם לעבען פון שבתי צבי און אז עס איז איהם בעשערט געוועהן ער זאל טאקי א לאנגע צייט שפיעלען די ראללע, וואס ער האט אויף זיך גענומען. ער האט פלוצלונג בעקומען פון גאנץ ווייט א „עזר כנגדו" – א פרוי, וואס האט איהם געהאלפען אויסצופיהרען זיין פלאן און האט אין זיין הצלחה געהאט דעם גראסטען חלק. אין יענע יאהרען, ווען חמעלניצקי האט אנגעמאכט א שחיטה אין פולין, איז אין א שטעדטעל געבליבען א יודיש מיידעלע פון זעכס יאהר א יתומה, ווייל די עלטערן זענען דערהרג'ט געווארען און די גאנצע משפחה איז זיך צולאפען. די קריסטען האבען רחמנות געהאט אויף דעם

קלײנעם קינד און מען האט עס אַרײנגענעבען אין אַ קלױסטער (מאָנאַסטיר) און דאָרט האָבען עס די גײסטליכע ערציהונגען אין דער קריסטליכער רעליגיאָן. דאס קינד איז שױן אָבער אַזױ צוגעבונדען געװעהן צום יודישקײט אַז זי האָט עס ניט געקאָנט פערגעסען די גאַנצע צעהן יאָהר, װאס זי האָט זיך געפונען צװישען די קריסטען. אַז זי איז אונטערגעװאַקסען און איז געװאָרען אַ גרױסע יפת תּאַר, האָט מען זי געװאָלט חתונה מאַכען, נאָר זי האָט עס אַלץ געצױגען צוריק צו די יודען, װעלכע האָבען זיך דערװײל נאָך אַ מאָל בעזעצט אין דעם שטעדטעל; און אײן מאָל האָט מען זי געפונען גאַנץ פריה, נאָר אין אײן העמד, אױפ׳ן יודישען בית עולם. די יודען האָבען זי אָנגעהױבען אױספרעגען װער זי איז, און זי האָט דערצעהלט פון װאַנען זי שטאַמט אַרױס און װי אַזױ עס ציהט זי װי מיט אײזערנע צװאַנגען צוריק צו דער יודישער אמונה. נאָר צום אמת האָט זי צוגעלעגט אַ שאַנעם ליגען, אַז דער פאָטער איז איהר געקומען צו חלום און האָט זי אין שלאָף איבערגעטראָגען אױפ׳ן הײליגען אָרט. זי האָט אפילו געװיזען אױפ׳ן לײב די צײכענס פון לאַנגע נעגעל. מען האָט זי באַלד אַװעקגעשיקט קײן אַמסטערדאַם, װאו עס האָט זיך אָבגעזוכט איהרער אַ ברודער; דאָרט איז זי צוריק געװאָרען אַ יודיש קינד און האָט אָנגענומען דעם נאָמען שׂרה. איהר אױפפיהרונג איז אָבער געװעהן װײט פון צניעות, מען האָט אױף איהר שטאַרק גערעדט און קײן אױסגעטראַכטע זאַכען האָט מען טאַקי ניט בעדאַרפט דערצעהלען, װײל שׂרה האָט זיך פײנד געהאַט צו בעהאַלטען. זי האָט געדרונגען, אַז זי מאַג לעבען פרײ, און פלעגט זאָגען אַז איהר שדוך קאָן קײנער ניט קאַליע מאַכען, און איהר מאַנן װעט זײן נאָר משיח אַלײן. פון אַמסטערדאַם איז שׂרה אַריבער קײן ליװאָרנאָ און דאָרט האָט זי אױך געהאַלטען אין אײן שרײען, אַז משיח מוז באַלד קומען און ער װעט זײן איהר אמת׳ער זיװג. שבתי צבי איז גראַד געװעהן אין קאַירא, װען עס איז אָנגעקומען אַ ידיעה פון ליװאָרנאָ, אַז דאָרט איז דאָ זעהר אַ שאָן מײדעל װאָס שרײעט אין אַלע גאַסען אַז משיח מוז זײן איהר בעשערטער. די זאַך איז איהם גוט אין קאָפ אַרײן, ער האָט פערשטאַנען אַז סאַי װי סאַי קאָן איהם אַזאַ מעשׂה נוצען צום געשעפט, און ער האָט באַלד אַרױסגעשיקט אַ שליח קײן ליװאָרנאָ מען זאָל איהם ברענגען די כלה. װי אָבגעשײדט שבתי צבי איז געװעהן פון פרױען, האָט שׂרה׳ס שאַנקײט אױף איהם געמאַכט אַ גרױסען אײנ־דרוק, און אַז ער האָט נאָך מיט איהר גערעדט אַ פּאָר װערטער און האָט געזעהען אַז דאָ האָט איהם גאָטט צוגעשיקט אַ בשׂר׳ע מציאה, װאָס װעט נאָך

קאֶנֶען מֶענְשֶׁען בֶּעסֶער פוּן אִיהם דִי קאָפּ פֶּערדְרֶעהֶען, הָאט עֶר גָאר נִיט קֵיין טַעֲנוֹת גֶעמַאכְט אוּנ הָאט בַּאלְד גֶעשְׁטֶעלְט מִיט אִיהר אַ חוּפָּה. עֶס הָאט אִיהם גָאר נִיט גֶעהַארְט וָואס אִין קַאִירַא הָאט שָׂרָה אוֹיךְ נִיט גֶעהַאט קֵיין גוּטֶען נָאהמֶען אוּנ מֶען הָאט זִיךְ פוּן אִיהר אָנְדֶערְצֶעהלְט גֶענוּג נִיט שֶׁאנֶע הַנְהָגוֹת. קֵיינֶער הָאט זִיךְ נִיט עֶרְלוֹיבְּט אִיהם צוּ פְרֶעגֶען קֻשְׁיוֹת, אוּנ דָארְט וואוּ עֶר הָאט פֶּערְשְׁטַאנֶען אַז מֶען מוּז דִי זַאךְ אַ בִּיסֶעלֶע פֶּערְאֶנְפֶערְן הָאט עֶר גֶעגֶעבֶּען אָנְצוּהֶערֶען אַז עֶר טְהוּט נָאךְ דֶעם נָבִיא הוֹשֵׁעַ, וָואס הָאט אוֹיךְ, לוֹיט גָאטְס בֶּעפֶעהל, גֶענוּמֶען אַ אִשָּׁה זוֹנָה. דִי חֲתוּנָה אִיז גֶעוֶועהן בַּיי ר׳ רְפָאֵל יוֹסֵף הֶלְבִּי אִין שְׁטוּב, אוּנ עֶר הָאט עֶס גֶערֶעכֶענְט פַאר׳ן גְרֶעסְטֶען גְלִיק וָואס גָאט הָאט אִיהם מְזַכֶּה גֶעוֶועהן מִיט דֶער מִצְוָה צוּ זַיין בַּיי אַזַא שִׂמְחָה. בַּיים אַלְטֶען רַייכֶען מְקוּבָּל אִיז גָאר קֵיין אַנְדֶער סְבָרָא נִיט גֶעוֶועהן אַז מֶען דַארְף נָאר דֶערְצִיהֶען בִּיז צוּם יָאהר 1666 אוּנ דִי גְאוּלָה וֶועט זִיךְ גֶעוִויס אָנְהוֹיבֶּען. עֶר הָאט אִין דֶעם פֶעסְט גֶעגְלוֹיבְּט אוּנ דֶערְפַאר הָאט עֶר גֶעאֶפֶענְט זַיין קַאסֶע פַאר שַׁבְּתַי צְבִי, עֶר זָאל נֶעהמֶען וִוי פִיעל גֶעלְד עֶר וֶועט בֶּעדַארְפֶען אַבִּי עֶר זָאל אוֹיסְפִיהְרֶען זַיין הֵיילִיג שְׁלִיחוּת. מִיט טְהַייעֶרֶע צְוֵויי זַאכֶען הָאט זִיךְ שַׁבְּתַי צְבִי אַוֶועקְגֶעלָאזְט צוּרִיקְפָאהרֶען קֵיין יְרוּשָׁלַיִם: מִיט שָׂרָה׳ס שֶׁאנְקֵייט אוּנ הֶלְבִּי׳ס רַייכְקֵייט, — אוּנ דָאס זֶענֶען גֶעוֶועהן צְוֵויי אוֹצְרוֹת אוֹיף וֶועלְכֶע עֶר הָאט זִיךְ גֶעקָאנְט אָנְשְׁפַּארֶען וִוי אוֹיף אֵיין אַייזֶערְנֶער וַואנְד.

בַּאלְד הָאט זִיךְ אָבְּגֶעזוּכְט נָאךְ אַ דְרִיטֶער אוֹצָר, אַ גֶעטְרַייעֶר דִינֶער, וָואס הָאט פֶערְשְׁטַאנֶען וִוי אַזוֹי צוּצוּלֶעגֶען אוֹיף טוֹיזֶענְד טֶעלֶער שַׁבְּתַי צְבִי׳ס מוֹפְתִים אוּנ מַאכֶען אַז דִי וֶועלְט זָאל אִיהם קְלִינְגֶען. אוּנְטֶערְוֶועגְס הָאט זִיךְ שַׁבְּתַי צְבִי אִין עַזָּה בֶּעקַאנְט מִיט נָתָן בִּנְיָמִין הַלֵּוִי, וָואס אִיז גֶעוֶועהן אַ אָרֶעם יוּנְגֶעל אוּנ אִיז אוֹיסְגֶעוַואקְסֶען אִין דַחֲקוּת בַּיי זַיין פָאטֶער, אַ אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל מְשׁוּלָּח; נָאר אַ גְרוֹיסֶער עוֹשֶׁר, וָואס הָאט גֶעהַאט אַ טָאכְטֶער מִיט אַ בְּלִינְד אוֹיג, הָאט אִיהם גֶענוּמֶען פַאר אֵיין אֵיידֶעם אוּנ הָאט אִיהם גֶעגֶעבֶּען אַ הִיבְּשֶׁען נְדָן. אַזַא יוּנְגֶער מַאנְן הָאט נִיט גֶעוואוּסְט וָואס צוּ טְהוּן מִיט׳ן גֶעלְד אוּנ עֶר הָאט אַלְץ גֶעזוּכְט עֶפִּיס אַזַא זַאךְ, וָואס זָאל צוּ רַייכְקֵייט אִיהם צוּגֶעבֶּען אוֹיךְ כָּבוֹד. אַוַדַאי אִיז לַייכְט צוּ פֶערְשְׁטֶעהֶען, אַז נָתָן בִּנְיָמִין הַלֵּוִי אִיז בָּטֵל גֶעוָוארֶען פַאר שַׁבְּתַי צְבִי אוּנ, אַז מֶען הָאט אִיהם נָאךְ גֶעוִויזֶען דִי מְגִלָּה, וָואס אַבְרָהָם יָכִינִי הָאט קְלָאמֶערְשְׁט גֶעפוּנֶען, הָאט עֶר עֶס אָנְגֶענוּמֶען פַאר תּוֹרַת אֱמֶת אוּנ הָאט אַוֶועקְגֶעוָוארְפֶען אַלְדִינְג, כְּדֵי עֶר זָאל קֶאנֶען מִיט׳ן גַאנְצֶען הַארְצֶען דִינֶען דֶעם מֶלֶךְ הַמָּשִׁיחַ. מֶען קֶאן נִיט וִויסֶען צוּ הָאט זִיךְ נָתָן בִּנְיָמִין הַלֵּוִי גֶעלָאזְט נַארֶען

אָדער ער האט טאקי געוואָלט צוזאַמען מיט אַללע אַנדערע אָבנאַרען ; נאָר
נאָר פלוצלונג האָט ער אָנגעהויבען שרייען, אַז אין איהם איז די נשמה פון
אליהו הנביא אונ האָט געפונען טויזענדער נאַראָנים, וואָס האָבען עס איהם
געגלויבט. ער האָט צושיקט בריעף אומעדום, וואו יודען האָבען נאָר גע-
וואוינט, אַז משיח איז שוין דאָ אונ אַז גאָר גיך וועט איהם דער סולטאַן אַלליין
אָבטרעטען די מלוכה אונ אָבגעבען די יודען זייער הייליג לאַנד, אונ ביז שבתי
איז געקומען קיין ירושלים, איז שוין אין גאַנצן ארץ ישראל געוועהן א רעש
אַז משיח פאַהרט, אונ אַז אין עזה האָט זיך בעוויזען אַ נייער נביא. די צאָהל
פון די נאַרישע מענשען, וואָס האָבען זיך לייכט געלאָזט אַלדינג איינרעדען,
איז מיט יעדען טאָג גרעסער געוואָרען אונ, אַז עמיצער האָט עפּיס געוואָלט
פרעגען שאלות האָט מען איהם באַלד פערמאַכט דאָס מויל. ווי עס ווייזט
אָבער אויס, האָבען זיך אין ירושלים נאָך געפונען עטליכע לומדים, וואָס האָבען
זיך ניט געלאָזט פערפיהרען אונ האָבען די רבנים אַרויפגעבראַכט, מען זאָל שבתי
צבי פערשטעהן געבען, אַז די הייליגע שטאָדט איז ניט קיין פּלאַץ פאַר קיין
שווינדלערס, אונ אַז מען וועט אויף איהם קיין כבוד ניט לעגען ווי באַלד ער
וועט ניט אַוועקפאָהרען. שבתי צבי האָט פערשטאַנען, אַז זיין אַיין עקשן טויג ניט
אונ עס איז ביי איהם געבליבען ער זאָל צוריקפאָהרען קיין סמירנא, וואו זיינע
ברידער זענען שוין געוועהן שטאַרק רייך אונ האָבען זיך געלאָזט קאָסטען אַ סך
געלד, אונ האָבען אָנגעשטעלט מענשען, מען זאָל דערצעהלען פון שבתי צבי נסים
ונפלאות פריהער האָט שבתי צבי אַרויסגעשיקט קיין סמירנא צוויי שלוחים, שבתי
רפאל, וואָס האָט גוט געוואוסט אַז דאָ איז אַ אָבנאַרעריי, נאָר ער האָט פּשוט גע-
וואָלט דערביי רייך ווערן, אונ אַ מקובל פון דייטשלאַנד, מתתיהו בלאָך, וואָס
האָט טאַקי ערנסט געמיינט אַז ער ברענגט די סמירנא'ר יודען אַ פרעהליכע בשורה
אונ מאַכט זיינע ברידער גליקליך. אַז שבתי צבי איז געקומען קיין סמירנא אונ האָט
נאָך אַהין געבראַכט זיין שרייבער אונ בעל סוד שמואל פרימא, וואָס איז
געוועהן אַ גרויסער בריה אויף אַזעלכע זאַכען, אונ האָט פערשטאַנען ווי אַזוי
זיך צו בענוצען מיט'ן בלינדקייט פונ'ם פּראָסטען עולם, איז שוין כמעט אין
שטאָדט ניט געוועהן קיין איינציגער יוד, וואָס זאָל ניט גלויבען אַז די צייט
פון דער גאולה איז טאַקי נאָהענט. פון דעסטוועגען האָט שבתי צבי אָנגע-
זאָגט, אַז מען זאָל ניט מאַכען קיין רעש אונ מען זאָל רוהיג וואַרטען ביז דער
אויבערשטער וועט איהם מגלה זיין אַז ער מאָג שוין עפּיס אָנהויבען טהון.
דערמיט האָט ער נאָך מעהר אונטערגעהיצט דאָס פאָלק, אונ אַז ער האָט אים

יָאהר 1665, פּוּנְקְט אִים ראֹש הַשָּׁנָה בַּיי דִי תְּקִיעוֹת גֶעלָאזְט אויסְרוּפֶען אַז עֶר אִיז מָשִׁיחַ, אִיז גֶעוָוארֶען אַ שִׂמְחָה אוֹיף אַלֶע יוּדֶען אוּנ מֶען הָאט אִין דִי גַאסֶען גֶעטַאנְצְט פַאר פְרֵייד. עֶטְלִיכֶע חֳדָשִׁים כְּסֵדֶר זֶענֶען דִי יוּדֶען פוּן סְמִירְנָא גֶעוֶועהן וִוי צוּ מִישְׁט; זֵיי הָאבֶען אַוֶועקְגֶעוָוארְפֶען אַלֶע גֶעשֶׁעפְטֶען אוּנ זִיךְ נָאר מֵכִין גֶעוֶועהן צוּ דֶער גְאוּלָה. אוֹיף שַׁבְּתַי צְבִי הָאבֶען זֵיי גֶעקוּקְט וִוי אוֹיף אַ מֶלֶךְ, זֵיי פְלֶעגֶען זִיךְ בּוּקֶען פַאר אִיהם אוּנ אַז עֶר אִיז אַרוּמְגֶעגַאנְגֶען אִין גַאס אוּנ הָאט גֶעזוּנְגֶען „יְמִין ה' רוֹמֵמָה, יְמִין ה' עוֹשָׂה חָיִל" פְלֶעגְט מֶען זִיךְ אָבְּשְׁטֶעלֶען מִיט יִרְאָה אוּנ פַּחַד, אוּנ עֶס הָאט זִיךְ אוֹיסְגֶעוִויזֶען אַז נִיט הַיינְט – מָארְגֶען הֵייסְט עֶר זִיךְ מֵכִין זַיין צוּ גֶעהֶען קַיין אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל. מֶען הָאט טַאקִי גֶעקֶאנְט דוּל וֶוערֶען, וַוייל פוּן אֵיין זַייט הָאט מֶען גֶעזֶעהֶען וִוי פְרוּמֶע יוּדֶען פַאסְטֶען גַאנְצֶע טֶאג אוּנ טְהוּעֶן זִיךְ אָן עִנּוּיִם קָשִׁים, כְּדֵי זֵיי זָאלֶען זִיךְ אָבְּרֵיינִיגֶען פוּן זִינְד אוּנ זוֹכֶה זַיין צוּ דֶערְלֶעבֶען דִי יְשׁוּעָה, אוּנ פוּן דֶער אַנְדֶערֶער זַייט הָאבֶען זִיךְ אוּמֶעדוּם אַרוּמְגֶעדְרֶעהט שַׁבְּתַי צְבִי'ס חֶבְרָה־לַייט אוּנ הָאבֶען גֶעגֶעבֶען אָנְצוּהֶערֶען אַז דִי טִירְקִישֶׁע מְלוּכָה אַלֵיין פֶערְשְׁטֶעהט אַז גֶעגֶען וִוילֶען פוּנ'ם רִבּוֹנוֹ שֶׁל עוֹלָם טָאר זִי נִיט גֶעהֶען. דָאס הָאט קֵיינֶער נִיט גֶעוואוּסְט, אַז מִיט דִי סְמִירְנָא'ר בְּעַאַמְטֶע אִיז גֶעוֶועהן אָבְּגֶערֶעט פַאר אַסַךְ גֶעלְד זִי זָאל זִיךְ נִיט וִויסֶענְדִיג מַאכֶען. אַוַדַאי הָאט שַׁבְּתַי צְבִי גֶעקֶאנְט אויסְפִיהרֶען וָואס עֶר הָאט נָאר גֶעוָואלְט אוּנ מֶען הָאט אִיהם בְּלִינְד גֶעפָאלְגְט. אַז דֶער אַלְטֶער רַב ר' אַהֲרֹן דֶע־לַא פָּפָּא אִיז אַרוֹיסְגֶעטְרֶעטֶען גֶעגֶען שַׁבְּתַי צְבִי אוּנ הָאט אִיהם גֶעוָואלְט מַחֲרִים זַיין, הָאט מֶען אִיהם בַּאלְד אָבְּגֶעזָאגְט פוּן רַבָּנוּת, אוּנ עֶר הָאט גֶעמוּזְט עוֹקֵר זַיין פוּן סְמִירְנָא. נָאךְ אֶרְגֶער הָאט מֶען זִיךְ נוֹהֵג גֶעוֶועהן מִיט אַ גְבִיר ר' חַיִּים פֶּנְיַא: עֶר הָאט זִיךְ גֶעפְּרִוּוט רֶעדֶען עֶפִּיס אַ וָוארְט גֶעגֶען שַׁבְּתַי צְבִי, אִיז מֶען אָנְגֶעפַאלֶען אוֹיף זַיין הוֹיז אוּנ מֶען וָואלְט גֶעוֶועהן אַ תֵּל גֶעמַאכְט פוּן זַיין גַאנְץ פֶערְמֶעגֶען, נָאר זַיין שְׁטִיקֶעל גְלִיק אִיז גֶעוֶועהן וָואס דָאס אִיז גֶעשֶׁעהֶען פְרַייטָאג פַאר נַאכְט, וֶוען דֶער עוֹלָם דַארְף גֶעהֶען אִין שׁוּל אַרֵיין אוּנ וָואס דֶער הוֹטֶא אַלֵיין הָאט בַּאלְד אָנְגֶעהוֹיבֶען שְׁרַייעֶן אַז עֶר הָאט חֲרָטָה אוּנ וֶועט שׁוֹין מֶעהר נִיט רֶעדֶען קַיין אִיבְּרִיגֶע וֶוערְטֶער. אַזוֹי אִיז שַׁבְּתַי צְבִי גֶעוָוארֶען אַלֶע מָאל מֶעהר תַּקִיף, אוּנ אַז עֶר הָאט אַ מָאל אַ זָאג גֶעטְהוּן אַז דִי גְאוּלָה הָאט נָאךְ אַ שְׁטַארְקֶען עִכּוּב דֶערְפוּן, וָואס עֶס פֶעהלְט נָאךְ דִי צָאהל פוּן דִי נְפָשׁוֹת, וֶועלְכֶע דַארְפֶען אוֹיסְגֶעלֶאזְט וֶוערֶען, אוּנ הָאט גֶעגֶעבֶען אֵיין עֵצָה מֶען זָאל גִיכֶער חֲתוּנָה מַאכֶען דִי קִינְדֶער, כְּדֵי עֶס זָאל אוּנְטֶערְוַואקְסֶען אַ נַייעֶר דוֹר, הָאט מֶען אִיהם גָאר נִיט

געוואלט איבערפראגען, מען האט געזעהען אז אזוי איז דער רצון פון גאטט, וואס ער גיט איבער דורך די ליפען פון זיין געליעבטען זוהן, אונ נאר אין סמירנא אליין האט מען חתונה געמאכט מעהר פון זיבען הונדערט קינדער, פון צעהן ביז צוועלף יאהר.

פון א נארישקייט ווערד די וועלט גיכער געוואהר ווי פון א חכמה: אין א צייט פון עטליכע חדשים האבען די יודען פון גאנץ קליין-אזיען געוואוסט, אז די גאולה האט זיך שוין אנגעהויבען אונ מען איז געווען מלא שמחה. שבתי צבי'ס לייב-מענש, שמואל פרימא, האט ניט געזשאלעוועט זיינע שאנע פאר-בען צו בעשרייבען דאס גרויסקייט פון משיח'ן אונ האט צושיקט בריעף אין אללע נאהענטע אונ ווייטע יודישע קהלות. אחוץ דעם האט זיך דער נייער נביא נתן בנימין הלוי אונ אויך שבתי רפאל אונ מתתיהו בלאך אוועקגעלאזט אויף דער וועלט אונ האבען מיט הייסע דרשות אונטערגעוואַרמט דעם עולם אונ דערוויטערט יעדען ספק, וואס האט נאר געקאנט ביי עמיצען אין הארצען געבארען ווערען. אפילו קריסטען, אז זיי האבען בעמערקט די פרייד פון די יודען, האבען אנגעהויבען גלויבען אז עפיס טהוט זיך טאקי; א טהייל האבען חוזק געמאכט, נאר פיעל האבען ערנסטער געקוקט אויף דער זאך אונ האבען געדרונגען, אז א פאלק וואס לעבט שטאנדיג מיט נסים קאן אויך אויפגעריכט ווערען ניט אויף קיין נאטירליכען וועג. דער ענגלישער אונ האללאנדישער קאנסול האבען דערפון געמעלדט קיין אייראפא, אין אללע גראסטע האנדעלס-שטאדט האט מען אנגעהויבען רעדען וועגען דעם משיח פון סמירנא, אונ אזוי איז די גוטע בשורה אנגעקומען אויך צו די אייראפאישע יודען אונ אללע האבען זיך אנגעהאפט אין דעם. די קבלה האט דעמאלט אזוי פערדרעהט די קאפ פון אללע יודען אז עס איז גאר קיינעם ניט מעגליך געווען דערפון אראבצופיהרען. אומזיסט האט ר' יעקב ששפורטש פון האמבורג געשריגען גענואלד אויף דעם שווינדעל אונ האט צושיקט בריעף צו אללע יודישע קהלות פון אייראפא, אזיען אונ אפריקא, מען זאל זיך ניט לאזען אראבפיהרען פונ'ם וועג: קיינער האט איהם ניט געוואלט הערען, עפיס ווי א כשוף האט צוגענומען דעם שכל ביי די קליגסטע אונ אפילו געלערנטע אונ געבילדעטע יודען איז שווער געוועהן אבצוגרייסען פונ'ם געדאנק, אז באלד וועט מען זיי אללע צוריקפיהרען צו דער אלטער היים. בעזאנדערס האט זיך געטהון אין האמבורג אונ אמשטרדם: ספרדים אונ אשכנזים האבען זיך אויסגעמישט אונ אללע צוזאמען האבען נאר געטראכט ווי אזוי מען זאל זיך מכין זיין צו דער גאולה. א טהייל האבען זיך

געמאכט אללע טאג פורים; נאר פרומע האבען געטרויערט אונ געפאסט, כדי זיי זאלען שפעטער האבען מעהר שמחה אויף זייער חלק. מען האט אנגעהויבען דרוקען בעזונדערע סדורים מיט שבתי צבי'ס בילד, אונ די יודישע דרוקען זענען ניט אים שטאנד געוועהן ארויסצוגעבען אזוי פיעל סדורים ווי פיעל מען האט בעדארפט. אפילו שפינאזא, וואס איז געוועהן גאר דערווייטערט פון יודען, האט זיך ניט ערלויבט צו לאכען פון דער האפנונג וואס האט פלוצלונג בעלעבט אללע יודען פון דער גאנצער וועלט, אונ גראד אין אזא צייט ווען אין פיעל לאנדער האט מען זיי זעהר שלעכט בעהאנדעלט אונ מען האט גאר ניט געקאנט דענקען, אז מען וועט דערלאזען זיי זאלען פריי ווערען אונ צוריק בעקומען א מלוכה. איינער פון זיינע גוטע פריינדע, א דייטשער געלעהרטער היינריך אלדענבורג, וואס האט אים יאהר 1665 געלעבט אין לאנדאן, האט אים געשריבען, אז דארט רעדט מען גאנץ שטארק ווענען יודישען משיח, וועניג מענשען גלויבען אין דעם, נאר א סך ווילען עס. דארויף האט איהם שפינאזא געאנטפערט, אז קיין אונמעגליכע זאך איז עס ניט, אז דאס לעבען פון אנדערע פעלקער דארף נאר א ביסעל אנדערש ווערען אונ דעמאלט קאן גאטט ווייטער אויסקלויבען די יודען פאר זיין פאלק.

עס לאזט זיך גאר ניט בעשרייבען וואס עס האט זיך געטהון צווישען יודען, ווען זיי האבען בעקומען די ידיעה אז אין סמירנא האט זיך שוין בעוויזען משיח, אונ אז עס דארף נאר אוועקגעהען א קורצע צייט וועט ער צונויפנעהמען די פערוואגעלטע יודישע קינדער פון אללע עקען פון דער וועלט. אין לאנדאן האט מען זיך שוין אנגעהויבען וועטען אויף גרויסען סוממע געלד, ווי דער שטייגער איז ביי די ענגלאנדער, אז ביז צוויי יאהר וועט שוין שבתי צבי געזאלבט ווערען אין ירושלים פאר קאניג. עס האבען זיך געפונען כשר'ע עדות, וואס האבען אלליין בעגעגענט ערגיץ אויפ'ן ים א גרויס שיף פול מיט מענשען, וואס האבען גערעדט נאר לשון קדש, אונ אויף דער פאהן פון דעם שיף איז געוועהן אנגעשריבען „די צוועלף שבטים פון ישראל". אפילו אין אוויניאן, וואו די יודען איז ניט געוועהן שלעכט, האבען זיי אללע געמאכט איין עק פון זייערע עסקים אונ עס איז ביי זיי געבליבען זיי זאלען ארויספאהרען קיין ארץ ישראל. נאר מעהר ווי אומעדום האט זיך גערעשט אין האמבורג: דארט האבען די יודען איבערגעטראגען פון די שונאים גענוג צרות אונ אז גאטט האט זיי יא געהאלפען אונ זיי האבען דערלעבט די טהייערע צייט פון דער גאולה האבען זיי ניט געוואלט בעהאלטען זייער פרייד אונ

האבען אומיסטען אזוי געזונגען און געשפרונגען, כדי די קריסטען זאלען זיך אנשטויסען אז זיי טרייבען קיין קאטאוועס ניט און אז זיי שטעהען שוין מיט איין פוס אין זייער אייגען לאנד. דערפאר האט די שמחה בערוישט אללע האמבורגער יודען, נאר אהן א שום אונטערשיעד, פון'ם ביטערן אביון ביז צום בכבוד'ן גביר, און אז מען איז אריינגעגאנגען אין א שול און מען האט דערזעהען טאנצען און זינגען, מיט א ספר תורה אין די האנד און מיט פרומע הויות אויפ'ן פנים, אזעלכע יודען ווי דער רייכער עמנואל טעקסיירא און דער אלטער בענדיטא דע קאשטרא, וואס איז א לאנגע צייט געוועהן לייב-דאקטאר ביי דער קאניגין כריסטיאנע. האט מען געקאנט פערשטעהען ווי גרויס און הייליג די גאולה האט זיך גערעכענט ביי זיי און וואס פאר א פייער עס האט אונטערגעצונדען יעדעס יודיש הארץ.

ווען שבתי צבי זאל אפילו אלליין ניט געוועהן זיין קיין שווינדלער, וואלט איהם נאר דאס געטימעל, וואס האט זיך אנגעהויבען אין אללע יודישע שטאדט, געוועהן אזוי ווייט פערדרעהט דעם קאפ, אז ער אלליין זאל זיך אבנארען און מיינען אז ער איז עפיס, און ווען ער האט נאך דערצו א פעסטען האראקטער און פערשטעהט ווי אזוי זיך צו בעגעהען מיט א גאנץ פאלק און עס האלטען אין די האנד, וואלט נאך אפשר געקאנט ארויס א שטיקעל ישועה פאר יודען. ער האט זיך אבער בעגנוגט מיט דעם כבוד, וואס ער האט שוין דערגרייכט, און ווייטער האט ער זיך ניט געפיהלט אין כח צו געהען; דערפאר איז ער געבליבען שטעהען און האט גערעכענט, אז אויב די יודען איז בעשערט אויסגעלאזט צו ווערען וועט שוין די גאולה קומען נאך דעם אנהייב, וואס ער האט געמאכט, און עס וועט איהם געראטהען צו בלייבען ביי זיי דער משיח. זיינע טאנצערס און ביישפיעלערס האבען איהם שוין ניט געלאזט רוהען, און בעזאנדערס האט געארבייט שמואל פרימא, וועלכער איז, ווי אללע מקובלים, ניט צופרידען געוועהן פון'ם שלחן ערוך און האט זיך געוואלט בענוצען מיט דער געלעגענהייט איהם מבטל צו זיין. ער האט ארויפגעפיהרט שבתי צבי דארויף, ער זאל ניט הייסען מעהר פאסטען אים עשרה בטבת און האט אין זיין נאהמען, צושיקט אומעדום א בעפעהל וועגען דעם מיט דעם דאזיגען לשון: „גאטט'ס בכור און בן יחיד, שבתי צבי, דער משיח פון'ם פאלק ישראל, ווינשט אללע יודישע קינדער שלום! אזוי ווי איהר האט געהאט די זכיה צו דערלעבען דעם גרויסען טאג, ווען דאס ווארט פון גאטט דורך זיינע הייליגע נביאים איז מקוים געווארען, דארפט איהר אוועקווארפען אייער קלאגען און

אונ טרויערן אונ פון אייערע תעניתים מוזען ווערען ימים טובים. פרעהט אייך מיט געזאנג אונ טאנין, אונ דעם אייגענעם טאג, וואס איהר פלעגט פאסטען אונ וויינען, זאלט איהר פערברענגען מיט שמחה, ווייל איך בין געקומען!"

אזא בעפעהל האט אנגעמאכט נאך מעהר רעש אונ האט אביסעל געעפענט די אויגען פון די פרומע לומדים זיי זאלען זיך ארומקוקען וואו זיי האלטען אין חשבון, אונ זיי האבען אלליין ניט געוואוסט וואס צו טהון. זיי האבען טאקי געגלויבט אז שבתי צבי איז משיח, נאר אפילו ווען משיח אלליין הייסט אבטרעטען פון יודישקייט אונ עובר זיין אויף דינים אונ מנהגים טאר מען איהם ניט פאלגען. קיין זאך האט זיי ביז אהער ניט געהערט, עס איז זיי ניט קשה געוועהן, וואס אויף פיעל פאפיערען האט זיך שבתי צבי אונטערגעשריבען „איך, דער האר, אייער גאטט", וואס ער האט אנגעווענדט אויף זיך די ווערטער פון שיר השירים: „דמה לך דודי לצבי" אונ דערפון געדרונגען אז ער איז גלייך צו קודשא בריך הוא. ביי אזעלכע זאכען האבען זיי זיך ניט וויסענדיג געמאכט, נאר אז ער האט אנגעהויבען מבטל זיין דינים אונ מנהגים האבען זיי שוין ניט געוואלט שווייגען, אונ פיעל פון זיי האבען נאר אנגעהויבען מסופק ווערען וועגען די הייליגקייט פון זיין שליחות. אזוי האט שבתי צבי אין יעדער שטאדט בעקומען געגנער אונ בעזאנדערס זענען געגען איהם ארויסגעשפרונגען די רבנים, וואס זיי איז געוועהן נאך א גראסערער וועטהיג אונ זיי האבען זיך בשום אופן ניט געקאנט רעכטען אז די אייגענע קבלה, וואס זיי אליין האבען אזוי שטארק זי בעפעסטיגט, זאל זיי ווארפען אזא שווערען שטיין.

דערווייל האט זיך דאס גליק, שוין אויף די ערשטע שריט, אבגעטהון פון שבתי צבי. ווי די פאליציי פון סמירנא איז ניט געוועהן איבערגעקויפט אונ האט ניט געזוכט צו פערגלאטען אלדינג וואס עס איז דארט פארגעגאנגען, האט דער סוד געמוזט ארויס, אונ אז מען איז אין קאנסטאנטינאפאל געוואהר געווארען פון שבתי צבי'ס דרכים, האט איהם די מלוכה געהייסען קומען אהין. קיין גרויסע הכנות האט מען איהם שוין ניט געלאזט מאכען אונ אין דריי טאג האט ער זיך געמוזט זעצען אויפ'ן שיף. מיט איהם איז מיטגעפאהרען זיין ערשטער יועץ אונ נאך אגאנצע חברה פון היימישע גוטע פריינד, נאר פאר'ן עולם האט עס געהייסען אז מען הויבט שוין אן עפיס צו טהון, ווייל דאס יאהר 1666 איז שוין געוועהן גאר נאהענט. אויפ'ן וועג איז געוועהן א גרויסער שטורמווינד אונ דאס שיף איז שיער ניט אונטערגעגאנגען: שבתי צבי האט

דערווייל בעוויזען נייע מופתים, די ווילדע הוואליעס פונ'ם ים האבען פאר איהם געמוזט איינביינגען דעם קאפ, אונ זיינע מקורבים האבען שוין געהאט צו דערצעהלען גאנצע מעשות: ווי דער משיח האט זיי אפגעראטעוועט פון א סכנה. פרייטאג איז ער אנגעקומען קיין קאנסטאנטינאפאל; די פאליציע איז איהם אקעגענגעפאהרען אונ מען האט איהם באלד געקאוועט אין קעטען, נאר אזוי ווי דער שבת האט זיך שוין אנגערוקט האט מען איהם געלאזט זיך אבשטעלען אין א קליין שטאדטעל, ניט ווייט פון דער הויפט־שטאדט. זונטאג האט מען איהם בעדארפט אריינברענגען אין קאנסטאנטינאפאל, אונ האטש זיינע מאמינים האבען זיך ניט גערעכנט אויף אזא אומגליק, אז זיי זאלען מוזען זייער משיח זעהען געפאנגען, זענען זיי טויזענדערווייז ארויסגעקומען צום שיף, מיט זיי זענען אויך געגאנגען א סך טירקען אונ עס איז געווארען א גרויס איבערגעלויף. איינער פון די טירקישע אפיציערען האט איהם מקבל פנים געוועהן מיט גוטע עטליכע פאטש, אונ דער גרויסער שבתי צבי, וואס האט געוואלט גליקליך מאכען א גאנץ פאלק אונ זיי אומקעהרען די פרייהייט, האט באלד ארויסגעוויזען אז ער איז נאר א קליין מענשעלע: ער האט געמאכט א רחמנות־פנים, אזוי ווי איינער בעט זיך ביי יענעם מען זאל איהם אויפהערען שלאגען, אונ האט ניט פערשטאנען ווי אזוי אבצוהיטען זיין כבוד אויף איין עדלערער ארט. אז מען האט איהם דערנאך געבראכט צום גובערנאטאר מוסטאפא־פאשא איז ער' גאר ביי זיך אראבגעפאלען: ער האט אין גאנצען זיך אבגעלייגענט אונ האט געשווארען אז ער האט גאר קיין מאל אין מחשבה ניט געהאט זיך אויסגעבען פאר משיח, אז ער איז מעהר ניט ווי א רב, וואס פאהרט ארום אויף דער וועלט צונויפנעהמען נדבות פאר ארץ ישראל אונ אז ער איז ניט שולדיג אין דעם וואס די יודען האלטען אזוי פון איהם אונ לויפען איהם נאך. מוסטאפא האט מן הסתם ניט געשטעלט אויף זיינע רעד אונ האט איהם געהייסען איינזעצען. שבתי צבי'ס חברה־לייט זענען פון דעסטוועגען ניט שטיל געבליבען אונ האבען נאך מעהר אנגעהויבען אונ־טערצוהיצען די קאנסטאנטינאפאלער יודען, זיי זאלען ביי זיך ניט אראבפאלען אונ זאלען ניט מיינען אז פון דער גאולה וועט גאר גיט ארויסקומען. זיי האבען פערקעהרט, גערדונגען אז שבתי צבי האט אליין אויף זיך גענומען די יסורים, ווייל אהן דעם קאן ניט קומען די ישועה. דערצו האט זיך נאך געפונען א משוגע'נער טירקישער גייסטליכער, וואס איז ארומגעלאפען אין די גאסען אונ האט געשריגען אז דער יודישער משיח איז געקומען. דאס האט געפיהרט

דערצו, וואס טויזענדער מענשען, יודען און טירקען פלעגען אללע טאג שטעהען פאר די פענסטער פון דער תפיסה און ווארטען ביז שבתי צבי האט ניט ארויסגעקוקט, ווייל יעדער האט איהם געוואלט אנקוקען און האט'ש פון דערוויי טענס בעקומען זיין ברכה. אפט פלעגען זיך ווענדען צו איהם רייכע טירקישע סוחרים, וואס האבען געהאט עפיס א משפט מיט יודען, און איין ווארט פון שבתי צבי איז גענוג געוועהן מען זאל איהם פאלגען און ער זאל אויסגלייכען ביידע צדדים. שמואל פרימא האט פון זיין זייט יעדער זאך צו־לעגט אויף טויזענד טעלער און די יודען זענען נאך מעהר צוגעבונדען גע־ווארען צו שבתי צבי און האבען עס געהאלטען פאר א בעזונדער מופת וואס די טירקישע מלוכה האט איהם כאלד ניט געטיידט. דערווייל האט זיך די טירקיי אנגעהויבען ריכטען אויף א מלחמה און די מלוכה האט מורא געהאט איבערצולאזען שבתי צבי אין קאנסטאנטינאפאל, כדי ער זאל ניט אנמאכען קיין מרידה. דער ערשטער מיניסטער אחמד קעפרילי האט איהם גע־הייסען איבערפיהרען אין א פעסטונג קאסטיא, ביי די דארדאנעלען, דארט איז איהם בעסער געוועהן, ווייל אללע זיינע גוטע פריינד האבען געקאנט אהין פריי קומען און דערפאר האבען זיי די דאזיגע פעסטונג גערופען „מגדל עז".

די נייע תפיסה איז פאר שבתי צבי געווארען א קאניגליכער פאלאץ און ער האט ווייטער אויפגעהויבען דעם קאפ. מען האט איהם אבגעשיקט מיט געלד פון אללע זייטען, אהין דעם האבען איהם זיינע ברידער פון סמירנא איבערגעשיקט גאנצע אוצרות און ער האט זיך אנגעהויבען פיהרען פשוט ווי א מלך, בעזאנדערס אז ער האט געהאט ביי דער זייט זיין ווייב שרה און זי האט מיט איהרע הענדלעך צוגעצויגען דעם עולם נאך מעהר ווי שבתי צבי מיט זיינע מופתים. פונקט אים ערב פסח האט מען איהם איבערגעפיהרט קיין קאסטיא און ער האט אליין געקוילעט א לאמעלע פאר א קרבן פסח און האט עס מיט אללע זיינע מקורבים, געגעסען אין גאנצען אהן בדיקה, כדי צו ווייזען אז ער איז מבטל אללע דינים פון שחיטה. פון דער גאנצער וועלט האט מען אנגעהויבען פאהרען צו איהם. פאר'ן אויפזעהער פון דער פעסטונג איז דאס געוועהן זעהר א וואהל געשעפט, ווייל יעדער גאסט פלעגט איהם גוט בעצאהלען, די שיפער האבען אויך פערדיענט דערביי און פון גאנץ פריה ביז שפעט אין דער נאכט האבען זיי נאר געפיהרט מענשען אהין און דאס גאנצע שטאדט האט געהאט פרנסה צו ליעב דעם געפאנגענעם „יודישען קאניג".

שַׁבְּתַי צְבִי אִיז טַאקֶי יֶעדֶען טָאג גֶעוָוארֶען בַּיי זִיךְ שְׁטַארְקֶער אוּנ, אַז עֶר הָאט דֶערְזֶעהֶען אַז דִי וֶועלְט לָאזְט זִיךְ פָּארְט נַארֶען הָאט עֶר וַוייטֶער אָנְגֶעהוֹיבֶּען גְלוֹיבֶּען אַז דָאס נַארִישְׁקַייט וֶועט אִיהם גֶערָאטְהֶען. דִי לֶעצְטֶע מָרָה שְׁחוֹרָה אִיז אַוֶועק, עֶר הָאט גָאר פֶערְגֶעסֶען, אַז וִוי גוּט אִיהם אִיז — אִיז עֶר דָאךְ נִיט מֶעהר זִוי אַ גֶעפַאנְגֶענֶער. עֶר הָאט אַלֵיין אָנְגֶעהוֹיבֶּען זִיךְ גְרוֹיס צוּ הַאלְטֶען, שְׁפִּיעלֶען דִי רָאללֶע פוּן אַ מֶלֶךְ אוּנ מִיט נָאוָה וַוייזֶען דֶעם עוֹלָם, אַז זַיין גֶעפַאנְגֶענְשַׁאפְט אִיז דֶער עֶרְשְׁטֶער שְׁרִיט צוּ דֶער פְרַייהַייט פוּנ'ם גַאנְצֶען יוּדִישֶׁען פָאלְק. זַיין נָאמֶען אִיז דֶערְוַוייל נָאךְ גְרֶעסֶער גֶעוָוארֶען אִין אֵייְרָאפַּא; אֵיין ר' יַעֲקֹב שַׁשְׁפּוֹרְטַשׁ הָאט גָאר נִיט גֶעקֶאנְט קַאלְיֶע מַאכֶען, הָאטְשׁ עֶר הָאט נִיט אוֹיפְגֶעהֶערְט צוּ שְׁרַייעֶן אוּנ רַאטְהֶען מֶען זָאל זִיךְ נִיט לָאזֶען פֶערְפִיהְרֶען; אַללֶע יוּדִישֶׁע קְהִלּוֹת הָאבֶּען גֶעקוּקְט אוֹיף אַמְשְׁטֶערְדַם, אוּנ אַז מֶען הָאט גֶעזֶעהֶען אַז דָארְט זֶענֶען דִי בֶּעסְטֶע בַּעֲלֵי בָתִּים צוּגֶעשְׁטַאנֶען צוּ שַׁבְּתַי צְבִי הָאט מֶען אִין לִיוָוארְנָא אוּנ הַאמְבּוּרְג נִיט גֶערֶעדְט קַיין וָוארְט, מֶען הָאט אַוֶועקְגֶעלֶעגְט אַללֶע גֶעשֶׁעפְטֶען אוּנ מֶען הָאט גֶעוַוארְט אוֹיף נִסִּים פוּן דֶעם נַייעֶם מָשִׁיחַ. שַׁבְּתַי צְבִי'ס חֶבְרָה־לַייט פְּלֶעגֶען זִיי אַללֶע מָאל דֶערְוַוארְמֶען מִיט בְּרִיאוֹת אוּנ זִיי טְרֶאסְטֶען אִין זַיין נָאמֶען מִיט דֶער הָאפְנוּנְג, אַז נָאךְ צְווייא יָאהר הָאט מֶען זִיךְ אִין גַאנְצֶען צוּ מִיטְשֶׁען. אַזֶעלְכֶע בְּרִיאוֹת הָאבֶּען אוּמֶעדוּם גֶעשְׁטַארְקְט דֶעם עוֹלָם. זַייעֶר אֱמוּנָה אִין שַׁבְּתַי צְבִי אִיז גֶעוָוארֶען נָאךְ פֶעסְטֶער, אוּנ וֶוען אֵיינֶער הָאט אֲפִילוּ אַ מָאל גֶע־זָאלְט עֶפִּיס אָנְהוֹיבֶּען נָאכְקְלֶערֶען אוּנ נָאכְפָּארְשֶׁען הָאט מֶען אִיהם פָּשׁוּט נִיט גֶעלָאזְט אֶפְנֶען קַיין מוֹיל. אִין וֶוענֶעדִיג אִיז אַ מָאל אִים שַׁבָּת אַרוֹיס אַ קְרִיעג צְוִוישֶׁען שַׁבְּתַי צְבִי'נִיקֶעס אוּנ זַייעֶרֶע גֶעגְנֶער אוּנ עֶס אִיז שִׁיעֶר נִיט גֶעקוּמֶען צוּ בְּלוּט פֶערְגִיעסֶען. אַז מֶען הָאט זִיךְ דֶערְנָאךְ אָנְגֶעפְרֶעגְט בַּיי שַׁבְּתַי צְבִי וִוי אַזוֹי מֶען זָאל זִיךְ נוֹהֵג זַיין מִיט דִי כּוֹפְרִים, וָואס לֵייגֶענֶען אִין אִיהם, הָאט עֶר גֶעעֶנְטְפֶערְט קוּרְץ אוּנ שַׁארְף, אַז אֲפִילוּ אִים שַׁבָּת אִיז אַ מִצְוָה זִיי צוּ דֶער־הַרְגֶענֶען, אוּנ דֶערְמִיט אַלֵיין קָאן מֶען זִיךְ פֶערְדִינֶען עוֹלָם הַבָּא. אִיבֶּערְהוֹיפְּט הָאט שַׁבְּתַי צְבִי אִין דֶער לֶעצְטֶער צַייט אָנְגֶעהוֹיבֶּען גֶעהֶען מִיט תְּקִיפוּת; עֶר הָאט גֶעזֶעהֶען אַז דִי טִירְקִישֶׁע מְלוּכָה לָאזְט אִיהם לוֹיפֶען, הָאט עֶר עֶס אָנְ־גֶעהַאנְגֶען אִין דֶעם וָואס מֶען הָאט פַאר אִיהם מוֹרָא אוּנ מֶען פִיהלְט אַז עֶר הָאט עֶפִּיס אַ כֹּחַ. אַוַודַאי הָאט עֶר גֶעקֶאנְט זַיין קְרַאפְט פְּרִיוֶוען נָאר אוֹיף יוּדִישֶׁע דִינִים אוּנ מִנְהָגִים, אוּנ קוֹדֶם כָּל הָאט עֶר מְבַטֵּל גֶעוֶועהן דֶעם תַּעֲנִית פוּן שִׁבְעָה עָשָׂר בְּתַמּוּז אוּנ הָאט גֶעהֵייסֶען אִים תִּשְׁעָה בְּאָב, אִין זַיין גֶעבּוּרְטְס־טָאג, מַאכֶען אַ יוֹם טוֹב, זָאגֶען הַלֵּל, זִינְגֶען אוּנ שְׁפִּיעלֶען, עֶסֶען אוּנ טְרִינְקֶען אוּנ

זיך אנטהון אללע תענוגים. ער האט געהאט בדעה מיט דער צייט איינצופיהרען גאר אנדערע ימים טובים און אפילו יום כפור מבטל זיין, נאר פלוצלונג האט זיך געמאכט איין איבערשלאג, וואס האט צודרעהט זיין גאנצען פלאן.

צווישען די טויזענדער אורחים, וואס פלעגען כמעט יעדען טאג קומען פון ווייט און נאהענט מקבל פנים זיין שבתי צבי, האבען זיך געפונען צוויי לומדים פון פולין, וואס די לעמבערגער רבנים האבען זיי ארויסגעשיקט קיין קאסטיא זיי זאלען מיט זייערע אייגענע אויגען בעטראכטען וואס דארט געהט פאר. פון זיי איז שבתי געוואהר געווארען, אז אין פולין דרעהט זיך ארום א נביא, נחמיה כהן, וואס שרייט אויך אז די גאולה וועט באלד קומען, נאר ער דרינגט, אז ניט שבתי צבי איז דער משיח. מיט שטאלץ האט דאס אויסגעהערט שבתי צבי, און אז די פולישע לומדים האבען בעדארפט אהיים פאהרען האט ער זיי אנגעזאגט מען זאל איהם באלד שיקען נחמיה׳ן. דער פולישער נביא האט זיך ניט געלאזט לאנג בעטען און איז געקומען קיין קאסטיא, און האט׳ש שבתי צבי האט איהם אויפגענומען מיט כבוד און האט זיך מיט איהם עטליכע שעה בסדר אויסגעטענה׳ט, איז נחמיה פארט געבליבען ביי זיין מיינונג, אז ניט שבתי צבי וועט בעפרייהען די יודען. קיין איינגעהאלטענער מענש איז נחמיה כהן, ווי עס שיינט, ניט געוועהן, ער האט זיין דעה פריי ארויסגעזאגט פאר אללע שבתי צבי׳ניקעס, זיי האט עס גוט פערדראסען און עס איז געבליבען מען זאל איהם טיידטען שטילערהייד. נחמיה כהן האט זיך אבער אנגעשטויסען אין וואס פאר א סכנה ער איז און האט זיך באלד ארויסגעגנב׳ט פון דער פעסטונג; ער איז אוועק קיין אדריאנאפאל צום גובערנאטאר מוסטאפא, דארט האט ער אנגענומען די מהמדנישע אמונה, און האט איהם איבערגעגעבען אלדינג, וואס עס טהוט זיך אין קאסטיא און ווי שבתי צבי וויל זיך בענוצען דערמיט וואס די טירקישע מלוכה ווייסט ניט דעם אמת, און וועט סוף כל סוף אנרעדען די יודען זיי זאלען מאכען א מרידה. דערביי האט ער אויך געמסערט דעם אויפזעהער פון דער פעסטונג, וועלכער האט זיך געמאכט א גאנצע פרנסה דערפון, וואס ער לאזט שבתי צבי זיך פיהרען ווי א קעניג. דער גובערנאטאר האט עס באלד מודיע געוועהן דעם סולטאן מהמד דעם פיערטען, און ער האט געמאכט איין אסיפה פון אללע מיניסטארען מען זאל זיך איין עצה האלטען וואס מען זאל טהון מיט שבתי צבי. עס איז געבליבען ביי זיי אללע, אז אומברענגען איהם טאר מען ניט, ווייל טירקען האבען אויך פון איהם געהאלטען, און דערפאר האט מען מורא געהאט עס זאל נאך זיין טויט ניט

ווערען אַ בעזונדער סעקטע טאַקי צווישען די טירקען אַלליין. אַ גייסטליכער האָט איין עצה געגעבען, אַז דאָס גלייכסטע וואָלט געוועהן מען זאָל שבתי צבי אַרויפברענגען דאַרויף ער זאָל צושטעהען צום מחמדנישען גלויבען. דאָס איז געפאַלען אונ מען האָט בעשלאָסען אַז דעם סולטאַן'ס לייב־דאָקטאָר דידון, אויך אַ געוועזענער יוד, זאָל אויף זיך נעהמען די שווערע אַרבייט אָבצורעדען שבתי צבי פון זיין אמונה. אַזוי האָט מען טאַקי געטהון: פּלוצלונג איז אָנגעקומען אַ בעפעהל, מען זאָל שבתי צבי אַריינברענגען קיין אַדריאַנאָפּאָל; דאָרט האָט דער דאָקטאָר דידון אָנגעהויבען איהם פערשטעהען צו געבען וואָס פאַר אַ שווערע שטראָף איהם ערוואַרטעט ווען ער וועט דעם סולטאַן ניט איבערבעטען אונ שטילען זיין צאָרן דערמיט, וואָס ער וועט ווערען מחמד'נער. אַללע האָבען גערעכענט אַז אַזאַ זאַך וועט דעם דאָקטאָר דידון ניט אַזוי גרינג אָנקומען, צום סוף האָט ער דווקא מיט שבתי צבי ניט בעדאַרפט לאַנג אַרבייטען: דער „יודישער קאָניג" האָט באַלד איבערגעביטען זיין גלויבען אונ, אַז דער סולטאַן האָט איהם פריינדליך אויפגענומען אונ האָט איהם געבענשט מיט אַ נייעם נאָהמען מחמד עפענדי, אונ דערצו נאָך געגעבען ביי זיך אין הויף אַ שטעללע מיט אַ שאָן געהאַלט, איז ער זעהר צופרידען געוועהן. דאָס אייגענע האָט אויך געטהון זיין ווייב שׂרה, וואָס האָט אָנגענומען דעם נאָהמען פאַטמאַ קדין אונ איז געוואָרען די ערשטע חשובה ביי דער סולטאַנין, וועלכע האָט זי אָבגעשיט מיט טהייערע מתנות. קוקענדיג אויף שבתי צבי, האָבען פיעל פון זיינע מקורבים אויך אָבגעטרעטען פונ'ם יודענטהום, אונ פונקט אין דער אייגענער צייט ווען אין גאַנץ איראָפּאַ האָבען די יודען אַרויסגעקוקט אויף אַ ישועה אונ אין אַמשטערדם האָט דער געלעהרטער רב, דער דאָקטאָר בנימין מוספיא, צוזאַמענגערופען די גאַנצע קהלה מען זאָל זיך אונטערשרייבען אויף אַ דאַנק־בריעף צו שבתי צבי, האָט דער „יודישער קאָניג" געהאַט די העזה צוצושיקען זיינע ברידער קיין סמירנאַ אַ בריעף אונ זיי שרייבען אַז „גאָטט האָט איהם געמאַכט פאַר אַ מחמדנער, ער האָט אַזוי געהייסען אונ אַזוי האָט עס געמוזט געשעהען".

מען קאָן זיך פאָרשטעלען די לאַגע פון די טירקישע יודען, ווען צו זיי איז פריהר פאַר אַללע אָנגעקומען די שענדליכע ידיעה וועגען שבתי צבי, אונ עס איז שוין מעהר ביי קיינעם קיין ספק ניט געוועהן, אַז „משיח'ן האָט גאָטט געמאַכט פאַר אַ טערק". פון אַללע זייטען האָט מען אויף זיי געטייט מיט די פינגער אונ מען האָט הוזק געמאַכט פון זיי. דערצו האָט זיי טאַקי די טירקישע

מְלוּכָה נִיט גֶעקֶאנְט מוֹחֵל זַיין, וָואס זֵיי הָאבֶּען זִיךְ נָאר עֶרְלוֹיבְּט צוּ הָאפֶּען, אַז אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל וֶועט נָאךְ אַ מָאל זַיין זֵייעֶרְס. דֶער סוּלְטַאן הָאט זִיךְ שְׁטַארְק גֶעוָואלְט נוֹקֵם זַיין אוּנ הָאט גֶערֶעכֶענְט אַ תֵּל צוּ מַאכֶען פוּן אַללֶע יוּדֶען אִין טִירְקַיי אוּנ זֵייעֶרֶע קִינְדֶער בִּיז זִיבֶּען יָאהר מִיט גֶעוַואלְד אַבְרַייסֶען פוּן יוּדִישְׁקַייט. מֶען הָאט אִיהם אָבֶּער דֶערְפוּן אָבְּגֶעשְׁלָאגֶען אוּנ אַז עֶר הָאט גֶעוָואלְט זַיין כַּעַס אוֹיסְלָאזֶען הָאט׳ש צוּ דִי רַבָּנִים אוּנ הָאט גֶעהֵייסֶען הַרְגֶנ׳ען פוּנְפְצִיג פוּן זֵיי דֶערְפַאר, וָואס זֵיי הָאבֶּען צוּגֶעלָאזְט דָאס פָאלְק זָאל זִיךְ פֶּערְדְרֶעהֶען דִי קָאפּ מִיט פּוּסְטֶע חֲלוֹמוֹת, הָאט מֶען אִיהם פֶערְשְׁטֶעהֶען גֶעגֶעבֶּען אַז עֶס אִיז נִיט רֶעכְט, אוּנ דִי יוּדֶען זֶענֶען מֶעהר נִיט אָבְּגֶעקוּמֶען נָאר מִיט שְׁרֶעק. צְווִישֶׁען זֵיי אַלְלֵיין אִיז אָבֶּער גֶעוָוארֶען אַ שְׁטַארְק גֶעטִימֶעל, אֵיינֶער הָאט אוֹיפ׳ן אַנְדֶערֶען אַרוֹיפְגֶעלֶעגְט דִי שׁוּלְד, אוּנ דִי שַׁבְּתַי צְבִי׳נִיקֶעס זֶענֶען מִיט׳ן לֶעבֶּען נִיט זִיכֶער גֶעוֶועהן. עֶס אִיז אַזוֹי וַוייט גֶעקוּמֶען, אַז מֶען הָאט אָנְגֶעהוֹיבֶּען מוֹרָא הָאבֶּען אַז עֶס זָאל פָּשׁוּט נִיט זַיין קֵיין הֲרִיגוֹת אִין יֶעדֶער שְׁטָאדְט, אוּנ דִי רַבָּנִים הָאבֶּען גֶעמוּזְט אַרוֹיסְלָאזֶען אַ בֶּעפֶעהל, אַז קֵיינֶער זָאל זִיךְ נִיט דֶערְוֶואגֶען הָאבֶּען צוּ טְהוּן מִיט אַ שַׁבְּתַי צְבִי׳נִיק אוּנ וֶוער עֶס וֶועט דַארוֹיף עוֹבֵר זַיין זָאל מֶען אִיהם אַרַיינְלֶעגֶען אִין חֵרֶם.

אַזַא שְׁרִיט פוּן שַׁבְּתַי צְבִי הָאט שׁוֹין, דַאכְט זִיךְ, בֶּעדַארְפְט אָנְלֶערְנֶען דִי מְקוּבָּלִים זֵיי זָאלֶען זִיךְ נִיט אָבְּגֶעבֶּען מִיט נַארִישֶׁע חֲלוֹמוֹת, צוּם סוֹף אִיז דֶער דָאזִיגֶער קְלַאפּ אוֹיךְ גֶעוֶועהן אַ פֶּערְפַאלֶענֶער, אוּנ דִי שַׁבְּתַי צְבִי׳נִיקֶעס הָאבֶּען זִיךְ בְּשׁוּם אוֹפֶן נִיט גֶעוָואלְט אָבְּזָאגֶען פוּן זֵייעֶרֶע הָאפְנוּנְגֶען אוּנ הָאבֶּען זִיךְ אָבְּגֶעזוּכְט נָאר אַ וואוּנְדֶערְבַּארֶען תֵּרוּץ, אַז דָאס אִיז נָאר דֶער גוּף פוּן שַׁבְּתַי צְבִי גֶעוָוארֶען אַ טֶערְק, עֶר אַלֵיין אָבֶּער אִיז אַרוֹיף אִין הִימֶעל, אָדֶער עֶר אִיז אַוֶועק צוּ דִי עֲשֶׂרֶת הַשְּׁבָטִים אוּנ מוּז אִיבֶּערְוַוארְטֶען אַ שְׁטִיקֶעל צַייט בִּיז דֶער דוֹר וֶועט וֶוערְטְה זַיין אוֹיסְגֶעלֵייזְט צוּ וֶוערֶען. וֶוער שְׁמִיעֶסְט שַׁבְּתַי צְבִי׳ס נָאהֶענְטֶע מְחוּתָּנִים, וָואס הָאבֶּען זִיךְ דֶערְוַוייל גֶעמַאכְט פוּן דֶער גְאוּלָה זֶעהר אַ וָואהלֶען מַעֲמָד פַּרְנָסָה, ווִי שְׁמוּאֵל פְּרִימָא, יַעֲקֹב פַּאלְיַאגִ׳י אוּנ יַעֲקֹב יִשְׂרָאֵל דוּהַאן, זֵיי הָאבֶּען זִיךְ גֶעחַאפְּט נָאךְ מֶעהר שְׁרַייעֶן אוּנ קְלַאפֶּען. זֵיי הָאבֶּען גֶעטַעֲנָה׳ט אַז דִי סוֹדוֹת פוּנ׳ם מֶלֶךְ הַמָּשִׁיחַ אִיז שְׁוֶוער צוּ פֶערְשְׁטֶעהֶען אוּנ מֶען טָאר נָאר נִיט זִינְדִיגֶען מִיט דִי רֶעד אוּנ עֶפִּיס נָאכְקְלֶעהֶרֶען; אוּנ אַז עֶס אִיז זֵיי שׁוֹין אוֹיסְגֶעקוּמֶען נָאר עֶנג אוּנ מֶען הָאט זֵיי גֶעווִיזֶען אַז דֶער וָואס וַוארְפְט אַוֶועק זַיין אֱמוּנָה קָאן נִיט וֶוערֶען קֵיין גוֹאֵל פוּן זַיין פָאלְק, הָאבֶּען זֵיי גֶעבְּרַאכְט אַ רְאָיָה פוּן דֶער תּוֹרָה, אַז פּוּנְקְט ווִי מֹשֶׁה רַבֵּנוּ הָאט

געמוזט זַיין אין די קינדערשע יאהרען א מִצְרִי, אַזוֹי איז געפאלען אויף שַׁבְּתַי צְבִי דער גוֹרָל צו זַיין אַ קורצע צייט אַ טערק. בעזאנדערס האט געאַרבּייט מַעֲשִׂים נָתָן בִּנְיָמִין הַלֵּוִי, וואס האט מוֹרָא געהאט אז ווען שַׁבְּתַי צְבִי ווערט אויס מָשִׁיחַ מוז ער ווערען אויס נָבִיא, אונ ער איז ניט מיעד געווארען אַרומ־צופאהרען אונ יעדען טאג נייע יודען אַריינגנארען אין זַיין נעץ. די רַבָּנִים האבען זיך אֲפִילוּ געפּרוּווט אָקענענשטעלען אונ האבען איהם געוואלט אין חֵרֶם אַריינ־לעגען, נאר עס האט ניט געהאלפען; נָתָן אונ נאך אַזעלכע חֶבְרָה לַייט האבען זיך געטהון זייערס, אונ אויפ'ן אָרט פון איין געגנער פלעגען צוקומען צעהן פרישע שַׁבְּתַי צְבִי'נִיקעס.

פון דער ווייטענס האט שַׁבְּתַי צְבִי גוט בעמערקט, אַז דאס פייער וואס ער האט אָנגעצונדען, איז נאך ניט אין גאנצען פערלאשען געווארען אונ צוברענט זיך נאך, פערקעהרט, מיט גרעסערער כְּרַאפט, אונ האטש ער האט זיך גע־לעבּט רוּהיג אונטער דעם שוּטין פונ'ם סולטאן, וואס האט איהם געהאלטען פאר זעהר א פרומען טערק, אונ האט איהם דערפאר שטארק ליעב געהאט, האט זיך בּיי איהם אין הארצען דערוועקט דער פריהריגער חֵשֶׁק צום אַלטען שווינדעל, אונ ער האט זיך ענטשלאסען אַלליין אויך עפּיס צו טהון אונ ווייטער פערדרעהען דעם עוֹלָם די קאפּ. פון איין זַייט האט ער אַרויסגעלאזט אַ סֵפֶר „סַהֲדוּתָא דִּמְהֵימְנוּתָא“ אונ האט די יודען אַ ווינק געגעבען אַז ער איז נאר לְפָנִים איבערגעגאנגען צו די מַחְמַדַנֶער, כְּדֵי ער זאל קאנען מְגַיֵּר זַיין אַ סַך טערקען. אין דער אַנדערער זַייט האט ער דעם סולטאן ערקלעהרט, אַז ער מוז זיך דרעהען צווישען יודען, ווייל ער וויל פיעל פון זיי גְּלִיקְלִיך מאכען אונ זיי אויך צורעדען זיי זאלען איבּערבייטען זייער גלויבּען. אַזוי האט ער בּע־קומען איין ערלויבּניש פריי צו לעבען, אונ ווי אַזוי עס האט איהם געטויגט אַזוי האט ער זיך געפיהרט: צווישען יודען האט ער אויסגערעדט כָּל הָרָעוֹת אויף די מַחְמַדַנֶער אונ צווישען די טירקען האט ער געשפּיגען קלעק אויף די יודען. די מְלוּכָה האט ניט בעמערקט ווי צוויי־פָּנִים'דיג ער איז, אונ אַז עט־ליכע יודען האבען טאקי אָנגענומען די מַחְמַדַנִישע אֱמוּנָה, האט זי עס אָנ־געהאנגען אין שַׁבְּתַי צְבִי'ס בְּרִיָה'שאפט, אונ ער איז בּיי איהר געווארען געהויבּט אונ געקרוינט.

דערווייל איז שַׁבְּתַי צְבִי'ן, נאר אומגעריכט, צוגעקומען פון אייראפּא אַ הייסער חָסִיד, וואס האט זיך נאר אין גאנצען פון זיינעטוועגען אַוועקגעלעגט. דאס איז געוועהן אַבְרָהָם מִיגוּאֵל קַרְדּוֹזָא, וועלכער איז אין שפּאניען

אויפגעוואקסען געוואָרען בײַ עלטערן־מאראנען און האָט צוזאַמען מיט זיין אלטערען ברודער פערנאנדא געלערנט מעדיצין. צווישען ביידע ברידער איז געוועהן א שטאַרקער חילוק: דער אלטערער איז געוועהן א געזעצטער מענש און האָט בעקומען א גרויסען נאָהמען וועגען זיין געלערנטקייט; דער יונגערער אָבער איז שוין, פערקעהרט, געוועהן א פליהענדיגער קאָפּ, אָהן ישוב הדעת, ער האָט אלדינג געוואָלט וויסען נאָר עס זאָל איהם קיין מיה ניט קאָסטען און ער זאָל קאָנען גאַנצע טאג ארומלויפען מיט שאָנע פרויען און זיי זינגען זיסע ליעבעס־לידער, אַזוי ווי דער מנהג איז געוועהן בײַ אלע שפּאַנישע עדעללייט, וואָס האָבען ליעב גוט צו לעבען. אַז פערנאנדא איז אַוועק קיין וועניעדיג, כדי ער זאָל דאָרט קאָנען פרײַ איבערגעהען צום יודענטהום, איז איהם מיגואל נאָכגעפאָהרען, נאָר אפילו אין יודישקייט איז ער אַלין געבליבען דער אייגענער, מיט דעם צוטראָגענעם מח און מיט'ן גאַנצען פייער צו אלע התאוות. פּלוצלינג איז בײַ איהם געוואָרען א איבערקעהרעניש. ער האָט אָנגעהויבען זעהען חלומות און שרייען אַז שבתי צבי איז משיח און, אַז דאָס וואָס ער האָט קלאָמערשט אָבגעטרעטען פון דער יודישער אמונה האָט ער געטהון אימיסטען, כדי ער זאָל ליידען הרפות און בושות און זאָל דערמיט אָבקומען פאר די זינד פון גאַנצען יודישען פאָלק. אומזיסט האָט זיך פערנאנדא בעמיהט איהם אראָבצופיהרען פון דעם פאַלשען וועג; מיט דעם אייגענעם חשק, וואָס אברהם מיגואל קארדוזא פלעגט פריהער זיך אָבגעבען מיט נארישע תאוות, האָט ער זיך אַצונד אָנגעכאַפּט אין שבתי צבי, און האָט זיך אַוועקגעלאָזט אין דער וויטער וועלט אַריין בעקאַנט צו מאַכען די יודען מיט דער גרויסער ישועה וואָס זיי מאָגען ערוואַרטען פון דעם יודיש־טירקישען גואל צדק. ער האָט זיך אַרומגעדרעהט אין כאירא און אויף די גריכישע אינזעל און אומעדום האָבען זיך אַרום איהם געזאַמעלט אלע שבתי צבי'ניקעס. אַוודאי האָט ער מיט זיין אייראָפּאישער בילדונג און מיט זיין שאַרפען לשון צוגעצויגען צו זיך פיעל מענשען און איז א סך מעהר צו נוטץ געקומען שבתי צבי ווי אלע זיינע נביאים און ביישפּיעלערס פון פריהער.

דערפון האָט זיך אָבער גענומען די מפּלה פון שבתי צבי. אַז ער האָט געזעהען ווי בלינד דער עולם גלויבט אין איהם, האָט ער זיך שוין אויפגעהערט היטען און האָט אַרויסגעלאָזט פון די האַנד די וואַגשאַל, אויף וועלכער ער פלעגט אין די פריהריגע יאָהרען אָבוואָגען יעדעס וואָרט און אַכטונג געבען, אַז קיין איבעריגע ווערטער זאָלען ניט אַרויס פון זיין מויל. ער פלעגט זיך אָפט ערלויבען

צו שאנדען יודען אונ זייער אמונה, אונ פלוצלונג האט ער זיך געקאנט שטעלען דאווענען צוזאמען מיט זיין חברה, זאגען תהלים אונ מעביר זיין די סדרה. ער האט ניט געהאט געבען זיך אזא נאהענטען אונ געטרייען מענשען, וואס זאל איהם קאנען אבהאלטען פון אזעלכע זאכען. די שאנע שרה, ווי עס שיינט, האט ביי איהם אנגעווארען איהר ווערטה, אונ ער האט אויף דער אלטער גענומען נאך איין פרוי, די טאכטער פונ'ם בעריהמטען למדן יוסף פילוסוף פון סאלוניקי. שבתי צבי האט מן הסתם געהאט גענוג שונאים אונ מען האט איהם געמסרט, אז ער האט נאך ניט אוועקגעווארפען זיינע אלטע דרכים אונ וויל נאך אלץ זיין א משיח ביי די יודען. מען האט איהם אנגעהויבען שטארק נאכקוקען אונ, אז מען האט איהם געפונען אמאל אין א דארף, ניט ווייט פון קאנסטאנטינאפאל, צוזאמען מיט עטליכע מנינים יודען אונ מען האט איהם פונקט דערטאפט ביי א תפלה, האט די מלוכה געהייסען איהם אוועקפיהרען קיין אלבאניען אונ בעזעצען אין א קליין שטאדטעל דולציניא, וואו ער האט שוין קיין יודען ניט געזעהען פאר די אויגען. דאס איז פאר איהם געוועהן א שטארקער קלאפ, א ביטערע מרה שחורה האט איהם פון די פיס געווארפען, אונ גאר גיך איז ער דארט, אים יאהר 1676, געשטארבען עלענד, אונ מען ווייסט אפילו ניט וואו זיין געביין איז הינגעקומען.

שפעטער מיט עטליכע חדשים, דעם 21 פעברואר 1677, האט דער טויט צוגעמאכט די אויגען פון ברוך שפינאזא. ער האט נאך דערלעבט צו זעהען, ווי אין דעם אייגענעם אמשטרדם, וואס צוריק מיט הונדערט יאהר האט א יוד ניט געטארט אהין אריינשמעקען, איז אויסגעוואקסען זעהר א שאנע ספרדישע קהלה פון דער טויזענד משפחות, ווי זיי האבען אויסגעבויעט א טהייערע שול אונ מיט גרויס פאראד האט מען געמאכט א חנוכת הבית, ווי קריסטען האבען מנדר געוועהן געלד אויף דער הייליגער מצוה אונ האבען זיך געפראהט ביי דער שמחה; נאר קיין נחת האט ער דערפון ניט געקאנט האבען, ווייל ער איז געשטאנען גאנץ ווייט פון זיינע ברידער, אונ נאר דער לויטערער פערשטאנד האט ניט דערלאזט, אז ביי איהם אין הארצען זאל בלייבען שטאנדיג די שנאה, וואס צו ליעב איהר האט ער אויף זיי אמאל גערעדט אזוי פיעל שלעכטס. אזוי רוהיג ווי ער האט געלעבט – אזוי איז ער אויך רוהיג געשטארבען; שטיל, אהן וועטהיג האט ער אויסגעהויכט זיין גרויסע נשמה אונ זיין טויט האט ערשט בעוויזען דעם חלוק צווישען א ליכטיגען קאפ אונ א פערטומעלטען מח. שבתי צבי האט א שפיי געטהון אויפ'ן יודישקייט, אונ ברוך שפינאזא איז ביז צום

לעצטען אויגענבליק געבליבען געטריי דעם פאלק, וואס האט איהם בעווארפען מיט שטיינער פאר זיין פריי דענקען, אונ האט ניט געוואלט איבערברייסען דעם פאדעם, וואס האט איהם צוגעבונדען צו יודען, אפילו מיט חסרונות, לויט זיין מיינונג, נאר פארט צו אייגענע....

---

10 יודישע בעשיצער אונ שונאים צווישען קריסטליכע געלעהרטע.

(1677—1720 נאך קריסטוס געבורט).

גראד אין דער צייט, ווען די יודען זענען נאכגעלאפען א פאלשען משיח, זענען זייערע שונאים א ביסעל שטיל געבליבען, אונ מען האט זיך כמעט אזוי ווי אבגעשמיעסט, מען זאל זיי לאזען צו רוה, חאטש פון דער טובה איז זיי ארויסגעקומען א רעה: זיי האבען זיך בענוצט מיט דעם וואס מען האט זיי געלאזט דעם אטהעם האפען, נאר דארויף זיי זאלען זיך אבגעבען מיט נארישע הלומות אונ אויסשמירען זיך מיט אייגענע בלאטע. דאס האט אבער געדויערט ניט לאנג; באלד האט מען זיך גענומען זיי ווייטער אנטהון צרות. אונ מערקווירדיג איז דאס, וואס אויסגעלאזט דעם כעס צו זיי האבען נאר קריסטען אונ די טירקיי האט זיי ניט געטשעפעט, חאטש דארט האט מעהר בעדארפט פערדריסען זייער אמונה אין שבתי צבי אונ די האפנונג צוצונעהמען ביי דער טירקישער מלוכה ארץ ישראל. לכתחלה איז טאקי דער סולטאן מחמד דער פיערטער שטארק ברוגז געווארען אויף די יודען אונ האט זיך געוואלט נוקם זיין אין זיי דערפאר וואס זיי האבען פערגעסען ווי גוט טירקיי האט זיי בעהאנדעלט, דערנאך האט ער זיך בערעכענט, אז מען טאר ניט אויסגיסען דעם צארן אויף א גאנץ פאלק פאר די זינד פון יחידים, אונ עס איז קיינעם קיין האר ניט געקרימט געווארען

ניט אזוי האט מען זיך מיט זיי נוהג געוועהן אין אייראפא, וואו מען האט אייגענטליך געקאנט האבען צו זיי גאר קליינע פרעטענזיעס, ווייל שבתי צבי'ס ארבייט האט זיך דארט כמעט ניט אנגעזעהען אונ האט גאנץ וועניג געשאדט. אויסער האללאנד אונ ענגלאנד, וואו זייער צושטאנד איז געוועהן גלאנצענד, האט מען זיי אין אללע איבעריגע לאנדער ווייטער אויפגעהערט צו בעטראכטען ווי מענשען, אונ ביי קיינעם האט זיך ניט געפונען פאר זיי א שטיקעל רחמנות.

דֶעם עֶרְשְׁטֶען קְלַאפּ הָאבֶּען זֵיי וַוייטֶער בֶּעקָאמֶען פוּן שְׁפַּאנְיֶען, וַוייל דָארְט אִיז דִי מְלוּכָה, נָאךְ דֶעם טוֹיט פוּנ׳ם קֶענִיג פִילִיפּ דֶעם פִיעֶרְטֶען, אִיבֶּערְגֶעגַאנְגֶען צוּ זַיין אַלְמָנָה מַארִיַא אַנְנַא, וָואס אִיז גֶעוֶועזֶען אַ אֶסְטֶערְרַייכִישֶׁע פְּרִינְצֶעסִין אוּנ הָאט זִיךְ אִין דֶער יוּגֶענְד בַּיי דִי קַאטָאלִישֶׁע גַייסְטְלִיכֶע גוּט אוֹיסְגֶעלֶערְנְט פַיינְד צוּ הָאבֶּען יוּדֶען. מִילָא אִין שְׁפַּאנְיֶען אַלַיין הָאט זִי נִיט גֶעהַאט וֶועמֶען דִי שִׂנְאָה אַרוֹיסְצוּוַוייזֶען, וַוייל דָארְט אִיז שׁוֹין עֶטְלִיכֶע הוּנְדֶערְט יָאהר קַיין זֵכֶר נִיט גֶעוֶועזֶען פוּן קַיין יוּד; דֶערְפַאר הָאט זִי זִיךְ אָנְגֶעהוֹיבֶּען צֶעפֶּען צוּ דִי יוּדֶען, וֶועלְכֶע הָאבֶּען שׁוֹין פוּן לַאנְג גֶעוְואוֹינְט אִין אַפְרִיקָא אִין אַזֶעלְכֶע מְקוֹמוֹת, וָואס שְׁפַּאנְיֶען הָאט זֵיי שְׁפֶּעטֶער אָבְּגֶענוּמֶען אוּנ הָאט גֶעהַאט אִיבֶּער זֵיי צוּ שַׁאפֶען, וִוי אָרַאן, מַאזַאקְווִיוִיר אוּנ נָאךְ אַנְדֶערֶע שְׁטֶעדְט, אוּנ הָאט גֶעגֶעבֶּען אַ בֶּעפֶעהל מֶען זָאל זֵיי בַּאלְד פוּן דָארְט אַרוֹיסְטְרַייבֶּען. דֶער גוּבֶּערְנַאטָאר אַלַיין הָאט גֶעזֶעהֶען אַז דָא טְהוּט דִי שְׁפַּאנִישֶׁע מְלוּכָה דִי גְרֶעסְטֶע עַוְלוֹת, אִי גֶעגֶען דִי יוּדֶען, אִי גֶעגֶען זִיךְ אַלַיין, וַוייל זֵיי זֶענֶען אַלֶע גֶעוֶועזֶען זֶעהר נוּצְלִיכֶע מֶענְשֶׁען אוּנ צְוֵויי רַייכֶע יוּדִישֶׁע מִשְׁפָּחוֹת, קַאנְזִינָא אוּנ שַׁשְׁפּוֹרְטַ׳ש, הָאבֶּען נִיט אֵיין מָאל אַרוֹיסְגֶעוִויזֶען זֵייעֶר גֶעטְרַייִשַׁאפְט דֶעם לַאנְד אוּנ דֶער קֶענִיג הָאט זֵיי גֶעשִׁיקְט אֵייגֶענְהֶאנְדִיגֶע דַאנְקְבְּרִיעף; עֶר הָאט אָבֶּער גָאר נִיט גֶעקָאנְט טְהוּן אוּנ הָאט זֵיי נָאר עֶרְלוֹיבְּט צוּ פֶערְבְּלַייבֶּען נָאר דִי אַכְט טֶאג פוּן פֶּסַח, אוּנ דֶערְנָאךְ הָאבֶּען זֵיי גֶעמוּזְט אִין הַיילֶענִישׁ מַאכֶען אַ תֵּל פוּנ׳ם גַאנְצֶען פֶערְמֶעגֶען, פֶערְקוֹיפֶען דִי הַייזֶער פַאר אַ צֶעהְנְטֶעל פוּנ׳ם וֶוערְטְה אוּנ הָאבֶּען זִיךְ בֶּעזֶעצְט אִין דֶער גֶעגֶענְד סַאוָואיֶען, קַיין נִיצְצָא אוּנ ווִילַאפְרַאנְקָא.

דָאס אֶפֶּעלֶע פַאלְט נִיט וַוייט פוּנ׳ם בַּיימֶעלֶע. דָאס אֵייגֶענֶע וָואס דִי מוּטֶער הָאט גֶעטְהוּן אִין שְׁפַּאנְיֶען, הָאט אִיהר טָאכְטֶער, דִי אֶסְטֶערְרַייכִישֶׁע קֵייזֶערִין מַארְגַארֶעטְהָא וִוידֶערְהָאלְט אִין וִויען. פוּן דֶער צַייט אָן, וָואס אִיהר מַאן, לֶעאָפָּאלְד דֶער עֶרְשְׁטֶער הָאט אָנְגֶעטְהוּן דִי קְרוֹין, הָאבֶּען דִי יֶעזוּאִיטֶען דִי גַאנְצֶע מַאכְט גֶעהַאט אִין אֶסְטֶערְרַייךְ אוּנ הָאבֶּען אָנְגֶעטְהוּן עִנּוּיִים קָשִׁים אֲפִילוּ קְרִיסְטֶען, וָואס זֶענֶען נָאר נִיט גֶעוֶועזֶען קַיין קַאטָאלִיקֶען. מֶען קָאן זִיךְ פָארְשְׁטֶעלֶען וָואס דִי יוּדֶען, וֶועלְכֶע הָאבֶּען זִיךְ וִוידֶער, שׁוֹין אַ יָאהר פוּפְצִיג בֶּעזֶעצְט אִין וִויען, זֶענֶען פוּן זֵיי אוֹיסְגֶעשְׁטַאנֶען. דִי שִׂנְאָה פוּן דִי גַייסְטְלִיכֶע פוּן אֵיין זַייט אוּנ דִי קִנְאָה פוּן סוֹחֲרִים אוּנ בַּעֲלֵי מְלָאכוֹת פוּן דֶער אַנְדֶערֶער זַייט, דֶער פֶערְדְרוּס וָואס יוּדֶען פִיהרֶען גְרוֹיסֶע גֶעשֶׁעפְטֶען אוּנ הָאבֶּען פַּרְנָסָה בְּשֶׁפַע, דָאס אַלֶעס הָאט גֶעפִיהרְט דֶערְצוּ, וָואס מֶען הָאט

זיי פערביטערט דאס לעבען אונ מען האט זיי ניט געלאזט רוהיג עסען דאס שטיקעל ברויט, וואס פלעגט זיי ניט גרינג אנקומען. וואו ערגיין א צרה, א בלבול, האט מען ארויפגעלעגט אויף די יודען, אונ עס איז גענוג געוועהן צו געפינען אין טייך א דערטרונקענעם, די שונאי ישראל זאלען שוין האבען וואס צו רעדען אונ די יודען זאלען מיט'ן לעבען ניט זיכער זיין. היבשע עטליכע יאהר האט מען זיך אזוי געמוטשעט מיט די יודען, די שונאים האבען געהאט מיט זיי א גאנצע ארבייט, אללע מאל האט מען בעדארפט אויסטראכטען נייע שקרים, ארויסגעבען פרישע דינים: דא געה ניט, דא שטעה ניט, מיט דעם האנדעל ניט, דארט לערן ניט, ביז עס איז די זאך נמאס געווארען אונ מען האט געפועלט ביי לעאפאלד'ן ער זאל הייסען די יודען לחלוטין ארויסטרייבען פונ'ם לאנד אונ בעזאנדערס פון וויען. דער קייזער האט זיך אפילו א ביסעל געשוכט, נאר אזוי ווי מארגארעטהא האט ביי איהם געהאט די גאנצע דעה, אונ זי האט עס געוואלט, האט ער שוין געמוזט נאכשאקלען מיט'ן קאפ, אונ אים 14 פעברואר 1670 האט מען אומעדום אויסגערופען אז אין עטליכע חדשים ארום וועט זיך קיין יוד ניט טארען געפינען אין גאנץ אסטעררייך. ווי א דונגער האט די בשורה דערשלאגען די יודען אונ עס איז זיי שווער געוועהן צו גלויבען, אז פלוצלונג זאל מען זיי נאר אהן א שום חטא ברעכען פון ברויט אונ הייסען געהען אין דער פרעמד. זיי האבען נאך אלין געהאפט אז עס וועט זיי געראטהען מבטל צו זיין די ביטערע גזרה אונ זיי האבען אוועקגעשיקט א געבעטבריעף צום בעריהמטען גביר עמנואל טעקסיירא, וואס איז געוועהן געזאנדטער פון דער קאניגין כריסטינע אונ האט געהאט גוטע פריינד צווישען די גראסטע שררות. טעקסיירא האט זיך טאקי, ווי א הייסער יוד, גענומען צו דער זאך זעהר ווארם אונ האט אנגעווענדט אללע מיטעל; עס האט אבער ניט געהאלפען, אונ נאר איין טובה האט די אסטעררייכישע מלוכה געטהון די יודען, וואס זי האט אנגעזאגט מען זאל זיי פאר'ן פאהרען ניט טהון קיין שלעכטס. אזוי האבען זיי אללע געמוזט ארויס. קיין אונגארן האט מען זיי ניט אריינגעלאזט אונ דערפאר זענען זיי געצוואונגען געוועהן זיך צו בעזעצען אין מאהרען, באהמען אונ בייערן. פאר אזא חסד, וואס דער קייזער האט געטהון מיט די וויענער איינוואהנער אונ האט זיי בעפרייעט פון יודען, האט די שטאדט אבגעקויפט פאר הונדערט טויזענד גולדען די „יודישע גאס" אונ מען האט זי אוועקגעשענקט לעאפאלד'ן, אונ דאריבער רופט מען זי עד

היום „לעאפאלד שטאדט״. אויף דעם ארט וואו די אלטע יודישע שול איז געשטאנען, האט מען אויסגעבויעט א קירכע.

דער אויבערשטער שיקט אבער די קאלט נאך די קליידער: אז מען האט די יודען פון ווין ארויסגעטריבען, האט זיך פאר זיי געעפענט א נייע היים אין דער געגענד פון בראנדענבורג און אין די אללע מקומות, וואס פון זיי איז נאך דעם געווארען פרייסען און אצונד הערשט דארט די מאכט גונ׳ם גרויסען דייטשלאנד. דער קורפירסט פרידריך ווילהעלם איז אייגענטליך ניט געוועהן קיין גרויסער אוהב ישראל, און אין זיין לאנד האט שוין מעהר פון הונדערט יאהר קיין יוד ניט געטארט זיך בעזעצען, נאר אז אין עטליכע שטאדט וואס זענען ארונטער, נאך א מלחמה, אונטער זיין מלוכה, זוי האלבערשטאדט, עממעריך, וועזעל, דוסבורג און מינדען, האבען זיך געפינען גאנץ קליינע יודישע קהלות און צווישען די יודען זענען געוועהן זעהר נוצליכע מענשען, ווי למשל, ר׳ אליהו גומפערץ, וואס האט צוגעשטעלט דער קרוין כלי זין און פולווער און מען איז פון איהם געוועהן זעהר צופרידען, איז ביי איהם געבליבען ער זאל יודען פריי ארייןלאזען אין זיין מדינה, און ער האט זיך נאך מיה געגעבען צוציהען פעהיגע יודישע סוחרים מיט געלד, ווייל ער האט גוט געזעהען אז יודישע קאפיטאלען בעלעבען דעם האנדעל און קיינער דערלייגט ניט צו זיי, דערפאר האט ער געגעבען א בעפעהל זיין געזאנדטען אין ווין, ער זאל אנהייבען צורעדען די יודען, אז זיי זאלען קומען קיין בראנדענבורג, און זיי האבען ארויסגעשיקט קיין בערלין צוועלף בעלי בתים, מען זאל איבעררעדען מיט דער מלוכה וועגען דעם. די תנאים, וואס מען האט מיט זיי אויסגענומען, זענען געוועהן א ביסעלע שווער, נאר עס איז קיין צייט ניט געוועהן לאנג זיך צו דינגען און מען האט געמוזט אויף אללעמען בעשטעהען. מען האט אבגעמאכט אז דערווייל זאלען זיך מעהר ניט בעזעצען פון פונפציג יודישע משפחות, וואס קאנען זיך בעשעפטיגען מיט אללער ארט מסחרים, נאר יעדע פאמיליע דארף צאהלען יעהרליך טס אכט טהאלער שוטץ-געלד, און פון יעדער חופה אדער לויה — א גולדען. הייזער האבען זיי געמאגט קויפען נאר אויף א צייט און דערנאך האבען זיי געמוזט פערקויפען קריסטען. קיין אפענטליכע גרויסע שולען בויען האבען זיי ניט געטארט, נאר מאכען קליינע מנינים ביי זיך אין שטוב און האלטען חזנים און שוחטים האט מען זיי ניט פערווערט. געהייסען האט עס, אז מען מאכט נאר א פריוו אויף צוואנציג יאהר, נאר די מלוכה האט בפירוש אויסגערעדט, אז

זוי באלד עס וועט איהר לוינען מוזען די יודען בלייבען ווייטער. ווי עס ווייזט אויס, האט קיינער קיין חרטה ניט געהאט: פון די ערשטע פונפציג משפחות, האבען זיך זיבען בעזעצט אין בערלין און פון זיי איז אויסגעוואקסען די בעריהמטע בערלינער יודישע קהלה, און די איבריגע האבען זיך פערשפרייט איבער דעם גאנצען לאנד. צו זיי זענען באלד צוגעקומען רייכע יודען פון האמבורג און גלאגויא, און אין צוויי שטאדט לאנדסבערג און פראנקפורט אן דער אדער, זענען געווארען צוויי גרויסע קהלות. וואס מעהר יודען עס האבען זיך דארט בעזעצט, האבען זיי מעהר נושא חן געוועהן ביי פרידריך ווילהעלם'ן. און אז ער האט געאפענט א אוניווערזיטעט און האט מנדר געוועהן א בעזונדערע הויז פאר געלעהרטע, האט ער געמאכט, אז מען זאל אויפנעהמען אויך יודען און, אז צוויי יודישע יונגלעך, פון דער משפחה כהן רופא, האבען זיך פערשלעפט פון פולין, וואו זיי זענען קוים ניצל געווארען פון המעלניצקי'ס שחיטה און האבען געוואלט לערנען מעדיצין, האט זיי דער קורפירסט געהייסען אריינגעהמען אין דער אוניווערזיטעט און האט זיי די גאנצע צייט אויסגעהאלטען אויף זיין רעכנונג.

אין דער איינענער צייט האט די מאראנען פון פארטוגאל אויך א בליין געטהון אקליינע שיין פון. האפנונג אז זייער לאגע וועט זיך פערבעסערן און די קראפט פון דער אינקוויזיציאן וועט געבראכען ווערען. שוין מעהר פון הונדערט פונפציג יאהר אז די אינקוויזיציאן האט זיך, כמעט גענען ווילען פונ'ם פאפסט, אהין אריינגעגנב'ט און האט אבגעקאסט גענוג בלוט, ווייל חאטש אין די פיער דורות, וואס האבען זיך איבערגעביטען, האבען זיך די מאראנען שטארק אויסגעמישט מיט'ן פאלק און פיעל פון זיי האבען טאקי גאר אין גאנצען פערגעסען זייער שרש, פון דעסטוועגען האט מען יעדעס מאל אויף איין אנדערן געמאכט א בלבול, און אומשולדיגע מענשען פלעגען פאלען ווי שטרוי. אזוי האט זיך עס געפיהרט ביז עס איז געגען דער אינקוויזיציאן ניט ארויסגעשפרונגען א גייסטליכער פון די יעזואיטען, אנטאניא וויאיירא, וואס האט אליין אין דער יוגענד גענוג געליטען פון איהר און האט זיך ענטשלאסען זוכען א נקמה און אומוואַרפען דעם גאנצען בנין פון דעם שרעקליכען מזבח, וואס פלעגט פערשלינגען טויזענדער מענשליכע קרבנות. דערצו האט נאך אנטאניא וויאיירא געהאלטען פון יודען, ווייל ווען ער האט אמאל געלעבט אין אמשטרדם איז ער געוועהן אבן בית ביי ר' מנשה בן ישראל און ר' יצחק אבוהב און האט זעהר געשאצט די יודישע רבנים און לומדים. ער

האט זיך גענומען צו דער זאך ניט ווי קיין נאר אונ האט אנגעהויבען ארבייטען פון צוויי זייטען: אלליין האט ער זיך אנידערגעזעצט אין רום אונ האט דארט מודיע געוועהן וואס עס געהט פאר אין פארטוגאל; אין ליסאבאן ווידער האט ער איבערגעלאזט איינעם פון די פריינד, וואס איז געוועהן א חשוב ביים קאניג דון פעדרא אונ האט איהם פערשטעהען געגעבען, אז פארטוגאל קאן צוריק אבנעהמען אינדיען, ווען זי וועט האבען מיטעל צו פיהרען א מלחמה. דאס האט ער געטהון מיט א כוונה, כדי ער זאל ארויספיהרען דעם קאניג אויף דער מחשבה צו זוכען געלד, אונ קוים איז ער מיט איהם פערטיג געווארען האט ער איהם באלד אנגעוויזען, אז די מאראנען זענען אנגעשטאפט מיט געלד אונ אז עס וואלט גוט געוועהן מען זאל מאכען מיט זיי יד אחת. דער קאניג האט געהייסען מען זאל שטילערהייד אנהייבען איבערשמיעסען מיט די מאראנען, נאר די אינקוויזיטארען האבען עפיס אנגעשמעקט אונ האבען זיך גענומען זיי רודף'ן נאך מיט מעהר אכזריות. עס איז אזוי ווייט געקומען אז פיעל גרויסע לייט, וואס האבען ניט געקאנט צוזעהען אזא אומרעכט, זענען געפאלען אויף א שכל אונ האבען פארגעלעגט, מען זאל בעסער אללע מאראנען ארויסטרייבען פון פארטוגאל, כדי עס זאל ניט זיין צו וועמען זיך צו טשעפען. דאס איז אבער געוועהן פאר די אינקוויזיטארען נאך ערגער, ווייל דעמאלט וואלט זייער ארבייט אין גאנצען אויפגעהערט, אונ דאריבער האבען זיי שוין גאר אנגעהויבען רעדען פון ישר אונ האבען געדרונגען אז שולדיג זענען דאך נאר געצאהלטע מענשען אונ עס וואלט געוועהן א גרויסע עולה ווען מען זאל די זינד פון עטליכע ארויפלעגען אויף אללע. דערווייל האט אנ-טאניא וויאירא געפועלט ביים פאפסט קלעמענטי דעם צעהנטען ער זאל ערלויבען די מאראנען זיי זאלען ארײנשיקען קיין רום שלוחים אונ מען זאל דארט אויסהערען זייערע טענות. אויסער דעם האט דער פאפסט צוגעשיקט א בעפעהל, אז די אינקוויזיציאן טאר מעהר ניט פערמשפט'ן קיינעם צום טויט אדער צו שווערער ארבייט אונ, אז אללע פראצעסען פון די מאראנען, וואס געפינען זיך נאך אין תפיסה, זאל מען אוועקשיקען קיין רום אונ דארט זאל מען איבערקוקען אללע פאפירען אונ נאכפארשען צו האט עפיס די בעשול-דיגונג א ממשות. די אינקוויזיטארען זענען שוין אבער געוועהן אזעלכע שטאלצע לייט אז פון קיין אלטערס איבער זיך האבען זיי גאר ניט געוואלט וויסען: זיי האבען זיך ניט אומגעקוקט אויפ'ן פאפסט'ס בעפעהל אונ האבען נאך אנגערייצט דאס פראסטע פאלק מען זאל ארומלויפען אין די גאסען אונ שרייען, אז מען

דארף אויסקוילען די יודען אונ מאראנען. די יעזואיטען האבען דאס באלד מודיע געוועהן קיין רום אונ גאר גיך איז פון דארט אנגעקומען מען זאל אראב־ ווארפען אללע אינקוויזיטארען פון זייערע שטעללען אונ דעם שליסעל פון דער תפיסה זאל מען איבערגעבען דעם פאפסט׳ס געזאנדטען. דא זענען שוין די אינקוויזיטארען נאר ארויס פון דער עזה אונ האבען געזאגט אז די ברירה איז ביי זיי אונ אז מיט גוטען פאלגען זיי ניט דעם פאפסט בשום אופן.

אין שפאניען האט די אינקוויזיטארען שטארק פערדראסען פאר וואס דער פאפסט מישט זיך אריין אין אזעלכע זאכען, וואס זיי טהוען עס נאר לשם מצוה, כדי צו בעפעסטיגען דעם גלויבען, אונ זיי האבען מורא געהאט טאמער וועט ער זיי שפעטער אויך זאגען אדעה; דערפאר איז ביי זיי געבליבען זיי זאלען איהם ווייזען ווי גרויס זייער כח איז, אז זיי זענען אים שטאנד אלדינג צו טהון, אז דער קעניג אונ דאס פאלק זענען ביי זיי אין די הענד אונ ווער עס וועט זיך וועלען טשעפען — זיי וועט גאר ניט אויספיהרען. דעמאלט איז אין שפאניען נאר וואס געווארען קעניג קארל דער צווייטע, א נארישער אונ אלייכטזיניגער יונגער מאנן, וואס האט ניט לאנג חתונה געהאט מיט א פראנצאזישער פרינצעסין; אזא שוואכלינג האט מען זעהר לייכט געקאנט ארויספיהרען אויף דער גרעסטער נארישקייט, אונ איהם האבען די אינקווי־ זיטארען, אים יאהר 1680, איינגערעדט ער זאל מאכען א שמחה צו ליעב דער קעניגין מאריא לואיזע אונ לאזען עפענטליך פערברענען פיעל מאראנען וועלכע זענען פערמשפט געווארען צום טויט. דער קעניג איז דארויף מרוצה געווארען, ער האט בעשטימט דעם טאג פון דעם גרויסען יום טוב אונ א גאנצען חדש פריהער האבען בעלי מלאכות געארבייט אונ געבויעט הויכע בענק פאר די איינוואהנער פון מדריד, כדי יעדער זאל קענען מיט איינענע אויגען בעטראכטען וואס פאר א וואהלען פסק די אינקוויזיציאן גיט ארויס. שוין לאנג האט מען ניט געזעהען אזוי פיעל קרבנות צוזאמען: הונדערט אכטצעהן מענשען האט מען צונויפגעשלעפט פונ׳ם גאנצען לאנד, צווישען זיי האט מען געבראכט אויך גאר יונגע קינדער, קיין עלטערער פון אכט אונ דרייסיג יאהר איז ניט געוועהן, אויסער איין אלמנה פון זעכציג יאהר, וואס איז אומגעקומען מיט איהר גאנצער משפחה מיט די טאכטער אונ איידעמס, אונ אז מען האט זיי אין דער פריה ארויסגעפיהרט אויף דעם פלאץ, וואו דער שייטער הויפען איז געשטאנען אנגעטהון אין ווייסע קליידער מיט שווארצע ליכט אין די הענד, בארוויס אונ ארומגערינגעלט מיט תלינים, האט מען בעדארפט האבען נאר

א הארץ פון שטיין מען זאל ניט גערירט ווערען פון דער שרעקליכער סצענע. מען קאן אויך ניט זאגען, אז צווישען די איינוואהנער פון מדריד האבען זיך גאר ניט געפונען קיין מענשען מיט רחמנות: אסך האבען פאראויס געזעהען, אז עס וועט זיי שווער זיין צוצוקוקען אזא הריגה און האבען זיך געמאכט קראנק, נאר כדי עס זאל אויף זיי קיין שום חשד ניט פאלען, ווייל אין שפאניען האבען די אינקוויזיטארען שטארק געהאלטען פונ'ם ווארטעל: „קוים ביסטו ניט מיט אונז – ביסטו געגען אונז", האבען זיי אימיסטען גענומען רעצעפטען ביי דאקטוירים. עהדער מען האט בעדארפט אונטערצינדען דאס האלץ, איז א זיבעצעהניאהריג שאן מעדעל פון די מאראנען, צוגעלאפען צו דער קאניגין און האט מיט גרויס געוויין געשריגען: „א, האב רחמנות אויף מיר? קאן איך דען אוועקווארפען די אמונה, וואס איך האב זי איינגעזויגען אין מיר מיט דער מוטטערס מילך?" טרערען האבען זיך געשטעלט אין די אויגען פון דער קאניגין, וואס איז אלליין ניט געוועהן א סך עלטער פון דעם אומגליקליכען מעדעל, וועלכע האט ביי איהר געבעטען הילף. דער גראס-אינקוויזיטאר דיעגא דע סארמענטא, וועלכער האט צוגעגרייט די שרעקליכע סצענע, האט באלד בעמערקט דאס געפיהל פון בארמהארציגקייט וואס איז פליצלונג דערוועקט געווארען ביי דער קאניגין, און האט גאר ניט דערלאזט צו קיין שום טענות. מיט א יראת-שמים פנים האט ער פערגלאצט די אויגען צום הימעל, גלייך ווי ער האט געדאנקט דעם בעשאפער, וואס ער האט איהם אויסגעקליבען צו טהון אזא גרויסע מצוה ווי אומברענגען מענשען פאר זיין היילינגען נאהמען, און זיין איין קוק איז גענוג געוועהן דער קאניג זאל שוין דער ערשטער אונטערצינדען דעם מזבח און יעדע האפנונג אויף רעטונג זאל פערשוואונדען ווערען. דערמאלט האט דאס פייער איינגעשלונגען פיעל עדלע נשמות, און נאך א סך יאהרען שפעטער פלעגט מען דערצעהלען פון דעם בעהארצטקייט און פעסטקייט וואס די מאראנען האבען ארויסגעוויזען, און ווי אזוי די ערנסטע שונאים זענען בטל געווארען פאר אזא קדוש השם.

אז די ידיעה פון דער מאדרידער הריגה איז אנגעקומען קיין רום, און דארט איז דערוויל געווארען פאפסט אינאקענטי דער עלפטע, האט מען זיך מישב געוועהן אז עס איז ניט כדאי זיך צו ליעב יודען פערקריגען מיט דער וועלט און מען האט אין פארטוגאל אויך געלאזט טהון וואס זי וויל. אדרבה האט זיך דארט די אינקוויזיציאן צופיהרט די הענד נאר אויף איין אנדער אופן. זי האט געמאכט א תל פון די רייכסטע מאראנען, און קוים זענען אנגעלאפען

פינפציג יאהר, איז דאס לאנד ניט געוועהן צו דערקענען: גאנצע שטאדט, וועלכע האבען פריהר געבליהט, זענען געווארען פערוויסט, פון קיין גרויסע מסחרים האט מען ניט געקאנט רעדען, פאבריקען האבען אויפגעהערט צו ארבייטען, די פרנסה איז אומעדום געווארען געשלאגען, און קיינער איז אין דעם ניט שולדיג געוועהן אויסער די גייסטליכע, וועלכע האבען אויסגעהרגעט אדער צוטריבען די נוצליכע מארראנען, אלין פון גאטטס וועגען...

פון דעסטוועגען איז ניט אומעדום געוועהן גלייך פינסטער; די שרעקליכע רציחות געגען די יודען און די בלבולים, וואס מען האט אויף זיי אויסגעטראכט אין פערשיעדענע ארטער, ווי מעץ, בערלין און פאדוא, האבען געמאכט וואס פיעל ערלע און געלעהרטע קריסטען זענען צוגעבונדען געווארען צום יודענטהום און האבען איינגעווענדט אללע מיטעל זיי צו בעשיצען. יעדער פון די דאזיגע ארענטליכע און גוטע מענשען האט געפרעגט די שאלה: ווי קומט עס, אז א פאלק וואס לייד'ט שוין טויזענדער יאהרען און איז קיינמאל מיט זיין לעבען ניט זיכער, בעקומט אללע מאל פרישע כחות איבערצוטראגען די צרות און לעבט איבער אנדערע אמות, וועלכע זענען דאכט זיך, שטארק ווי ריזען און צום סוף זענען זיי ביים ערשטען אומגליק צובראכען געווארען ווי א שטעקעלע? און א תירוץ האט איטליכער געהאט אויבען אויף: אז טאקי אין דעם וואונדער ליעגט גאר קיין וואונדער ניט, ווייל דער אויבערשטער האט אויסגעקליבען די יודען און לייטערט זיי דורך גרויסע יסורים, כדי זיי זאלען ווערען ריין און הייליג מאכען זיין נאהמען אויף דער גאנצער וועלט.

אזוי האט געקוקט אויף דער יודישער אמונה פיעררע יוריע" פון ראטערדאם, א גייסטליכער פון די הוגענאטען, וועלכער האט ארויסגעלאזט אים יאהר 1685 א בוך „וועגען די נביאות וואס וועט מקוים ווערען", און האט אויסגעוויזען, אז ווער עס טהוט יודען שלעכטס איז א געגנער פונ'ם קריסטענטהום. נאך א גרעסערער אוהב ישראל איז געוועהן דער געלערנטער און רייכער אליגער פאולי פון דאנעמארק. ער האט זיך ענטשלאסען די יודען צוריק־צופיהרען קיין ארץ ישראל, די זאך האט איהם אבגעקאסט א סך מיליאנען, א חוץ גרויס מיה, ווייל ער האט וועגען דעם שטארק געארבייט ביי דער פראנצאזישער מלוכה און בעזאנדערס ביי ווילהעלם, דעם קעניג פון ענגלאנד. נאר מעהר פון אללע האט זיך בעריהמט געמאכט יאהאנעס פעטרוס ספעט פון אויגסבורג, וואס איז געבארען געווארען אין וויען ביי על־טערן, פרומע קאטאליקען. די עולות, וועלכע מען האט בעמערקט אין דער

חנה נענען די יודען, האבען איהם נמאס געמאכט זיין גלויבען און ער האט זיך ענטשלאסען בעסער איבערגעהען צו די געשלאגענע, אבי ניט זיין צווישען די שלאגער. ער איז געווארען א יוד און האט זיך אנגענומען גע־געבען משה גערמאנוס. פון איהם זענען געבליבען פייערדיגע כתבים געגען דעם קריסטענטהום. איבריגענס איז ער ניט געוועזען דער איינציגער: א סך קריסטען האבען זיך אויף דער עלטער מגייר געוועזען, און צוזאמען מיט'ן קורצען וועטהינג פון מל זיין זיך, האבען זיי אויף זיך גענומען דעם לאנגען וועטהינג פונ'ם יודישען גלות, זיי האבען זיך אבגעזאגט פון כבוד און עס איז ליעבער געוועזען ווערען צו שאנד און שפאט עהדער זיך רעכנען צווישען אזעלכע, וועלכע צאפען בלוט ביי אומשולדיגע מענשען.

צוזאמען מיט'ן ליעבשאפט צו דער יודישער אמונה האט זיך אויך ביי פיעל געלעהרטע קריסטען דערוועקט א חשק זיך צו בעקענען מיט דער העבראישער שפראכע, און פונקט ווי צוריק מיט עטליכע דורות האבען רייכלין, ביידע בוקסטארף'ס, דער פאטער מיט'ן זוהן, סקאליגער און נאך אנדערע אימיסטען אומגאנג געהאט מיט יודען, כדי זיי זאלען לערנען ביי זייערע רבנים תורה, אזוי האבען אויך געטהון די דאזיגע, וועלכע האבען געוואלט האבען א ידיעה אין לשון קודש. דאס פערשטעהט מען, אז די צאהל פון אזעלכע מענשען האט ניט געקאנט זיין זעהר גרויס, נאר דערפאר האבען זיי עס ערנסט געמיינט, און מען מאג באמת זאגען, אז זיי האבען געלערנט תורה לשמה. זיי האבען דורך דעם ניט געוואלט דערגרייכען א בעזונדערן כבוד, ווייל גראסטענ־טהיילס האט מען אויף זיי געקוקט קרום און מען פלעגט זיי צווישען אנדערע שטאך־ווארטער אויך רופען „האלבע רבנים", נאר זייער וואונש איז געוועהן צו וויסען דעם פערבארגענעם כח, וואס דאס יודישע פאלק ציהט פון זיינע הייליגע ביכער. זיי האבען אפילו זיך ניט געווארפען מיט קבלה־ספרים, און צו ליעב די יודישע ביכער זענען זיי שוין מעהר בעקאנט געווארען מיט'ן יודישען לעבען אליין, זיי האבען זיך גוט צוגעקוקט צו די יודישע מעלות און חסרונות, זיי האבען פערשטאנען פון וואנען יעדע זאך נעהמט זיך, זיי האבען זיך איבערצייגט אז אללע, וועלכע פאלען אן אויף יודען, רעדען גלאט אזוי שקרים, כזבים און ווילען זיך גאר קיין מיה ניט געבען נאכצופארשען אויב אין דעם איז דא א שטיקעלע אמת, און אזוי האבען זיי זיך ביסלעכווייז געוואהנט ליעב צו האבען יודען און זענען זיי געווארען געטרייע גוטע פריינד. צווישען אזעלכע אוהבי ישראל האט זיך בעזאנדערס אויסגעצייכענט ריכארד סימאן,

א גייסטליכער פון פאריז, וועלכער האט אנגעשריבען אויף פראנצאזיש א פירוש אויף דער תורה, אונ פלעגט אפט מיט זיין שארפער פעדער בעשיצען יודען. אז אין מעץ האט מען אויסגעטראכט אויף יודען א בלבול וועגען עלילת דם, האט ריכארד סימאן ניט גערוהט ביז ער האט ניט דערוויזען דאס פאלשקייט פון אזא בעשולדיגונג. ער האט אויך בעדויערט וואס די רדיפות האבען פער־קליינערט אין פראנקרייך די צאהל פון די יודישע לומדים אונ פאריז איז שוין ניט אזא מקום תורה ווי אמאל. זיינע ביכער האט די גאנצע וועלט געלייענט אונ דערפאר האט ער ניט געזשאלעוועט קיין שאנע פארב צו בעשרייבען דאס יודישע פאלק אונ זייער אמונה, אונ ניט איין מאל האט ער זיינע בריוו'ער די קריסטען געגעבען אנצוהערען, אז די קריסטליכע רעליגיאן איז נאר א טאכטער פון דער יודישער, אז במעט אללע מנהגים האט זי געירש'ט ביי דער מוטטער. קיין נושא פנים איז ער ניט געוועהן, נאר ניט איין מאל פלעגט איהם די מלוכה צוזינגען ער זאל זיין א ביסעל איינגעהאלטענער אונ ניט רעדען אזוי אפען אונ פריי.

אזעלכע בעשיצער, ווי ריכארד סימאן, האבען אויך איינגעגעבען מוטה די יודישע געלעהרטע, זיי זאלען ניט שווייגען די שונאים אונ בעווייזען ווי אונפערשאמט זיי זענען מיט זייערע ליגענס. אז א פראטעסטאנטישער גייסט־ליכער יעקב גייאזיוס האט דערפרישט די אלטע בעשולדיגונגען געגען יודען וועגען קינדער קוילען אונ בלוט אויף פסח, האט א האלאנדישער יוד, וועלכער האט זיך אנגערופען מיט'ן נאהמען יצחק ביבא, ארויסגעגעבען א ספר „גואל הדם", אונ האט אויסגעוויזען אז ביי אללע משפטים וואס זענען שוין פאר־געקומען אין אזעלכע זאכען, איז קיין מאל ניט געוועהן קיין איינציגער רעכטער בעוויז, אונ אז די אייגענע בלבולים פלעגען אמאל די גאטצענדיענער אויס־טראכטען אויף די קריסטען. נאך א שארפערע תשובה האט אנגעשריבען ר' יצחק קארדוזה פון ווערונא, דער ברודער פון'ם בעריהמטען שבתי צבי'ניק אברהם מיגואל קורדובא. ער האט ניט נאר צושלאגען די ליגענס, דאס בען האט געוואלט מיט זיי אבשרעקען די קריסטען זיי זאלען פשוט מורא האבען נאהענט צוצוגעהען צו א יודען, פון וועלכען עס גיסט זיך שטאנדיג בלוט אונ נעבען וועלכען עס איז שווער איינצושטעהען אפילו א מינוט וועגען דעם שלעכטען ריח; ער האט ניט נאר געבראכט די גרעסטע ראיות, אז יודען פארשעלטען קיינעם ניט אין זייערע תפלות, אונ אז צו קיין בלוט טארען זיי זיך גאר ניט צורירען, נאר ער האט מיט נאיה אנגעוויזען אזעלכע יודישע

מעלות, ווי רחמנות, צדקה און צניעות, און האט אויסגעדרונגען, אז ניט אומזיסט האט דער רבונו של עולם אבגעזוכט זיינע נביאים צווישען יודען און פון אללע אמות האט ער זיי אויסגעקלויבען, זיי זאלען זיין היילינען רצון בעקאנט מאכען אויף דער וועלט.

אין יענער צייט האבען זיך אויך געפונען יודישע בעשיצער צווישען די גרויסע שררות. דער פירסט כריסטיאן אויגוסט פאן פפאלץ־זולצבאך האט זיך אויך אבגעגעבען מיט דער העברעאישער שפראכע און דורך דעם האט ער ליעב געקריגען אויך די יודען. אז די שונאי ישראל האבען זיך געפרוווט ביי איהם אין זיין מדינה אויך אנמאכען א בלבול און אונטערווארפען יודען געהרג׳טע קינדער, כדי עס זאל זיך דערפון אנהייבען עפיס א מרידה, האט ער געהייסען אויסרופען אומעדום, אז ווער עס וועט זיך ערלויבען ניט נאר אנקלאגען א יודען אז ער האט געקוילעט א קינד צו ליעב בלוט אויף פסח, נאר, פשוט רעדען דערפון, וועט שטרענג בעשטראפט ווערען.

אין שוועדען האט ניט נאר־קיין פוס פון א יודען ניט געטארט טרעטען, גאר אפילו קאטאליקען איז פערוועהרט געוועהן דארט זיך צו בעזעצען, ווייל די פראטעסטאנטען האבען געדרונגען, אז די ערד איז אדמת קדש, און אז נאר זיי האבען דאס רעכט דארט צו וואהנען. פון דעסטוועגען האט זיך דער קאניג קארל דער עלפטע אנגעהויבען אינטערעסירען מיט יודען און בעזאנדערס מיט קראימעס, ווייל ער האט עפיס געהערט, אז זיי האלטען ניט פונ׳ם תלמוד און דאריבער האט ער גערעכענט אז זיי וועט גרינגער זיין אריבערצונעהמען אין קריסטענטהום. ער האט אימיסטען, אים יאהר 1620, ארויסגעשיקט קיין פולין א פראפעסאר פון דער אופסאלא׳ר אוניווערזיטעט גוסטאוו פערינגער, וועלכער האט געהאט א שטארקע ידיעה אין לשון קדש, און ער האט זיך אונטערגענומען געוואהר צו ווערען אין וואס עס בעשטעהט דער גלויבען פון די קראימעס, וואס פאר מנהגים זיי האבען, און מיט וואס זיי שיידען זיך אב פון אנדערע יודען. ער האט געבראכט רעקאמענדאציעס צום פולישען קאניג יאהאן סאביעסקי, נאר אין פולין און אין ליטא האט ער געטראפען זעהר וועניג קראימעס; א טהייל זענען זיך צולאפען נאך המעלניצקי׳ס שחיטה, און א טהייל האבען פון דער מלוכה בעקומען איין ערלויבניש זיך צו בעזעצען אין די ווייטע שטאדט און דאפער, ווייל אזוי האט געבעטען פאר זיי איינער פון די קראימישע רבנים, ר׳ אברהם בן שמואל, וואס איז געוועהן א חשוב ביים קאניג און מען האט עס איהם צו ליעב געטהון, כדי די

קַראִימֶעס זָאלֶען זיךְ מֶעהר צוּשְׁפְּרֵייטֶען אִין לַאנְד. אַזוֹי הָאט גוּסְטַאווּ פֶערְינְגֶער געפוּנֶען אִין טְרָאקִי אוּנ לוּצְק נָאר וֶועניג קַראִימֶעס, אוּנ די עֶטְלִיכֶע וֶוענֶען געוֶועהן אַזוֹי פֶערְגְרֶאבְּט אַז עֶר הָאט מִיט זֵיי נָאר נִיט גֶעקָאנְט רֶעדֶען אוּנ עֶר הָאט גֶעמוּזְט צוּרִיקְפָאהרֶען אָהן עֶפִּים. שְׁפֶּעטֶער מִיט עֶטְלִיכֶע יָאהר הָאט דֶער שְׁוֶועדִישֶׁער קָאנִיג נָאךְ אַמָאל אַרוֹיסְגֶעשִׁיקְט קֵיין לִיטָא צְוֵויי גֶעלֶעהְרְטֶע אוּנ עֶס אִיז גֶעבְּלִיבֶּען, אַז זֵיי זָאלֶען מִיט בְּרֶענְגֶען קֵיין שְׁוֶועדֶען אַ פָּאר קַראִימִישֶׁע לוֹמְדִים, כְּדֵי מֶען זָאל זֵיי דָארְט קָאנֶען מֶעהר אוֹיסְפְּרֶאגֶען וֶועגֶען זֵייעֶר פֶערְגַאנְגֶענְהֵייט אוּנ אַללֶע זֵייעֶרֶע הַנְהָגוֹת. צְווִישֶׁען אַללֶע קַראִימֶעס הָאט זיךְ קוֹים גֶעפוּנֶען אֵיינֶער, ר׳ שְׁמוּאֵל בֶּן אַהֲרֹן, וָואס הָאט פֶערְשְׁטַאנֶען אַ בִּיסֶעל לַאטֵיינִישׁ אוּנ הָאט זיךְ עֶנְטְשְׁלָאסֶען פָאהרֶען קֵיין רִיגַא; דָארְט הָאט מֶען אִיהם גֶעהַאלְטֶען אַ הִיבְּשֶׁע צַייט בִּיז דִי שְׁוֶועדִישֶׁע מְלוּכָה אִיז גֶעקוּמֶען צוּם שֵׂכֶל אַז קֵיין גְרוֹיסֶע מְצִיאָה וֶועט זִי נִיט חַאפֶּען אֲפִילוּ וֶוען עֶס וֶועט אִיהר גֶערָאטְהֶען אַללֶע קַראִימֶעס מַאכֶען פַאר פְּרָאטֶעסְטַאנְטֶען.

אִין לֵיידֶען הָאט אוֹיךְ אַ פְּרָאפֶעסָאר יַעֲקֹב טְרִיגְלַאנְד, גֶעוָוארְפֶען אַיין אוֹיג אוֹיף דִי קַראִימֶעס. עֶר אִיז גֶעוֶועהן אַ גְרוֹיסֶער קֶענֶער אִין דֶער יוּדִישֶׁער לִיטֶערַאטוּר אוּנ הָאט גֶעשְׁרִיבֶּען אַ בּוּךְ וֶועגֶען דִי יוּדִישֶׁע סֶעקְטֶען, אוּנ דֶערְפַאר הָאט עֶר בֶּעדַארְפְט הָאבֶּען רֶעכְטֶע דֵעוֹת פוּן דִי קַראִימֶעס. עֶר הָאט אָבֶּער נִיט גֶעוואוּסְט צוּ וֶועמֶען עֶר זָאל זיךְ וֶוענְדֶען אוּנ הָאט זיךְ עֶנְטְשְׁלָאסֶען דוּרְךְ בֶּעקַאנְטֶע סוֹחֲרִים אִיבֶּערְשִׁיקֶען אַ בְּרִיעף קֵיין פּוֹלִין אוּנ בֶּעטֶען דִי קַראִימֶעס, וָואס דֶער בְּרִיעף וֶועט אַרֵיינְפַאלֶען צוּ זֵיי אִין דִי הַאנְד אַרֵיין, זֵיי זָאלֶען אִיהם בַּאלְד צוּשִׁיקֶען אַ תְּשׁוּבָה אוֹיף אַללֶע זַיינֶע שַׁאֲלוֹת. דֶער צוּפַאל הָאט אַזוֹי גֶעפִיהְרְט, אַז מֶען זָאל טְרִיגְלַאנְדְ׳ס בְּרִיעף אָבְּגֶעבֶּען אַ שְׁרַייבֶּער פוּן דֶער קַראִימִישֶׁער קְהִלָּה אִין לוּצְק, מָרְדְּכַי בֶּן נִיסָן. קֵיין גְרוֹיסֶער לַמְדָן אִיז עֶר נִיט גֶעוֶועהן, נָאר אַזוֹי פִיעל שֵׂכֶל הָאט עֶר גֶעהַאט, אַז עֶר זָאל דִי תַּלְמוּדִיסְטֶען בֶּעלֵיידִיגֶען פוּן קָאפּ בִּיז פוּס אוּנ דִי קַראִימֶעס מַאכֶען פַאר דֶער גָאלְדֶענֶער פָּאהן.

נִיט שְׁטֶאנְדִיג הָאבֶּען אָבֶּער דִי יוּדֶען גֶעקָאנְט הָאבֶּען טוֹבוֹת פוּן דִי דָאזִיגֶע גֶעלֶעהְרְטֶע קְרִיסְטֶען וֶועלְכֶע הָאבֶּען זיךְ בֶּעשֶׁעפְטִיגְט מִיט לָשׁוֹן קֹדֶשׁ: עֶס הָאבֶּען זיךְ גֶעפוּנֶען אַזֶעלְכֶע, בֶּעזָאנְדֶערְס צְווִישֶׁען דִי דַייטְשֶׁען, וָואס הָאבֶּען בֶּענוּצְט זֵייעֶר גַאנְץ גֶעלֶערְנְטַקֵייט דַארוֹיף, זֵיי זָאלֶען אָנְטְהוּן דִי יוּדֶען מֶעהר צָרוֹת אוּנ נָאךְ צוּגִיסֶען בּוֹימְאֶהל צוּם פַייעֶר, ווייל אַז זֵיי הָאבֶּען זיךְ פֶערְרוּפֶען אוֹיף דִי יוּדִישֶׁע הֵיילִיגֶע סְפָרִים, וָואס אַללֶע אַנְדֶערֶע הָאבֶּען אִין זֵיי קֵיין יְדִיעָה

ניט געהאט, האט מען זיי געגלויבט בלינד. אזוי האט געטהון יאהאנעס וואולפער: ער האט זיך צוגעטשעפעט צו דער תפלה, „עלינו" וואס געהט אין נאנצען אויף די גאטצענדיענער, וועלכע בוקען זיך צו ניכטס אונד לער: (שהם משתחוים להבל וריק) אונ האט געדרונגען אז דערמיט ווייזען די יודען ארויס זייער האס געגען קריסטענטהום. די דאזיגע בעשולדיגונג איז שוין אפילו קיין נייע ניט געוועהן; נאך צוריק מיט אסך יאהרען האבען די שונאי ישראל געשריגען, אז אין דעם געבעט מאכען די יודען חוזק פון דער קריסטליכער אמונה, אונ כדי עס זאל ניט קומען צו קיין שלעכטע זאכען האבען די יודען אליין ארויסגעווארפען פונ'ם סדור דעם „שהם משתחוים". וואולפער האט אבער אבגעזוכט אלטע סדורים, וואו די ווארטער שהם משתחוים להבל וריק איז יא געשטאנען, אונ האט מיט זיי געשטאכען די אויגען יעדען יודען. אודאי האט מען דערפון קיין נחת ניט געהאט, נאר קיין גרויסע יסורים אויך ניט: וואולפער'ס כונה איז ניט געוועהן גלאט אויפצורייצען די מלוכה אונ דאס פאלק געגען יודען; פארקעהרט, אז מען האט אין זיין צייט ווייטער אויפגעפרישט די אלטע עלילה וועגען בלוט אויף פסח האט ער אפענטליך געשריגען, אז דאס איז א ליגען אונ אז מען קאן ניט שטעלען אויף די פאלשע רעד פון געטויפטע יודען. ער איז פשוט געוועהן א פרומער קריסט אונ ער האט געהאלטען פאר א חלול השם, וואס די יודען לאכען פון זיין אמונה, אונ דערפאר האט ער זיך בעגניגט דערמיט וואס דער פירסט געארג פון העססען האט געהייסען די יודען שווערען אז מעהר וועלען זיי אין זייערע תפלות ניט דערמאנען דאס קריסטענטהום אונ עס איז געווארען שטיל.

נאך איין געגנער פון אזא ארט, וואס מיט איין האנד ווייזט ער אן חסרונות אונ מיט דער אנדערער האלט ער צו דאס ווילדקייט פון מענשען, וועלכע מערקען באלד אין יענעמ'ס אויג א שפאנדעל אונ אין זייערע אייגענע אויגען ווילען זיי אפילו קיין גאנצען באלקען ניט זעהען, האבען די יודען דעמאלט געהאט; דאס איז געוועהן דער פראפעסאר יאהאנן כריסטאף וואגענזייל. א מענש, וואס אין איהם האבען מלחמה געהאלטען צוויי געפיהלע: פון איין זייט איז ער געוועהן א קענער פון העבראיש, אונ אז ער האט געלעזען פיעל אלטע יודישע ספרים געגען קריסטענטהום האט עס איהם שטארק פערדראסען, ער האט עס געהאלטען פאר א גרויסען חטא אונ האט נאר ניט געוואלט וויסען, אז אזעלכע ספרים זענען אנגעשריבען געווארען אין די ביטערע צייטען, ווען יודיש בלוט האט זיך געגאסען ווי וואסער אונ דאס פייער פון דער אינקוויזיציאן

האט געבראכט אהן א אויפהאר; פון דער אנדערער זייט אבער האט ער רחמנות געהאט אויף די יודען אונ האט זיי געוואלט זעהען גליקליך אונטער דעם שוטץ פון דער קריסטליכער רעליגיאן. דערפאר האט מען פון איהם געזעהען צוויי פערקעהרטע זאכען, וואס איינס מיט'ן אנדערן קעהרען זיך, דאכט זיך, ניט אן. ער איז ארומגעפאהרען אין די ווייטע לאנדער אונ האט אז'ש אנגעשפארט אין אפריקא, דארט האט ער אבגעזוכט אלטע יודישע כתבים געגען די קריסטען אונ האט זיי אבגעדרוקט אין א בעזונדער בוך, כדי צו ווייזען ווי שלעכט די יודען קוקען אויפ'ן קריסטענטהום; אין דער איינער צייט האט ער פון דעסטוועגען ארויסגעלאזט איין אנדער ספר אונ האט געשריגען, אז עס איז די גרעסטע רציחה וואס מען רודפ'ט די יודען אונ מען וויל מיט געוואלד טויפען זייערע קליינע קינדער. ער איז אליין ארומגעגאנגען מיט א מחשבה זרה אז צו די פראטעסטאנטען קאנען די יודען פארט מיט דער צייט צושטעהען, אונ האט'ש ער האט גוט געזעהען, ווען ער איז געווען אין רום, ווי די קאטאליש'ע גייסטליכע מוטשען זיך אומזיסט מיט די יודען, וועלכע זענען געצוואונגען צו הערען זייערע דרשות, נאר עס געהט זיי אין איין אויער אריין אונ פונ'ם אנדערן ארויס, האט ער זיך איינגערעדט אז מיט גוטען וועט ער אפשר מעהר פועל'ן. אזוי האט מען ביי וואגענזייל'ן קיין מאל ניט געקאנט וויסען ביי וואס ער האלט: אט האט מען געזעהען פון איהם כמעט פאר יודישע חטאים פון א מאל, אונ אט איז ער פערטיג געוועזן זייערע שונאים אויסצו-רייסען די אויגען. דעם אמת מוז מען אבער זאגען, אז דאס געפיהל פון רחמנות פלעגט ביי איהם אבער גובר זיין אונ, אז מען האט פלוצלונג ווייטער אנגעהויבען שמיעסען אז די יודען קוילען קריסטליכע קינדער אונ בענוצען דאס בלוט צו די מצות, האט ער זיך אנגענומען פאר זיי אונ איז ארויסגעטרעטען ווי א מליץ יושר מיט א גאנץ בוך, פאר וועלכען ער האט זיך פערדיענט ביי די יודען א גרויסען דאנק, אונ מען מעג איהם מוחל זיין דערפאר א סך נאריש'קייטען, וואס ער האט געטהון אויך ניט מיט קיין שלעכטער כונה.

דער דריטער דייטשער געלעהרטער, וואס האט גוט פערשטאנען העברעאיש, איז געוועהן דער פראפעסאר יאהאנן אנדרעאס אייזענמענגער: זעהר א שלעכטער מענש, וואס האט טאקי געוואלט די יודען עוקר מן השרש זיין. ער האט אויסגעגראבען אללע חטאים וואס מען האט נאר א מאל ארויפגעלעגט אויף די יודען אונ האט געשריגען, אז אלדינג איז טאקי אמת אונ אז ער איז דאס געוואהר געווארען פון די יודישע ספרים. איהם האט געקרענקט וואס

מען האט אנגעהויבען בעהאנדלען די יודען מיט מעהר יושר, אונ ער האט גע־וואלט ברענגען דערצו, אז דאס פאלק זאל אנפאלען אויף זיי אונ מאכען פון זיי א תל, דערפאר האט ער אים יאהר 1700, אנגעשריבען א גרויס בוך, „דאס ענטדעקטע יודענטהום“ אונ האט דארט אויסגעוויזען אז די יודען לאסטערן די קריסטליכע רעליגיאן, אז אויסבעסערן זיי איז שווער, ווייל זיי זענען שוין געבארענע רוצחים, זייערע עלטערען פלעגען פערגיפטען ברונענס אונ זיי אליין דארפען נאך בלוט אויף פסח. אז מען האט די יודען צו וויסען געגעבען, וואס פאר א בוך אייזענמענגער האט זיך געשטעלט דרוקען, איז אויף זיי געפאלען א שרעקליכער פחד, אונ עס איז טאקי געוועהן פאר וואס זיך צו שרעקען: די שנאה צו זיי האט נאך אין דייטשלאנד ניט אויפגעהערט אונ דערפאר האבען זיי זיך געקאנט רעכטען אז אייזענמענגער'ס בוך וועט אנצינדען א נייע פייער אונ זיי וועלען גוט ניט אבשניידען. אודאי האבען זיי ניט גע־שפארט שוויגען, אונ די פראנקפורטער יודען האבען אוועקגעשיקט א בריעף צו זייערע ברידער, וועלכע האבען געוואהנט אין וויען אונ בעזאנדערס צו ר' שמואל אפפענהיים, וואס האט מיט דער מלוכה געהאט געלד־געשעפטען אונ איז ביי איהר געוועהן א שטיקעל חשוב. די וויענער יודען איז געראטהען פערשטעהען צו געבען דער מלוכה אז אייזענמענגער'ס בוך איז א סם טאקי פאר די קריסטען אליין, ווייל עס קאנן זיך אנהויבען הריגות אונ ביי א מרידה אין לאנד מוזען אללע ליידען, אונ עס איז ארויס א בעפעהל פונ'ם קייזער לעאפאלד דעם צווייטען, מען זאל דאס בוך גאר ניט ארויסלאזען פון דרוק. דאס איז געוועהן פאר אייזענמענגער א שטארקער קלאפ: ער האט גע־רעכענט אז אט באלד וועט ער זיך מחיה זיין אונ וועט זיך זאט ניט קאנען אנקוקען ווי מען קוילעט יודען אין די גאסען, צום סוף האט מען גאר זיין בוך געהאלטען סגור ומסוגר אין דער פראנקפורטער דרוק, אונ ער האט זיך אומזיסט אויסגעבראכט אונ איז נאך אריינגעקראכען אין חובות.

דערוויל איז אין פרייסען געווארען קאניג פרידריך דער ערשטע, אונ אייזענמענגער מיט נאך א וועלכע מענשען האבען געהאט ביי איהם א שליטה אונ האבען געזוכט אללע מיטעל צו רעדען שלעכטס אויף יודען. ווי וועניג אמת'ע חטאים די שונאים האבען געקאנט אנווייזען, זעהט מען ארויס דערפון, וואס מען האט זיך ווייטער געהאפט צו „עלינו“, קיין אנדער בלבול האבען זיי ניט געהאט, חאטש זיי האבען געזוכט יודישע עולות ווי מיט ליכט. דער קאניג האט זיך אבער ניט געלאזט פערדרעהען דעם קאפ אונ האט געלאזט

צוּנויפְרוּפֶען דִי רַבָּנִים אוּנ פָּארְשְׁטֶעהֶער פוּן אַללֶע קְהִלוֹת, אוּנ זֵיי הָאבֶּען גֶעמוּזְט גֶעבֶּען אַ שְׁבוּעָה, אַז דָאס וָוארְט „לָרִיק" פוּן „עָלֵינוּ" גֶעהט נִיט אוֹיפ'ן קְרִיסְטֶענְטְהוּם אוּנ זֵיי הָאבֶּען עֶס גָאר נִיט אִין זִין. דָאס אֵיינֶענֶע הָאט אוֹיךְ גֶעזָאגְט דֶער בֶּערִיהמְטֶער גֶעלֶעהרְטֶער יָאהַאנְן הֵיינְרִיךְ מִיכַאעֶלִיס פוּן הַאלֶע אוּנ דֶער קֶענִיג הָאט גֶעשְׁטֶעלְט אוֹיף זַיין עֶרְקְלֶערוּנְג. דֶענְנָאךְ הָאט פְרִידְרִיךְ, אִים יָאהְר 1703, אַרוֹיסְגֶעלָאזְט אַ בֶּעפֶעהל אוּנ הָאט גֶעשְׁרִיבֶּען, אַז עֶס וָואלְט אִיהם אַוַדַאי שְׁטַארְק הֲנָאָה גֶעטְהוּן וֶוען דָאס יוּדִישֶׁע פָאלְק, וָואס אִיז אַמָאל גֶעבֶּענְשְׁט גֶעוֶועהן פוּן גָאטט, זָאל אָננֶעהמֶען אֵיין גְלוֹיבֶּען גְלַייךְ מִיט אַללֶע אַיינְוָואהנֶער פוּנ'ם לַאנְד, נָאר גֵייטְהֶען דֶערְצוּ ווִיל עֶר קֵיינֶעם נִיט אוּנ לָאזְט עֶס אִיבֶּער אוֹיפ'ן רָצוֹן פוּנ'ם בֶּעשֶׁעפֶער, אוּנ כְּדֵי מֶען זָאל מֶעהר נִיט הָאבֶּען צוּ זֵיי קַיין פִּתְחוֹן פֶּה וֶועגֶען זֵייעֶרֶע תְּפִלּוֹת, ווִיל עֶר אַז דִי יוּדֶען זָאלֶען זָאגֶען „עָלֵינוּ" אוֹיף אַ הוֹיךְ קוֹל אוּנ זָאלֶען דֶערְבַּיי נִיט אוֹיסְשְׁפַּייֶען. לְכַתְּחִלָּה הָאט עֶר בֶּעשְׁטִימְט אוֹיפְזֶעהֶער מֶען זָאל אַכְטוּנְג גֶעבֶּען אִין דִי שׁוּלֶען אַז דִי יוּדֶען זָאלֶען פִּינְקְטְלִיךְ אוֹיסְפָאלְגֶען זַיין בֶּעפֶעהל, אַזוֹי ווִי דֶער קֵייזֶער יוּסְטִינִיאַן הָאט אַמָאל גֶעטְהוּן, נָאר אַז אֵיינֶער פוּן דִי יוּדִישֶׁע נְגִידִים, ר' יִשָּׂשכָר בֶּערְמַאנְן פוּן הַאלְבֶּערְשְׁטַאדְט, הָאט גֶעגֶעבֶּען אָנְצוּהֶערֶען אַז עֶס אִיז נִיט שֶׁאן, אַז אִין אַ מָקוֹם קָדוֹשׁ זָאל דִי מְלוּכָה זָאגֶען אַ דֵעָה ווִי אַזוֹי צוּ דַאוְונֶען, הָאט פְרִידְרִיךְ גֶעהֵייסֶען פֶערְבֵּייגֶען זַיין בֶּעפֶעהל אוּנ דִי ווִיכְטִיגֶע פְרַאגֶע פוּן „עָלֵינוּ" הָאט זִיךְ גֶעעֶנְדִיגְט.

דִי שׂוֹנְאֵי יִשְׂרָאֵל זֶענֶען אָבֶּער נִיט מִיעד גֶעוָוארֶען אַללֶע מָאל דֶערְמָאנֶען דֶעם קֶענִיג פְרִידְרִיךְ בַּיי יֶעדֶער גֶעלֶעגֶענְהֵייט, אַז עֶר וָואלְט בֶּעדַארְפְט דִי יוּדֶען אַרוֹיסְטְרַייבֶּען פוּן פְרַייסֶען. זֵיי הָאבֶּען אוֹיף דִי יוּדֶען אַרוֹיפְגֶעלֶענְט אַללֶע אוּמְגְלִיקֶען פוּן דֶער גַאנְצֶער וֶועלְט, אוּנ עֶס הָאט זִיךְ זֵיי אוֹיסְגֶעווִיזֶען אַז זֵיי פּוֹעֵל'ן שׁוֹין, דַאכְט זִיךְ, בַּיי פְרִידְרִיךְ'ן אַלְדִינְג, נָאר אַז עֶר אִיז גֶעקוּמֶען צוּ עֶפִּיס הָאבֶּען זֵיי גֶעזֶעהֶען אַז זֵייעֶר מִיה אִיז גָאר אוּמְזִיסְט אוּנ אַז זֵיי הָאבֶּען נָאךְ בַּיים קֶענִיג גָאר נִישְׁט גֶעפּוֹעֵל'ט. אַייזֶענְמֶענְגֶער אַלֵיין הָאט זִיךְ גֶעפְּרִיווְט פַאר'ן טוֹיט בֶּעטֶען בַּיי פְרִידְרִיךְ'ן, עֶר זָאל שְׁרַייבֶּען דֶעם קֵייזֶער לֶעאָפָּאלְד וֶועגֶען זַיין בּוּךְ „דָאס עֶנְטְדֶעקְטֶע יוּדֶענְטְהוּם" אוּנ פּוֹעֵל'ן מֶען זָאל עֶס אַרוֹיסְלָאזֶען פוּן דְרוּק. מִיט דֶער אֵיינֶענֶער בַּקָּשָׁה הָאבֶּען זִיךְ צוּ אִיהם שְׁפֶּעטֶער גֶעוֶוענְדֶעט אַייזֶענְמֶענְגֶער'ס יוֹרְשִׁים, אוּנ עֶר הָאט זֵיי גֶעמוּזְט צוּ לִיעב טְהוּן אוּנ שְׁרַייבֶּען. נָאר לֶעאָפָּאלְד אִיז גֶעוֶועהן אַיינְגֶעשְׁפַּארְט אוּנ דָאס בּוּךְ אִיז ווַייטֶער גֶעבְּלִיבֶּען פֶערְשְׁלָאסֶען אִין פְרַאנְקְפוּרְט. דֶעמָאלְט הָאבֶּען דִי יוֹרְשִׁים זִיךְ עֶנְטְשְׁלָאסֶען נָאר

אויפ'ס ניי לאזען דרוקען דאס בוך אין קאניגסבערג, וואו לעאפאלד'ס איסור איז ניט אנגענאנגען, נאר קיין גוט געשאפט האבען זיי שוין ניט געמאכט. דער עולם האט זיך ניט געווארפען מיט אזא חשק צו אייזענמענגער'ס תורות און די יודען האבען זיך ניט געהאט פאר וואס צו שרעקען. ערשט שפעטער מיט אסך יאהרען, אז מען האט נאר אנגעהויבען רעדען מען זאל אין פיעל אייראפאישע לאנדער געבען יודען אללע רעכטע און די יודישע שונאים האבען בעדארפט האבען מאטעריאל צו דערווייזען וואס פאר א סכנה דערפון וועט ארויס, איז זיי אייזענמענגער'ס בוך צו נוטץ געקומען. זיי האבען געהאט פערטיגע שקרים און האבען פערשפארט זיך ברעכען די קאפ אויף אויסצוטראכטען נייע. דערווייל האבען אייזענמענגער'ס ליגענס ניט מרעיש עולם געווען, און דעסטוועגען האט מען זיך נאר ווייניג אומגעקוקט, ווען אים יאהר 1707 איז ארויסגעשפרונגען א געטויפטער יוד געגען תלמוד און האט אנגעהויבען זינגען דאס אלטע ליעדעל וועגען זיין שאדליכקייט. דאס האט מען אליין געמיינט אונטערצוהיצען דעם קאניג פרידריך, ער האט אבער געהאט זיין אייגענע איבערצייגונג און איז ניט בעשטאנען אויף קיין שום נייע גזרות. רוהיג פלעגט ער אויסהערען אללע בעשולדיגונגען, נאר די לאגע פון די יודען איז דורך דעם ניט ערגער געווארען.

אין האללאנד האט א יונגער געלעהרטער ווילהעלם סורענהואיס עטליכע יאהר כסדר געארבייט איבער א לאטיינישער איבערזעצונג פון דער משנה און האט דערביי ארויסגעוויזען אזוי פיעל ליעבשאפט צום יודישען פאלק, וואס עס איז שווער צו געפינען אפילו ביי א געבארענעם יודען. אין זיינע כתבים פערגיסט ער גענוג טרעפען דארויף, וואס פיעל נידריגע מענשען לערנען אימיסטען לשון קודש זיי זאלען קאנען מעהר גיפט פערשפרייטען צווישען בלינדען פאלק און קלאמערשט ברענגען ראיות פון די יודישע היילינע ספרים, און דאנקט זעהר די האללאנדישע מלוכה, וועלכע האט געוויזען א וועג ווי אזוי מקרב צו זיין די אומגליקליכע יודען און זיי צובינדען צו זיך מיט פריינדשאפט און ברידערליכע ליעבע. ביז צום טויט האט סורענהואיס ניט אויפגעהערט צו לערנען תורה און האט געדרונגען, אז דאס דארף טהון יעדער קריסטליכער גייסטליכער, וואס דער מקור פון זיין אמונה איז ביי איהם טהייער און הייליג.

צווישען די קריסטליכע געלעהרטע, וועלכע האבען זיך בעשעפטיגט מיט דער יודישער ליטעראטור, מאג מען דערמאנען צו גוטען אויך יעקב באסנאזש, וואס האט אנגעשריבען א בוך וועגען דער יודישער געשיכטע פון די לעצטע

זעכצעהן הונדערט יאהר צייט קריסטוס איז געבארען געוואָרען. מען קען אפילו ניט זאגען אז ער איז געוועהן א שטאַרקער אוהב ישראל; מען דערקענט אפט, פערקעהרט, אז ביי איהם, ווען ניט טיעף אין הארצען, איז אויף דער צונג געלעגען א שטיקעל שנאה צום יודישען פאלק. מען מוז אבער מודה זיין אז ער האט געשריבען אמת אזוי ווי ער האט געדענקט אונ געפיהלט, אונ דער־פאר רעדט ער אין זיין בוך פון יודען מיט דרך ארץ אונ זאגט, אז עס איז א גרויסער טעות ווען מען רעכענט דאס יודענטהום פאר א טויטען גוף, גאר אהן א נשמה, ווייל דאס גאנצע לעבען פון דעם פאלק איז בדרך נס אונ עס איז שווער צו בערעכנען צו וואס פאר א תכלית דער אויבערשטער היט עס אב אונ גיט זיי כח איבערצוטראגען אזוי פיעל צרות. יעקב באסנאזש איז אין דער יוגענד אליין געוועהן נע ונד, דאס פרומקייט פון לודוויג דעם פירצעהנטען האט איהם פערטריבען פון פראנקרייך אונ ער האט זיך געננוג אנגעליטען ביז ער האט זיך צוגעשלאגען קיין האללאנד; דערפאר האט ער געפיהלט דעם טעם פון ארומשלעפען זיך אויף דער וועלט, אונ ווי ווענינ ער האט געהאלטען פון יודען האט ער געמוזט רעדען וועגען זיי מיט יושר, אונ מעהר האבען די יודען קיין מאל ניט בעדארפט. זיין בוך איז געוועהן אנ־געשריבען אין א ליכטער שאנער פראנצאזישער שפראכע אונ איז זיך צונאנגען כמעט אין גאנץ איראפא.

פון די פרות, זאגט די וועלט, דערקענט מען דעם בוים. באסנאזש'ס תלמידים האבען בעוויזען אז קיין שלעכטס האט ער געזייט קיין מאל ניט געטראכט אויף יודען. אונ ווען ער האט זיך א מאל ארויסגעהאפט מיט א ביטער ווארט געגען זיי, האט ער דאס געטהון פון רגילות נאך פון די קינדערשע יאהרען, אבער ניט פון דעם איינגעווארצעלטען האס, וואס פערפיהרט דעם מענשען אין שאול תחתיה. דער נייסטליכער כריסטיאן טהעאפיל אונגער פון שלעזיען אונ דער פראפעסאר יאהאנן כריסטאפאדוס וואלף פון האמבורג, וועלכע האבען געלערנט תורה ביי באסנאזש'ן, זענען אין גאנצען איבערגעבען געוועהן דעם יודענטהום, אונ ניט איין מאל איז אויף זיי גע־פאלען דער גורל צו בעשיצען די יודען אונ פערשטאפען די מיילער פון זייערע שונאים.

איבערהויפט האט זיך צום אנהייב פונ'ם אכטצעהנטען יאהרהונדערט דאס פינסטערניש אנגעהויבען פערקלייגערן אונ די קולות פון די יודישע בעשיצער, וועלכע האבען זיך שוין געפיהלט אין כח מיט מעהר פעסטקייט ארויסצוטרעטען

אונ פָּארְדֶערְן פַּאר זֵיי פְרַייהַייט אונ גֶערֶעכְטִיגְקַייט , זֶענֶען נִיט פֶערְלָארֶען גֶ׳גַ׳
וָוארֶען צְווִישֶׁען דֶעם ווִילְדֶען גֶעשְׁרֵיי פון דִי ווִיסְטֶע שׂוֹנְאֵי יִשְׂרָאֵל. דֶעמָאלְט
הָאט אוֹיךְ יָאהַן טָאלַאנְד , אַקְרִיסְט מִיט עֶדְלֶע גֶעפִיהלֶע פון יֹשֶׁר אונ
רַחֲמָנוּת , אָנְגֶעהוֹיבֶּען אַרְבַּייטֶען אַז דִי יוּדֶען פון עֶנְגְלַאנְד אונ אִירְלַאנְד זָאלֶען
בֶּעקוּמֶען דִי אֵייגֶענֶע רֶעכְטֶע וָואס אַללֶע אִיבְּרִיגֶע אַיינְוָואהנֶער , אונ אוֹיף אִיהם
קוֹקֶענְדִיג , הָאט מֶען אוֹיךְ אִין אַנְדֶערֶע אֶרְטֶער זִיךְ גֶענוּמֶען פֶערְבֶּעסֶערְן דִי
יוּדִישֶׁע לַאגֶע . דִי אַלְטֶע אִיבֶּערְגֶעטְרָאגֶענֶע צָרוֹת הָאבֶּען אָבֶּער אַזוֹי פֶערְשְׁלָאגֶען
דִי יוּדִישֶׁע קֶאפּ , זֵייעֶר אִינְוֶוענִיגְסְטֶער מַעֲמָד אִיז גֶעוֶועהן אַזוֹי טְרוֹיעֶרִיג , אַז
זֵיי הָאבֶּען נָאר נִיט גֶעקָאנְט פִיהלֶען וָואס פַּאר אַפְרִישׁ ווִינְטֶעל עֶס בְּלָאזְט ;
זֵיי הָאבֶּען גֶעדַאנְקְט גָאטט , וָואס מֶען לָאזְט זֵיי לִיעגֶען אוֹיף אֵיין אָרְט אונ דִי
פֶערְשְׁלָאפֶענֶע מִידֶע אוֹיגֶען הָאבֶּען נִיט בֶּעמֶערְקְט אַז עֶס הוֹיבְּט אָן דֶעמֶערְן
אוֹיף טָאג . . . . .

רעגיסטער

פערצייכניס פון אַללע נאהמען וועלכע קומען פֿאר אין דעם דריטען באַנד.

אבולפיא זשואן פערנאַנדאַ 38
אביניאַן (שטאדט) 6 173
אביתר אבן קרשקש הכהן 43
אבן אבי זמר 123
אבן ווירגא ע׳ ר׳ יוסף
אבן ווירגא ע׳ ר׳ שלמה
אבן ווירגא ע׳ ר׳ יהודה
אבן זַבִּין ע׳ ר׳ יצחק
אבן חָביב ע׳ ר׳ יעקב
אבן יַחְיָא ע׳ ר׳ יוסף
אבן יחיא נֶיגרו דון דוד 65
אבן לַבִּי בינבינישתי דון ווידאל 11 18
אבן נונעס ע׳ ר׳ יעקב
אבן עזרא ר׳ חיים פ׳ סאלאמאנקא 29
אבן שם טוב ר׳ יוסף 29
אבראוואלא ר׳ שמואל 23
אברבנאל 86
אברבנאל ע׳ דון יצחק
ר׳ אברהם (אלאנזא) הערראַרא 203
ר׳ אברהם אוסקווי 121 156
ר׳ אברהם די אקוסטא 215
ר׳ אברהם ביבאַגאַ 43
ר׳ אברהם בינבינישתי 27 43 92
ר׳ אברהם דע באלמעס 94 119 122
ר׳ אברהם דע בעיא 77
ר׳ אברהם פ׳ גראנאדא 12
ר׳ אברהם זכותא 77 80 82 87
ר׳ אברהם זכותא לוזיטאנא 209 221
ר׳ אברהם יָכִינִי 167
ר׳ אברהם לוי 123
ר׳ אברהם מיגוּאֶל קרדוזא 284 285
ר׳ אברהם סבא 84
ר׳ אברהם פריצול 94 122
ר׳ אברהם פ׳ פראנקענבערג 235
ר׳ אברהם די קאסטרו 88
דון אברהם שניאור 45 61 65 67 70 71
אדריאנאפאל 41 132 147
ר׳ אהרן דע לא פאפא 273
אובערלינגען (שטאדט) 26
אויגסבורג 32
אויגוסטין יוסטיניאני 120
„אויגענשפיגעל“ ע׳ „די ברילע“
אולם (שטאדט) 97
אולריך פ׳ הוטטען 113
אולריך פ׳ ווירטעמבערג 113
אונגארן 42
אונגער כריסטיאן טהעאפיל 305
אוריאל אַקוסטא 247 248 249 254
אוריאל פ׳ געמינגען 102 105 111
אַחְמֶר שֵׁיְטַן 89
אמטא היינריך (הערצאג) 151
איגנאַץ לָאיָלא 156
איזאאק לא פנירער פ׳ בארדא 236
איזאבעללא (רבקה) קאהעא 264
איזאבעללא פ׳ שפאניען 45 56 57 68 69
איזאבעללא ד׳ 2-טע 80 83 84
איטאליען 46 50 72 93 171
אייזעניום (פאפסט) 33
אייזענמענגער יאהאן אנדרעאס 301 302 303
אינאקענטי ד׳ 7-טער 69
אינאקענטי ד׳ 8-טער 77
אינאקענטי ד׳ 11-טער 294
אינציאן (שטאדט) 48
איסרלין ע׳ ר׳ ישראל
„אינקוויזיציאן“ 3 34 36 57 58 59 61 62 73 77 124 125 127 128 136 139 140 158
אַלבו ע׳ ר׳ יוסף
אלבערט פון בראנדענבורג 115
אלברעכט דער צווייטער ערצהערצאג פ׳ אסטרייך 25 32 86

אלגואדעס ע׳ דון ר׳ מאיר
אלדענבורג היינריך 275
אלוואלעזיע ר׳ שמואל
אלוואר גארציא 31
אלוואר קאנבעץ 31
אלווארעץ אלפאנסא 5
אלווארא דע לונא 27 31 33 34 35
אלושיר 29 87
אלט קאנסטאנטין 229
אלינער פאוילי פ׳ דענעמארק 295
ר׳ אליהו בחור (לעוויטא) 113 119 120 121 157
ר׳ אליהו גוטפערץ 290
ר׳ אליהו דיל מדינו קרעטענזיים 48 49 253 254
ר׳ אליהו מונטלטו 196
ר׳ אליהו מזרחי 92
ר׳ אליהו פעליטצע 208
ר׳ אליהו קאפסאלי 93
אלכסנדר בן קאזימיר 98
אלכסנדר ד׳ 6-טער (פאפסט) 75 83 93 94
אלכסנדר פארנעזע 159
אללעכסאנדרא 172
אלכויז (שטאדט) 88
אלעשניקי זבינניעווי 89
אלפאנסא דע איעדא 56
אלפאנסא דע אראגאן 63
אלפאנסא דע אראפעזא 60
אלפאנסא ד׳ 5-טער 46 65
אלפאנסא דע ספינא 44 97
אלפאנסא קרהגינה 31
אלקאלא 5
אלקאנדעטע ע׳ פעדרא פערנאנדעץ
אלקנה קאפסאלי 76
אמאזיא 93
אמאטוס לוזיטאנוס (דאקטאר)

160 167
אמעריקא 94
אנדאלוזיא 60
אנדרעאס גריטי פ׳ ווענעדיג 94
אנדרעאס דאריא 154
אנוסים ע׳ מאראנען
אנטאניא היינריך דע גאמעץ 262 263
אנטאניא וויאיירא 291 292
אנטאניא דע זוזא 241
אנטאניא פערנאנדעץ קארוואיל 241
אנטאניא ראדריגעס ראבלעס 241 245
אנטאניוס קאבערנער 97
אנקאנא (שטאדט) 95 134 150 160 166
אסטראה 229
אסטרוק לוי פ׳ דאראקא 18 20
אסטרוק ראיימוך 5
אסטרייך 36
אפודי ר׳ יצחק 9 10
אפארטא (שטאדט) 89
אפרים כהן 232
אפריקא 72
אראבוענא ר׳ יוסף 7
אראגאניען 16 69
אראן (שטאדט) 288
ארמואין דע גראעס 100
ארנאלד פ׳ טינגערן 100
ארציללא (שטאדט) 46 66
אשכנזי ר׳ שאול הכהן 50
אשכנזים 84 211
אשר פון אורעניע 169
אשר לעמלין 123 124
באראיאץ (שטאדט) 128 132
באהמען 150 151 171
באזינג (שטאדט) 148

באזעל (שטאדט) 31 172
באטהארי סטעפאן (קעניג פאן פוילען) 192
באיערן 36
באלאניע (שטאדט) 22 48
באלטהאזאר אראביא דע קאסטרא 264 265
באלטהאזאר לאפעץ 259
באלטהאזאר הובמייער 116
באלטהאזאר לימפא 143
באלעסלאוו (הערצאג פון פוילין) 38
באמבערג (שטאדט) 35
באנאפאס 21
באנעט דע לאטעס 93 112
בנפר ר׳ שלמה בן ראובן 5 27
באסנאוש יעקב 304 305
באר (שטאדט) 230
בארבאראסא 140
באריספאל 226
בודיני סימאן 194
„בויערנקריג" 148
„בוכדרוקעריי" 48
„בחינת הדת" 50
ביבאגא ר׳ אברהם 43
בינבינישתי ע׳ אבן לבא דון ווידאל
בינבינישתי ע׳ ר׳ אברהם
בינבינישתי ע׳ ר׳ יהודה
בינבינישתי ע׳ ר׳ יוסף
ר׳ בנימין (ריאנים) מוספיא 217 264 282
ר׳ בנימין פון מאנטוא 47
בעאטריצא (חנה) מענדעזיא גראציא 162 163 164
בענדיטא דע קאסטרו 276
בענווענט (שטאדט) 86
בענוועגידא אבראבאנעלא 95 129 149 150

בענעריקטוס ד׳ 13—טער
6 14 17 18 20 21
בערגאַמאָ 50
בערנאַל (משפחת קדושים)
259
בערנארדינוס 50 51 53
ר׳ בצלאל מאסעראַנו 199
בראַד 130
בראַזיליען 217
בראַנדענבורג 206 290
בראַס נעטאָ 134 135
ר׳ ברוך שפּינאזא 211 257
258 259 260 261 262 265
275 286
ברון (שטאדט) 38
ברונאַ ר׳ ישראל 53
ברונעטטא 61 22
ברוסאַ 93
ברעסלוי 37 38
בּרצלונה (שטאדט) 64
גאטפריד פון ווירצבורג
(עפיסקאפ) 37
גאַלאַטיני 123
גאַליליי 253
גאַלעאַצאַ ספאַרצא 47
גאַנזאַלאָווא לאַפּעץ 215
גאנזאלווא דע קורדובה 86
גאנזאלווא קארלוס 215
גאַניאַ 227
גאנצאלא דע קרהגינה 21
32 33
גאנצאלעץ די טעבא 63
גאַספּאַר לאַפּעץ האַמעס
201
גאספאר דע סאנטא קרוץ 64
גאספארד יוגלאר 62
גאַרצילאַזאַ 83
ר׳ גדליה בן יחייא 173
גהינוטשי (קארדינאל) 140
141

גואירא אובאלדא הערצאג
160 166
גואילוימא האקווינעט פעטיט
114 119
„גואל הדם“ 297
גוגליעלמא ר׳ בנימין פון
מאנטוא 47
גוטענבערג 48
גומפערץ ר׳ אליהו 290
גוסטאוו פערינגער 298 299
גיאוואני פּיקא די מיראנדאלא
49
געארג פ׳ העססען 300
געאָרג דע כעלווא 119
„געהטא“ 95
גענוא 75 86 153 154
געראנימא דע געהינוטשי 136
געראנימא דער הייליגע 109
געראנימא דע סאנטא פע 14
גראנארא 67 68
גראף פון נוענאר 113
גראף פון פּאַראַ 65
גרציא (חנה) מענדעזיא
בעאטריצא 162 163 164
גריבענלאנד 93
גרעגאר ד׳ 13־טער 196
ר׳ גרשון כהן 97
דאווילא זשואן אריאס 45
דאמיניקי גרימאני 114
דאמעניטשי גריטשימאני 94
דאנא מאיארא 161
דאנין ניקאלאי 20
דארקא (שטאדט) 17 20
דוארטע גאמעץ 156
דוארטע דע פּאַץ 138 139
דוארטע דע פינעל ע׳ ר׳
אברהם אוסקווע
דוארטע נונעס דא קאסטא
217
דובנא 230

ר׳ דוד אבן אבי זמרה 88
89
ר׳ דוד אבנתר 210
ר׳ דוד בראנדאן 215
ר׳ דוד הראובני 128 129
133
ר׳ דוד ישרון 206
ר׳ דוד כהן דע לארא 263
ר׳ דוד דע פאמים 196 198
ר׳ דוד פרדו 210 211
דולצינא (שטאדט) 286
דושיאוואני פיקא די מיראנ־
דאלא 103
דיאגא דע לא אסומפציאנא
205
דיאגא מענדעז 162
דיאגא דע כילווא 136
דיאגא פינהיירא 134
דיאס אנדרע 128
דיאל פערנאנדא 34
„דיברילל“ („אויגענשפיגעל“)
109 110
דידון (דאקטאר) 282
דייטשלאנד 32 36 41 84 95
219
דיל־מדיגו 93
דיעגא אריאס דאווילא 43
דיעגא גאנזאלווא דא לימא
215
דיעגא דע וואלענסא 5
דיעגא טעקסיירא דע
מאטטיוס 216
דיעגא דע מארמענטא 294
דיעגא פּאַץ 128
דיעגא פירעס (שלמה מולכו)
131 133
דיעגא קרדוזא 215
דיעגא ראדריגעס פינטא 153
דיעגא דע שישן 68
דמשק 90 91

דניאל באמבערג 121
דעאוץ (שטאדט) 26
דע לא קבלריה 11
דעצא אינקוויזיטאר 73 124
„דער יודישער דאקטאר" 198
„דרייסיג יאהריגע קריג" 222 223
„האנדשפינעל" 108
האבשטראטען יאקאב (אינ-קוויזיטאר) 100 106 110 113 114 115 116 117
„האלב יודען" 147 194
האללאנר 201
האמעל (שטאדט) 229
האנם וואיאל 53
האסטיע 12 36 44 55
האררי מארמענס 242
הוגא גראטאס 234
הוגא פעטערס 242
הוסם יאהאנעס 24
הוססיטען 24 25 26 53 54
„היידעמאקעס" 227 228
היינריך דער צווייטער פון פראנקרייך 94
היינריך ד' 3-טער 7 11
היינריך ד' 4-טער 43 56
היינריך גראס אינקוויזיטאר 142
היינריך יעסע 225 240
היינריך נונעס 127 128
היינריך עפיסקאפ 53
הינדערבאך עפיסקאפ 51
הענריקו דא-לאמא 215
הערמאנן פאן בושע 113
הערצאג דע עסטע 200
הערצאג פון נאקסאס ע' דון יוסף נשיא.
הערקולא גאנצאגא 94
וואלטאגיא (שטאדט) 155
וואלענסיא (שטאדט) 17 63
וואלף יאהאן כריסטאפאריוס 305
וואלף קאפיטא 149
ווארמס (שטאדט) 97 221
ווארשוי 230
ווידאל דע אוראנסא 63
דון ווידאל בינבינישתי 11 18 27 28 43
וויטאלד הערצאג פון ליטא 39
וויטאריא עליאנא 156 168
ווייל ר' יעקב 41
ווילארעא (שטאדט) 62
ווילהעלם פ' אראניען 201
ווילהעלם סורהענואים 304
וויליאם פרינגע 243
ווילאבאלד פירקהיימער 97
ווילנא 231
וויען 24
וויצענצא גאנצאגא 199
וויצענטינער 16
וויצענטע פערער 14 15 17 20 21 22
וויצענץ פעטמילך 220 221 222
וויקטאר פון קארבען 100 103 105 107
ווישנאוועצקי יערעמיא 224 229
וולאדאווא (שטאדט) 230
וולאדיסלאוו דער פיערטער 223
„ועד ארבע ארצות" 194
וועניסען (שטאדט) 172
וועגעריג 49 86 94 134 158
זאמאשץ (שטאדט) 230
זאסלאוו 229
„זאפאראושצי" 224
זבאראזש 230
זביגניעוו אלעשניצקי (קאר-דינאל) 39
„זהר" 123 169
זיגיסמונד (קאניג) 23 25 26 27 32
זכותא ע' ר' אברהם
זעטובאל (שטאדט) 80
זעטשי 230
ר' זרחיה הלוי סאלארין פון סאראגאסע 18 19
זשארזש טהעמודא 123
זשואן אריאס דאווילא 45
זשואן וועלאסקוועץ דע טערדסילא 12
דון זשואן ד' ערשטער 22
דון זשואן ד' 2-טער 11 27 43
זשואן דע ס"ט מארטין 58
זשואן דע עספאניא 28
זשואן דע פאבעצא 42
זואן דע לא פוענטא 124
זשעאן (שטאדט) 62
חאדקי (היידאמאק) 229
„חזוק אמונה" 195
ר' חיים אבן עזרא פון סאלאמאנקא 29
חית ר' יהודה בן יעקב 123
חלבי רפאל יוסף 268 269
חמעלניצקי באגדאן 225 226 229 230 231
חמעלניצקעס צייטען 219
ר' חסדאי קרשקש 9 10 11 13 29
חעמניץ ארוואקאט 229
טאלאנד יאהן 206
טאמארקא 217
טאמאשאוו 230
טאנגער 46
טאסקאנא 46 60
טאקאט 93 143
טארטאזא (שטאדט) 17 19
טארקועמאדא טהאמאס 57 61 64 69 70 73

דע לא מאררא 62
טהאמאש האריסאן 239
טהאמאש דע פינעדא 263
טהאמאש קאלליער 243
טהעבען 93
טודעלא 73
טוביה (דאקטאר) 50 52
טולטשין 228
טולעדא 34 41 62
טיבעריגוס מאטהיאס 51
טיראדא יעקב 202 203 204
טיראל 50
טירקיי 40 41 72 76 91 144
טלעמזען ע' טרעמזען
טערגעל (שטאדט) 63
דע טערדסילס השואן וועלאסקוועץ 12
טראקי (שטאדט) 39 299
טריא 93
טריגלאנד יעקב 299
טריענט 51 52 53 143
טרעמזען (טלעמזען) 87
טשעבען 25
ואאכים ד' 1-טער (קורפירסט) 106
יאהאן אלבערט 93
יאהאן בוקסדארף 234
יאהאן דער צווייטער 66 67 71 76 77 79
יאהאן דער 3-טער 128 129 130
יאהאן דער קלוגער 149
יאהאן הוסס 24
יאהאן היינריך מיכאעליס 303
יאהאן זאארעס 142
יאהאן זעלדען 234
יאהאן כריסטאף וואגענזייל 300 301
יאהאן מאכא 126
יאהאן מיקעז ע' יוסף נשיא
יאההאננא (קאניגין פון נעאפעל) 36
יאהגנעס באפטיסטע 157
יאהננעס הוס 24
יאהאננעס וואולפער 300
יאהאננעס מיללער 216
יאהאננעס פעטרוס שפעעט (משה גערמאנוס) 295
יאהאננעס דע קאפיסטראנא 33 35 36 37 38 39 40
יאהאננעס רייכלין 103 104 105 107 108 109 110 111 112 113 114 115 116 117 123
יאהאן סאביעסקי (קאניג פ' פוילין) 298
יאהאן סעצירא 65
יאהאן עק 151
יאהאן פראנציסקא בראנדאן 215
יאהאן ראדריג מאסקענרענהאס 126
יאועלם (יוסי) לאאנס 96 148 149
יאזעף סקאליגער 234
יאקאבאטשיא (קארדינאל) 141
יאשיה פרדו 213
יהודה אבן ווירגא 155
ר' יהודה בינבינישתי 92
ר' יהודה חית 123
ר' יהודה בן יחיאל (מסר ליאון) 48
ר' יהודה בן יעקב חית 78
ר' יהודה לווידראעאס דע בלאן 94
ר' יהודה ליאון די מודינא 247 251
ר' יהודה מענץ 50
ר' יהושע בן יוסף לארקי 8 14 17 18 19 20 21 22 28
ר' יהושע פאלאק כהן 225
ר' יהושע פאלק 194
ר' יהושע די קאנטארי 168
„יודענביכעל" 151
„יודענצעטעל" 170
ר' יוזל פון זאסהיים 137
ר' יוהנן אלעמאן 49
יוליוס דער צווייטער (פאפסט) 93 94
יוליוס דער 3-טער 142 257 158
יונתן ציון 103 104
ר' יוסף אבן ווירגא 155
ר' יוסף אבן יחייא 76
ר' יוסף אבן שם טוב 29 30
ר' יוסף אוטולענגה 168
ר' יוסף אלבו 13 21 28 30
ר' יוסף ארבועא 7
ר' יוסף אשקופי 266
ר' יוסף בינבינישתי 43
ר' יוסף בן ישראל 207
ר' יוסף גיקטילא 117
ר' יוסף המון 91
ר' יוסף ווענצינאה 77
ר' יוסף זפאטיירא דע לאמעגא 77
ר' יוסף כאיטצאק 93 132
ר' יוסף יעבץ 122
ר' יוסף יצחק אברבנאל 86
ר' יוסף כהן 154
ר' יוסף מענדעז 215
ר' יוסף מרי 157
ר' יוסף נשיא (יאהאן מיקעז) 162 464 165 174 175 176
ר' יוסף סמך ארנאש 263

ר׳ יוסף כרנסי 90
יוסף פי־אואף פון סאלוניקי 286
יוסף פעליטשע פענזו 263
ר׳ יוסף פרדו 207
ר׳ יוסף קארו 132 146 147 166
ר, יוסף קולון 50
ר׳ יוסף שלמה דֵיל־מדיגו 247 252 253
ר׳ יחיאל מיכל פון נעמירוב 227 228
ר׳ יחיאל פון פיזָא 46 66 74
יעוואיטען 157
ר׳ יעקב אִבְן חָבִיב 93
ר׳ יעקב אבן נונים 43
ר׳ יעקב בַּאסנאזש 304 305
ר׳ יעקב בי־רב 87 144 145
ר׳ יעקב בן יחיאל לַאַנס 96 103
ר׳ יעקב בן משה מולין הלוי 26 27
ר׳ יעקב גייאוויזוס 297
ר׳ יעקב גאפפארעללי 251
ר׳ יעקב דֶע פאנו פון פערארא 162
ר׳ יעקב וַייל 41
ר׳ יעקב טווז 91
ר׳ יעקב טיראדא 202 203 204
ר׳ יעקב טריגלאנד 299
ר׳ יעקב ישראל בעלמאנט 203
יעקב ישראל דוהאן 283
ר׳ יעקב לַאגארטו 217
ר׳ יעקב לואל 84
ר׳ יעקב מאנטין 94 119 122 135 138
יעקב פאליאגי 283
ר׳ יעקב פון בעלזיץ 195
ר׳ יעקב פאליאק 87
יעקב פְּלַאנְטַאוויציוס (בישאף) 251
ר׳ יעקב קוריאל 211 217
ר׳ יעקב ששׂפורטש 274
ר׳ יצחק אבוהב פון שפאניען 67 71
ר׳ יצחק אבוהב פֿאנסעקא 211 217
ר׳ יצחק אראביא (באלט־האזאר) 264 265
ר׳ יצחק אַבֶנוּאַכַר (עמנואל פימענטעל) 208
ר׳ יצחק אבן זַכין 82
ר׳ יצחק אברבנאל 46 65 66 67 68 74 86 95 122 123 125
ר׳ יצחק אַרָאמָא 64
ר׳ יצחק בן אברהם פון טראקי (קָרָאִי) 195
ר׳ יצחק ביבא 297
ר׳ יצחק בן יוסף קארו 82
ר׳ יצחק בן משה אפודי 9
ר׳ יצחק גָאמעץ דע זוזָא 263
ר׳ יצחק דע ראצעמארע 262
ר׳ יצחק הַמון (דאקטאר) 68
ר׳ יצחק טריעסט 104
ר׳ יצחק כהן שְׁלַאל 88
ר׳ יצחק נתן בן קלונימוס 28
ר׳ יצחק נונעס (עמנואל דע בעלמאנט) 263
ר׳ יצחק עוזיאל 207 210
ר׳ יצחק פון זאלצופעלן 213
ר׳ יצחק צָרְפַתִּי 41
ר׳ יצחק קרדוזה פון ווערונא 297
ירושלים 89 90
ר׳ ישמעאל חֲנִינָא 172
ר׳ ישעיה הלוי הורוויץ (של״ה) 247
ר׳ ישראל איסֶרלין 41
ר׳ ישראל ברונא 53 54
ר׳ יִשָׂשכָר בערמאנן פון האלבערשטאדט 303
כריסטיאן אויגוסט פון פפאלץ 248
כריסטיאן דער פיערטער 209
כריסטיאן טהעאָפיל אונגער 305
כריסטיאן קאניג פון שוועדען 235
לַאדִי (שטאדט) 199
לאדיסלויס (קָאניג) 38 54 97
לא טַאבַאלַארַא 58
לַאפּע דע ווערַאאי אַלַארקָאן 238 263
לַאפּע נונעס 215
לַאפּעס (דאקטאר) 241
לארענצא (פּוטְשִׁי) קארדינאל 135
לארקי ע׳ יהושע
לובלין 194
לודאוויקא גָאנְזָאגַא 47
לודוויג דער רייכער (הערצאג) 35 36 53
לודוויג פון דארמשטאדט 221
ר׳ לוי בן חביב 82 145 146
ר׳ לוי בן שם טוב (אנטאניא) 81
לוידראעאוס דע בלאן 94
לוטהער מארטין 118 119 149
לונטשיץ 232
לוצאטו ר׳ שמחה 247
לוצערא 127
לוצק (שטאדט) 299
ליאן ר׳ יהודה די מודינה 247 251

ליטא 89 98
ליידען (לאנד) 299
לינדוי (שטאדט) 26
ליסאבאן 78 80 82 127 135
136 205
לעאנארא (הערצאגין פון
מאסקאנא) 95
לעא דער צענטער (פאפסט)
93 94 112 116 117
לעאן מדינה אברבנאל 86
95 122
לעא פון קרעמא 47
לעאפאלד דער ערשטער 288
289
לעאפאלד דער צווייטער 302
303
„לעאפאלד שטאדט" 290
לעמבערג 230
לעמלין אשר 123
לערידא (שטאדט) 64
דון ר' מאיר אלגואדעס 7
10 11 12
ר' מאיר בן גבאי 123
ר' מאיר לובלין 225
ר' מאיר פון ברעסלוי 37
מאגדעבורג 97
מאדריד 44
מאהרן 36 42 232
מאנאקוויזיר (שטאדט אין
אפריקא) 288
מאטהיאס טיבעריגוס 51
מאטהאים (קייזער) 222
מאידעלזעקס לארד 239
מארינגער פון דאנציג 235
מאלטא (אינזעל) 161
מאנאפאלי 86
מאנטוא 46 48 158
מאנטין ר' יעקב 94 119 122
135 138
מאנטעציגאס 238 239 ,
מאקסימיליאן (קייזער) 96 97
101 102 103 104 105 106
114 115 117
מאראזענקא 227
מאראנען 3 44 45 46 53 57
58 59 60 61 64 65 72 73
77 83 125 126 127 128
130 131 132 133 139 144
160
מאראקא 87
מארטין דער 5-טער 23 26
מארטין לוטהער 118 151
מארטין צעהאוויץ 195
מאריא אננא (קאניגין פון
שפאניען) 288
מאריא דיאץ 63
מאריא דע מעדיצי (קאניגין)
208
מאריא לואיזא 293
מאריא נונעס 201
מארצעללום 158
מארקיז פון מאנטעמאר 65
מולייאבו עבדלה 69
מולכו שלמה 131 134 135
136 137
מוסטאפא פאשא 278
„מורה נבוכים" 120
מורטיירא ע' ר' שאול.
מורחי ר' אליהו 92
מחמד דער צווייטער 40
מחמד דער פירטער 281
מיגואל דע סילונא 133
מיכאל סערוועט 147
מלגה (אינזעל) 78
דון מנואל 80 81 82
ר' מנחם פון מערזעבורג 27
ר' מנשה בן ישראל 207 211
212 234 235 236 237 238
240 241 242 243 244 245
246
מסר ליאון ע' ר' יהודה בן
יחיאל
מעדינא דעל קאמפא
(שטאדט) 44
מעזעריטש 232
מעזשיבוז 229
מענדעז 162
מענדעז היינריך ושארוש 241
מענדעס ר' יצחק (פראנציסקא
מעדעראס) 205 207
מענץ ע' ר' יהודה ע' ר' משה
מצרים 87 88 89
„מקוה ישראל" 237
ר' מרדכי אבענדאנא 215
ר' מרדכי בן ניסן (קראי) 299
ר' מרדכי יפה 194
מרדכי צבי (שבתי צבי'ס
פאטער) 266
ר' מרדכי צמחן בן גרשון
170 171
ר' משה אהרן קוידאנאווער
232
ר' משה אוריה הלוי 202 203
204 207
ר' משה איסרליש 147
ר' משה בן יצחק אלשקר
87
ר' משה בותרל 12 13
ר' משה גערמאנוס (יאהאני-
נעס שפעעט) 296
ר' משה די טראני 166
ר' משה המון 91 153
ר' משה זכותא 211
ר' משה מענץ 50
ר' משה פון האמעל 229
ר' משה פון טריענט 51 52
ר' משה פינהיירא 267
ר' משה צרצל 10
ר' משה קאפסאלי 40 76 92
ר' משה רבקה'ס (מרש"ק) 232

ר׳ משולם פון רום 69
„משמיע ישועה" 123
מתתיהו בלאך (שבתי צבי׳ס משולח) 272 274
נאווארא 72 73
נאווי (שטאדט) 153
נאראל 230
נָארדלינגען (שטאדט) 97
„נוה שלום" 207
נונעס היינריך 127
נחמיה כהן 281
נייבורג 151
ניקאלאי רא.ין 20
ניקאלאי דע אליווער פולאנא 263
ניקאלאי דע לירא 109
ניקאלאי דער 5־טער (פאפסט) 34 35 40
ניקאלאי פון קווא 35
ניקאפאלים 147
נירענבערג 41 97
נעאפעל 48 94 150
נעגראפאנטא 93
נעמירוב 227
„נֹפֶת צופים" 48
נתנאל הַאלמעס (האמעזיום) 236
נתן בנימין הלוי העזתי 271 272 274 284
סַאוואיען 22
סאלאמאנקא 16 44 264
סאלוניקא 92 131 267 268
סאנטיקוואטרא (קארדינאל) 139
סַאנבַא די ציאודיוד 63
סאנבעץ אַלְוַואר 31
סָאנצין 170
סאנציגא 48
סאראגוסה 17
סארדיניען 69
סולייםאן דער ערשטער 91 153 175
סורענהויזים ווילהעלם 304
סטאַרָארוב 229
סיגיזמונד דער ערשטער 98
דע סילווא מיגואל 133
סיםָאן 51
סימאן בודני 194
סימאנעטא (קארדינאל) 139
סיציליען 69 86
סיקסטוס דער פיערטער 49 57 61 66
סיקסטוס דער 5־טער 197 198 199
סיקסטוס סענענזים 167 168
סעבאסטיאן (קעניג) 84
סעבאסטיאן מיניסטער 104
סעגאָווא (שיגובה) 12
סעווילא 56 57 58
סעלים דער 1־טער 88 91
סעלים דער 2־טער 176
סעפולוועדא 45
סערוואדעאוס דע ספורנו ע׳ ר׳ עובדיה
דע ספינא ע׳ אלפאנסא
„ספרדים" 85 87 89 90 93
„ספר היוחסין" 87
ר׳ עובדיה די בַרְטַנוֹרָא 90
ר׳ עובדיה סערוואדעאוס דע ספורנו 94 103
„עברי דייטש" 99
ענידא פון וויטערבא 113 119 123 135
עדְוַוארד ניקולַאס 237
עוָוארא (שטאדט) 127 136
עליזאבעטא (קעניגין פון ענגלאנד) 202 233 241
„עלילת הדם" פון טריענט 51 52
עלפענשטיין (גראף) 113
עמדען (שטאדט) 202
עמנואל דע בעלמאנט ע׳ ר׳ יצחק נונעס
עמנואל טעקסיירא 275 289
עמנואל מארטינעץ דארמידא 239
עמנואל פימענטעל ע׳ ר׳ יצחק אבנואבר
עמנואל פערנאנדא ווילא־רעאל 258
עמנואל (קעניג פון פארטוגאל) 125 127
עמנואל דע קאסטא 141
עמנואל ראזאלעס 217
ענגלאנד 233
„עקרים" 30
ערפורט 41
ערקאלא די עסטע דער ערשטער 94
ערקאלא דער 2־טער 150 160 264
פַאדוא 49 95 158
פַאוויא 47 199
(רוֹכֵל יְשֻׁרון) 206 210
פאול דע פינא 96
פאול דער 3־טער (פאפסט) 138 142
פאול דער פיערטער 158 167
פאול ריצְצִיא 117
פאומא קאדין (שרה אשת שבתי צבי) 282
פָאזען 232
פַאטָאצקי 224
פַאלְאמַא 45
פָאלטאווא 226
פָאסוי (שטאדט) 55
פארטוגאל 22 76 77 78 81 82 83 84 85 130
פַאריז 113

פֿארלי (שטאדט) 22
פינון ר׳ שלמה 45
פוטשי לארענצא (קארדינאל) 135
פוילוס בורגעני דע סאנטא מאריא 5 7 10 17 28 31
פוילוס פאגיוס 120
פוילוס פעלגענהויער 240
פוילען 38 40 41 98 99 223
פולאנאה 129
פוריטאנער 236
פטרס 93
פיוס דער 4־טער 171 172
פיוס דער 5־טער 72 73 74 198
פיזא 74
פיליפ דער 2־טער 205
פיעווא (שטאדט) 48
פיעטרא קאראפא 156
פיערע יוריע פון ראטערדאם 295
פיקא מיראנדאלא דושיאוואני 103
פיריאטין 226
פלארענץ 49 50
פלארענציא 134
פעדרא ארבועס דע עפילא 62 63 73
פעדרא די לונא (קארדינאל) 6
פעדרא סוארעץ 31
פעדרא פערנאנדעץ דע אלקנדטע 62
פעדרא דע לא קבלריא 44
פעדרא קרתגינה 31
פעזערא (שטאדט) 134 160 167
פעטטמילך וויצענץ 220 221 222
פעטער שווארץ 53
פעטרוס סערראיוס 235
דון פערא פעררוס 5
פעראַרא 48 158
פערדינאנד דער ערשטער 169
פערדינאנד דער צווייטער 222
פערדינאנד דע מעדיצי 199
פערדינאנד פון נעאפעל 47 74 86
דון פערדינאנד (פרינץ) 11 16 21 45 68 69 73
„פערטריבענע פון שפאניען" 73 74 75 76 77 78
פערנאנדרא דיאץ דע טולידה 34
פערנאנדרא דע בראגאנצא 65 66
פערנאנדרא דע טאלאווערא 57
פערנאנדא קוטינהא 81 134
פערעיאסלאוו 226
פערנאמבוקא (שטאדט) 217
פפעפערקארן יוסף 99 100 101 102 104 105 107 108 109 110
פראג 25 41 97 150 169
פראטרע בערנארדא 126
פראי וויצענטא פערער 14 15 17 20 21 22
פראנץ דער ערשטער 119
פראנץ וואן דען ענדעו 257
פראנציסקא גאמעס 215
פראנציסקא דיאס קארנא 5
פראנציסקא דעללאראווערא 134
פראנציסקא דע סאנטא פע 22 63 64
פראנקפורט אם מאין 97 102 105 219 220
פראפיאט דוראן (אפודי) 9 10 29
פרידריך דער ערשטער 302
פרידריך דער 3־טער 33 53 54 96
פרידריך ווילהעלם פון בראנ־דענבורג 290
פרידריך פון פפאלץ (קור־פירסט) 221
צארניצקי 231
צווינגלי (רעפארמאטאר) 118
צייטרעכנונג סעלעקידישע 88
צישקא דער בלינדער 25
דע צעזים (קארדינאל) 138
צ׳רניגאוו 229
צפת 90 144 145
צרפתי ר׳ יצחק 41
קאזאקען 224 225 231
קאזימיר דער גרויסער 38 39 98
קאזימיר יאן 230
קאטאלינא (קאניגין) 11 21
קאירא 87
קאלווין (רעפארמאטאר) 148
קאליש 232
קאלמאר (שטאדט) 97
קאלן (שטאדט) 26
קאמפעגיא (קארדינאל) 138
קאנדיא (קריטא) 49 75 93 158
קאנסטאנטינאפאל 40 41 91 162
קאניעצפאלסקי 224
קאנעא 93
„קאנקארדאנץ" 29
קאסטיא (מגדל עז) 279
קאסטיליען 69
קאסטניעץ (שטאדט) 23
קאפיסטראנא ע׳ יאהאנעס
קאפסאלי ע׳ ר׳ אליהו
קאפסאלי ר׳ אלקנה 76

קאפסאלי ע׳ ר׳ משה
קאראנעל ע׳ ר׳ אברהם שניאור
קאראפא פיעדרא (פאול דער-פיערטער) 158 167
קארל דער 2-טער 246
קארל דער 5-טער 117 125 136 137 142 201
קארל דער 11-טער (קאניג פון שוועדען) 298
קארפו 75 86
קארפענטראס 173
קארתגינה 10 31
קבלריא פעדרא 44
קבר שמואל הנביא 90
קוימבּרא (שטאדט) 136
קונינגונדי (אחות מאקסימיליאן) 101 102 104 106
קוענסא (שטאדט) 259
קורדובה (שטאדט) 62
קיעוו 226
קלעמענטי דער 7-טער 93 129 134 135 137 139
קלעמענטי דער 8-טער 143 199
קלעמענטי דער 10-טער 292
קסימענעס דע ציסנעראס גראס אינקוויזיטאר 124 125
קראטום רוביאנום 113
קראמוועל אליווער 233 236 239 240 241 242 244 245 246
קראקוי 39 232
קרים 41
קרעטא ע׳ קאנדיא
קרעטענזים ע׳ ר׳ אליהו דיל מדינו
קרעמאנא 168 199
קרעמעניץ 230
קרשקש ר׳ אביתר 43
קרשקש ר׳ חסדאי 9 10 11 13 29
ראדריגא דע קאסטרא 214
ראדריגועץ לוצערא 127
ראדריגעאוס מאניאר (אשה) 201 205
ראוועגסבורג (שטאדט) 26
רודאלף דער 2-טער 196
רום 75 94 113
רחל זאירא 236
ריגא (שטאדט) 299
רייכלין ע׳ יאהאננעס
„רייכליניסטען" 113 116
ריינא מענדעז 162
ריכארד סימאן 296 297
רמב״ם 13
רעגענסבורג 36 37 41 46 53 97
רעדזשיא (רעגגיא) 48 86
רעפארמאטארען 118
רעפארמאטציאן 99 147
רעציפע (שטאדט) 217
רפאל יוסף הלבי 268 269
ר׳ שאול אשכנזי הכהן 50
ר׳ שאול וואהל 192
ר׳ שאול מארטיירא 208 211 257
„שבט יהודה" 155
ר׳ שבתי כהן (ש״ך) 225 231 232
שבתי צבי 265 266 270 271 272 273 274 275 276 277 278 279 280 281 282 283 284 285 286
שבתי רפאל (שבתי צבי׳ס משולח) 272 274
שוואבען 42
שווארץ פעטער 53
שוויידניץ 37
שוועדען 231 298
שיגובה (שטאדט) 71
„שלחן ערוך" 147
„של״ה הקדוש" ע׳ ר׳ ישעיה הלוי הורוויץ
ר׳ שלמה אבן ווירגא 155
ר׳ שלמה אוסקווי (רוארטע גאמעץ) 156
ר׳ שלמה אלקבץ 147
ר׳ שלמה בן ראובן בונפד 5 27
ר׳ שלמה בן שמעון דוראן 29
ר׳ שלמה דוראן 87
ר׳ שלמה דע לא קבלריא 18
ר׳ שלמה דאפיערא 27
ר׳ שלמה מולכו 131 134 135 136 137
שלמה ראמאנא 157
שלעזיען 36 37 38
ר׳ שמואל אבראוואלא 23
ר׳ שמואל אברבנאל 86 95 150
ר׳ שמואל אוסקווי 142 154 155 165
ר׳ שמואל אלוואלעני 87
דון ר׳ שמואל אל-לוי 72
ר׳ שמואל אידליש (מהרש״א) 225
ר׳ שמואל אפפענהיים 302
ר׳ שמואל בן אהרן (קראי) 299
ר׳ שמואל וויטאל 268
ר׳ שמואל פאללאבע 201
שמואל פרימא 272 274 276 279 283
ר׳ שמואל פראנקא 93
שם טוב בן יוסף 12 13
שם טוב לירמא 84

ר׳ שמחה לוצאטו 245 247 254
ר׳ שמעון בן צמח דוראן 29
ר׳ שמעון בן שלמה דוראן 87
ר׳ שמעון רע_קאצערעס 241
ר׳ שמעון מַיְמִי 83 84
ר׳ שמעון צָרְפַתִּי 94
ר׳ שמשון אסטראפאליר 229
ר׳ שמשון קענעדי 198
שעבערזשין 230
שפינאזא ע׳ ר׳ ברוך
„דער שפיגעל" 100
שְׁשְׁפָּרְטָשׁ ר׳ יעקב 240
תּוּנים 83 87
„תלמוד" 158 171 172
תענית כ׳ סיון 231

אִינְהַאלְט

פוּן 3־טֶען טְהֵייל.

דִי צַייט פוּן דִי אֲנוּסִים.

1 דִי מַארְרַאנֶען .... פֿון 5—24

2 אַ קְלֵיינֶע הִילְף אִין דֶער נוֹיט .... 24—42

3 נָאךְ גְרֶעסֶערֶע רְדִיפוֹת גֶעגֶען דִי יוּדֶען אוּנ דִי מַארְרַאנֶען ... 42—55

4 דִי אִינְקְוִויזִיצְיָאן אִין שְׁפַּאנְיֶען .... 55—64

5 דָאס פֶערְטְרַייבֶען דִי יוּדֶען פוּן שְׁפַּאנְיֶען אוּנ פּוֹרְטוּגַאל ..... 64—84

6 דָאס וַוייטֶערְדִיגֶע נָע וָנָד זַיין פוּן יוּדֶען אוּנ מַארְרַאנֶען ..... 84—99

דִי צַייט פוּן דֶער רֶעפָארְמַאצְיָאן:

1 דִי מֶענְשֶׁענְפְרַיינְדֶע אוּנ דִי רֶעפָארְמַאצְיָאן .... פֿון 99—121

2 דִי מַארְרַאנֶען אוּנ דִי פַאלְשֶׁע הָאפְנוּנְגֶען אוֹיף מָשִׁיחַ׳ס צַייטֶען . 121—144

3 דִי מַארְרַאנֶען אוּנ דִי פֶּאפְּסְטֶע .... 144—174

4 דִי יוּדֶען אִין טִירְקֵיי אוּנ דוֹן יוֹסֵף הַנָשִׂיא .... 174—185

5 דִי לַאגֶע פוּן דִי יוּדֶען אִין [illegible] אוּנ אִיטַאלְיֶען .... 185—200

6 מַארְרַאנִישֶׁע קְהִלּוֹת אִין אַמְשְׁטַרְדַם, הַאמְבּוּרג אוּנ בָּארְדָא ... 200—219

7 דִי דְרַייסִיג יָאהְרִיגֶע מִלְחָמָה אוּנ חְמֶעלְנִיצְקִי׳ס צַייטֶען .... 219—233

8 דִי יוּדֶען אִין עֶנְגְלַאנְד .... 233—256

9 בָּרוּךְ שְׁפִּינָאזַא אוּנ שַׁבְּתַי צְבִי .... 256—287

10 יוּדִישֶׁע בֶּעשִׁיצֶער אוּנ שׂוֹנְאִים צְווִישֶׁען קְרִיסְטְלִיכֶע גֶעלֶעהְרְטֶע . 287—306

אִינְהַאלְט.

פוּן 2־טֶען בַּאנְד.

דִי אִיבֶּערְגַאנְגְסְצַייט.

1 דִי נָאכְוֶועהֶענִ'שֶׁען פוּן דֶער מִלְחָמָה . . . . . . — 21
2 דִי יוּדֶען אִין דֶער צַייט פוּן דָאמִיטְיַאן, נֶערְוַוא אוּנ טְרַאיַאן . 21 —34
3 דִי בְּלוּטִיגֶע מִלְחָמָה אִין דֶער צַייט פוּן הַאדְרִיַאן . . . 34 —45
4 דִי נְשִׂיאִים שִׁמְעוֹן בֶּן־גַמְלִיאֵל דֶער צְווייטֶער, יְהוּדָה דֶער עֶרְשְׁטֶער, גַמְלִיאֵל דֶער דְרִיטֶער אוּנ יְהוּדָה דֶער צְווייטֶער 45 —59
5 דָאס יוּדִישְׁקַייט אִין בָּבֶל אוּנ פֶּערְסִיֶען . . . . . 59 —69
6 דָאס יוּדִישְׁקַייט אִין דֶער צַייט פוּן דִיאַקְלֶעטְיָאן, אוּנ דִי עֶרְשְׁטֶע קְרִיסְטְלִיכֶע מְלָכִים . . . . 69 —81
7 אוּים נְשִׂיאִים אוּנ דֶער סִיוּם פוּנ'ם תַּלְמוּד . . . . . 81 —94
8 דִי יוּדֶען אִין דִי אֵייְרָאפֶּעִישֶׁע לֶענְדֶער . . . . . . 94 —107
9 דִי יוּדֶען אִין אַרַאבְּיֶען אוּנ מַחְמֶד . . . . 107—120

דִי צַייט פוּן דִי גְאוֹנִים.

1 דִי יוּדֶען אוּנְטֶער דֶער מֶמְשָׁלָה פוּן אִיסְלַאם . . . . 120—129
2 דִי קְרַאִימֶעס אוּנ נַייֶע כִּתּוֹת . . . . 129—141
3 רַב סְעַדְיָה גָאוֹן אוּנ זַיין צַייט . . . . 141—148

די יודיש־שפאנישע צייט.

1	די צייט פון אבן שפרוט	161—148
2	די צייט פון אבן נגרלה, אלפסי און רש"י. . .	177—161
3	דער ערשטער קרייצצוג	189—177
4	דער צווייטער קרייצצוג און די ערשטע בלוט בעשולדיגונג געגען די יודען	200—189
5	די צייט פון דעם רמב"ם	214—200
6	דער רמב"ם	224—214
7	דאס גרויסע מחלוקת און דער שאנדליכער צייכען אויף די קליידער	238—224
8	די וכוחים און דאס פאר ברענען פונ'ם תלמוד . .	253—238
9	דאס שטארקע פרומקייט און די קבלה . . .	291—253
10	דער שווארצער טויט און די יודישע הריגות . .	324—291